ANTON TAMMSAARE

TÕDE JA ÕIGUS

TÕDE JA ÕIGUS

II

Anton Tammsaare

TEOSED

*

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

Anton Tammsaare

TÕDE JA ÕIGUS

II

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

Illustreerinud
Ott Kangilaski.

Kunstiliselt kujundanud
Hendrik Vitsur.

A. H. Tammsaare.

I

Esimest korda elus tundis Indrek end tõesti üksikuna, mahajäetuna ja nagu maailmast eraldatuna, niipea kui vagunirattad hakkasid põrisema, tagudes mingisugust tundmatut takti.

Kogu minevik tõmbus millegipärast Vargamäele kägarasse kokku ja muutus nagu unenäoks, muinasjutuks, peaaegu olematuks. Mis olnud, tundus kõik tähtsusetu; mis tulemas, nii tähtis ja suur, et tal puudus alles peaaegu igasugune sisu.

Ta oli endalegi võõras selles võõras ümbruses. Võhivõõrad inimesed kiilusid ta vaguninurka. Ainuke lohutus, et võis aknast välja vahtida, kus vilksatasid mööda valgete kannudega traate kandvad postid lagedal või poolraagus põõsaste vahel, niidud aedadest piiratud heinakuhjadega, metsad, sood, rabad, viljaräukudega tipitud põllud. Siin-seal kirju kari, tule ääres seisev karjapoiss ja koer, kes sibas põriseva rongiga kaasa, kadudes mahalangevasse vedurisuitsu. Aga need tuttavadki asjad jätsid külmaks ja ei äratanud huvi.

Valitses mingisugune hall ükskõiksus, kuigi kippus värisema kogu kehakude — kas vältimatust pelust või loodetavast suurest õnnest, kes seda teab.

Vahetevahel tonksas ta saapakontsaga vastu pingi alla pistetud kasti, nagu kardaks ta selle kadumist, sest kast oli ju ainuke omane asi selles võõras ümbruses ja tema sisemus varjas esemeid, mis Indrekule olid lähedased. Ja iga kord, kui ta leidis, et kast seisab vääramata oma paigal, muutus ka tema rinnas nagu kodusemaks ja kindlamaks. See oli küll lõpmata rumal ja naeruväärne, aga ta ei võinud sinna midagi parata, et see nõnda oli. Tema tõsiseks reisiseltsiliseks oli see

ristamisi tugeva nööriga seotud kast, mitte aga teda ümbritsevad kaassõitjad.

Pärale jõudnud, mõtles Indrek vagunist lahkuda ühes viimastega, et oleks rahulikum ja rohkem ruumi. Aga nõnda sattus ta just vihma käest räästa alla: tal tuli pidada vihast võitlust sisserühkijatega.

«Roni, roni, matsipoeg!» karjuti talle kuskilt naljatavalt.

Indrek mõtles silmadega otsida rääkijat, aga enne kui ta seda jõudis teha, kärgatati talle tigedalt:

«Korista end oma kastiloguga teelt, et inimesed sisse pääseks!»

Imelikul viisil tõid need sõnad Indreku nagu täielikule meelemärkusele, sest neis tundus midagi kodust, mis harmoneeris tema endaga ja selle värvimata kastiga. Äkki märkas ta läbisegi sibavat inimhulka, märkas iseennastki oma kastiga, mida ta paremale põlvele toetas, et nõnda oleks kergem teda läbi müksleva inimmurru suruda.

Varsti leidis ta enda jaamahoone seina äärest. Siia laskis ta kasti langeda, et pisut aru pidada ja inimvoolu hõrenemist oodata. See oli õnnelik tegu, sest siin oli tal juhus tähele panna, et temast mööda kanti hullemaid ja suuremaidki kaste, kui tema oma oligi. Sellest sai ta südant: haaras kasti uuesti paremale põlvele ja hakkas edasi astuma.

Kui Indrek jaamahoonest läbi selle esisele jõudis, oli suurem hulk juba lahkunud. Vaevalt sai ta kasti kõrvalisemasse paika maha panna, kui juba kräsus habemega rässakas vanamees oma troskaga tema juures peatus, piitsavarrega tema silme ees vehkis ja hüüdis:

«Kulla noorhärra, kas sõidame?»

Vastuseks ei saanud Indrek muud teha, kui võttis kasti, et see sõidukile tõsta.

«Seadke serviti, siis mahub paremini,» õpetas vanamees. «Soo, ja nüüd istuge pääle,» käskis ta lõpuks.

«Kuhu ma küll sõidan? Kuhu ta mu viib?» arutas Indrek endamisi.

«Kas üle jõe?» küsis voorimees.

«Ma'p tea isegi,» vastas Indrek.

«Kuis nii? Kuhu me siis sõidame?»

Indrek seletas paari sõnaga oma asja.

«Noh, siis on ju minul õigus,» ütles voorimees. «Ikka üle jõe, muud midagi, vana Traadi juurde, hea lähedal ja odav

ka. Aga seda ma ütlen teile: Sitt kool on see, üsna sitt. Minu õepoeg käis ja käis ja oleks vist surmalaupäevani käind, kui poleks kroonu omaga tulnd. Nõnda läkski teine sinna, ei armu ega õigust kedagi, et nii kaua koolis vedelend. Käis teine küll Pihkvas eksamil, aga ei kedagi: läbi silksatas. Läbi mis läbi. Hoopis sitt kool see Mauruse oma. Ja tema ise! Tema eest hoia raha nagu vanakurja eest hinge, nii et kui teil seda kaasas on, siis pidage minu sõnu meeles. Kui kukrus kõliseb, siis vanamees nagu mesilane, muidu . . .»

Mis muidu on, selle jättis voorimees ütlemata, sülitas ainult. Aga kui nad üle jõesilla sõitsid, kinnitas ta veel kord:

«Väga sitt kool! Ei õigust ega ilusaid rõivid!»

Peale seda ei lausunud ta enam sõnagi, nagu laiendaks ta koolile määratud halvakspanu ka sellele, kes mõtleb sinna kooli minna. Indreku peas ja südames läks midagi sootuks segi. Sellepärast ei märganudki ta, millal voorimees peatus; virgus alles siis, kui kuulis sõnu:

«Soo, siin me siis olemegi — vana Traadi juures . . . Seitsekümmend viis . . . Eestuksest otse sisse, see viib puhveti. Tagapool on tal ikka sakstele toad ka, päris kenad toad kohe. Minge aga julgesti sisse . . . Maurusele pole siit kauge: pisut ümber nurga, ja oletegi seal. Küll vana Traat juhatab, tema teab. Kõik teavad. Aga pidage meeles: hoidke rahakott.»

Ütles, andis hobusele piitsa ja sõitis minema.

Indrek trügis kastiga uksest sisse. Ukse vahel tuli talle noor neiu vastu, hoidis pahema käega ust lahti ja võttis paremaga kasti nöörist kinni. Kui Indrekult hiljem oleks küsitud, oli see neiu valget või musta verd, oli ta kõhn või tüse, pikk või lühike, siis oleks ta vaevalt osanud vastata. Aga ühte oleks ta päris kindlasti teadnud: neiu naeratas, ja see naeratus jäi talle millegipärast kauaks ajaks meelde, võib-olla sellepärast, et see oli esimene temale määratud naisenaeratus linnas. Ja vististi oleks ta seda veelgi kauem mäletanud, kui ta poleks sama neiuga aastate pärast teises kohas, teistel oludel kokku puutunud. Siis kustus see mälestuses alalhoidunud imeline naeratus ja ta ei leidnud teda enam kogu linnas. Niisugune oli see linnanaise esimene naeratus.

«Mis on, noormees?» küsis punase habemega mees, kes lamas rõõtsakil letil ja ajas paari talumehega juttu, kel olid leivakotid lahti ja kes sõid. «Soovite tuba?»

«Oleks palunud küll, kui võimalik,» vastas Indrek ja tundis äkki nälga.

«See väike,» ütles punahabe tüdrukule, kes jällegi Indrekule otsa vaadates naeratas ja ta ühes kastiga enesega kaasa vedas. «Kolmkümmend ööpäev!» hüüdis punahabe kasti talujale järele. See oli määratud Indrekule, aga tema kõrvust lipsasid sõnad tähelepanematult mööda.

Üksi jäänud, võttis Indrek kasti ümbert nööri, avas kaane ja otsis ligivõetud söögipoolise välja, et keha kinnitada. Kõike seda tegi ta nagu poolunes ja ülepeakaela, sest teda valdasid mõtted voorimehe sõimatud koolist ja tema direktorist, kelle jutule ta tahtis võimalikult kohe minna.

Et oma toast tänavale pääseda, pidi Indrek kas läbi koridori minema või läbi puhveti, kust ta oli tulnudki. Selle viimase tee ta valiski ja talitas seega vististi saatuse näpunäite järgi, sest nõnda astus ta võõrastemajast tänavale palju kergema südamega kui tänavalt võõrastemajja.

Puhvetis oli praegusel silmapilgul punahabe üksinda, ikka endiselt letil rõõtsakil, nagu võiks ta ainult nõnda oma piibu suitsu õieti maitsta.

«Esimest korda meil?» küsis ta Indrekut nähes.

«Esimest,» vastas poiss sõnakehvalt, sest ta tõttas välja.

«Kaugelt?»

«Üsna kaugelt.»

«Talnamaalt?»

«Sealtpoolt jah.»

«Kooli?»

«Selleks sai ikka tuldud.»

«Vana Mauruse juurde muidugi? Mujale ei pääse enam sisse.»

«Kes teab, kas sinnagi pääseb,» arvas Indrek, keda juba punahabeme jutt hakkas pisut huvitama.

«Sinna pääseb, kui aga raha on. Rahatagi pääseb. Mauruse juurde pääseb igat kanti ja igal ajal, tule sügisel, jõulus või lihavõttes, ole kaheksane, kaheteistkümnene või kaheksakümnene. Ilma naljata! Seal õpivad ka paljad pealaed ja hallid habemed. Mõni aasta tagasi pidin minagi sinna minema. Mõtlesin, et miks ei või siis mina õppida, kui teised õpivad. Olen rahvale kasulikku toitu ja jooki küllalt and, sest õlu ja viin on kasulikud joogid, kui neid mõistlikult tarvitada, aga mitte see karskus. Nii et mina olen tänini rahva kasu taga

...haaras kasti uuesti paremale põlvele ja hakkas edasi astuma.

ajanud, aga nüüd hakkan iseenda eest muretsema — lähen vana Mauruse juurde õppima. Käisingi juba kord tema jutul, aga tema ütleb: «Ajage enne habe maha, tulge siis, habemega ei saa, sest habeme taha ei näe, mis mees teie olete, mis nägu teil on.» Nõnda ütles vana Maurus. No mis te ütlete selle kohta? Mina peaks oma habeme enne maha ajama, kui pole saand proovidagi, kas ma õppida tahan või mitte! «Ei, härra Maurus,» ütlesin mina. «Mina oma habemest ei lahku, pealegi kus ma ei tea, kas õppimisest miskit tolku ongi.» Hää küll, ütleme, ma saan tudengiks. Noh, ja siis? Mis ma selle tudengiga teen, kui mul pole enam habet! Või arvate, et tudeng maksab sama palju kui minu habe? Te peaks kuulma, mis naised sellest arvavad, nimelt minu habemest. Kümme tudengit ei saa minu ühe habeme vastu, kui on naised. Naistele meeldib just niisuke nagu minu oma. Siiski, võib-olla kui naistest kord tüdinen — sest kõigest saab viimaks villand —, jah, võib-olla siis saan selle hullu tükiga toime, et tõmban oma habeme maha ja lähen vana Mauruse juurde, sest see kool meeldib mulle. Sinna tulevad kõigi maade ja rahvaste logardid kokku, tõsi jutt! Ja vana Maurus teeb kõigist mehed. Kui tarvis, annab kere peale, sest vana urvaplaastri vastu ei saa ükski rohi. Oli minu vennal poeg — poiss kui jõmikas, aga viimane vemmal. Pani linna kooli — aasta pärast visati välja! Pani teise kooli — poole aasta pärast välja! Tahtis panna kolmandasse — ei võetud enam vastu. «Vii see oinasarv vana Mauruse juurde,» ütlesin mina, «ja kui tema tast midagi ei tee, siis pane sõnnikut tõstma.» Vend läkski vana Mauruse juurde ja ütles talle nelja silma all (mina nimelt õpetasin teda nõnda rääkima): «Võta maksu, mis võtad, aga tee minu poisist mees, mis oleks mees. Tee tast tudeng, nii et oleks värvimüts.» — «Küllap meie temast juba mehe teeme, nii et oleks värvimüts,» öelnud vana Maurus vennale. «Hobusevargastki saab veel asja, kui aga õigest otsast pääle hakata,» lisanud teine juurde. Ja mis te arvate, mis sündis? Nõmme Karlast sai tudeng. Maksis küll roppu raha, aga ikkagi sai. Tudeerib juba aastat kuus mis müriseb ja maksab veelgi ropemat raha kui vana Mauruse juures. Nii et see on tubli kool. Ta on siinsamas: uksest välja, esteks hääd kätt, siis veel kord hääd kätt ning oletegi sääl. Kivimaja, aga see on ainult eestpoolt nõnda, tagantpoolt on kõik puust,

puhtast puust. Võiks öelda — kivist pää, puust saba. Saba see peaasi ongi, kivipää on ainult sildiks ja soovituseks, sest otsaette on kirjutatud: kõige esimesema järgu kool. Nii et kõrgemat ja suuremat ilmas enam ei ole. Just kui vana Maurus isegi, sest ka tema on esimese järgu mees: väljaõppind kirikuõpetaja. Mõistate? Võib kas südaöösi altari ette astuda või kantslisse ronida. Mitte nõnda nagu meie kahekesi, üks leti taga, teine leti ees, muud ei midagistki. Aga saksad ei annud talle kohta. Mitu kihelkonda tahtsid teist saada, aga saksad olnud igal pool vastu. Nõnda siis vana Maurus asutaski oma esimese järgu kooli, selle tarkuse allika. Sinna minge südamerahus, sest see on puht-eesti kool, esteks saksa, nüüd vene keelega. Aga sest pole ühti, kõik eesti koolid on kas saksa või vene keelega; teistsuguseid eesti koole pole tänini olnudki, mis õige eesti kool oleks...»

Jalg-jalalt oli Indrek juba ammugi ukse poole tammunud, aga see ei vähendanud põrmugi punahabeme sõnavoolu. Õnneks astus paar meest sisse. Nüüd söandas Indrek avalikult põgeneda. Aga kui puhvetipidaja seda nägi, hüüdis ta temale järele:

«Muudkui hääd kätt, aina hääd kätt, ja kui siia tagasi, siis kurakätt, ikka kurakätt!»

Räidinud sügiseilm oli vaheajal sootuks pimenenud. Auruses õhus piiras põlevaid laternaid eemalt vaadates nagu mingisugune aupaistus. Nende ümber oleks nagu lugemata hulk pisitillukesi kihulasi surunud, kes valgusid laterna ümbert laiali, niipea kui Indrek neile lähenes, nagu kardaksid nad teda. «Kurakätt, ikka kurakätt!» helises tal kõrvus ja millestki aru andmata talitas ta nende sõnade järgi. Aga varsti märkas ta, et ta läheneb linnaservale, ja nüüd tuli talle meelde, et kurakätt oli vaja hoida tagasitulekul. Nõnda pöördus ta ümber ja läks endisele paigale, kust algas oma teekonda uuesti, hoides aina paremat. Varsti leidiski ta otsitud valge kivimaja, mille uksest praegu keegi sisse lipsas, lastes valgusejoa vilksatada Indreku kõrvale tänavale, kus ümarikkude prügituskivide vahel roomasid siin-seal kõhnad rohulajud. Seda Indrek pani millegipärast selgesti tähele ja see puudutas teda kuidagi koduselt ja hellalt, sest talle tuli meelde pikk üksik kastehein, mis oli millalgi kasvanud Vargamäe eluhoone õlgkatuse põhjapoolsel küljel.

Ta polnud oma mõttega veel õieti lõpulgi, kui uks seest-

poolt lahti kisti ja sealt keegi noormees mingisuguses vormimütsis välja astus. Indrek kahmas mütsi peast ning küsis oma vallakirjutaja-abi vene keeles, et kas siin on härra Mauruse esimese järgu õppeasutis. Just nimelt: esimese järgu õppeasutis, sest muidu kartis ta seda oma arust suurt valget kivimaja haavata. Küsitav vastas kõige sõbralikumalt, pealegi veel eesti keeli:

«Jah, see on Mauruse kool, astuge aga sisse.»

Aga kui ta nägi Indreku nõutust, tõmbas ta kella ja ootas, kuni tuldi ust avama. Siis ütles ta vene keeli:

«Siin tahetakse härra Maurusega kokku saada.»

Ütles ja kadus pimedusse.

II

Indrek astus sisse. Ta juhatati läbi koja eesruumi, mida valgustas väike laelamp ainult nõrgalt. Siit viis kaks ust edasi. Ühe tagant kostis vali jutukõmin ja naer. Teine uks oli pooleldi avatud ja selles toas paistis suur musta vahariidega kaetud laud, millel põles valge kupliga lamp. Suuremaid ja vähemaid poisse surus laua ümber. Keegi tõmbas ukse täiesti lahti ja vahtis Indrekut, aga see ei pannud teda tähele, sest tema silmad kiindusid õieli kaelaga ja laialilaotatud tiibadega luike, mis rippus lae all, nagu hõljuks ta lennul. «Just kui rahuingel,» mõtles Indrek luike nähes. Aga sellesse mõttesse süveneda polnud tal võimalik, sest sama poiss, kes oli talle ukse avanud, jäi kuidagi külgepidi tema ette seisma ja küsis vabandaval, peaaegu nagu süüdlasel toonil:

«Paluksin teie nime.»

Kui Indrek oli vastanud, palus poiss teda istuda ja tõttas ise läbi koja kuhugi üles, nagu tõendasid trepilt kostvad sammud. Indrek katsus oma mõtteid koguda, kuid need olid nii laiali, et võimata oli neist ainustki tabada. Pealegi tuli poiss liiga ruttu tagasi ja ütles Indrekule:

«Härra Maurus palub teid üles.» Ja kui ta oli Indreku läbi koja sellest uksest sisse saatnud, kust ta praegu tuli, lisas ta juurde: «Trepist üles, pahemat kätt uks.»

Müts peos, ema kootud hall kalevine pikk palitu seljas, mille hõlmad nagu seelikusabad astumist takistasid, ronis Indrek mööda kitsast puutreppi üles. See kõik oli hoopis tei-

siti, kui ta oli väljas seistes endale kujutlenud. Liiga harilik, liiga igapäevane! Oli ainult üks asi, mis teda huvitas, liiatigi veel sedavõrd, et ta jäi isegi keset treppi seisatama. Ja ta oleks ehk kauemgi seisnud, kui ta poleks ülal ukse avamist ja toatuhvlite põrandal lohistamist kuulnud. Jah, muidu ta oleks võinud siin hulga aega seista ja nuusutada, nuusutada — nii magusasti lõhnas kogu trepiruum. Ainult kord elus oli Indrek midagi samataolist tundnud — sootuks üürikeseks. Siis oli ta kirikus pingi otsa juures seisnud ja temast oli kolm naist mööda läinud, kõik mustas, kõik looris, üks vana, teised noored, kes talutasid seda ühte. Nad läksid kolmekesi altari ette ja põlvitasid seal terve koguduse silma all suuril paelahmakail. «Õpetajaproua leinab oma ainust poega,» sosistati siis Indreku kõrval. Veel praegu mäletab ta, kui imeliselt need sõnad teda tol korral olid puudutanud. «Lõhnab siis õpetajaproua lein nõnda?» oli ta endamisi soninud. Ta oli juba nii palju nuttu ja pisaraid näinud, ometi polnud ta kunagi seda lõhna tundnud, mitte kunagi. Ainult õpetajaproua pisarad lõhnavad nõnda, kui ta terve koguduse silma all oma ainukest poega leinab; õpetajaproua pisarad ja Mauruse esimese järgu õppeasutise puutrepp — ainult need kaks asja ilmas.

Ülal trepiotsal ootas Indrekut toatuhvleis halli habemega ja kräsus kulmudega vanahärra, hoides mingisugust ebamäärast värvi öökuue hõlmu pahema käega kõhul koos ja sirutades paremat Indrekule vastu.

«Tere, tere,» ütles ta sulaval häälel, kuna lõtv käepigistus poisi üle läve väikesesse tuppa tõmbas. Kui vanahärra läks pahema käega ust sulgema, kuna ta paremaga ikka veel Indreku kätt hoidis, langesid vaheliti pandud hõlmad laiali ja nende alt tuli nähtavale ihupesu.

«Kuidas oli teie nimi?» küsis vanahärra ja lisas juurde: «Kuulsin küll, aga vana pea ei pea kinni.» Ja kui Indrek oli vastanud, ütles ta: «Ilus nimi, väga ilus nimi. Aga raamatusse kirjutame Heinrich: see on veel ilusam kui Indrek. Istuge,» ütles ta siis ja avas suure raamatu. Toolil aset võttes unustas ta öökuue hõlmad hoopis ja need lasksid vabalt paista, mis nende all oli näha. Särgirindki seisis lahti ja selle vahelt paistis karvane ihu.

«Kus koolis olete käinud?» küsis vanahärra, ja kui Indrek oma hariduse oli paljastanud, lisas küsija juurde:

«Deutsch sprechen Sie?»,[1] millele Indrek tahtis vastata *«nein»*, aga keel häältas *«neun»*. Sellest oli saksakeelseks kõneluseks küll. Indrek ootas, et vanahärra ka tema vene keelt prooviks, aga asjata. Viimaks arvas ta tarvilikuks lausuda:

«Vene keelt oskan ma rohkem, seda olen ma kauem õppind.»

Aga see ei huvitanud vanahärrat nähtavasti põrmugi. Ta küsis:

«Isal on talu?»

«Jah,» vastas Indrek.

«Suur talu?» päris vanahärra.

«Suur küll, aga halb, ei tee midagi sisse,» seletas Indrek, sest talle tulid voorimehe sõnad meelde: «Hoia rahakotti», ja ühes nende sõnadega alles taipas ta õieti, et tema ees seisab ju härra Maurus ise.

«Jajah, nojah, muidugi, ei tee midagi sisse,» oli direktor nagu nõus.

«Kui palju isa raha kaasa andis?» küsis ta.

«Kakskümmend rubla, rohkem ei saand.»

«See on vähe, sest teie olete juba peaaegu täis mees.»

«Ristiisa andis ka ja mul omal oli ka natuke,» seletas Indrek.

«Kui palju?»

«Viiskümmend.»

«Teil omal viiskümmend, isalt kakskümmend ja kui palju ristiisalt?»

«Ei mitte, kõigega ikka kokku viiskümmend,» õiendas Indrek.

Sõna lausumata sirutas direktor käe ja Indrek ei osanud midagi muud teha, kui otsis taskust rahakoti välja — väikese «vaskraudadega».

Direktor luges saadud raha üle ja ütles:

«Õige, viiskümmend. Rohkem siis ei ole? Rohkem isa ei and?»

«Ei, rohkem ei ole.»

«Sugugi ei ole?»

«Ei ole,» kinnitas Indrek, kuigi see oli vale, sest nii

---

[1] L.: *döitš šprehhen sii?* 'Kas saksa keelt kõnelete?' (saksa k.). — *Toim.*

mõnegi rubla oli ta kõrvale pannud, et ise mitte päris ilma jääda.

«Ma küsin seda teie oma kasu pärast, sest pole hea, kui noorel inemisel on linnas raha. Olete enne linnas olnud? Ei? See on jumal tänatud, sest siis te ei tea, mis linnas võib rahaga teha, pole kiusatust. See on peaasi, et pole kiusatust. Aga muidu . . . Jah! — Tulge nüüd siia» — ta tõmbas Indrekut pahema käega — «ja vaadake oma silmaga, mis ma kirjutan. Näete: korteri ja kosti eest ühes koolirahaga viiskümmend rubla sisse maksnud.»

Direktor ei jätnud enne, kui Indrek oli need sõnad raamatust valju häälega ette lugenud. Siis kritseldas ta midagi saksa keeles juurde, millest Indrek oma oskusega jagu ei saanud. Lõppu pani direktor kuupäeva. Nüüd võttis ta raha laualt ja läks seda sahtlisse panema. Aga seal jäi ta äkki mõttesse. Viimaks võttis ta rublase ja pistis selle Indrekule pihku.

«Pistke see tasku, pisut peab teiesugusel pikal mehel ikka raha olema. Kui vana olete? Kaheksateist täis? Ilus aeg, hea aasta, see toob õnne. Mina olen juba üle kuuekümne.»

Indrek viivitas raha taskupanemisega, sest tal hakkas hirmus piinlik, et ta oli esiti valetanud.

«Mul oma jaoks on natuke,» ütles ta.

«Mis!?» hüüdis direktor. «Teil on veel raha? Kui palju? Kus?»

«Jäi kasti,» vastas Indrek.

«Mis?! Teil on raha kastis? Ja kast? Hotellis? Olete teie hull peast? Raha hotellis kastis! On see veel teie raha, mis kastis on? Ei, see ei ole teie raha, vaid selle oma, kes kõige enne kasti kallale läheb.»

«On ju ainult paar rubla,» vabandas Indrek.

«Olgu või paar kopikat!» hüüdis direktor. «Pidage meeles, mis härra Maurus ütleb, ja tema teab, mis ta ütleb, sest tema juuksed on juba raha pärast halliks läinud, raha ja teiste asjade pärast. Tema ütleb: Ärge pange kunagi raha kasti ei siin ega hotellis, vaid tooge härra Mauruse kätte. Minu kätte toogu oma raha kõik need, kes ei oska temaga õieti ümber käia. Tulge või südaöösel, tulge ja koputage uksele, näete nõnda — kõpp, kõpp, kõpp! aga mitte rusikaga, nii et terve maja üles ärkab, mõistate? Sest härra Maurus ei maga kunagi, kui temale raha tuuakse. Tema

paneb raha raamatusse, siis on kindel. Inemine sureb, raamat mitte. Inemine ärkab küll viimselpäeval üles, aga mis me viimselpäeval veel rahaga teeme! Siis on muud asjad, kui tuleb viimnepäev. Kas te usute viimistpäeva? Hea küll, hea küll, pole tarvis, see muidu niisama. Enne viimistpäeva pole see tähtis. Aga raha — see on tähtis, väga tähtis. Kui palju seal on? Kas on kaks rubla või on pisut rohkem? On ehk kolm või neli? Ega te ometi nii hull olnud, et jätsite viis või kümme rubla kasti? Rääkige tõtt! Sest härra Mauruse majas peavad kõik tõtt rääkima, niisuke on see maja siin. Isa andis muidugi rohkem, hulga rohkem kui kakskümmend, tal on ju suur talu? Eks annud?»

«Ei, härra, ainult kakskümmend andis isa, seekord polnud rohkem võimalik. Pärast saab ehk veel.»

«Just nii, pärast saab veel, sest ega siis ometi selle viiekümnega või jääda. Aga teil oli omal? Kui palju teil omal õieti oli? Ei mäleta? Õige, ei mäleta. Aga kuidas te selle raha ikka kasti jätsite? Teil ehk on kotis ka veel oma jaoks? On teil kotis või ei ole? Ehk on pisutki?»

Ta sirutas käe, nagu küsiks ta rahakotti. Indrek võttiski selle taskust, avas kõik ta sahtlid direktori silma all, et näidata nende tõelikku tühjust.

«Usun, usun,» kordas direktor tühja rahakotti silmitsedes. «Teil on ju nii aus nägu. Maal on veel ausust, maal on meie rahva tulevik. Teate, kes oli Jakobson, see Carl Robert? Olete kuulnud? Ja mis tema ütles? Ütles: meie rahvas võidab ja langeb ühes talupojaga. Mõistate? Meie rahvas! Eesti rahvas! Nõnda! Ja miks? Et talupoeg on aus, et ta kardab jumalat, et ta on oma keisrile truu. Kui saaks kõik inemised maale viia, siis . . .»

Ta jättis ütlemata, mis siis. Selle asemel võttis ta Indreku sõrmede vahelt rublase paberi, pani selle kokku ja pistis ta kotti, mida poiss ikka veel käes hoidis.

«See on selle eest, et olete aus, et olete ausa isa-ema laps. Härra Maurus armastab ausaid inemisi, kes räägivad tõtt, ei valeta. *Warten Sie, warten Sie!*»[1]

Ja nüüd oleks ta nagu Indreku unustanud, kohendas öökuue hõlmad kokku ja ruttas uksest välja. Lävel pöördus ta ümber ja kutsus Indrekut kaasa, aga kui see tahtis toolilt

[1] Oodake, oodake! (saksa k.). — *Toim.*

tõusta, tegi direktor parema käega vajutava liigutuse, nagu tahaks ta poisi uuesti istuma suruda. «Istuge, istuge! Silmapilk!» ütles ta. Ja kui Indrek ikka veel arusaamatuses seisis, hüüdis direktor ukse vahelt kärsitult: «Istuge ometi!» ning lisas ukse taha kadudes ruttu juurde: «*Ein Augenblick!*»[1] Aga vaevalt jõudis Indrek üksijäänult toas lasta pilgu ringi käia, kus ta nägi lihtsa eesriide varjul lahtist sängi, nagu oleks sealt just praegu magamast tõustud, kui juba uks jällegi kuulmatult avanes ja direktor pea sisse pistis.

«Tulge siiski parem kaasa,» ütles ta Indrekule.

Nõnda läksid nad kahekesi mööda kitsast puutreppi alla, direktor öökingades vaikselt ees, öökuue saba lehvivalt laiali, Indrek oma kõvade saabastega hirmsa mürinaga tagajärel. All eestoas koputas direktor selle ukse pihta, kust tagant esiti oli kostnud kõnelus ja naer, ning hüüdis: «Herr Koovi!» Kui vastust ei tulnud, katsus ta ust avada, aga see oli lukus. Siis ruttas ta läbi suure toa, tõmmates Indrekut näpuga endale järele, ja katsus seda ust, mis viis otseteed edasi, aga ka see oli lukus. Igal pool valitses praegu tühjus ja vaikus. Ainult lamp põles endiselt suures toas laual ja temast pisut kõrval sirutas valge luik lae all oma tiibu tolmunud rahuinglina. Üks toanurk oli tumepunasest lilletatud kretongist eesriidega muust ruumist eraldatud, ja kui direktor ärevalt mööda tuba edasi-tagasi jooksis, nagu ei teaks ta, mis teha, pani ta lehviv öökuue saba ka lilletatud kretongi lehvima ja laskis tema taga näha kahekordseid, ülekuti üksteise sammaste otsa asetatud voodeid. Suure kapi otsas, mille külge oli kinnitatud eesriiet kandva traadi teine ots, seisid kõrvuti kaks kipsist rindkuju. Need olid asjad, mis Indreku tähelepanu köitsid. Aga nende vaatlemisse süvenemiseks polnud tal aega, sest direktori ärevus näis aina kasvavat. «Kopfschneider! Kopfschneider!» hüüdis ta korduvalt ikka ägedama häälega.

Kui ei tulnud vastust ega ilmunud hüütavat, tõmbas direktor jällegi Indrekut näpuga ja nüüd avas ta suure toa kolmanda ukse, mis viis kuhugi väikesesse pimedasse ruumi. Avatud uksest välja tungival valgusel nägi Indrek ka siin kahekordseid voodeid.

«Minu kannul!» käsutas direktor Indrekut, kes oli temast

[1] Üks silmapilk! (saksa k.). — *Toim.*

paar sammu maha jäänud. «Muidu pärast lööte pimedas oma silma peast välja ja härra Maurus peab maksma. Sellepärast ikka kannul, ikka kannul, kui härra Maurus ees läheb!»

Direktor avas veel ühe ukse. Ka selle taga haigutas pimedus, soojus ja pimedus. Siiski — kuskilt immitses siia pisut valgust. Nagu järgmisel silmapilgul selgus, tuli see ähmasest klaasuksest, mille direktor varsti avas.

«Ettevaatlikult!» käsutas ta. «Muidu kukute! Uksepakk ja siis kivipõrand. Noor inemine peab ikka ettevaatlik olema! Ikka ettevaatlik! ütleb härra Maurus. Tema ise on juba vana, aga ka tema on ettevaatlik. Ka vana peab ettevaatlik olema. Noor ja vana!»

Äkki peatus ta.

«Minu king! Ma kaotasin oma kinga!» hädaldas ta.

Indrek kummardus ühes direktoriga, et ähmases valguses kadunud eset otsida. Aga kinga ei olnud näha.

«Just praegu kadus mul jalast,» seletas direktor.

«Ei ole,» ütles Indrek.

«Tõstke oma jalad paigast, ehk on teie jala all,» ütles direktor.

Indrek tegi seda, ja eks tulnudki tema parema jala alt direktori pehme ööking nähtavale. Nüüd turgatas talle endalegi meelde, et ta astudes midagi pehmet oli tundnud, ilma et oleks teadnud, mis see oli.

«Näete nüüd,» ütles direktor, «kui ettevaatlik peab olema. Juba ette vaadates tallate härra Mauruse kinga ära, aga mis sünniks veel siis, kui te ettevaatlik ei oleks. Mis jääks siis minu vanadest jalgadest järele.»

Nõnda õpetas härra Maurus isalikult oma uut kasvandikku, kuna ta ise ähmasest koridorist kuhugi valgemasse kõrgesse ruumi astus, mis sarnanes enam mõnele kuurile või küünile kui eluhoonele. Siit läks uksi paremale, pahemale ja ka otseteed edasi. Aga härra Maurus ei tarvitanud ühtegi neist, vaid tõttas puutrepile, mis viis teisele korrale. Ülal trepiotsal olid jällegi uksed, mis viisid paremale ja pahemale ning ka otseteed edasi. See igavene uste rodu ajas Indrekul pea hoopis segi. Ei vanas ega uues vallamajas olnud nii palju uksi. Lihtsalt mõtteduna tundus niisugune uste hulk esimesel silmapilgul. Paremat kätt seisva lükkas direktor lahti ja see kriiksus ning kägises nagu mõni puutelgedega määrimata vanker. Alles hiljem sai Indrek ukse häälitsemise põh-

juse teada: teda vedas kinni kivi, mis rippus nööri otsas, ja kui ratas, mille peal nöör jooksis, oli määrimata, siis karjus ta. Aga ratas ei tohtinud karjuda, seda kinnitas härra Maurus Indrekule hiljem pahatihti, sest Indreku muude kohustuste hulka kuulus ka selle ukse ratta määrimine kas võiga või rasvaga — ükskõik.

Ruumis, kuhu nad nüüd astusid, seisis kaks pikka lauda, mille ümber väikesed mudilased, parajad jõmmanid ja ka täiskasvanud mehed läbisegi õhtusöögil istusid.

«Tere!» ütles direktor vene keeli ja lisas saksa keeles juurde: «*Mahlzeit!*»[1] Ta vajutas lõua vastu rinda ja laskis silmad üle prillide toas ringi joosta. Äkki tormas ta esimese laua alumise otsa juurde ja karjus murtud vene keeles (isegi Indrek taipas, et direktori vene keel oli hoopis murtud):

«Kopfschneider! *Schinder!* Miks pole all toas kedagi? Miks olete teie siin? Härra Maurus ütleb tuhat korda: alttuba ei tohi kunagi tühi olla. Inemine tuleb, tahab härra Maurusele raha tuua, sest tema tahab õppima hakata, tahab universiteeti tudengiks minna, — aga teid pole all. Pole kedagi all! Alttuba on tühi. Kas oli alttuba tühi?» pöördus direktor äkki Indreku poole.

«Jah oli,» vastas Indrek, kuna kõigi lauas-istujate silmad tema poole pöördusid ja suud naerule kiskusid, ilma et Indrek õieti oleks taibanud, miks.

«Aga ma olin ju, kui see tuli,» ütles poiss direktorile, näidates Indreku poole.

«Teie olite, aga praegu enam ei ole. Mis siis, kui just praegu keegi tuleb ja kõlistab? Kuulete teie siiamaale? Tuleb ja kõlistab — üks kõrd, kaks kõrda, kolm kõrda, kümme kõrda. No ütelge nüüd ise, kui kaua peab inemine kõlistama, kui ta tahab härra Maurusele raha tuua ja kui keegi ei ava? Kõlistab, kuni ära läheb, ja härra Maurus on oma rahast ilma. Sest kes raha toob, ei too seda kunagi teist kõrda. Teie seal,» hüüdis direktor Indrekut, «tulge lähemale, tulge siia!»

See oli Indreku elus piinlikumaid silmapilke, kui ta oma kõvade raskete saabastega — temale endale tundusid nad hirmus rasked ja kõvad — komps, klomps! üle toa astus, kuna samal ajal teda teiste irvitavad pilgud saatsid.

---

[1] L.: *maaltseit!* 'Head söömaaega!' (saksa k.). — *Toim.*

«Ütelge sellele lätlasele — sest see siin on lätlane —, ütelge temale, kas te oleksite härra Mauruse juurde tagasi tulnud raha tooma, kui te poleks sisse pääsenud? Ütelge talle vene keeles, sest tema vaeseke ei oska eesti keelt. Kaks aastat on ta juba siin, aga ikka ei oska. Ütelge talle, kas oleksite tulnud või ei?»

«Oleks vist küll tulnud,» ütles Indrek.

«Kuidas?!» hüüdis direktor ägedalt, kuna naerumuie kõigil nägudel laienes, mida märgates härra Maurus lausus saksa keeles: «*So ein Landscher,*[1] *ein* Tere-tere!» Siis pöördus ta uuesti Indreku poole ja rääkis eesti keeli: «Teie ütlete, et teie oleks tulnud, kui oleks kõlistanud üks kõrd — ei avata, teist kõrda — ei avata, kolmat kõrda — ei avata, kümnendat kõrda — ei avata? Kuidas te siis oleks tulnd, kui ei avata? Ütelge ometi, kas oleksite tulnd, kui ei avata?»

«Ega siis küll,» oli nüüd Indrek nõus.

«Noh, siis ütelge seda lätlasele vene keeles, et ta teaks: härra Maurusel on õigus. See on püha kõrd, et härra Maurusel on õigus, mitte lätlasel. Ütelge talle selges keeles: «Ei, ma poleks teist kõrda tulnd ega raha toond,» käis direktor peale. Ja kui Indrek seda oli teinud, ütles härra Maurus Kopfschneiderile: «Mõistate, et härra Maurusel on ikka õigus; sellepärast ei tohi alttuba kunagi tühi olla. Kui teised söövad, olete teie all, tuleb mõni teine alla, lähete teie sööma. Ikka kõrdamööda, ikka kõrdamööda. Mõistate?»

Aga poisil oli nägu, nagu ei saaks ta direktori viletsast vene keelest põrmugi aru. Sellepärast hoidis direktor pahema käega öökuue hõlmu, parema käe sõrmed ajas ta aga haarakile ja vehkis nendega oma jõllitavate silmade ees edasi-tagasi, mis pidi nähtavasti tähendama, et peas pole üsna korras, kuna ta ise lausus halvakspanevalt:

«Ei, lätlane ei mõista. Lätlane ei mõista kunagi. Lätlane mõistab ikka teisiti kui meie. Niisugune on lätlane ja niisugused oleme meie.»

Aga kui Kopfschneider tahtis söögi pooleli jätta ja alla minna, surus direktor ta tema paigale tagasi ja ütles:

«Istuge, istuge! Mitte härra Mauruse käsu vastu teha. Kas härra Maurus ütles: Tõuske ja minge alla? Ei, härra Mau-

[1] Säärane mats (saksa k.). — *Toim.*

rus ei öelnud seda. Noh, siis edasi süüa ja mitte tõusta! Mitte kõrda rikkuda!»

Ja eesti keeles lisas ta juurde: «Lätlane tahab ka süüa. Lätlane tahab rohkem süüa kui meie, sest tema on paremaga harjunud.»

Äkki katkestas direktor oma sõnad ja tormas Indrekust mööda ukse poole, hüüdes: *«Herr Koovi, Herr Koovi, hören Sie*[1]*!»* Aga härra Koovi oli juba laua tagant üles tõusnud ja ukse taha kadunud, kuhu härra Maurus talle järele ruttas, nii et Indrek üksinda nõutult seisma jäi, ilma et oleks teadnud, mis teha. Viimaks võttis ta südame rindu ja läks direktorile tuldud teed järele, kuni jõudis alla suurde tuppa.

«Kus te asjad on?» küsis direktor, niipea kui ta teda nägi. Vaevalt jõudis Indrek küsimusele vastata, kui direktor uuesti söögitoa poole tormas, kuna ta ukse vahelt tagasi hüüdis: «Üks silmapilk!» Tõepoolest ilmuski ta järgmisel silmapilgul Kopfschneideriga uuesti, kes oli pidanud nüüd ometi oma söögi pooleli jätma.

«Mis asjad teil on?» küsis direktor Indrekult. «Kast? Suur? Kas kahekesi jõuate kanda? Jõuab? Väga hea! Voorimeheraha jääb siis järele. Kopfschneider, pange siis müts pähe ja minge aidake see kast ära tuua. Kärmesti! Härra Maurusel pole aega, sest tema on vana. Vanadel pole kunagi aega, surm seisab nende ukse taga. Sellepärast ruttu!»

Viimased sõnad hüüdis ta poistele tagantjärele. Aga vaevalt olid need tänaval mõne sammu astunud, kui nende selja taga välisukse kell kõlises, millele järgnes direktori hääl.

«Kopfschneider! Kopfschneider!» karjus ta.

Poisid läksid tagasi, lätlane ees, eestlane kannul.

«Aga kas teil raha on, et seal maksta?» küsis direktor. «Miks ei küsi te härra Mauruselt raha, kui lähete hotelli? Ikka küsida, ikka küsida. Siin on rubla hõbedat, rohkem ärge makske. Ütelge, härra Maurus ei käskinud rohkem maksta. Sellestki on liiga, muist tooge tagasi. Tingige! Inemine peab ikka tingima; mis inemine see on, kes ei tingi. Teie olete suurem ja targem, teie olete eestlane, vaadake, et lätlane liiga ei maksa,» pöördus direktor Indreku poole, aga samal ajal andis ta raha lätlase kätte. «Kui puudu peaks tulema, siis on veel see paberirubla, mis ma teile üleval and-

[1] Kuulge! (saksa k.). — *Toim.*

sin. Nüüd ruttu! Jookske! Te ometi võite joosta! Lätlane ja eestlane las jooksevad võidu. Herr Koovi ja Timusk ootavad.»

Poisid pistsidki joostes minema ja vaevalt kuulsid nad direktori viimaseid sõnu sügisõhtu pimeduses, milles virvendasid laternatuled, nagu piiraksid neid pisitillukeste kihulaste säravad parved.

Poisid kastiga tagasi jõudnud, saatis direktor Indreku sinna tuppa, kust alguses oli kostnud kõnelus ja naer. Kaasa andis ta temale mõne saksakeelse sõna ukse vahelt, ilma et ise oleks tuppa astunud, nagu oleks see talle keelatud.

Toas laua ääres istus kaks härrat, samad, kellega direktor õhtusöögil oli rääkinud. Üks neist oli masindatud peaga, puhtaks aetud loperguse näoga, rõugearmiline, tugeva pihaga, pelgliku või salaliku pilguga, teine — kollakate vuntsidega, punaste huultega, mahedate hallide silmadega, üle pea soetud juustega, mis nagu pisut kähardusid. Esimene hallis, teine mustas. Nad asusid teine teisel pool lauda, mis polnud põrmugi viisakam kui vallamaja laud, kus peal Indrek oli kirjutanud. Toas leiduvad toolid olid veel räbalamadki kui vallamaja omad. Ühes seinas asuval lihtsal puuvoodil oli kodukootud villane triibuline vaip peal. Ainuke, mille Indrek leidis harukordsema olevat, oli laeni ulatuv ja täiskiilutud raamaturiiul, mis täitis peaaegu ühe toaseina. See oligi paik, kuhu Indrek ikka ja jälle oma pilgu viis, kui ta selleks pisutki mahti leidis. Aga tõepoolest oli selleks aega vähe, sest tema teadmiste katsumisega tehti kohe hakatust. See võis ehk tundi pool kesta, siis ütles härra hallis eesti keeli:

«Vene keele ja rehkendusega saate neljandasse, aga ajalugu, peaasi ladina keelt peate järele õppima. Kui kõvasti tööd teete, jõuluvaheaja ka, saate ehk järgmisel semestril teistele järele. Olete juba täis mees, andke pihta. Tõuske hommikul varem, õhtul aetakse magama. Kas raha on, et tunde võtta? Ei ole? Noh, siis katsuge omapead, küsige teistelt, kas või minult mõnikord. Mitte ühtepuhku, sest mul pole aega, aga vahetevahel.»

Nüüd tundusid äkki ka selle härra silmad Indrekule niisama mahedad nagu teisegi omad, ja mingisuguse uue rõõmuga lahkus ta toast. Varsti ilmus direktor, ja kui ta oli silmapilguks eksamineerijate tuppa astunud, tuli ta Indreku juurde ja ütles temale:

«Herr Koovi ja Timusk panid teid neljandasse, aga õieti peaksite minema teise või kolmandasse. Olete suur mees, katsuge väiksematele järele saada. Muidu lähete peale jõuluid teise, seal on mul üks veel suurem ja vanem ees. Lähete allapoole. Härra Mauruse juures lähevad kõik allapoole, kes ei õpi või kes teistest maha jäävad. Sest mis võib härra Maurus, kui inemine ei õpi. Aga kui keegi tuleb härra Mauruse juurde, siis õppigu ta üks kõrd, õppigu kaks kõrda, õppigu kolm kõrda, õppigu vaimustusega, õppigu kui hull. Sest kuidas tehakse maal tööd? Kuidas niidetakse heina? Kuidas rabatakse rukkid? Higi jookseb ojana! Nõnda peab tööd tegema, kui keegi tuleb härra Mauruse juurde ja on ise juba suur ja pikk. Mõistate?»

«Mõistan,» vastas Indrek imelises elevuses, sest millegipärast valdas teda nagu üleinimlik õnnetundmus.

««Mõistan, härra Maurus,» peate vastama,» õpetas direktor. «Noor inemine peab ikka viisakas, ikka aupaklik olema. Sellepärast ikka — Herr direktor, Herr Maurus, *Herr Lehrer*[1]. Aga pidage, pidage! Kuhu me teid magama paneme? Kuhu me teile ruumi leiame? Jah, viisakas, aupaklik. Ladina keel ja viisakus, need valitsevad härra Mauruse majas. Ladina keel! Roomlane armastas ruumi, tema armastas palju ruumi. Härra Maurus õpetab küll ladina keelt, aga ruumi tal nii palju ei ole kui roomlasel. Herr Ollino, Herr Ollino! Kust leiame sellele roomlasele ruumi? Kuhu võib ta oma kasti panna?»

Direktori hüüde peale avanes suures toas uks, mis oli esiti lukus, ja sealt ilmus keskmist kasvu, kuid rässaka kehaehitusega, ümariku peaga sootuks valgetverd mees. Isegi tema suured, pisut nagu pungis silmad olid peaaegu valged ja oleksid võinud Indrekule mõnda sõrasilmalist hobust meelde tuletada, kui neis poleks valitsenud otse pöörane ükskõiksus, õigemini tardumus, jäisus.

«Üleval on veel ruumi,» ütles härra Ollino, ilma et tema pilk midagi oleks väljendanud.

«Kutsuge Jürka!» käsutas direktor lätlast.

Ja kui kutsutu ilmus, lasti tal Indreku kast selga võtta, ning nõnda algas teekond üles, söögitoa ukse eest läbi.

«Pole muud kui Siberi,» rääkis Jürka kastiga mööda

---

[1] L.: *härr leerär*, 'härra õpetaja' (saksa k.). — *Toim.*

treppi ronides, «sest paremad paigad on juba täis. Paremad paigad on neile, kes paremini maksavad. Siberis aga leidub alati ruumi, see ei saa kunagi täis. Saate talvel külmaga hambaid lõgistada,» ägises Jürka, kui ta viimasel järsul trepil ronis, kus Indrek teda tagant pisut upitas. Nõnda said nad lõpuks läbi luugi laudadega vooderdatud kõrgele katusealusele, kus valitses välisilmastik.

«Maal olete lakas maganud?» küsis härra Ollino Indrekult, sest ka tema tuli neile Siberisse järele. Ja kui Indrek andis jaatava vastuse, ütles Ollino üsna ükskõikselt: «No näete siis, nagu oma koju tulete. Puhas, värske õhk ja vaikne, ei müra ega kära, sest läbi ei käi siit keegi: kõrgemale enam ei saa.»

«Korstnapühkija ronib kõrgemale,» ütles Jürka.

«Ega korstnapühkija korstna otsa magama lähe,» vastas Ollino ja jätkas endist juttu: «Talvel ehk pisut vilu, aga kergemini hommikul ärkab ja selgema peaga tööle hakkab. Mina olen omal ajal maal väljas kartulikuhja õlgedes maganud ja pole häda midagi, ainult teises reies pistab vahel. Siin pole veel kedagi külm ära võtnud.»

III

Järgmisel hommikul ärkas Indrek kellahelinal. Helises päris harilik aisakell, nagu ta seda oli kuulnud pulmas peiupoistel või jõuluõhtul suure rõõmu pärast, kui kihutatakse pimedas teistest mööda — ikka kodu poole, sest seal on siis heinad või õled nurgas maas ja toad nii tulvil täis magusaid toidulõhnu, et nende ots ulatub kaugele õuegi. Tänagi tundis Indrek endas unesuikel midagi üsna kodust ja omast, aga juba järgmisel silmapilgul paukus kell tal otse kõrva ääres ja nõnda valusasti, et kadus igasugune magus suige. Ta kargas istukile: tahmane laelamp põles ja lätlane, kes tal eile oli aidanud kasti kanda, seisis kellaga otse tema voodi ees. Peale Indreku ei liigahtanud ükski. Aga kui Kopfschneider helistamist ei jätnud, karjuti talle mitmelt poolt:

«Aitab juba! Käi kuradile! Tola! Katsu, et minema saad!»

Mõnedele valmistas helistamine nalja. Need hüüdsid:

«Tule ligemale! Ei kuule hästi! Homme tule kahega!»

Kui lätlane nägi, et eestlased ja venelased — teised rahvused polnud Siberis esindatud — hakkasid end liigutama, võttis ta kellakõra pihku ja kobis läbi luugi alla. Nüüd kargas keegi kohe voodist ja kustutas tule ning kõik asetusid uuesti magama — koidu-unele, nagu öeldi. Ka Indrek puges uuesti vaiba alla, aga uni ei tulnud enam, olgugi et ümberringi hakkas kostma sügav magajate hingamine, isegi norskamine. Nõnda ei kestnud see kaua, sest trepilt kostis uuesti kobin ja läbi luugiprao vilkus valguskiir.

«Poisid, Valge!» hüüdis keegi ärksam.

Järgmisel hetkel kerkis luuk ja nähtavale tuli härra Ollino valge pea. Värisev küünlatuli heitis vooditele ja nende vahele pelglikku helki.

«Mis see siis peab tähendama?» küsis Ollino. «Kas siin ei kõlistatud?»

«Pole meie midagi kuulnud,» vastati mitmelt poolt korraga.

«Homme, tähendab, peab kõvemini kõlistama,» arvas Ollino.

«Kõvemini ja kauem,» arvas keegi vastu.

«Just nii,» kinnitas Ollino. «Aga nüüd maast lahti, maast lahti!» kordas ta käskivalt ja hakkas magajatelt vaipu kiskuma.

«Härra Ollino, üks silmapilk veel,» palus keegi väike poiss, hoides vaipa kõvasti kurgu all kinni. «Ma ainult sirutan natuke.»

«Ei ole aega,» vastas Ollino. «Välja ja pesema!»

«Külm on, ei või, lõdisen teki allgi,» ajas poiss vastu.

«All on külm vesi, see annab sooja,» lohutas Ollino ja ei andnud enne rahu, kui poisid olid viimseni voodist väljas. Üksteise järel kadusid nad läbi luugi, et minna alumisele korrale, kus asus pesemisruum. Kogu maja näis värisevat uniste ja hoolimatult kolistavate jalgade all.

«Tasa seal!» hüüdis härra Ollino luugiaugust poistele järele. «Nagu oleksid teil rautatud kabjad jalge otsas!»

Aga kolistavate sammude oja voolas ikka madalamale ja täitis kogu maja häiriva eluga.

«Võiks ju üleval pesta, siis poleks vaja nõnda kolistada,» lausus Indrek enese eel minejale.

«Vesi raske kanda, pealegi külmetab ta talvel Siberis ära,» vastas see.

«Ah nii külm!» imestas Indrek.
«Külm!» vastas teine. «Vana pakane ise.»
«Kuidas seal siis magada?» küsis Indrek ebalevalt.
«Kui elad, küllap siis näed,» vastati rahulikult. «Tuleb vaim peale nagu teistelgi.»

Viimaseid sõnu Indrek täna ei mõistnud, aga juba mõne nädala pärast oli nende tähendus talle sula: siis kraaples ta ühes teistega, et keha palavaks ajada ja palava kehaga külmale asemele pugeda. See oli omataoline igaõhtune võimlemisharjutus, milles nii mõnigi särk või püks rebenes. Leidus ka niisuguseid, kes sedavõrd «vaimustusse» sattusid, et heitsid särgi seljast hoopis, nii et paljad pihad ja käsivarred helendasid. See «vaimu väljavalamine» oli teada ka järelevalvele, aga sellele vaadati enamasti läbi viie, ehk olgu siis, et vaimuvalangust osa võtma tuldi ka alumistelt kordadelt, mille tagajärjel müra võis tõusta otse põrgulikuks. Vaimukeeru võisid sattuda siis ka toolid, lauad ja voodid, üldse kõik, mis ette juhtus, ja nii mõnigi neist pidi jala või muu kehaosa kaotama. Tiritammitati toolil, balansseeriti sängiotsal, hüpati reas üle laudade, katsuti sülipätsi, hullati ilma igasuguse korrata ja süsteemita. Indrek polnud kunagi olnud suur hullaja, aga siin õppis ta seda ühes teistega. Üldine meeleolu hakkas ka temasse. Tuli tõepoolest nagu vaim peale.

Oli veel teine abinõu sooja saamiseks: näpati alt puid ja kanti üles Siberisse või meelitati millegagi Jürkat, et see kannaks ja halud kuhugi ära peidaks, näiteks igasse peatsisse paar halgu. Kui siis õhtul kõik vaikseks jäi, roniti asemelt välja ja pandi suur raudahi küdema, mis asus keset katusealust. Köeti mõnikord nõnda, et ahi lõi helendama, ja siis nihutati voodid otsapidi soojuseallika lähedale. Hommikuks oli ahi muidugi jahtunud ja Siber endiselt külm. Sellepärast pooldasid mõned rohkem «vaimu» kui raudahju sooja.

«Ahjusoe ajab lutikale vaimu peale,» ütlesid nad elutargalt. «Aga inimesel pole hea magada, kui lutikal tuleb vaim peale.»

«Jah, ei ole inimesel hea, kui lutikal tuleb vaim peale,» kinnitasid teised.

«Parem tulgu inimesel endal vaim peale,» seletati, ja nõnda tõusis Siberis iga õhtu, mõnikord ka hommikuti põrgumüra, mille tagajärjeks oli tolmu, nagu laotataks kütist või pekstaks rehte.

Peale pesemist voolas jalgade kolin üles tagasi ja siis uuesti alla — klassidesse õppima. Indrek läks ühes teistega, õigem ühes väikese Liblega, kes ka pidi neljandasse klassi kuuluma. Liblelt ta oma esialgse pühenduse õpi- ja asjaoludesse saigi. Tema käes nägi ta esimest korda mingisugust kaanteta, üksikuist lehtedest koosseisvat raamatut (raamatud olid Lible keeles kapsad), kust ta luges *amo, amas, amat* ja *mensa, mensarum*. Eriti hakkas millegipärast just selle tundmatu sõna viimane kääne tema meeltesse kinni.

«*Mensarum*,» kordas Indrek Liblele. «*Mensarum*,» kinnitas ta veel kord.

«Tahad, ma müün selle kapsa sulle?» ütles Lible.

Ja ilma et Indrek endale aru oleks andnud, kas tal seda vana «kapsast» üldse vaja on, otsis ta taskust raha ja maksis nõutud summa. Nagu hiljem selgus, oli see peaaegu uue raamatu hind. Aga sest polnud midagi, Indrek ei pannud seda Liblele kunagi pahaks, sest tal oli ütlemata hea meel, et ta oli ostnud esimese kättepuutuva raamatu, kus oli seisnud *mensa, mensarum*.

Veel ühe teise «vana kapsa» ostis Indrek Liblelt, nimelt selle, kus kordus sagedasti see haruldane sõna, mis aastate eest nii väga oli tema meeli võlunud. Küll oli sõnalt ja kogu raamatult vaheajal endine võlu hajunud, aga Indrek ostis ta siiski, nii väga rippus ta mineviku mälestuste küljes.

Lible heitis veel rohkemgi «kapsaid» turule, kõik oma «kapsad» oleks ta nähtavasti turule heitnud, kui aga Indrek oleks ostnud. Aga ei, Indrek ostis ainult need kaks.

«Miks sa oma raamatud ära müüd?» küsis Indrek.

«Et toitu osta,» vastas Lible.

«Kas siis siin nii vähe süüa antakse?» küsis Indrek.

«Süüa saab siin küll, aga toitu ei ole,» seletas Lible, ilma et Indrek teda õieti oleks mõistnud. Alles söögilaua ääres õppis ta tundma, mis need sõnad tähendavad, sest Lible ilmus sinna «oma leivaga» — sepikuga, võiga ja kildudeks lõigatud teevorstiga, kuna aga «vana» ja tema «tädi» andsid ainult rukkileiba, millel või juba peal, ja sepikut ei kunagi, ainult saia pisut hommikuti. Lible asus oma toidu kallale mingisuguse erilise suure käeliigutusega ja võidurõõmsa näoilmega, nagu oleks ta äkki ja ootamata ning kõigile arusaamatul kombel kõrgemasse seisusesse tõusnud, mis võimaldas istumise ülemises lauaotsas, kus asetsesid härrad Koovi,

Timusk ja Ollino ning õpilastest nimekamad ja rahakamad.

«Ei tea, mis see väike Loll õgib, kas oma kapsaid või ihusooja?» küsis keegi teiselt üle laua.

«Kapsaid, ikka kapsaid,» vastas teine.

«Siis pidi ta küll mõne suure Lolliga kokku saama, kes nad temalt ära ostis,» arvas esimene.

«See suur istub väikese kõrval,» ütles keegi kolmas.

Ümberringi levis nägudel kadestav irvitus.

Sellest taipas Indrek, et väikest Liblet hüüti väikeseks Lolliks ja et teda vististi suureks, sest ta oli Lible «kapsad» kalli raha eest ära ostnud ja temale nõnda võimaldanud teiste silme ees paremaid suutäisi süüa. Uus nimi hakkas Indrekule kohe külge, eriti vist sellepärast, et ta klassis ja söögisaalis väikese Lolli kõrval istus. Et aga viimane oma nime ükskõikse rahuga kandis, siis talitas Indrek tema eeskujul ja laskis end suureks Lolliks hüüda veel siiski, kui ta oli klassis teadmiste poolest üks esimesi. Oli kordi, kus ükski ei osanud õpetaja küsimusele vastata; siis hüüdis Lible oma piiksuva häälega: «Härra õpetaja, suur Loll teab!» Ja naerdes vastas õpetaja: «Ah väike Loll teab, et suur Loll teab? Noh, palun vastake siis.» Ning Indrek tõusis ja vastaski, nagu oleks tema nimi kirikuraamatuski juba suur Loll.

Niisugused imelikud tagajärjed olid sel asjaolul, et Indrek ostis Lible käest kaks vana raamatut. Aga teist ostu pidi ta hiljem ometi kahetsema, nimelt seda, mis sündis sõna «paavst» pärast. See sõna oli millalgi toonud imelisi unistusi. Siin oli ta hüüdnimeks usuõpetajal, kes muutis oma isikuga Indreku lapsepõlve-unistuse ja -igatsuse otse selle vastandiks. Mees oli tüse, suure, kuidagi neljakandilise peaga, jämeda punase kaelaga; lõuapärad tugevad, palgenukid laiad, hambad alati kokku litsutud, nii et häälgi rääkides hästi välja ei pääsenud; huuled paksud, punased ja nagu üleolevas või põlglikus muiges pahemale pisut viltu kistud; otsaesine ülalt nagu kitsam, alt silmakoobaste juurest laiem; juuksed harjastena püsti, silmad ainult kitsas kriips, milles kilas ja sädeles midagi peaaegu valusat. Aga ühe pidi härra Vihalepale ometi jätma: oma hüüdnime oli ta õigusega ära teeninud. Tema oli kõva usumees ja jumalasõna oli tema silmis see igavene ja muutumatu varandus, millest ei tohi pudeneda ega

mureneda vähematki raasukest. Raidkujuna, silmad pilukil, istus ta ülal kateedril, pliiats püsti peos, kui laskis jutustada piiblilugu või võristada piiblisalme. Iga natukese aja tagant pidi ta pliiatsiotsaga kateedrile koputama ja vaikse, ebaloomulikult õrna, peaaegu naiseliku häälega ütlema:

«Pidage! Veel kord! Te jätsite seal ühe «ja» vahelt ära.»

Ja õpilane hakkas uuesti otsast peale. Kuid varsti järgnes uus pliiatsikoputus ja õrn hääl ütles:

«Raamatus seisab selle koha peal: ja see sündis, et... Sellepärast veel kord see koht.»

Jõudis vastaja ka selle vea parandada, siis tabas teda varsti uus häda, sest «paavst» ütles talle varsti maheda häälega:

«Armas laps, mis te ometi segate ja võltsite! Seal seisab ju «ning», mitte «ja». Veel kord see koht.»

Eriti raske oli vastates õiget tooni leida. Seda sai Indrek omal nahal küllaldaselt tunda.

«Piiblilugu ja katekismus pole ometi muinaslugu ega mõni eesti vanaviisi jutt, mis on üks ropp asi Issanda ees, vaid püha jumalasõna,» õpetas härra Vihalepp. «Ja püha jumalasõna on nõnda püha, et meie, patused inimesed, teda oma roojasesse suhu ei tohiks võttagi, aga kui me seda siiski teeme oma kalli hingeõnnistuse pärast, siis peame seda tegema käed ristis ja võimalikult vaikse ja maheda häälega, nagu teeb üks inimene, kes tunneb oma süüd ja kel on sellepärast palumist. Sellepärast siis mitte nõnda, vaid nõnda...»

Ja härra Vihalepp näitas ise, kuidas inimene peab püha jumalasõna oma roojasesse suhu võtma.

Pisut teistsuguse käsituse sai Indrek pühast jumalasõnast hommikupalvel, milleks koguneti enne tunde söögituppa, kus lauad ja pingid seks ajaks nurka hunnikusse aeti, et ruumi võita.

Palvet luges härra Maurus ise, pealegi veel nii vanast ja auväärsest saksakeelsest raamatust, et Lible nimetas teda palvekapsaks. Lugedes seadis härra Maurus prillid sootuks ninaotsale.

Juba teisel päeval taipas Indrek, miks direktor seadis prillid palvet lugedes nii ebaloomulikku paika. Indrek taipas seda sellest, et äkki katkestas härra Maurus palve lugemise, viskas raamatu aknalauale ja kargas kui vihane härg poiste sekka, kus ta haaras Liblel kraest kinni, kes oli ühes teisega maha kükitanud ja ajas nõnda mingisuguseid äriasju. Härra

Maurus tõmbas poisid akna alla ja sagis nad mõlemad kahe käega kõrvade äärest läbi.

«Šinder niisugune,» ütles ta Liblele, «tema rikub kõik minu poisid ära, tema ajab terve mu kooli hukka. Ja juuksed teisel ka nii lühikesed, et kinni ei saa võtta. No mis peab härra Maurus niisuguse kiilaspeaga tegema? Miks on su juuksed nii lühikesed, et härra Maurus kinni ei saa võtta? Vasta!»

«Härra direktor, te ju ise käskisite juuksed lühikeseks lõigata,» vastas poiss nutuse häälega.

«Nii lühikeseks pole ma käskinud!» vastas direktor. «Ikka peab võima kinni võtta, kuis siis muidu sinuga saab. Järgmine kord pea meeles: mitte nii lühikeseks. Ja nüüd seisa siin minu kõrval, et sa enam ei saa mu poisse rikkuda.»

Härra Maurus võttis uuesti palveraamatu ja hakkas lugema, aga ta silmad vaatasid harva pühakirja, enamasti luurasid nad üle prillide poiste järele. Indrek kahtles, kas direktor üldse seda luges, mis raamatus seisis, või olgu siis, et tal aastate jooksul raamat juba pähe oli kulunud.

Venekeelset õpetust jagades ütles ta:

«Härra Maurus ütleb: palve ajal ei tohi mängida, ei tohi vallatada, aga mis teeb Lible ja see teine: nemad loevad laua all raha. Mõistate? Nemad loevad raha, nagu oleksid nad variserid. Härra Maurus loeb palvet, aga nemad loevad raha. Kus on su raha, šinder?» pöördus ta Lible poole, kes pidi tema kõrval seisma ja kes oli ometi sealt plehku pistnud. «Kus on Lible?!» hüüdis direktor. «Lible, siia!» Ja kui poiss teiste selja tagant ilmus, kärgatas härra Maurus: «Šinder, kus sa oled? Kus on su raha?»

Poiss sirutas mõned vaskkopikad.

«Näete nüüd,» hüüdis direktor hulgale: «Tal on palve ajal raha peos. Šinder niisugune!» Ja jällegi tahtis ta poisil kõrva äärest kinni võtta, ütles aga siis: «Ah, su juuksed on ju lühikesed! Sa lasid nad meelega nii lühikeseks lõigata, et härra Maurus ei saaks sind karistada! Šinder! Aga kust sa said selle raha?»

«Suur Loll andis!» hüüdis kellegi võrukaelne hääl.

«Kes see on?» küsis direktor. «Kes on suur Loll? Sina oled väike, aga kes on suur?»

«Paas, see pikk, läks Siberi; paar päeva tagasi,» seletas härra Ollino.

«Paas! Paas!» hüüdis direktor. «Kus te olete?»
«Siin,» vastas Indrek, kes seisis oma pikkuse tõttu teiste selja taga seina ääres.

Ja kui Indrek läbi poistekarja direktori ette jõudis, ütles see:

«Mis ütleb härra Maurus? Tema ütleb: ei kellelegi tohi raha anda, kui aga härra Maurusele üksnes. Aga miks andsite sellele lühikesele, kui ise olete pikk? Vastake! Ruttu! Härra Maurusel pole aega. Miks?»

«Ma ostsin temalt raamatu,» vastas Indrek.

«Kuidas julgete teie, koer, minu poiste käest raamatuid osta? Kas ma selleks teile rubla raha andsin, et teie hakkate oma pikkusega minu poistelt raamatuid üles ostma. Mis raamat see oli?»

«Ladina keele õpiraamat.»

«Lible, miks sa müüsid selle raamatu?» küsis direktor.

«See oli vana näru, mul põlnd temaga enam midagi teha,» vastas Lible.

«Kuidas põlnd teha?! Sina, šinder, tuled härra Mauruse palvel valetama. Ise istud juba kolmat aastat samas klassis ja sul põlnd ladina keele raamatuga midagi teha? Härra Maurusel on häbi sinu ausalt isalt raha vastu võtta, sest poeg ei õppind mullu, ei õppind tunamullu ja tänavu ta müüb oma raamatudki teistele. Ja teie, pikk, mis on teil teie pikkusest kasu, kui lähete ja ostate selle lühikese käest raamatu ära! Mis kasu on sellest, et isa teid puhta pereleivaga on söötnud ja kasvatanud! Ikka teete, nagu oleks teil moonamehe või vabadiku aganakannikas kotis. Vaadake nüüd kõik seda pikka, vaadake tema pikka nägu; tema on see, kes . . .»

Jumal teab, kui kaua direktori kõne oleks kestnud ja kuhu ta viimaks oleks välja viinud, aga härra Ollino astus tema juurde ja sosistas mõned saksakeelsed sõnad talle kõrva. Nõnda siis lõpetas ta poolel sõnal ja tähendas ainult: «Pärast, pärast! Härra Ollino tuletab mulle pärast meelde.»

Ta tegi pahema käega mingisuguse liigutuse ja poisid hakkasid mürinal välja minema. Nüüd turgatas direktorile nähtavasti midagi uut meelde ja ta tahtis uuesti kõnelema hakata, aga ükski ei kuulanud teda enam, nii et see palvetund oleks nagu pooleli jäänud.

«Millega see nüüd lõpeb?» küsis Indrek Liblelt klassis.

«Mis asi?» küsis Lible nagu arusaamatuses vastu.

«Raamatutega ikka,» ütles Indrek.
«Ää ole loll!» hüüdis Lible. «Mis vanal sellega asja, kuhu ma oma vanad raamatud panen!»
Aga ometi oli direktoril nähtavasti sellega pisut asja, sest pärast lõunat nõudis ta Indreku ühes ostetud raamatutega enda juurde.
«Mis te neist maksite?» küsis ta raamatuid nähes, ja kui Indrek oli hinna nimetanud, ütles direktor: «Seal ta nüüd on: pikk kont ja lühike aru. Väike Lible on ju see vana rebane. Küll ma ta käsile võtan. Milleks te niisukese näru ostsite?» näitas direktor ladina keele õpperaamatule.
«Mulle meeldis ta,» vastas Indrek lihtsameelselt.
«Meeldis,» imestas direktor ja vahtis poisile otsa, nagu kahtleks ta pisut tema mõistuses. Siis pöördus ta ümber, vaatas aknast välja ja ütles endamisi — Indrek kuulis, kui direktor endamisi ütles:
«So ein grosser Narr!»[1]

IV

Raamatute jant tegi Indreku äkki laiemas hulgas tuttavaks, pööras temale erilise tähelepanu. Temaga hakati juttu ajama, tutvust tegema. Nõnda sai temast varsti oma inimene.
Muude seas lähenes temale ka Tigapuu, üks neid kahepaikseid, kes polnud õieti õpilane ega ka õpetaja või kes oli mõlemad kokku. Päeval istusid niisugused mehed ühes teistega enamasti klassis, pärast lõunat aga läksid nad väiksematega jalutama või valvasid nende järele õppimisel.
Tigapuu oli umbes Indreku vanune, aga asutise pere hulka kuulus ta juba palju aastaid. Praegu istus ta viiendas, Indrekust üks klass kõrgemal. Kasvult keskmine, kehalt kuidagi nurgeline ja lopergune, omas ta kuulsust, et ta kedagi ei karda, vana ennastki mitte, ja et kaklemisel ükski tema vastu ei saa. Niisuguse mehe tutvus tundus Indrekule austav.
«Selle nolgiga lähete asju ajama, muidugi peate siis sisse kukkuma,» ütles ta Indrekule Lible suhtes. «Eks tulnd minu juurde, ma oleks teile poole odavamalt ostnud ja poole raha oleksime teind liikudeks. Peaaegu jumalamuidu oleksime raamatud ostnud, kui liigud on ausad.»

---

[1] Säärane suur narr! (saksa k.). — *Toim.*

Ja kui Indrek direktori juurest raamatutega alla tuli, küsis Tigapuu:

«Kas vana päris, kui palju teil veel raha on?»

«Ei,» vastas Indrek.

«Luiskad,» naeris Tigapuu üleolevalt, nagu tahaks ta õelda: keda sa tuled haneks püüdma. «Luges ta iseoma käega su tagavara üle? Mis sa minust kardad, et sa nii varjad. Mind on sul kõige vähem karta, aga mõnda teist, seda küll. Tahad, ma näitan sulle pärast lõunat Nõmmanni ja Peetersoni; seal on vanu raamatuid virnade kaupa — vali ise, mis himustad. Ja kõik poolmuidu. Pealegi kui mina kaasas olen, sest minul on igal pool tutvus. Võid isegi sinna müüa, kui tahad. Aga niisukesi ei osteta, nagu Lible kapsad, niisukesi mitte. Peavad paremad olema, palju paremad. Ma teile pärast näitan, misukesed peavad olema, kui tahad Nõmmannile või Peetersonile müüa. Nii et pärast lõunat lähme siis, vaatame pisut ringi, õpime linna tundma; seda läheb sul tarvis, seda läheb mõnikord hädasti tarvis. Tähendab tehtud! Selle peale käsi!»

«Ehk võiks ka,» lausus Indrek kahtlevalt.

«Mitte nõnda,» ütles Tigapuu õpetlikult. «Meil nõnda ei räägita. See pole meeste, see pole seltsimeeste viis. Peab vastama kindlalt. Ei või jah.»

«Siis olgu pealegi jah,» oli Indrek nõus.

«Mees ja sõna,» kinnitas Tigapuu, nagu oleks küsimuses mõni teab kui tähtis tehing. «Nii siis, kui teised lähevad jalutama, pistame meie linna. Ülepea on need jalutuskäigud lihtsalt hirmsad ja vastikud. Pead kaasas sörkima igasuguste poisinolkidega, nagu oleksid mõni ilmanaerus. See on vanamehe krihv: ikka karjakaupa, ikka hulgakesi, et torkaks silma, et jäädaks vahtima ja öeldaks: «Näe, sealt lähevad Mauruse omad.» Aga kõik naeravad ainult. Sina seda veel ei tea, aga küll sa pärast näed, et minul on õigus, mitte vanal. Aga meie lähme kahekesi, teistega pole meil tegu, kahekesi on hoopis teisiti.»

«Hea küll,» kiitis Indrek järele.

«Ja pea meeles,» rääkis Tigapuu edasi, «on sõna antud, siis peab seda pidama, maksku mis maksab, — nii teeb seltsimees. Tovarištš! Ehkupeale ei maksa midagi ette võtta. Sest mis mõte oleks mul minna vanalt luba saama, kui sina korraga ütled: «Ei, ma täna ei tule!» Mis teen ma siis selle

vanamehe loaga? Kuhu ma ta panen? Või arvad sa, et vanaga on lõbus asju ajada. Nägid, misuke jant raamatutega. Ja mis seal oli? Üks oli teise üle löönud, muud midagi. Aga vanal oleks nagu tuli lahti. Mine katsu temalt väljaminekuks luba saada, siis kohe: «Kuhu? kui kauaks? milleks? kas üksi? kes veel?» Teiseks — «Kas raha on? kui palju? kust said? kes andis? miks? millal? milleks?» jne. jne., kuni sa ära väsid ja ütled: «Tänan väga, härra direktor, aga ma mõtlesin juba ümber, ma ei lähegi välja, pole tarvis, pole himu.» Sest kuhu sa veel lähed, kui pool aega pärimistega viidetud. Sellepärast teevad targasti need, kes ei kõssagi, vaid kaovad tagaukse kaudu. Ning kui hoovivärav lukus, siis Jürka järelt võti või üle müüri. Muidugi sinuga pole veel selle peale mõelda; sellepärast muretsen vanalt loa. Aga kui sa just tahad, siis võid ka ise luba küsida; minul pole selle vastu midagi, oleks isegi parem, kui . . .»

«Ei, ei, küsige parem teie,» vastas Indrek.

«Ongi mõistlikum,» arvas Tigapuu. «Aga jäta see teietamine, sest mis teie ma veel sinule olen, kui ma pean sulle vanamehelt linnamineku luba norima. Seda teeb ainult seltsimees, tovarištš. Sõbergi ei tee seda, ainult seltsimees, kellega jood pott õlut või viskad midagi muud. Iseasi mõni põnlane kusagilt esimesest või teisest klassist, sellele olen ma muidugi teie. Teie ja härra Tigapuu! Господин класный наставник! Aga meie vahet on ainult üks klass. Muudkui see ladina keel, katsu, kuidas sa sellega hakkama saad; see on nii mõnegi mehe murdnud.»

Pärast lõunat muretses Tigapuu endale korrapidajaks asemiku ja ütles sellele:

«Meie peame Paasiga linna minema, vana käskis.»

Ja nad ajasid palitud selga ning kadusid, aga hoovivärava kaudu, sest Tigapuu arvates oli nõnda lihtsam, ei torka teistele silma, ei ärata kadedust.

«Kõigepealt lähme siia,» rääkis Tigapuu ja viis Indreku millegipärast südalinnast otseteed kaugemale.

«Me ju eile läksime siit,» ütles Indrek, kes kuidagi ei taibanud, miks Tigapuu valis selle tee.

«Mis sa eilsest räägid,» vastas Tigapuu, «eile oli ühes teistega, täna oleme kahekesi. Täna on aega vaadata ja aru pidada, kui lai õige on see jõgi. Ja kui sa veel teaksid, kui palju siia suvel inimesi upub! Nii kui kärbseid! Lihtsalt hir-

mus! Peaaegu iga päev veetakse teisi välja. Hakkavad põiki üle ujuma, ja muudkui põhja, sest temast ei jaksa keegi üle ujuda. Saad pooleni, oled väsinud, ujud üle poole — kramp, saad juba kalda äärde — rabandus, ja nõnda suredki sinna, nagu selleks, et teistel oleks hõlbus sind välja tõmmata. Mina isegi vedisin ühe niisukese rabandusemehe kuivale, alles siis läksin politseisse. Ja keda ei võta kramp ega rabandus, see saab aeruga pähe või jääb mõne aurulaeva alla. Sest ühte pead sa teadma: aerutajaid on siin ilusa ilmaga nagu sipelgaid mere ääres. Jah, oleks veel suine aeg, siis sa alles näeksid. Soojaga aina tudengid, tudengid, tudengid . . . venelased, sakslased, poolakad . . . kõik särgiväel, õllekorvid lootsikus . . . ise trimpavad, laulavad. Aga nüüd pole midagi, sellepärast pöörame siit paremat kätt, sest kaua sa ikka jõge vahid, vesi nagu vesi kunagi . . .»

Nõnda vestes viis Tigapuu oma kaaslase läbi lühikese põiktänava kuhugi pikemale ja suuremale, kus nad pöördusid jällegi paremat, nii et nad nüüd läksid Indreku arvates otse samas suunas, kust nad praegu olid tulnud. Minnes tegid nad veel paar väikest võnku ja nõnda jõudsid nad uuesti jõe äärde, kust veeti parvega üle.

«Oled sa niisukest riistapuud enne näinud?» küsis Tigapuu nagu võidurõõmsalt. «Seda ma tahtsingi sulle näidata. Üle silla oled sa küllalt käind, tee nüüd korraks ka parvega proovi. Maksa pole vaja, mina maksan. Mina tõin su siia, mina pean su ka üle viima, sest muidu arvad sa: miks me ei läind mööda silda, kus ei võeta kopikatki. Sellepärast siis sõidad minu kulul.»

Kui parv juba liikuma hakkas, küsis Tigapuu Indrekult päris asjalikult:

«Ah jaa! Kui palju on sul raha kaasas? Seda peab teadma. Muidu mine poodi, vali raamatud välja — ja korraga tuleb rahast puudu, kus selle häbi ots siis! Sest seda pead sa meeles pidama — linnas on häbi, kui pole raha. Sellepärast siis, on sul teda või ei ole, tee ikka nägu, et sul on. Sest linnas pole muud, kui maksa. Oled sa enne linnas käind? Ainult Tallinnas kord? Noh, siis sa ei tea pooligi asju, sest seal pole üliõpilasi. Neid pole kusagil, ainult meil siin. Kihutavad teised mööda Rüütlit edasi-tagasi, õllekorvid tsveišpenneril, logistavad teised juua, nagu viskaks leili. Ja seda ütlen ma, et kui mina kord tudengiks saan, siis hoidku

kõik alt. Mina näitan, mis on õige tudeng. Õieti oleks ma juba tudeng olnudki, kui ma oleks aga tahtnud, aga ma pole tahtnud, lihtsalt ei ole. Sest kui kainema pilguga asja vaadata ja küsida: mis on tudengil targem kui meil? Tõtt öelda — ei midagi. Meil õpetavad samad professorid, ainult teised raamatud on. Meie vana on ju pagana kaval. Tema ütleb: «Võtsin teile professori, muidu lähete minu juurest liiga ruttu ära.» Ütleb ja naerab ise. Ja nõnda see ongi — professor siin, professor seal, ainult see nimi — tudeng! Ja riided! Vorm! Kumb sulle rohkem meeldib, *Farbendeckel*[1] või kolleega? Minule *Farbendeckel! Farbendeckel* ja keisermantel! Lähed ja pool uulitsat on ainult sind täis. Tead, niisuke suur, pikk ja lai lakaga kuub. Saba vehib tolmu või pühib pori nagu naise seelik. Kui niisukesega tahaks kas või sellest uksest siit sisse minna» — nad olid suure kivimaja juurde jõudnud, mille all oli terve rida väikesi keldripoode —, «siis lihtsalt ei pääseks, ehk olgu siis, et võtad mantli käe peale. Niisuke loom on see keisermantel ja nõnda tehakse temaga. Oled teda näind?»

«Ei vist,» vastas Indrek.

«Muidugi mitte,» oli Tigapuu nõus. «Sest kus sa pidid teda nägema. Tallinnas pole teda olemaski ja siingi näed teda ainult harva.»

Nad seisid väikese söögipoe ees, mille sildil olid aurav supivaagen, tükk vorsti, pool sinki, leiva- ja saiakannikad. Mingisuguse imeliku, peaaegu nägematu laua ääres istus habemik mees ja kühveldas suppi ammuliaetud suhu.

«Astume õige veidikeseks siia sisse. Minu üks tuttav, õigemini hea sõber käib siin sagedasti söömas, ehk saame ta kätte, mul oleks teda vaja,» seletas Tigapuu.

Ja ilma et oleks Indreku nõusolekut oodanud, laskus ta mööda kitsast treppi alla keldriruumi, nõnda et Indrek pidi tahes või tahtmata talle järele minema.

«Näed, kui hea, et pole keisermantlit, pääseb igast uksest sisse,» ütles Tigapuu üle õla tagasi Indrekule. Alla jõudnud, hõiskas ta:

«Tere, proua Kroosu!»

«Jumalime, härra Tigapuu! Pole teid ammugi näind,» vastas eit.

---

[1] Värvimüts (saksa k.). — *Toim.*

«Töö, töö, pole mahti. Tulin oma sõpra Ellerit otsima.»
«Misuke see on? Pikk või lühike?»
«Ennem pikk kui lühike, armastas ikka sealiha hapukapsastega. Kas te siis teda enam ei mäleta?»
«Miks ei! Mäletan küll. Aga teda pole enam kaua näha olnd.»
«Kahju küll!» ohkas Tigapuu.
«Noh, aga kuis on noorehärra endaga?» küsis eit. «Noor põrsas, parajasti pruun, kapsad samuti, kõlbab? Või ehk vasikas? Rõõsaga joodetud, sulab otse suus, tutvusekaup ...»
«Pole minu maitse,» vastas Tigapuu.
«Nii siis põrsas? Kaks?»
«Aitab ühest.»
Seda öelnud, pöördus Tigapuu Indreku poole ja kaebas:
«Seal ta nüüd on: astud sisse sõpra otsima, aga selle asemel pead sööma hakkama. Hale meel sellest vaesest vanainimesest, kel kari lapsi toita. Seisab ja vahib siin umbses ruumis oma leti taga ja ootab, et tuleks ometi ükski, kellele oma põrsast või vasikat pakkuda, sest muidu läheb kõik raisuks, ja kus selle kahju ots siis! Sest seapraadi ja hapukapsaid oskab ta tõepoolest valmistada, nagu mitte ükski teine kogu linnas. Ja tema juures ei maksa see peaaegu mitte midagi. Jumalamuidu annab oma tuttavatele. Sest kui ta võtab oma viisteist-kakskümmend kopikat, siis oled sa ka otsani täis. Aga mis on viisteist-kakskümmend kopikat niisuguse keretäie eest. Otse piinlik on talle vastu ajada, kui ta küsib, mida soovid. Ei aita muud, kui istu lauda ja hakka sööma, sest sa tead, et nõnda teenid sa selle vaese vanainimese lastele leiba. Sest lapsi toidab nimelt eit, mitte vanamees; see lällab ainult mööda kõrtse ringi. Niisuke näru on selle eide vanamees ja tema laste isa ...»
Sel silmapilgul jõudsid pärale leivatükid ja sealiha kapsastega.
«Ma sinu jaoks ei teadnud tellida,» seletas Tigapuu Indrekule ja hakkas kohe seapekki ja hapukapsaid suhu kühveldama. «Kui tahad, lase endale ka tuua, kas või klaas teed suhkrusaiaga. Napooleoni siin vist ei ole, muidu võiks seda võtta, see on kõige parem. Kui nii oma kolm napooleoni oled ära pistnud, siis tunneb kohe, et südamealune läheb kõvaks. Nõnda saab pisutki inimese toitu, muidu aina see meie lõrp. Soolikad paneb marjaasi mängima, küll näed. Mõnikord kar-

juvad teised südaööselgi napooleoni või seapeki ja hapukapsaste järele. Ja neid võta, nagu tahad, kas portsjon või pool, terve — kakskümmend, pool — kaksteist. Mina võtan ikka terve. Sina tee proovi poolega. Ainult kaksteist, leib juurde arvatud. Mul üksi nagu piinlik süüa, kui teine vahib vesise suuga.»

Indreku suu hakkas tõepoolest vett jooksma, kui ta nägi, missuguse isuga Tigapuu sõi. Ometi vastas ta:

«Ei, ma ei tahaks midagi.»

«Klaas teed ikkagi, kuis siis muidu laua ääres istuda, laual ju laua õigus nagu trahteriski. Oled kord istund, siis telli, iseasi, kui püsti seisad. Siin pole see, mis maal metsas või mättal; siin peab ka istumise eest maksma, nõnda on linna seadus.»

Ja ilma et Tigapuu Indreku arvamist oleks oodanud, hüüdis ta suuga, mis leiba, liha ja kapsaid oli täis tuubitud, üle õla perenaise poole: «Üks tee!»

Tüdruku kohta, kes teeklaasi lauale pani, ütles ta selle enda kuuldes Indrekule:

«Kas panid tähele, kui kena? Maal ei leia sa tervest kihelkonnast niisukest. Vaata, kuis ta astub: nagu oleks teisel vedrud all. Jalad nagu kõrendid. Sest pole midagi, et seelik ees, peab oskama ka nõnda vaadata. Peab õppima.»

Kui ta oli uue hea noosi suhu toppinud, jätkas ta:

«Nojah, sel mammil pole ju viga, aga oled sa meie printsessi näinud?»

«Kes see on?» küsis Indrek.

«Mis?! Sa ei tea veel, kes on meie printsess?! Siis sa ei tea ju ilmast veel midagi. Meie printsess on vanamehe oma tütar. Tänavu esimest aastat kodus. Istub ja ootab meest. Aga ta läheb ainult arstile või advokaadile. Võib-olla ka kirikuõpetajale. Räägib ainult saksa keelt — prantsuse keelt muidugi ka —, ainult Karusselliga, s. t. tädiga pursib ta mõnikord eesti keelt, sest tema kõrvad ei pea Karusselli saksa keelele vastu. „*Liebe Tante, liebe Tante*,[1] mina ei voib kuulama, mina ei voib!» karjub ta, kui tanta hakkab saksa keelt rääkima. Sina räägi temaga vene keelt, kui juhtub, ja see juhtub tingimata, sest printsess armastab rääkida. Minuga räägib ta alati saksa keelt, seda pead sa teadma, sest mind

[1] L.: *liibe tante*, 'kallis tädi' (saksa k.). — *Toim.*

ta tunneb ja minu saksa keelt ka... Soo, ja nüüd võime minna, rüüpa oma teetilk klaasi põhjast veel ära, sest milleks järele jätta! Maksma peab niikuinii täie raha. Kõigega kokku kakskümmend viis — naeruväärt vähe, kui õieti mõelda. See tähendab kahe inimese toidu eest ainult kakskümmend viis, sest nüüd pead sina ka minu eest maksma; parvevenelasele, sellele kõrilõikajale, maksin ju mina sinu eest. Nii et siis oleme tasa. Väike vahe, mis jääb, selle annan sulle pärast ära, seltsimeeste asi. Pealegi sa pidid ju liiku tegema, vahe võibki siis esiotsa liikude asemele jääda. Muidugi, sealiha hapukapsastega pole miski liik, aga sõprade vahel käib küll. Iseasi, kui ma see kakskümmend sulle ära maksan, siis peavad õiged liigud tulema ja need ei ole nii odavad kui sealiha hapukapsastega. Sellepärast oleks sulle isegi kasulikum, kui ma võlga sulle kunagi ei maksa. Lihtne ja selge, eks? Ja täna jumalat, et tõin su niisukesse paika, kus pole vaja jootraha anda; muidu oleks vähemalt oma kümme pidanud rohkem maksma. Nõnda olen aidanud sul puhtalt kümme kopikat kokku hoida, seega jään võlgu ainult kümme, sest tee jõid sa ju ise.»

Ta kergitas mütsi ja ütles huultega, mis alles rasvasest lihast liimendasid:

«Hääd päeva, mammi! Kui see tuleb, siis öelge talle, et käisin teda otsimas.»

Ja vastust ootamata astus ta iseteadlikult mööda kitsast treppi keldriruumist üles, kus räidinud sügiseilm vedas juba õhtule. Siin jäi Tigapuu seisatama, tegi tõsise, süvenenud näo ja ütles:

«Ma mõtlen nimelt, et kuhu minna, kas linna või Toomele. Aga parem siiski Toomele, sest linna saad sa niikuinii küllalt näha. Iseasi on Toome, see on hoopis iseasi, sinna ei saa alati... Tähendab siiapoole... Siin näed ka Kaubahoovi ja tema sambaid, nii kui elus mets. Ja pealegi tead, kust midagi paremat leida, kui osta tahad. Osta on ikka vaja, kui mitte täna, siis homme.»

Kui nad jõudsid platsile, kus seisis kellegi rindkuju kõrgel alusel, seletas Tigapuu:

«Siin on see Parkalai oma platsiga, kuhu tudengid tulevad mööda Rüütlit kihutades õllekorvidega. Ikka pudel loginal tühjaks ja siis sellele seal ülal karplartsti! vastu vahtimist! Keset larfi, nii et va molu liimendab. Ja siis tuleb vosmii!

Aga pursid: «*Deutschland, Deutschland über alles!*»[1] Mõistad? Lihtsalt mäss! Ükskord oleks neil haprasti läind, aga õigel ajal hakkas keegi rebane: «Jumal, keisrit!» Vosmiidel ei aidand muud, kui kannad kokku ja käsi kõrva äärde, sest kuis sa keisrilaulu vastu lähed. Ja tudengid pääsesid seekord jällegi. Nõnda on õige tudengi elu. Ning kui mina ükskord tudengiks hakkan, siis teen mina samuti, küll näed.»

Toomemägi ise ja aiad tema kallakul seisid raagus. Koltunud lehed kahisesid kõnniteil jalge all. Linnas süttisid siinseal tuled.

«Nüüd pole siin midagi,» seletas Tigapuu Toomest, «aga ela kevadeni, küllap siis kuuled ja näed. Õied, õied ja õied ning ööbikud! Palju ööbikuid! Muidu ei luba vana meid kunagi öösiti välja, aga kevadel, siis ütleb: «Minge ja kuulake! Istuge pingile ja kuulake, kuulake hoolega, ja teist saavad teised inimesed.»»

Indrek püüdis kujutella, mis võiks siin olla kevadel, kui on õied ja ööbikud, aga ta ei suutnud kuidagi uskuda, et siin võiks olla, nagu on kõrgel Vargamäel, kui kudrutab ja lööb sihku teder, karjub kauge kurg, mõkitab taevakits ja häälitseb tuhat teist linnukest ning loomakest, asugu nad õhus, vees või mullas. Ei ole siis ilusamat paika ilmas, kui on Vargamäe. Kaugel sinavad metsatukad kuni taeva ääreni.

Äkki märkas Indrek, et pimedas puude vahel seisab keegi tume, ähmane ja kole suur, seisab ja nagu vahib puude vahelt Indrekule otsa. Tahtmatult võpatas ta ja küsis Tigapuult:

«Aga see, mis see seal on?»

«Ah see! See on vana kirik, klooster. Ligi ei maksa minna, võib kaela sadada ja siis pole nalja. Küll sa pärast näed.»

Aga Indrek oleks tahtnud seista ja vaadata, sest see suur ja ähmane aina nagu kasvas ja muutus ähmasemaks, kui teda eemalt vaadata.

Kui nad viimaks alla linna tagasi jõudsid, ütles Tigapuu:

«Täna oleme poodi hiljaks jäänd, sinna lähme mõni teine kord. Ja kui tõtt öelda, siis polegi meil mõtet poodi minna, vaid astume millalgi ühe minu sõbra poole sisse, Känd on ta nimi, ja vaatame, kas temal on veel ta raamatud alles, mis ta tahtis müüa. Temalt saame kindlasti palju odavamalt kui ühestki poest. Ja ega raha sul kaduma saa. Peaasi, hoia teda

[1] „Saksamaa on üle kõige“ (saksa k.). — *Toim.*

vana enda kui surma eest ja ära ütle ühelegi hingele, et sul raha on; seda pead sa kui sõber teadma. Ka mina ei osanud alguses rahaga ümber käia, aga onu, rikas vanapoiss, see õpetas. Tema ütleb ikka: «Poiss, õpi rahaga ümber käima, sest isamaad ja raha peab armastama. Kes isamaad ei armasta,» ütleb ta, «sellele vala kas täie või tühja õllepudeliga pähe, ükskõik.» Nutikas pea, aga kole kitsi... Näe, siin on Rüütli teine ots, siin pööravad tudengid õllekorvidega ümber. Nüüd lähme üle Puusilla, siis näed ka seda...»

«Seda olen juba näind!» vastas Indrek, kelle pea juba otsas huugas.

«Ei tee viga,» vastas Tigapuu. «Vaata veel kord, sest nagu roomlased ütlesid: *repetitio mater studiorum est.*[1] Ladina keelt sa veel ei mõista, aga pea need sõnad meeles, elus läheb sul tarvis. Pealegi, kes teab, kauaks seda silda on, ehk viivad juba tuleval kevadel jäätükid ta minema, siis on hea, kui oled teda enne õieti näind. Väga huvitav sild! Mineval suvel hüppas siit keegi sisse, tahtis enda ära uputada, aga teine kargas talle järele, tõi välja. Selle süda täis, karjub: «Sa ju nägid, et ma ise hüppasin! Mis sa minust tahad? Kui hüppasin ise, tähendab — tahan surra. Siis lase mind surra!» — «Aga miks sa appi karjusid?» vastab teine. — «See pole sinu asi,» vastab esimene. «Mina võin uppuda, nagu tahan, kas karjudes või karjumata. Sina ära sega end minu asjadesse, sest sina pole politsei. Aga sina himustad auraha, et oled inimese päästnud. Säh, siin sulle su auraha!» karjub ta ja trah! trah! teisele vastu märga molu. Muidugi tiriti teine kinni ja voorimehele, pidi löömise pärast istuma. «Aga uputan enda siiski!» karjus teine voorimehe pealt. «Uputan südaöösel, kus keegi mu karjumist ei kuule!» Ja uputaski, niipea kui lahti sai. Jumala tõsi, mis ma räägin. No mis sa ütled niisukese silla kohta?»

Aga Indrek ei osanud midagi lausuda niisuguse imeliku silla kohta. Sellepärast jätkas Tigapuu natukese aja pärast:

«Aga tead, mis mina ütlen: kui mina peaks millalgi minema ennast uputama, siis võtan lihtsalt revolvri kaasa, tehku siis keegi proovi mind päästma tulla, kõrvetan kohe ühe nina alla. Ja sinule annan sedasama nõu: kui mõtled ennast uputama hakata, osta revolver. Muidu hakka veel võõraste

---

[1] Kordamine on õpingute ema (lad. k.). — *Toim.*

inimestega kaklema. Nagu oleks tegu meie vanaga. Sest tema kargab ka vahel kallale, nagu oleksid Puusillalt jõkke hüpand, ja küsib: «Kus käisite? kus olite? kui kaua? mispärast? kes lubas?» No mis sa vastad talle? Misukese revolvri sa talle nina alla surud? Muidugi ei mõista sa vastata ja sellepärast oled sa kohe sees. Aga sa pead meeles pidama, et teha ei või ta meile midagi; karjub ainult, seda pead teadma. Tema on ju niisuke imelik inimene: lähed ja küsid, kohe valmis lubama. Aga tuled koju, juba tema unustand, mis esteks luband, ja nõnda hakkabki peale; kargab sulle kallale, nagu tahaksid sa ennast Puusillale uputama minna. Vana on ikka nõnda: mida raamatusse ei kirjuta, seda ei mäleta. Esteks ka ei kirjutand, nii et peame valmis olema. Aga mis peaasi: tehku mis tahes, ära karda. Sündku mis tahes, looda minu peale, küll mina su välja vean. Kui küsib: «Kus käisite?», siis vasta: «Raamatuid ostmas.» Küsib ta, mis raamatuid, siis: «Ei saand osta, poes ei olnd. Homme saab.» — «Kus poes?» — «Kivi- ja Puusilla juures, nime ei mäleta. Tigapuu ütles, aga ei mäleta.» Aga muidugi, peaasi olen mina, sina pole midagi. Meie vanaga tunneme teineteist.»

V

Niisuguste üksikasjalike seletustega jõudsid nad hooviväravasse, kust nad tahtsid kõigile nägemata sisse hiilida. Aga seal seisis Jürka ja ütles, et vana on väga turjas ja ootab.

«Lase meid läbi,» palus Tigapuu. «Ära ütle, et me praegu tulime.»

«Ei, seda ei või, vana on hirmus kuri,» vastas Jürka asjalikult.

«Teen paar õlut,» lubas Tigapuu.

«Ei aita,» vastas Jürka.

«Terve soru!» hüüdis Tigapuu kähiseval häälel.

«Ikka ei aita,» vastas Jürka: «Oleksite üksi või mõne teisega, siis küll; aga see uus langeb tingimata sisse ja tõmbab meid ka, mis aitab siis see soru.»

«Räägime kokku,» ütles Tigapuu.

«Ei aita,» kinnitas Jürka endiselt.

«Käi siis kuradile!» hüüdis Tigapuu pahaselt. «Ma ei

karda sind ega su vana. Aga oota, sulle ma seda ei kingi, et sa sõbra nõnda hädasse jätad.»

«Mis sõber mina teile olen,» vastas Jürka.

«Loll!» hüüdis Tigapuu. «Mitte sina pole minu sõber, vaid mina olen tänini ennast sinu sõbraks pidand. Tänini, ütlen ma. Ja sina lükkad oma sõbra lommi!»

«Kuidas mina teid lükkan! Ise lähete ilma lubata välja ja siis mina lükkan!»

«Kuis sa siis ei lükka!» vaidles Tigapuu vastu. «No mis see maksab sul öelda: pole tulnd, pole näind — ja meie ronime ilusasti Siberisse, tuleme alles õhtusöögiks alla. Ja kui vana küsib, siis: magasime. Või veel parem: mina õpetasin temale ladina keelt, Siberis ei seganud meid keegi.»

«Niisukest valet ei usuks minagi, veel vähem vana. Tema ei usu tõttki, veel vähem siis valet. Parem mine ja võta oma kasukas auga vastu.»

«Ja lähen ja võtangi,» ütles Tigapuu. «Aga sinule panen selle soola. Pea meeles, sinu asju tean ma väga hästi. Tuleb aeg, ütlen vanale kõik. Sest milleks pean mina igavesti sinu sõber olema, kui sina ühtegi päeva minu sõber ei taha olla.»

Aga Tigapuu ähvardused ei saavutanud soovitud tulemusi: Jürka jäi kindlaks ja kordas: «Ei aita, ei aita, kukume kõik sisse.» Nõnda pidid nad otseteed direktori juurde minema — alla suurde tuppa. Pimedas koridoris sosistas Tigapuu Indrekule:

«Eks ole see, mis ma kartsin: raamatusse ei kirjutand, tähendab — ei mäleta. Aga see Jürka on üks müüdav hing. Äraandja on ta. Nuuskur! Selleks ta vanalt palkagi saab. Ja aina norib juurde. Mina ei peaks niisukest inimest silmapilkugi oma majas. Tema ütleb: ilma loata. Kuis siis ilma loata, kui vana ei mäleta.»

Kui Indrek ja Tigapuu suurde tuppa astusid, tuli direktor parajasti kõrvaltoa uksest ja tahtis ärevalt kuhugi rutata. Neid nähes tõstis ta käe otsaette ja lausus meelde tuletades: „*Warten Sie, warten Sie!*" Siis aga astus ta Indreku ette ja küsis:

«Kus te olite?»

«Käisime raamatuid ostmas,» vastas Tigapuu Indreku selja tagant.

«Härra Tigapuu, ma ei küsi teilt, vaid sellelt pikalt siin,» ütles direktor oma ärritust valitsedes. Et tõepoolest midagi

valitseda oli, tundis Tigapuu sellest, et direktor teda härratas. Seda tegi ta ainult suurimas varjatud vihas.

«Nii siis, vastake teie mulle: kus te olite?» pöördus direktor uuesti Indreku poole.

«Me käisime raamatuid ostmas, härra direktor,» vastas Indrek.

«Kus on need raamatud, mis te ostsite?» päris direktor edasi.

«Poes ei olnud,» pistis Tigapuu jällegi Indreku selja tagant.

«Härra Tigapuu!» karjus direktor äkki ebainimliku häälega. «Ma juba ütlesin teile kord, et ma teiega rääkida ei soovi, vaid sellega siin.»

«Aga mina soovin teiega, härra Maurus,» vastas Tigapuu.

«Oodake, teie kord pole veel tulnud,» ütles direktor ähvardavalt. «Teiega räägin ma teist keelt kui sellega siin.» Ja nüüd jätkas ta Indreku ülekuulamist, kes andis kätteõpetatud vastused. Viimaks kargas direktor Tigapuu ette ja karjus sellele otseteed näkku, õgides teda silmadega üle prillide:

«Šinder! Ka selle oled sa mul juba valetama õpetanud!»

Direktori käed tõusid ebateadlikult ja tahtsid Tigapuu kõrvatagusele läheneda, aga see lükkas nad julmalt kõrvale ja ütles nagu sügava haavumisega:

«Härra Maurus, ma pole enam poisike, et minu karvu tulete kitkuma. Olen ma süüdi, siis kuulake mind üle ja karistage nagu kord ja kohus.»

«Nagu kord ja kohus!» karjus direktor ja hakkas mööda tuba ringi jooksma, kuuehõlmad tuules laiali. «Mina pean ammugi kodust ära minema, aga ma ei saa, sest see inemine seal rikub minu poisid ära, õpetab nad ilma lubata väljas käima.»

«Härra Maurus, ma tahtsin luba küsida, aga teid polnud ju kodus,» ütles Tigapuu nüüd.

«Herr Ollino, Herr Ollino!» hüüdis direktor kõrvaltoa ukse ees seisma jäädes. «Olin ma täna kodus või mitte? On härra Maurus kunagi kodust ära?»

«Teie olite täna kõige aja kodus,» vastas Ollino hääl ukse tagant.

«Kas kuulete: härra Maurus oli kõige aja kodus. Härra Maurus on alati kodus, sest tema on siin majas jumala asemik. Ja kui läheb jumal ise välja, siis jääb tema asemele Õnnistegija ning härra Mauruse asemele jääb Herr Ollino,

sest see on tema Õnnistegija. Kas kuulete? Nõnda, et härra Maurus on ikka kodus. Ja kui pole ka Herr Ollinot, siis on Herr Koovi või Herr Timusk. Ning lõpuks on Herr Kopfschneider siin all, tema käest võib küsida. Sest kui pole jumalat ennast, tema poega ega neitsi Mariat, siis on ometi mõni püha mees olemas, kes inemist aitab. Nõnda on härra Mauruse majas.»

«Mina ei hakka ometi mõnelt Kopfschneiderilt luba küsima,» ütles Tigapuu põlglikult.

«Peab küsima sellelt suurelt laualt, neilt toolidelt, sellelt kapilt, peab küsima isegi Goethelt ja Schillerilt seal kapi otsas, peab küsima kas või sellelt täistopitud luigelt, mis ripub lae all, kui aga härra Maurus seda käsib. Kõigilt peab küsima, kui nemad on jumala asemikud. Vanad ja targad egiptlased küsisid härjalt ja sitikalt, miks siis meie Tigapuu ei või Goethelt ja Schillerilt küsida. Ja teie, miks teie ei tulnud küsima?» pöördus direktor äkki Indreku poole.

«Tigapuu ütles, et tema on küsinud meie mõlema eest,» vastas Indrek.

«See häbemata inemine rikub terve minu kooli ära!» karjus direktor, sattudes uuesti vihahoogu. «Kuidas teie, koer, julgete ilma lubata välja minna ja selle siin kaasa võtta? Miks ei tulnud te küsima?»

«Härra Maurus, ma ju ütlesin teile, et te parajasti magasite, kui me läksime,» seletas Tigapuu rahulikult.

«Kas kuulete, kas kuulete!» karjus direktor ja hakkas uue hooga toas ringi jooksma. «Esteks polnud mind kodus ja nüüd olen ma juba magama heitnud! Ma lähen hulluks, või on see inemine seal hull! Ütelge teie, kui teil on veel täis aru peas, kumb meist on hull, kas mina siin või see seal?» jäi direktor Indreku ette seisma ja vahtis talle üle prillide tungivalt silma. «Ütelge puhtast südamest, teil on veel maainimese selge aru peas.»

Aga enne kui Indrek leidis, mis vastata, ütles Tigapuu tõsiselt ja peaaegu halvakspanevalt:

«Härra Maurus, mis me niisukese tühise asja üle vaidleme.»

Uuesti hakkas direktor toas ringi jooksma, nagu oleks teda herilane äkki pistnud, ja karjus:

«Kas kuulete! Tühise asja pärast! Inemised lähevad hulluks, aga ikka veel tühine asi! Ei, ei, tema on hulluks läind,

mitte mina. Meie Tigapuu on hulluks läind. Oli teisel alles hiljuti aru selge, aga nüüd on ta hull. Päris hull. Mis asi ajas ta väljas hulluks, kas te ei näinud?» küsis direktor Indrekult, ja ilma et ta vastust oleks oodanud, rääkis ta edasi: «Muidugi, teie seda ei tea, sest maal inemised ei lähe hulluks, ainult linnas! Mõni aasta linnas — ja juba hakkabki hulluks minema. Aga kus oli küll teie aru, et te selle inemisega ühes linna läksite! Miks ei tulnud te ja ei küsinud: «Härra Maurus, kas ma võin selle inemisega linna minna?» Ja härra Maurus oleks teile vastanud: «Ei, mitte sellega, sest see inemine on juba hull või ta hakkab varsti minema. Minge parem üksi, mitte selle hulluga.»»

«Härra Maurus,» rääkis Tigapuu vahele, «minuga tehke, mis tahes, aga minu sõber ja seltsimees jätke rahule, sest mina vastutan tema eest. Mina käisin luba küsimas, mina ka vastutan.»

Nagu oleks mõnda metsalist punase oraga torgatud, nõnda mõjusid need sõnad direktorisse. Ta otse kargas oma vanadel jalgadel, kargas ja karjatas, ilma et kohe sõnu oleks leidnud. Alles siis, kui ta juba uue hooga toas ringi hakkas jooksma, sai ta suust:

«Herr Ollino, Herr Ollino! Kas kuulete? Tema vastutab! Tema käis küsimas! See inemine on tõesti hull! Üsna hull! Herr Ollino, tulge ometi vaatama, meie armas Tigapuu on hulluks läind. Tema vastutab! Tema tahab minu majast hullumaja teha ja tema vastutab!»

Direktori hääl aina paisus, ja et see tänavale ei kostaks, hakkas ta ise oma käega seesmisi aknaluuke kinni panema. Aga kui ta selle tegevusega teise toaotsa jõudis, astus Tigapuu just praegu suletud luugi juurde, avas selle kähku direktori selja taga uuesti ja tegi lisaks veel aknagi lahti.

«Kes avas selle?!» karjus direktor pöörase näoilmega, kui ta lahtist akent nägi.

«Mina, härra Maurus,» vastas Tigapuu rahulikult. «Tahtsin värsket lufti,» lisas ta juurde.

See tegi härra Mauruse otse juhmiks, nagu peaks ta siinsamas kogu oma aru kaotama. Seda kartis vististi Ollinogi, kelle valge pea ja elutud sõrasilmad ukse vahele ilmusid. Väikese viivituse järel astus ta Tigapuu ette ja viipas sellele peaga, et ta kaoks. Kui see mõtles vastu panna, ütles ta käskivalt vene keeli: «Välja!» Seda ei lasknud Tigapuu endale

kahte korda öelda. Siis pöördus Ollino direktori poole ja rääkis üsna ükskõikselt:

«Härra Maurus, kas ma võiksin teiega paar sõna nelja silma all kõnelda?»

Ja ta võttis direktoril käe alt kinni ning talutas ta oma tuppa. Indrek oli nagu jäädavalt unustatud. Ainult eesriide tagant ja teistest tubadest ilmusid uudishimulikud silmad ja suud, kes tahtsid kõike teada. Indrekul kippus pea ringi käima, aga tema ümber ainult naerdi.

«Ega Tigapuu teid hädasse ei jäta, küll ta välja veab,» öeldi talle.

Aga Indrek ei saanud kuidagi aru, millest peab Tigapuu teda välja vedama. Kui ta selle üle pead murdis, avas Ollino oma toa ukse ja hüüdis: «Paas!» Indrek läks. Kui uks tema selja taga oli suletud ja paks eesriie ette lastud, piiras teda äkki imeline rahu. Direktor, kes laua ääres istus, tegi liigutuse, nagu tahaks ta tõusta või midagi öelda, aga Ollino pani talle käe õlale ja ütles:

«Härra Maurus, lubage, et mina.» Ja Indreku poole pöördudes hakkas ta temale küsimusi esitama. Kui see alguses vastustega viivitas, ütles ta nõuandvalt: «Rääkige parem tõtt, sest vale ei vii teid kuigi kaugele. Pealegi, mis mõte oleks valetada, niikuinii on see ju tühine asi.»

Sedasama oli ka Indrek kogu aja tundnud ja arvanud ning sellepärast jutustas ta kõik samm-sammult, sõna-sõnalt, paik-paigalt.

Tema jutustus võitis nähtavasti direktori usalduse, sest selle nägu muutus ikka lahkemaks ning naerukamaks, kuni ta lõpuks Ollinole saksa keeli tähendas:

„Ein wahrer Landscher, ein ganz wahrer!“[1]

Indrekule ütles ta:

«Kutsuge Tigapuu tagasi,» aga kui see tahtis minna, lisas ta juurde:

«Ehk las parem läheb Kopfschneider.»

Nõnda läkski lätlane ja Indrek jäi paigale.

Tigapuu astus sisse väga tähtsa ja asjaliku näoga, ja enne kui keegi sai suud avada, ütles ta peaaegu nõudvalt:

«Härra direktor, ma paluksin ruttu teha, sest mul pole

---

[1] L.: *ein vaarär landšär, ein gants vaarär!* 'Õige mats, päris õige!' (saksa k.). — *Toim.*

aega: pean klassis korda pidama, Lible ja mõned teised ei lase seal õppida.»

«Mis!» hüüdis direktor kohe. «Lible ja mõned teised ei lase õppida! Kes on need teised? Nende nimed?»

«Lõpetame enne vana asja,» tähendas Ollino rahulikult. Tema rahu mõjus ka direktorisse, kes nüüd ütles:

«Noh, Paas jutustas kõik ilusasti ära. Väga hea! Teie olete ausad inemised, ausate vanemate lapsed. Aga oma seaprae ja hapukapsaste eest peaks igaüks ikka ise maksma . . .»

«Härra Maurus, see on sõprade- ja seltsimeeste-vaheline asi,» ütles Tigapuu. «Mina maksin parvel, tema söögimajas, nii et kordamööda.»

«Ikka kordamööda, mõistame,» muigas Ollino.

«Nii et igaüks peaks ikka ise enda eest maksma,» jätkas direktor väsinult. «Aga küsima peab alati, ikka küsima. Kui ei ole härra Maurust ennast, siis on Herr Ollino või Koovi, siis on lõpuks Kopfschneider, see lätlane, küsige temalt. Sest eestlane võib ometi lätlaselt küsida. Soo, aga nüüd minge,» viipas direktor loiult käega.

Niisugune lõpp mõjus Indrekusse sügavamalt kui kogu see asi. Ta peaaegu ei uskunudki, et midagi oli olnud. Kõik tundus silma- ja kõrvapettena, peaaegu viirastusena.

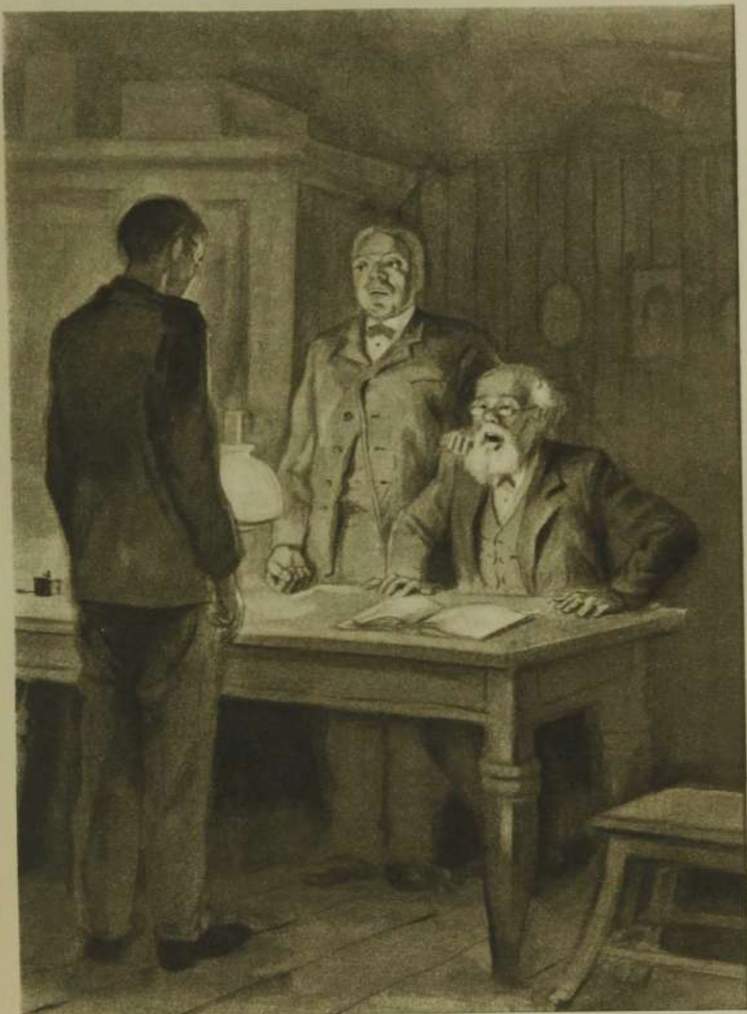
Seda muljet segas direktori hääl, mis hüüdis:

«Herr Tigapuu, Herr Tigapuu! Öelge Liblele ja teistele seal, et kui nad ei kuula, siis tuleb härra Maurus silmapilk!»

«Küllap ma nendega juba hakkama saan,» vastas Tigapuu iseteadvalt, lisas aga Indrekule tasakesi juurde: «Lollus! Sa ei tunne veel meie vana. Temale peab ikka midagi muud kodaratesse pilduma, siis ei saa ta kunagi õige asjani. Ehk kui saabki lõpuks, siis on juba väsind ja tüdind ning lööb käega. Aga selle sealiha ja hapud kapsad oleksid võinud rääkimata jätta. Vanast pole ju lugu, et tema kuulis, aga see Ollino, see on ilge. Nägid, kudas ta muigas. Siiski, ükskõik! Peaasi, et mul oli õigus, kui ma sulle ütlesin: ära karda. Mina oma seltsimehi ja sõpru hädasse ei jäta, nagu teeb seda Jürka. Kui võtan juba kord vastutuse oma peale, siis ka vastutan. Aga nüüd lähme pisut üles Siberisse, ma näitan sulle midagi. Siin ei saa ju ainustki mõistlikku sõna kõnelda, igal pool on kõrvad ja silmad. Tule, tule, ega me kauaks sinna ei jää.»

Küll vastupunnivalt, aga ometi laskis Indrek enda üles Siberisse tirida. Seal viis Tigapuu ta käsikaudu kuhugi voodile istuma ja pani talle mingisuguse pehme asja põlvile.

«Katsu seda, kas aimad, mis see on,» ütles ta. «Eks ole pehme? Ja katsu veel seda, tunned! Nagu siid! Ja kui raske! Tähendab — pehme ja raske. Üle kolme naela. Ja puhas nopitud sulg, selge udu, minu rikka onu kink. Vähemalt paar rubla väärt. Ja tekk oma poolteist, alla seda ei saa juudi-turultki. Kui neid läheks müüma, siis maksaks neist iga tatargi kolm ja pool. Kolm aga ilmtingimata. Kuid mina ei mõtlegi neid selle hinna eest müüa. Sest mis ütleks onu, kui ta kuuleks, et mina olen tema kalli kingi mõne juudile või tatarile müünud. Iseasi on pandimaja, see on hoopis teine register. Pandimajasse võib ükskõik kui odavasti viia, sest sealt saad asjad tagasi. Linnas on selle poolest hästi korraldatud: on sul vaja, ostad asja, ei ole enam vaja, viid ta jalamaid pandimajasse ja võtad asja asemel sularaha. Lihtne, eks? Ja raha on hoopis teine kui juuditurul, sest seal, pea meeles, ei maksta mitte midagi. Juudil lihtsalt ei ole maksa, niisuke on see juuditurù juut. Aga pandimajal on ja tema maksab. Ehk miks ei peaks ta niisukeste asjade eest maksma, nagu need siin on. Selle padja tellis onu ekstra iseendale, õigem oma pruudile, kui mõtles naist võtma hakata. Sellepärast ongi ta nii pehme ja kerge. Kerge muidugi oma suuruse kohta, siiski väga raske, katsu! Nojah, ekstra pruudile tellitud, nii et kes paneb pea sellele padjale, magab nagu minu onu pruudi süles. Aga kui onul naisevõtmisest midagi ei tulnud, siis ei saand ta muidu rahu, kui pidi pruudi asjad laiali kinkima. Nõnda saingi mina selle toreda padja ühes sõnadega: võta see meeldetuletuseks ja õpetuseks, et naisi ei või usaldada. Nõnda ütles ta ja tema sõnad annan mina ühes padjaga edasi. Sellest sa siis näed, mis padi see on: perekonna kallis mälestus. Siin ongi põhjus, miks ma teda pandimajasse ei tahaks viia, vaid annaksin ta heameelega mõne sõbra kätte hoiule, kas või sinule. Pealegi läheb sinul teda talvel hädasti tarvis, sest pea meeles — Siberis on külm. Tuul vuhiseb ja lumehanged on põrandal, tekid on hommikul poiste peal härmas, nagu hobuse laudjapealne külmanud sõnnikul aganaid jürades. Jalad ei saa ega saa sooja, varbad aina klõbisevad teki all. Ei ole muud abinõu, kui üks padi pea alla, teine jalgadele, sest miski pole soem kui

Direktor tegi liigutuse, nagu tahaks ta tõusta või midagi öelda.

niisuke pehme padi, nagu see siin. Sellest näed sa, et ma mõtlesin sinu peale, kui ma selle teki ja padja siia tõin. Ja tead, kui palju ma kõigest kõigi nende eest tahan? Ainult kaks! Mõistad sa, inimene, et paljalt kaks närust rubla, ja seda asjade eest, mis maksavad vähemalt oma viis. Aga kui pead mind oma sõbraks, nagu mina pean sind, siis otsi poolteist välja ning asjad on siin. Ainult pea meeles: mitte päriselt, sest päriselt ei müü ma ülepea neid, panen ainult niiöelda panti. Hiljemalt nädala pärast saad oma raha tagasi, hõbedas või paberis, nagu soovid, protsentidega või ilma. Täiesti, nagu tahad. Sina võtad oma raha ja mina oma asjad. Noh, kas teeme poolteisega ära?»

«Mul pole nii palju,» ütles Indrek.

«Ära tühja valeta,» vastas Tigapuu. «Sõprade ja seltsimeeste vahel vale ei maksa. Iseasi, kui läheme tülli, siis küll. Aga milleks tülli minna. Sina saad ju oma raha ja mina võtan asjad. Pealegi sõprusest ei käi miski üle, sest sõprus on igavene. Sõbrad võivad tülitseda, aga jäävad ikkagi sõbraks. Nõnda on minu põhimõte. Kakle, kui muidu ei saa, aga ära ole siga ega unusta, et oled sõber. Nii siis — üks kakskümmend viis! Nüüd pole enam sõnagi lausuda ega midagi karta.»

«Aga minul on ju seda raha mujale tarvis,» punnis Indrek vastu.

«Sa saad ju ta paari päeva pärast tagasi ja siis tee temaga, mis tahad. Sest kui kaua ma ikkagi ilma padja ja tekita magan, võid isegi arvata. Pealegi, mis sõprus see siis on, kui mina aina aitan sind, sina aga mind mitte kunagi. Tõsine sõprus on vastastikune, nõnda saan mina õigest sõprusest aru. Aga võtku sind pagan: anna rubla ja tehtud. Käi kuradile! Ma tõmban tikust tuld, nii et näed asju ja raha, muidu arvad veel, et ma tahan sind petta. Aga pettust sõprade vahel olla ei tohi.»

Tigapuu tõmbaski juba tikust tuld, aga Indrek ei saanud rahakotti kuidagi taskust välja. Põhjuseks oli nimelt see, et Indrek ei tahtnud Tigapuule näidata, kui palju tal tõepoolest raha oli. Nõnda pidi see mitu tikku enne lõpuni põletama, kui oodatud ese silmanähtavale ilmus. Aga enne oli ta juba taskus avatud ja suuremad rahad temast käsikaudu kõrvaldatud, nii et sisse oli jäänud ainult üks hõberubla ja mõned vaskrahad.

Nähes, kui vähe Indrekul kotis raha, ütles Tigapuu etteheitvalt:

«Kuidas sa ometi nii vähese rahaga julgesid kodust välja tulla? Või poleeris vana su nii puhtaks? Palju ta välja pitsitas?»

«Viiskümmend,» vastas Indrek.

«Viiskümmend!» hüüdis Tigapuu. «Oled sa hull peast?» Vanale kohe viiskümmend! See on lihtsalt sigadus. Sõber tahab sinult rubla, sa ei anna, aga hundi lõugu viskad korraga viiskümmend. Lihtsalt häbi, et kingin oma sõpruse inimesele, kel ainult närused kopikad taskus. No ütle nüüd ise: mis ma selle rubla eest saan! Kuhu ma temaga lähen? Kellele julgen end näidata! Ptüi!» Ta sülitas kõigest südamest. «Kellele võin ma öelda, et mul ainult üks rubla taskus? Jumala tõsi, kui sa poleks mu sõber, ma võiksin su selle sigaduse pärast läbi kolkida.»

Nende sõnadega tõusis ta voodi servalt ja kobas käsikaudu luugi poole, sest rubla oli tal juba taskus.

«Murra pimedas veel oma kaelgi!» siunas ta minnes. «Ja mille pärast? Ühe näruse rubla pärast. Lihtsalt ropp mõelda seda sigadust, mis siin ilmas valitseb.» Tigapuu sammud kostsid trepilt. Indrek istus endiselt sängi serval, vaip ja padi põlvil. Heameelega oleks ta need läbi luugi Tigapuule alla järele visanud. Ja söögu see rubla, mõtles ta, sest äkki oli tal kindel eeltundmus, et oma rubla ta enam kunagi ei näe. Ta polnud oma arutusega veel lõpul, kui juba Tigapuu hääl alt uuesti kostma hakkas.

«Tule ruttu alla, härra Maurus kutsub!» hüüdis ta. «Aga ära pimedas kaela murra, muidu olen jällegi mina süüdi.»

Kui Indrek õnnelikult alla sai, ütles Tigapuu talle tasakesi ja tõrelevalt:

«Ole nüüdki mees, mitte memm. Vana tahab meiega leppida, sellepärast tee haavatud nägu, tõmba end nagu turja, mõistad, siis saame rohkem.»

All suures toas ütles neile Kopfschneider:

«Härra Maurus käskis teid üles tulla.»

Tähtsa ametliku ja nagu mureliku näoilmega ütles Tigapuu Indrekule:

«Eks pea siis minema, kui kästakse.»

Ülal võttis direktor nad vastu muheleva naeratusega. Tigapuu haavunud nägu nähes ütles ta nagu vabandavalt:

«Lepime ära. Ega ma siis halva pärast, aga minul on ju õigus küsida, kus te käisite. Kas on härra Maurusel õigus?» pöördus ta Indreku poole.

«On küll,» vastas see, unustades Tigapuu õpetused.

«Aga teie, Tigapuu, mis teie arvate, kas härra Maurusel peab õigus olema?»

«Ikka peab,» vastas Tigapuu nagu puiklevalt. «Aga ka minul peab õigust olema, sest kuis ma siis muidu poistest jagu saan, kuis nad muidu mind kardavad, kui mul põrmugi õigust pole!»

«Jah, ka teil peab õigust olema,» oli direktor vastutulelikult nõus. «Teil peab õigust olema, sest teie olete minu asemik. Subordinatsioon — allaheitmine, see peab olema. Ja selle peale lepime nüüd ära.» Direktor oli juba ammugi taskus hõberaha kõlistanud, nüüd võttis ta seda peotäie välja.

«Siin on teile kummalegi kolmkümmend kopikat,» ütles ta. «Minge Karskusse, Tigapuu teab, ja sööge seal paar napooleoni ja jooge teed. Õhtusöögilt võite puududa, kui soovite. Raha annan ma teie kätte, Paas; teie nagu pikem, nii et teie siis maksate arve. Jaotage ilusasti ja ausasti. Meie oleme vaesed, vaene rahvas, sellepärast peame ausad olema. Ausus ja õigus on vaese kilp. Noh, minge nüüd ilusti, ja teie, Tigapuu, õpetage oma sõpra. Tulge aga varsti tagasi, ärge kauaks jääge. Ja mitte piljardit mängida ega mujale minna, sest noor inemine tahab ka mujale, noor tahab igale poole. Teie, Paas, tuletage oma sõbrale meelde, kui tal tuleb himu minna. Soo, ja nüüd minge!»

Poisid tegid minekut, aga ukselävel võttis direktor uuesti kõlisevat hõbedat taskust, valis kaks kahekümnelist ja pistis nad Tigapuule pihku.

«Et oleks mõlemal,» ütles ta kavalalt naerdes, «muidu saab teine väga uhkeks oma pikkuse peale. Rublast aitab kahele suurele mehele.»

Poisid läksid mürinal trepist alla, kuna direktor jäi avatud ukselt neile järele vahtima, käed püksitaskuis, öökuue hõlmad laiali.

«Kurat võtku!» vandus Tigapuu vene keeli, kui ta Indreku ees alt suurest toast läbi läks, kus oli kari poisse pika laua ümber.

«Mis on?» küsisid kõik uudishimulikult.

«Pole teie asi,» vastas Tigapuu. «Vana on hull!»

Indrekule sosistas ta, kui nad kahekesi jäid:

«Ruttu palitu selga ja hooviväravast välja!»

Niipea kui nad kahekesi tänaval olid, ütles Tigapuu:

«Said sa aru, panid sa tähele, mis vana tahab: meid riidu ajada. Meid riidu! Nägi esteks, kuis ma sinu eest välja astusin, ja sellest on temale küll. Ja kui kavalasti! Annab raha sinu kätte, sest sina olla pikem. Mõistad — pikem! Õige oleks olnd ju raha minu kätte anda, sest mina olen juba pisut kooliõpetaja — sa kuulsid ju — ja oskan rahaga linnas ümber käia. Ja nüüd, mõtle ometi seda meie vana: tema annab raha koolipoisi kätte ja see peab siis kooliõpetaja eest maksma. Niisukeste tempudega saab ainult meie vana hakkama. Tead, mis viguri mina talle tahtsin vastu mängida? Tahtsin lihtsalt öelda: «Ei, härra Maurus, ma ei või täna napooleoni süüa, sest mu kõht valutab.» Aga miks ma seda ei teinud? Ainult sinu pärast mitte, puhtpaljalt sinu pärast. Sest esteks ei oska sa selle rahaga üksi kuhugi minna ja teiseks oleks ta selle raha sinu käest tagasi võtnud, see on enam kui kindel. Ning siis mõtlesin ma: olgu pealegi, vanale maksan teine kord kätte, aga sõpra hädasse ei jäta. Las saab ometi temagi, kui mina ise ei saa.»

«Me teeme ju pooleks, ega siis muidu,» ütles Indrek.

«Muidugi pooleks, mis sellest rääkida,» vastas Tigapuu. «Aga ütle ometi ise: on see õigus, kui ainult pooleks? Või arvad sa tõesti, et vana mõtles, et meie teeme pooleks? Koolipoiss ja koolmeister teevad pooleks? Mina ei usu, et vana nõnda mõtles. Ta ainult ütles nõnda, sest ta tahtis meid maksku mis maksab riidu ajada. Mis siis viga ilmas elada oleks, kui koolipoisid ja koolmeistrid pooleks teeksid. Näeme meie klassis vähem vaeva kui koolmeistrid, aga kas vana meile ka palka maksab? Või annavad koolmeistrid pisutki oma palgast meile? Ja mis see neil maksaks öelda: «Sähke, poisid, siin on ka teile pisut, sest oleme üheskoos vaevelnd ja kannatand; igaühele natukene.» Mis sa arvad, et mõni poiss hakkaks nurisema, kui ta pisut vähem saaks kui koolmeistrid? Niisukest lolli pole terves kooliski. Sest koolmeister peab loomulikult rohkem saama kui koolipoiss. Õige, eks?»

«Muidugi, sul on õigus,» oli Indrek nõus.

«Olekski pöörane, kui mitte minul siin õigus poleks,» rääkis Tigapuu nagu südametäiega. «Sest ega terve ilm pole

veel hulluks läind, et koolipoiss ja koolmeister peaksid ühetasa saama. Meiega on muidugi pisut teine lugu: mina pole veel päris koolmeister, ei ole veel õiget mütsi ega tärni. Sellepärast ei või sina mitte päris ilma jääda. Ei, seda mitte! Ja kuigi vana seda oleks mõelnd, siis oleks ma ikkagi sulle kas või salaja pisut and. Aga ainult selle tingimusega, et sa oma suu pead. Aga mis sa siis nüüd arvad, kui palju sa omast käest mulle annad?»

«Mina arvan, et kui ma kolmkümmend...» hakkas peale Indrek.

«Kuidas korraga kolmkümmend?!» hüüdis Tigapuu vahele. «See on ju pool, aga milleks ma siis sulle seletasin, et koolipoiss ja koolmeister ei või pooleks teha.»

«Sina said ju vanalt nelikümmend, ja kui minult kolmkümmend, siis on sul kokku seitsekümmend, minul aga kõigest kolmkümmend,» seletas Indrek.

«Issand jumal!» hüüdis Tigapuu suures üllatuses. «Inimene, sa oled rabanduse saanud või sul on südames vill ja peas kreeps! Sul on lihtsalt oina pea. Korraga need nelikümmend! Aga need anti iseenesestki mõista ainult minule kui koolmeistrile, mõistad? Ja mis vana annab koolmeistrile, sellest ei saa poisid nuusutadagi. Mitte kunagi! See oleks vast nali, kui koolmeistrid hakkaksid oma palka poistega jagama! Tähendab juttu võib olla ainult selle jaotamisest, mis sinu käes. Kui vana oleks taht, et me kõik oleks jagand, milleks andis ta siis see nelikümmend minu kätte? Milleks? Vasta, kui su pea arust veel lage ei ole. Pealegi ütles ta ju mulle selge sõnaga, sina isegi kuulsid: «Säh, see on sinule.» Aga kui ta sinule raha andis, mis ütles ta siis? Tuleta meelde, tuleta hästi meelde. Ta ütles: «Jaotage ilusasti.» Aga kas ta minule ka rääkis jaotamisest? Tarvitas ta seda sõna? Muidugi ei, seda tead sina sama hästi nagu minagi. Aga ütle nüüd isegi: on see ilusasti jaotamine, kui sa pakud koolmeistrile sama palju kui endale? Kolmkümmend kummagile. See on poolitamine, mitte jaotamine. Aga vana rääkis ju jaotamisest, mitte poolitamisest. Ütle ometi ise, kas vana käskis ilusasti jaotada või ilusasti poolitada?»

«Jaotada,» vastas Indrek.

«No näed!» hüüdis Tigapuu võiduröõmsalt. «Aga miks tahad sa siis poolitada, kui vana rääkis selgel sõnal jaotamisest? Ütle parem otseteed, kui palju sa tõepoolest mõtled

mulle anda, nii et ma teaks, kellega mul tegemist,» küsis Tigapuu ja juhtis Indreku kuhugi suure kivimaja trepikotta. «Enne kui sisse astume, peab asi selge olema. Näed, misuke suur ja uhke maja ning misuke tore trepp, käsipuud ja kõik, aga ikka veel tingid sa mõne näruse kopika kallal. Siitsamast toredast trepist me lähemegi üles ja siis pahemat, mitte paremat, pea meeles. Teeme ruttu, muidu pärast mõni tuleb, näeb meid siin ja mõtleb jumal teab mis. Linnas pole viisakas seista niisukese uhke maja kojas, kust lai trepp läheb üles. Ning kui sul veel pisutki õiguse- ja sündsusetunnet südames on, siis annad sa kaks kolmandikku ilusasti mulle ja ühe kõva kolmandiku jätad omale. Sest ühte pead sa teadma: mina olen juba peaaegu linnainimene, aga kus maainimene saab läbi paarikümne kopikaga, seal olgu linnainimesel rublad taskus. Nii et kui mina ütlen kolmandik, siis on see tõepoolest rohkem, kui mina ise saan. Sest mis on minule kui koolmeistrile ja peaaegu linnainimesele need nelikümmend, mis sa mulle mõtled ja lubad anda? Mitte kui midagi. Aga et ma olen sinu sõber, siis kingin sulle hea mehe poolest viis, nii et minule jääb ainult kolmkümmend viis.»

Indrek oli juba tüdinud. Ta võttis raha taskust, et Tigapuule anda kolmkümmend viis, kahjuks olid aga rahad kõik kahekümnesed.

«No näed, rahadki on nõnda, et mina saan kaks kolmandikku, sina ühe,» ütles Tigapuu. «Aga ära karda: mees ja sõna! viis kopikat annan ma sulle teine kord tagasi.»

Kui Tigapuu oli oma nelikümmend kopikat kätte saanud, õpetas ta Indrekut:

«Nüüd mine siit trepist ilusasti üles ja pahemat kätt uksest julgesti sisse. Sest pole midagi, et nii tore trepp ja nii suur uks, muudkui sisse. Ja pea: sul on kakskümmend. Napooleon maksab kolm, nii et peaaegu seitse napooleoni. Ainult ühte pea meeles: ära ennast enne liiguta, kui mina tagasi tulen, sest ühes tulime uksest välja, ühes lähme ka sisse; nii on sõprade viis, muidu arvab vana jällegi jumal teab mis. Nii et otseteed trepist üles, siis pahemat kätt ja kohe suurest uksest sisse, sest väiksemat siin majas ei ole, kõik on samasugused koletised. Ning oota, kuni tulen. Igav seal ei ole: loe ajalehti ja mine vaata, kuidas piljardit toksitakse. Ja nüüd üles!»

Tigapuu saatis Indreku sisse, nagu poleks asi muidu päris

kindel, otsis talle laua äärde koha ja tellis klaasi teed ning kolm napooleoni. Siis ütles ta:

«Tunned, kui mõnus soe. Ja vaata, kui valge! Mis viga siin istuda ja teiste nalja pealt vaadata. Pärast võta veel üks klaas teed ja napooleon ning siis oled sa kurguni täis. Sind kaasa võtta ma ei või, sest sul pole raha. Kahekümnest ei saa seal midagi, kuhu mina lähen. Pealegi sa pole veel harjund, siin on sul parem, tingimata. Ainult ära ennast enne liiguta, kui ma tulen.»

Nõnda läks Tigapuu.

VI

Indrek sõi ja jõi ja luges ajalehti, aga Tigapuu ei tulnud. Indrek sõi ja jõi veel kord, aga Tigapuu ei ilmunud ikkagi. Siis läks Indrek piljardimängu vaatama, aga ka nõnda ei tulnud Tigapuu, nagu oleks temaga mõni õnnetus juhtunud. Indrek sai rahutuks, lõpuks hakkas tal süda valutama. Ehk vedas Tigapuu ta lihtsalt sisse: pani ta siia ootama ja ise ei mõtlegi tagasi tulla, läks juba ammugi koju ja irvitab seal.

Poole üheteistkümneks oli Indreku kannatusel lõpp; ta ajas palitu selga ja läks, endal süda kipitas sees. Sest mis siis, kui Tigapuu ometi siia tagasi tuleb ja teda eest ei leia? On see seltsimehelik? Kas ei lubanud ta oodata? All trepikojas, kus nad raha pärast nii kaua olid kaubelnud, jäi ta seisatama, et ehk tuleb Tigapuu ometi ükskord. Aga ei, Tigapuu jäi ikkagi tulemata. Polnud parata, pidi üksi koju minema. Ja kui ta nõnda läks, oli tal äkki tundmus, nagu kõnniks ta täna esimest korda siin linnatänaval. Ainult tänavanurgal laternat nähes, mille tuld nagu mingisugune aupaistus piiras, tuli talle meelde, et seda aupaistusega tuld on ta juba varemalt näinud. Millal? Ah jaa! See oli siis, kui talle naeratas see võõras tüdruk seal avatud uksel. Veel praegu hakkas Indrekul sellest naeratusest soe, niisugune oli olnud see naeratus.

Hooviärav oli kinni. Paraadukse avas kõlistamise peale Kopfschneider.

«Tigapuud ei ole?» küsis ta.

«Ei ole,» vastas Indrek. «Kas ta koju pole tulnd?»

Lätlane eitas ja ütles:

«Teid kästi üles minna.»

«Mind üksi?» küsis Indrek.

«Teid mõlemat Tigapuuga.»

«Aga teda ei ole ju veel,» ajas Indrek vastu, et pääseda tüütavast ülesminekust.

«Siis minge üksi, muidu ei või,» ütles lätlane. «Peab kohe minema.»

Nõnda läks Indrek üles, ilma et oleks palitutki seljast võtnud. Aga täna trepp enam ei lõhnanud, nagu oleks vahepeal kes teab kui palju aega kulunud. Oli ainult päris harilik rautatud puutrepp, mis astudes kolises, muud ei midagi. «Tähendab alati ei lõhna,» mõtles Indrek. Millal aga härra Mauruse trepp lõhnab nagu poega leinav õpetajaproua, seda sai ta alles hiljem teada.

Direktor oli juba voodis, eesriide taga.

«Teie, Paas ja Tigapuu?» küsis ta, kui Indrek sisse astus, ja kuuldes, et see on üksi, ütles ta: «Tulge siia, tulge lähemale.»

Indrek astus eesriide tagant välja, mis teda direktori silmade eest varjas.

«Veel lähemale,» käsutas direktor, ja kui Indrek viivitas, pidades eesriidega eraldatud ruumi nagu pühamaks paigaks, kuhu tema jalg ei tohi astuda, ajas härra Maurus enda asemel poolistukile, patsutas käega vaibale, nagu peaks Indrek sinna istuma, ning sundis: «Ligemale, ikka ligemale! Kuis ma siis teiega räägin, kui te nii kaugel seisate ja ise olete nii pikk, et minu vanad silmad teie nägugi ei ulata seletama.»

Indrek astus eesriide taha ja mõtles sängijalutsi juures peatuda. Aga ka sellest oli direktorile vähe. Ta kutsus Indreku veel lähemale. Ja lõpuks sündiski see, mida poiss oli kartnud: direktor laskis ta enda juurde sängi äärele istuda, ja kui see seda väga areldi tegi, lausus ta: «Julgemini, julgemini! Pöörake silmad siiapoole. Soo, nõnda!» Direktor ise oma käega seadis poisi pead. «Ja nüüd hingake mulle vastu,» käskis ta. Ning kui Indrek oli seda korduvalt teinud, ütles direktor naeratades: «Puhas, täiesti puhas, nagu tuleks noore neiu suust. Ainult noored neiud hingavad nii puhtalt, neitsid nimelt, teised mitte enam.»

See kõne direktori suust oli nii imelik, et Indrek pööras millegipärast silmad kõrvale. Direktor hakkas seepeale naerma ja ütles:

«Ka teie olete nagu mõni noor neitsi, süüta ja puhas. Seda ma nägin kohe, aga härra Maurus peab ikka proovima, ikka

proovima, kui keegi ühes selle Tigapuuga välja läheb. Sest Tigapuu, see pole enam neitsi, temal pole enam niisuke hingeõhk kui teil. Mitte sugugi niisuke. Oo, tema hingeõhku ma tunnen! Tema riietelgi on teine õhk, kui ta väljast tuleb. Teil on veel maa ja metsa hõngu, seda on teil,» kiitis direktor ja pani esiti käe Indreku põlvele, kuna ta pärast katset tegi tema kätt silitada. Siis tõusis Indrek püsti.

«Ah jaa, *warten Sie, warten Sie!*» ütles direktor nüüd. «Mis ma tahtsin küsida.» Ta pani käe silmade ette, nagu mõtleks ta, aga Indrekule näis, nagu vahiks ta teda läbi harakil sõrmede. Natukese aja pärast ütles ta: «Õige! Aga kus on siis Tigapuu? Miks te mulle temast midagi ei räägi? Ma saatsin ju teid kahekesi. Kus tema on?»

«Teda ei ole,» vastas Indrek.

«Kuis ei ole? Kus ta siis on?» päris direktor. «Kas te siis ühes ei olnud?»

«Ei,» vastas Indrek. «Tema läks ära.»

«Kuhu? Kuhu ta läks?»

«Ta ei öelnud, kuhu.»

«Aga raha? Raha andsin ma ju teie kätte?»

«Minule jäi kakskümmend, tema sai nelikümmend,» seletas Indrek.

«Teie suur Loll!» hüüdis direktor, aga tema hääles ei tundunud ei meelepaha ega etteheidet, vaid ainult nagu nalja ja naeru. «Selleks ma ju andsingi raha teie kätte, et ta kuhugi ei saaks minna,» rääkis härra Maurus. «Selle neljakümnega, mis ta minult sai, poleks ta kuhugi läind. Aga nõnda oli tal kaheksakümmend,» kordas direktor ja ütles siis: «Aga sedagi on vähe, et kuhugi minna. Ta pidi veel kusagilt saama. Kas ta ehk teilt ei küsind või laenand? Teil oli ju veel pisut järel, oli ju? Härra Maurus ütles küll, et andke kõik tema kätte, tema kirjutab raamatusse; aga noor inemine ei usu vana Maurust, noor usub ikka noori, mitte vana. Nõnda siis tuleb üks noor ja küsib, tuleb teine ja küsib, tuleb kolmas, ning siis ongi juba meie noorel raha otsas. Mis ta teile panti pani?» küsis direktor äkki. «Tema paneb ju ikka midagi panti, ükskõik, on need asjad tema või mõne teise omad. Sest tema on hull inemine. Aga ega te talle palju annud? Kui annate, ärge andke kunagi kõike, ärge andke kunagi palju. Aga kõige parem: kui tahate Tigapuule raha anda, siis tulge tasakesi härra Mauruse juurde ja ütelge temale

nelja silma all — *unter vier Augen, verstehen Sie*[1] —, et härra Tigapuu tahab oma raamatud, tekid ja padjad panti panna, kui palju võin ma nende eest anda? Sest need raamatud, tekid ja padjad polegi ehk tema omad, vaid on kellegilt laenatud, sest tema omad tekid ja padjad on ehk juba pandimajas...»

Pika rääkimise tulemuseks oli see, et Indrek jutustas puhtsüdamlikult ära niihästi raha laenamise kui ka Karskuses käimise.

«Ma ju ütlesin kohe, et Tigapuul pidi rohkem raha olema!» hüüdis direktor võidurõõmsalt. «Härra Maurus tunneb oma Tigapuud! Aga et teie temale korraga terve rubla laenate, seda poleks ma uskunud. Pikkust ikka see vanajumal teile on annud, kui ometi seda va arunatukest ka tuleks. Aga pole viga! Küllap tuleb ka aru! Tigapuud õpite varsti tundma, misuke kelm tema on. Aga muidu on ta aus ja truu, mitte nõnda, nagu mõned teised siin — lihtsalt kelmid ja muud midagi. Tigapuu vähemalt ei varasta, aga teised lähevad ka vargile. Siit te näete, kui raske on minusugusel vanal hulga poiste direktor olla. Saadetakse sulle mõni Tigapuu kaela ja see tahaks kõik su poisid Tigapuudeks teha. Aga isad ja emad, onud ja tädid tahavad, et härra Maurus teeks nende poistest tudengid, kes ei pandiks oma raamatuid. Tema aga pandib ja õpetab ka teisi pantima. Hea veel, kui omad, aga võib ka teiste omi. Sest miks mitte ka teiste omi, kui rubla antakse.»

Direktor naeris heasüdamlikult. Ka Indrek katsus kaasa naerda, sest ta püüdis end vastu tahtmist uskuma panna, et temaga heidetakse halba nalja.

«Nüüd võite minna,» ütles direktor lõpuks. «Aga hoidke seda endale, mis meie kahekesi rääkisime. Härra Maurus usaldab teid, sellepärast räägib ta nõnda. Teie olete juba suur ja pikk, teil on inemise aru peas. Maal on veel ausaid inemisi. Olete kuulnud, kui ausad olid meie esivanemad? Nad valisid omale kuningad ja saatsid nad siis sakste juurde lossi, kus nad kõik tapeti. Nii ausad olid meie esivanemad ja nõnda jäime ilma kuningata ning oleme seda tänapäevani. Aga siis saime Vene keisri varju alla, minu kool sai ka, —

---

[1] L.: *unter fiir augen, färšteen sii*, 'nelja silma all, saate aru' (saksa k.). — *Toim.*

ja nüüd olemegi tema varju all, muidu oleks saksad härra Mauruse kooli juba ammugi kinni pannud ... Nii siis — hääd ööd, hääd ööd! Minge magama, minge kohe magama!»

Millal Tigapuu ilmus, seda Indrek ei teadnud, sest tema magas ülal Siberis, Tigapuu all. Aga järgmisel hommikul püüdis ta kohe Indreku kinni, tõmbas ta hõlmapidi kuhugi tühja klassi ja ütles:

«Miks sa mind ei oodand?»

«Ma ju ootasin küll, aga sa ei tulnd ju,» vastas Indrek.

«Oli see ka mõni ootamine, ainult kella poole üheteistkümneni. Aga ise tahad olla sõber. Mina jooksen Karskusse, sind ei ole! Jooksen välja, et ehk oled väljas, jalutad värskes õhus, aga mitte midagi. Käin, vahin, piilun, aga mis ei ole, see ei ole. Usu või ära usu, aga see on esimene kord minu elus, kus mul on niisuke sõber. Ja selle eest sain ma nüüd vanamehe käest peapesu. Ehk kui see jääks sellega, aga ei, hakkab täna tingimata uuesti, mina tunnen teda. Muidugi sinugi vastu siunas ta mind, eks?»

«Ei,» vastas Indrek sõnakehvalt.

«Mis sa tühja lorised!» hüüdis Tigapuu. «Rahast küsis muidugi?»

«Rahast küsis,» kinnitas Indrek.

«Sa ütlesid, et tegime ilusasti pooleks?»

«Ei, vaid ma ütlesin, kuis asi tõesti oli,» seletas Indrek.

«Inimene, sa oled tõesti hull!» karjus Tigapuu. «Sind ei või põrmugi usaldada! Jumala eest, siga ja muud midagi!»

«Kuis nii?» küsis Indrek äkki tõsiselt, peaaegu kurjalt.

«Ta küsib veel!» hüüdis Tigapuu. «Mis siis veel muud kui siga. Siga, kes teiste peale keelt kannab! Nuuskur! Nüüd ma alles mõistan õieti, miks vana esteks raha sinu kätte andis. Sa oled ju Lible ja Kopfschneideri paarimees.»

Viimased sõnad rääkis Tigapuu Indrekule juba kuklasse, sest see oli pahaselt ümber pöördunud, et klassist välja minna. Aga enne kui see sai sündida, haaras Tigapuu tal käsivarrest kinni ja ütles:

«Kuhu sa jooksed, kui sa aus mees oled! Tule siia, seletame asja ära.»

«Minul pole midagi seletada, jäta mind rahule!» viskas Indrek üle õla tagasi ja tahtis oma minekut jätkata.

Nüüd haaras Tigapuu tal veel kõvemini, peaaegu vihaselt käsivarrest kinni, aga siis sündis midagi, mis oli vististi oota-

matu mõlemale poolele. Kui Indrek seda hiljem tagantjärele meelde tuletas, siis ei võinud ta öelda, oli see sündinud meelega või kogemata. Nimelt silmapilgul, kus Tigapuu kõvemini tal käsivarrest kinni haaras, tegi tema kärsitu või vihase liigutuse, nõnda et labakäsi Tigapuule vastu nägu käis.

«Kurat!» möirgas Tigapuu. «Mida siis see peab tähendama? Kaklema, mis? Minuga kaklema? Minule, Tigapuule, vastu nägu? Jalamaid palu andeks ehk . . .» Tigapuu oli juba ukse pool ees ja sulges tee.

«Saad veel, kui mind rahule ei jäta,» vastas Indrek vihaselt. Aga järgmisel silmapilgul sai ta rusikaga hoobi lõua alla ja ta oleks seljaga vastu seina prantsatanud, kui mitte käsi poleks ebateadlikult laualt tuge otsinud, kust juhuslikult pihku jäi lahtine klapp, nagu neid igas klassis nii mõnegi laua küljes leidus. Ühes selle lahtise klapiga mütsatas ta ikkagi vastu seina. Põrutusest ja vihast lõi tal silmade ees kirjuks, ja kui Tigapuu talle uuesti lähenes, valas ta temale kättejäänud lauaklapiga otseteed pähe, ilma et endale oma teost aru oleks andnud. Tigapuu langes maha nagu niidetud ja jäi lamama. Juustesse ilmus veri, kust see valgus näole. Indrek seisis, nagu oleks ta ise selle riistapuuga pähe saanud, mida ta ikka veel käes hoidis. Äkki tormas ta klassist välja. Ta ei teadnud, kuhu minna või mis teha, tahtis ainult tormata, joosta. Vististi oleks tema jooks lõppenud ülal direktori ukse taga, kui mitte juhuslikult teele poleks sattunud härra Ollino, kes ta kinni pidas ja rahulikult küsis:

«Mis on? Mis on juhtunud? Teil pole ju nägu ees ollagi.»

«Lõin Tigapuu maha,» vastas Indrek ja purskas ise ei tea miks nutma.

«Mis? Kus? Millal siis?» päris Ollino.

«Praegu . . . seal . . . klassis,» vastas Indrek.

Nad läksid õnnetuspaigale. Kohutav teade käis kulutulena läbi ruumide ja uudishimulikke nägusid sadas kui vihma kokku. Õnneks kõlises samal silmapilgul kell ja Ollino käratas poistele:

«Sööma! Silmapilk! Et ma ainustki nägu enam ei näe!» Nõnda olid nad varsti kahekesi ja läksid klassi, kus pidi lamama mahalöödud Tigapuu. Aga see istus juba pingil, just seal, kus puudus klapp, ja pühkis näolt verd.

«Hoidke uks kinni, et keegi sisse ei pääse!» ütles Ollino Indrekule.

«Kuradi tõbras, lõi teine lauaklapiga pähe, selle katkisega,» vandus Tigapuu. «Olen vanale küll öelnd, et lauad peaks laskma ära parandada, muidu võib õnnetus juhtuda, seal ta nüüd on. See, siga, ei oska ju veel õieti kakelda, kohe klapiga. Ja vist serviti, sest muidu minu pea ei karda . . .»

Kuuldes Tigapuud nõnda rääkivat, kadus Indrekul hiljutine hirm ning haledus jäljetult ja tal tõusis tundmus, et ta võiks Tigapuule ka tulevikus millegagi pähe valada, kui aga oleks paras juhus. Aga samal silmapilgul välgatas mälestuses kuskil kaugel haljas kartulipõld ja seal aietas maas värskel mullal keegi vana naine ning eemal seisis mingisugune mossitav poiss — suur ja tugev, suurem ja tugevam kui Indrek.

«Minge kastke see pesuköögis külma veega märjaks,» ütles Ollino ja pistis Indrekule oma taskuräti pihku. Nõnda hajus kauge nägemus ja algas jällegi tegelik elu. «Ruttu!» hüüdis Ollino talle järele, lisades: «Ja mitte kellelegi sõna, mõistate!»

«Mõistan!» vastas Indrek ja ruttas mööda koridori pesuköögi poole. Aga seal ootas teda Lible paari teisega, kes kõik põlesid uudishimust.

«Mis seal on?» pärisid nad. «Kellega see on? Milleks see rätik?»

«Et küsijal suud siduda,» vastas Indrek ja ruttas tagasi.

«Suur Loll!» hüüdsid poisid talle järele.

Klassis uuris Ollino Tigapuu pead.

«No mis on?» küsis see.

«Tõepoolest vist pisut serviti läind,» arvas Ollino. «Pikk punane triip.»

«Seda ma arvasin kohe, sest ega lapiti mind nõnda maha võta,» ütles Tigapuu. Indrekut nähes ütles ta: «Tola, siis kohe serviti. Ega see ometi oina pealuu ole. Sa ei mõista ka põrmugi nalja.»

Härra Ollino püsis sootuks rahulikuna, nagu oleks tegemist päris harilikku asjaga. Ainult, kui ta oma valkjate, kivinenud silmadega Indrekule otsa vaatas, oleks seal nagu midagi pisut helkinud. Ja Indrekule tundus, nagu polekski see helk väga halb. Ta mõtles nagu midagi öelda, aga samal silmapilgul kisti uks lahti ja direktor astus sisse. Nähtavasti oli talle juba sõna viidud.

«Mis siin on?» küsis ta Ollinolt.

«Pole midagi,» vastas see rahulikult. «Paas ja Tigapuu hullasid ja Tigapuu kukkus oma pea vastu lauaserva veriseks, muud midagi. Tühine asi, väike kriimustus.»

Aga direktorit see seletus ei rahuldanud, ta nõudis täiendavaid teateid. Need andis Tigapuu niisuguse täpsuse ja tõenäolisusega, et direktor pidi teesklema, nagu usuks ta, mis räägitakse. Aga kui tunnid olid juba alanud, kutsuti Indrek klassist välja direktori juurde.

«Teie olete ainuke aus inemine, kes mulle tõtt räägib,» algas härra Maurus. «Teised kõik valetavad. Ka härra Ollino valetab, tema ka; ainult tema teeb seda hea pärast. Sellepärast ütelge nüüd teie mulle, mis teil hommikul Tigapuuga oli? Kuidas sai Tigapuu pea veriseks?»

Indreku süda lõi värisema. Mitte et ta oleks kartnud oma tegu üles tunnistada, ja kui vaja, selle eest ka karistust kanda, vaid hoopis midagi muud valdas tema meeli. Kui Ollino ja Tigapuu ehk tõepoolest kokku hoiduvad ja vana eest sündmuse tõsist käiku varjavad ning kui tema selle ometi välja lobiseb, milleks peab siis seda nimetama? Kas ei ole see tõesti juba pisut keelekandmine või peaaegu nuuskimine, nagu teeb seda mõni Lible või Kopfschneider, kes piiluvad pesukojas, uste taga, läbi lukuaugugi, et siis tuhatnelja direktori juurde rääkima joosta? Indrekul tundus lõpuks ainukese lohutusena: asi puutub ju isiklikult temasse ja iseendaga võib ta teha, mis tahab. Teised võivad salata, kui nad tahavad, tema ise ei salga.

Nõnda otsustas ta ja jutustas direktorile kõik, et saaks kogu jandist ükskord ometi lahti.

«Ma mõtlesin kohe,» lausus direktor, kui Indrek oli lõpetanud, «et kuis siis hullamisega, sest Tigapuu ei hulla ju, tema läheb kohe kaklema. Aga ma ei saa ikkagi veel aru, miks te siis kohe nõnda vihastasite, teil on ju nii head silmad.»

«Ta sõimas mind,» ütles Indrek, kes oli tahtnud sõimusõnad maha vaikida.

«Seda ma usun,» rääkis direktor. «Tema on kange sõimama. Kohe — keelekandja, pealekaebaja, nuuskur, äraandja! Mis ta teile ütles?»

«Kõike seda ütles ta mulle,» lausus Indrek vastu tahtmist.

«Ah juba kõike seda!» imestas direktor nagu üllatatult ja uudishimulikult. «Ega te ometi temale õelnud, mis meie ise-

keskis rääkisime? Olete teie küll rumal! Pidage meeles: vaikida, vaikida, vaikida, sest muidu hakkavad kõik teid sõimama, nagu sõimas teid Tigapuu. Ja ütelge nüüd ise, mis võib härra Maurus sinna parata, kui terve kool hakkab teid nõnda sõimama. Aga teinekord olge ettevaatlikum; lauaklapiga ei tohi lüüa, liiatigi kui mõtlete serviti, sest nõnda võite inemise maha lüüa ja Siberisse minna. Mitte meie Siberisse, mis üleval, vaid sinna teise, mis kaugel. Õnneks oli seekord Tigapuu pea, see on kõva, see on väga kõva, see oli teie õnneks. Jumala tahtmine, et Tigapuu pea. Kõigil inemistel pole Tigapuu pead; sellepärast ikka ettevaatlik olla, ikka ettevaatlik! Aga sest pole midagi, et ta teid sõimas, sest kui keegi on nii aus, et ta räägib tõtt, siis hakatakse teda ikka sõimama, taga kiusama, tõtt ei armasta keegi. Ainult vana härra Maurus armastab, tema küll. Sest tema teab, et tõe varal seisab maailm ja härra Mauruse suur kool üleval. Kes tõde ei armasta, peab hukka minema, aga meie kahekesi ei lähe mitte hukka, meie mitte, sest meie armastame tõde, kuigi meid sõimatakse.»

Direktor naeratas nagu kohtlaselt, kui ta Indreku juurde astus ja talle mõned hõberahad pihku pistis. Kunagi varemalt polnud Indrek niisugust raha oma peos hoidnud: nad tundusid nagu libedatena, limastena, külmadena, kuigi olid tõepoolest soojad ja kuivad. Niisugune imelik raha oli see, mis direktor talle pihku pistis.

«See on teile selle eest, et olete aus inemine, ausate vanemate laps,» ütles ta ja tahtis selles mõttes midagi edasi rääkida, kuid äkki muutis ta tooni ja hakkas täiesti ootamatult Indrekuga tõrelema.

«Sina, koer,» hüüdis ta, «tuled maalt siia, nagu oleks siin mõni kõrts või trahter!»

Ja parajasti sel silmapilgul, kui uksele koputati ja Lible uudishimulik nägu selle vahel nähtavale tuli, andis direktor Indrekule kahe käega müksu rindu.

«Uks kinni!» hüüdis direktor Liblele, kes muidugi ühes mõne teisega ukse taha kuulama jäi. Ja Indreku poole pöördudes jätkas direktor: «Sina hull inemine! Sinu ühe pika pärast pannakse viimaks mu kool kinni. Aga kuhu peavad siis mu poisid minema ja mis saab siis eesti rahvast, kui härra Mauruse kool kinni pannakse? Kas ma pean klassi minema ja kõigile ütlema: hoidke Paasi eest, sest temal on

pikk kasv ja lühike aru? Või pean ma teid kohe hullumajja saatma? Sest kuhu mujale kõlbate teie! Aga minge nüüd oma klassi; pärast tunde ma vaatan, mis teiega teha.»

Viimaste sõnadega pistis ta veel paar rahatükki Indrekule pihku, aga need olid veel ilgemad kui eelmised. Kui Indrek juba ukse avas, hüüdis direktor talle järele:

«Kas te saate nüüd aru, et härra Maurusel on õigus?»

«Saan,» vastas Indrek läbi hammaste ja see sõna oli tal raskem hääldada kui kõik teised sõnad, mis tänini tema suust olid läbi käinud. Ta tundis end äkki sedavõrd piiratuna vale, pettuse ja silmakirjalikkusega, et tal hakkas otse kehaliselt valus. Paigas, kus harilikult üksi ollakse ja kuhu ainult naised mõnikord armastavad paarikaupa minna, mässis ta saadud raha paberisse ja tahtis selle august alla visata. Aga äkki tuli talle uus mõte ja ta pistis raha tasku.

Klassis oli Lible mesilasena Indreku ümber ja aina tundis selle vastu huvi, mis tema ja Tigapuu vahel oli sündinud.

«Las teised jutustavad, miks siis just mina,» ütles Indrek.

«Teised ei tea ju,» vastas Lible lihtsalt.

«Aga mina ei mäleta,» muigas Indrek.

Pärast tunde läks Indrek Tigapuud vaatama, kes lamas voodis, rätik ümber pea.

«Oled sina küll meremõrtsukas!» hüüdis Tigapuu talle peaaegu heasüdamlikult vastu. «Kohe lauaklapiga. Aga targasti tegid, et mitte vastu nägu. Sellest tunnen, et oled ikkagi sõber. Ainult — oleks nüüd paar õlut või midagi muud, see maitseks. Mina sain eile täiesti lagedaks. Kui sinul leiduks, siis jooksime lepitust ja olekski kõik unustatud.»

Sõna lausumata võttis Indrek direktorilt saadud raha ja pistis selle Tigapuule pihku.

«Rohkem ei ole,» ütles ta, «lepi sellega.»

«Ei noh, sina oled siiski täismees!» hüüdis Tigapuu raha nähes. «Kakle, mis kakled, aga sõprust ära sureta! Kutsu silmapilk Jürka.»

Kui see oli tulnud ja raha ning tarvilikud juhatused saanud toodava õlle, saia ja suitsuvorsti, nimelt just suitsuvorsti kohta, jäid Indrek ja Tigapuu kahekesi.

«Vana on sind esteks pinninud,» ütles Tigapuu. «Ega sa meid ära annud?»

«Ei,» valetas Indrek. «Aga tema nähtavasti ei usu meie seletusi.»

Viimaste sõnadega pistis ta veel paar rahatükki Indrekule pihku.

«Muidugi ei usu,» ütles Tigapuu. «Tema ei usu midagi, räägi nii või teisiti. Tema on õpetajaks tudeerind, sellepärast. Õpetajad ei usu ükski, sest nemad peavad Piibelt õppima ja Piibel ei ole tõsi. Oled sa seda enne kuulnud, et Piibel ei ole tõsi?»

Ei, seda polnud Indrek veel mitte kuulnud.

«Noh, siis kuuled minu käest esimest korda,» ütles Tigapuu. «Minule seletas Timusk. Nii et sõbra poolest olgu ka sinul teada: Piibel on vale ja võlts, ja kui õpetaja teda kangesti õpib, siis ei usu ta varsti enam mitte kui midagi. Tõtt ka enam ei usu, sest tema arvab, et tõtt ei olegi enam olemas, kui Piibel ei ole tõsi.»

«Kuis ta siis õpetajaks hakkab, kui ta ei usu?» küsis Indrek huvitatult, sest olgugi et Tigapuu seletused tundusid talle ennem haigest peast tõusnud sonimistena kui tõena, ometi tahtis ta seda küsida.

«Hakkab muidu niisama, hakkab ilma usuta, kui aga hea suuvärk on. Usu või ära usu, peaasi, et oskad enese ilusasti välja rääkida. See on elus kõige tähtsam, seda pead sa teadma. Kui mina kord tudengiks saan — ja seda saan ma kindlasti —, siis hakkan ma õpetajaks, sest mina oskan . . .»

Jürka jõudis oma kandamiga pärale ja sellepärast polnud Tigapuul enam aega oma lauset lõpetada. Esimesele pudelile, mille Jürka lauale pani, lõi ta kohe paar korda peoga põhja alla ja sai nõnda temalt korgi kätte. Ta tõstis pudeli suule ja jõi. Siis vaatas ta teda vastu valget, ulatas Jürkale ja ütles:

«Sinule toomise eest! Sakuskat ka,» lisas ta juurde ja andis Jürkale saia ning vorsti. «See on vaikimise eest. Ja valva, et vana ootamata ei tuleks. Mõistad?»

«Saab tehtud,» vastas Jürka, kui oli siinsamas pudeli tühjendanud ja suupisted tasku toppinud.

Tigapuu sõi suure isuga. Süües ja juues tal tuju aina tõusis. Ja jutt võttis hoogu, nagu hakkaks tal õlu pisut pähe.

«Ühte pead sa teadma,» rääkis ta, «sinu päästis ainult see katkine laud, muidu oleks ma su tuimaks löönud. Sest ainult jõud ei aita, peab oskama kakelda. Kaklemine on suur kunst, väga suur! Ja seda pead sa teadma, et kui ma täna oleks täis olnd, siis poleks see lauaklapp mulle midagi teind. Jumala tõsi, mitte midagi! Purjus pea peale ei hakka miski. Anna või terve lauaga pähe. Isegi Ollino ei tihka mind

hästi puutuda, kui olen parajasti täis. Aga muidu — pea lõuad, sest kui tema juures karjuma hakkad, teeb ta sulle kohe ühe ära. Ja tead, kui juba tema sulle ühe ära teeb, siis teist sa enam ei taha, niisugune on tema tegemine. Aga muidu on ta sõbramees, nagu sinagi. Tood saia ja vorsti, et võiksin haige pea terviseks süüa ja pott õlut peale juua. Sellest sa näed, kuidas ilmas on seatud: kel õigus, see peab sööma, ja minul on täna õigus, sest oma sõpru ei tohi ära anda, see on kindlam kui kindel. Aga see on äraandmine, kui keegi lubab oodata ja ometi ei oota. Peab ootama, liiatigi kui ei tea, kus sõber on. Tead sa, kus ma olin? Ei? Aga vana teab, nuusutab ja teab. Nii kui nina juurde pistis, kohe karjuma: «Šinder, sa tuled tüdrukute juurest!» Tema tunneb seda lõhna, oo, see vana tunneb! Tahad, ma võtan su teinekord kaasa? Sa ei taha? Hea siis küll, ega ma peale ei käi, sest seal on raha vaja. Aga las mu onu sureb ära, siis saad oma rubla kätte. See sünnib varsti, sest onu on suhkruhaige. Tead, mis see on? See on see, et kõik muutub suhkruks, kõik, terve onu, ja siis tuleb surm. Sest kuis sa veel elad, kui oled üleni suhkrust, suhkur on ju surnud. Nii siis — niipea kui onu muutub üleni suhkruks, maksan mina oma võlad. Seni hoia tekk ja padi alles, pandimajasse ära neid vii ja teistele ära müü. Esiotsa pole sul neid veel tarvis, sest külm ei tule nii pea, ei tule võib-olla enne jõuluid, nii et nad seisavad sul jõude ja on ennem tüliks kui kasuks. Sellepärast võiksid nad seni minule magada anda, nii lihtsalt sõbramehe poolest. Mitte et mina neid sinult tagasi tahaks, seda mitte, sest tekk ja padi jäävad endiselt sinu omaks, ainult et mina magan nendega. Peaks aga külm tulema, siis on teine asi. Seks ajaks saab ehk minu pea juba terveks, võin ta kas või puupakule panna, aga nüüd on teiste ees pisut piinlik — haige pea ja patja ei ole. Pealegi tahtsin veel sulle midagi öelda, sel korral unustasin. Minul on ju üks imelik pea, tema ei hoia midagi kinni, niisuke on ta. Kui palju olen ma pidand tema pärast kannatama! Lihtsalt kole! Aga mis teha, pea ju otsast ära ei käi, et keeraks uue asemele. Nõnda see siis sündiski, alles pärast tuli mulle meelde, kui polnud enam midagi parata. Tahtsin sulle juba eile öelda, aga unustasin ka eile, nii et alles täna teen seda. Iseenesest on see muidugi üsna tühine asi, liiatigi kui mina nendega edasi magan, nagu ma polekski neid panti pand. Asi on nimelt

nii, et tekk ja padi polegi päriselt minu omad, vaid mina sain nad kellegilt teiselt magada, kui omad pandimajasse viisin. Just nõnda! Homme või tunahomme toon nad sealt ära ja siis pean niikuinii võõrad tagasi andma. Sellepärast siis, kui sa ei taha võõraid asju pantida, harjuta meelespidamist, see on kõige tähtsam. On niisuke kunst, mis kasvatab meelespidamist — mnemoonika! Kui sa kusagil seda sõna näed, siis tea, see ongi seesama. Kõvendab mälu! Minul on ta kole nõrk! Tõenduseks võõras tekk ja padi Siberis sinu asemel. Tahad minna neid kohe tooma? Võib ka kohe. Jah, mnemoonika, mnemoonika, pea meeles!» hüüdis Tigapuu järele, kui Indrek läks tekki ja patja tooma, sest äkki tundis Indrek, et mida varem ta neist vabaneb, seda parem.

VII

Sekeldused Tigapuu ja direktoriga mõjutasid Indrekut kahtepidi — teda ennast isiklikult ja tema vahekordi teistega. Ta hakkas aimama, et kui ta ei tahtnud sattuda igasugusesse tühja-tähja ega raisata oma viimaseid väheseid nii hädatarvilikke kopikaid, siis pidi ta hakkama talitama teisiti. Ta pidi õppima teisiti elama, kui oli elanud kodu või kirjutaja juures, kus oli tegemist ainult vana Maiega või paari poepoisiga, kes otsisid tema tutvust.

Varsti märkas ta, et tema kipub üksi jääma. See olenes osalt temast endast, osalt teistest. Tema ise eemaldus neist, keda Tigapuu oli keelekandjaiks ja äraandjaiks tembeldanud, kuigi ta täies ulatuses ei taibanud, mis peitus nende taga. Ometi näisid paljud arvamisel püsivat, nagu kuuluks ka tema Lible ja mõne muu selletaolise kilda, sest iga kord, kui kusagil ninapidi koos vadistati, jäädi kohe vait või mindi laiali, kui Indrek tahtis läheneda. See mõjus temasse nõnda, et ta tõmbus iseendasse ja hakkas seltsi otsima ainult tööst. Seda oligi nii palju, et ta õieti veel ei mõistnudki, kui palju teda oli. Nõnda kadusid päevad. Ja kui ükskord arvamisele jõuti, et Indreku eest pole vaja midagi varjata, ja kui hakati tema tutvust otsima, siis oli tema endale juba paremad seltsimehed leidnud raamatute näol.

Selles oli talle ehk kõige rohkem abiks olnud härra Koovi, kelle juurde ta kauase kõhklemise järel lõpuks ometi läks

ladina keele õppimises abi otsima. Indreku süda värises, kui ta uksele koputas.

«Kes seal on?» küsis seest nagu unine ja tusane hääl, ja kui Indrek selle peale oma nime oli öelnud ning seletanud, mida ta soovib, vastati:

«Ma magasin parajasti.»

«Palun siis vabandust, ma tulen mõni teine kord,» ütles Indrek.

«Milleks teine kord,» rääkis tõre hääl, «niikuinii on mu lõunauinak segatud. Tulge sisse, mis te seal ukse taga karjute! Uks on ju lahti.»

Indreku sisse astudes lamas Koovi alles oma triibulise vaibaga kaetud vanas puuvoodis, mis lamaja liigutades krägises haledasti. Jalad ühes saabastega olid tõstetud jalutsi otslauale.

Umbes pool tundi istus Indrek siin väikeses toas, kus valitses peaaegu ainult raamat, sest tema asus laeni ulatuval riiulil, laual, aknal, toolidel, põrandal. Igal pool! Ja kui ta tõusis, et minna, ütles Koovi:

«Peab rohkem tööd tegema! Meie, vanad, ei jõua muidu kuhugi. Tehke, nagu ütleb direktor: õppige vaimustusega, õppige nagu hull, sest selles on temal õigus. Ja kui tuupimisest tülpite, siis sähke, võtke see siin ja lugege. Vene keelt te ju nii palju oskate, et aru saate.»

Ta ulatas Indrekule mingisuguse paksu raamatu.

«Ja pange raamatule paber ümber, muidu määrite ära, sest raamatut peab hoidma,» õpetas ta, ning kui Indrek juba ukse avas minekuks, kordas ta:

«Lugege, lugege ning jätke jandid selle Tigapuuga ja ka vana endaga. Ka temaga,» kinnitas ta.

«Ma olengi juba jätnud,» ütles Indrek.

«Seda parem,» vastas Koovi.

Oli ka teisi, kes käisid vahetevahel Koovilt ühes või teises asjas abi või nõu otsimas. Nendelt kuulis ta temast endast lähemalt. Sauniku poeg, kihelkonnakooli kaudu vallakooliõpetajaks, kuidagi linna asunud, seal soodsamais oludes edasi töötanud, kuni sooritanud küpsuseksami. Praegu alles ülikoolis, ise juba neljakümnene. Selle kõrval annab siin tunde, esineb seltsides teaduslikkude kõnedega, käib mingisugustel koosolekutel, ajab mingisuguseid asju, mis ehk temasse kuidagi ei puutu, aga ajab. Ajab muidugi maksuta,

nagu annab juhatust Indrekule ja mõnele teiselegi. Ajab sellepärast, et on kuidagi sattunud asjade keerdu, et teised veavad ja tema ei saa vastu panna. Kirub mõnikord maapõhja igasuguse kõrvalise tühja-tähja, mis ei lase elulisemat ja tarvilikumat teha, aga tallab tuult edasi, nagu oleks see tema saatusevanne, millest vabanemiseks pole lootust. Rähkleb nõnda varasest hommikust hilise õhtuni ja teenib vaevalt nii palju, et jätkub ulualuseks, viletsaks kehakatteks ja vahetevahel mõne raamatu ostmiseks, mida ta armastab ehk maailmas üle kõige. Tema sagedamaks kaaslaseks on Timusk, kellega ta istub einetades kõrvuti õpilaste lauas, süües nendega ühist «lõrpi». Ka Timusk kuulub ülikooli ja tallab samuti tuult nagu Koovigi, aga tema tuuletallamine sünnib enam varjatud kujul — kuskil põranda all. Timusk on nimelt väga vaikse loomuga inimene ja sellepärast tahaks ta teisi maksku mis maksab mässama ajada. Mässama igal tingimusel ja ükskõik mis alal. Timuski arvates ei olegi seda eluala, kus ei võiks mässata või kus ei peaks mässama.

Kui Indrek Koovi soovitusel saksa keele pärast tema poole pöördus — tuli minna mööda pimedaid treppe peaaegu katuse alla, Siberi valdkonda —, leidis ta tema toas samasuguse lihtsuse ja vaesuse nagu Koovigi juures. Ka temal vedeles raamatuid igal pool. Aga tema toas oli kaks lauda, üks suurem, teine väiksem. Esimene neist oli kuhjatud kuivatatud taimedega. Timusk kogus nende eestikeelseid nimesid ja sellepärast proovis ta iga sisseastuja sellekohaseid teadmisi. Ka Indrekule esitas ta mõned taimed ja küsis:

«Seda tunnete? Aga seda? Ja seda? Aga nimi teie pool? Olete ehk kuulnud? . . .»

Enamasti pidi Timusk oma küsimused ise vastama ja vene-, saksa- ning ladinakeelsed nimetused lisaks andma, nagu kordaks ta neid meeldetuletuseks.

«Teaduses on nimi peaasi,» seletas Timusk. «Alguses oli sõna, see on teaduse mõte. Ainult kahju, et meie keel on alles elav, elav keel pole ju kunagi nii täpne kui surnud. Üldse, teate, täpne on ainult see, mis surnud. Te ju mäletate seda muinaslugu surmast ja patulangemisest? Et kui poleks olnud patulangemist, siis poleks olnud surma ega ka surnuid. Lihtne ja selge, eks? Kuid mis oleks saanud inimlikust teadusest, kui poleks olnud surnuid? Võite isegi arvata, milleks peaksime õppima, kui olek-

sime niikuinii surematud. Kas jumalad või inglid on kunagi õppinud? Ei, ainult inimene õpib, sest tema kardab surma. Aga kas olete juba kuulnud, kuis on lugu jumalaga ja tema olemisega? Õppige saksa keel selgeks, siis ma annan teile ühe raamatu lugeda. See on küll keelatud, aga teile ma annan siiski. Seniks võtke aga see siin,» ja ta andis Indrekule midagi eestikeelset. «Kui te muud ei taha lugeda, siis vähemalt seda siin: «Meie maakera minevik». Ka siin on pisut maailma loomisest, surmast ja patulangemisest, kui õieti oskate lugeda, nii-öelda ridade vahelt. Peab õppima ridade vahelt lugema, sest meie juures on seal see kõige tähtsam, mitte nõnda, nagu haritud ilmas, kus võib kõik ridadesse panna.»

Ja nüüd hakkas Timusk Indrekule õpetama ridade vahelt lugemise kõrget kunsti, eksides sealjuures maakeralt kuule, päikesele ja taevatähtedele, hinge õndsusele, surematusele ja lunastusele, teadusele, vabadusele ja revolutsioonile. Rääkimisel ununes saksa keel hoopis, sest Timuski meelest oli see pisitilluke asi igasuguste kosmiliste küsimuste kõrval.

Kui Indrek viimaks Timuski juurest välja tuli, käis tal pea sõna tõsises mõttes ringi, nii hirmus palju oli ta korraga kuulnud suurtest ja tähtsatest asjadest. Kunagi polnud ta end nii rumalana tundnud kui täna. Teda rabas ka see, et kuis küll inimene, kes räägib nii suurist asjust, elab nii väikeses ja viletsas toas? Kuis võib ta nõnda riietuda? Indrek oli juba ammugi tähele pannud, et Timuski üliõpilaspalitu narmendas voodrilt ja ka pealisriidelt, aga alles täna pani see ta mõtlema. Tema saapad olid kulunud ja lapitud ning lapi kõrvalt uuesti rebenenud. Kontsad olid viimase võimaluseni läbi tallatud ja viltu vajunud. Mis mõte on elul üldse, kui on niisugused mõtted, palju niisuguseid mõtteid, ja kui neid mõtteid ümbritsevad niisugused närused asjad?

Aga kui ta järgmisel korral Timuski poole läks, omandas äkki kõik nagu mõtte. Juba trepil kuulis ta helisid — nii ilusaid, nagu ei kunagi varem. Ta peatus, peatus tükiks ajaks. Kui ta viimaks söandas edasi minna ja Timuski ukse taha jõudis, siis leidis ta, et helid kostavad tema toast. Ta ei tihanud enne uksele koputada, kui mäng vaikis, alles siis. Ja leides Timuski üksinda toast, sai ta aru, et tema pidigi mängima. Seda taibates selguski talle nagu elumõte. Miks mitte arutada nii näruste saabastega nii suuri küsimusi, kui

võib nõnda mängida! Kuidas just või miks need suured küsimused ja see mäng kokku kuuluvad, seda ei oska ta endale seletada, ainult ta tunneb, et nad kuuluvad kuidagi kokku. Kindlasti! Oo, temagi tahaks nõnda elada, kui ta oskaks nõnda mängida!

«Kas kuulsite, kui ma mängisin?» küsis Timusk.

«Mul pani lihtsalt hinge kinni,» vastas Indrek millegipärast punastades.

«See on mul sest ajast saadik, kus meil oli siin oma orkester,» seletas Timusk.

Need sõnad panid Indreku võpatama. Tähendab, ka siin on ilusamad ajad enne teda möödas. Nagu Vargamäelgi! Seal vibutavate kaskedega, millega võidi alla lasta, nii et külm tuul käib südamest läbi, siin imeliste helidega, mis nöörivad sul hinge kinni ja panevad südame peksma. Imelik on ilmaelu: ikka jääd nagu hiljaks! Aastate kestel pidi Indrek veel nii mõnigi kord seda tundma ja nukrustama, aga täna segas tema mõtiskelu Timusk, kui ta rääkis edasi:

«See on kõige suurem meeltepettus ilmas, heli nimelt. Sest kas arvate, et on midagi selletaolist tõepoolest olemas? Lollus! Siis peaksid ka hobused Beethovenit ja Bachi maitsma, sest ka neil on kõrvad. Aga maitseb ainult inimene, mõni ainus inimene. Tähendab hobune võiks, kui ta oskaks mõtelda, meie muusikat küll uskuda, mitte aga maitsta ja tunda. Just nagu inimene jumalat. Seda võib ainult uskuda, mitte tunda. Kas teie usute jumalat?»

«Vist usun,» vastas Indrek viivitades.

«Kuis nii vist?» küsis Timusk. «Kuidas saab jumalat vist uskuda?»

«Ma arvan, et usun,» parandas Indrek.

«Kuis te siis veel arvate, kui te usute?» küsis Timusk jällegi.

Nüüd ei osanud Indrek enam midagi öelda.

«Muidugi,» ütles Timusk üleolevalt, «sellest ei võigi te veel aru saada. Asi on nimelt nii, et kui usud, siis ei arva, ja kui arvad, siis ei usu. Ütleme nõnda: teil on mingisugune puutükk taskus, sest teie usute, et see on jumal, kes on loonud taeva ja maa ning ka inimese. Seda uskuda on üsna tühine asi, sest inimene usub veel palju suuremaid totrusi. Ilmas polegi seda totrust, mida inimene poleks uskunud. Aga kui te tahaksite arvata, mõistusega oletada, et kannate taeva

ja maa loojat puutükina taskus, mis te arvate, kas seda võib?»

«Ei või,» vastas Indrek.

«Noh, näete: uskuda võib, arvata ei või. Tähendab uskuda võib rohkem, kui arvata, usk on suurem kui arvamus, kui mõistus, sellepärast ei või rääkida usust ja arvamusest korraga. Usk ei pruugi tõsi olla, aga arvamus peab tõsi olema, muidu ei või arvata. Nõnda siis: kas usute või arvate, et usute jumalat, mis te arvate?»

«Mina arvan, et usun,» ütles Indrek.

«Jälle seesama!» hüüdis Timusk. «Teie kas arvate või usute, aga need kaks kokku ei hakka.»

«Mina arvan,» ütles Indrek.

«Tähendab teie arvate, et jumal on olemas,» rääkis Timusk. «Aga millega võite oma arvamust põhjendada? Sest arvamusi peab ikka põhjendama.»

Kuid Indrek ei julgenud millegagi oma arvamust põhjendada.

«Kui põhjendada ei saa, siis ärge arvake, vaid uskuge,» õpetas Timusk. «Usku pole vaja põhjendada. Loogiliselt rääkides peate ütlema: mina usun, et ma usun. Saate aru?»

«Saan aru,» vastas Indrek ja oli üpris rõõmus, kui pääses lõpuks minema, sest see esimene õpetus usust ja arvamusest ajas talle peaaegu hirmu peale. Trepist alla minnes arutas ta: «Hea küll! Ütleme, et jumalat ei ole ja et see kõik on muinasjutt, maailma loomine ja kõik; aga mis saab siis, kui jumal ometi äkki on, meie teadmata ja uskumata on, näeb ja kuuleb kõik, kuuleb sedagi, mis meie temast räägime? Mis meie siis teeme?»

Nõnda õppis Indrek saksa keele kõrval ka usku ja arvamust.

Need olid õnnelikud päevad, täis meelteärevust ja mõttepuurimist. Aga segamatult ei saanud nad kuigi kaua kesta, sest direktor kutsus Indreku varsti enda juurde ja küsis:

«Miks käite Herr Timuskit segamas? Miks te ei lase teda tudeerida?»

«Ma käisin saksa keele pärast,» vastas Indrek.

«Saksa keelt oskavad ka teised, mitte ainult Herr Timusk, kes tahab tudeerida,» seletas direktor. «Ja miks räägite jumalast, kui õpite saksa keelt? Mis on teil ja sel Timuskil

„Kas kuulsite, kui ma mängisin?“ küsis Timusk.

jumalaga tegemist? Härra Maurus teab kõik, härra Maurus kuuleb kõik, sest tema on selle maja jumal. Ja nagu härra Maurus näeb ja kuuleb siin majas, nõnda näeb ja kuuleb jumal terves ilmas. Mis salanõu te peate selle Timuskiga tema vastu?»

«Meil ei ole mingit salanõu,» ütles Indrek.

«Aga Timusk, see tudeng, rääkis teile ju jumalast,» ajas direktor peale.

«Ta pole midagi halba rääkind. Ja kui rääkis, siis mitte jumalast, vaid maailma loomisest.»

«Soo, või ka maailma loomisest! Mis ta rääkis maailma loomisest?»

«Ütles, et alguses lõi jumal taeva ja maa . . .»

«Kas ta ei öelnud, et jumal pole maailma loonud?» päris direktor.

«Ei, seda ta küll ei öelnd,» ajas Indrek vastu.

«Aga ta ju küsis, kas usute jumalat.»

«Seda ta küsis küll,» oli Indrek nõus, kui nägi, et vanal on asjast aimu.

«Noh, näete nüüd,» ütles direktor. «Mis on inemisel, kel täis aru peas, teiselt küsimist, usub ta jumalat või ei. On teilt seda keegi enne küsinud? On härra Maurus teilt seda küsinud?»

«Ei ole.»

«On ta ehk teistelt küsinud?»

«Ei ole küsind.»

«Aga miks ta ei küsi, mis te arvate?»

Ja kui Indrek kohe ei vastanud, ütles direktor ise:

«Sellepärast, et härra Maurusel on täis aru peas. Ükski ei küsi, kui tal on täis aru. Aga kui keegi seda teeb, kuis on siis lugu tema aruga?»

Indrek vaikis.

«Aa!» hüüdis direktor. «Teie ei vasta! Härra Maurus küsib ükskord selgesti ja lihtsalt, aga teie ei vasta ikkagi! Tähendab olete sellega seal üleval ühes nõus. Teie tikute jumalale kallale, tikute minu ausas majas jumalale kallale! Aga nüüd ütelge mulle, mis te vastasite, kui teilt küsiti, kas usute jumalat.»

«Vastasin, et usun.»

«Kas tõesti vastasite: usun, mitte aga kuidagi teisiti? Kas te ehk ei öelnud: v i s t usun?» päris direktor.

«Just nõnda,» kinnitas Indrek imestanult, et direktoril on nii täpsed andmed.

«Kas kuulete, kas kuulete!» karjus direktor. «See pikk inemine siin v i s t usub! Kes on teist enne niisukest inemist kuulnud või näinud?» pöördus ta ümberseisjate poole, kellele õpetuseks ja manitsuseks oli ju kogu kõnelus. «Härra Maurus on vana ja tal on hall habe, aga tema kuuleb esimest korda niisukest inemist. Mis on teie isa nimi?» pöördus direktor Indreku poole.

«Andres,» vastas Indrek, ilma et oleks taibanud, milleks see.

«Ja teie isa talu nimi?» päris direktor edasi.

«Vargamäe.»

«Soo, või Vargamäe,» kordas direktor, ja muigega teiste poole pöördudes lisas ta juurde: «Kena nimi see Vargamäe, mis?» Aga kui poisid selle peale naerma hakkasid, ütles ta: «Mitte naerda, kui härra Maurus räägib selle pikaga jumalast, sest muidu võib jumal arvata, et meie teda naerame.» Ja uuesti Indreku poole pöördudes küsis ta: «Ütelge mulle siis nüüd, kas teie isa Andres oma Vargamäel ka v i s t usub jumalat või usub ta kindlasti.»

«Usub kindlasti,» vastas Indrek, ja äkki tundis ta, et ka tema ise usub alles kindlasti.

«Ja teie ema seal Vargamäel, kuidas usub tema?»

«Ka kindlasti,» ütles Indrek.

«Ja teie õed-vennad — teil on ju õdesid-vendi — kuidas nemad usuvad?»

«Niisamuti.»

«Aga teie sugulased, naabrid ja tuttavad, usuvad nemad ehk v i s t?»

«Ei, ka nemad usuvad kindlasti.»

«Tähendab ainult teie usute v i s t, teised kõik usuvad kindlasti,» järeldas direktor võiduröömsalt. «Aga kas teie Vargamäel uskusite kindlasti või ei uskunud?»

«Uskusin.»

«Kas kuulete!» hüüdis direktor. «Vargamäel ta uskus, aga niipea kui tuli vana härra Mauruse ausasse majja, nüüd enam ei usu! Linnas ei usu, sest isa andis talle natuke raha ja saatis ta härra Mauruse juurde ladina keelt õppima!» Ja ta astus Indrekule otseteed nina alla, vahtis talle oma segaste silmadega üle prillide ainiti otsa, raputas oma halli pead ja ütles: «Kas teil ei ole häbi oma ausate vanemate, oma ven-

dade-õdede ja terve oma sugukonna ees mitte uskuda, kui nemad kõik usuvad?»

Ja Indrek tundis, et temal hakkas tõepoolest nagu häbi.

«Ja ütelge nüüd ise, kas sel noorel inemisel on täis aru peas, kes võtab teid ära meelitada teie vanemate ja õdede-vendade usust ning jumalast ja teeb teid seega vaesekslapseks! On või ei ole?»

«Ega ei ole,» vastas Indrek, et ometi kord pääseda.

«Viimaks ometi!» hüüdis direktor kergendatult. «Sellepärast hoidke end inimeste eest, kel pole täit aru peas. See härra seal üleval tudeerib juba ammugi, aga kuhugi ei jõua ta, sest tal pole aru. Tema jändab maailma loomise ja jumalaga, nagu tahaks ta hakata uut maailma looma või nagu mõtleks ta jumala juurde tohtriks või advokaadiks pääseda. Aga jumalal pole niisukest advokaati vaja, tema ajab omad asjad ise või nende läbi, kes usuvad kindlasti.»

Ka Timusk pidi oma jao saama, sest kui Indrek läks temalt lugeda võetud raamatut direktori käsul ära viima, põhjendades seda ajapuudusega, tähendas Timusk:

«Mina pidasin teid küllalt vanaks, et taibata — need on salajased asjad. Mõistate? Need on asjad, mida peab kuulma sõnade ja lugema ridade vahelt. Siiski, teie süü see ju ei ole,» lisas ta lõpuks.

Ometi tundis Indrek end Timuski ees süüdlasena ja tal oli piinlik ning häbi tema vaikseisse silmadesse vaadata. Õnneks sõitis Timusk pärast jõuluvaheaega ära — Piiteri, nagu öeldi — ja nõnda vabanes Indrek oma süütundmusest ja häbist. Ühes sellega katkesid tal ka maailma ja jumala probleemid seks korraks. Kulus aastaid, enne kui nad uuesti elavaks muutusid.

«Nii on õige,» ütles direktor, kui uks Timuski järel kinni langes. «Kui inemine tahab teisi rikkuda, milleks peab ta seda siis just härra Mauruse ausas majas tegema! Mingu ja tehku seda mujal. Rikkugu venelasi, kui ta tahab, mina ja minu maja aga tahame Jehoovat teenida.»

VIII

Timusk lahkunud, tuli varsti kaks uut õppejõudu juurde, üks venelane, teine poolakas. Ka need asusid koolimajja elama ja pidid õpilastega ühes lauas sööma. Venelane Slo-

pašev oli suur ning tugev ja rääkis põrisevalt nagu tõrre põhjast. Jalad olid tüseda kehaga võrreldes lühikesed ning peened ja liikusid käies tippamisi, nagu ei suudaks nad pikemaid samme välja kannatada. Kübarat kandis härra Slopašev ikka pisut viltu ja kaunisti silmadele surutult või vastupidi — pisut kuklasse lükatult, aga mitte parajasti. Härra Slopašev nimelt ei armastanud kuldset keskteed ei kübara kandmises ega ka muus — söögis ja joogis ka mitte. Niisugune oli tema armastus.

Aga tema kaaslane ja pärastine lahutamatu sõber Voitinski armastas parajust, vähemalt mis puutus peakatte kandmisse. Iga kord, kui ta oma sametise randiga õpetajamütsi pähe pani, mõõtis ta otsaeest kuidagi kämblaga, et müts oleks täpselt õieti ja määratud viisil pähe surutud. Ei mingit liialdust paremale ega pahemale, ette ega taha. Ka tema sammud olid lühikesed, aga mitte raske keha pärast, sest Voitinski keha oli ju nagu sukavarras, vaid nõtrade jalgade tõttu, mis seisid aina põlved koos, nagu kipuksid nad laiades pükstes lõdisema hakkama. Nägu kortsus ja kitsas nagu kitsejälg, suu vanainimeslikult kahvatu ja lõtv, paar nukrat töntsi silma prillide taga. Nagu enese isiku soovituseks alguses seljas sametkraega õpetajakuub, mida ehtis ülikoolimärk, aga selle asendas peagi paks pruun palitu, sest härra Voitinski kartis hirmsasti külma. Keskmise kasvuga, aga suure kõhnuse tõttu pikana näiv, tuletas ta ettepoole köökus seistes kangesti harakat meelde, missuguse nimetuse ta endale päriski algusest kuni lõpuni. Tema kädisev ja piiksuv häälgi tuletas meelde ennem lindu kui inimest.

Härra Slopaševile pandi mitu nime, aga miski ei sobinud temale paremini kui Mesikäpp. Selleks ta siis lõpuks jäigi. Tema ise oli Mesikäpp, aga tema tuba oli karukoobas. Tema sai nimelt Ollino toa, kes asus Koovi asemele, kuna see läks üles Timuski tuppa. Voitinski asukoht pidi olema all suures toas, kust üks õpilane küüditi üles Siberisse, et saada uuele õpetajale säng vabaks.

Kahe muulasest õpetaja paigutamisel otseteed õpilaste keskele pidi olema direktori arvates kasvatuslik tähtsus. Oli nimelt ülemuse käsk, et õpilased räägiksid isekeskis vene keelt, ja ka härra Maurus ise ütles, et mis esimese järgu õppeasutis see siis on, kui õpilased räägivad isekeskis emakeelt. Võis ju ka saksa keelt kõnelda, mitte küll ametlikult,

vaid muidu niisama, sest direktor ise rääkis võimalikult ikka saksa keelt.

Aga nagu hiljem selgus, uustulnukaid ei huvitanud põrmugi õpilaste keele küsimus. Neil olid omad erihuvid. Nemad armastasid üheskoos jalutamas käia, ühel kõht õieli ees, teisel vimmas selg tahapoole. Ja koju tulid nad ikka parimas tujus, mis aina paranes, kui nad olid mõni aeg Slopaševi toas vestelnud.

Kui härra Voitinski ühel päeval Slopaševi juurest välja tuli, oli ta tuju sedavõrd ülev, et aina kippusid laulud peale. «Lalallallaa, lalallallaa!» hüüdis ta iga natukese aja pärast mööda suurt tuba kõndides, nagu annaks ta mingisugusele nägematule laulukoorile tooni kätte. Varsti sattus ta poistele iseendast ja poolakatest rääkima, kinnitades, et ka Slopaševi soontes voolab poola verd ning et pooled venelased polegi venelased, vaid on poolakad.

«Need on ülejooksikud, äraandjad, sest meie oleme võidetud rahvas, orjastatud rahvas,» seletas ta ja matsutas nõutult suud, vahtides kartlikult ringi. «Sellest ei tohi rääkida,» ütles ta. «Teie, eestlased, ei tohi ka sellest rääkida, et olete orjastatud. Aga teil on kergem kui meil, poolakatel. Teil pole õieti midagi viga, sest teil pole keelt ega kultuuri, aga kus meie keel ja kultuur! Esimene Euroopas, esimene ilmas!» Jälle matsutas ta suud, nagu maitseks ta nõnda seda esimest kultuuri. «Teil polnud midagi, aga nüüd saate midagi, sest vene keel ja kultuur on ikkagi midagi. Teie oma keelega — see pole keel! Kuulan teid, ja uskuge või mitte, aga just kui juudi sünagoogis. Mõnekümne aasta eest käisin seal, noor neiu viis, ilusam kui kõik naised ilmas. Nüüd pole enam niisuguseid tüdrukuid olemas, kusagil ei ole. Aga siis oli ja siis läksin sünagoogi, sest mis ma muidu sinna oleksin pidanud minema. Tema oli ülal, mina all. Ja kui ta nõnda ülalt mulle otsa vaatas, kordasin tema nime — Lea, Lea, Lea . . .»

«Härra Voitinski, kas olete poissmees?» küsis von Elbe, Riiast pärit sakslane, kel olid väikesed valged käed ja nii pikad sõrmed, et teda hakati pikanäpumeheks hüüdma, mis oli haavav niihästi temale kui ka härra Mauruse asutisele, sest siin anti ulualust küll igasugustele logarditele, mitte aga pikanäpumeestele.

«Kuidas nii?» hüüdis Voitinski nagu haavunult. «Kes teile ütles, et mina olen poissmees?»

«Aga miks te siis selle juuditüdrukuga sünagoogi läksite?» küsis von Elbe.

«See'p see ongi, see'p see ongi,» kordas Voitinski ja matsutas suud, nagu oleks seal mingi halb maik. «Least see hakkaski, ainult temast. Peale seda jättiski naine mu maha. Armastas, sellepärast jättis. Kas teate, kes mina olen? Pan! . . . Pa . . . an!» Ta venitas seda sõna ja pani n-ile nagu terava tipu peale. «Pan! Panna! Kuis see kõlab! Aga teie ei mõista seda, sest teil pole kultuuri.»

«Kas minul ka ei ole?» küsis von Elbe ja pani oma väikese valge käe vanamehe ette lauale, nagu oleks see tema kultuuri tõendus.

«Teie olete sakslane, eks?» küsis Voitinski. «Oo, teil on! Olen Viinis käinud. Strauss ja Offenbach! Kui ta ise tuli, Strauss nimelt, viiul käes, nõnda, näete . . .»

Härra Voitinski tõusis toolilt, kergitas oma luisi, koltunud käsi ja liigutas oma nõtru jalgu, püüdes näidata, kuidas Strauss ilmunud estraadile ja kuidas ta siis mänginud. Ta nõrk hääl laulis mingisugust valssi. Poisid seisid poolringis tema ümber, vaatasid, kuulasid ja naersid.

«Teie naerate,» ütles Voitinski ja istus uuesti. «Aga kui oleksite teda ennast kuulnud, siis poleks te naernud. Te oleksite ainult tantsinud, sest kõik tantsisid. Mina ajan teile muidugi naeru peale, sest mees, kes armastab, saab kergesti naeruväärseks. Mõistate, armsad lapsed? Ja te olete mulle tõesti armsad, kuigi mul endal lapsi ei ole. Aga see pole minu süü, vaid minu naine ei tahtnud, sest tema oli noor ja armastas tantsida. Aga kuis sa tantsid, kui laps on tulemas, sellepärast. Nii siis, armsad lapsed, pidage meeles, mis ma teile ütlen; armastage, keda armastate, aga ärge armastage juuti, sest juudil on kange veri. Temal on Jehoova ja selle prohvetite veri, kas kuulete? Sest kui Leas poleks olnud Jehoova verd, kas oleksin siis mina siin. Ah, mäletan nii selgesti seda viimast suve Kaukasuses. Teate teie, mis on Kaukasus? Mäed, mäed otse taevani ja taevas igavene lumi, niisugune on Kaukasus. Elbrus ja Kazbek! Ja sealsamas inimene, see pisitilluke ritsikas, kuskil orus, kuskil mäeveerul või jõe kaldal. Vahutab, vuliseb, müriseb! Seal meie naisega suvitasime siis, kui oli viimane kord. Järve kaldal, puhtüksi, ainult kahekesi, mees ja naine. Ja tema võttis enese riidest lahti, mõistate, alasti, naine nimelt. Võttis alasti ja tahtis

minna suplema. Päike kuumendas, aga vesi oli külm, külm, tuli otseteed jääst ja lumest, mis taevas. Naine armastas seda külma, kui kuumendas päike. Mina mitte, mina istusin ja vaatasin. «Karastab,» ütles naine, «jahutab,» ütles ta. Pistis ühe jala sisse, pistis ainult suure varba otsa ja kiljatas. Pistis teise varbaotsa ja kiljatas uuesti. Olete teie, lapsed, kunagi kuulnud, kui noor naine kiljatab nõnda ja päike kuumendab? Ja kaugel on mäed, mäed! Kuskilt karjatas talle lind vastu. «Kuuled, lindki häälitseb, aga sina vaikid!» ütles naine, nagu oleks tal mulle midagi ette heita. Ometi polnud tal mulle midagi ette heita, sest ma ju ainult istusin ja mõtlesin. Aga minu mõtlemist heitiski naine mulle ette, sest naise juures, kes on alasti, ei tohi ükski mees mõtelda — seda ei anna ükski naine mehele andeks. Ei anna! Minu naine ka ei andnud, sest sellest silmapilgust peale hakkas ta end ehtima, aina ehtima, seni kui läks ja tänapäevani. Kui viimast korda teda nägin, küsis ta minult: «Kas nüüd oled õnnelik? Kas nüüd saad mõtelda? ja nohiseda?» Aga sel ajal ma veel ei nohisenud, see tuli hiljem. Muidugi ma oleksin võinud ta politseiga tagasi tuua, kohtuga, aga naist politseiga tuua on niisama hea, kui rebast raudadega püüda: jala närib otsast ja läheb, iseoma jala, jumala eest! Nii on naisega lugu, armsad lapsed.»

«Aga Lea? Kuhu jäi tema?» küsis von Elbe.

«Missugune Lea?» küsis Voitinski arusaamatult vastu.

«Just praegu ise rääkisite.»

«Ih, ih, ih, ih, ih,» naeris Voitinski ja hakkas läkastama. «Olete teie aga alles roheline! Lea see mu naine oligi. Või arvate, et oli mõni teine? Minul, neljakümnesel, kui naine oli parajasti kakskümmend? Aga teie olete alles lapsed, mis teate teie naistest või armastusest! Naine, teate,» matsutas Voitinski oma hambutut suud, nii et harvad hallid karvad lõua otsas tudisesid, «armastus, mõistate, neid taipate alles siis, kui neid enam ei olegi. Ainult siis! Muidu inimene ei taipa. Aga kui tal enam ei ole, siis küll, siis just. Aga seda ütlen ma teile, lapsed, et uskuge, keda usute, jah, uskuge ükskõik keda . . .»

Voitinski peatus ja matsutas suud, nagu oleks seal äkki lääge maik.

«Aga parem ei ütle ma teile midagi, sest mis ma ikka teile ütlen.»

«Rääkige, härra Voitinski, jutustage!» mangusid poisid.

«Ei, ei, lapsi ei tohi enneaegu targaks teha,» vastas Voitinski, «tarkusega pole veel keegi õnnelikuks saanud. Mina olin tark, mina olin parim matemaatik, kuldauraha gümnaasiumis, teine ülikoolis, pakuti professuuri, taheti komandeerida välismaale. Kiitusekirjad, aurahad, lindid — krahvidelt, vürstidelt, suurvürstidelt. Sõitsin ühega Berliini, Pariisi, Viini. Noh, ja nüüd! Kus ma nüüd olen? Kuhu ma jõudsin? Maale, kus pole keelt ega kultuuri! Nagu juudi sünagoogis! . . .»

Niisugune oli härra Voitinski elulugu tema enese sõnade järgi, kui ta oli «parajas tujus».

Seda kõike pidi Indrek lugemata hulk kordi kuulma ja nägema, sest muutunud olukorra tõttu asus ta ülalt Siberist alla suurde tuppa härra Voitinski lähedusse. Muutus tuli sellest, et sissemakstud rahast jätkus ainult jõuluteni ja uueks sissemaksuks puudus võimalus. Kirjutaja Maie saatis lubatud suurema summa asemel ainult viis rubla ja sellegi verise südamega, nagu ta kirjutas, sest kui mees sellest teada saab — ja ta saab tingimata teada —, siis lööb ta tema, Maie, vaeseomaks.

Nõnda siis kutsus direktor ühel ilusal päeval Indreku enda juurde ja ütles:

«Uus semester on ammugi käes, aga teie ei too mulle raha. Kuhu jääb raha?»

«Mul ei ole,» ütles Indrek.

«Millal saate?»

«Keegi lubas anda, aga nüüd ei anna,» seletas Indrek.

«Kui ta lubas, siis võtnud temalt kohe ja toonud härra Mauruse kätte, tema oleks kirjutanud raamatusse. Raha ikka kohe, muuga on aega. Kes see keegi oli — sugulane või tuttav, mees või naine?»

«Naine,» vastas Indrek.

«Mis?!» hüüdis direktor. «Naine lubas teile raha ja selle lubadusega tulete teie härra Mauruse juurde kooli? No ütelge nüüd ise, mis teeb härra Maurus naise lubadusega? Millal on naise lubadus midagi maksnud? Naiste käest peab ikka kõik kohe välja võtma, muidu ei saa neilt midagi, sest naised mõtlevad ikka ümber. Naine lubab ainult seks korraks, sest järgmine kord tahab ta ju jällegi midagi lubada. Kas siis sugugi ei saa?»

«Viis rubla ta saatis,» ütles Indrek viimaks, kuna ta alguses mõtles sellegi maha salata.

«Mis?! Teil on viis rubla taskus ja teie ütlete, et teil pole raha!» hüüdis direktor, ja Indrek ei saanud kuidagi aru, mõtles ta seda tõsiselt või heitis ta nalja. Ja kui Indrek oma viielise paberi temale ulatas, surus ta selle kägarasse pihku ning pistis käe püksitasku. Ise pöördus ta akna poole, piilus üle prillide välja ja lausus endamisi: «*Warten Sie, warten Sie.* Jah, naisi ei või usaldada. Neilt peab kohe võtma, muidu oled ilma ... On see naine vana või noor?» pöördus direktor äkki Indreku poole, kes nimetas Maie aastad.

«Siis on ta ju vana!» hüüdis direktor. «Ja meie, kaks lolli, uskusime vana naist! Vana naist ei tohi kunagi uskuda, mitte kunagi. Oleks ta veel mõni aasta vanem, siis poleks ta meile seda viitki rubla saatnud. Nüüd saime vähemalt sellegi kätte. Ja et oleks kindel, siis kirjutame ta kohe raamatusse. Raamat pole naine, tema ei valeta. Pane sinna tõde sisse ja võta pärast nagu kulda. Ja kuis on selle naise nimi? Mai? Noh, siis kirjutamegi raamatusse: Maielt saadud viis rubla, et oleks täieline tõde.»

Nõnda rääkis direktor kirjutades. Ja kui ta oli Indrekule näidanud, et Maie viis rubla tõepoolest on sisse kirjutatud, jätkas ta:

«Ja nüüd siis mõtleme, kas härra Maurus paneb oma kooli kinni või astute teie koolist välja. Sest härra Maurus peaks oma kooli kinni panema, kui iga õpilane tooks talle ainult viis rubla. Maurusel ei ole raha, temal ei ole midagi. See majagi pole tema oma, vaid tütre-ema pärandus. Ja härra Maurus pole tema hooldajagi. Mõistate? Pole oma ainukese lapse hooldajagi. Nõnda! Niisuke on see naiste *Wirtschaft.* Tütar on rikas, aga isa on vaene, maksab temale üüri. Seegi võlgu! Muidugi tütar ei jätaks oma isa ja tema poisse hädasse, sest tema on noor, noore südamega, aga tädi on vana. Nõnda siis elame oma naistega: härra Maurus omadega, teie omadega. Aga miks isa ei anna?» küsis direktor äkki.

«Isal ei ole,» vastas Indrek.

«Kuis ei ole?» küsis direktor vastu. «Raamatus seisab: isal suur talu.»

«Aga see ei tee midagi sisse,» seletas Indrek.

«Mis jutt see on, et suur talu ei tee midagi sisse?»

«Halvad aastad,» kurtis Indrek ning lisas juurde: «Ja vanemad õed läksid mehele...»

«Jällegi need naised,» ütles direktor vahele. «Nemad on igal pool.»

«Vanem vend võeti kroonu, mina tulin siia, kodus on ainult vana isa ja ema ning väiksed õed-vennad,» rääkis Indrek edasi.

«See on teine asi,» oli direktor nõus, avas raamatu uuesti ja lausus: «*Warten, warten Sie.*»

Ja raamatusse tähendas ta: «Tütred mehele, poeg kroonu, väiksed õed-vennad.»

«Mitu õde läks mehele?» küsis ta.

«Kaks,» vastas Indrek.

«Muidugi, kui kaks tütart mehele, siis muidugi,» oli direktor nõus. «Tütred veavad talust välja, pojad sisse, sest kes naist muidu tahab, kui anna ikka midagi kaasa. Maksa peale. Nii et kodust siis loota ei ole?»

«Praegu mitte,» ütles Indrek. «Aga kui suveni kuidagi läbi saaks, siis ma läheks ja teeniks,» lisas ta juurde; endal lõi süda värisema, nagu oleks kogu eluõnn kaalul.

«Kuidas te teeniks?» küsis direktor.

«Läheksin jällegi kirjutaja juurde, tema kutsub mind tagasi.»

«Nii, nii, kirjutaja juurde,» lausus direktor, nagu ei lohutaks see teade teda põrmugi. «Suvi on alles kaugel ja seni kulub palju raha, väga palju raha. Aga mis oleks, kui te natuke mind aitaksite, nagu Kopfschneider või mõni teine? Kui astuksite pisut Kopfschneideri asemele, mõistate? Aga teil peavad siis kerged jalad ja kerge uni olema, sest muidu te öösel ei kuule, kui kell kõliseb. Härra Mauruse maja uksel pole nii palju võtmeid, et kõik poisid ja koolmeistrid ise sisse pääseksid, kes öösel tulevad. Kuhu need võtmed kõik panna ja kui palju neid siis ära kaoks! Terve linn oleks varsti härra Mauruse maja võtmeid täis. Tuhvleid teil ei ole? Muidugi, mis nendega maal teha. Kõige parem: ööseks jätke omale sokid jalga, siis on pisut soem, kui lähete ust avama, sest kojas on ju külm: kannavad jalgadega lund sisse. Ja kui ukse olete lukku keeranud, siis ikka järele katsuda, kas on tõesti lukus. Ikka järele katsuda! Ja siis uuesti asemele ning kohe magama, sest muidu võib mõni teine tulla ja teie ei saagi vahepeal magada, peate kohe jälle minema

avama, sest et kell kõliseb uuesti. Nõnda et seda lätlast, seda Kopfschneiderit poleks meil siis enam vaja, saame temast lahti. Ta ongi juba kolm aastat siin olnud, aga edasi ei jõua, parem las ta läheb sinna, kus ta edasi jõuab. Ja katsume oma jõuga läbi saada, ilma lätlaseta, see on parem. Ikka oma jõuga! Neid jääb veel niikuinii siia küllalt, ainult Kopfschneideri saadame minema.»

«Kas ma klassi ikka ka veel saan?» küsis Indrek.

«Aga muidugi, klassi ikka, kuis siis ilma klassita,» vastas direktor. «Ainult mõnikord, kui väga hädasti tarvis, kui kibedasti midagi vaja, kas kuhugi joosta või, siis, jah, siis ehk ei saa, muidu ikka. Ja mõnikord peab all suures toas olema, kui kedagi teist ei ole, sest ega tuba või tühjaks jääda: keegi võib tulla. Tuleb ja küsib härra Maurust, ja kui mind ei ole, siis olete teie minu asemel, võtate vastu, räägite temaga. Aga kui tuleb see ühesilmaga või see rõugearmidega, siis ei ole härra Maurus kunagi kodus, mõistate? Lihtsalt — pole kodus ja muud midagi. Kui küsivad, millal tuleb, siis: ei tea, sest härra Maurusel on palju tegemist, hirmus palju. See ühesilmaga tahab ainult raha, muud midagi. Ja see rõugearmiline — niisuke paks, ähib teine, jämeda ninaotsaga, pilusilmadega, teda tunnete kohe, niipea kui näete — see tahab ka ainult raha. Need mõlemad on niisukesed hullud, et tahavad härra Mauruselt ainult raha. Nii et nüüd te teate, mis nende kahega teha: pole kodus, muud midagi. Tahavad nad oodata, andke tool alla ja tooge mulle salaja sõna. Aga kui samal ajal, kus see või teine ootab, tuleb keegi, kes tahab härra Maurusele raha tuua — see on ju kohe näha, kui keegi tuleb rahaga —, jah, kui tullakse rahaga — muidugi harva, aga ikkagi võib juhtuda, selleks räägingi ma —, nojah, kui tuleb keegi raha moodi inemine, siis saatke ta kohe üles, või kui ei saa, sest ühesilmaga näeb — ja pidage meeles, sest pole ühti, et üks silm, sellega näeb ta paremini kui mõni oma kahega —, nii et kui see näeb, siis paluge see rahatooja oodata: istuge, olge lahked! Ja jällegi salaja minu juurde, et — vist rahaga, vist tahab tuua, ja küll juba härra Maurus siis teab, mis teha. Aga võib ka nõnda, et saadate üles ja ütlete selle ühesilmalisele: läks proua Malmbergi juurde, te teate ju. Või: sel oli preili juurde asja, kübarad või kleidid, ei tea. Nõnda võite öelda. Nüüd te teate: need kaks on kõige hädaohtlikumad. Kui vaja, küsige

härra Ollinolt, aga küsige ikka nõnda, et see ühesilmaga ise kuuleb. Küsige nõnda: «Kas härra Maurus on kodus?» Ja küll juba Ollino siis teab, mis vastata, kui ta seda rõugearmilist või ühtesilma näeb. — Tähendab, ülevalt tulete alla, Kopfschneideri asemele. Selle peab härra Maurus enne minema saatma.»

«Kui Kopfschneider peab minu pärast ära minema, las siis parem lähen mina,» ütles Indrek.

«Ei, ei, mitte teie!» hüüdis direktor. «Lätlane peab minema, sest tema ei oska nende kahega rääkida, mitte ei oska. Aga nendega peab oskama. Teil on nii aus nägu ja ausad silmad, teid nad usuvad, usuvad mitu korda ja nõnda oleme nendest kohe lahti: nad lähvad ära, kui ütlete, et härra Maurust ei ole. Aga lätlast nad ei usu, enam ei usu, lätlane on enda valelikuks teinud. Aga teie tehke nõnda: kui ütlete, et härra Maurust pole kodus, ja kui ta siis kogemata ometi on, siis seletage: proua Malmberg ütles, et ei ole. Või veel parem: preili ütles. Nõnda olete teie süüst lahti ja nad usuvad teid edasi, usuvad ja lähevad, sest inemine läheb ikka, kui ta usub: võtab oma voodi ja kõnnib. Mõnikord, kui läheb hoopis hulluks ning nad tulevad ühekorraga ja istuvad, siis võiks sillale vastu joosta ja seal oodata, sest härra Maurus tuleb ikka üle silla. Aga mitte üle serva alla vaadata, sest siis ajab kardavoi minema, arvab, et võib-olla tahate ennast uputada, otsite kohta. Muidugi paar korda võib, sest iga kõrralik ja aus inemine võib paar korda vette vaadata. Seda ei või keegi keelata. Ja kui härra Maurus tuleb, siis kohe öelda, mitte mööda lasta, ning küll tema juba siis teab, kust ja mis uksest. Nüüd on teile kõik selge... *Warten Sie, warten Sie!* Jah, lätlane peab nüüd minema. Sest mis tast hoida, kui ta raha ei maksa. Härra Maurusel pole ometi läti kool, vaid puht-eesti kool. Sellepärast ei võigi sakslased ja venelased härra Maurust kannatada. Nemad ei kannata eestlast, ei armasta. Ükski ei armasta eestlast, eestlane isegi ei armasta. Venelane armastab venelast, sakslane sakslast, lätlanegi armastab pisut lätlast, aga eestlane eestlast ei armasta, tema armastab venelast ja sakslast — niisuke on eestlane. Aga eestlane peab eestlast armastama, nagu armastab teda härra Maurus. Muulane toob küll raha, aga teda härra Maurus ei armasta, teda mitte. Muulane on raha pärast. Sest muulane on laisk või teisest koolist välja visa-

tud, ja kuhu ta siis läheb? Tuleb härra Mauruse juurde ja toob kaugelt maalt raha. Aga ta on petis ja valelik, õpetab ka meie poisid härra Maurust petma ja temale valetama, sest eestlane armastab õppida. Oo, eestlane õpib! ... Nõnda siis, lätlane läheb ja asja võtavad eestlased oma kätte. Ja kui meie kaks eesti meest selle asja oma kätte võtame, siis peab ta minema. Aga täna lähete veel üles magama, täna veel ...»

IX

Viimaks ometi pääses Indrek peale mitmekordset tagasikutsumist, küll lävelt, küll isegi poolelt trepilt, sest ikka tuli direktoril midagi tähtsat meelde, mida pidi kohe ütlema.

Nõnda sai Indrekust täieõigusliku õpilase asemel midagi ebamäärast, mis oli nagu õpilane, aga samal ajal ka teener, jooksupoiss, kokapoiss, uksehoidja. Ülalt Siberist asus ta alla suurde tuppa ühes oma puukastiga, mille ta paigutas eesriide taha seina äärde. Kopfschneider pidi temale ruumi andma ja jäädavalt lahkuma. Kas ta seda Indrekule süüks pani, seda ei saanud see kunagi teada, aga nagu Kopfschneider oli kord aidanud tema kasti sisse kanda, nõnda aitas tema nüüd Kopfschneideri oma voorimehe peale viia. Sinnasamasse asus ka Kopfschneider ise, ja nagu Indrekule paistis, väga kurva südamega, peaaegu pisarad silmas. Suu tegi tal mingisuguseid tummi liigutusi, mida Indrek polnud seal kunagi enne näinud.

Indreku voodi oli härra Voitinski omaga otsapidi vastastikku, mõlemad alumisel korral, ehk nagu siin öeldi, belletaažis. Nende peal, sängid jalgupidi alumiste voodite sammaste aukudes, asusid Vainukägu ja Sikk.

Vainukägu oli kena pikk poiss — valge, rõõsa näoga, lauk pahemal silmal, mis oli õieti kui uhkus ja toredus keelatud, sest «ausal ja korralikul» koolipoisil pidi olema kas üsna nudi pea, või ta juuksed pidid seisma harjasena püsti. Pluus sinakasmustast kodukalevist, samasugused püksid, mida ta käis öösiti pesukojas triikimas — triipe sisse löömas. Aga triibuga oli niisugune imelik lugu, et ta ei seisnud kuidagi jala peal, vaid andis seal ikka ruumi küljeõmblusele, nagu oleks see tähtsam kui tema. Sellepärast pidi Vainukägu käed alatasa püksitaskuis hoidma, et triibu ja õmbluse vahelisi asju õiendada. Niisugused imelikud püksid olid Vainukäol. Muidugi igapäevases elus saadi nõnda ilusasti läbi, aga hoopis

keerulisemaks muutus asi pidulikkudel ja pühalikkudel silmapilkudel. Sest kuis sa seisad näiteks käed taskuis, kui tahad teistele Uut Testamenti ette lugeda või lauluraamatust ette laulda! Ja seda Vainukägu tahtis, eriti laupäeva-õhtuti, sest tema vanemate ja ka tema enda palavam soov oli saada kord pastoriks, vähemalt köstrikski. Viimase elukutse unistus ta õieti siia oli toonudki. Isa oli nimelt kodu ajalehest lugenud härra Mauruse kuulutust, et tema esimese järgu õppeasutises valmistatakse ette kõigile ametitele, nõnda siis muidugi ka köstriametile, ja sellepärast tõigi ta poja siia, et tast saaks inimene, kes laulab ja mängib kogudusele. Seda laulmist see Vainukägu nüüd laupäeva-õhtuti siin harjutaski.

Härra Voitinski peal asuv Sikk oli pisut teist tõugu mees. Temal olid pehmed valged juuksed ja oma tüseda kogu kohta haruldaselt peenike hääl, sellepärast hakati teda Roosiks hüüdma. Tema pani rohkem rõhku saabastele kui pükstele. Eriti lihvis ta saapakandu, et need läigiksid; isegi tundide vahel käis ta neid alltoas riide taga harjamas. Selle kohta öeldi: «Roosi poleerib siku sõrgu» ja püüti neid maksku mis maksab määrida, et tuleks uus poleerimine, mis sünnitas nalja. Aga Siku «sõrgade» määrimine võis kalliks maksma minna, sest Roosi austas peale läikivate kontsade ainult jõudu ja seda, mis jõuga tehakse. Võimlemisel huvitas teda peaasjalikult pommide tõstmine käte ja jalgadega, püsti, kükakil ja selili. Ikka harjutas ta oma lihaseid, olgu klassis, magamistoas, koridoris või väljas: tõstis toole, laudu ja inimesi, tegi kehalisi harjutusi põrandal, toolidel, laudadel, voodītel, redelipulkadel, ühe sõnaga igal pool, kus võis tõsta, rippuda, balansseerida. Sagedasti võis teda näha mööda tuba käimas, üks käsi kangelt kõverasse tõmmatud, kuna teise käe rusikas tagus kõverdatud käe muskleid. Või ta ajas endal rinna ette õieli ja trummeldas kahe rusikaga selle lihaseid, lootes neid nõnda tugevamaks ja vastupanevamaks teha. «Sikk pinnib,» ütlesid teised. Ikka seadis ta kuskil kahte tooli või teisi asju kõrvuti parajasse kaugusse, et nende vahel «pumbata» — kätele toetudes end üles tõsta ja alla lasta. Sikk aina «sikutas», nagu teised naljatasid, isegi siis, kui Vainukägu suure häälega luges Uut Testamenti või laulis lauluraamatust.

Niisugused olid Indreku lähemad naabrid. Kõrvaltubades, siinsamas, asus nii-öelda kogu asutise au ja uhkus — kõige

jõukamad ja nimekamad õpilased. Siin oli saksa kolonist Bessaraabiast, nimega Müller, — väike, kõhetu, kahvatu, pruunide silmadega, ruugete juustega, halli pluusiga. Temas polnud pealtnäha midagi erilist, aga ta võis hobusena hirnuda, ja seda nii valjusti, et kogu asutis tema oskust ja võimist imestas. Nii kõhetu keha ja nii suur ning loomalik hääl!

Mülleri all magas eestlane Vutt, vallatu võrukael, aastat viisteist-kuusteist vana, mitmest koolist juba läbi käinud. Teda poleks ehk keegi eriliselt tähele pannud, sest temasuguseid logardeid oli ju siin küllalt, aga temal oli imelik harjumus, ja see oli ainult temal. Ikka asutas ta enda seisma või istuma mõne suurema ja tugevama poisi kõrvale, võttis ettevaatlikult selle pahema käe, varsti tema pahema käe pisikese sõrme — nimelt just pahema — ja nokitses selle küüne kallal, kuna ta samal ajal oma keeleotsa alumise huule ja hammaste vahele pani, et teda seal tasapisi liigutada.

Samas toas magas veel Laane, tugev härja peaga, madala otsaesisega maapoiss, kel oli lühike jäme kael, mis kõrgete õlgade vahele peaaegu ära kadus. Teda võis igaüks tonkida, ilma et ta vastu hakkas, sest tema ütles teise kohta ikka: «Mis tühjast ka lüüa saab» ja laskis tal karistamatult minna, liigutas ainult oma pikki kõveraid käsi, nagu oleksid need võetud mõnelt gorillalt ja tema laia vimmas piha külge pandud. Samuti võõrana tundusid ka tema lühidavõitu jalad, põlved ettepoole kõnksus, varbad otstega sissepoole. Samm tippiv, sibav ja nii, et ikka kipub üks jalg astudes nagu teise varbaid tallama. Tema peaaegu linaõie-sinised pilusilmad seisavad korratute kulmude all käies alati maateral ja kogu tema laias, nurgelises, tugeva-lõuapäralises ja suuresuulises näos püsib nagu süvenenud või keskendunud tähelepanu. Ainult harva vilksatab pilk kõrvale ja siis on ta ikka põiklev, häbelik või salalik. Enamasti on Laanel ikka mõni raamat käes, mõni selline, mille sisust ta veel jagu ei saa. Ja et ta on alles kolmandas klassis, siis armastab ta eriliselt algebra ülesannete kogu, sest see õppeaine algab alles neljandas. Teda võlub kõik, mis on arusaamatu, sest arusaamatusest teeb ta saladuslikkuse, mis tekitab aukartuse, peaaegu hirmu. Keeltest võlub teda kõige rohkem ladina keel. Juba esimesel parajal juhul küsis ta Indrekult:

«Tead sa, kuis on varas ladina keeli?»

«Kuis nii?» küsis Indrek arusaamatuses vastu.

«Tähendab seda sa veel ei tea,» naeratas Laane häbelikult või kavalalt. «Aga mina tean,» lisas ta uhkustavalt juurde ja tahtis veel midagi öelda, aga teda segas Vutt, kes üsna süütult küsis:

«Aga kuidas on täi ladina keeli?»

«Mis?!» hüüdis Laane nagu ehmunult vastu ja katkestas jutu.

«Tähendab seda sa ei tea,» ütles Vutt. «Aga seda peaksid sa teadma, sest selle sõna õpetab vana gorilla oma poegadele kõigis keeltes kõige enne kätte.»

«Ära sõima,» ütles Laane.

«Kuis ma siis sõiman,» vaidles Vutt vastu, «täitand gorilla sa ju oledki. Iseasi, kui ma oleks öelnd spiritist, see on sinu sõimunimi.»

«Kuule, ma annan sulle ühe,» ähvardas Laane.

«Ära anna, ronivad isegi teistele peale,» vastas Vutt, kes peale Laane lahkumist seletas Indrekule: «Pane sa tähele: kui leiad mõne hallivatimehe, siis tea, see on sellelt. Tappa neid ei tohi, sest need on nagu prussakad; niipea kui hakkad tapma või põletama, ronivad hullemini kallale. Tulevad karjas! Aga pane ilusasti õrnalt ja elavalt peremehe juurde tagasi, siis enam ei tule, ei roni.»

Aga hiljem õppis Indrek omal kehal tundma, et tee, mis tahad, ikka ronivad, ja mitte ainult Gorillalt, vaid ka Harakalt, sest ka tema kasvatas neid. Ühel olid ainult suuremad ja tumedamad, teisel väiksemad ja valgemad, midagi linaluu taolist.

«Suurest mustusest,» öeldi esimese kohta.

«Suurest vaevast,» arvati teisest.

Laane peal magas venelane-tatarlane Baškirtsev Kaasanist — väike, kollase nahaga, juuksed kui nõgi. Suur suitsetaja ja suitsu allaneelaja, mille tõttu rinnad rõgisesid tal hullemini kui vanahärral Voitinskil. Tarvitas morfiumi ja jutustas, kus vähegi võimalik, kodulinna ööurgastest, mille rõvedaid lugusid tal oli lõpmatult, nagu mõtleks ta neid ise iga päev uuesti välja. Seisis või istus kuskil pimedas nurgas, silmis rasvane läige, poisid summas ümber, sest kuulajatest polnud Baškirtsevil kunagi puudu.

Järgmises lahedas toas asusid von Elbe Riiast, krahv Mannheim Piiterist, vürst Bebutov Tifliisist, pan Hodkevitš Varssavist ja inglane King Moskvast, vabrikandi poeg. Need

kõik olid tähtsad mehed, nii tähtsad, et magasid ainult bell-etaažis. Sest kuis sa paned krahvi vürsti või vürsti krahvi peale. Ka pan ei sobinud ühelegi teisele alla ega peale. Kõige leplikum oleks ehk olnud inglane, sest tema oli ikka nii viisakas ja tagasihoidlik, et temast võis oodata vastutulelikkuses kõike. Samuti oleks ehk ka krahviga hakkama saadud, sest tema elas siin esimese järgu õppeasutises nagu mõni lind võhivõõras ümbruses. Kui palju või mida ta enne oli õppinud, seda ei saanud temalt keegi teada; siin aga ei huvitanud teda nähtavasti miski muu peale ta balalaika. Ikka istus ta kuskil kõveras, jalg põlvel, ja plõnnitas. «Mängib kui kurat,» ütlesid poisid ja kogunesid tema ümber; tulid isegi Baškirtsevi rõvedate lugude juurest ära, et balalaikat kuulata. Indrekut valdas ikka millegipärast nukrus, kui ta kuulis krahvi mängu või nägi tema pruune silmi, millesse on nii hea vaadata. Temale jäigi kauaks ajaks kujutlusse, et krahvil on ikka niisugused silmad ja et ta mängib nii hästi balalaikat, et kõik tulevad teda kuulama. Aga see kõik poleks suutnud krahvi nime ja mälestust unustusest päästa peale tema lahkumist (sest tema ei jäänud kauaks siia), kui ta poleks toonud asutisse oma ainukest laulu, mille viis oli soolole määratud esimeses pooles kurb ja unistav, teises pooles aga, kus laulis koor kaasa, otse pühalikult kaebav. Sõnad kõlasid nõnda:

«Ükskord popil oli peni,
keda armastas.
Peni õgis rasvatüki,
popp ta uinutas.
Koor: Ja maha mattis ta,
haud kirjatähega,
et — ükskord popil oli peni,» jne. jne.

See laul hakkas esimesest korrast kohe kõigile külge ja seda rahvuse peale vaatamata. Isegi härra Slopaševit kuuldi seda mõnikord kaasa örisevat. Voitinski aga matsutas seda laulu kuuldes oma koltunud suud ja kordas:

«Oi neid lollpäid! Oi neid ogaraid! Oi neid idioote!»

Need olid tema sõnad ja nende sõnade pärast ei saanud ta mitte kaasa laulda. Aga naerda ta võis lauljaid kuulates, naerda küll. Naerda ja sõimata! Tema sõimu ei pannud aga keegi tähele, sest lõpmatut laulukest lauldi veel siiski, kui

Voitinski kõrvad olid juba ammu igaveseks kurdid ja tema suu mulda täis. Võimalik, et see laul eluea poolest mattis isegi krahvi, enda tooja, sest kunst on ju pikk, inimese elu lühike. Aga selle kohta polnud teateid, sest krahvist kuuldi peale tema lahkumist niisama vähe kui enne ta tulekutki.

Voitinski kõrval oli veel inglane King, kes ei laulnud kunagi popi armsast koerast. Aga temast polnud seda imeks panna, sest tema ei laulnud üldse mitte. Emake loodus oli temale andnud saleda ja painduva, peaaegu neitsiliku keha ja nii õrna ning sulava hääle, et iga tema sõna kostis peaaegu muusikana. Aga kuis siis veel laulda, kui rääkides teed niikuinii kogu päeva muusikat! Kuid krahvi balalaika hakkas inglase meeltesse kinni. Hea meelega sidus ta selle mängides midagi värvikat endale pähe, võttis midagi laia ning lehvivat ümber ja hakkas tantsima.

«Ilus Helena tantsib,» ütles Elbe siis. Aga pan Hodkevitš surus oma valge lõua vastu rinda ja ütles põriseva häälega midagi, mis pidi Elbe sõnade mõju vähendama. See oli tema harilik võte. Ükskõik, millest keegi kiitvalt rääkima hakkas, ikka oli temal näoilme, mis pidi tähendama: pole viga, aga tuleksite meie juurde Varssavi, küllap seal alles näeksite. Ikka käis ta, käed püksitaskuis, ja ei võtnud neid sealt klassis lauaski istudes. Kogu teenijaskond oli tema keeles «inimesed», teised aga «härrased». Inimeseks nimetas ta ka Indrekut juba teisel-kolmandal päeval, kui ta tahtis, et see läheks talle poest midagi tooma. Aga kui Indrek tema käsust väljagi ei teinud, siis kordas ta seda talle otse silma all, nii et enam kahtlust polnud, keda «inimesega» tähendati.

«Kes on teie inimene?» küsis Indrek vihast väriseval häälel.

«Mis te siis olete?» vastas poolakas kõrgilt. «Olete ju sedasama, mis oli lätlane — jooksupoiss, käskjalg, teener.»

Õieti ei saanud ta veel viimast sõna lõpetadagi, kui juba Indrek talle rusikaga lõua alla andis, mis polnud seekord vastu rindu surutud. Sellele järgnes rusikavõitlus, mis jäi otsustamata, sest teised lahutasid neid enneaegu. Poolakas tahtis direktorile kaebama minna, aga teda ei lastud.

«Seltsimeeste asi, seltsimehed ise ka õiendavad,» ütles vürst Bebutov.

«Tema pole minu seltsimees,» ütles Hodkevitš Indreku kohta.

«Kuidas ei ole?» vastas talle vürst. «Ise peate temaga rusikavõitlust ja ikka veel pole seltsimees.»

«Õige,» arvas krahv, «kui võtsite tema väljakutse vastu, siis on seltsimees, vastasel korral oleksite pidanud kohe direktori juurde minema. Nii on kord ja kohus.»

Nõudis hulga aega, enne kui pan selle loogika omaks võttis ja Indrekule käe andis.

«Kui tahate, nüüd lähen toon teile, mis vaja,» ütles Indrek siis.

«Ää ole loll!» hüüdis Sikk eesti keeli vahele ja katsus oma lihaseid käsivarrel.

Aga Indrek oli ometi loll ja läks. Ainult ühte kahetses ta minnes: et tal polnud oma venna Andrese jõudu ja rusikaid. Aga sest ajast peale hakkas ta ühes nii mõnegi teisega ka oma rusikate ja lihaste eest hoolitsema, kuna ta tänini oli seda tühiseks asjaks pidanud.

Direktorile oli sellest kaklusest kohe teatatud ja ta ütles Indrekule:

«See oli hea, et te talle andsite. Ärge jätke, teie olete siin minu asemik. Meil on puht-eesti kool, mis on poolakal siin ütlemist. Aga ärge kõiki nõnda peksma hakake, peksate mul viimaks kooli tühjaks. Läheb kõla välja, et härra Maurusel on seal alltoas üks niisuke pikk ja kange, kes muud ei teegi, kui kakleb. Kakles Tigapuuga, kakles Hodkevitšiga ja nüüd ei teagi, kelle käes kord. Aga mis on teil poolakaga tegemist? Sakslane, see on teine asi, temaga oleme juba seitsesada aastat nokkapidi koos. No ütelge nüüd ise, mis on teil poolakaga asja?»

«Ta sõimas mind,» ütles Indrek.

«Las poolakas sõimab, mis sa tast sellepärast peksma hakkad. Venelane peksab teda muidugi. Sakslane peksab meid, venelane poolakat, ja kui meie ise ka üksteist peksma hakkame, mis siis sakslane ja venelane peavad tegema!»

Niisugune oli direktori arvamine ja niisugused olid need inimesed, kelle naabruses Indrek nüüd pidi elama. Need olid suurel määral eesõigustatud inimesed, kui mitte just vormiliselt, siis vähemalt tegelikult, ja sellepärast oli nendega sekeldamist nii päeval kui ka öösel.

Esimesed paar nädalat kulusid Indrekul uues ametis peaaegu uneta. Kartes, et ta ehk magades kella ei kuule, ei julgenud ta öieti uinudagi. Ehk kuigi uinus, helises kuulmeis

ka siis, kui uksekell seisis päris vakka ja kui ukse taga polnud muud kui raksuv külm ja jalge all karjuv lumi.

Magamist takistas siin ka härrade Slopaševi ja Voitinski lõbus elu, mis võttis aina hoogu. Seltsimehelikust jutungist ja naerust sai sagedasti laul: Slopašev mõmises kui karu ja Voitinski piiksus linnukesena. Poisid tegid neile ukse taga kassikontserti: krahv mängis balalaikat, Vainukägu laulis «Võta nüüd Issandat», Hodkevitš surus lõua vastu rinda ja mörises, Sikk tegi luuavarre otsaga kriiditatud põrandal trummipõrinat, Müller hirnus, teised karjusid kooris midagi sekka. See kõik oli võimalik sellepärast, et direktorit polnud õhtuti peaaegu kunagi kodu ja Ollino puudus sagedasti. Kord, kui Slopašev sellest mürast tüdines, tuli ta poisse vaigistama. Aga enne ukse avamist põgenesid kõik, laua äärde jäid ainult Indrek ja Elbe.

«Kes siin karjus? Mis kisa see oli?» päris Slopašev.

«Kus? Millal?» küsis Elbe üllatatult vastu.

«Aga siinsamas, minu toa ukse taga,» seletas Slopašev.

«Meie olime kogu aja siin ja lugesime, aga pole midagi kuulnud,» ütles Elbe. «Teil kumisevad ehk kõrvad, härra õpetaja.»

«Ivan Vassiljevitš, Ivan Vassiljevitš!» hüüdis Slopašev oma kaaslast, ja kui see uksele ilmus, ütles ta temale: «Kuulake, mis nad räägivad. Nemad ütlevad, et siin pole keegi karjunud. Aga te ju kuulsite ometi selgesti, mis?»

«Üsna selgesti, päris selgesti, Issand halasta!» kädistas Voitinski. «Luiskate, mu härrad, luiskate, jumala eest!» lisas ta viisakalt juurde, sest alkohol tegi ta ikka viisakaks.

«Luiskate, jumala eest, mu härrad!» kinnitas ka Slopašev.

«Jumala eest, ei luiska,» ajas Elbe vastu. «Kui tahate, löön risti ette, et ei luiska. Olen küll luterlane, aga löön siiski risti ette, kui härrad muidu ei usu.»

Ja ta hakkas endale risti ette laduma.

«Ükskõik, usume, usume,» karjusid Voitinski ja Slopašev korraga, «ainult jätke see püha ristike vastu ööd rahule!»

Õpetajad läksid oma tuppa ja poisid hiilisid ukse taha kuulama.

«Kas teil on seda juhtunud, et kuulete, kui midagi kuulda ei ole?» küsis Slopašev Voitinskilt.

«Ei, veel mitte,» vastas see.

«Aga minul on, jumala eest on. Ja täna jälle,» seletas Slopašev.

«Ärge uskuge, luiskavad, Aleksander Matvejevitš,» lohutas Voitinski.

«Arvate teie tõesti?» kahtles Slopašev.

«Kindlasti luiskavad!» kinnitas Voitinski.

«No siis minge tooge veel,» käskis Slopašev. «Sorust aitab?»

Poisid põgenesid ukse tagant, ja kui Voitinski välja tuli, palituhõlmad kinni pani, krae üles tõstis ja varnast mütsi võttis, pöördus Elbe kõige viisakamal toonil tema poole:

«Kuhu nii hilja, härra õpetaja?»

«Pisut jalutama, värske õhu kätte kõndima, pea nagu uimane, terve päeva toas olnud,» vastas Voitinski tõsise, peaaegu pühaliku näoga ja läks, kuna Elbe ta viisakalt läbi koja saatis.

«Katsusin järele: soru pahemal pool taskus,» ütles Elbe tuppa tagasi tulles. Ja ruttu muretses ta samasuguse pudeli ning täitis selle veega. Siis jäi ta Voitinskit ootama, kellele ta juba välisuksele vastu läks, kus algas kohe lai jutt tehtud jalutuskäigust, ilmast, külmast, taevatähtedest ja kes teab millest. Jutt oli nii huvitav ja kaasakiskuv, et peatas mehi kauemaks külma ja pimedasse kotta ning hämarasse eestuppa. Pealegi juhtus nõnda, et kui seisab üks, siis seisab ka teine, aga kui hakkab üks läbi ukse minema, siis tahab ka teine sedasama teha, nii et tuleb tahes või tahtmata trügimine. Lihtsalt naljakas inimestega, kuis nad mõnikord tahavad sama asja samal silmapilgul teha! Ajab südaöösel naerma, ajab vanahärra Voitinskigi naerma, kel oli alguses nii tõsine ja peaaegu pühalik nägu. Aga lõpuks ometi saadi sisse ja Voitinski läks Slopaševi tuppa.

«Käes, näete,» ütles Elbe. «Veepudeliga läks sisse! Oodake! Kuulake!»

Ei võtnud kuigi kaua aega, kui midagi lendas kõlinal vastu ust ja härra Slopašev hakkas hirmsasti puristama.

«Issand halasta!» piiksus Voitinski. «Mis on, Aleksander Matveitš?»

«See on ju puhas vesi!» möirgas Slopašev täiest kõrist. «Teie teete minuga kurja nalja!»

«Kuidas nii?» piiksus Voitinski. «Kuidas nalja?! Mina teiega nalja, Aleksander Matveitš?!»

«Maitske ise!» karjus Slopašev.

«Vesi mis vesi,» kinnitas ka Voitinski natukese aja pärast. «Jumala eest vesi! Mis see ometi tähendab, püha jumalaema? Trahteris petavad!»

«Kas te ikka saite trahterisse?» küsis Slopašev pilkavalt.

«Kuis siis muidu, Issand halasta!» vastas Voitinski. «Tuttavaidki nägin, teretasime.»

«Aga mis see siis lõppude-lõpuks on?» ütles Slopašev mõtlikult. «Esiti kuulsime kisa ja kära ning teised ütlevad, et nemad ei tea sellest midagi; nüüd ostad trahterist viina, aga kui jooma hakkame, siis on vesi.»

«Issand, mina ka ei tea, mis see on; jumala eest ei tea,» kinnitas Voitinski ja võttis pudeli, et sellega uuesti trahterisse minna. Kögises ja krägises teine suurest toast läbi minnes ja Elbe tegi kõik, mis tema võimuses, et vanainimese seisukorda kergendada, käis isegi tüki maad tänaval teda saatmas, sest seal oli hirmus sügav lumi. Ja kui ta tuppa tagasi tuli, oli tal uuesti oma endine veepudel käes.

Varsti ilmus ka Voitinski, nägu naerul, ise nagu ärevil.

«Mis on? Mis on juhtunud?» tormas Elbe talle vastu. «Teil pole ju nägu ees olemaski, härra Voitinski! Jumala pärast, rääkige ometi!»

«Imed sünnivad avasilmi!» vastas Voitinski.

«Mis?!» hüüdis Elbe. «Mis imed? Milles on asi?»

«Nagu Kaana pulmas,» vastas Voitinski. «Kristus on sündinud, Valekristus!»

«Issand halasta!» rääkis Elbe heidutatult. «Patujuttu räägite vastu ööd, härra Voitinski.»

Teistestki tubadest tuli poisse ja kõik surusid härra Voitinski ümber.

«Jumala eest, tõsi jutt,» kinnitas see. «Viin muutub veeks ja vesi viinaks.»

«Kus? Millal? Kuidas?!» imestasid poisid.

«Minu oma taskus, pudelis, Aleksander Matveitši käes,» piiksus Voitinski.

«Püha jumalaema, niisugune jutt vastu ööd!» imestasid poisid. «Aga siis olete teie ise ju Valekristus, härra Voitinski. Kuis me siis teiega veel ühe katuse all elame. Peame tingimata sellest härra Maurusele teatama. Ütleme: «Vabandage, härra Maurus, aga härra Voitinski on Valekristus.»»

«Mis, mis?!» kiilus vanamees. «Mina Valekristus? Hihihi! Hihihi!»

«Ivan Vassiljevitš!» hüüdis Slopašev oma toast.

«Kutsub,» läks Voitinski ärevaks. «Lubage läbi, lubage läbi, härrad!»

Seekord pääses vanamees õige pudeliga sisse, sest Elbe pikad näpud ei küündinud kuidagi seda vahetama.

«Lollpea oled sa, Ivan Vassiljevitš, seda ütlen sulle südamlikuks sõpruseks,» karjus Slopašev sõbrale vastu, niipea kui see ukse avas. «Valekristused on need seal, mitte meie! Kogu see kool on Valekristus, mõistate, Ivan Vassiljevitš.»

Aga Voitinski mõistis väga vähe sellest, mis talle räägiti või mis tema ümber sündis, niipea kui ta oli alkoholi tarvitanud. Sellepärast võisidki temaga sündida kõige imelikumad asjad.

Oli õhtuid, kus tuldi kaugematest tubadest, isegi ülalt Siberist allatuppa janditama, kui Slopaševil ja Voitinskil kestis lõbus oleng hilja ööni. Suures toas kustutatakse tuli ja poisid poevad magama. Aga pimedas hiilib keegi Slopaševi toa ukse juurde ja koputab.

«Sisse!» möirgab Slopašev.

Aga sisse ei astu keegi, ainult koputatakse natukese aja pärast uuesti.

«Sisse, ütlen ma!» karjub Slopašev.

Aga ei ilmu keegi.

«Uks on ehk lukus, Aleksander Matveitš,» krägiseb Voitinski piiksuvalt.

«Katsuge järele,» käsutab Slopašev.

Voitinski ajabki enda suure vaevaga peaaegu tugede najal üles ja läheneb uksele. Aga seks ajaks, kui ta jõuab selle avada, on koputaja ammugi vaiba all.

«Pole kedagi,» ütleb Voitinski ja matsutab kahtlevalt suud. «Tuba on pime, kõik magavad.»

«Aga koputati ju,» vaidleb Slopašev vastu. «Te ju ise kuulsite.»

«Nagu oleksin kuulnud küll,» kõgiseb Voitinski. «Jumala eest oleksin nagu kuulnud.»

Härrad asuvad uuesti lauda ja tõstavad klaasid teineteise terviseks. Poisid jätkavad oma mängu, kuni Slopaševi kannatus katkeb ja ta ise ukse avab ning suurde tuppa astub, et

vaimusid otsida. Aga sel silmapilgul lendab pimedast talle raske pall vastu jalgu ja hirmunult põgeneb ta oma tuppa tagasi.

«Issand jumal!» piiksub Voitinski laua ääres. «Mis see ometi on?»

«Midagi kargas mul jalgadele,» vastab Slopašev.

«Tõepoolest nagu vaimud,» kõgiseb Voitinski naerda.

Slopašev võtab laualt lambi ja läheb suurde tuppa otsima, aga ei leia midagi, sest vaheajal on jalgpall juba koristatud. Käib voodite juures, kergitab eesriiet, aga kõik magavad õndsa und. Ükskord ometi õnnestus Slopaševil pall tabada ja nüüd süttis ta viha põlema kõigi nende tempude pärast, mis temale ja ta parimale sõbrale oli mängitud. Ta tormas esimese voodi juurde ja kiskus sealt magaja ühe ropsuga jalgupidi põrandale. Sinnasamasse tuli tolmates ka luik, mis laiutas rahuinglina oma tiibu lae all, sest loomusunniliselt kätega kuskilt pidet otsides oli poiss tal pikast kaelast kinni haaranud.

«Koerapoeg niisugune!» möirgas Slopašev. «Tema oma õpetajale palliga vastu jalgu! Tema koputama, kui õpetaja vestab oma parima sõbraga vaiksel tunnil juttu!»

Aga see, kelle ta teiselt korralt maha kiskus, oli Sikk, ja see magas tõepoolest, sest tema ei võtnud teiste hullanguist kunagi osa. Ja kuna ta unise peaga kuidagi ei taipa, mis temaga sünnib, arvab ta, et temaga jändavad teised poisid. Sellepärast ahmib ta südametäiega enda ees seisjal ümbert kinni. Algab rüselemine. Slopaševil on pikk ja lai öökuub seljas, Sikk palja särgiga, mis ulatub vaevalt põlvini, sest tema arvab, et ühestki ei saa õiget rammumeest, kes magab aluspükstes.

Rüselejad takerdusid jalgadega millessegi pehmesse ja komistasid vastu Slopaševi toa irvakil ust, mis raksatas kinni. Valitses äkki pilkane pimedus ja tõusis põrgukisa, sest kõik karjusid läbisegi midagi.

«Roosi, sikuta!» hüüdsid eestlased oma keeli. «Ole mees, löö venelase päkad püsti! Murra! Aga ära lõhki löö, siis on uputus. Kui venelane lõhkeb, upume kõik!»

«Valgust, enam valgust!» hüüab Slopašev, nagu püüaks ta naljatada, ja lisab juurde: «Ivan Vassiljevitš, tehke uks lahti!»

Aga Voitinski ei saa ust avada, sest keegi hoiab seda väljastpoolt kinni.

«Issand jumal!» piiksub Voitinski. «Uks ei lähe lahti! Mis on, Aleksander Matveitš?»

«Võitlus! Võitlus mitte elu, vaid surma peale,» ähib Slopašev.

Aga enne kui ta jõudis need sõnad õieti lõpetada, sündis suur mürin, sest jällegi takerdusid maadlejad millessegi, langesid vastu lauda ja tõukasid paar tooli ümber. Sealt suundusid nad uue hooga vastu kahekordseid voodeid ja suurt kappi, mille otsas asusid kõrvuti Goethe ja Schilleri kipsist kujud. Et nende alus lõi kõikuma, siis kaotasid nad tasakaalu ja kargasid kapi otsast maha, üks otseteed põrandale, teine Slopaševile pähe, nii et see rabati jalust. Sellele järgnes surmavaikus. Keegi ei julgenud piiksatadagi, nii hirmus mürin oli pimedas. Vürst jooksis oma toast lambiga, tema kannul ta kaaslased. Ka Voitinski sai viimaks oma toa ukse lahti.

Vaatlejaile esines kurb pilt: Goethe ja Schiller olid purunenud tuhandeks killuks ja nende keskel lamas Slopaševi tüse ja raske kuju. Vaese luige sulgi ja tema õilsat tolmu oli kogu tuba täis. Luik ise, juba ilma peata ja murdunud tiibadega, lamas kuidagi õnnetult ja losakil laua all, kuhu rüselejate jalad olid ta paisanud.

«Issand jumal!» piiksus Voitinski, nähes Slopaševit põrandal ja Sikku püksata lõõtsutades tema ees.

Pan ja krahv tõttasid Slopaševit üles aitama ja ka Sikk pistis oma käed uuesti külge. Nõnda sai õnnetu jalule. Esimese toibumise järel tahtis ta kohe direktori juurde tõtata, aga temale asus teele ette Indrek särgiväel, püüdes seletada, et direktorit pole kodu ja et ülal võiks see rikkuda ainult preili ja proua Malmbergi rahu. Ka Ollino puudus, sest muidu poleks võidud üldse sinnamaani jõuda. Ainult Tigapuu ilmus kui korrapidaja, olgugi et need toad siin kunagi tema võimupiiri ei kuulunud. Ta laskis tulla Jürka luuaga, prügikühvliga ja ämbriga ning varsti polnud Goethest ja Schillerist muud järel kui ainult veidike tolmu. Ka luige korjas ta laua alt ning püüdis tema laialilennanud sulgi kokku koguda.

„Sic transit gloria mundi,“[1] lausus Slopašev seda kõike nähes elutargalt, sest tema viha lõi kohe lahtuma, kui ta võrd-

---

[1] Nii hukkub, s. t. nii mööduv on maailma au ning kuulsus (lad. k.). — *Toim.*

les iseenda saatust Goethe ja Schilleri ning luige omaga Aga Voitinski pidi aina imestama.

«Jumala eest, mitte millestki ei saa aru: tahan ust avada, aga uks on kinni. Siis tõuseb hirmus kisa, hirmus müra, ja kui siis uks viimaks lahti läheb, lamate teie, Aleksander Matveitš, põrandal ja ei liiguta oimugi. Ning puru ja sulgi kõik kohad täis! Jumala eest, mitte millestki ei saa aru.»

«See oli see neetud Goethe või Schiller,» seletas Slopašev oma toas, «muidu oleksin ma ta lömastanud.» Ja kui ta klaasi oli tühjendanud, lisas ta naljatades juurde: «Hea veel, et oli Goethe või Schiller, aga kui oleks olnud Puškin või Tolstoi, siis oleksin praegu surnud.»

«Jumala eest,» oli ka Voitinski nõus, «kui Puškin, siis tingimata surnud.»

Peagi olid sõbrad veel ülevamas meeleolus kui tänini. See ei andnud õpilastele rahu, sest nemad tahtsid maksku mis maksab õpetajate meeleolu rikkuda. Aga endised tembud seda enam ei suutnud, sest õpetajad ei reageerinud enam ei kassikontserdile ega koputustele. Siis tuli keegi mõttele hakata proovima, kes hüppab jalgadega kõige kõrgemale vastu õpetajate toa seina. Aga kui õpetajad ka sellest ennast eksitada ei lasknud, hakati jalgadega vastu tahvel-ust hüppama, ikka prõmm, prõmm ja prõmm! See tegevus oli nii sütitav, nii haarav, et sellest võtsid lõpuks osa kõik, ka von, vürst ja pan. Ainult krahv ei teinud seda kehalist harjutust kaasa, vaid istus pika laua nurgal ning mängis balalaikat, nagu tahaks ta hüpetele rütmi anda. Viimaks unustas isegi Tigapuu, et tema kuulub korrapidajate kilda, unustas ja hakkas kaasa hüppama, sest tema tahtis teistele näidata, kuidas õieti hüppama peab. Kord-korralt ikka suurema hooga prantsatas ta vastu ust, kuni lendas ühes uksetahvliga Slopaševi tuppa. See sündis kõigile nii ootamata, et vahiti ainult ammuli suuga. Kõige enne tegi häält Voitinski.

«Issand! Mis see siis nüüd on? Uks polnud ju lukus.»

«Jah, uks oli ju lukust lahti,» ütles nüüd ka Slopašev.

Need sõnad andsid jahmatanud Tigapuule elu tagasi ja juhatasid talle pääsetee.

«Ei, uks oli lukus,» ütles ta ja kargas ukse juurde, nagu tahaks ta oma sõnadele sealt kinnitust leida. Tõepoolest aga keeras ta lukule kõigepealt korra ette ja alles siis katsus ust avada. «Näete ise, et lukus!» karjus ta tehtud vihaga.

Läbi katkise ukse vahtisid poiste irvitavad näod. Krahv istus endiselt laua otsal ja mängis balalaikat.

«Mis see ometi täna on?» küsis Voitinski nõutult. «Ega ometi teie ust lukku keeranud, Aleksander Matvejevitš?»

«Teie ise tulite ju viimasena, Ivan Vassiljitš, kuis siis mina,» vastas Slopašev.

«Mina ei tea, kes ta lukku keeras, aga näete oma silmaga, et on lukus,» rääkis Tigapuu.

«Aga mis siis sest, et lukus,» taipas viimaks Slopašev öelda. «Võib siis sellepärast uksi murda?»

Aga Tigapuu vastas kindlasti ja tõsiselt:

«Mu härrad, mina olen täna korrapidaja, sest härra Maurus ja Ollino on kodunt ära. Õpilased kaebasid minule, et nemad ei saa siin magada, sest teie toas on laul ja naer. Kui ma siia tulin, siis . . .»

«Välja, häbematu!» karjus Slopašev.

«Hea küll,» ütles Tigapuu ähvardavalt. «Kogu maja on minu valve all, mina pean vastutama. Need siin on tunnistajad, kuidas kõik sündis, kujud, luik ja muu. Aga nüüd palun ma rahu, muidu pean ma mõjuvamad abinõud tarvitusele võtma.»

Nende sõnadega tahtis Tigapuu toast lahkuda, ilma et oleks teadnud, millest nüüd peale hakata. Ometi omandas asi viimasel hetkel soovitud pöörde, sest Voitinski ütles suud matsutades:

«Mu härrad, milleks tülitseda! Goethe ja Schiller on purud ning uks on puru, milleks veel tülitseda, härra Tigapuu.»

«Mina ei armasta tülitseda,» vastas Tigapuu peatudes, «aga kui härrad nõnda . . .»

«Jätke seda,» ütles nüüd ka Slopašev. «Ivan Vassiljitšil on tingimata õigus, milleks tülitseda, kui kõik on niikuinii puru. Öelge parem, mis teha uksega?»

«See on tühine asi,» vastas Tigapuu. «Ukse parandan mina.»

Ja kohe pani ta teiste abil uksetahvli oma paigale, seadis enamasti terveks jäänud liistud talle ette ning lõi nad peente naeltega kinni.

«Imeline!» hüüdsid õpetajad. «Teie olete kuldne inimene. Kas võib teile? . . .» ütles Slopašev pudeleid nõrjutades, kus aga enam midagi ei leidunud. «Eeh, tühjad!» hüüdis ta.

«Tahtsin teile pakkuda, aga nagu näete, ei ole. Teine kord, kui lubate, teine kord tingimata.»

Nõnda jäidki Tigapuu suu ja kurk täna kastmata.

«Goethe ja Schilleri, need võtan ma enda peale,» ütles Slopašev siis Tigapuule. «Ütelge, olge head, ka teistele, et kui härra Maurus küsib, siis las vastavad, et mina, muud mitte midagi, mõistate? Küll ma ise härra Maurusele seletan, kuis see sündis. Peaasi, mitte palju rääkida, mina ise seletan,» kinnitas Slopašev.

«Aga luik?» küsis Tigapuu.

«Issand halasta, luik!» piiksus Voitinski ja katsus naerda.

«See tuleb ühes Goethe ja Schilleriga,» vastas Slopašev natukese mõtlemise järel.

«Luik, Goethe ja Schiller — mõistate?» ütles Voitinski suud matsutades, nagu peituks selles kõrvutuses mingisugune eriline mõte. Aga ükski ei näinud selles midagi iseäralikku ja sellepärast mindi päevakorras edasi: Tigapuu sundis poisse magama ja Slopašev talutas peagi ka nõdraks jäänud Voitinski oma asemele.

Aga inimestesse oli täna nagu vanakuri ise sõitnud, neli tuldnorskavat musta ees. Sest niipea kui Voitinski oli magama uinunud, äratas Vutt ta, öeldes:

«Härra Slopašev kutsub teid.»

«Kohe, kohe,» vastas uimane vanamees, niipea kui taipas, milles on asi. Ja ta ajas endale pruuni palitu selga, tõmbas saapad paljaste jalgade otsa ning läks uksele koputama. Aga ta pidi kaua ja kõvasti koputama, enne kui uinunud sõber kuulis.

«Kes seal on?» möirgas Slopašev viimaks.

«See olen mina — Ivan Vassiljitš,» piiksus Voitinski ukse taga.

«Aa, see olete teie!» hüüdis Slopašev. «Silmapilk, silmapilk! Teile on mu koja uksed alati avatud, teile olen ma alati valvel.»

Ja ta laskis Voitinski sisse, pani ta laua äärde istuma, süütas lambi, ajas juttu, talutas ta lõpuks uuesti voodisse ja kattis ta seal soojasti kinni. Ise targutas ta nõnda:

«Teie magate nagu koer oma onnis, Ivan Vassiljitš, sest ka kolleegiuminõunik on jumala ees nagu koer.»

«Jumala eest, nagu koer, Aleksander Matveitš,» kiitis Voitinski sõbrale järele.

«Nii et head ööd, sa jumala kutsikas!» ütles Slopašev. «Magage hästi!»

«Teie samuti,» vastas Voitinski, nagu oleksid tal pisarad kurgus.

«Kaks vana näru oleme,» lausus Slopašev nukralt.

«Tõsi, tõsi, Aleksander Matveitš,» kinnitas Voitinski.

«See'p see ongi, et tõsi,» kinnitas Slopašev omakorda. «Ja tõtt armastan ma üle kõige. Koledasti armastan ma tõtt. Tõe pärast ma räägingi, sest igav oleks inimesel elada, kui poleks ilmas tõtt. Eks ole nõnda?»

«Nõnda, jumala eest nõnda!» kinnitas Voitinski.

«Ja kui inimesed armastaksid tõtt, siis jumal usuks inimest samuti kui inimene jumalatki. Kas tal oleks siis veel kuradit ja põrgut vaja? Ingleidki poleks tal siis enam vaja.»

«Jumala eest ei oleks!» kinnitas Voitinski.

«Inimene käiks siis jumalaga kaelastikku, inimene ja tema naine, ja viigipuud võiksid lehtedeta kasvada. Sest milleks veel viigipuul lehed, kui inimene on igavene ja käib jumalaga kaelastikku!» jätkas Slopašev.

«Inimene küll, aga mitte tema naine,» vaidles Voitinski vastu.

«Miks mitte,» küsis Slopašev, «kui inimene ja tema naine on igavesed? Mõtelge õieti järele: i—ga—ve—sed!»

«Ei aita, ei aita,» rääkis Voitinski. «Kus on naine, seal on ka kurat, naine ise ongi see kurat.»

«Kui naine on kurat, siis ilma kuradita ei saa,» ütles Slopašev. «Aga kui on kurat, milleks siis inimesel see igavene elu? Ei, ei, kui on kurat, siis pole igavest elu, igavest inimest. Sest ega jumal ole hulluks läinud, et ta sigitab, sünnitab ja kasvatab inimest selleks, et teda igavesti piinata. Õnnistab selleks, et anda ta igavese kuradi kätte? Ei, ei! Inimene kas on igavene ja siis pole kuradit ega piina, või inimene on ajalik ja siis sureb ta ning teda pole võimalik igavesti piinata. Nii või teisiti, aga kurat jääb pika ninaga.»

Aga ka pärast sellist tarka juttu ei saadud rahu, sest poisid jätkasid oma tempe, nagu kihutaks vanakuri ise neid tagant. Rahu saabus alles siis, kui Ollino koju tuli ja oma harilikku ringkäiku alustas. Suurest toast läbi minnes kuulis ta Voitinski kräginat, lükkas eesriide kõrvale ja küsis:

«Teie ei maga veel, härra Voitinski?»

«Ei, härra Ollino,» vastas see.

«Miks siis mitte?»

«Mõtlen jumalariigi asjade üle järele.»

«Asjata vaev,» lausus Ollino, «surm tuleb niikuinii.»

«Tuleb niikuinii, jumala eest,» oli Voitinski nõus.

Sellega jutt lõppeski ja Ollino astus edasi tagumistesse ruumidesse.

X

Imelikul viisil ei pannud Ollino öösel tähele ei luige ega ka Goethe ja Schilleri kadumist, nagu poleks need esemed siin kuigi tähtsad. Kahe viimase puudumist poleks ta vististi ka hommikul kohe märganud, aga tühi konks laes hakkas talle silma ja ta küsis endamisi: miks on konks tühi? Ja alles siis tärkas küsimus: kuhu on saanud luik? Seda tahtis ta kõige esmalt teada Vutilt. Aga see tegi kavala näo ja vastas omalt poolt küsimusega:

«Kas ainult luik, härra Ollino?»

See laskis silmad toas ümber käia.

«Ja kus on Goethe ja Schiller?» küsis Ollino siis. «Mis see tähendab?»

Aga Vutt ei teadnud, mis see tähendab, mitte ei teadnud. Ka Sikk ja Indrek ei teadnud. Ainult Tigapuult sai Ollino nii palju kuulda, et tema lasknud Jürkal Goethe ja Schilleri prügikasti viia ja et kõik on Slopaševi töö.

«Hea küll,» ütles Ollino lõpuks ja jättis asja seks. Ta läks üles direktori juurde. Nüüd oli poistel aega uueks ülekuulamiseks ette valmistuda ja kokku rääkida. Vandeseltsi tõmmati ka Voitinski, vürst, krahv ja pan, ühe sõnaga kõik, kellelt võidi midagi küsida. Aga kogu see ettevalmistus näis minevat tühja, sest härra Maurus talitas sootuks teisiti, kui oletati. Ta teeskles alla tulles peaaegu ükskõiksust kogu asja vastu. Esiotsa kuulas ta ainult Tigapuu üle ja kiitis tema teguviisi heaks. Ja nagu teiste eest varjavalt, aga ometi nõnda, et paljud pidid seda kuulma, ütles ta:

«Härra Maurus andis juba ammugi käsu nad siit ära koristada, aga te ju teate härra Ollinot: temast ei saa kuhugi. Nagu eile õhtulgi: niipea kui härra Maurus läheb välja, pole ka teda kodus. Aga kuidas võib see inemine kodust ära minna, kui härra Maurus on väljas? Kas teie läheks kodust ära, kui härra Maurus on väljas?»

«Mina olin kodus, pidasin korda,» ütles Tigapuu tõsiselt ja tähtsalt.

«Näete, teie olite kodus ja pidasite kõrda. Iga aus inemine on kodus ja peab kõrda, kui härra Maurus on väljas. Aga härra Ollino ei pea kõrda ja nüüd on Goethe ja Schiller prügikastis. Muidugi, Goethe ja Schiller tegid tolmu, juba eluajal tegid. Hea, et polnud Heinet, see oleks veel hullemini tolmanud. Heine on juut, sellepärast sakslased ei armasta teda. Juut mis juut, aga laulis, nii et tolm aga taga. Juut oskab laulda, oo, juut oskab! Sellepärast ei armasta teda ükski. Aga meie armastame venelast, sest venelaste keiser on ka meie keiser. Jumal, keisrit kaitse sa! Eile lauldi seda suure vaimustusega. Härra Maurus armastab vene vaimustust ja sellepärast käib ta vene seltsis. Aga kus on härra Ollinol käimist? Ajab tema eesti asju? Ei, vaid härra Maurus ajab vene seltsis eesti asju. Sellepärast pole tal aega vaadata, kas sakslased on kapi otsast juba maha võetud või on nad alles seal . . .»

Direktori jutu katkestas Slopašev, kes ilmus oma toa ukse vahele — nägu pesemata, juuksed sassis, püksid rebadel, traksid peaaegu maani ripakil, pintsak palja särgi peal, krae üleval, et katta paljast kaela ja karvast rinda.

«Härra Maurus, vabandage mind,» ütles ta käriseva häälega. «Julgen negližees, sest kuulsin teie häält ja tahtsin paar sõna nelja silma all rääkida, et hoiduda teatavaist eksiarvamustest.»

«Härra Slopašev,» vastas direktor külmalt ja vormiliselt, «minul ei ole saladusi, kui teil ei ole. Mina ajan oma asju avalikult. Palun siinsamas, kui soovite.»

«Hea küll siis,» vastas Slopašev. «Te muidugi teate, millest ma tahan rääkida — neist kujudest, mida enam ei ole seal kapi otsas.»

Direktor ainult kummardas aupaklikult.

«See on minu töö,» ütles Slopašev, «ja palun selles aru nõuda ainult minult.»

«Ma pole seda mõelnudki,» vastas direktor, «sest ma ise olin juba ammugi korralduse teinud, et nad kõrvaldataks ja nende asemele midagi ajakohasemat pandaks. Ainult minu käsu mittetäitmise tõttu püsisid nad oma paigal. Aga nähtavasti ei teinud nad kellelegi kurja, sest nendega oldi sedavõrd harjunud, et neid ei pandud enam tähelegi. Isegi nende

kadumist ei märgatud, nagu poleks need kaks sakslast kunagi elanud.»

«Aga mind kui venelast riivasid nad alati seal kapi otsas,» seletas Slopašev sisemise haavumisega. «Minu puhast vene hinge riivasid nad, ja kas te mõistate, härra Maurus, mis tähendab, kui riivatakse kellegi puhast isamaalikku hinge iga päev? Liiatigi kui see sünnib asutises, kus peaks minu arvates juba ammugi valitsema hoopis teine õhkkond.»

«Siin valitseb ka, härra Slopašev, valitses juba ammu enne teid ja valitseb ka siis, kui teid võib-olla enam siin ei ole,» hüüdis direktor vahele, osalt aga samal ajal, kui härra Slopašev jätkas:

«Aga milleks siis need välised teise vaimu märgid, mis iga ausa Vene riigi alama eksiteele viivad? Milleks need mingisugused sakslased, need dioskuurid? Hea küll, nad on millegipärast kuulsad, aga ma küsin, mis puutub see meisse, venelastesse. Mis on meil tegemist mõne «Kellalauluga» või «Faustiga»? Mis ütlevad nad puhtvene hingele ja südamele? On seal juttu Volgast või stepist? On seal üldse juttu tõelikkusest, nagu on «Surnud hingedes» või «Vaskratsanikus»? Aga meie nõuame tõelikkust, tõsist vene tõelikkust, sest see on meie tõelikkus, mis soendab meie südant, paneb meie hinge värisema. Puškin ja Gogol ütlevad meile ometi palju rohkem kui Goethe ja Schiller. Räägin ma tõtt, härra Maurus?»

«Sula tõtt, härra Slopašev, just minu arvamine. Te ju kuulsite: nende kujude koristamiseks siit silmanähtavalt kohalt olid juba korraldused tehtud, ainult meie hooletuse tõttu jõudsite teie ette ja tegite tänuväärt töö. Muidugi, seda oleks võinud ilma tolmuta ja mürata. Kui teinekord veel midagi niisugust märkate, mis teie silma riivab, palun öelge minule või härra Ollinole, meie korraldame kõik ilma mürata ja tolmuta. Aga mis te arvate, härra Slopašev, mis me paneme nende mürisevate sakslaste asemele? Oleks nii kena, kui nende asemel midagi oleks.»

«Teate, härra Maurus,» ütles Slopašev, «mina koristasin sakslased, lubage, et ka mina muretsen neile asemikud.»

«Olen teile väga tänulik,» vastas direktor kummardades, «ainult paluksin õigel ajal teatada, mida olete otsustanud ja kui palju see maksab.»

«Väga hea,» oli Slopašev nõus. «Teatan tingimata ja

kuulan ka teie arvamuse ära, sest see on ikkagi teie tuba ja asutis.»

«Aga ärge unustage, härra Slopašev, et kuigi minu asutis, siis ometi armulise vene kotka varju all,» rääkis direktor.

«Väga õige!» kinnitas Slopašev. «See on teist väga ilus, härra Maurus.»

«Mina ja eesti rahvas teame, mis me kellelegi võlgneme,» seletas direktor. «Suure ja vägeva Venemaa auks ja väikese eesti rahva kasuks, see on minu lipukiri, minu elu eesmärk.»

«Selle tähega te võidate,» ütles Slopašev pühalikult, nagu oleksid direktori sõnad teda liigutanud ja nagu oleks ta kõneldes peaaegu täiesti unustanud, mis kogu asja taga seisis. Nõnda lõppes see suur möll ja arvatav ilmavaadete kokkupõrge leplikus vaimus ja täielikus üksmeeles.

Aga neid, kes kogu asja tundsid, ei rahuldanud Slopaševi võte, millega ta seks korraks ummiku likvideeris. Kõige enne avaldas oma arvamust vürst.

«Seltsimehed,» ütles ta, «kuidas teile see Slopaševi purjus isamaalus meeldib?»

«Nõnda teevad ainult venelased,» arvas pan, nagu oleks tal see arvamus juba ammugi tagavaraks olnud.

«Ja kas kuulsite, mis ta rääkis Goethest ja Schillerist?» tähendas Elbe.

«Jah, neid võrrelda mõne Gogoli või Puškiniga!» arvas pan. «Iseasi, kui võtta Mickiewicz ja Sienkiewicz.»

Krahv ei lausunud midagi, ta võttis ainult balalaika ja mängis endale kaasa, kui ta alustas laulu: «Ükskord popil oli peni.» Varsti laulsid ka teised. Aga härra Ollino ei laulnud mitte, vaid kiskus läbi hammaste, kui ta käis toas edasi-tagasi, käed püksitaskuis, kustunud paberossijupp suus:

«Niisugune tõbras!»

Aga härra Maurus ei kirunud, vähemalt esiotsa mitte, sest tema oma pöörase kahtluse ja võimatute oletustega arvas esimesel silmapilgul tõesti, et Slopašev purjus isamaaluses purustas Goethe ja Schilleri. Härra Maurus kirus, kui teised naersid, sest siin esimese järgu asutises naerdi ikka, kui härra Maurus vihastas. Niisugune asutis oli see. Nüüd aga ütles härra Maurus võidurõõmsalt:

«Oo, mina oma sõpru tunnen! Härra Maurus tunneb oma häid sõpru, sest tema on vana ja kaval. Las nüüd läheb ja

räägib, las kaebab, kui tahab, et pole Puškinit üles pandud. Minu käed on Goethe ja Schilleri tolmust puhtad.»

Härra Voitinski matsutas järgmisel õhtul oma sõbra seltsis pead parandades kaua suud, enne kui ütles naerdes:

«Sigadus! Jumala eest sigadus!»

«Mis nimelt, kallis Ivan Vassiljevitš?» küsis Slopašev.

«Aga ikka selle Goethe ja Schilleriga,» vastas Voitinski krägisedes. «Igavene inimene ja siis äkki need sakslased, Gogol ja Puškin ning tõsine vene hing. On ju sigadus, mis? Teie kui aus inimene saate sellest isegi aru.»

«Saan aru, kallis sõber,» oli Slopašev nõus, «purjus peagagi saan aru. Aga inimene on siga, uskugu ta jumalat või ärgu uskugu.»

«Jumala eest, igavene siga,» piiksus Voitinski ja hakkas naerdes läkastama.

«Inimene on ikka siga, kui läheb iseennast ja teisi hädas aitama,» filosofeeris Slopašev. «Sest milleks seaks saada, kui sa kedagi ei taha aidata. Aga teate, kallis sõber, ma teen uue sigaduse, sigaduse vene vaimu vastu, ja see on juba niisama hea kui sigadus püha vaimu enda vastu. Pange tähele: mina ei muretse mingit Gogolit ega Puškinit. Sest milleks seda? Või milleks just mina?»

«Aga te ju lubasite, Aleksander Matveitš,» ütles Voitinski.

«Ükskõik, et lubasin.»

«Aga mis siis panna Goethe ja Schilleri asemele, mõni Shakespeare või Cervantes?»

«Mis kuradi Cervantes?» karjus Slopašev. «Pangu mõni oma. Mis sest, et keegi seda ei tunne, nemad ise tunnevad. Omad tunnevad!» kinnitas ta. «Põlve pikkune, aga juba tunneb. See pole see, mis meil. Meie sureme ära, aga ikkagi ei tunne oma, nemad tunnevad juba sündides, nagu oleks neil koera nina ja kassi silm.»

«See on ikka seal, kus puudub kultuur,» seletas Voitinski. «Barbaritel on loomainstinkt tugev.»

«Väga tugev!» kinnitas Slopašev. «Vahi kultuurilise inimese silmaga, prill ees, ja ei näe õieti, kas koer või hunt, aga koer tunneb koera kohe. No öelge nüüd ise, Ivan Vassiljevitš, sest teie ise olete ju haritud inimene, olete ülikooli lõpetanud, olete noorsugu õpetanud ja selle kasuliku tegevuse eest aumärke saanud; öelge nüüd, kui küsib teilt minusugune kasutu tõbras: kas koer võiks heast-paremast äkki unustada,

et tema on koer, kuigi ta oleks haritud, nii et lõpetaks ülikooli?»

«Kuis nii — koer lõpetaks ülikooli?» küsis Voitinski arusaamatuses vastu.

«Noh, ütleme, et oleks niisugune koerte ülikool,» vastas Slopašev ja jõllitas sõbrale üle laua vastu.

Voitinski hakkas naerma, naerust köhima ja alles natukese aja pärast sai ta läbi häda vastatud:

«Aleksander Matveitš, teie olete mu ainuke õige sõber ja haritud inimene, aga ometi olete siga ja inimesepõlgaja, ärge pange pahaks, suur inimesepõlgaja,» kõgises Voitinski, nagu oleks see nali.

«Kuis nii — inimesepõlgaja!» hüüdis Slopašev imestanult. «Mina armastan inimest. Te kuulake enne ja otsustage siis. Hea küll, koertel ei ole ülikooli, esiotsa ei ole, ütlen ma. Aga kas haritud koer salgaks sellepärast teise koera ära, et ta on rohkem haritud? Ei, parem nõnda: kas haritud lambakoer hakkab sellepärast linnukoeraks, hagijaks või hurdaks, et ta on haritud? Pidage! Pidage! Ärge vastake, sest küsimus pole veel täielik. Nii et kuulake õieti: kas haritud koer hakkab haukumise asemel määgima või kuke viisil laulma? Või olete kuulnud koera, kes ammub või hirnub?»

«Jumala eest, ei ole!» piiksus Voitinski naerdes.

«No näete!» hüüdis Slopašev võidurõõmsalt. «Aga mis teeb inimene, kui ta on haritud? Ma küsin teilt: mis teeb haritud inimene? Haritud inimene hakkab ammuma, hakkab kuke viisil laulma, seda hakkab ta. *Sprechen Sie Deutsch? Parlez vous français?* [1] On see õige inimese keel? Räägib õige vene inimene nõnda? Говорите по-русски — sellest saadakse Volgal aru ja seda keelt tarvitasid Puškin ja Gogol. Aga mis tegid meie nõndanimetatud haritud inimesed aastasadu? Mis teevad nad ikka veel, kui Gogol ja Puškin on juba surnud? Rääkimise asemel ammuvad! Hakkab õige koer kunagi ammuma, unustab ta haukumise? Ütelge mulle puhtast südamest, sest teie olete poolakas, olete aumees, Ivan Vassiljevitš.»

«Ei unusta, jumala eest, ei unusta,» ütles Voitinski.

---

[1] L.: *parlee vu franssee?* 'Kas prantsuse keelt räägite?' (prants. k.). — *Toim.*

«Näete siis, mis tähendab, kui pole ülikooli, kui pole haridust,» seletas Slopašev.

«Teie olete suur hariduse vastane, Aleksander Matveitš.»

«Kui pole haridust ja jumalat,» jätkas Slopašev, ilma et oleks sõbra sõnu kuuldavaks võtnud. «Sest koertel ei ole jumalat, ainult inimesel on. Niipea kui venelane õppis jumalat tundma, hakkas ta õige haukumise asemel kohe ammuma — hakkas isamaad ära andma. Ja teate, mis mina arvan: ka inglasel ei ole jumalat, sellepärast ei määgi ega ammu ta. Inglane usub ainult inimest, igavest inimest, jumalat ei usu. Inglane usub ainult inglast, sellepärast. Kõik usuvad inglast, sakslane ja prantslanegi usuvad, meie muidugi samuti. Ja mina arvan, et kui jumal kunagi hakkaks inimest uskuma, siis usuks ka tema ainult inglast, niisugune tõbras on ta, inglane nimelt. Mõistate.»

«Jumala eest, tõbras, ja valmis!» kinnitas Voitinski.

«Aga meid ei usu keegi,» kaebas Slopašev nukralt. «Meie isegi ei usu.»

«Jumala eest, ei usu,». oli Voitinski nõus.

«Või arvate, et härra Maurus usub? Usu, kallis sõber, ei usu! Ta teeb ainult näo, et usub, aga ikkagi ei usu. Tema usub ennem sakslast kui venelast, niisugune on tema vene usk. Aga ise koolidirektor! Mõistate, koolidirektorgi ei usu venelast! Ja ometi võib iga vene inspektor ja direktor ta poekese kinni naelutada. Minagi võin, kui tahan, Goethe ja Schilleriga võin, mis prügikastis. Tahate kätt lüüa, et võin? Kahe kuuga — mis peale lepime?»

«Ei või,» vaidles Voitinski vastu. «Goethe ja Schilleriga ei või.»

«Võin!» kinnitas Slopašev.

«Ei või. Ja teate, miks?»

«Noh?»

«Teil on selleks liiga hea süda, kallis sõber. Mina tunnen teid,» rääkis Voitinski. «Kui pakuksin teile täna-homme kas või miljoni ja ütleksin: siin on raha, pange see kool kinni, mõistate, — ja kui ütleksin siis poistele: minge paluge härra Slopaševit, sest tema on hea inimene, aga tema tahab miljoni eest teie kooli kinni panna, — ning kui siis tuleksid kõik need poisid — mis ma ütlen: poisid! —, kõik need noored ja vanad, kel pole enam kuhugi mujale minna, tuleksid teised karjas siia ukse taha, kui meie nõnda istume, klaasid ja suu-

pisted ees, tuleksid ja ütleksid: Härra Slopašev, meie kuulsime, et teie tahate meie kooli kinni panna, sest et Goethe ja Schiller kukkusid kapi otsast puruks, aga kuidas te siis seda teete, teie olete ju venelane ja olete hea inimene? Kas võib hea inimene niisugune siga olla, et ta paneb kooli kinni? Ütelge nüüd ise, kas teil ei hakkaks neist hale meel, neist suurtest ja väikestest, kes seisavad karjas teie ukse lävel? Pange käsi südamele ja ütelge otsekoheselt ja avalikult, Aleksander Matveitš.»

Aga Slopašev ei vastanud otsekoheselt. Ta vaatas nagu häbenedes kõrvale ja ütles:

«See'p see ongi, et olen hea inimene, aga muidu . . .»

«Näete, hea inimene jääb miljonist ilma,» ütles Voitinski võiduröömsalt.

«Arvasite tõesti, et ma miljoni eest? . . .» küsis Slopašev.

«Jumala eest, arvasin,» vastas Voitinski.

«Miljoni eest panen kooli kinni?! Kas teate, mis ma teile ütlen, Ivan Vassiljevitš: teie olete suurem siga kui mina, muidu te oma parimast sõbrast seda ei usuks. Teie olete suurim siga, keda ma kunagi olen näinud.»

«Jumala eest, suurim, keda te olete näinud,» naeris Voitinski köõksuvalt.

«Igavene siga!»

«Igavene!» piiksus Voitinski.

XI

Nõnda jutlesid need kaks head sõpra pead parandades, kui Indrek istus oma ametikohuste tõttu all suures toas laua ääres, kus ta pidi vastu võtma võõraid, kui need juhtusid tulema, ja õppima ladina keelt, nagu härra Maurus armastas öelda. Aga kuis õppida, kui kõrvaltoas ukse taga arutatakse nii tähtsaid küsimusi ja kui kuulda on peaaegu iga sõna!

Härra Maurus käis ümber nagu möirgaja lõukoer või kavalalt hiiliv rebane. Siin-seal jäi ta äkki süvenenud või murelikul näoilmel seisma ja mõtles millegi üle järele. Siis tuli talle nagu midagi tähtsat meelde, ta tõttas kuhugi, jäi poolel teel uuesti seisma, pomises endamisi.

«Küll peab inimesel olema raske elada, kui ta kõiges kahtleb,» arvas Indrek.

Aga varsti nägi ta, et temalgi läheb raskeks, kui härra Maurus nii väga kahtleb.

«Kuidas see oli, et teie seda müra ei kuulnud?» küsis ta kord Indrekult nagu muu seas, rõhutades sõnu «seda müra» nõnda, nagu too teaks, mis müra see oli.

«Ma olin just uinunud, sellepärast vist,» vastas Indrek.

«Aga mis mul teist siis kasu on, kui te nii raskesti magate, et ei kuule viimaks kella ka mitte.»

«Ei, kella olen ma ikka kuulnud,» seletas Indrek.

«Kella kuulete, aga Goethe ja Schilleri kukkumist ei kuule?» imestas direktor.

«Seda pole ma veel harjunud kuulma, sellepärast,» vastas Indrek.

«Jah muidugi, seda pole te harjunud kuulma, sest Goethe ja Schiller kukkusid alles esimest korda,» oli direktor muiates nõus.

Aga paari päeva pärast küsis härra Maurus jällegi:

«Kas te pole tähele pannud, härra Slopaševi toa uksega oleks nagu midagi juhtunud?»

«Mina pole midagi tähele pand,» vastas Indrek, aga ta ei saanud direktorile kuidagi silma vaadata, vaid pööras pilgu kõrvale. Isegi puna nagu kippus näkku tõusma.

«Nojah, see võis juba ka enne teid olla,» arvas direktor seks korraks, aga varsti küsis ta uuesti: «Kes viskas palliga härra Slopaševile mööda jalgu? Või magasite juba siis?»

«Ei, siis olin ma küll asemel, aga ei maganud veel,» vastas Indrek.

«Siis seda te nägite?» päris direktor.

«Ei näinud, sest tuba oli pime.»

«Kuulsite ometi?»

«Kuulsin küll.»

«Jumal tänatud!» ohkas härra Maurus kõigest südamest. «Vähemalt päris kurt ei ole te veel mitte. Silmanägemine on küll kadunud, aga kõrvad kuulevad veel pisut.» Nende sõnade järel pöördus ta äkki Indreku poole, vaatas talle ainiti otsa ja küsis: «Miks te mulle vanainimesele valetate? Jätsin ma teid selleks ilma koolirahata siia, et te peate mulle valetama hakkama? Need, kes maksavad või kellele mina

maksan, valetavad muidugi küll. Aga miks valetate teie? Mina ei maksa ju teile ja teil pole ka mulle midagi maksa.»

«Enne ma ei valetand, siin olen õppind,» vastas Indrek lausa, sest lõpuks ometi tahtis ta midagi südamelt ära öelda.

«Kes on teid siin õpetanud valetama? Kes on õpetanud? Ütelge ta nimi, andke ta vanahärra Mauruse kätte! Kes see on?»

«Teie ise, härra Maurus,» vastas Indrek vaikselt ja nagu endalegi ootamata.

«Häbemata! Häbemata!» karjus direktor ja hakkas mööda suurt tuba edasi-tagasi jooksma. «Herr Ollino, Herr Ollino! Herr Ollino, olete kurt või?! Tulge siia, tulge jalamaid siia! Häbemata inemine! See häbemata inemine!»

Aga härra Ollino ei ilmunud: tema toa uks oli lukus. Tema asemel juhtusid tulema Vainukägu, Vutt ja Laane. Need siis kutsuski direktor õigusemõistjaiks iseenda ja Indreku vahele.

«Kuule, sina Vainukägu,» ütles direktor, «sa laulad laluraamatust ja loed teistelegi testamenti ette; ütle oma puhtast ja õiglasest südamest, kas härra Maurus on sind või kedagi teist õpetanud valetama. Kas on? Ütle! On ta sind õpetanud?»

«Ei ole,» vastas Vainukägu ja seadis oma püksitriipu, nagu oleneks sellest otsitav tõde.

«On ta sind õpetanud?» pöördus direktor Vuti poole.

«Ei, härra Maurus,» vastas Vutt ja püüdis Vainukäo väikest sõrme, et selle küüne kallal nokitsema hakata.

«Ja sind, Laane?» pöördus direktor selle poole, kes seisis kohmakalt ja nurgelisena oma pikkade ja kõverate käsivartega, pilk nagu sissepoole pööratud, sest ta tuletas kramplikult meelde, kuis on «valetama» ladina keeli.

«Ei,» vastas poiss, nagu ärkaks ta äkki unest ja teeks mh!

«*Tres faciunt collegium*,»[1] ütles direktor pühalikult. «Ja see häbemata pikk siin ütleb, et härra Maurus on õpetanud teda valetama, et härra Maurus peab Vene keisri loaga valetamise kooli. Kas on keegi enne seda kuulnud?»

Aga ükski polnud tänini seda kuulnud.

«Siis vaadake seda pikka siin,» rääkis direktor, näidates Indrekule, nagu oleks ta mõni merepeletis. «Härra Maurus peab teda ilma rahata, peab jumala armust, sest ta loodab.

[1] Kolm moodustavad kolleegiumi (lad. k.). — *Toim.*

see inemine võtab aru juurde, aga tema ütleb ainult, et härra Maurus õpetab teda valetama. Aga härra Maurus kinnitab: tõde, tõde, paljas tõde.»

«Härra Maurus, ma võin ju ära minna, kui te arvate, et . . .» lausus Indrek alistunult.

«Mitte vahele rääkida, kui härra Maurus seletab,» hüüdis direktor, ja oma kolme õigusemõistja poole pöördudes ütles ta: «Kas kuulete, tema võib ära minna. Tema võib, ütleb ta, kas kuulete? Ütleb esteks, et härra Maurus valetab, ja siis: tema võib minna. Võib! Aga kuis siis niisuke pikk aru juurde saab, kui ta ära läheb? Kes hakkab siin tema eest õppima? Kas härra Maurus? Ei, härra Maurus ei hakka selle pika eest õppima. Pikk peab ise õppima.»

Ja pöördunud eriliselt Vuti poole, ütles ta sellele saksa keeles:

«See pikk Tere-tere on päris õige mats, see päris õige. Tema ütleb: härra Mauruse esimese järgu õppeasutis õpetab valetama. See on tal suurest õppimisest, suurest ladina keelest, sellest on see kõik pikal Tere-terel.»

Ja ta vaatas üle prillide Vutile otsa, vehkis parema käe harakil sõrmedega oma silmade ees ja raputas pead, mis pidi olema märgiks, et see inimene on puudulik.

«Minge nüüd,» ütles direktor siis äkki teisel toonil, nagu oleks talle midagi erilist meelde tulnud. «Ja miks olete siin? Miks mitte klassis õppimas? Teil pole praegu siin midagi tegemist.»

Nende sõnadega lõppes «kohtunikkude» kõrge ülesanne. Indrekule andis direktor käega märku, et see temale järgneks — üles tuppa.

«Kuidas võite teie teiste ees härra Maurusele öelda, et teie võite ära minna?» algas direktor. «Kuhu teie lähete, kui teil ei ole raha? Kus õpetatakse teile ladina keelt, kui teil ei ole maksa?»

«Ladina keel jääb siis õppimata,» vastas Indrek.

«Teie olete hull, teie olete tõepoolest hull!» hüüdis direktor. «Teie tulete siia, et ladina keelt õppida, ja kui härra Maurus laseb teid ilma rahata õppida, siis ütlete: jääb õppimata. Kas te siis põrmugi ei mõista, mis te räägite? Mis te siis õieti tahate? Tahate, et härra Maurusel peavad ainult niisugused puupead olema, nagu need kolm seal all seisid, ühel nägu nii, teisel nii, kolmandal nii.» Direktor püüdis iga

nimetatu nägu jäljendada. «Arvate, et niisukeste nägudega õpitakse ladina keelt ja algebrat? Arvate, et keegi härra Mauruse juures õpib, kui tal raha on maksa? Et eestlane õpib, kui tal on pisut raha? Milleks peab eestlane ladina keelt õppima, kui tal on raha? Või kas olete näinud, et need venelased, sakslased, poolakad, armeenlased, grusiinlased, türklased, hiinlased jne. jne. õpivad, kui neil on raha? Ei! Nemad maksavad ainult, toovad raha, et mõni vaene võiks õppida. Mis peab siis härra Maurus tegema, kui ka vaene ütleb: jääb õppimata? Härra Maurus peab siis oma kooli kinni panema, peab vaeste eesti poiste pärast kinni panema, sest nemad ei taha enam ladina keelt õppida. Või peab härra Maurus lätlaseks hakkama ja lätlasele ladina keelt õpetama? Sest vaene lätlane õpib, oo, lätlane õpib, rikaski õpib. Te ju nägite seda vaest Kopfschneiderit, peapügajat, kuis ta siit läks? Nuttes läks ta! Aga mis võib härra Maurus parata, et ta on eestlane, mitte lätlane, ja et on vaeseid eesti poisse küll, kes tahavad ilma rahata õppida. Ja nüüd äkki ütlevad need vaesed eesti poisid härra Maurusele: nemad ei taha. Ja miks ei taha? miks? küsin ma. Sellepärast, ainult sellepärast, et härra Maurus nõuab ühelt vaeselt eesti poisilt — ta peab tõtt rääkima, sula tõtt. Aga see vaene poiss tahab valetada, nagu valetavad need rikkad. Nõnda ei saa härra Maurus kunagi tõe sabast kinni. Ja siis äkki: härra Maurus õpetab valetama. Aga kuis võib härra Maurus õpetada valetama, kui tõde on tema jumal! Kui härra Maurus on juba ammugi õppinud: Sina pead oma jumalat kartma ja armastama ning mitte ilmaasjata tema nime oma suhu võtma. Mis on ära seletatud: armasta tõde, armasta teda üle kõige, aga hoia alati ja igal pool teda suhu võtmast. Karda ja värise! Sest Issand ei jäta seda mitte nuhtlemata, kes tema nime kurjasti pruugib. Tõde, see on Jehoova pale, mida Mooses tohtis ainult selja tagant näha, enne kui läks käsulaudadega rahva juurde. Kas mõistate — rahva juurde! Ja rahvas! Rahvas ei näinud tõde selja tagantki, tema sai ainult käsud. Teie olete minu Mooses ja mina olen teie Jehoova ja teie peate tõepalge pöörama minu poole, et mina teda näen ja käsin. Kuid teie ei taha minu Mooses olla, teie ei taha tõepalet pöörata minu poole. Aga kuis siis mina võin teid lasta ilma rahata ladina keelt õppida? Kas Mooses rääkis Jehoovale tõtt, mis te arvate?»

Indrek ei vastanud, sest tema mõtles millestki muust.

«Ma küsin: kas Mooses rääkis Jehoovale tõtt?» ütles direktor valjemalt.

«Ma ei tea,» vastas Indrek, sest tema peas kippus kõik segi minema.

Nõnda pidi härra Maurus aina edasi seletama.

Ei tea, millest või kuidas see tuli, aga direktorit kuulates, kui see rääkis mitte ainult Moosesest, Jehoovast ja Iisraelist, vaid ka eesti rahvast ja Vene keisrist, Kalevipojast, Gogolist ja Puškinist, Goethest ja Schillerist, hakkas Indrekul lõpuks temast kahju. Võib-olla sündis see tema halli habeme, võib-olla tema harvenenud hallide juuste pärast, mis kippusid pealael aina püsti tõusma ja värisesid seal rääkimisel. Vististi just nende pärast hakkaski Indrekul temast hale meel, sest need tuletasid talle meelde tema oma isa kuskil sooserval, tuulise ilmaga, peale külma vihma, mis oli ladisenud päevade kaupa heinaajal. Et kuidagi aega kasutada, olid nad pajupõõsaid juurinud, vaevakaski kitkunud põlenud maal. Ja kui siis lõpuks pilved lõid rebenema ja päike näitas oma nägu, jäi isa laastatud soo serval seisma, võttis ligunenud mütsi peast, pühkis käisega üle otsaesise ja ütles: «Tänu taevale, ometi kord päike!» Tuul sasis tema juukseid, ja alles nüüd, direktorit vaadeldes, tuli Indrekule meelde või taipas ta, et isa juuksed olid juba tol korral pisut hallid, peaaegu nagu härra Maurusel siin. Seda tõsiasja praegu mõistes nõrkeski tal äkki süda ja lõdvenesid keelepaelad, nii et ta jutustas direktorile kõik, nagu see oli sündinud. Kõige imelikumana selle juures tundus talle see, et kui ta rääkis palliga pildumisest, siis nimetas ta Slopaševi jalgu «kodarateks», aga direktor ei pannud seda nagu põrmugi pahaks, vaid naeris ainult, naeris nähtavasti puhtast südamest, nii väga tegi Indreku jutustus talle nalja. Kuid Indrek rikkus lõpuks selle ilusa meeleolu väikese eksitusega: ta rääkis ka sellest, kuidas Slopašev ja Voitinski olid purjus peaga arutanud kooli kinnipanemist. See pühkis vanamehe näolt kohe naeru.

«Näete nüüd seda head venelast,» seletas ta. «Tema joob enda täis, läheb siis eestlasega kaklema ja purustab kaks suurt sakslast. Ja et härra Maurus tõtt teada ei saaks, siis tahab ta tema kooli kinni panna, sakslaste pärast muidugi, kes juba prügikastis. Venelane ei oska lugeda, milleks siis eestlanegi oskab. Head inemist ei või sellepärast kunagi

usaldada, tema teeb kergesti kurja — puhta õigluse pärast, et aga oleks kõigil ühesugune. Hea venelane tahab kõiki armastada nagu iseennast ja sellepärast paneks ta eesti koolid kinni. Venelane on parem kui jumal, parem kui Õnnistegija, ainult neitsi Maria on ehk nõnda hea kui venelane. Niisugune on venelane. Oo, härra Maurus tunneb head venelast . . .»

Mida rohkem direktor head venelast kiitis, seda rohkem tõmbus tal endal nägu murepilve. Oli selgesti näha, et ta rääkis ühte ja mõtles ise teist, mida just, kes seda teab. Ja mis peaasi: ta kahtles kõiges, selleski, mis Indrek talle jutustas. Tema peaajus omandas iga asi mingisuguse pöörase kuju ja seal pöördus ka kõige lihtsam ja selgem sündmus hullumeelselt pahupidi.

«Meie peame kokku hoidma,» ütles ta lävel Indrekule saladuslikult sosistades. «Eestlased peavad kokku hoidma, sest neid on vähe. Aga eestlane ei hoia eestlase poole, eestlane hoiab sakslase või venelase poole. Eesti rahvameeski hoiab sakslase või venelase poole, usub sakslast ja venelast rohkem kui eestlast, loodab sakslase ja venelase, mitte eestlase enda peale. Kreutzwald lootis, aga tema on surnud; Jakobson ka lootis pisut, aga ka tema suri. Kõik on surnud, kes lootsid eestlase peale. Mehed ja naised! Peaasi naised! Sest naine loodab ainult sakslase või venelase peale. Ainult! Aga nüüd minge, keegi ei tohi midagi teada, ainult meie kahekesi, kaks eesti meest, Jehoova ja Mooses, nende käes on iisraeli rahva saatus,» naeris direktor Indrekule trepile järele, nagu oleks kõik ainult rumal nali.

Aga Indrekule ei teinud see põrmugi nalja. Päev-päevalt ikka rohkem kasvas temas tundmus, nagu müttaks ta mingisuguses mülkas, üle pea sees. Pea läheb uimaseks ja kumiseb, kõrvus vuhiseb ja ajab pilli, liikmeisse hakkab rammestus, nii et ei tahaks liigutada kätt ega jalga.

XII

Üks uus tegur hakkas vilksatava päikesekiirena selles raskes õhustikus pikkamisi mõjuma. See oli direktori tütar, keda hüüti ikka ainult preiliks ja printsessiks. Kui Indreku kord oli leiba lõigata ja lauda katta — sest ka selline üles-

anne tabas teda peale kõige muu iga paari-kolme päeva tagant —, ilmus ka preili vahetevahel söögituppa, et istudes oma pikki peeni jalgu kas aknal või isegi kuskil lauaserval kõlgutada. Alguses Indrekule tema tulek ei meeldinud; oli ju piinlik voolida leiba või kolistada nõudega mööda lauda, kui keegi jälgib silmadega iga su liigutust. Pisut kergem oli siis, kui söögitoas viibis ka proua Malmberg, preili tädi, sest tema ajas preili minema või tõreles temaga vahetpidamata.

«Kuhu sa istud!» hüüdis proua Malmberg harilikult. «Seal ju teised söövad! Kas sul häbi ei ole?»

«Miks siis häbi?» vastas preili. «Mu riided on ju puhtad.»

«Kas seda sulle saksa pansionis õpetati?»

«Seda õppisime seal ise, ikka istusime kuskil laual või mujal kõrgel,» seletas preili.

Ükskord, kui tädi polnud kuulamas, küsis ta Indrekult:

«Ega te ei pahanda, et ma siin istun?»

«Mina seal ei söö, preili,» vastas Indrek.

«Kus teie sööte?»

«Kus juhtub, aga mitte seal; seal sööb härra Ollino.»

«Enne ta ei söönud ju siin,» ütles preili ja kargas laualt maha. «Fui, kuidas te mind ehmatasite! Kui tema seda oleks näinud, siis oleks epistel papalt tulnud. Aga kes sööb tema kõrval, siin pahemal?»

«Härra Koovi.»

«Aga paremal?»

«Vürst.»

«Kus sööb krahv, kes ilusasti mängib?»

«Teisel pool lauda esimesena.»

«Tema kõrval?»

«Elbe ja siis Hodkevitš.»

«See, kel käed alati taskus, eks?»

«Seesama. Aga kust teie seda teate?»

«Tean, mina tean kõik. Kus on Vuti koht?»

«Siin,» näitas Indrek.

«Sinna ma istun, sinna ma tahan istuda,» ütles preili. Aga enne kui ta seda sai teostada, tuli tädi teatega, et papa on kodu, ja preili kadus jalamaid söögitoast, sest siin viibimine oli talle kõvasti keelatud.

Teine kord, kui ta istus jällegi söögitoas ja kõlgutas oma jalgu, ütles ta Indrekule:

«Miks teil leivatükid ühepaksused ei ole? Vaadake seda! Kelle hambad ulatavad sellest läbi?»
«Ma jätan selle iseendale,» vastas Indrek lihtsalt.
«On siis teil nii pikad hambad?» naeris preili.
«Mina saan paksemastki tükist jagu.»
«Küll teil on hea elu!» ohkas preili natukese aja pärast.
«Tõesti?» imestas Indrek.
«Kas siis ei ole?» küsis preili.
«Ennem võiks küll preilil hea elu olla,» arvas Indrek.
«Minul?! Minul on igav, hirmus igav. Ma ei tohi ju midagi teha ega rääkida. Ka minna ei tohi ma kuhugi, ikka on mul tädi või mõni teine sabas.»
«Aga mina ei saa kuhugi minna, pole aega ega võimalust,» ütles Indrek.
«Teie peate all olema, eks? Teil pole papale raha maksa, ega?»
Indrek ei vastanud, kolistas ainult taldrikute, nugade ja kahvlitega.
«Miks te õieti siin olete? Et leiba lõigata ja lauda katta?» küsis preili.
«Et õppida,» vastas Indrek.
«Millal te siis õpite, kui te alati tööd teete, kuhugi jooksete või alltoas istute? Ööselgi ju pole rahu, siis kõliseb kell, see kostab ju üles. Teie teete ust lahti, eks?»
«Mina,» vastas Indrek.
«Näete, ma tean sedagi. Millal te küll õpite?»
«Selleks on aega küll!» kiitis Indrek, et oma seisukorda pisutki paremana lasta paista.
«Mida te kõige rohkem armastate? *Lateinisch*[1], nagu papa ütleb, mis? Papa arvab, et kõik õpivad aina *Lateinisch*. Mina teda ei armasta, sest mis ma temaga teen, kuhu ma temaga lähen. Mina armastan saksa keelt, see on kõige ilusam. Teie saksa keelt ei oska? Kui kahju! Siis poleks vaja vene keelt rääkida. Miks te ei õpi? Tahate, ma õpetan teile? Hakkan teiega ainult saksa keelt rääkima, *nur Deutsch*[2]! Iga haritud inimene räägib saksa keelt, sest ilma saksa keeleta polegi haridust ega haritud inimest. Seda ütlevad kõik — papa,

[1] Ladina keelt (saksa k.). — *Toim.*
[2] Ainult saksa keelt (saksa k.). — *Toim.*

tädi, kõik, kõik, *die ganze Welt. Und was können wir gegen die ganze Welt? Verstehen Sie?*[1]»

Ja kohe hakkas ta õpetusega peale, võttes näitena taldriku, noa või kahvli ja küsides: «*Was ist das?*»[2], millele Indrek pidi vastama saksa keeli.

«Nõnda ei lähe teil aeg kaduma: teete tööd ja õpite ühes sellega saksa keelt. Nagu praegugi: *Was machen Sie jetzt?*»[3] küsis ta, kui Indrek leiba lõikas. «Ja mina leidsin endale elu-ülesande: hakkan poistele saksa keelt õpetama. Olen kasulik, teen tööd,» rõõmutses preili. «Kõigepealt õpetan teile saksa keele selgeks. Sest eesti keel on võimatu.»

«Miks nii?» küsis Indrek.

«Eesti keeles on kõik ilusad ja inetud sõnad *s*-iga, sellepärast. Armas, kallis, sõrmus! Aga saksa keeles ilma *s*-ita: *Ich liebe dich, ich bin verliebt! Ring! Brautring! Bräutigam!*[4] Kui ilusasti see kõlab! Nii et esimene asi: saksa keel selgeks. Ja mina õpetan. Ma teen seda rõõmuga selle hirmsa *s*-i pärast.»

«Miks siis preili *s*-i ei armasta?» küsis Indrek.

«Seda ei või ma teile öelda,» vastas preili veidi punastades. «Tädile olen ma öelnud ja tema ainult naerab. Tädil ei ole peeni tundmusi, tema ei saa mõnikord põrmugi aru, mis mina tunnen. Kui ma iseseisvaks saan, siis lähen reisima, lähen tingimata ja otsin ilma *s*-ita keele üles, sest niisugune keel peab ometi kuskil olema. Ei ole võimalik, et kogu ilmas pole nii peenetundelist rahvast. Mõistate — kogu ilmas! Ning eesti keelt ei räägi ma siis enam kunagi, kui ma iseseisvaks saan, sest mehele lähen ma ükskõik kellele, mitte eestlasele. Temale mitte! Lähen niisugusele, kes eesti keelt ei mõistagi, kes teda pole eluilmas kuulnudki.»

Ükskord küsis preili Indrekult:

«Kuidas teile meeldib minu nimi — Ramilda? Eks ole ilus?»

«Väga ilus!» kiitis Indrek.

---

[1] Terve maailm. Ja mis suudame me terve maailma vastu? Saate aru? (saksa k.). — *Toim.*

[2] Mis see on? (saksa k.). — *Toim.*

[3] Mis te nüüd teete? (saksa k.). — *Toim.*

[4] L.: *ihh liibe dihh, ihh bin färliibt! . . . bröitigam!* 'Ma armastan sind, ma olen armunud! Sõrmus! Laulatussõrmus! Peigmees!' (saksa k.). — *Toim.*

«Teate, mis see on? See on ju Miralda. Minu õige nimi on Miralda. Aga see ei meeldi mulle. Ramilda on palju ilusam. Ja peenem, suursugusem. Kui ma iseseisvaks saan, muudan oma nime tingimata Ramildaks. Kui muidu ei saa, annan keisrile palvekirja. Miraldast saab palju ilusaid nimesid, aga Ramilda on ikkagi kõige ilusam. Kuulake: Miralda, Marilda, Rimalda, Ramilda, Ridalma, Radilma, Diralma, Darilma, Ramaldi, Maraldi, Ramidla, Rimadla, Maridla, Miradla — lõpmata palju! Aga nende teiste pärast ei annaks ma kunagi keisrile palvekirja, ainult Ramilda pärast. Mul ongi juba see palvekiri valmis, muidugi mitte paberil, vaid peas. Iga õhtu enne uinumist loen ta mõttes keisrile ette, nii et ta paremini mõjuks, kui ma ta kord ära saadan. Mis te arvate, kas keiser annab luba Miralda asemele Ramilda võtta?»

«Ma ei tea, preili,» vastas Indrek.

«Aga mis te arvate, seda küsin ma; ainult teie arvamust.»

«Ma arvan küll, et lubab,» ütles Indrek viimaks.

«Arvate tõesti?» usutas Ramilda.

«Tõepoolest, preili,» kinnitas poiss.

«Eks ole?» ütles Ramilda õnnelikult. «Sest mis võiks keisril selle vastu olla. Selle peale teie käsi.» Ta hüppas aknalaualt kahe jalaga korraga põrandale ja sirutas Indrekule käe, ning kui see seda oli surunud, ütles ta:

«Tigapuul on suurem käsi kui teil. Tema on teist lühem, aga käsi on suurem ja tugevam. Veel kord! Pigistage kõvasti, nii et ma tunnen.»

Ja Indrek pidigi uuesti preili kätt pigistama, kes siis ütles:

«Ikkagi on Tigapuu tugevam. Kas ta meeldib teile?»

«Tema on minust üks klass kõrgemal,» vastas Indrek.

«Ja räägib saksa keelt, päris kenasti räägib, nii et nagu haritud inimene kohe. Temale meeldib siin väga. Kas teile meeldib?»

«Meeldib küll,» vastas Indrek.

«Lõbus, eks? Papa on poistega hirmus hädas, nad on väga vallatud. Kas teie olete ka mõnikord vallatu?»

«Ei vist ole,» arvas Indrek.

«Muidugi, teie olete juba suur, sellepärast. Aga Tigapuu on; ma tean, et on. Mis oli Goethe ja Schilleriga? Rääkige mulle ka. Tigapuult küsisin, aga tema ütles, et ei tea. Tema ei räägi. Aga teie võite rääkida. Mulle te ju räägite, mina ei

ütle kellelegi. Tädile ja papale ka ei ütle. Nii et teame ainult meie kahekesi. Ma tahaksin nii väga teada, kuidas see oli, sest vallatud poisid meeldivad mulle nii, nii. Üldse poisid. *Überhaupt!*[1] Poisid on nii kenad, mehelikud. Tüdrukud on kadedad, hirmus kadedad. Ja kurjad! Minule on nad nii kadedad ja kurjad. Nad ütlevad, mina olevat rumal. Aga mina arvan, et on veel palju rumalamaid tüdrukuid kui mina. Mis teie arvate, kas on rumalamaid? Ütelge puhtast südamest.»

«Mina tüdrukuid ei tunne,» ütles Indrek.

«See on teist nii ilus, et te tüdrukuid ei tunne; nad on kõik nii hirmus pirtsakad. Mina olen ka hirmus pirtsakas. Aga kas ma nii rumal olen, kui teised kadedusest ütlevad, mis teie arvate? Ainult arvamus. Keisri kirja kohta te ju ütlesite oma arvamuse, miks siis ei või minu rumaluse kohta. Ütelge nüüd,» mangus Ramilda paluvalt.

«Ma ei usu mitte,» ütles Indrek viimaks, pöördudes ise kõrvale.

«Eks ole!» hüüdis Ramilda rõõmsalt. «Kas iga tüdruk oleks keisri kirja peale tulnud või oleks iga tüdruk osanud Miraldast Ramilda teha? Midagi ei oska nad! Aga mina oskan. Ma olen nii õnnelik, et olete minuga ühel arvamusel. *Ich bin so glücklich, so glücklich!*[2] Aga saksa keele peate ära õppima, peate! Seda tahab Ramilda, Rimalda, Radilma, Darilma, Ramaldi, Maraldi, Ramidla, Rimadla . . .»

Linnukesena vidistades kadus ta uksest ühes oma suure õnnega. Aga Indrek tundis südames nagu hella raskust ja esimesi valusaid tõmbeid.

Nõnda läksid päevad, kadusid nädalad, aga Indrek ei pannud seda tähele. Tema pidas nagu ainult ühte silmas: kas preili ilmub teatud päeval söögituppa talle saksa keelt õpetama või ei. Ta kippus unustama kõiki teisi õppeaineid, tuupis ainult saksa keele grammatikat, luges saksakeelseid raamatuid ja tagus sõnu pähe. Aga kui preili söögituppa ei ilmunud, oli Indrek tusane ja nukker, liiatigi kui kuulis, et preili mõne teisega oli käinud lobisemas.

Nagu Indrekki, teadsid ka paljud teised, võib-olla kõik, kust Ramilda oli võtnud oma selle ja hulga teisi nimesid,

[1] Üldse (saksa k.). — *Toim.*
[2] Ma olen nii õnnelik, nii õnnelik! (saksa k.). — *Toim.*

„Ega te ei pahanda, et ma siin istun?"

mis tundusid nii ilusad, et neid siin-seal tasakesi korrati. Igal mehel oli oma ilus nimi, mida ta armastas ja mille ta tegi oma vaimustus- ja imetlus-esemeks. Aga kõigi nende ilusate nimede taga peitus ainuke naine, kes oli meestele ette siristanud oma kümme tuhat nime, ja joobunud meestekari siristas seda talle järele. Polnud siis ime, et ka Indrek hakkas kord teadlikult, kord ebateadlikult kaasa siristama, teisendades nime viimase võimaluseni ja luues aina uusi ning uusi. See oli mäng ja ajaviide, mida võis kasutada igavates tundideski. Ja ta levis niisuguse kiiruse ja kindlusega, et astus mõjult võistlusse krahvi toodud lauluga, ainult selle vahega, et laulu lauldi valjusti ja ühel meelel, nime aga kordas igaüks omaette.

Sellest sai Indrek alles siis õieti aru, kui ta preili nime pärast Tigapuuga kokku põrkas.

«Mis sa seal lobised?» küsis Tigapuu Indrekult peaaegu kurjalt, kui see kordas tasakesi: Rimadla, Ramidla, Maridla, Miradla.

«Ei midagi,» vastas Indrek.

«Kuidas ei midagi, ma kuulsin ju selgesti.»

«Mida sa siis kuulsid? Pääsukese laulu: Midli-Madli, Kidli-Kadli.»

«Ei, ma kuulsin midagi muud,» ajas Tigapuu vastu.

«Aga mida siis, issand jumal?» hüüdis Indrek, keda Tigapuu kõnetoon ärritas.

«Ma kuulsin just seda, mis sa ütlesid, ja keelan selle sul ära, kas kuuled?» vastas Tigapuu ähvardavalt.

«Mis? Sina keelad mul ära? Keelamiseks on siin majas teised mehed olemas.»

«Saad seda, kui muidu ei kuula,» ütles Tigapuu ja pistis rusika Indrekule nina alla.

«Saad pähe, kui rusikaga tuled,» ütles Indrek.

«Igal pool pole lauaklapid lahti,» muigas Tigapuu.

«Igal pool leidub midagi, millega sinule pähe anda,» vastas Indrek.

Viimaseid sõnu kuulis härra Ollino ja küsis naljatavalt: «Kellele see Paas seal jällegi pähe annab?»

«Ikka Tigapuule,» vastas Indrek, «sest tema tükib rusikaga minu nina alla, kui mina laulan pääsukese laulu: Midli-Madli, Kidli-Kadli.»

«Ära valeta!» hüüdis Tigapuu vihaselt.

«Miks sa nii kuri oled?» küsis Ollino Tigapuult.
«Paas valetab!» hüüdis Tigapuu.
«Mis siis sest, et ta valetab,» arvas Ollino. «Meie kõik valetame vahel.»
«Vale ja vale vahel on vahe,» seletas Tigapuu.
«Mis see Paas siis ütles?»
«Minu asi pole seda korrata,» vastas Tigapuu.
Ollino muigas.
«Teie võite ju kõik naerda, kui tahate, aga minu arvates pole see sugugi ilus, kui noore preili nimega nõnda ümber käiakse, nagu oleks see mõni tühine mängukann, liiatigi kui see noor preili on meie oma koolidirektori tütar,» seletas Tigapuu nüüd.
«Aga see noor preili käib kõigepealt ise oma nimega nõnda ümber,» vaidles Ollino vastu.
«Inimene ise võib oma nimega ja iseendaga teha, mis tahab, aga sellepärast ei või seda veel teised. Inimesega ei tohi mängida, teda peab tõsiselt võtma. Ammugi ei või mängida noore preiliga, kui ta on direktori tütar, sest see ei ole viisakas.»
Sellele targale seletusele vastas Ollino lauluga «Oh kuusepuu. . .» viisil:

«Oh Tigapuu, oh Tigapuu,
du bist doch ganz verliebt[1].»

«Ma palun tõsise asja juures jätta naljad,» ütles Tigapuu vihaselt.
«Mis ajast saadik sina oled hakand inimeste õigusi kaitsma?» küsis Ollino.
«Kui kellelegi liiga tehakse, olen mina alati valmis olnud tema kaitseks välja astuma,» ütles Tigapuu.
«Soo,» imestas Ollino ja pöördus Indreku poole küsimusega: «Mis teie sellest arvate, Paas? Kas Tigapuu ka teie eest on välja astunud?»
«Ei mäleta,» vastas Indrek ja arvas parajaks hetkeks juurde lisada: «Aga raha, mis ta minult laenas, seda ta küll ära ei maksa.»
«Mis on rahal inimese õigustega tegemist!» hüüdis Tigapuu. «Ja millal olen mina sinult midagi laenanud?»

[1] Sa oled ju täitsa armunud (saksa k.). — *Toim.*

«Juba ammugi,» vastas Indrek. «Sügisel, kui ma alles siia tulin.»

«Mina sinult laenanud? Mina sinule võlgu?» imestas Tigapuu.

«Vähemalt see rubla, mis teki eest.»

«Aga selle eest sa ju magasid minu teki ja padjaga.»

«Mitte ainustki ööd, sa võtsid nad ju tagasi.»

«Mis sa andsid.»

«Sa ju ütlesid, et võõrad asjad.»

«Mis sa uskusid, kuigi ütlesin.»

«Sa siis petsid?»

«Mis sa lasksid ennast petta.»

«Ah see ongi see sinu õigus?»

«See ongi minu õigus, kui teine on nii rumal.»

Need laused pilluti ruttu, peaaegu ühekorraga vastastikku teineteisele näkku. Ollino seisis, käed püksitaskus, ja vaatles poisse. Tigapuu viimaste sõnade juures ütles ta muiates, pöördudes nagu Indreku poole:

«Tigapuu on armunud, see on kindel. Sest kui inimene arvab, et temal on õigus teist petta, siis on ta tingimata armunud, seda pidage meeles.» Ütles ja hakkas mööda tuba edasi-tagasi kõndima, nagu oleks kogu küsimus lahendatud. Indrek ei teadnud, kas tema sõnu tõsiselt või naljana võtta. Alles paljude aastate pärast oleks võinud ta taibata, kuivõrd palju oli Ollino sõnades tõtt, aga siis oli ta juba need sõnad unustanud.

Aga järgmisel päeval küsis preili temalt söögitoas:

«Kas see on tõsi, et teie läksite Tigapuuga minu nime pärast riidu?»

«Teie nime pärast mitte,» luiskas Indrek, kuna tal endal tulid meelde Ollino sõnad: armunu arvab, et tal on õigus petta.

«Mispärast siis?» küsis Ramilda, nagu oleks tal millestki kahju.

«Mina laulsin ainult Midli-Madli, Kidli-Kadli — seda pääsukese laulu.»

«Oli see tõesti nii?» usutas Ramilda ja vahtis Indrekule nagu pettunult otsa.

«Aga kas te minu nime peale ei mõelnud, kui nõnda laulsite?»

«Ei mäleta hästi, aga ma arvan, ei vist.»

«Tuletage hästi meelde,» ajas Ramilda peale. «Rimadla, Ramidla, Miradla, Maridla, Ridla, Radla, Ridli, Radli, Kidli-Kadli, Midli-Madli. Tingimata oli see nõnda, eks olnud?»

«Ei tea, võib olla.»

«*Ganz bestimmt, so war es!*» [1] kinnitas Ramilda ja lisas nagu endamisi juurde: «Tähendab: Tigapuul on ometi õigus! Tigapuul oli õigus!»

Nende sõnadega läks ta tantsiskledes uksest välja, nagu tõttaks ta kuhugi mõnda rõõmusõnumit viima, ja Indrek kordas talle mõttetult järele: «Tigapuul oli õigus, Tigapuul oli õigus,» kuna ta südames tundis äkki seletamatut raskust, mis sünnitas kogu kehas imeliku kuumuse. Kuid äkki nägi ta end kuskil surnuaia nurga ääres, kus kohisesid tumedad kuused, ja keegi teine seisis tema ees, kes jooksis ära. Aga tema jäi paigale. Ka täna jooksis keegi teine ära, ikka jookseb keegi ära, keegi teine, ainult tema jääb, tema üksi.

Nõnda sonis Indrek leiba lõigates, kui proua Malmberg sisse astus ja ütles:

«Miks te täna nii hullusti leiba lõikate?»

«Nuga on vist nüri,» arvas Indrek.

«Tehke nuga teravaks, muidu purustate rohkem, kui lõikate.»

Ka taldrikud ja noad-kahvlid ei tahtnud täna Indrekul käes seista, aina kukkusid, aina kolisesid.

«Mis teil täna ometi on? Olete unine või haige?» küsis proua Malmberg.

«Öösel kõlistati palju,» ütles Indrek. «Ei saanud magada.»

«Vaene poiss!» haletses proua. «Aga nõnda ei jää neist vaestest taldrikutest ja tassidest varsti enam midagi järele, kui te neid nii hirmus peksate. Näete isegi, taldrikutel kõigil tükid servast ära ja tassidel pole enam kõrvu olemaski.»

«Kõrvadeta ongi mõnusam,» arvas Indrek, «mahuvad paremini üksteise sisse.»

«Aga mis nägu siis tassil on, kui tal kõrva pole!» ütles proua Malmberg õpetlikult. «Mis nägu oleks inimesel, kui ta oleks kõrvadeta. Inimesel poleks siis mingit nägu. Nii ka tassil: tema on alati inimese käes ja temal peab olema kõrv küljes.»

---

[1] Päris kindel, nii see oli (saksa k.). — *Toim.*

«Ja muidugi, proua Malmberg,» oli Indrek nõus.

«Aga miks peksate siis tassidel kõrvad ära, kui nad teil endal on alles?»

«Ega ma ei peksa ju, nad ise lähevad,» vastas Indrek. «Oleks inimese kõrvad niisama õrnad kui tassidel, siis oleksid vist kõik inimesed kõrvuta.»

«See olekski õiglane,» arvas proua Malmberg, «sest milleks inimeselgi kõrvad, kui pole tassil.»

«Aga tasside kõrvad ei kuule ju,» katsus Indrek vastu vaielda.

«Kas kõigi inimeste kõrvad kuulevad?» küsis proua Malmberg. «Minu isa kõrvad ei kuulnud lõpuks mitte midagi, aga kas keegi kiskus nad sellepärast peast ära? Ühes oma kurtide kõrvadega läks teine hauda ja tõuseb viimselpäeval üles.»

«Ega tassid üles tõuse,» vaidles Indrek ikka veel vastu.

«Kas kõik inimesed tõusevad?» küsis proua Malmberg. «Kus on, kesärataks juudid või paganad? Kes neid äratab? Ei keegi! Sellepärast polegi tähtis, kas neil surres on kõrvad peas või mitte. Aga ometi on nad neil alles ja miks ei või siis ka tassil olla.»

Nõnda õpetas proua Malmberg Indrekut ja tegi talle selgeks, et tassidel peavad kõrvad küljes olema, kuigi nad pole surelikud nagu inimesed — kristlased, juudid ja paganad. Proua Malmberg tegi Indrekule ja ka kõigile teistele noortele kõik asjad selgeks, aga nemad ei suutnud temale midagi selgeks teha. Nõnda võitsid neist kõnelusist aina noored, mitte aga proua Malmberg. Ometi armastas tema noortega rohkem arutada kui noored temaga, sest tema tahtis palju rohkem õpetada, kui noored õppida.

Tasside ja inimeste kõrvade küsimusel oli ometi mingisugune saatuslik eeltähendus. Sellest sai proua Malmberg ise kõige paremini aru. Möödus ainult paar päeva ja siis jäi vürst lõunale hiljaks, nagu see temaga oli varemaltki juhtunud. Aga täna jäi ta eriti palju hiljaks, ja et proua Malmberg armastas korda, siis ei andnud ta vürstile enam süüa, kinnitades temale, et tänasest päevast peale jäävad kõik söömata, kes ei ilmu õigeks ajaks lauda. Erandite hulka pidi kuuluma ainult Ollino, kel oli palju tegemist, ja Paas, kes oli sagedasti sel ajal alltoas valvekorral, kui teised lauas istusid.

Tänagi Indrek alles sõi parajasti, kui vürst sisse astus, võttis ülal lauaotsas istet ja ütles:

«Palun mulle siia katta.»

Et vürst rääkis ainult vene keelt, mida proua Malmberg ei mõistnud, siis küsis viimane Indrekult, mis see tahab, ja laskis talle vastata, et täna enam lõunat ei saa. Aga vürst ei tahtnud sellest midagi teada, vaid vastas:

«Mu kõht on tühi, ma tahan süüa.»

«Siis peate seda kuskilt mujalt otsima, mitte siit,» pidi Indrek vürstile tõlgina vastama.

«Mina ei liiguta ennast siit enne, kui süüa saan,» ütles vürst kindlalt.

«Ma kardan, teie peate siis väga kaua ootama,» ütles Indrek.

Vastuseks lõi vürst käega vastu lauda ja pöördus Indreku poole:

«Ütelge sellele eidele veel kord, et ta mulle viibimata süüa annab, või muidu ei vastuta ma oma tegude eest.»

Kui Indrek oli need sõnad viisakalt edasi andnud, pidi ta vastama:

«Proua Malmberg vastutab oma tegude eest, sest tema ei ole vürstlikust soost. Tema vastutab ja ei anna vürstile süüa, tehku see, mis tahes.»

«Katke silmapilk laud!» karjus vürst ja põrutas rusikaga lauale.

Indrek pidi nüüd vürstile ütlema, et ta ei karjuks, sest siin pole ta mitte vürst, vaid ainult koolipoiss, kes lõunale on hiljaks jäänud. See oli õieti viimane, mida Indrek tõlgina sai öelda, sest peale seda läks saksa- ja venekeelne sõnavaling nii hoogsaks, et polnud võimalik enam midagi tõlkida. Ägedad liigutused, välkuvad silmad ja moonutatud näod rääkisid selgemat keelt kui ükski suu. Lõpuks seisid vürst ja proua Malmberg vastastikku laua ääres, kuhu olid kuhjatud puhtad tassid ja alles pesemisest märjad taldrikud, seisid ja karjusid teineteisele sõnu, mille tähendust nad ennem aimasid, kui mõistsid.

«Kas te annate mulle süüa, küsin ma viimast korda,» karjus Bebutov. «Ei või jaa?»

«Minge välja ja ärge karjuge siin!» hüüdis proua Malmberg talle vastu ja näitas käega ukse poole. Aga nüüd sündis äkki midagi, milleks polnud ette valmistatud vististi keegi, vürstki mitte. See oli mingisuguse silmapilkse nõutuse tagajärg. Vürst tahtis nähtavasti midagi muud teha, sest ta mus-

tad, põlevad silmad jooksid otsides mööda suurt tuba ringi, aga nad ei leidnud midagi muud kohasemat kui lauanõude virnad. Ja nõnda siis kahmaski ta esimese tassivirna ja virutas selle raksatades põrandale, kuna ta ise karjus, vahtides proua Malmbergile näkku:

«Andke süüa!»

«Teie olete hull!» karjus proua Malmberg talle vastu, ilma et oleks ennast paigalt liigutanud.

Jälle raksatasid riistad põrandale ja purunesid tuhandeks tükiks, mis kargasid üle kogu toa laiali.

Tüdruk põgenes hirmunult ukse juurde ja vingus sealt:

«Proua, proua, lubage, et ma toon talle midagi, muidu peksab ta kõik puruks!»

«Sina ole vait!» karjus proua Malmberg vastu ja taganes ka ise ukse poole, eemaldudes nõnda hullunud mehest. Ja pöördudes Indreku poole, kes ka oli püsti karanud, käskis ta:

«Ütelge talle veel kord kindlasti, et ta süüa ei saa, lõhkugu või kogu maja.»

«Ah ei saa?!» karjus vürst Indrekule vastu, kui see oli talle proua Malmbergi sõnad edasi andnud, ja kahmas laualt ühe käputäie riistu teise järel, et neid hirmsa raginaga põrandale virutada. Vististi oleks ta nad kõik kuni viimseni hävitanud, kui mitte Ramilda poleks siia sattunud. Tema ei pannud teiste hirmunud nägusid tähelegi, nägi ainult vürsti, kes töötas kui hullumeelne.

«Kui kena, kui imekena!» hõiskas ta rõõmu pärast, kui vürst käputäie riistu põrandale virutas. «Niisugust müra pole ma veel ühelgi ilutulestikul kuulnud!»

Need sõnad räägiti saksa keeles ja sellepärast ei võinud vürst neist aru saada, aga ta kuulis uut häält ja vaatas tagasi. Ning nähes, et Ramilda seisab õnneliku näoga keset tuba ja vaatleb tema laastavat tegevust, tuli tal nagu aru uuesti tagasi ja ta peatus oma askelduses.

«Veel kord!» palus Ramilda vene keeles. «See oli nii ilus: trrrahhh!» kiljus ta rõkatades. Aga vürst seisis kui uimane keset killustatud riistu ja ei liigutanud end.

«Sina ära sega end minu asjadesse!» karjus proua Malmberg õetütrele.

«Ei, armas tädi,» vastas Ramilda. «Aga miks ta hakkas lõhkuma?»

«Ei saanud süüa,» vastas proua Malmberg.

«Miks siis? Kas ei olnud või?»

«Jäi hiljaks. Tema jääb alati hiljaks, aga minu majas peab kord valitsema,» seletas proua Malmberg.

«Tähendab nälja pärast,» lausus Ramilda. «Tühja kõhu pärast hakkas vaenekene lõhkuma.» Ja vürstile lähenedes ütles ta sellele:

«Teate, kui nälja pärast, siis ei maksa, ega tädi ikkagi süüa ei anna. Uskuge, mina tunnen teda. Kui ütleb ei, siis jääbki ei.»

Ramilda rääkis seda nii lihtsalt ja südamlikult, nagu kõneleks ta mõne lapsega. Vürst ei osanud muud teha, kui kummardas, palus vabandust ja läks.

«See inimene on püstihull,» ütles proua Malmberg nüüd. «Näete, mis ta tegi!»

«Aga kui ta kõht oli kangesti tühi,» püüdis Ramilda vürsti kaitsta. «Mina läheksin ka hulluks, kui ma näeksin, et süüa on ja et mulle ei anta. Iseasi, kui just ei ole, siis ehk ei lähe nii ruttu hulluks.»

«See oli juba enne hull, kui ta siia tuli,» vastas proua Malmberg. «Aga küll mina ta terveks teen.»

«Teda ehk näljutati ka kodus, sellepärast,» arvas Ramilda. «Näljaga lööb ikka inimestel nende hullus välja, muidu on ta neil sees. Sest kust ta muidu näljaga või mõne muu suure hädaga tuleb, kui ta juba enne neil sees ei ole.»

«Jäta oma rumalused!» ütles proua Malmberg õetütrele.

«See ei ole rumalus, armas tädi,» vaidles Ramilda vastu. «Kõik inimesed ei lähe ainult sellepärast hulluks, et neil pole nii suurt häda. Aga niipea kui tuleks see suur häda, siis oleksid kõik hullud. Nagu seegi: nägid, mis silmad tal olid. Tead, armas tädi, kui meil tuleks suur häda, siis oleks meil ka niisugused silmad.»

«Temal on alati niisugused silmad, anna süüa või ära anna.»

«Siis juba parem anna talle, armas tädi,» palus Ramilda. «Sest milleks teda näljutada, kui tal on niisugused silmad.»

«Jäta mind rahule!» hüüdis proua Malmberg. «Ma tean isegi, mis ma teen. Mine ära, mine kohe!»

«Ma lähen . . . lähen juba,» vastas Ramilda, jäi aga siiski ukse alla seisatama ja ütles: «Aga tore oli: kahe käega taldrikud kõrgele üle pea ning siis äkki — trrrahhh! Ja tassid! Vaesed vanad tassid! Neil polnud enam kõrvugi küljes. Või olid veel mõnel?» küsis Ramilda Indrekult.

«Mõnel olid veel,» vastas see.

«Vaesed kõrvad! Kui mõelda, et . . .»

«Kuule, mine juba kord!» sundis proua Malmberg oma õetütart. Aga kui see ukse avas, tulid talle vastu härra Maurus ja Ollino.

«Miks oled sa siin?» küsis direktor tütrelt. «See paik siin pole sinule.»

«Ma käisin ainult vaatamas,» vastas Ramilda. «Kogu põrand on täis!»

«Aga nüüd mine!» käsutas direktor ja astus ühes Ollinoga söögituppa. Kui ta oli hävingu üle vaadanud, naeratas ta rahul olles ja ütles Ollinole ning proua Malmbergile:

«Kahju, et kõiki puruks ei peksnud, oleks kõik uued saanud.»

«Ta ehk olekski kõik purustanud, aga Ramilda tuli vahele,» seletas proua Malmberg.

«Ikka tuleb tema, kus teda tarvis ei ole,» lausus direktor niisuguse häälega, nagu oleks tema sõnadel mõni laiem tähendus. Ja Indreku poole pöördudes ütles ta: «Kutsuge Jürka, et ta põranda puhtaks teeks.»

«Aga mul on õhtuks riistu tarvis,» hädaldas proua Malmberg.

«Ja muidugi, riistu on tarvis,» oli direktor nõus. «Kirjuta üles, mis vaja, ma lähen vürstiga ja ostan uued asemele, sest tema peab maksma. Vürst peab maksma.»

Aga vürst ei läinud ühes direktoriga riistu ostma, ei, seda ta ei teinud. Mis aga maksmisse puutub, siis nõudis ta arve, et seda isale saata, ühes sellekohase seletuskirjaga, mille ka härra Maurus läbi luges ja siis oma käega tähitatult posti pani. Seda tegi ta tööjaotuse põhimõttel: vürst peksis tema riistad puruks ja tema pani selle eest vürsti kirja posti, et kellelgi poleks nurisemist. Nõnda jäidki kõik asjaosalised üsna rahule: vürst oli näidanud, et temaga ei tohi mängida; Ramilda oli oma käitumisega tõendanud, et temal on kaastundlik süda ja et tema võib ka halva asja pärast rõõmutseda; proua Malmberg kinnitas oma talitusviisiga veel kord, mida suudab naine, kui tal on kindel iseloom, ja härra Maurus oskas iseendale ja ka teistele selgeks teha, et kõige meeletumalgi teol võivad head tagajärjed olla: tema poisid hakkavad sööma uutelt taldrikutelt ja jooma kõrvadega tassidest, ilma et temal vaja oleks selleks krossigi kulutada.

Muidugi, nõnda paistis asi alguses. Hiljem kasvasid sel-

lest nii mõnelegi hädapäevad. Üks neist, kes pidi kannatama, ilma et oleks midagi võitnud, oli Indrek. Tema pidi endiselt sööma ja jooma vanadest vigastatud nõudest, sest uusi hakkas ta lauale laduma ülalt otsast, ja enne kui jõudis alumise otsani, olid uued nõud läbi ja endale ning mõnele teisele kaasvennale pidi ta panema vanad. Tema rüüpas endiselt kohvi ja teed kõrvata tassist. Ometi oli proua Malmberg ise temale selgeks teinud, kui tähtis on tassil kõrv. Lisaks veel see, et uute tasside kõrvu pidi hoidma surmahirmuga. Kui tänini oli võinud riistadega iseenda ja teiste meelelahutuseks kolistada, siis pidi nüüd söögitoas valitsema vaikus, nagu laotaks lauale puu- või kumminõusid. Ja et seda käsku tõepoolest täidetaks, seisis proua Malmberg ise aina püsti juures, kui lauda kaeti või koristati, et ei pudeneks mõnel taldrikul serv või tassil kõrv. Või kuigi ta lahkus viivuks söögitoast, siis jättis ta kõik uksed lahti, mis tema eluruumide poole viisid, et kostaks kõik, mis kostma peab. Nõnda muutus seisukord söögitoas kõigile otse talumatuks. Isegi Ramilda sai sellest osa. Enne võis ta vahetevahel tükid ajad poistega omasoodu söögitoas lobiseda, nüüd polnud see enam võimalik: ta pidi sealt kas jalamaid lahkuma, või tädi kuulas iga sõna pealt.

«Ma tahan katsuda, kas tassidel seisavad kõrvad küljes või mitte,» kordas proua Malmberg, nagu ajaks ta kellegagi jonni. Aga tema ei mõtelnudki jonnida, vaid temal oli niisugune kindel iseloom, et kui hakkab midagi tegema, siis teeb lõpuni, teeb kas või eluotsani, kuigi peaks ise kõigepealt selle käes kannatama. Nagu nüüdki! Sest mis sai ta selle eest tasuks, et ta söögitoas politseikordnikuna valvas? Ainult mälestuse, et vürst pidi tol korral ikkagi söömata lahkuma. Aga tassikõrvade valvamine oli igapäevane elu, mis vältas päevast päeva, hommikust õhtuni, ja oli lõpuks hirmus väsitav, tüütu ja närveeriv. Rikkus meeleolu! Kõik panid tähele, et uued lauanõud rikkusid proua Malmbergi meeleolu. Sellepärast siis Ramilda sosistas Indrekule nagu mõnda saladust:

«Tädi on uute tasside pärast väga kuri.»

«Miks nii?» päris Indrek.

«Et neil on kõrvad küljes.»

«Aga võib ju ära murda,» naljatas Indrek.

«Just, seda minagi,» naeratas Ramilda saladuslikult. Ja nagu oleksid nad kahekesi milleski juba kokku leppinud,

kahmas ta Indreku käest — just poisi sõrmede vahelt — uue roosilise tassi, ja enne kui see sai takistada, kõpsatas tassikõrv vastu lauaserva ning oligi küljest ära. Nõnda kaotas esimene tuliuus tass oma tuliuue kõrva, mille Ramilda ulatas Indrekule öeldes:

«Pistke tasku ja visake pärast ära, kust keegi ei leia. Ruttu!» sundis ta, kui Indrek seisis jahmunult. «Ja . . .» tahtis neiu juurde lisada, aga sõnade asemel tõstis ta ainult oma esimese sõrme põiki huulile. See oligi see silmapilk, kus Indrek tähele pani, kui peened sõrmed on Ramildal. Ka seda märkas ta, et sõrmeots toetus ninaotsale ja jättis sinna üürikeseks väikese valge laigu. Ja iga kord, kui ta nägi meelega murtud tassikõrva, tuli see pisitilluke valge laik Ramilda ninaotsal talle uue elavusega meelde.

Kui proua Malmberg natukese aja pärast söögituppa tuli, jooksis Ramilda talle lävele vastu ja hüüdis:

«Tädi, kallis tädi, ühel uuel tassil on kõrv küljest ära! Tule vaata, tule ruttu!»

Ja ta jooksis ning kahmas laualt tassi, et seda proua Malmbergile näidata, aga enne kui ta seda jõudis teha, pillas ta tassi põrandale, kus see kildudeks purunes. Ehmunult, veel enam aga pettunult jäi Ramilda seisma ja lõi silmad kord tädile, kord Indrekule. Ja Indrekul oli äkki tundmus, nagu peaks ta tassikõrva taskust võtma ja ka selle põrandale viskama, teiste tükkide juurde. Vaevalt suutis ta hoiduda seda tegemast.

«See on lihtsalt hirmus, kui helepala sa oled!» hüüdis proua Malmberg pahaselt. «Nüüd lõhkusid uue tassi ära.»

«Aga tal polnud ju enam kõrva küljes!» hüüdis Ramilda vastu. «Uuel tassil polnud enam kõrva, armas tädi, seda tahtsin sulle näidata.»

«Nüüd muidugi pole tal enam kõrva küljes,» ütles proua Malmberg.

«Ei, tal oli juba enne kukkumist kõrv ära. Ise oli terve, aga kõrva ei olnud.»

«Seda ma ei usu, see pole võimalik,» vaidles proua Malmberg vastu.

«See oli võimalik,» kinnitas Ramilda. «Mina nägin oma kahe silmaga ja härra Paas nägi seda ka.»

«Siis pidite teie ise selle kõrva just praegu ära murdma,» ütles proua Malmberg Indreku poole pöördudes.

«Mina mitte,» vastas Indrek.

«Tema mitte,» kinnitas Ramilda.

«Kust siis sina seda nii hästi tead?» küsis proua Malmberg õetütrelt.

«Ma olin ju siin,» ütles Ramilda, «nägin, kui ta parajasti tassi võttis ja mulle kohe näitas, et kõrv küljest ära. Palus veel mind, et mina, armas tädi, oleksin sinu ees tunnistajaks, et mitte tema seda pole teinud, sest härra Paas teab ju, kui väga sa neid uusi tasse ja nende kõrvu armastad.»

«Mina armastan korda ja seda soovitan ka sinule,» vastas proua Malmberg õetütrele, ja pöördudes Indreku poole, küsis ta:

«Kes siis murdis selle kõrva ära? Kes see võis küll olla, mis te arvate?»

«Mina ei tea midagi arvata,» vastas Indrek.

«Oli ehk enne vigane ja läks ise küljest ära,» arvas Ramilda.

«Ükski asi ei lähe ise küljest ära,» ütles proua Malmberg elutargalt, «ikka peab keegi olema, kes ta küljest ära ajab või teeb.»

Aga et proua Malmberg ei osanud oletada, kes see keegi võis olla, siis ei uskunud ta ka seda, et purunenud tass oli ilma kõrvata. Seepärast hakkas ta põrandalt teiste tükkide seast tassi kõrva otsima, millises tegevuses teda ka Ramilda ja Indrek toetasid. Ja kui ta seda sealt ometi ei leidnud, ütles ta lõpuks:

«Tähendab keegi pidi ta ikkagi ära murdma ja kõrvale toimetama.»

«Keegi tingimata,» kinnitas Ramilda.

«Aga jumal tänatud, et sa ka tassi enda maha pillasid: saime tast ometi lahti. Nüüd lähme toome uue asemele ja siis tahan ma näha, kas tassidel seisavad kõrvad küljes või mitte. Meil kodus olid vanaema kohvitassid ja neil ei puudunud ainustki kõrva, aga siin ei seisa paari päevagi. Tassidega peab oskama õrnalt ümber käia! Peab oskama! Aga inimesed ei oska. Minu mees õppis kümme aastat, aga suri enne ära, kui õppis õrnalt ümber käima. Niisugused on need mehed. Kui nemad lapsi kasvataks, siis puuduks vist küll pooltel inimestel kõrvad ja teised ihuliikmed, tassidest rääkimata. Mina pole kogu eluaeg ühelgi tassil kõrva küljest ära teinud ja minu õetütar Miralda siin...»

«Armas tädi, palun Ramilda, mitte Miralda, muidu tulevad mul mõlemad kõrvad peast ära,» palus preili.

«Ära sega, kui ma noort inimest õpetan,» ütles proua Malmberg. «Keegi peab ometi noori õpetama ja neid perekondlikult kasvatama, sest seda läheb neil elus tarvis. Mis on kasu ladina keelest, kui ei osata kohvitassigagi nõnda ümber käia, et tal kõrv küljest ära ei tuleks. Nõnda pole saksa keelestki suuremat kasu. Sa mõtle ometi ise, kuhu see kõlbab, kui kõik meie inimesed oleksid haritud ja räägiksid saksa keelt, aga ise murraksid kõigil tassidel kõrvad ära.»

«Härra Paas ei oska veel hästi saksa keelt, tema võiks ikkagi mõne tassikõrva ära murda, eks, armas tädi?» ütles Ramilda.

«Sinul on kõik ainult nali ja naer, sina ei mõista veel elutõde!» ohkas proua Malmberg.

«Küll ma õpin, armas tädi, usu, ma õpin,» kinnitas Ramilda. «Aga lähme toome nüüd selle uue tassi ära, seda on hädasti tarvis.»

«Sellega on aega,» vastas proua Malmberg.

«Ei, ei, lähme kohe, armas tädi!» mangus Ramilda ja võttis proua Malmbergi käest kinni, kes lõpuks järele andis ja laskis enda uksest välja vedada.

Natukese aja pärast jooksis Ramilda söögituppa tagasi, mantel juba seljas, ja sosistas Indrekule:

«Nüüd peate teie, nüüd teie. Kohe! Nüüd on teie kord, muidu ei saa ma enam kunagi teile saksa keelt õpetada. Tassikõrv või saksa keel!»

Ütles ja kadus, nagu oli ilmunudki: kergesti, kärmesti, ootamatult.

Pärast õhtusööki leiti, et ühel tassil oli jällegi kõrv küljest ära.

«See oli teist väga ilus!» kiitis Ramilda Indrekut. «Nüüd usaldan ma teid, ainult teid. Ka papa usaldab teid, ma tean. Ja teate, mis tädi ütles? Ütles: noh, nüüd on valmis, sest kui ühel on kõrv läind, siis lähvad ka teistel. Sellepärast peate paari päeva pärast veel ühe kõrva, nii et ta oma sõnu kindlasti usuks. Temal on usk peaasi. Ja need kõrvad hoidke mälestuseks, eks? Kas hoiate? Mul on tädist nii kahju, kui ta nõnda valvab. Öōselgi ei saa ta õieti rahu, näeb tassikõrvadest unes. Vaene tädi! Nii et üks veel, sellest aitab tädi usuks, rohkem pole vaja.»

Ramildal oli tõepoolest õigus, sest kui leiti, et juba teine uus tass on ilma kõrvata, ütles pr. Malmberg Indreku juuresolekul:

«Mis minagi enesest nii väga vaevan, et teist haritud inimesi teha, jooge ja sööge pealegi nagu põrssad mollil, kui te muidu ei saa.»

XIII

Nõnda saavutas Ramilda endise võimaluse söögitoas lobisemiseks. Ainult saksa keele õpetamisest Indrekule ei tulnud suurt midagi välja. Üldse oli see aine, mida kõik pidasid hirmus tähtsaks ja mille eest ükski õieti ei hoolitsenud. Klassiski oli ta usaldatud vana ning küüraka sakslase hoolde, kes juba esimesel päeval ristiti perpendikliks, mille eestlased seletasid tilgutiks, sest härra Schulz kandis pikka musta kuube ja selle saba tegi erilise kõnnaku tõttu selja taga tilgutilisi liigutusi. Hiljem langesid need mõlemad nimed unustusse ja nende asemele astus Koopula, mis jäi püsima lõpuni.

Selle nime põhjustas asjaolu, et härra Schulz alustas oma saksa keele õpetust klassis koopula seletamise ja eritlemisega. Ta otsis raamatust venekeelse lause, tõlkis selle saksa keelde ja laskis siis õpilase selle mustale tahvlile kirjutada, nii et kogu klass näeks, kuis on venekeelne lause saksa keeles. Ja kui siis küllalt oli nähtud, hakkas ta lausest otsima koopulaid. Tunni lõpul kirjutasid õpilased musta tahvli lause endale vihkudesse ja järgmises tunnis eritleti teda uuesti. Nõnda kestis see tundide kaupa ja poistele tundus, nagu ei õpetatakski neile saksa keelest midagi muud kui aga koopulat. Nõnda siis jõuti paari nädalaga sinnamaale, et õpilastel kadus saksa keele vastu vähemgi huvi. Kui neilt midagi küsiti, siis hakati huupi vastama «koopula». Esiteks tegi see vanahärrale nagu naljagi, aga kui lõpuks kogu klass ainult «koopula, koopula» laulis, kaotas ta kannatuse ja käsutas Indreku direktorit kohale paluma.

«Ära mine!» keelasid teised eesti keeles, mida õpetaja sugugi ei mõistnud, sest ta oli hiljuti kuskilt Volga äärest Baltimaale tulnud. «Las ta läheb ise.»

Ja Indrek ei läinudki.

«Siis lähen ma ise,» ütles härra Schulz ähvardavalt ja lahkus klassist, ning kuna härra Maurus juhtus parajasti kodu olema, ilmus ta tema saatel varsti tagasi.

«Kus on see, kes ei tulnud härra Maurust kutsuma?» küsis direktor.

«See siin,» näitas õpetaja Indrekule.

«Mina käskisin, aga tema ei läinud, ütles, et klass on vastu.»

«Teie häbemata inemine!» karjus direktor eesti keeli Indreku nina all, nagu tahaks ta külge karata. «Teie suur ja pikk niisuke! Mis on teil selle väikse ja madala klassiga tegemist, kui kooliõpetaja käsib? Kooliõpetaja on siin härra Mauruse asemik ja tema sõna peavad kõik kuulama. Kas teie peate minu sõna kuulama?»

«Pean,» vastas Indrek.

«Miks te siis härra Schulzi sõna ei kuulanud, kui tema on minu asemik?»

«Ma ei teadnud, et . . .» tahtis Indrek öelda.

«Mis?!» karjus direktor. «Teie ei teadnud, et kooliõpetaja on minu asemik? Teie arvasite, et see väike Lible seal on minu asemik. Teie teete mulle oma pikkuse ja rumalusega selle sakslase ees häbi. No mis ma pean talle nüüd ütlema?» Ja pöördudes õpetaja poole, ütles ta sellele saksa keeli: «See pikk on nii lühikese aruga, et tema ei teadnud . . . Tema mõtles, et kui klass on vastu, siis peab tema klassi sõna kuulama, sest klassis on mitu, teie aga olete üksi. No mis ma teen temaga, kui ta on nii pikk ja lühikese aruga. Vaene on ta ka, raha tal ei ole. Teinekord saatke mõni lühem, see tuleb kohe, lühem tuleb, sest temal on ehk pikem aru. Ja siis see teine asi, kuis see oli? Palun vene keeles, et kõik mõistaksid.»

«Vaadake, härra direktor,» algas õpetaja, «mina olen neile katsunud selgeks teha, mis on koopula, sest koopula on mitte ainult saksa, vaid ka igas teises keeles väga tähtis asi, väga; näiteks: *Der Mann ist klein, das Kind ist gross*[1] . . .»

«Kuis nii?» imestas direktor. «Kuis see oli: *Der Mann ist klein, das Kind ist gross?*»

«Ma ütlen seda ainult näiteks, sellepärast ei tarvitse see sisuliselt tõsi olla, härra direktor,» seletas õpetaja vabandavalt.

«Ikka peab tõsi olema, olgugi näiteks,» ütles direktor. «Härra Mauruse koolis räägivad ka kooliõpetajad tõtt, mitte ainult härra Maurus ise ja tema õpilased.»

---

[1] Mees on väike, laps on suur (saksa k.). — *Toim.*

«Hea küll siis, härra direktor,» oli õpetaja nõus. «Ütleme siis nõnda: *Der Mann ist gross, das Kind ist klein.* Mõlemas lauses kordub sõna «*ist*», mis seob teisi sõnu; sellepärast nimetataksegi teda koopulaks. Härra direktor ehk ütlevad, on's minu seletus õige?»

«Väga õige,» kinnitas härra Maurus.

«Ja selge?» küsis õpetaja.

«Üsna selge,» kiitis härra Maurus.

«Väga rõõmustav, härra direktor, et olete minuga ühel arvamusel,» ütles õpetaja nüüd. «Aga nemad siin mõtlevad nähtavasti, nagu õpetaksin mina neile midagi võimatut, midagi lausa rumalust. Nemad panevad seda kõik naeruks ja vastavad mulle kõigile küsimustele ainult «koopula», ja nagu poleks ma neile midagi muud õpetanudki või nagu oleks see kogu saksa keele grammatika. Muidugi, ma ei vaidle vastu, et kui asja filosoofiliselt võtta, siis võib ainsast mõistest kogu süsteemi tuletada, terve ilmavaate arendada, kuid mina ei usu, et meie võiksime või saaksime seda tähtsat küsimust siinkohal nii põhjalikult käsitleda või et õpilastel jätkuks arusaamist koopula filosoofilisest tähendusest inimkõnes üldse, vaid mina arvan, et nemad tahavad mind oma korduva vastusega naerda ja pilgata. Seda arvan mina, härra direktor.»

«Mina ka,» oli härra Maurus nõus, nagu valmistaks see talle pisut rõõmu. «Aga kes andsid teile selle vastuse? Missugused?»

«Kõik.»

«Näiteks, kes? Nimetage mulle ühe lurjuse nimi, kõiki ei saa ju korraga küsida.»

«Silmapilk, härra direktor, ma vaatan raamatust järele, seal on mul märgitud. Raamatus on mul kõik märgitud. Näiteks Lible.» Õpetaja rõhutas hääldades viimast silpi, nii et Liblest sai Liblee.

«Ah sina, väike Lible, oledki see peavõrukael siin klassis!» hüüdis direktor. «Sellepärast oledki sa sinna tagumisse pinki pugenud. Aga nüüd tule siia, tule esimesse, seisa siin selle pika kõrval, kui õpetaja sinult küsib.»

Lible asus direktori käsul Indreku kõrvale, kes istus esimeses laudade reas.

«Küsige nüüd sellelt väikeselt,» käsutas direktor õpetajat. Aga selle mõtted viibisid nähtavasti kuskil mujal ja sellepärast ei pannud ta tähelegi, et esitas poisile küsimuse, mil-

lele see pidi tahes või tahtmata «koopula» vastama, kui ta ei tahtnud anda vale vastust. Ja vaevalt oli Lible huulilt see sõna langenud, kui juba direktor teda kahe käega kõrvade äärest sagis, kuna ta ise läbi hammaste karjus:

«Du kleiner Schinder!»

«Härra direktor, härra direktor!» hädaldas õpetaja. «Nüüd vastas ta õieti, mina ise küsisin vääriti.»

Alles nüüd taipas härra Maurus, mis ta oli teinud, ja klassi poole pöördudes ütles ta sellele eesti keeli, kuna ta ise üle prillide vahtis:

«Nüüd te näete, kui loll see sakslane on. Nõnda on olnud ta seitsesada aastat.»

Ja vähe puudus, siis oleks ta oma parema käe harakil sõrmedega silmade ees vehelnud, et sellega tähendada: tal on arust puudu. Aga õigel ajal langes tal käsi tagasi, ta raputas ainult oma halli pead ja ütles:

«Ja minu väike hea poiss pidi selle sakslase pärast ilmaasjata peksa saama! Aga meie oleme ikka sakslase pärast peksa saanud, ikka tema pärast. Häbi! Võtke sellest õpetust!»

Ja õpetaja poole pöördudes lisas ta saksa keeli:

«Nüüd võite jätkata, ma ütlesin neile kõik.»

Ütles ja läks. Aga härra Schulz ei esitanud õpilastele enam ainustki grammatilist küsimust, kartes vastuseks kuulda «koopulat». Järgmisel päeval, kus tal koolis ei olnud ainustki tundi, andis härra Maurus Indrekule pärast lõunat kirja ja käskis selle viia härra Schulzile.

«Hoidke seda hoolega,» ütles ta, «siin on raha sees. Andke kiri ära ja tulge kohe. Mitte rääkima jääda, mitte seda vana narri kuulata, sest tema armastab rääkida, kui keegi teda kuulab.»

Kirja aadress juhatas Indreku linnaserva, kus voorimehed ühes vankri ja hobusega kevaditi mõnikord porri kinni jäid. Kuskil väikeses hoovipealses majas asus härra Schulz. Ukse ees väljas pakuvirnal istus keegi taaditudike märtsikuu päikese paistel. Indrek küsis temalt härra Schulzi, aga vanake ei vastanud, nagu viibiks ta nii sügavais mõtteis. Ukse avas Indrekule härra Schulz ise.

«Aa, see olete teie!» hüüdis ta, nagu oleks tal Indreku tulekust üpris hea meel. «Olge head, olge head, astuge sisse, astuge sisse. Mul käib nii vähe külalisi, et . . .»

«Mul on teile ainult see kiri ära anda,» ütles Indrek.

«Astuge nüüd sisse,» mangus härra Schulz. «Silmapilgukski! Või olen ma tõesti nii halb, et minu juurde ei või silmapilgukski sisse astuda?»

Indrek astus sisse ja ulatas kirja.

«Kellelt see on?» küsis Schulz. «Härra Mauruselt? Mis võib härra Maurus minule kirjutada, ma olin temaga ju alles eile koos?»

Ta avas oma närviliste sõrmedega kirja ja luges.

«Teate, mis kiri see on?» küsis härra Schulz Indrekult. «Härra Maurus ütleb mulle mu tunnid üles, ja näete, siin on mu viimane tasu. Aga kas teate, härra . . . härra . . . vabandage, kuis on teie lugupeetud nimi? Nimedeks pole mul annet, pole olnud kogu eluaeg. Isegi pruut jättis mu maha, sest kolmekuise kihluse järel ei suutnud ma tema nime meeles pidada. Sellepärast, kui lubate, tähendan teie auväärt nime raamatusse, raamat ei unusta. Raamatul on parem mälu kui inimesel. Nii siis, härra Paas, kas teie teate, mis kiri see on, mis härra Maurus mulle teie käe läbi läkitab?»

«Te juba ütlesite,» vastas Indrek.

«Ah ma juba ütlesin! Väga hea, väga hea, siis te teate. Aga kas te ka seda teate, mis see mulle tähendab, et härra Maurus oma tunnid üles ütleb? Ei, seda ei tea teie mitte, selleks olete alles liiga noor, härra . . . härra . . .» Ta vaatas raamatusse ja ütles: «Härra Paas, teie olete selleks liiga noor. Need on peaaegu minu viimased tunnid, peaaegu, ütlen ma; mõistate? Aga te ehk nägite seda vanahärrat seal ukse ees päikese paistel? See on minu isa, ja tema on hoopis kurt, temaga ei maksa rääkida, tema ei kuule, ei tahagi kuulda — nii vana on ta. Tema ootab surma ja tahab, et mina ta kodumaale mataksin, — Reini äärde tahab ta, sest seal on meie kodu. Aga kuis viin ma ta Reini äärde, kui härra Maurus ütleb mulle tunnid üles, kui kõik ütlevad? Teie ehk ei tea, mis on kodumaa, sest teil ei ole õiget kodumaad. Teil ei ole Reini, teil ei ole Frankfurti Maini ääres, mis oleks tõesti teie oma. Eks ole nõnda? Teie elate võõral maal, teie elate Saksamaal, mis asub Venemaal, niisugusel võõral maal elate teie. Teie räägite võõrast keeltki, sest teil enestel ei ole keelt, mida te võiksite rääkida. Meie mõlemad kahekesi räägime võõrast keelt, sest meil ei ole kahekesi oma keelt. Aga nii palju saate ometi saksa keelest aru, et mõista, mis tähen-

dab *die Heimat. Die wahre Menschheit kann nur im Heimatland gedeihen!*[1]» Ja nüüd jätkas ta juba kogu aeg saksa keeles: «Aga kus pole kodumaad, kus inimesed elavad võõral maal, seal puudub ka inimsus, tõsine ja õige inimsus. Sest mis ütleb Kant: Talita nõnda, et su teguviis võiks olla elureegliks. Austa teises iseennast. Sest kes ei austa teist, see ei austa ka iseennast. Inimene, kel pole õiget keelt ega kodumaad, ei austa iseennast; ei võigi austada, sest inimesel peab esmalt midagi olema, ainult siis hakkab ta iseend austama. Tõelise inimese esimene varandus on tema keel ja kodumaa. Mõistate mind või ei?»

«Mõistan,» kinnitas Indrek.

«Siis räägin ma saksa keeles edasi, sest inimene peab ikka emakeelt rääkima, ikka emakeelt, pidage seda meeles. Armastage emakeelt, siis õpite armastama ka võõraid keeli; sest kuis armastada võõrast, kui ei armasta oma! Iseoma, iseennast peab armastama, kõik muu tuleb muidugi. Sest mis ütles Sokrates? «Tunne iseennast.» Aga kuis kedagi tunda, kui teda ei armasta? Ja kuis kedagi armastada, kui ei mäleta tema nimegi? Aga mina ei mäletanud klassis teie nimesid. Tähendab, mina, õpetaja, ei armastanud teid, ei õpetanud teile armastust, kuis võisite siis teie mind armastada! Ei, teie ei võinud. Seda mõistan ma alles nüüd. Aga inimene peab armastama. Sellepärast ärge unustage selle nime, keda armastate, kunagi ärge unustage. — Jah, kui teil oleks õige kodumaa, mida armastate, siis õpiksite armastama ka Venemaad. Saksamaadki võiksite siis pisut armastada, Saksamaad ja saksa rahvast, sakslast, mind. Mina pole mõisnik, sest minu isa oli õpetaja, aga kui teie mind õpiksite armastama, siis võiksite ehk pisut armastada mõisnikkugi. Mõistate? Isegi oma mõisnikku võiksite pisut armastada ja austada, kui teil oleks oma õige keel ja kodumaa. Aga teil ei ole, ei ole, teie elate võõral maal ja räägite võõrast keelt, kuis võite siis mindki austada ja armastada. Mina arvan, teie ei või iseendidki õieti austada ja armastada, see on minu arvamus. Oleksin ma rikkam, oleksin ma pisut nooremgi ja mu isa ei ootaks väljas päikese paistel surma, siis kutsuksin teid Reini äärde, kutsuksin ja näitaksin teile, mis on õige kodumaa.

[1] Kodumaa. Õige inimsus saab ainult kodumaal kujuneda (saksa k.). — *Toim.*

Alles Volga ääres mõistsin õieti, mis tähendab, kui inimesel on kodumaa. Pange tähele: alles Volga ääres! Seal mõistsin! Ja kui teie saaksite Reini äärde, siis mõistaksite ka teie, tingimata mõistaksite, armas noormees, uskuge mind vanameest. Ja ainult kodumaal võrsub tõsine inimsus, ainult kodumaal . . .»

Juba ammu oli Indrek toolilt tõusnud ja ukse poole taganenud, kuni ulatus tagasikätt ust avama. Selg ees, astus ta pimedasse ja kitsasse kotta, kuhu härra Schulz talle rääkides järele tuli. Viimased sõnad hüüdis ta temale välisukselt kevadisse päikesesse, mille paistel istus ikka veel taaditudike surma oodates.

Kodu küsis temalt härra Maurus:

«Kas ta ütles midagi?»

«Ei, võttis ainult kirja ukse vahelt vastu,» vastas Indrek.

«Sel vanal narril tuleb ka veel aru pähe,» arvas härra Maurus.

Üksi jäänud, kordas Indrek ebateadlikult endamisi: «Ära unusta kunagi selle nime, keda armastad», millele järgnes natukese aja pärast: «Aga keda ma siis armastan? Armastan ma kedagi?» Ei, ta ei armastanud kedagi, mitte kedagi. Talle näis, et ta ei armasta õieti oma isa ja ema, õdesid-vendigi. Armastas ta ehk Vargamäed? Praegu tundus talle, nagu ei armastaks ta sedagi, nii et maksaks tema nime meeles pidada. Kõik paistis äkki kaugena ja ükskõiksena. Aga ometi kandis ta kõigi nende nimesid meeles, nagu armastaks ta neid kõiki.

Samal ajal pistis ta käe taskusse ja leidis sealt kaks tassikõrva, võttis nad välja ning vaatles neid peos. Kaks uut tassikõrva! Õieti oleks pidanud neid olema kolm, aga ühe, selle viimase, viskas ta ära. See ei meeldinud talle. Pealegi, milleks kolm, kui kahest aitab. Ja kahest aitab tingimata. Aitab!

«Kumb on minu, kumb tema murtud?» küsis ta endalt.

Aga vastust ei teadnud ta täna ega teadnud kunagi. Kaks nimetut kõrva, tassikõrva! «Ära unusta kunagi selle nime, keda armastad!» kordas ta jällegi. Kui on mitu nime, kui on lõpmatu hulk nimesid? Kui on Ramilda, Rimalda, Marilda, Miralda? . . . Jah, kui on lõpmatu hulk, kas siis on võimalik kõiki meeles pidada, kui armastad? Ei, siis ei ole võimalik. Armasta, kuis tahad, ikkagi ei ole võimalik. Lõpmatu hulk on niisama hea, nagu polekski midagi, nagu oleks nimetu. Ridalma, Radilma, Diralma, Darilma, Ramaldi, Ma-

raldi! ... Ja Vargamäe! On selles nimes midagi, mida maksaks meeles pidada? Tähendab ta midagi armastuseväärilist? Madilra, Dimalra, Midalra, Damilra ... Indrek hakkas tassikõrvu ühisesse paberisse mässima, aga nad klõbisesid tasakesi, nagu esiti taskus. «Tassikõrvu ei tohi ühe paberi sisse panna, mitte kunagi,» lausus ta endamisi. «Miks mitte?» küsis ta siis, sest ta taipas äkki, kui mõttetuid sõnu ta räägib. Ja äkki viirastus talle, et tassikõrvad on alasti. Alasti, nagu võiksid olla kaks inimest kõrvuti, teineteise läheduses, otse ligistikku. Ja tal hakkas häbi alasti tassikõrvade ees, ning ruttu mässis ta nad esiti eraldi ja pärast kokku ühisesse paberisse. «See on seks korraks,» lausus ta siis, «pärast ostan teile parema, pehmema, siidpehme. Tassikõrvad peavad olema siidpaberis, kui nad on kahekesi.» Damirla, Madirla, Dimarla, Midarla ... Tõsine inimsus võrsub siidis, tõsine siid võrsub inimeses, inimesega. Kui poleks inimest, siis poleks siidi, ja kui poleks siidi, siis poleks ... Lollus! Maldari, Dalmari, Raldami, *amavi* ... *Amatur! Amo, amas, amat* ... Tõsine inimsus võrsub armastuses. Inimene on armastus. «On» on koopula ... Armastus on koopula, koopula on armastus. Armastus ... s ... s ... s ... Kõik inetud sõnad on *s*-iga. Armastus on inetu sõna. Eesti keelt võib ainult magamistoas tarvitada. *Deutsche Sprache*[1] võib ka magamistoas tarvitada, sest seal on kaks *s*-i. «Magamistoas» on inetu sõna, «sõna» on inetu, igal pool *s*. Aga — kodumaa kaunike, kallike! *Die wahre Liebe gedeiht im Heimatland, im Brautring.*[2] Mitte sõrmus! Sõrmus on inetu! *Ich liebe, bin geliebt, verliebt.* Midli-Madli, Kidli-Kadli ...

Tassikõrvad peitis ta kasti põhja, sealt ei pidanud neid keegi leidma. Mitte keegi! Tema üksi teab, kus nad on kahekesi.

XIV

Indreku sonimise katkestas uksekell. Kui see kõlises, pidi keegi välisuksest tulema või minema. Nagu oleks inimestel kell kaelas. Aga see maksis ainult eesukse kohta. Tagauksest

[1] L.: *döitše špraahhe*, 'saksa keel' (saksa k.) — *Toim.*
[2] L.: *di vaare liibe gedeit* ..., 'õige armastus areneb kodumaal, laulatussõrmusega' (saksa k.). — *Toim.*

minemisel ei kõlisenud kellegi kell. Sealt läksid lihtsalt, muud midagi, läksid ja pöördusid pahemat või paremat, nagu soovisid, aga pöörduma nad pidid, muidu ei saanud. Linnas on ikka nõnda, et kui tahad kuhugi saada, siis pead pöörduma, pead õigel ajal ja õigel kohal pöörduma, sest muidu on sul tingimata midagi põiki ees. See pole see, mis maal. Seal on teisiti. Seal pole muud, kui mine, astu toauksest välja ja hakka kohe minema, ikka otsekohe edasi, ehk olgu siis, et sa ise vabal soovil kuhugi pöördud. Tulevad sulle vastu kraavid, neil on trummid peal või neist hüppad sa üle. Jõgedel on sillad või voogudel uued ja vanad tõkked, kõik aina selleks, et inimesed pääseksid otseteed edasi. Põldudel on peenrad kui nöörid ja läbi pääseb kartuli- ja rukkivagudestki. Rabaski on laugaste vahel seljandikud, kust inimesed teed leiavad, kui nad aga soovivad, ja mingu nad öösel või päeval, see on nende eneste asi. Ainult kui öösel, siis parem kuuvalgel, nõnda on parem. Aga mine katsu linnas! Siin pole see, mis maal; siin pead aina ümber nurga, aina pahemat või paremat, kui üldse tahad kuhugi.

Nõnda on lugu inimestega, kes lahkuvad härra Mauruse majast tagaukse kaudu. Need aga, kes valivad eesukse, lähevad alt suurest toast läbi, kus istub Indrek pika laua ääres või nokitseb midagi eesriide taga oma kasti juures, nagu täna. Aga mõni neist, olgu krahv, vürst, pan, von või meie hea sõber Tigapuu, teeb Indrekule mingisuguse salajase märgi ja siis tõuseb see püsti, läheb välisukse juurde kaasa, ning imelikul viisil ei kõlise uks siis mitte. Ja kui nüüd härra Maurus juhtub seda küsima või otsima, kes läks kõlinata, siis ei tea ükski temast midagi. Indrekki ei tea, sest niisugusel juhul on ta äkki pime ja kurt. Inimene on kadunud kui tina tuhka. Hoopis teine asi, kui ta läks kellaga! Siis näevad ja kuulevad kõik, kes ja millal läheb. Selline on vahe minemisel kellaga ja kellata.

Samuti on vahe ka tulemisel. Kui kõliseb kell, siis kuuleb sind pool maja ja sulle ruttab vastu Vargamäe Indrek, vahetevahel aga ka mõni teine, küsides: kellega? mida? milleks? Ja sul pole muud, kui vasta. Aga kui uks on nõnda seatud, et pääsed sisse kõlinata, siis võid suures toas mõnikord hulk aega seista või liikuda ja ümber vaadata, enne kui keegi tuleb sinult midagi küsima või sulle tooli pakkuma. Võid vaadata seda suurt kappi, kus otsas varemalt istusid

kivinenud Goethe ja Schiller. Nüüd neid seal enam ei ole ja nende asemele pole ka midagi muud tulnud, nii et vaikne vaatleja ei saa kunagi nende olemasolust teateid ega tule mõttelegi, et niisuguse suure kapi otsas kõrgel võiks midagi kivinenut istuda. Enne oli parem: nägid neid kahte seal kapi otsas või seda kolmandat rahuinglina lae all, küsisid ja saidki kõik teada — kes? mis? miks? ja milleks? Nõnda lahkusid siit esimese järgu asutisest palju suuremate teadmistega ja laiema maailmavaatega. Ühte võib uudishimulik kõlinata tulija siiski veel teha nagu ennegi: ta võib kergitada lilletatud eesriiet, sest see liigub ja lainetab niikuinii vähemalgi õhuvoolul, nagu hukutaks ta sind enda kergitamisele. Selle taga näed sa kahekordseid sänge ja ühes alumises sängis ehk vanahärra Voitinskit, sest tema armastab lamada. Tõmbub oma pruunis kulunud ja võidunud palitus kerra nagu väike koer, kõgiseb pisut ja lebab vagusasti. Täna kell kõlises kaks korda — trill, trill! ja kui kojas algas jalgade puhastamine, siis Indrek tundis, et tulija polegi võõras, vaid vana tuttav, kelle ta ise täna kella nelja-viie vahel oli kutsunud ja nüüd unustanud. Aga isand Mäeberg ei unusta, kui teda on «tellitud», nagu tema ütleb. Ei, tema peab meeles, sest tema tuleb pahatihti «tellimatagi», miks siis mitte «tellitult». Tuleb ja puhastab nagu tänagi oma säärsaapaid. Isand Mäebergi saabastel on puhastades midagi hääletaolist ja sellest tunneb Indrek nad kõigi teiste saabaste hulgast, mis tulevad härra Mauruse õppeasutise eesuksest kellahelinaga. Võib-olla tuleb see sellest, et nende omanikul on ainult üks silm, kuna harilikult on inimestel ikka kaks. Alles nüüd sai Indrek õieti aru, mis tähendus on sellel asjaolul. On inimesel kaks silma, siis võib talle päris vabalt valetada ja ikkagi otsa vaadata, sest on ju võimalik oma pilku liigutada — ikka ühest silmast teise, aina ühest teise ja samuti tagasi. Tuleb aga mõni ühesilmaline, nagu isand Mäeberg, tuleb ja seisab oma pakkjalgadel, kõht ees, lott lõua all, laug ainukese silma peal ja lau peal kräsus kulm, seisab ja vahib sulle uurivalt otsa ning sul ei ole oma pilku kuhugi pöörata, sa ei või teda liigutadagi, sest siis kohe külvad sa tema hingesse kahtluse esimese sinepi-ivakese. Aga nõnda liikumatult inimesele tema ainukesse silma vahtida ja siis temale valetada, seda Indrek ei saanud. Ta ei katsunudki seda teha, sest ta tundis, et ta hakkaks tingimata kogelema ning punastaks, millega oleks kõik

lõpetatud. Seepärast valiski ta isand Mäebergiga asju ajades teise tee: ta ei valetanud, nagu nõudis maja kord, vaid ta hakkas asju rääkima, mida polnud kuskil olemas. Nõnda võis ta väga hästi isand Mäebergi ainukesse halli silma vahtida ja oma ametikohuseid korralikult täita.

«Mis te küll täna minuga teete, härra Mäeberg, seda ma ei tea,» rääkis Indrek ähkivale ja puhkivale külalisele tooli kohendades, et ometi midagi teha ja mitte ainult otsa vahtida. «Mul on lihtsalt piinlik ja häbi.»

«Jälle mitte midagi?» küsis Mäeberg hingeldades.

«Veel hullem,» vastas Indrek. «Lähemal ajal pole vist lootagi.»

«Mis jutt see siis nüüd on!» hüüdis külaline. «Aga teie ju lubasite seekord nii kindlasti. Teie sõna peale ma kahenädalise vaheajagi pidasin, muidu oleks ma ammu enne tulnd. Kuulge, noormees, ega te viimaks ometi mulle samuti valetama hakka, nagu see lätlane, kes enne teid oli? See valetas küll nagu mõni venelane. Sest kui juut või tatarlane, siis tead juba ette, et nad valetavad, aga venelasest ei tea, arvad, et ristiinimesega tegemist, ja nõnda valetab ta sulle hullemini kui juut või tatarlane, palju hullemini. Nagu teiegi: mina usaldan teid, annan oma asja nii-öelda teie kätte ja teie...»

«Teil on täiesti õigus,» oli Indrek nõus, «mina end millegagi kaitsta ei saa, olen süüdi. Ikka ja jälle peate tulema...»

«Tulemine ei tähenda midagi,» rääkis Mäeberg vahele, «nii et ma tulen hea meelega, ainult kui see ei ole mõne petliku asja pärast. Pettust ja valet mina ei armasta, seda pole ma terve eluaeg armastanud. Sest milleks peab petma ja valetama, kui oled õige ristiinimene ja oma keisri alam...»

«Õige, õige,» kinnitas Indrek, «ja mul on väga piinlik, aga ma lihtsalt ei teadnud aimata, et see kõik nõnda läheb. Uskuge või ärge uskuge, aga neid oli sõna tõsises mõttes musttuhat.»

«Keda siis? Kellest te räägite?» küsis Mäeberg.

«Kui te lubate, siis nimetan ma paari sõnaga, et näeksite, kuidas see kõik oli ja tuli.»

«Hea küll,» oli isand Mäeberg lõõtsutades nõus. «Niikuinii pean pisut hinge tagasi tõmbama.»

«Nagu te teate,» algas Indrek, «on härra Maurus alati suures rahahädas. Mina aga teadsin, et ta neil päevil pidi suurema summa saama, kuulsin seda päris kogemata —

Isand Mäeberg pani pasuna huulile ja puhus.

mõned poisid pidid oma vanad võlad õiendama. Noh, ja mina mõtlesin, et siis on teil paras aeg jaole tulla, olete muidugi juba küllalt käind.»

«Tõesõna,» kiitis isand Mäeberg. «Eneste vahel öeldes: olen lihtsalt sea viisil saanud käia.»

«Noh, ja mina mõtlesin, et nüüd ometi kord pääsete sellest. Raha tuligi, sest minu teated olid õiged, aga milles ma eksisin, oli aeg. Raha tuli nimelt hulga varem, kui mina mõtlesin. Ja veel ühes teises asjas eksisin ma. Mina mõtlesin, et raha tulekust tean ainult mina, aga nagu pärast selgus, teadsid sellest paljud, väga paljud. Ja niipea kui siis rahalaev tuli, juba mineva nädala lõpul, siis sadas rahatahtjaid nagu vihma kokku — kooliõpetajad, poodnikud, lihunikud, rätsepad, kingsepad, pesupesijad, õmblejad, kõik tulid karjas. Ja härra Maurus hakkas kohe välja laduma. Ladus ja ladus, kuni sõrmed põhjas ja härra Ollino talle ütles, et nõnda jääme ise nälga; siis enam ei ladund, siis pani väljamaksmise seisma. Aga siis tuli jõe äärest kalanaine, üks neist, kes seal hommikuti oma kolmekorstnalisi ropendusi karjuvad, tuli ja hakkas ka raha nõudma. Temal olnud puht-elukalad, võtnud võrguga otseteed lodjast, ja nüüd nõuab raha. Teine asi, kui härra Maurus oleks võtnud surnud kala, siis oleks võinud ta kannatada, nüüd mitte, sest milleks ta oma kaladelt peab hinge võtma, kui selle eest ei makseta. Elava hinge eest peab maksma, muidu ei või. Härra Maurus ise ja ka härra Ollino, mõlemad püüavad heaga seletada, et raha ei ole enam, tulgu teine kord, aga kus venelane pistab karjuma, lõugama! Siis katkeb härra Ollino kannatus, ta võtab eidel käe alt kinni ja küüditab ta üle ukse tänavale. Aga nüüd läheb päris põrgu lahti: eit jääb keset tänavat meie maja ette seisma, kõht õieli, jalad laiali, käed puusas, ja karjub täiest kõrist. Ollino naerab, aga härra Maurusel hakkab hirm, sest karjub ju venelane, mitte eestlane ega sakslane, ja enne kui keegi saaks takistada, läheb ja avab ta välisukse, kutsub kalanaise uuesti sisse ja maksab ta kinni — viimase kopikani, olgu surnud või elava kala eest. Nõnda läks viimane raha. Ei jätkunudki õieti, sest härra Ollino laenas pisut juurde, et aga saaks karjuvast kalanaisest lahti. See oligi see peaasi, mida ma ei osanud ette aimata, sest kui ma seda oleks osanud, siis poleks ma teid täna tõesti mitte kutsunud.»

«Tähendab venelase pärast pühi suu puhtaks,» lausus isand Mäeberg paljutähendavalt. «Aga millal ma siis nüüd tulen?»

«Ei julge enam midagi lubada, jään jälle valelikuks,» vastas Indrek. «Kui te teaksite, kui raske on minu seisukorras olla!»

«Mõistan, mõistan, noormees,» ütles isand Mäeberg kepile toetudes ja püsti tõustes. «Aga ühest on mul ometi hea meel: ma sain täna targemaks, kuni surmatunnini saab inimene ikka targemaks. Venelasest peab eeskuju võtma, kui tahad oma raha kätte saada. Pista karjuma, hakka keset uulitsat lõugama, küllap siis sind kinni maksetakse, sest on häbi lasta inimest päise päeva ajal oma maja ees karjuda. Saan härra Maurusest väga hästi aru, mul on ju endal maja. Häbiga teeb inimene kõik, annab kas viimase kopika hinge tagant.»

«Seda muidugi,» oli Indrek nõus, «aga kui praegu ka kümme kalanaist tema maja ees karjuksid, siis võiks härra Maurus häbi pärast küll surra, mitte aga neid kinni maksta, sest tal lihtsalt ei ole.»

«Õige,» kinnitas isand Mäeberg, «kui inimesel ei ole, siis ta muidugi ei maksa, karju, niipalju kui tahad väljas maja ees. Mina muidugi härra Mauruse maja ette karjuma ei tule, sest nii hull pole asi tõesti veel mitte. Mina pole venelane. Raha rahaks, aga suguvend ikkagi suguvennaks. Ja meie oleme härra Maurusega tõsised suguvennad. Meie olime üheskoos Kirjameeste Seltsis. Seal me tuttavaks ja pärast sõbrakski saime. Ja mina olingi õieti see mees, kes selle kooli mõtte härra Maurusele pähe pistis. Just mina, nii et minus näete teie, noormees, härra Mauruse esimese järgu kooli vaimset isa. See oli just ühel suure riiu koosolekul, teate ju, olete kuulnud, Hurt ja tuisulased. Ja seal ma siis ütlesingi Maurusele — istusime parajasti kõrvuti —, et meil on liig vähe õigeid kirjamehi Kirjameeste Seltsis, sellepärast minnaksegi nii hirmus riidu. Kirjameeste Selts, aga riidlevad siin papid ja polidiigamehed. Aga kust tulevad õiged kirjamehed? Kust mujalt kui koolist, ja mida suurem kool, seda suuremad kirjamehed. Nõnda siis ütlesingi Maurusele: asuta kool, asuta eesti kool, et saaks eesti kirjamehi. Tost pole ühti, ütlesin ma, kui nad pole just nii suured ja kuulsad nagu mõni venelane või sakslane, sest milleks peab eesti kirjamees kohe niisama kuulus olema nagu venelane või sakslane! Aitab

sellestki, kui ta on õige eesti kirjamees nagu Jannsen või Koidula, kes juba surnud, sest õiged eesti kirjamehed on kõik surnud. Aga mul pole ju raha, vastas mulle Maurus tol korral Kirjameeste Seltsis. Kirjameeste koolitamine nõuab palju raha, ütles ta. Mina patsutasin talle siis õlale, otse sealsamas, teiste ees, patsutasin ja ütlesin, et küllap juba raha leidub, kui aga oleks inimene ja isamaa-poeg, kes asutab õige kirjameeste kooli, et kaoksid need alalised Kirjameeste Seltsi riiud. Nõnda siis võttiski vana Maurus — siis oli ta muidugi alles noor mees nagu minagi —, võttis minu mõtte omaks ja minu rahaga pani ta oma kooli käima. Kõik need aastad olen mina oma raha järele oodand, aga lõpuks tahan ma ometi oma raha kätte saada. Sest iga asjaga on siin ilmas nõnda, iga eesti asjaga: tema kas läheb pankrotti, nagu «Linda», ja siis ta oma võlgu ei maksa, või ta jääb seisma, nagu see maja, mis ma pärast «Linda» pankrotti ostsin, ja siis ta tasub oma võlad, sest minu maja peal pole enam kopikatki võlga. Noh, Mauruse kool on seisma jäänud, nõnda peaks ta ka minu võla viimaks ometi maksma, eks ole nii?»

«Just nii,» kinnitas Indrek.

«Aga muidugi,» arutas isand Mäeberg edasi, «asja peab õieti ajama, mitte nõnda nagu Kirjameeste Seltsis: igaüks oma polidiigaga. Ma ütlesin küll siis: valime presidendi ja anname asja tema kätte, anname asja ühe mehe, nii-öelda peremehe kätte, siis pole meil enestel muud, kui kuulame sõna. Ma tahaks näha, mis riid saab olla Kirjameeste Seltsis, kui kõik kirjamehed peavad sõna kuulama. Aga teie olete alles liig noor, et sellest kõigest õieti aru saada. Kui võtaksite vaevaks minu juurde sisse astuda, ma seletaks teile eesti asju, seda läheb teil elus tarvis. Mina tunnen neid, olen rahvameestega kokku puutund. Olin isegi rahvamees, olen seda veel praegugi pisut, ainult vanadus ja majamured, need. Tulge, räägime pisut Eestist ja eesti asjust. Noori küll ei huvita eesti asjad, neil pole paleusi. Aga inimesel peavad paleused olema, nagu meil omal ajal oli. Tulge, tehke vanainimesele rõõmu, lahutage tema meelt.»

«Ma tulen tingimata,» ütles Indrek, aga ise mõtles vastupidist. Ometi tegi ta, nagu ütles, mitte aga, nagu ta mõtles. Miks? Ta ei teadnud. Isand Mäeberg oleks ta nagu oma sõnadega ära teinud. Pealegi ei jäänud esimene külaskäik viimaseks.

Enamasti oli isand Mäeberg ikka üksinda, aga paaril korral kohtas Indrek siin ka võõraid — ikka ainult mehi, soliidseid ja tüsedaid. Naisi isand Mäeberg enam ei armastanud. Millalgi olid tal olnud paleused, nagu ta ise ütles, ja sellest ajast saadik oli tal alal hoidunud mõni naise pilt, mida ta armastas näidata võidurõõmsa ja paljuütleva naeratusega. Nüüd hoiatas ta kõiki, eriti aga noorsugu, naiste eest. Ise pidas ta ümarikku ja lõkendavat teenijat, sest ta armastas enda läheduses näha noorust, nagu ta tuttavaile kinnitas. Majas valitses kodune õhkkond, nii et võis kergesti mulje saada, nagu elaks isand Mäeberg oma täiskasvanud tütrega või silmatorkavalt noore naisega. Eksiarvamuste kõrvaldamiseks ruttas isand Mäeberg kohe naljatavalt tutvustama:

«Minu majalukk, nimi Liisi.»

Kui seda majalukku Indrekule tutvustati, tegi ta suuga mingisuguse liigutuse, mis tahtis vist olla naeratus.

«Hellitatud teine mul,» seletas Mäeberg teatud õrnusega, «sööb minuga ühes lauas, muidu hakkab vanainimesel igav. Aga muidu korralik: kavaleerisid ei ole, pitspallidel ei käi, korsetti ei kanna — ma ei armasta seda. Niisuke tüdruk oleks hea mehe väärt. Naljatan vahel: mine mehele, annan hea kaasavara, aga mata enne mind maha, siis saad oma kaasavara kätte. Muidugi, mis tal mehelgi paremat, elab ka siin kui oma inimene. Mina olen tõsine rahvamees, sest pole ühti, et suure maja peremees. Olen pidand palju elus kannatama, et olen rahvamees, sest rahvamehed saavad ikka kannatada. Ärge pange pahaks, armas noormees, aga mina arvan, ka Kristus oli rahvamees, sellepärast saigi ta nii õnnetult otsa. Meil samuti. Võtke või Jannsen, Veske, Kunder, Jakobson. Sellepärast ma iseomagi tervise pärast nii kardan, et ei ela surmani, ei ela jumala surmani, vaid sured rahvamehe surma. Aga siis trööstin end sõnadega: Ära muretse, Tõnis Mäeberg! Sinu eluküünal võib kustuda, aga sinu elutöö jääb, sinu nimi ei sure isamaa ajaloost, sest sina oled jõudumööda eesti elu edendand, oled puhund kaasa kolmes pasunakooris ja kõik need koorid on saand kas auhinnad, kiidukirjad või muidu kiitust, aina kiitust, nii et minu nimi jääb ka helikunsi ajalooraamatusse. Mul on praegugi veel pasun alles. Kui lubate, siis puhun oma tuubale korraks hääle sisse, siis te kuulete, misuke on see õige pasuna hääl. Ehk olete nii lahke, astute siia toolile, tõstate kapi otsast need vanad sei-

tungid kõrvale, küllap te siis näete, mis sealt alt välja tuleb. See on selleks, et hoida tolmu eest . . .»

Ja Indrek pidigi toolile astuma, tolmunud ajalehtede virna paigast liigutama ja selle kuulsa pasuna maha võtma, mis oli kolmele koorile toonud auhindu, kiituskirju ja suusõnalist kiitust.

Isand Mäeberg pani pasuna huulile ja puhus. Liisi avas tasakesi kõrvaltoa ukse ja muigas Indrekule paljutähendavalt. Kass kargas sohvalt, kus ta oli kerratõmbunult maganud, põrandale ja sirutas ennast seal kõigest jõust. Isand Mäeberg puhus mitu «tretti», puhus lõpuks pisut «Kungla rahvast» ja lõpetas «Nüüd surnukeha matame'ga». Ainult pisut puhus ta kumbagi, nii et oleks aga kuulda.

«See pole lihtne karjapasun,» seletas ta hingeldades, «ja teda üksi ei puhutagi, vaid ikka hulgakesi. Ja kui iga mees põrutab oma joru, siis on see õige helikunsi pasunamäng, nii et on ilus. No mis te arvate sellest, noormees?»

«Ka üksi on väga ilus,» lausus Indrek.

«Või veel!» hüüdis peremees. «Tõnis Mäeberg puhub ja siis pole ilus! Ma oleks ehk tänapäevani puhund, aga tulid teised isamaa asjad — tulid pankrotid ja surmad ning siis ostsin ma selle maja ja hakkasin rahvale mõistliku protsendiga raha laenama ning dr. Hurdale vanavara korjama, nii et kui dr. Hurt oma vanavaraga kuulsaks saab, siis ei või ka Tõnis Mäebergi nimi vaka alla jääda. Sest ka mina olen kirjamees ja mul on midagi tüsedamat pooleli, ainult kui surm aega annaks. Olen mõelnd, kui leiaks mõne noore, kelle kätte võiks selle asja anda, siis oleks süda rahul. Aga nüüdse aja noortel pole enam tõsist armastust ega arusaamist isamaaliste asjade vastu. Mina kirjutan nimelt iseoma ja kõigi teiste tähtsamate meeste elulugu, kellega ma olen kokku puutund ja isamaa asjust rääkind. Pealkiri oleks: «Tõnis Mäebergi töö ja tegemine». Mina arvan, see läheb. Mis teie arvate?»

«Tingimata,» arvas Indrek.

Isand Mäeberg ei tahtnud ei vähem ega rohkem, kui et Indrekust saaks tema kirjandusliku päranduse hooldaja. Ja kui Indrek sellega nagu nõustus, siis tuli Mäeberg peagi oma teise elumurega, mida ta seletas oma noorele eesti sõbrale nõnda:

«Siis on mul veel üks asi, mis tuleb enne surma korraldada, sest kui korralik inimene sureb, siis peab tal kõik korras olema. See pole küll just minu asi, aga see, kellesse ta

puutub, puutub pisut ka minusse, nii et tema asi on ikkagi nagu minu asi. Tema oli nimelt vaga ja vaikne maatüdruk ja mina võtsin ta nii-öelda armu poolest ja isalikust tundmusest oma juurde, et temast saaks inimene, mis oleks juba õige ja täisinimene, nagu seda öeldakse. Nõnda siis olen mina temast tõsise inimese teind ja oma majaluku, kes teab, et kõik pole hõbe, mis haljas, ega kõik kuld, mis hiilgab. Aga mis peab temast peale minu surma saama? Tema ei või ometi iga matsiga leppida, ega? Sest ta on pisut nagu koolitud juba, ainult et saksa keelt ei mõista, ehk olgu siis, et mõne sõna, mis ta minult on kuulnud. Muidugi, see maja siin jääb temale, seda peate teadma. Aga majast üksi oleks nagu nõrgale naisterahvale vähe; temale oleks tuge tarvis, mis oleks õige tugi. Ja nüüd mõtlesin ma nõnda: kui see noormees, kes annab välja «Tõnis Mäebergi töö ja tegemise», jah, kui seesama noormees oleks pisut Tõnis Mäebergi pärija, mis puutub sellesse majasse. Mõistate? Aga tema peaks siis õige tugi olema, saate aru? Õige! Sõrmuste ja tanudega ja muude niisuguste asjadega. Sest pole ühti, et Liisi on ehk vanem kui see eesti noormees ja kallis suguvend, ei, sest pole ühti. Liisiga pole sest ühti, seda võin ma teile kinnitada, sest tema on niisuke. Pealegi kui mõelda, et maja ja kõik, mis tema olemise sees, ühes heade üürnikkudega. Selleks ei kõlbagi iga noormees, sest igaühega Liisi juba sehvti ei pea. See peab olema õige eesti noormees, kellele Tõnis Mäeberg jätab oma majaluku ühes majaga. Minu raha aga, minu sularaha ja paberid, sest ka neid on mul, lähevad nii-öelda minu hinge ja vaimu ausambaks siia ilma, mõistate, nii et Tõnis Mäebergi nimi oleks igavene sularahaga; tema ihu ja keha aga, mis puhus pasunat, pruulis õlut ja ajas viina, sest mina olen väljaõppind viinameister ja õllepruul — jah, nimi sularahaga, keha sellega, mis sulaks võib teha, tähendab — maja ühes lukuga. No mis te ütlete selle kohta, kulla noormees? On see hästi mõeldud? Mis?»

«Väga hästi!» kinnitas Indrek.

See oli Mäebergi kavatsuste ülim silmapilk. Aga kui keegi on saavutanud kõrgeima, siis võib teda tabada veel ainult langus, sest ilutsemiseks pole siinilmas pikemat aega, niisugune on kõige sureliku osa.

Vaevalt oli Indrek oma kinnitava vastuse andnud, kui söögitoa uksele ilmus naeratav Liisi ja teatas, et kohv on

laual, ning otse siinsamas algaski selle laviini liikumine, mis hävitas kõik.

Isand Mäebergile näis, et Liisi pöördus kohvilekutsumisega mitte niipalju tema enda kui külalise poole. Naeratus igatahes ei olnud määratud temale kui majahärrale, vaid külalisele, sest majahärrale polnud ta kunagi nõnda naeratanud. Liisi naeratas külalisele, nagu oleks see tema uus majahärra ja nagu oleks endine juba surnud ja tema elulugugi juba välja antud. Nõnda viirastus isand Mäebergile, kui naeratav Liisi, tema majalukk, seisis söögitoa ukse vahel, kust hoovas magusat kohvilõhna. Ja äkki näis isand Mäebergile, et see on juba ammugi nõnda, et see on selle külalise esimesest võõruskäigust nõnda, ainult tema, Tõnis Mäeberg, ei pannud seda varemalt tähele, nagu oleks tema nägemine ühe silma tõttu tõepoolest pisut puudulik. Aga nüüd hakkas ta oma majalukku ja külalist see-eest kahekordse hoolega silmas pidama, nii et oleks, nagu vaataks ta aina kahe silmaga. Ja nõnda ei kestnud üle poole tunni, kui juba isand Mäeberg loobus mõttes kõigest, mis ta oli kavatsenud, ja kui ta tegi uue ning paratamatu otsuse: see noormees ei astu enam kunagi üle tema ukseläve, sest tema on selleks liiga pikk ja kõhn.

Liisigi oli tema pikkust ja kõhnust tähele pannud, nagu isand Mäebergile nüüd meelde tuli, ja oli pealegi veel küsinud, muidugi ainult suusoojaks, et kas niisugust oleks võimalik nõnda toita, et tal tuleks pisutki liha luile ja et ta natukenegi hakkaks ümarikuks minema. Õige, just sellest oli Liisi juba Indreku esimesel külaskäigul juttu teinud ja majahärra oli siis ettevaatamatult arvanud, et eks võiks õige korraks katsuda. Jah, nõnda oli see olnud. Ning Liisi oligi katsunud. Ta oli isegi sinnamaale läinud, et hakkas Indrekule midagi suupärast taskusse pistma, muidugi isand Mäebergi ja ka Indreku enda salaja, sest midagi ei armastanud Liisi rohkem kui saladusi. Veel tänagi oli ta seda teinud ja juurde lisanud paberilipaka pealkirjaga: «redel kela viesd seidsmeni Sis on vanna saunas.» Nende sõnade paberilepanemine oli Liisi kavatsuste ülim saavutis ja see sündis alles siis, kui isand Mäeberg oli juba oma hävitava otsuse teinud.

Oleks isand Mäeberg oma otsusest Indrekule siinsamas teatanud ja tema arvamust küsinud, nagu ta seda tegi muis asjus, siis oleks ta tingimata kinnitava vastuse saanud, eriti

kui ta oleks Indreku arvamust küsinud peale seda, kui see oli tänaval laterna all Liisi salatähte lugenud. Sest niipea kui ta seda oli teinud, kiskus ta paberilipaka tuhandeks tükiks ja viskas need siiasamasse kõnniteele, kuna ta aga taskus leiduva pakikese ilma pikemata keset tänavat küütis, kus sõidavad linna voorimehed ja kaugelt tulnud maamehed. Ise pistis ta kodu poole, nagu oleksid tal tagaajajad kannul.

Koju jõudnud, oli Indreku esimeseks mureks järele katsuda, kas tassikõrvad kasti põhjas alles, sest need olid tal Liisi salatähte lugedes äkki meelde tulnud. Alles! Tassikõrvad olid alles! Mõlemad! Just sealsamas, kuhu Indrek nad viimati oma käega siidmähises oli pannud. Ja siinsamas tundis ta, et nüüd võib ta isand Mäebergile ükskõik mida ja kui palju valetada, ilma et endal pilk virvendama lööks tema ainsasse silma vaadates.

Aga ilmaasjad on imelikumad, kui Indrek oskas arvata. Nüüd, kus tal oleks olnud kerge valetada ja kus talle see oleks valmistanud peaaegu lõbu, nüüd polnud tal seda üldse enam vaja, sest isand Mäeberg ei näidanud kogu kevadel oma nägugi. Tuli küll see teine, aga sellega polnud raskusi, sest see ei uskunud üldse midagi, mis talle siin majas räägiti. Nõnda võis isegi lausa tõtt rääkida, ilma et kellelgi oleks sellest kahju karta.

«Seda ühesilmaga pole enam näha olnud,» tähendas kord härra Maurus. «Ei tea, kas õige haigeks jäänd või. Hoidku jumal surma eest, muidu tulevad pärijad kaela.»

«Nägin teist hiljuti uulitsal,» seletas Indrek lohutuseks.

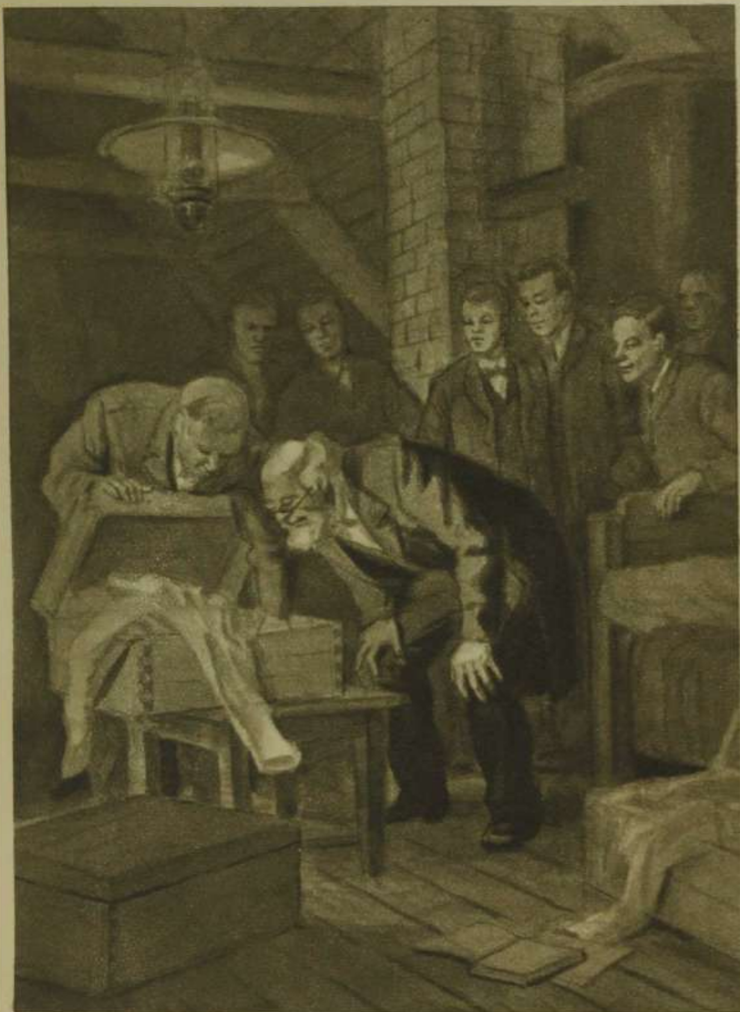
«Imelik,» arvas direktor siis, «enne oli ikka tema sagedam, aga nüüd läheb teine temast ette.»

«Jah, see teine läheb temast ette,» ütles Indrek ja oli üpris rõõmus, et võis direktoriga ühel arvamisel olla.

XV

Nõnda tuli kevad. Aga Indrek ei pannud tähelegi, et oli tulemas kevad. Ainult kui ta sattus ühes teistega välja päikese paistele leige tuule kätte ja nägi eemal veerjaid välju, siis tundis ta nagu äkki, et on juba kevad.

«Nüüd hakkab jõgi varsti üle sookaskede paistma,» mõtles ta kodust. «Jah, nüüd hakkab ta juba varsti väljamäele

Maurus laskis poistel oma kastid läbiotsimiseks avada.

paistma, kui päike on nii soe, kui ta läheb aina soemaks ja kui puhub niisugune tuul.»

Ja alles nagu esimest korda elus mõistis ta õieti, kuidas oli jõgi kevaditi paistnud Vargamäele läbi ja üle sookaskede juba siis, kui nad olid alles raagus, ja ka siis veel, kui lõkendas juba hele rohelus. Kogu veekangas oli olnud üldine sära ja sätendus, verstade tagantki kustusid silmad seda vaadates. Nagu oleks päike ise maha tulnud ja kõndinud Vargamäe jõel, mis keerleb soode ja rabade, nurmede ja metsade keskel ja läheb ikka edasi, aina edasi kõigest läbi, kas või ilma otsani. Ainult merest ei pääse Vargamäe jõgi ka kevadel läbi, merest mitte, nii et kui meri ette juhtub, siis ta enam edasi ei lähe, siis mitte.

Jah, ainult kevaditi saadab taevas päikese kõndima Vargamäe jõele, nii et vargamäelased näeksid ja tunneksid, et ka neid pole päris vaestekslasteks jäetud. Seni Indrek seda ei teadnud, alles nüüd hakkas ta sellest nagu aru saama. Teisedki, kes olid temaga kaasas, taipasid nagu midagi sellest, ja nõnda kõndisid nad tummalt nagu targad, kes on leidnud mingisuguse uue tõe.

Missuguste kavatsuste ja lootustega Indrek siia oli tulnud ja kuis oli kõik hoopis teisiti kujunenud! Ta oli tahtnud nagu midagi suurt, mis tundus ilusanagi, ja ometi oli aasta kadunud nagu tühja tuule tagaajamisega. Suurest meeleolust ja ülevast eeltundmusest oli saanud väikeste igapäevaste asjade mõttetu rägastik, ja otse pentsik oli mõelda, et ainuke, millel oli tõsine tähendus, näis olevat see, et ta pool aastat oli voolinud leiba ja ladunud laudadele taldrikuid, nuge-kahvleid ning kõrvuta tasse. Ja nüüd on tal kasti põhjas kaks tassikõrva.

Aga siis juhtus nõnda, et asju oli kaduma läinud, ja Maurus laskis poistel oma kastid läbiotsimiseks avada. Esimesena puistati Indreku kast pahupidi ja Ollino leidis tassikõrvad ning ulatas nad Maurusele.

«Kust või milleks need on?» päris direktor Indrekult ja muie poiste nägudel aina laienes, eriti sellepärast, et Indrek ei andnud vastust. Vutt oli juba sedavõrd heas meeleolus, et püüdis enda kõrval seisva Siku väikest sõrme.

«Ah teie oletegi see tassikõrvade murdja!» karjus direktor. «Teie pikk niisuke! Teie, kes te mul vanahärra Schulzi minema kihutasite! Teie...»

«Need ei ole teie tasside kõrvad,» ütles Indrek nüüd.

«Kuidas? Mitte minu? Aga kelle siis? Kust te nad võtsite?» küsis direktor.

«Seda ma ütlen ainult härra direktorile üksi,» vastas Indrek.

«Härra Maurusel pole saladusi,» ütles direktor. «Minu maja on kui klaaskuppel, igaüks võib sisse vaadata, kes aga tahab, sest siin valitsevad tõde ja õigus.»

Aga Indrek nähtavasti ei armastanud tõde ja õigust, sellepärast vaikis ta. Lõpuks polnud direktoril muud pääsu, kui pidi poisiga teise tuppa minema, kus see seletas:

«Enne kui kodunt tulema hakkasin, tegin kahel tassil kõrvad küljest ära ja ema ütles mulle siis, et need on õnnekõrvad, mässis nad paberisse ja pani nad mulle kasti põhja kaasa. Ema pärast ei tahtnudki ma teiste ees öelda, härra direktor.»

«Noh, hea siis küll, kui need on teie ema õnnekõrvad,» ütles direktor nüüd. «Aga vaadake, et nad teile õnnetust ei too.»

Viimased sõnad kõlasid juba naljana. Ja härra Maurus pöördus jällegi teiste juurde, kus ta ütles Ollinole:

«Andke Paasile ta asjad tagasi.»

Ollino vaatles parajasti tassikõrvu, nagu oleks neis midagi erilist või nagu oleks ka temal aimu nende tõsisest tähendusest. Ja kui Indrek hakkas neid uuesti paberisse mässima, lausus Ollino:

«Mõni talisman või?»

Sõna talisman meeldis poistele nõnda, et sellest silmapilgust peale hakati Indrekut Talismaniks hüüdma, ainult mitte ühe, vaid kahe *l*-iga.

Nõnda sai Indrek oma tassikõrvadega igamehe suhu. Kuulsuse poolest oleks temaga võinud võistelda ainult Laane, aga sel polnud oma kuulsusest kuigi palju tulu, sest ta pidi koolist lahkuma. Temalt leiti nimelt taskuraamat, kus muu seas oli kirjatükk: Vargused.

Siia oli kogutud teateid vargustest eesti, vene ja saksa lehtedest. Leidus ka andmeid varaste keelest, mille juurde oli punasega tähendatud: väga tähtis. Kolm kriipsu all ja kolm hüüumärki taga. Katkend mingisugusest artiklist, mis käsitles vargust kui ühiskondlikku nähtust — vargust ja muid kuritöid. Selle lõpul sõna: «mõttemõlgutus», mis aga oli maha

tõmmatud ja mille asemele oli kirjutatud: «Mõtted vargusest». Selle pealkirja all oli lugeda: «Vargus on seltskonna tegevus, sest üksik inime ei saa varastada, muidu peab ta iseenese järelt varastama, mida inime ilmaski ei tee. Vanad roomlased ei tohtinud varastada, aga kreeklased küll, kui välja ei tulnd, nii et väljatulemine oli kõvasti keelatud. Строго воспрещено! Venemaal ei tohi ka varastada, sellepärast on vargus hädaohtlik tegevus. Varas on julge, röövel ei ole, sest miks ta muidu tapab, aga tema kardab, et vargus tuleb välja, ja sellepärast tapab ta. Varas ei karda väljatulemist ja sellepärast ta ei tapa. Jumal oli esimene varas, sest tema varastas Aadama küljeluu ja tegi sellest Eeva, nii et naene on vargusest saadud ja ise varas. Minu ema on ka varas, tema varastab isa järelt, aga isa ema järelt ei varasta, vaid mõisa metsast latta, teibaid ja ajavitsu, sest kuuse- ja kadakavitsad on paremad kui paju ja kase, ei mädane nii ruttu. Mina olen ka kuuski ja kadakaid varastand . . .»

See vaimuvalang kippus härra Mauruselt aru röövima. Suure vaevaga suutis Ollino teda sedavõrd rahustada, et ta võis lugemist jätkata.

Mõni leht edasi: «Miiver saaver taaver? Minaaver taaver varaaver.» Sellele oli juurde lisatud: «See on ära seletud — mis sa tahad? mina tahan varastada.» Kahel järgmisel leheküljel olid suured pealkirjad, esimesel: «Nasi adpe taravasma.» Teisel: «Nasi edol taravasnud.» Mõlemad leheküljed olid samas keeles täis kirjutatud. Kerge vaevaga saadi aru, et üks pidi tähendama: Sina pead varastama, kus all olid loetletud kõik varastatavad asjad ühes nende arvu äratähendamisega, teine: Sina oled varastanud, mille all olid juba varastatud asjad ühes märkustega, kas terve või katkine ja kuhu peidetud.

Raamatu andmete põhjal hakati asju nende peidu-urgastest välja tooma. Seejuures selgus, et raamatupidamine oli täiesti korralik ja täpne. See asjaolu tegi juba kõigile nalja, isegi härra Maurusele enesele. Sest mida paremat sa võid tahta, kui et loed raamatust: kahvel, nuga või lusikas niisugune ja niisugune, peidetud Siberisse selle ja selle laua vahele, — ning sa lähed, raamat käes, loed lauavahed ilusasti sellelt või teiselt tähendatud punktilt ära ja võtad asja välja, nagu oleksid sa ta ise alles eile või täna sinna pistnud.

Ainult ühest ei saadud aru, nimelt: miks oli varastatud as-

jade seas nii palju vanu ja vigaseid? Härra Maurus oli sellest küsimusest sedavõrd huvitatud, et jättis Laane veel üheksööks oma katuse alla ainult selleks, et teda pinnida ja temalt kõik ta saladused välja muukida. Aga ta nägi asjatut vaeva, ja järgmisel päeval sõitis poiss ära, ilma et härra Maurus oleks oma uudishimu saanud rahuldada.

Et Laanel polnud krossigi taskus, siis pidi Maurus ise talle sõiduraha andma, muidu ei saanud ta temast kohe lahti. Aga tema vari, vaim või vaimuvari kõndis hulk aega õppeasutise hoonetes ringi, kõige enam küll härra Mauruse enda suu läbi. Sest härra Maurus oli arvamisel, et Laane ei seleta pühakirja õieti, kui ta ütleb, et jumal oli esimene varas.

«Vargad ei pea mitte jumala tegudest omale õigust otsima,» ütles direktor juba järgmisel hommikul palvetunnis, «sest jumalal on jumala teod, inemisel inemise. Kui jumal pani Aadama Eedenis magama ja võttis tema küljeluu ning valmistas sellest naise, siis ei olnud see mitte vargus, vaid ainult võtmine. Sellepärast seisab ka pühas kirjas: jumal võttis. Sest Aadam oli jumala oma. Kui nüüd keegi võtab, mis on tema oma, kas ta siis varastab? Ei mitte! Kui isand võtab oma orjalt, kuis ta siis varastab! Ori ise ja kõik tema asjad on ju isanda päralt. Aadam ja meie Aadamas oleme kõik jumala ja oma keisri orjad; sellepärast kui jumal või keiser meilt midagi võtab, kas või meie elu, siis ei varasta nad mitte. Aga kui üks surelik inemine võtab teise sureliku inemise järelt, siis on see vargus; sest üks inemine pole teist inemist mitte mullast teind ega elavat õhku ninasse puhund, vaid inemine sigitab teise inemise patuhimuga. Nõnda siis ei ole naine mitte varastud asjast tehtud ega ise varastud asi . . . .»

Esimese varga otsimise kõrval oli alatiseks kõneaineks igivana «komade palee», nagu härra Koovi seda nimetas. See kõneaine ei kadunud kunagi õhtueine kõlblus- ja kombeõpetusest ja alati tundus ta härra Mauruse suus värskena, nii värskena, et Koovi kord direktorile kõigi kasvandikkude kuuldes õhtueinel ütles:

«Härra Maurus, teie räägite juba nii selgesti, et mul on tundmus, nagu istuksin ma komade palees, mitte aga üleval söögilauas.»

«Sellest on vähe, et teie, härra Koovi, nõnda tunnete,» vastas direktor siinsamas, «vaid minu p o i s i d peaksid nõnda tundma, sest mitte kooliõpetajad, vaid nemad panevad koma-

sid, ja nemad ei jäta seda enne, kui neil on sama tundmus mis teilgi.»

Sellele ei vaielnud härra Koovigi vastu, nii õige oli see, ja sellepärast võis härra Maurus julgesti jätkata:

«Eks teie ei tea Jehoova käsku iisraeli rahvale, et iga mees peab minema telgi taha ja peab võtma pulga ning sellega tegema augu maa sisse ja pärast mulla alla ajama, mis tal ajada on? Kas Jehoova ütles: näpuga? Ei, Jehoova ütles: pulgaga. Eesti mehel ei ole vaja, jumal tänatud, auku teha, sest auk on enne valmis, aga eesti mees ei tohi komasid panna näpuga, vaid pliiatsipulgaga või sulevarrega, nõnda on Jehoova käsk. Aga kui keegi on nii vaene, et temal ei ole jumala paberit, siis tulgu ta härra Mauruse juurde, tulgu või salaja, kui ta häbeneb oma vaesust, tulgu öelgu: härra Maurus, mina ja mu vanemad, meie kõik oleme nii vaesed, et ei jõua osta paberit, mis peab olema iisraeli mehe pulga asemel. Ja härra Maurus annab temale siis paberit tänaseks ja homseks päevaks, selleks ja teiseks nädalaks, sest tema ei taha, et tal oleks oma poiste pärast häbi. Ning kui teie seas on mõni, kes ütleb, et temal pole paberit, siis valetab see inemine härra Mauruse peale, nagu valetas see, kes ütles: jumal on varas. See sai oma palga ja see teine ei jää mitte ilma. Sellepärast hoidke, et te ei hakka paberit varastama komade pärast, sest see oleks, mis vanad roomlased ütlesid: *summum jus summa injuria.*[1] Ja teil peaks häbi olema õppida Puškinit ning Goethet, kui teie teate, et te ei pane komasid õigel kohal. Punastama peate teie lauldes

Über allen Gipfeln
Ist Ruh,
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch . . .[2]

kui teie teate, et teil pole paberit iisraeli mehe pulga asemel. Goethe ei leidnud oma Itaalia-reisil teatavat paleed, aga

---

[1] Suurim õigus on [ühtlasi ka] suurim ebaõigus (lad. k.). — *Toim.*

[2] Kõigi mäetippude kohal valitseb rahu, puudelatvades tunned vaevalt tuuleõhku (saksa k.). — *Toim.*

komasid ei pannud ta mitte, nõnda et tema võib teile eeskujuks olla mitte ainult lauldes, vaid ka igapäevases elus.»

Nõnda ja ka teisiti õpetas härra Maurus oma kasvandikke ja õpetajaid õhtulauas, aga ikkagi ei suutnud ta kõigile härra Koovi tundmust sisendada. Sellepärast pidi ta aina edasi õpetama ja kord-korralt ikka selgemat ja vägevamat keelt rääkima.

XVI

Ühel õhtul lõpetas härra Maurus oma õpetliku kõne nõnda ja seda juba eesti keeles:

«Härra Maurus peab teile komade paleest rääkima, aga Peeterburis on professor Köler suremas. Mõistate? Professor Köler! Meie viimane suurmees, eesti rahva õige sõber! Ja dr. Hurt ka.»

Vähe istus lauas neid, kes olid professor Köleri nime kuulnud, veel vähem neid, kes oleksid teadnud, mis tema on teinud. Sellepärast ei pandud seda teadet mikski, ehk olgu siis, et mõnele hakkas kõrvu sõna professor, sest selle vastu tunti aukartust. Aga järgmisel hommikul tuletas direktor seda nime palvetunnil uuesti meelde ja nüüd tundsid juba mõned, et tema sõnades oleks nagu tundmus, kui ta pöördus ainult eestlaste poole nende keeles:

«Mis peab meist nõnda saama? Mis peab meie rahvast saama, kui kõik surevad, kes teda armastavad? Peab ta hukka minema? Ei, mitte hukka minema, sest päike elab alles ja laulik ütleb:

Kaob kord eestlaste keele kõla,
ära siis sinagi tõuse ja ela.

Aga kui ometi surevad need, kes eesti rahvast armastavad, siis peame meie ise nende asemele astuma, et koht tühjaks ei jääks. Meie ise peame eesti rahvast armastama, nagu armastasid need suured, kes juba surnud või kes veelgi surevad. Meie kõik peame, olgu vana või noor, suur või väike. Jah, ka väiksed peavad armastama, nagu oleksid nad suured, sest armastus on see, milles ka väiksed võivad olla suured, kõige suuremad. Ja ütelge nüüd ise, kas on meie rahval midagi karta, kui meie teda kõigest südamest armastame, kui

rahvas ise ennast kõigest südamest armastab? Ei, niisugusel rahval ei ole midagi karta, tema peab elama, sest armastus on elu. Poisid, armastage siis oma rahvast, armastage iseendid, nagu armastab end inglane ja sakslane. Armastage eesti rahvast, aga olge truud oma keisrile, sest tema käes on meie eluvõtmed ja surma-ahelad.»

Kui saabus surmasõnum, teatas direktor, et tema on tellinud erilise mälestus-jumalateenistuse ja et sinna läheb igaüks, kelles on eesti verd. Aga nähtavasti oli eestlaste seas vähe neid, kelles oli eesti verd, sest kirikusse oli ilmunud ainult käputäis inimesi, härra Maurusegi kasvandikest peaasjalikult need, kes elasid pansionis ja keda otseteed käsutati kirikusse. Ei olnud kerge pääseda sellest orjusest, sest poisid pandi koolimaja ees ritta, ikka kaks kõrvu, väiksemad ees, suuremad taga, ja härra Maurus ise asus reale juhiks, kuna Ollino pidi sabas käima, nagu valvuriks, et keegi ei saaks härra Mauruse selja taga putku pista. Nõnda mindi läbi linna, et kõik näeksid, kuis härra Maurus läheb oma kasvandikkudega professor Kölerit mälestama.

Kirikusse oli ilmunud vana hallpea pastor, kes seisis, käed koos, ainuüksi altari ees, kui Maurus oma karjaga sisse astus ja selle pastori lähedusse viis, kes ütles altaripildile viibates:

«Armsad lapsed, see, kes selle pildi teinud, on nüüd surnud. Tema liha on surnud, aga tema vaim elab selles Õnnistegijas siin altaril. Kummardagem seda elavat vaimu ja palugem surnud liha eest.»

Selle peale pööras pastor selja ning laskus põlvili, temast paar astet madalamal härra Maurus, kelle eeskujule järgnesid ka kasvandikud.

Ei tea, kuidas see tuli, aga kui Indrek neid kahte meest, kes mõlemad vanad, seal altari ees nägi ja kui ta kuulis ühe imelist kõnetooni, mis lause lõpus langes sügavale alla, nagu läheks ta põrguhauda, jah, kui ta seda kuulis ja tähele pani, et teine, kes alati armastas kõnelda, nüüd hoopis vaiksena põlvitab — just see vaikus mõjus nagu veel rohkem kui teise kõnetooni põrguhauda laskumine —, siis valdas teda äkki mingisugune seletamatu härdus. Vaevalt-vaevalt suutis ta pisaraid kurgust tagasi tõrjuda ja sedagi ainult sellepärast, et ta häbenes teisi — kaasõpilasi ja Ramildat, kes oli ühes tädiga ilmunud koorile. Aga kui lõpuks üles tõusti ja Indrek

nägi, et niihästi õpetaja kui härra Maurus silmi pühkisid, siis oli tal kahju, et temal polnud põhjust sedasama teha. Kirikust lahkudes oli tal tundmus, nagu oleks ta ilusaima silmapilgu oma elus ise ära rikkunud, ja nõnda läks ta koju nukramana, kui ta sealt oli tulnud.

Teda piinas üks mõte, üks tundmus, millest oli raske vabaneda: Kõik, mis ilmas ilusat ja suurt, on minevikus. Ilus ja suur on surnud. Suured ja ilusad ajad on möödas. Tema on pisut hilja linna tulnud, nagu ta saabus pisut hilja Vargamäelegi. Ja korduvalt kerkis küsimus: Kas siis nüüd pole enam midagi suurt ja ilusat? Oli Koidula, oli Kreutzwald, oli Jakobson, oli Köler, ja nüüd on lõpp? Oli Goethe, oli Schiller, oli Puškin, ja nüüd pole enam kedagi? On veel Tolstoi, aga seda ei tohi lugeda või seda peab salaja tegema. Kõik, mis suur ja ilus, seda peab salaja; ainult kui juba surnud, siis võib avalikult. Nagu Kölergi: Indrek polnud temast midagi varemalt kuulnud, aga niipea kui surnud, siis räägivad temast kohe kõik, terve maailm, nii et sa teda enam ei unusta. Ei, nüüd Indrek enam tema nime ei unusta! Nagu tuleks mõnel inimesel alles surres õige elav hing sisse! See kõik oli nii imeline, et oleks ka ise tahtnud niisuguseks elavaks surnuks saada. Oleks ükskõik mis teinud või kuis elanud, kui aga surres oleks saanud selle õige elava hinge. Niisugune rumal ja mõttetu iha tärkas Indrekus, kui ta lahkus kirikust, kus ta oli nutmata pisaraid kurgust allapoole tõrjunud.

«Kas teie ka kirikus nutsite?» küsis temalt järgmisel päeval Ramilda, keda polnud juba kauemat aega näha olnud.

«Ei,» vastas Indrek.

«Aga papa nuttis ja õpetaja pühkis ka silmi,» seletas Ramilda. «Köler oli nende sõber. Mina tahtsin ka kangesti nutta, aga mitte ei saanud. Ja teate, miks? Ma olen Kölerit mitu korda näinud, juba lapsepõlvest saadik, aga kui sa oled kedagi nii sagedasti näinud, siis ei saa tema pärast hästi nutta. Hakkad just sinnamaale jõudma, et tunned, nüüd on pisarad käes, aga siis tuleb äkki midagi meelde ja see ajab mõtted teisale. Kölerist tuli mul meelde tema harv habe ja see lahutas kohe mu nututuju. Mõtlesin, et kuidas ma siis tema pärast nutan, kui tal oli nii harv habe. Rumal, eks? Pärast sain ma küll tema habeme unustada, sest ma lihtsalt võtsin enda kokku ja unustasin, aga siis tuli mul meelde,

kuis ta ükskord meil magama jäi, alles paar aastat tagasi. Tema suu oli pisut lahti vajunud ja tema näoilmes oli midagi hirmus ükskõikset. Ja niipea kui mul see meelde tuli — mul tuli veel midagi meelde, aga seda ma praegu ei ütle, ei või —, aga kui mul see meelde tuli, mis ma ütelda võin, näis mulle äkki, et tema Õnnistegija on tema enda nägu ja et kui see Õnnistegija magama jääks, kas või kogemata, siis võiks ka tema suu samuti hirmus ükskõikselt lahti vajuda nagu Köleril endalgi ja temal poleks siis kogu maailma inimestega midagi tegemist. Öelge nüüd ise, kas te saaksite nutta, kui teil midagi niisugust meelde tuleks?»

«Muidugi ei saaks, kui midagi niisukest,» arvas Indrek.

«Mina ka ei saanud, sest ma mõtlesin kohe, et kuis ma nutan inimese pärast, kes on teinud Õnnistegija, et kui ta võiks kogemata magama uinuda, siis tuleks tal sootuks ükskõikne näoilme, mitte niisuke nagu pildil. See kõik on väga rumal, sest Õnnistegija ei uinunud kunagi nõnda ükskõikselt magama, vaid seda tegid tema jüngrid Ketsemani aias, aga mõelda võib ometi nõnda edasi ja tagasi, ühte- ja teistpidi. Kas teie ei mõelnud kirikus midagi niisukest kaksipidist?»

«Ei mõelnd,» vastas Indrek.

«Aga mis te siis mõtlesite, kui te kaksipidi ei mõelnud? Mina ei või kunagi kauemat aega üksipidi mõelda. Sest mõtlen ma nii kaugele ja sügavale kui mõtlen, ometi teeb mõte kusagil kas või ilma minu teadmata haagi sisse ja tuleb vana kohta tagasi, just nagu eksija metsas. Läheb ja läheb, ning jällegi sealsamas. Meie mõte on ümarik, ja sellepärast on kõik ümarik. Ja seda ümarikku ma kardan. Mina ei taha kunagi endisse paika tagasi minna ja sellepärast mõtlengi kaksipidi, et mõte ei saaks ümarikuks minna. Aga ümarik mõte on nagu igavene elu. Kui õpetaja hakkas klassis meile seda seletama, käisid mul kohe judinad üle keha. Minu meelest oli igavene elu ikka hirmus ümarik, nagu pastor seda meile seletas, seesama, kes tol korral oli kirikus. Ja siin ongi see peapõhjus, miks ma nutta ei saand, kuigi ma nii väga tahtsin. Mitte Köleri pärast, vaid muidu niisama, sest nutu järel on ikka nii hea ja kerge tundmus. Ja teate, miks? Tädi ütleb ikka, kui ma kangesti naeran: hoia end, naeru järel tuleb nutt. Aga kui naeru järel tuleb nutt, eks siis nutu järel tule naer, sest ega keegi igavesti nutta või. Sellepärast katsungi heast-paremast tubli nutu kätte saada ja mõtlen siis:

soo, nutt on nutetud, nüüd pole tükil ajal enam midagi karta. Nõnda läksin kirikussegi peaasjalikult selleks, et nutan seal hea peatäie, sest seal on viisakas koht ja viisakas aeg ka — Köler on surnud. Aga kõik läks nurja. Sest niipea kui ma pastori halli pead nägin, mõtlesin ma kohe: seal ta nüüd põlvitab ja mõtleb oma igavest elu, aga omal on hallid juuksed nõnda soetud, et paljas pealagi välja ei paistaks. Aga miks ta muretseb nii väga oma palja pealae eest, kui ta usub igavest elu? Ütelge, miks? Teie ei tea? Aga mina tean. Sellepärast, et pastori igavene elu on ümarik ja et ta isegi teab seda, ainult meile lastele ei öelnud ta seda. Meie eest varjas ta tõde. Ta kordas meile alati: igavene elu, igavene elu, aga ise oleks tahtnud öelda: ümarik igavene elu, ümarik igavene. Ja niipea kui see mõte mul tuli, oli nutt nagu peoga võetud. Papa ja pastor oma ümariku igavesega nutsid, aga mina ei saanud. Näete nüüd, kui rumalaid asju võib kirikuski mõelda. Aga mida teie seal mõtlesite, kui kõik põlvitasid? Kas te üldse midagi mõtlesite?»

«Mina mõtlesin, et ilmas on paremad või suuremad ajad möödas,» ütles Indrek.

«Seda pole mina veel kunagi mõelnud, mitte kunagi,» kinnitas Ramilda. «Aga miks nii?» küsis ta imestanult.

«Kõik ilus ja suur on enne olnud ja nüüd on ta surnud. Goethe on surnud, Schiller on surnud, Puškin ja Köler, kõik . . .»

«Aga see on ju hea, et Goethe on surnud,» ütles Ramilda.

«Miks?» küsis Indrek omakorda imestades.

«Tema oli ju enne surma väga vana,» vastas Ramilda, «ja kui ta tänini oleks elanud, siis oleks ta veel vanem olnud. Donžuanid ei pea kunagi vanaks elama, sest vana donžuan on naeruväärne. Ja Goethe oli suur donžuan. Teate, et ta oli juba ise üle seitsmekümne, kui läks kaheksateistkümne-aastasele kosja? Mõistate? Seitsekümmend ja kaheksateist! Kui ta veel praegu elaks, siis poleks ma öö- ega päevarahu saanud, sest ma oleks alati kartnud, et ta võib mulle kosja tulla, kui ta juhtub mind nägema. Ja ütelge nüüd ise, mis ma oleks pidand tegema, kui nii hirmus vana Goethe oleks mulle kosja tulnud?»

Ramilda vaikis silmapilguks, nagu mõtleks ta millegi üle järele või nagu oleks tal midagi uut meelde tulnud. Siis naeratas ta ja ütles nagu häbenedes:

«Tahate, ma ütlen teile ühe saladuse, ühe suure, suure saladuse?»

«Ärge parem öelge, preili,» palus Indrek, «ma kardan, et lobisen ta kogemata välja.»

«Peate õppima saladusi hoidma,» ütles Ramilda elutargalt. «Saladused on suur varandus, aga kuis te siis ilma varanduseta tahate elada! Ega te ometi igavesti taha siin leiba lõigata ja taldrikutega kolistada. Kuulake: tädi ja isa tahavad mind Saksamaale saata, aga mina ei taha minna. Ja teate, miks? Arvake.»

Millegipärast hakkas Indrekul süda äkki värisema ja südamevärin laienes kõigisse ihuliikmeisse.

«Noh, kas teie ei tea arvata?»

«Ei tea,» sai Indrek vaevalt vastatud, sest südamest levinud värin halvas keelepaelad.

«Teie suur, suur loll,» ütles Ramilda äkki hellatavalt, nagu oleks ka temal osa Indreku südamevärinast. «Teie Tallisman! Me just praegu rääkisime ju. Millest me rääkisime?»

«Suurest saladusest,» vastas Indrek sootuks vaikselt.

«Ja see suur saladus oli Goethe,» ütles Ramilda naerdes. «Asi on nimelt ümberpöördud, kui ma rääkisin: mina ei taha Saksamaale sõita, sest Goethe on juba surnud. Ükski peale teie ei tea, et see on sellepärast. Aga kui Goethe alles elaks, kui oleks üks tuhandik protsentigi võimalust tema elusolemiseks, siis sõidaks ma kohe, kas või täna õhtul juba ja tuleksin tervelt tagasi. Sest ainult mõelda, et sa sõidad kuhugi, kus võib ka Goethe olla, kes armastas vanas eas noori tütarlapsi, et sa võid teda vähemalt eemaltki näha, et on see võimaluski olemas, kuigi see kunagi ei teostuks, — teate, see aitaks paremini kui ükski suplemaat, sest ka vana Goethe on ikkagi parem kui Brummfeldt'i värske suplemaat. Aga nüüd ma ei sõida, ei taha. Peale selle on veel midagi, mis puutub teisse. Mitte just isiklikult teisse, vaid üldse teisse, poistesse. Jõulus nimelt, kui dr. Brummfeldt soovitas mulle kliimavahetust, ütles papa, et nüüd pole võimalik, sest kuhu jätab ta oma poisid, tähendab vürstid, krahvid ja Tigapuud. Muidugi ka teid. Aga kas saate aru, mis see tähendab, et doktor ütleb, mina pean sõitma, sest noored neiud vajavad kliimavahetust, ja et papa vastab: poisid? Tervest ilmast kokkusõitnud poiste pärast lükata minu sõit edasi. Ütelge nüüd ise, mis

asi siis mina õieti olen, kui minu tervisvesi, minu Saksamaa täiendus, minu Goethega kohtamine olenevad poiste lobist, igapäevasest lobist? Milleks ma siis elan, kui poiste supp on tähtsam kui minu sõit? Papa ja tädi kinnitavad mõlemad: ei saa, ei või, sest kes hakkab poistele suppi keetma. Tuhat korda olen ma soovinud, et te oleksite minu ja mina teie asemel, üheks silmapilgukski, küll ma siis näeks, mis te teeks, kui te peaks kohe kuhugi sõitma, aga ometi ei saa, sest papa ja tädi kordavad: Oota, oota kevadeni, siis ei taha Ramilda enam suppi, siis sõidame. Ütelge, mis te siis teeksite?»

«Ma ei tea, mis ma siis teeksin,» vastas Indrek, «aga ühte tean ma...»

«Mida te teate?» küsis Ramilda.

«Mina tean, et kui teie seda mulle varemalt oleksite öelnud, siis oleksin ma valmis olnud ükskõik mis ettekäändel koolist lahkuma, et tädil poleks olnud vaja enam suppi keeta ja teie oleksite võinud kohe sõita.»

«Aga teised? Nemad oleksid ikkagi suppi tahtnud.»

«Kui ka teised seda oleksid teadnud, et kõik on meie supi pärast, siis oleksid ka nemad ühes minuga lahkunud,» ütles Indrek suure kindlusega. «Meie oleksime teie heaks kõik teinud, preili.»

Ramilda jäi tõsiselt Indrekule otsa vahtima ja tema imeliselt suur suu tegi mingisuguseid ebamääraseid liigutusi, nagu valmistuks ta naerma või nutma. Aga see kestis ainult üürikese silmapilgu. Siis ütles ta:

«Aga papa? Mis oleks temast saanud, kui teie oleks kõik minu pärast laiali jooksnud? Ah jumal! Seda mõelda on nii hirmus, et ennem las olla kõik, nagu on. Mina arvan, et kui Õnnistegija ise astuks ühel ilusal päeval papa ette ja ütleks temale: «Annan sulle igavese elu, tule minu juurde; annan sulle õige ja tõeliku igavese elu, mitte selle ümariku, millest räägib sinu vana hea sõber, aga ainult siis, kui sa kohe, jalamaid jätad oma poisid ja härra Ollino ja tuled minuga,» siis vastaks papa talle kõhklemata: «Ei, armas Õnnistegija, mina tulen küll heameelega sinu juurde igavesti elama, aga ainult ühe tingimusega — et võin oma poisid ja härra Ollino kaasa võtta. Muidu ei tule, muidu lepin ennem oma vana sõbra igavese eluga, selle ümarikuga.» Uskuge või mitte, aga papa vastaks Õnnistegijale tingimata nõnda. Ja mis te arvate, mis vastaks Õnnistegija, kui ta oleks õige Õnnistegija, mitte

aga niisuke ümarik, et võib magama uinuda, suu ükskõikselt lahti? Ta vastaks papale tingimata: «Ükskõik, kui sa ilma poisteta ei või, siis tule ühes nendega.» Ja nõnda läheks papa ühes poiste ja supikatlaga. Tädigi pääseks selle moega paradiisi, sest kes siis poistele hakkab seal suppi keetma, kui teda ei ole. Ka teie läheks sinna leiba lõikama ja lauda katma, ainult mina üksi jääks maha ja käiks mööda tühje tube. Mind ei lase keegi igavesse ellu, sest mina olen egoist, jõle egoist. Tädi on kuri, aga mina olen egoist. Tädi on mõnikord küll hirmus kuri, et ta peab poistele suppi keetma, aga siis läheb tal see hoog üle ja ta keedab edasi, sest ka tema armastab lõpuks poissa. Seda on ta papast õppinud. Tema süda on küll nende peale täis, aga ikka armastab. Armastab kõiki neid võrukaelu ja logardeid — nõnda nimetab ta teid, kui supp keeb ja kõik kohad on auru ja tossu täis. Aga mina ei armasta kedagi, teid ja vürsti ning Tigapuud ka ei armasta, härra Ollinot ehk pisut tema inetute silmade pärast; sellepärast jäängi ma üksinda maha. Nõnda ongi parem, ka teil, sest kui vürst jälle kord vanad tassid puruks peksab, siis pole teil enam vaja uutel kõrvu küljest ära murda. Ega ole? Aga kus need on, mis me tol korral ära murdsime? Ikka veel kasti põhjas? Ma tean, mis te papale vastasite, kui ta teilt tol korral küsis. See oli väga hea vale, väga! See on palju parem kui see, mis mina ütlesin. Mälestuseks pole sugugi nii hea kui enesekaitseks ja suureks, suureks õnneks. Õnn olgu ikka kas pööraselt suur, nii et ta hulluks ajab, või teda parem ärgu olgugi. Õnn ja armastus! . . .»

Proua Malmbergi rasked sammud kostsid ukse tagant ja Ramilda katkestas lause, et uuel toonil jätkata:

«Jälle on leivatükid üks paks, teine õhuke. Seda lihtsat asjagi ei suuda te ära õppida.»

«Mitte ennast siin erutada,» tõreles tädi Ramildaga. «Jäta see minu hooleks, mina olen sellega harjunud.»

«Ma lähen, ma lähen, tulin ainult silmapilguks, ma pole ju millalgi käinud,» vastas Ramilda uksele lähenedes, kus ta jäi peatuma, et küsida: «Armas tädi, mis sa arvad, kas Köler saab taeva? Küsisin härra Paasilt, aga tema ei tea, sest temale pole seda üles antud ega ole temalt ka küsitud. Aga mis sina arvad, armas tädi?»

«Misukeste tühiste küsimustega sina küll oma pead vaevad!» ohkas tädi. «Mis peab sinust nõnda saama.»

«On see siis nii tühine küsimus, kallis tädi?» küsis Ramilda nagu nukralt.

«Meile inimestele on see üsna tühine küsimus,» seletas proua Malmberg. «See on jumala asi, kes läheb põrgu, kes taeva. Meil pole muud, kui vaatame, kas supp paras soolane ja tummine, kas leib lõigatud ja laud kaetud, sest poisid tulevad varsti nagu hagijad. Armas jumal nende eest ei muretse, miks siis meie peaks taeva ja põrgu pärast muretsema!»

«Just härra Paasi arvamine,» kiitis Ramilda ja jätkas: «Aga mina mõtlen sagedasti taevast ja põrgust. Mina mõtlen, et Köler saab tingimata taeva, sest ta on nii ilusad Jeesuse pildid maalinud, sellepärast ei lase Õnnistegija teda põrgu minna. Ja tead, armas tädi, mis ma veel mõtlen. Köler elas Peeterburis, keiser elab ka Peeterburis, ja kui tema taeva saab, siis saab ehk Köler ka. Ja mina ei usu mitte, et armas jumal laseks Vene keisri põrgu minna. Sest milleks siis keisriks, kui ikkagi põrgu kuradi kätte.»

«Jäta juba kord oma targutused ja mine,» ütles proua Malmberg. «Ära võta keisri nime oma suhu, sest papa ütleb, see on poliitika ja poliitikast ei pea rääkima.»

«Papal on ju kõik poliitika ja millestki ei tohi rääkida,» vastas Ramilda. «Tema meelest on taevas ja põrgu ka poliitika ja sellepärast ei tohi ma temalt kunagi küsida, kas Köler saab taeva või läheb põrgu.»

«Ei, armas laps, kui Köler läheb põrgu, siis pole sest midagi, las ta aga läheb; aga kui keiser läheb põrgu, siis on see poliitika,» seletas proua Malmberg.

«Aga kui keiser läheb taeva, kas siis on poliitika?» küsis Ramilda.

«Ei, siis ei ole poliitika, sest nagu sa ise, armas laps, ütlesid, suure Venemaa keiser ei võigi mujale minna kui aga ainult taeva . . .»

«Nii et kui armas jumal äkki võtaks ja paneks keisri põrgu, siis poleks see muud kui puhtpoliitika,» ütles Ramilda.

«Ah issand küll!» hüüdis proua Malmberg kärsitult. «Küll võid sa inimese ära tüüdata! Ikka poliitika, poliitika! Muidugi mõista, et kui põrgu, siis poliitika.»

«Aga kas Goethe on põrgus või taevas, mis sa arvad?» küsis Ramilda.

«Seda ei või ju keegi teada, kui aga armas jumal üksi,» vastas proua Malmberg.

«Tead, mis mina teen, tädi, kui ma ära suren: küsin jumalalt endalt, mõnelt inglilt või Jeesuselt Kristuselt, kus Goethe on, ja lähen ka sinna, et kordki teda oma lihasilmaga näha, kas või peale surmagi.»

«Armas laps, mis sa ometi räägid!» hüüdis proua Malmberg. «Oma lihasilmaga! Taevas ei ole lihasilma, seal on kõigil seletatud silmad.»

«Aga kas põrgus on lihasilma?»

«Kuule, ära tee mind kurjaks, mine parem heaga ära,» ütles proua Malmberg.

«Ma juba lähen, aga kui põrgus on lihasilm, siis tingimata sinna.» Ütles ja läks.

«See laps tapab viimaks minu ja ka iseenda, nagu ta sündides tappis oma ema,» kaebas proua Malmberg Indrekule. «Mis ta kõik teada tahab! Selle poolest on ta oma emasse. Minu kadunud õde oli ka niisuke: muudkui aina küsib. Ja küsimusedki on neil peaaegu samad. Kas te võite arvata, mis ta täna küsis? — Kas armastuse kätte võib ära surra, puhta palja armastuse kätte? Just tema sõnad. Ja tema ema viimane küsimus oli surres — sest minu kätel suri ta, mina olin vanem, tema noorem, nii et ta otse minult endalt küsis: Kas see on nüüd armastusesurm? Suren ma armastusesurma? Usub minu mees nüüd, et ma teda armastan? Usuvad teised? Minu õde oli nimelt oma mehest palju noorem ja sellepärast ei uskunud keegi, härra Maurus isegi õieti ei uskunud, et Miralda teda armastab. Surisängil kinnitasin ma küll õele, et nüüd usuvad kõik ta armastust, kõik, sest mis sa surijale ikka ütled; aga jumal neid inimesi teab. Mõnikord näib, et inimesed üldse ei tea, mis on armastus. Naisedki ei tea, meestest rääkimata. Nemad hoolitsevad küll oma naise eest ja on hirmus armukadedad, aga mis armastus on, seda nad ei tea. Armastus pole see. Armastus oleks peaaegu nagu kurjus. Seda nägin oma õest, sest tema armastas oma meest tõesti. Aga niipea kui mees tema väiksematki tuju ei täitnud, sai ta kohe kole kurjaks, otse tigedaks, lubas mehe tulise ora otsa pista, ta peeneks jahvatada ja tuhaämbris prügikasti viia. Seal on vana mehe koht, kui ta ei armasta — ütles ta. Noored muidugi ei armasta, sest need ootavad, et neid armastataks — rääkis ta. Vanale läksin just selleks, et tema mind

armastaks. Ta armastab ju — lohutasin mina teda —, aga ta ei suuda ju kõike täita, mis sa nõuad. — Mis armastus see on, mis kõike ei suuda, vastas õde mulle. Õige armastus võib kõik. Õige armastus võib valetada ja varastada, röövida ja tappa, õige armastus võib koera viisil haukudagi. Nõnda ütles ta ja hakkas ise naerma, sest tal tuli elavalt silmade ette, et kuis see oleks, kui armastus äkki koerana hauguks, karvane ja saba tudiseb. Niisugune oli minu õde oma armastusega ja samasugune on tema tütar oma taeva ja põrguga.»

Kell helises, kuulutades tundide lõppu, ja kogu maja lõi sumisema nagu mesipuu. Ühed ruttasid koju, teised söögituppa, kus neid ootasid auravad vaagnad ja taldrikud.

XVII

Köleri surma puhul saadud muljed oleksid võinud ehk kauemini kesta, kui poleks tulnud Puškini sünnipäev. Esimest korda oli see päev olnud küll juba sada aastat tagasi, aga tol korral ei elanud ilmas veel inimesi, kes oleksid teadnud, et seda päeva peab eriliselt pühitsema. Vaheajal oli Puškin jõudnud ammugi ära surra — 2,702702 . . . korda oleks ta jõudnud vahepeal surra, kui ta oleks elanud iga kord oma seatud aja. Selle arvasid Jaan Vainukägu ja Adalbert Sikk kahekesi välja, aga ainult ligilähedalt, nagu nad ütlesid, sest ei olevat enam põhjust nii väga täpne olla, kui inimene juba kordki on surnud. Oma arvutuse tulemusest teatasid nad härra Slopaševilegi, kui see tuletas meelde Puškini sünnipäeva, aga Slopašev vastas neile üsna ükskõikselt:

«Puškin võib tuhat korda surra, elavaks jääb ta siiski, sest samal ajal, kui ta sureb tuhat korda, sünnib ta kümme tuhat korda.»

Kogu linnas, vähemalt õppeasutistes kõrgeimast madalamani püüti nägu teha, et ollakse ärevil või hirmul, nagu kaheldes, kas Puškin ikka tõesti veel kord sünnib või ebaõnnestub see tähtis akt. Härra Slopašev käis juba paar nädalat eriliselt tursunud näoga ümber ja pidas oma sõbra Voitinskiga kollokviume, nagu ta ise ütles. Enamasti tegi ta seda kodu oma toas, aga kui poiste tembud liiga ülemeelikuks muutusid, siis ka kuskil väljas vaikses nurgakeses. Ja ikka

kõrgemale tõusis Slopaševi mõttelend, kuni ta lõpuks võrdles Puškinit Kristusega ning arvas, et kui jumal veel kord mõtleb inimsugu oma poja verega lunastada, siis sünnib see tingimata Venemaal, sest kui saadi Puškiniga toime — tapeti enneaegu —, küllap saadakse siis toime ka jumala pojaga, juutide juurde pole enam vaja maailma lunastamiseks minna.

«Härra Slopašev, Puškinit ei või ometi Kristusega võrrelda,» ütles direktor.

«Näete nüüd isegi,» hüüdis Slopašev võidurõõmsalt, «teil pole aimugi, kes on Puškin! Sest mis on nende kahe vahe? Eks ole mõlemad luuletajad, suured luuletajad, ainult et Puškin kirjutas oma luuletused ise, Kristus laskis teisi kirjutada, sest ta ise võib-olla ei tundnud seda käsitööd. Teie arvate muidugi, et Kristus on luuletajana Puškinist suurem, aga ootame parem, kui ka Puškini sünnipäev saab kahe tuhande aastaseks, räägime siis. Mina ütlen, et kui Puškin on oma kümme tuhat aastat mullas olnud, siis on ta rohkem väärt kui Kristus, kes on istunud kaks tuhat aastat jumala paremal käel.»

Aga härra Maurusele ei meeldinud nii kõrge mõttelend ja ta vihjas alkoholile. Sellele vastas Slopašev elutargalt:

«Et õpetaja joob, see pole suur häda; õpilane peab kaine olema, sest õppida on raskem, kui õpetada. Õpetada võib ka siis, kui ise aru ei saa, aga õppides peab tingimata aru saama, muidu pole võimalik . . .»

Nii kõrgelt käisid Puškini sünnipäeva eellained Slopaševi erutatud vaimus.

Tema erutus näis infitseerivat ka õpilasi, mitte ühes, vaid mitmes klassis. Käis agar ettevalmistus mingisuguse saladuskatte all. Eriti palju oli tegemist Liblel, Vutil ja Vainukäol. Kui siis viimaks kätte jõudis oodatud päev ja tund, oli ilmastikus tunda otse elektripinget.

Slopašev ilmus klassi ülevas tujus ja õhetava näoga.

«Täna, lapsed, räägin ma teile Puškinist, maailma suurimast ja geniaalsemast kirjanikust. Puškinist kui inimesest tahan ma teile rääkida, armsad lapsed.» Nõnda algas Slopašev oma kõnet, kui ta oli kateedril istet võtnud. Aga ta ei saanud kuigi kauaks istuma jääda, sest ta vaimustus peagi iseoma sõnust ja nõnda pidi ta tõusma esiti püsti, siis kikivarbaile, ja lõpuks, ekstaasi kõrgeimal hetkel, seisis ta, käed veheldes laiali, rinnukil vastu kateedrit, nagu tahaks ta lendu

tõusta ja Puškini vaimuna õpilaste peade kohal lehvida, endal nägu tursunud ja silmad punased kui verelomp.

See oligi silmapilk, kus aampalgi tagant laest laskus härra Slopaševi virvendavate silmade ette midagi pisikest ja nigelat, mis vehkles pisut oma ihuliikmetega ja kadus siis niisama ootamata, nagu ta oli ilmunudki. Slopaševi pahem käsi, mis õpilaste poole oli välja sirutatud, jäi kivistunult kangeks, kuna parem tegi mingisuguseid ebamääraseid liigutusi ja kattis siis silmad, nagu tahaks ta sealt midagi kinni kahmata. Nüüd jõudis ka pahem käsi silmile, ja kui neid natukene aega oli hõõrutud, avas ta nad pilgutades ja küsis kohkunult:

«Midagi nägite?»

«Ei,» karjusid poisid kooris, aga kõige valjemini Lible oma peene häälega tagumisest pingist.

«Mulle nagu viirastus midagi,» seletas õpetaja.

«See oli Puškini vaim,» vastati.

«Ärge rüvetage oma rumalate naljadega õilsaima mälestust,» ütles Slopašev nüüd ja alustas oma kõnet uuesti. Ei võtnud kuigi palju aega, kui ta sai oma kõnest pisarateni liigutatud. Aga siis ilmus see nigel kuju aampalgi tagant uuesti ja vehkles oma valgete ihuliikmetega Slopaševi vesistunud silmade ees, mida tõttasid nüüd hõõruma mõlemad käed korraga.

«Hakkab jälle,» lausus ta endamisi.

«Mis hakkab jälle?» küsisid õpilased.

«Teie ei saa sellest veel aru, lapsed, teie pole veel sinnamaale elanud,» ütles Slopašev nukralt ja jätkas kõnet.

«Meie saame kõigest aru, kui teie seletate,» vastasid poisid.

«Ei, ei, lapsed,» ajas Slopašev vastu, «enne Puškin, siis see.»

Aga enam ei saavutanud ta endist ekstaasi ega elevust. Ainult hääl katsus paar korda kuke moodi laulda, nagu see sündis ikka, kui Slopašev sattus tõelisse vaimustushoogu. Seda tühipaljast hääletempu võttiski vaim, kes piilus aampalgi taga, uue tõsise vaimustusena ja julges jällegi laskuda alla Slopaševi silmade ette karglema. Nõnda oligi ta järgmisel hetkel härra Slopaševi peos, kes katkestas poolel sõnal oma kõne ja möirgas otse lõvihäälega: «A . . . a! O . . . o! Mis see siis on?» Ja enne kui ükski jõudis sõnagi seletuseks lau-

suda, oli see väike valge papist vaimuke, kelle ihuliikmed vehklesid ainult niitide abil, mis seisid otsapidi Lible käes, puruks kistud ja klassile näkku paisatud. Ainult irvitav molu jäi veel niidi otsa kõlkuma. Võiduröömsalt karjus Slopašev:

«Tean! See oled sina, Piilu! Sinu käed on laua all!»

Nende sõnadega kargas ta oma raske kehaga kateedrilt, et minna Piilut püüdma. See oligi silmapilk, kus pääses õige sünnipäevavaimustus valla. Sest kogu laudade-esine ja ka nende vahe oli täis külvatud paberist tonge. Nad ei puudunud isegi laudade all, ei siin ega teistes klassides, et õpilaste jalad võiksid neid kokkuräägitud silmapilgul tabada. Kui nüüd härra Slopašev täis püha viha kateedrilt maha kargas, et arvatavat kurjategijat püüda, siis algas tema jalge all hirmus ragin ja paukumine. Õpetaja eeskujul hakkasid ka õpilaste jalad laua all ragisema ja paukuma, esiti selles klassis, siis aga ka naaberklassides riburada mööda, kuni ragises ja paukus kogu maja kolmel korral. Ainult kaks kõige kõrgemat klassi ei ragisenud ega paukunud, nii kõrged olid need. Ja ragina ning paukumisega seltsis poiste karjumine ja vilistamine, nagu oleksid nad äkki kõik hulluks läinud — kogu härra Mauruse esimese järgu asutis. Õieti karjuti ainult siis, kui õpetaja pööras pilgu klassilt; muidu olid kõik vakka, paugutasid ainult laudade all, kui õpetaja jalad liikudes paukuma hakkasid. Aga et õpetaja pööras pilgu kord klassile, kord klassilt ära, siis oli see vaheldumisi tumm või täis põrgukisa. Kõrvalt kuulates oleks võinud arvata, et härra Maurus on endale mingisuguse imeliku mänguriista ostnud, mille mehanismi praegu proovitakse, ja sellepärast on õppeasutisest saanud nagu loomaaed.

Paukumine ühes vaheldumisi karjumise ja vaikimisega vallutas kogu maja tükiks ajaks. Õpetajad, kes polnud selleks ette valmistatud, kaotasid pea ja jooksid minema. Kõik nõudsid härra Maurust, keda polnud kodu. Ollino abi ei aidanud, sest ta ei saanud iseomagi klassist jagu. Samal ajal, kui nõutud õpetajad all suures toas seisukorda arutasid, omandas asi Slopaševi klassis teise pöörde: seal jäädi uuesti vaikseks, kuigi teistes klassides alles paugutati ja karjuti.

Slopašev katsus Piilut kätte saada, ähvardades selle nõnda hävitada, et märga laikugi järele ei jää, aga kui poiss laudade alla puges, et õpetaja teda kätte ei saaks, tundis see end natukese rähklemise järel lööduna, läks pikkamisi kateed-

rile tagasi, istus, kattis silmad kätega kinni ja ei teinud enam väljagi ei paugutamisest ega karjumisest. Ning kui ta viimaks käed silmade eest ära võttis, et vaikseks jäänud klassi vaadata, siis nägid kõik, Liblegi nägi, kes juba laudade alt oli välja roninud, et härra Slopašev nutab, sest ta nägu on märg ja ta silmist jooksevad veel praegugi pisarad, nagu kõneleks ta endamisi Puškinist, sellest maailma suurimast luuletajast. Selleks polnud keegi ette valmistatud ja sellepärast rabas ta kõiki ühte moodi. Slopaševi pisarad tundusid poistele peaaegu ilmutusena. Nüüd võisid teised klassid paugutada ja karjuda niipalju kui süda kutsub, Slopaševi klass ei piiksatanudki enam. Ja selles vaikuses küsis Slopašev niisama vaikselt:

«Lapsed, miks te mulle seda tegite?»

Aga ükski ei vastanud.

«Olen ma teie vastu halb olnud?» küsis Slopašev uuesti. «Paas, teie olete juba täiskasvanud, ütelge teie, olen ma halb olnud.»

«Ei,» vastas Indrek.

«Aga miks te siis teete minuga nõnda?»

«Te olete sagedasti purjus, härra õpetaja,» vastas Indrek nüüd.

Aga seda vastust ootas Slopašev nähtavasti kõige vähem. Ta jäi suurte tardunud silmadega Indrekule otsa vahtima ja alles tüki aja pärast laskis ta pilgu ka teistel nägudel ümber liikuda. Kui pilk viimaks uuesti Indrekule tagasi jõudis, ütles Slopašev nagu alistunult:

«Õige, ma olen tänagi purjus ja purjus peaga kõnelesin teile maailma suurimast luuletajast ning õilsamast inimesest. Sellest näete, missugune siga võib inimene olla. Ainult inimene! Ja ma ei häbene seda ütlemast, sest see on tõde. Aga eeskujuks ärgu olgu see teile mitte, sest mitte iga õpetaja ei kõlba teile eeskujuks. Isegi Puškin ei kõlba teile igas asjas eeskujuks, kuis siis veel mina. Vaadake, armsad lapsed, see'p see ongi maailma häda, et siin on nii vähe eeskujulikku, aga õige kasvatus eeskujus ongi. Ei milleski muus! Aga ütelge nüüd ise, mis eeskuju mina teile olen, kui ma räägin purjus peaga teile maailma suurimast luuletajast. Või mis peab teist, armsad lapsed, saama, kui teil on minusugune õpetajaks? Aga kas te ei tahaks minuga edasi kannatada, kui ma teile luban, kui ma tõotan surematu luuletaja Puškini püha nime

juures, et tänasest päevast peale tahan ma end parandada. Ja kui ma peaksin uuesti eksima, siis tuletage mulle mu püha vannet meelde ja mina tahan teie sõna järgi teha. Ja küll teie näete, armsad lapsed, minust saab veel vanas eas asja, kui teie hakkate mind kasvatama. Üldse, teate, vanemad ei peaks lapsi ja õpetajad õpilasi kasvatama, vaid vastupidi, sest vanemad ja õpetajad on rohkem rikutud kui lapsed ja õpilased. Seda mõtleski Kristus, kui ta ütles: Laske lapsukesed minu juurde tulla. Ütles ta: laske vanemad? Ei, vaid: laske lapsukesed. Mõistate? Nii et teie ise, armsad lapsed, peate endale õpetajad kasvatama, peate neile eeskujuks olema, küllap siis asi peagi paraneb. Teie, noorte päralt on maailm ja tema tulevik, ja kui teie ei taha, et ta hukka läheb, et meie, vanad, ta hukka ajame, teid oma halva eeskujuga põhjalikult ära rikume, siis peate ohjad pingul pidama. Teie istute Kristuse süles, mitte meie, vanad, ja kui...»

Slopašev ei saanud lõpetada, sest härra Maurus astus klassi. Aga ta oli nähtavasti väga üllatatud, et siin valitses täielik rahu, kuna teistest klassidest kostsid ikka veel üksikud paugud ja hulgalised karjatused. Tema teada pidi olema otse vastupidi. Sellepärast polnud tal aega siin enne peatuda, kui oli rahu jalale seatud kogu majas. Alles siis tuli ta uuesti tagasi ja ütles kurikavalalt:

«Härra Slopašev, täna juhtus minuga imelik asi, väga imelik asi.»

«Mis siis?» küsis Slopašev nagu uudishimulikult.

«Kui ma voorimehega üle silla sõitsin, kuulsin ma äkki hirmsat müra ja kisa. Ma ütlesin siis voorimehele: «Härra voorimees, kas teil on head kõrvad?» Ja voorimees pidas hobused kinni ning ütles: «Miks saksad seda küsivad?» Mina vastu: «Härra voorimees, on teil head kõrvad või ei ole?» Nüüd ütles see voorimees: «Pole teised suuremad asjad, üks alati lukus ja teine ajab pilli.» Siis küsin mina: «Härra voorimees, kas kuulete midagi?» Ja tema vastab: «Nagu kuuleks midagi.» — «Mida te kuulete, härra voorimees?» pärisin ma. «Üle jõe vist jälle loomaaed, nagu mullugi,» ütleb mulle see poolkurt voorimees. Ja teate, mis ma tegin? Ma tulin voorimehelt maha, maksin ta kinni ja andsin lisaks kahekümnelise selle eest, et ma temaga lõpuni ei sõitnud, ning ütlesin: «Tänan, härra voorimees, aga kahjuks ei saa ma teid tarvitada, sest teie pole päris kurt. Mina võin oma

maja ette sõita ainult üsna kurdi voorimehega, muidu hakkab mul häbi.» Nõnda tulin ma jalgsi. Ja kui ma kodu hakkasin küsima, siis ütlesid kõik: «Härra Slopašev teab.» Ning nüüd tahaksin ma teada, mida teie teate?»

«Härra Maurus,» ütles Slopašev, «teie panete mu klassi ees piinlikku seisukorda, sest ma ei tea midagi selletaolist, millest teie räägite. Ainult Puškinist kõneldes sattusin ehk suuremasse vaimustusse, kui õpetajale on kohane, ja hukutasin sellega õpilasi. Just praegu seletasin neile, et iga liigsus tuleb iseloomu nõrkusest ja et inimesel peab olema kindel iseloom. See peab olema igal üksikul ja ka kogu rahval. Meil venelastel ei ole kindlat iseloomu ja sellepärast oleks hea, härra Maurus, kui te klassilt küsiksite, eesti keeli küsiksite, mida mina ei mõista, nii et ei tarvitse vastates mind häbeneda. Või ehk soovite, et ma üürikeseks lahkun?»

«Ei, ei,» vastas direktor, «minu poisid julgevad ikka tõtt rääkida.»

Aga see kiidetud julgus pidi olema üsna kahtlane asi, sest direktor pöördus Lible poole eesti keeles, nagu Slopašev oli soovitanud.

«Sina, suur võrukael,» ütles ta, «räägi ilma salgamata, mis siin sündis, ja ära valeta, sest härra Maurusel on kõrvad ja silmad, mis ulatavad üle jõe ja läbi müüride. Räägi, ehk muidu . . .»

«Härra Maurus, siin ei sündinud midagi,» vastas Lible silmi pilgutamata.

«Teie ei karjunud?» päris direktor.

«Ei,» vastas poiss.

«Mitte sugugi?»

«Ainult natukene, nagu mõnikord ennegi.»

«Miks te siis karjusite?»

«See oli nii naljakas, mis härra Slopašev Puškinist jutustas.»

Härra Maurus pöördus mitme poisi poole, aga vastused kõlasid samalaadsed. Viimaks jäi ta Indreku ette seisma ja lausus sellele:

«Aga teie, vana pikk tõsine iisraeli mees, kelle sees pole kavalust, mis teie ütlete?»

«Ei midagi muud kui teisedki, ainult et . . .»

Indrek peatus, sest ta kahetses, et oli tahtnud midagi rohkem öelda kui teised.

«Noh, öelge välja, mis siis,» sundis direktor.

«Ainult et härra Slopašev sai Puškinist pisarateni liigutatud ja meie naersime,» lõpetas Indrek lause.

«Kuidas teil häbi ei olnud!» hüüdis härra Maurus.

«Meil pärast oli,» lausus Indrek nagu vabandavalt.

«Lible, kas sinul ka oli?» küsis direktor.

«Oli küll,» vastas poiss, nagu räägiks ta tõtt.

«Noh, siis on kõik hea,» ütles direktor, ja Slopaševi poole pöördunud, jätkas vene keeles: «Neil on häbi ja nad kahetsevad, et nad Puškini sünni puhul naersid. Aga andke neile andeks, sest noored ei tea, et sünd on niisama raske ja tähtis kui surmgi. Meie, vanad, teame seda ja satume vaimustusse, aga neile ajab see naeru peale.»

Sellega lahkus direktor klassist.

«Ma tänan teid, lapsed,» ütles Slopašev siis ja tahtis midagi juurde lisada, aga sõnad jäid millegipärast kurku kinni ja sellepärast tõstis ta ainult parema käe, tegi sellega mingisuguse liigutuse ja järgnes härra Maurusele, sest kell oli juba ammugi helisenud.

Alles pärast tunde küsis direktor Indrekult nelja silma all:

«On see tõsi, et teie ütlesite härra Slopaševile klassi ees, et tema on purjus?»

«Ei,» vastas Indrek, «vaid et tema on sagedasti purjus ja et see ei meeldi meile.»

«See oli väga hea,» kiitis härra Maurus. «Mind ta ei kuula, ehk kuulab ta ometi teidki, vana häbeneb noort ikka ennem kui teist omasugust. Muidu on ta ju tark ja hea inemine. Pealegi on ta venelane, kel tutvused. Üks vend Riias, teine Peeterburis, kus nende sõna maksab. Niisuguseid on härra Maurusel vaja, mõistate? Sest kuis me muidu elame, kui meil pole mehi, kelle sõna maksab!»

*

Puškini sünnipäev oli viimane sündmus, mis koondas veel nagu kogu asutise; peale seda algas lagunemine. Äkki oleks nagu kõigil huvi kadunud õppimise ja õpetamise vastu, mõeldi ja räägiti ainult sõidust ja oodati päeva, mil võis oma pambu võtta ja minna. Indrek kahtles, kas sõita suveks kirjutaja juurde või jääda siia ühes Ollinoga koduhoidjaks, nagu härra Maurus soovis.

«Mina ei tahaks, et te siia jääte,» ütles Ramilda sellest rääkides.
«Miks nii, preili?» küsis Indrek.
«Mina sõidan ära, sellepärast,» vastas Ramilda. «Te ju teate, kuhu mina sõidan? Saksamaale. Teie imestate? Aga ega ma siis ometi nii kergemeelne ole, nagu ma räägin. Goethe on muidugi surnud, sinna pole midagi parata, aga mina võin siiski sanatooriumi sõita. Täna vaatlesin end peeglis, ja kas te võite arvata, mis ma leidsin? Leidsin oma näost juba väikesed kortsud. Pisitillukesed küll, aga juba on! Saate sellest aru? Ma pole veel elama hakanudki, aga juba näos kortsud! Ja siis mõtlesin ma: kortsud ongi sellepärast, et ma pole veel elama hakanud; aga las lähen Saksamaale, seal hakkan eluga peale, küllap siis kaovad need kortsud. Ja kui seal ka elu ei ole, siis... Teate, mis siis tuleb?» Ta astus Indrekule lähemale, vaatas talle suisa silma ja ütles siis: «Siis tuleb surm. Kuidas ta tuleb, seda ma praegu ei tea, aga et ta tuleb, seda tean ma kindlasti. Kas teie kardate surma? Ütelge päris otsekoheselt, sest niikuinii läheme kauemaks ajaks lahku. Ajab ta teile hirmu peale?»
«Ei,» vastas Indrek. «Ta ei tule mul meeldegi.»
«Aga minul tuleb,» seletas Ramilda. «Mõnikord ma ise tuletan ta meelde. Mul oli kord sõbranna — see oli mu ainuke — ja tema suri ära. Mina käisin teda surnult vaatamas ja suudlesin teda otsaette, lugesin enne issameie ära ja siis suudlesin. Kui ma nüüd tahan surma elavalt meelde tuletada, siis mõtlen ma ikka seda suudlust. Et iseennast surnuna mõelda, teen ma nõnda: lähen peegli ette, seisan seal ja vahin iseendale tardunud pilgul näkku; siis sulen silmad, ajan huuled torusse — sõbrannat suudlesin ma nõnda — ja suudlen iseend peeglis. Külm klaas toob judinad kehale, õudsed ja head, ning ma mõtlen: see külm oli minu enese otsaesine, surnul on ka niisuke külm otsaesine; tähendab mina olen surnukülm, olen surnud. Ja ma ei julge enam silmi avada, sest ma kardan näha iseend peeglis surnuna. Pöördun hirmunult kõrvale, viskun käsikaudu sohvale, peidan pea padjusse ja ainult nõnda saan silmad uuesti lahti. Kui te teaksite, misuke rõõm see on — üksi olla ja tunda, et alles elad, et olid just praegu surnud, aga tõusid tervelt üles, surnust üles. Tädi ei saa sellest midagi aru. Kas teie saate?»
«Mina saan,» vastas Indrek.

«Mis te saate sellest aru?» küsis Ramilda.

«Öelda seda ei oska, aga ma tunnen, et saan midagi aru,» seletas Indrek.

«Eks ole?» kinnitas Ramilda. «See oleks nagu kusagil kukla taga või selja peal, sellepärast ei oska seda öelda. Mina näiteks ei tea ju põrmugi, kas ma kunagi mehele lähen või kellele ma lähen, kui ma lähen, aga ometi mõtlen ma mõnikord: mis oleks, kui vürst oleks minu mees? Mis ma teeks, kui mu mees hakkab riistu purustama? Ja teate, mis ma teeks: mina annaks ise talle riistad kätte, ütleksin: säh, võta, purusta, armas mees, kui sa muidu ei või. Teeksin kapiuksed lahti ja laoksin sealt kõik lauale, et mehel oleks lõhkuda. Ole ainult hea ja purusta, sest sina oled mu isand ja käskija, oled majas peremees. Kas te usute, et mina midagi selletaolist teeks!»

«Ei tea, tõesti ei tea,» vastas Indrek vaikselt, nagu oleks talle liiga tehtud.

«Ikka ei tea, ei tea,» osatas Ramilda ägedalt. «Aga mina tean! Mina tean, et see pole kellegi mees, kes südametäiega hakkab riistu lõhkuma; nõnda teeb ainult minu tädi, kui ta läheb papaga hirmus riidu. Siis purustab ta kõik, mis kätte juhtub, ja nutab pärast, et mõtle, mis see kõik maksab. Mees tuleb südametäiega kallale, see on õige mees. Kui vürst oleks tol korral tädile kallale läind, siis oleks ta olnd see õige. Ta oleks võind minulegi kallale tulla, sest mis oli minul temaga siis rääkimist, aga ka seda ei teind ta. Ma just mõtlesin, et tuleb kallale, aga ei! Lõhkus ainult, lõhkus vanu riistu! Nüüd te teate, mis ma niisugustest meestest arvan, nagu vürst. Aga teiega ei peaks ma nõnda kõnelema, sest teie hukutate mu rumalustele, ütleb tädi.»

«Preili, ma ei hukuta ju, ma ei lausu sõnagi,» kaitses end Indrek.

«Just nõnda te hukutategi: ise ei räägi, lasete mind, ja nõnda see tulebki siis.»

«Ma ei oska ju nii ilusasti rääkida kui teie,» ütles Indrek nüüd.

«Ei oska nii ilusasti...» kordas Ramilda, nagu tahaks ta osatada, küsis aga siis äkki elavalt: «Kas tõesti räägin ma ilusasti?»

«Minu meelest küll.»

«Ausõna?»

«Ausõna,» kinnitas Indrek.
«See on nii ilus, et te seda mulle ütlesite,» lausus Ramilda nüüd nagu mingisuguses ekstaasis. «Ometi ükski inimene, kes minus midagi leiab! Aga seda ei ütle ma ühelegi hingele, Saksamaal ka ei ütle. Ja teie ärge öelge ka, ega?»
«Ei ütle,» lubas Indrek ja tundis millegipärast äkki häbi. See oli nende viimane kõnelus, ainustki sõna ei vahetanud nad peale seda. Selle muljega Indrek kodu poolegi sõitis, mille järele ta igatsust tundis. Aga kaua aega ei saanud ta mõttest lahti, et nad viimaseks olid rääkinud surmast, nagu peaks see midagi tähendama. Alles hiljem mõistis Indrek, et see võis ometi midagi tähendada. Jah, juba siis võis see midagi tähendada. Veel südaööl, kui ta hakkas raudteejaamast jalgsi koju minema, pamp seljas, mõtles ta endi viimasest kõnelusest, kõndides metsa vahel või tukkuva rukki ääres. Nõnda oli nii imeline minna vastu ööd. Alguses tõttas ta, aga siis tundis, et pole vähematki mõtet tõttamiseks valges kevadeöös, kui kukub kägu peaaegu hommikuni, kus ta algab uue hooga, ja kui karjub rääk ning tuhat soolindu käo väsides. Astud nagu pool-unes ja kogu keha täidab magus uim, millest võpatad, kui üle tee hüppab heidutatud jänes või haugatab kuskil värava taga võõras koer.

XVIII

Ka kodu võttis Indrekut vastu võõras koer tigeda haukumisega. Suure vaevaga, tubli malakas peos, pääses ta rehealuse väravatest sisse ja sulges nad enese järel uuesti, kuna koer jäigi väravate taha tema jälgi nuusutama ja haukuma. Imelikult ja õudselt mõjus Indrekusse see tige võõras koer koduväravas ja kaua lamas ta lakas heintel ristseliti, oodates asjata und. Kui muutlik on maailmas kõik! Viimaks ometi uinus ta ja ei ärganud enne, kui isa tuli keskhommikul hobustele lakast heinu võtma.
«Ah sina olidki see, kellega koer öösel nii kurjasti tõreles,» ütles isa Indrekule.
Ise ajas käed laiali ja kraapis heinu kokku, et käputäit läbi augu hobustele redelisse visata. Ja Indrek, kes istus alles asemel, pani esimest korda õieti tähele, kui kange on isa selg küürutades ja kui kõnksus tema harakile aetud sõr-

med. Eriti torkasid just need viimased talle silma. Kui isa redelile lähenes, et alla minna, astus Indrek talle lakaotsale vastu ja sirutas käe teretamiseks.

«Õige jah,» ütles isa, «me pole veel kätt andki, kange töötegemisega unustad selle asja.»

Ka teretades pani Indrek isa kõnksus sõrmi tähele, ja kui ta mööda redelit alla läks, lausus ta endamisi, nagu oleks ta leidnud mingisuguse uue elutõe:

«Kõnksus mis kõnksus, selles pole kahtlust.»

Aga see polnud ainuke elutõde, millega Indrek kodu kokku puutus. Emal paistis teretamisel silmis nii palju rõõmu, aga ometi pööras ta pilgu pelglikult kõrvale, nagu häbeneks ta seda nukkervalusat joont, mis piirles tema naeratada püüdva, koltunud ja lugemata hulga peente kortsudega kaetud suu ümber. Indrek oli seda suud nii palju kordi näinud, aga niisugusena nägi ta teda täna esimest korda. Ja millegipärast tundus talle, et sellega, kel on niisugune suu, ei pea midagi rääkima, või olgu siis, et on midagi tõsist, nukrat, rasket. Nõnda polnudki tal emale midagi öelda, kui aga kõige tühisemat, labasemat ja ebatarvilikumat. Ka ema otsis nagu asjata juttu. Alles siis, kui nad kahekesi jäid, ütles Indrek:

«Küll on isa käed kõnksu jäänd.»

Ema võpatas nagu kogu kehast, pöördus ümber, vaatas pojale otsa ja küsis:

«Kust sa seda võtad?»

Endal oli nii hell helk silmis ja suud piirav valus joon oleks nagu pisut vähenenud.

«Nägin, kui ta lakas heinu kokku kraapis ja mööda redelit alla tuli: sõrmed ei paindunud ümber pulkade, ainult redeli sammastest said nad veel õieti kinni,» seletas Indrek.

Ema pööras näo kõrvale ja jäi oma vimmas pihaga nõnda poja ette seisma. Ja äkki viirastus Indrekule mingisugune ammu möödunud sündmus, sest ka seal oli ema seisnud samuti vimmas pihaga. Aga tol korral oli see keset õue, pool haokubu süles.

Alles natukese aja pärast küsis ema:

«Kas sa siis seda alles nüüd nägid?»

«Just täna hommikul esimest korda,» vastas Indrek.

«Aga see on ju ammugi nõnda,» seletas ema. «Ainult kui said linna kooli, läksid silmad lahti, nii et nägid.»

«Arvad sa tõesti, et koolis,» kahtles Indrek.

«Aga kus siis,» vastas ema ja vaatas pojale otsa. «Ikka koolis, ei mujal. Kool ja kroonu, need teevad silmad lahti. Kas Andres nägi isa vanadust või tema rasket orjust, kui oli kodus? Ei näinud. Aga nüüd näeb. Nüüd näeb seda tuhande versta tagant ja kirjutab. Kui isa seda luges, pühkis ta mitusetu korda silmi. Ajas küll prillide süüks, ütles, et liig kanged teised, aga ei see olnd prillide kangus, vaid noore Andrese kiri. Sest mõni päev pärast kirja lugemist ütles isa: «Andresest saab ehk veel asja, kroonu teeb teisest mehe.» Nii et isa, nagu näha, loodab, et küll tuleb Vargamäele tagasi, las ta saab aga kroonust lahti. Ega ta sinule pole kirjutanud?»

«Ei,» vastas Indrek.

«Vana sauna-Madiski arvab, et las sikutab mõni aasta kroonu rinnust, küllap siis tuleb heameelega Vargamäe setukatele looka peale panema.»

«Ei ta tule,» ütles Ants, kes oli kuulnud Indreku ja ema viimaseid sõnu. «Ei mina usu, et tuleb.»

«Mine nüüd sina oma usuga,» vastas ema. «Muud polegi kui aga: ei ta tule, ei ta tule. Nõnda muidugi ei tule, kui kõik ajavad üksisõnu: ei ta tule, ei ta tule.»

Ja Indreku poole pöördudes kaebas ema:

«Ants on nagu arust ära, aina kinnitab, et Andres ei tule. Just kui oleks teisel kahju või kade meel, et Andres võiks ehk tulla.»

«Ema, jäta ükskord oma kahju ja kade meel,» vastas Ants. «Minul pole Andrese tagasitulekust sooja ega külma, sest kui mina kord kroonu lähen, siis ei tule ma enam kunagi Vargamäele tagasi, see on kindel. Ma ei tuleks isegi siis mitte, kui isa Vargamäed minule pakuks.»

«Kuula nüüd,» ütles ema, kuna endal huuled värisema ja vesi silma tikkus. «Nõnda räägib ta alati, kui Andresest jutt tuleb. Isegi isale ütles ta kord seda, nii et pidi virutada saama.»

«Kuhu sa tahad siis minna või mis sa mõtled tegema hakata?» küsis Indrek vennalt, kes oli talve jooksul nagu täieks meheks sirgunud.

«Seda ma praegu ei tea,» vastas Ants, «aga küllap leidub ilmas ka seda, mis mina tegema hakkan. Ma lähen ükskõik kuhu ja teen ükskõik mis.»

«Lähed ennem teisele sulaseks, kui oled Vargamäel peremeheks?» küsis Indrek kimbutavalt.

«Miks siis just teise sulaseks?» küsis Ants põrnitsevalt vastu. «Oled sina kellegi juures sulaseks?»

«Muidugi olen ma sulaseks, mis sa siis arvad,» vastas Indrek vennale.

«Jääh!» osatas Ants uskumatult. «Nüüd mul sulane! Tunnen su sulasepõlve! Saksa mängid sa. Aga muidugi: minust saksa ei saa ja sellepärast pean mina sinu ja ema arvates Vargamäele jääma. Mina olen ju selleks paras.»

«Kuule, Ants, kust sa seda võtad?» küsis Indrek nukralt ja üllatatult, sest talle paistis, nagu tekiks ka venna suu ümber midagi selletaolist, nagu ta oli esiti märganud emal. «Mina ei mõtle seda sugugi nõnda, nagu sina arvad. Kui ma ütlen, et olen sulaseks, siis olen seda tõepoolest. Olen isegi sulase sulane. Või tead sa, mis on ilma rahata kooliskäimine? Mina ja nii mõnigi minu kaaslane teeme asju, mida sina pead endale alandavaks, sest sa ütled: see on naiste töö. Aga mina teen seda tööd, et pisutki võida õppida.»

Aga see, mis Ants nüüd ütles, oli Indreku meelest nii rabav, nii hirmus, et ta ei saanud enam ainustki sõna suust ja et ta kahetses iga oma räägitud sõna. Sest Ants vastas:

«Ma lähen või sibiks, laske mind ainult midagi õppida.»

Ise pööras ta silmad kõrvale, seisis oma jändriku kehaga külgepidi venna poole, nagu põrnitseks ta rünnakuks hoogu võttes. Aga ei sündinud midagi muud, kui et ta läks kolinal uksest välja, nagu oleks tal ei tea miks häbi või piinlik.

Indrek tundis end kodu omaste keskel äkki võhivõõrana ja nagu viha-alusena. «Seda see koer öösel nii väga mulle kallale kippuski,» mõtles ta. Isegi see maastik, mille ümbritsedes ta öösel oli kõndinud ja ilutsenud, paistis nüüd võhivõõrana, sest kui ta oleks tahtnud sellest siin kõnelda, siis oleks teda niisama vähe mõistetud nagu neid tassikõrvugi, mida ta kandis põuetaskus siidpaberisse mässitult. Kägu võis ööd läbi kukkuda, soolinnud võisid kui meeletud karjuda, pääsukesed võisid varahommikust hilise õhtuni vidistada, sest päike karjatas sinises taevas roosakas-valgeid pilvi, aga inimestel polnud sellega asja, sest neil oli oma tegemine, omad mured.

Peale keskhommikut läks Indrek mööda karjatänavat alla koplisse.

Piirikraavi nähes, mis jooksis nöörsirgelt läbi Jõessaare jõkke, tõusis tal tung seda mööda minna. Aga kraav oli nagu kokku vajunud ja kevadine vesi tema kaldad õõnestanud ning poristanud. Kõik oli vahepeal teiseks saanud. Või pettis teda ta mälu? Oli ehk tema ise rohkem ja kiiremini muutunud kui see piirikraav ühes oma poriste kallastega?

Vaikides kõndis ta kuni jõeni. Aga siin heledas roheluses ja pimestavalt sädeleva veepinna kirguses, kus siiraviiralesid väsimatud pääsukesed, tõusis tahtmine häälitseda, nagu hakkaks ta kaasa elama lindudega. Hõikas korra, hõikas kaks, nagu loodaks ta kuskilt vastuhõiget. Aga ei olnud jõe ääres muud vastajat kui aga hallid küünid, mis seisid ebakorralikus reas mõlemal pool jõge kõikjal, kuhu aga ulatus silm, kadudes lõpuks päikesehelendusse ja õhuvirvendusse.

Lõpuks vastati Indrekule ometi ka mujalt, mitte jõe äärest, vaid metsast. Ja ilma et endale õieti aru annaks, kes võiks sealt vastata, hakkas ta otseteed läbi padriku hääle peale minema. Aga kui ta jõudis sihile, jäi ta seisatama, vaatas nii ühele kui ka teisele poole ja lausus mõttes:

«Tiiu ja Kadri muidugi.»

«Me mõtlesime, et keegi ära eksind, ei saa padrikust välja,» seletas Tiiu vastuseks venna teretusele.

«Tead, mis Pollaga on?» küsis Kadri nagu suurimat uudist ja tähtsamat sündmust kogu aja jooksul, kus vend oli linnas elanud. «Polla on surnd! Kadus teine talvel äkki ära ja jäigi kadunuks. Mõtlesime, et hundi töö, ja käisime selle jälgi otsimas, aga ei kedagi. Nõnda kevadeni. Ja siis äkki: Polla haopinu ja lumehange vahel, nina tagapool, nagu oleks ise sinna pugend. Ja isa ütleski, Polla läind sinna surema. Ta olnd minust vanem, sellepärast. Koerad ei ela nii vanaks kui meie, ütleb ema. Kas see on tõsi, et meie elame vanemaks kui koerad?»

«On küll,» vastas Indrek.

«Aga hobused? Kas nemad surevad ka enne kui meie?» jätkas Kadri pärimist.

«Nemad ka,» kinnitas Indrek.

«Ja sead?»

«Sead samuti,» ütles Indrek.

«Nii et meie elame kõige kauem,» järeldas Kadri ja küsis siis poolsaladuslikult:

«Aga kodukäijad? Kui kaua nemad elavad?»

«Kodukäijad?» kordas Indrek üllatatult.

«Just,» kinnitas õde ja kratsis ise oma pruuni paljast säärt.

«Ema ütleb alati: las tuleb Indrek, küsi tema käest, küll tema teab,» rääkis tüdruk ja vahtis oma pruunide silmadega tõsiselt vennale otsa.

Nüüd ei saanud Indrek muidu, kui võttis õe tuule ja päikese pargitud kätest kinni ning tõmbas ta oma põlvile.

«Kas sa oled kuulnud, et üks loll võib rohkem küsida kui üheksa tarka vastata?» ütles ta siis õele.

«Ema ütleb sedasama,» naeris Tiiu ja astus ka lähemale.

«Aga mis seal linnas siis õpitakse, kui sa seda kodukäijatest ei tea?» küsis Kadri.

«Mis sina ise mineval talvel õppisid?» küsis Indrek vastu.

«Vene keele tähti,» vastas Kadri. «Ega siis linnas tähti õpita.»

«Kas mina tähti õppisin,» ütles nüüd Tiiu, «mina õppisin ju sõnu.»

«Siis linnas õpitakse ka tähti ja sõnu,» imestas Kadri.

«Ainult tähti ja sõnu,» vastas Indrek oma väikesele õele sootuks nukralt.

«Ja ikka vene keeli?»

«Ka saksa ja ladina keeli.»

«Mis keeled veel on olemas?»

«Inglise ja prantsuse,» arvas Tiiu.

«Aga veel?» mangus Kadri vennalt.

«Hirmus palju veel,» vastas see.

«Ütle mõni, ütle mõni niisuke, mida ma pole enne kuulnd.»

«Hollandi.»

«Seda olen kuulnd!» hüüdis Tiiu võiduröömsalt.

«Herero,» ütles Indrek.

«Seda ei ole,» kinnitasid mõlemad õed.

«Aga kas niisukest keelt on, mida pole kuulnd sina ega koolmeistergi?» küsis Kadri.

«Küllap on,» arvas Indrek.

«Kudas peaks küll olema niisukse keele nimi?» imestas Kadri. Aga sellele ei osanud vastata ei Tiiu ega Indrek, nii et nad olid kõik kolm ühesugused rumalad. Sellepärast võis Tiiugi istuda suure venna kõrvale mättale ja võis asetada oma pruunid sääred venna valgete kõrvale päikese kätte.

«Vaata, Indrek, oma ja meie jalgu,» ütles ta. «Nagu kuradi käpp ja jumala käsi.»

«Nagu kuradi käpp ja jumala käsi,» kordas ka Kadri, seades omad jalad venna jalgade kõrvale. Jalgadest läkski neil nüüd pärisjutt lahti. Kadri näitas vennale kõigepealt oma suurt mädamuhku päka all, mille pärast ta nii palju nutnud ja öösiti uneta aelenud, sest et ei aidanud ei tee-, kärnaoblika- ega kobrulehed, ei seakamar ega rukkileiva leotatud sisu, mida ema peale pani. Veel praegu peab ta luukama ja jalga hoidma, mis soos nii raske. Nad viisid Indreku ütitese pesa juurde, millel rohus ja samblas pikk, keeruline sissekäik ja lind ise nii julge, et lendas siinsamas pihku, kui Tiiu tasakesi pesa juurde hiilis ja oma väikese pruuni käe pesasuu ette pani.

«Aga nüüd ta jätab pesa maha,» ütles Indrek.

«Ei see lind jäta,» karjusid lapsed vastu, «me võtsime ta ennemalt ka kord kinni.»

Veel näitasid nad Indrekule mätast, kus otsas nad juba mitu korda kaht suurt ussi näinud, ja nüüd pidi vend neile nõu andma, mis teha, et ussid kätte saaks: kas tõmmata terariistaga kriips ümber mätta, et nad siit minema ei pääseks; kas panna neile puust ristikesed mättale peapadjaks, nagu sauna-onu õpetab, nii et neil tuleks raske uni; kas asetada siia piimapudelid, et ussid sisse poeksid, või katsuda põleva õletuustiga pärast päikese loojangut, sest tulevalgele peavad ussid kohe välja tulema ning siis on nad paganad käes! Indrek arvas, et oleks hea koer, see võtaks nad mättast välja, või katsuks õige mätta ära purustada — aga ei üks ega teine ettepanek rahuldanud tütarlapsi, sest head koera ei olnud neil ja kes jõuab selle suure mätta purustada, liiatigi kui tal kased peal! Ka muis asjus ei suutnud Indrek õdedele abiks olla ei nõu ega teoga ja nõnda taipasid nad peagi, et Indreku kooliga seal kaugel linnas pidi olema pisut teine lugu, kui ema arvas. Sellega pidi nimelt niisugune lugu olema, et seal ei õpetatud midagi, millest elus tulu ja abi oleks. Seal ei õpetatud ei kodukäijate vanust, ei selle keele nime, mida ükski pole kuulnud, ega seda, kuidas ussid mättast kätte saada. Ainult: oleks koer. Aga seda teavad Tiiu ja Kadri isegi, et oleks niisugune koer, siis vii mätta juurde, kraabib natuke, puhub ninast mättasse oma hingeõhku, ja kuula — juba uss hakkabki sisisema. Ning mis siis enam! Oota ainult

malakaga. Aga niisugust koera ei ole ju. Teda pole ei neil, ei teiselperel, ei Aasemel, ei Ämmasool, Sooväljal ega Hundipalul. Pole sellest kuulda olnud ka Raval, Kukessaarel ega sealpool suuri metsi, kus algab välimaa. Kassiarul oli, aga seegi läks hulluks. Rappis usse, kuni kaotas aru, sest jumal ei tahtnud, et Kassiarult kaoksid kõik ussid: pole enam midagi, millega oma patud andeks saada. Aga kui on ussid, siis pole muud, kui mine sohu, löö uss maha, ja üheksa pattu ongi andeks antud. Kui õnnestub, tapad kaks või kolm ja siis on kaheksateist või kakskümmend seitse pattu lunastatud. Aga paljuke sel inimesel neid patte ikka on, nii et ussidest jätkub rahva lunastamiseks.

Nõnda on lugu ussidega ja seda teavad Tiiu ja Kadri väga hästi. Teavad ka, et Kassiarul oli viimane ussimurdja koer, nimega Loki. Ja nüüd pole enam kuskil tema sarnast, sest nüüd pole enam endine aeg — ka seda teavad Tiiu ja Kadri. Sellepärast otsivadki nad abi vennalt, kes tuleb otseteed linnast koolist, sest kuskilt peab ometi abi saama. Aga et ka vend ei tea paremat, siis on õed pettunud ja Indrek saab tagasi oma seletamatu nukruse, mis ajas ta esiti ülalt väljamäelt alla sohu ning jõe äärde.

*

Välja äärde viimaks tagasi jõudnud, hakkab Indrek selle ümber ringi tegema. Piiriaia ees mõtleb ta pisut, mõtleb kogu riidu ja kohtukäimist, mis piirid Vargamäel olid sünnitanud, aga siis ronib ta aiast üle Oru krundile. Ta ei pane tähelegi, kui paitavalt ja pehmelt kahisevad noored lehed randemaa leppades ja kaskedes. Ebateadlikult kaldub ta põllu äärest kaugemale, kaldub jällegi peaaegu sohu, kus kasvavad siinseal mudapajud oma nooljate ja läikivate lehtedega, mida Indrek peab tahes või tahtmata puudutama, nagu silitama. Pahema käe otsas on tal ikka veel saapad, parema käe sõrmed haaravad värskeid, mahlaseid ja nagu vaiguseid lehti, mis hakkavad käe külge ja rebenevad okstelt. Millegipärast on nii hea kiskuda puilt ja põõsastelt nende elumahlaseid udemeid ja tunda, kuis nad elumahlastavad su käegi, kui surud nätsked lehed peos ühiseks hulgaks — õrnroheliseks palliks, millega hakka kas või mängima, nagu oleks ilm täis rohelist rudisevat sula lund.

Nõnda huupi minnes jõuab ta uuesti rajale ja näeb seal natukese maa peal Pearut kraavikaldal seismas. Indrek mõtleb esiti üle kraavi hüpata ja otseteed edasi minna, nagu ei paneks ta naabrimeest tähelegi, aga siis hüüab ta äkki, endalegi nagu ootamata:

«Tere ka, teisepere isa!»

Pearu pöördub tema poole ja Indrek näeb, et tema vanas ja murelikus näos — jah, täna näeb Indrek, et ka Pearu nägu on vana ja murelik, sootuks vana ümbritseva roheluse kõrval —, et tema näos ilmneb naeratus ja nagu tänulik mahedus. Silmist on ajuti välkuv valge täiesti kadunud, silmad on päris sinised, kui ta ütleb:

«Näeh, teisepere Indrek ka linnast välja lastud.»

«Ilus ilm ajab välja,» vastab see.

«Nojah, ega kevadel põle see linna-asi veart enam ühti, hakkab haisema ja tolmama. Aga näe mul siin, kui paks ja tihe.»

Ja ta näitas käega sinnapoole, kust Indrek oli tulnud.

«Pean rehnutti,» jätkas Pearu, «kuidas seda siin kruavitada, et vesi õieti ära jookseks, sest see on metsamua. Sinu isa kruavitab kangesti seal teises kandis, aga mina tahan siin hakata, sest siin on see õige metsamua.»

Sellele ei osanud Indrek midagi vastata, ja kui Pearu oli tükk aega oma «metsamuast» seletanud, ilma mingit vastust saamata, viis ta jutu teisale, öeldes:

«Sa elasid nüüd linnas, seal lehtede ja seitungite lähemal, kuulsid ehk, mis seal ka kuulda on; kas on jälle mõni sõda tulemas või?»

Aga Indrek polnud midagi erilist kuulnud.

«Hundipalu, tema ikka teab, sest temal käivad need lehed ja muud asjad, aga ma'p ole teda juba ammugi näind ja sellepärast ei tea midagi,» seletas Pearu edasi.

Sellega nende jutt lõppeski seks korraks, sest Indrek ütles «head päeva» ja jätkas oma teed. Pearu jäi endisele paigale «rehnutti» pidama, jalas «venelased», mille sääred olid alla langenud, seljas kuub, hõlmad lahti ja särgikaelus nööbita, nii et päike paistis karvasele rinnale.

Aga Indrek kohtas Pearut veel kord suve jooksul, nimelt vallamajas, kirjutaja juures, kus «nuabrimehel» oli tähtsaid õiendusi, nii et pidi kirjutaja eluruumides küll naiste ja meeste pudelist rüüpama, mille tõttu jutukõma aina kõvenes. Ja kui see läks sedavõrd valjuks, et Indrek seda juba läbi

paari seina ja ukse kuulis, alles siis tuli Pearu ka Indreku jutule.

«Tere kua, nuabrimehe äbarik!» hüüdis ta Indrekule kätt sirutades, mille see vastu võttis ja kes kuidagi ei suutnud hoiduda piinlikust tundmusest, et Pearu sõrmed polnud sugugi kõnksus nagu tema isal. Kaua hoidis «nuabrimees» noormehe kätt, keda ta mõni teab miks veelgi paar korda äbarikuks nimetas. Ise rääkis ta nõnda:

«Mullu sügisel ütlesin kõrtsis sinu isale, oma nuabrimehele, selle vänge vanamehele, väga vängele, sest mina ise olen vänge ja kuis siis minu nuabrimees läbi suab, kui ta vänge ei ole, — nii et ma siis ütlesin va Mäe Andresele, kui ta oma merimõrtsuka, selle noore Andrese, sinu kalli venna, õieti öelda poolvenna, kroonu viis, sellesama, kes kevadel käis minu kruavi lõhkumas, kui ma loodheinamuad tegin, tead isegi, seal Jõessuare mail, — just sellesama merimõrtsuka suatiski vana Andres kroonu, ja siis ma talle ütlesingi, ütlesin lausa jonni pärast, et aga teda kiusata ja nokkida, ütlesin: Nüüd suatsid ühe poja kroonuküna närima ja teise linna hobusevargaks õppima — sinu nimelt, sest sinust pidi kool hobusevarga tegema. Lisasin talle veel juurde, et meil ongi hobusevarastest nappus käes, sest Vargamäelt pole veel ühtegi hoost varastud. Ja kas sa tead, mis vana Andres, see nuabrimees ja sinu kallis isa, mulle terve kõrtsi ees ütles? Tema ütles, et sina oled linna läind mitte hobusevargaks õppima, vaid tõde ja õigust tudeerima. Ning kui sa nüüd kevadel mööda minu krunti tulid, sest ma nägin, et sa tulid, ja ära arva, et ma mitte ei näind, tulid, suapad näpus ja püksid üles kearitud, sest sa oled ju nüüd saks, tulid ja teise peoga lehti kiskusid ning kruavi viskasid, nõnda sa tegid, kui sa mööda minu krunti tulid. Ja ma ütlesin iseendale seal kruavikaldal seistes, kui ma rehnutti pidasin ja päike nii soojasti paistis ja linnud laulsid ning mesilane lendas, minu oma mesilane, sest teistel siin mesilasi ei ole, ei ole sinu isal, sel vängel vanamehel, ei ole Vuasemel, ei tervel Sooväljal, ei Ämmasool, ainult Hundipalul on, aga tema mesilane nii kaugele ei lenda, sest ega mesilane loll ole, et ta hakkab üle jõe ja suure soo siia tulema, ta leiab mett lähemaltki, nii et see oli ikkagi minu oma mesilane, kes seal lendas, kui ma rehnutti pidasin. Nõnda ma siis seisingi seal ja vuatasin oma mesilast pajupõesa ümber ning mõtlesin, et seal ta nüüd on,

see minu mesilane, lendab ja lendab teine väikene ja korjab siin soopaju küljest mett ja mina vuatan muidu pealt ning ootan, millal ta, pisike, kärjed täis suab, siis muudkui lähen ja võtan. Aga siis tulid sina minu metsast, hüppasid üle kruavi ja tahtsid oma krundile minna, teha, nagu mind poleks olemaski, ei mind ega minu mesilast seal pajupõesa ümber. Ära aja tagasi, ma tean, nõnda sa tahtsid teha, aga ometi ei teind, vaid ütlesid... Aga kas sa ise kua tead, mis sa mulle ütlesid, kui ma päikse paistel oma mesilast vuatasin? Sa ütlesid: «Tere, teisepere isa! Tere, isa,» ütlesid sa. Ja ma tõstsin Issanda Eesuse ees oma jaale ning ütlesin oma mesilasele: «Näed sa, mu mesilane, seda meest seal kruavikaldal — sest sina oled juba täismees, Indrek —, näed sa teda, ütlesin ma oma Õnnistegija ees, ja kuulsid sa, et ta ütles minu vaese vanamehele, kes tahab end elatada sinu kätetööst, oh mesilane, et ta ütles suure ja heleda jaalega: «Tere, isa!» Tead sa, mu poeg, mu kalli nuabrimehe poeg, mis ma siis mõtlesin, kui sa mind nõnda teretasid minu enda kruavi kaldal, sest see on minu kruav, kruavi muldki on minu mua peal? Siis ma seal mõtlesin, et: Oh, vägede Jehoova, see on va õndsa Krõeda jaal, justament tema õnnis hele jaalake, mis mind seal teretab oma hinge südamega. Aga meie oleme tema juba ammugi maha matt ja mina ise tegin temale teed, et tal oleks puusärgiski siledam sõita ja lahkuda oma Vargamäe armsatest eluhoonetest, kus ta küllalt sai raputada ja vintsutada. Aga vana Andres, sinu isa, pani mulle seda pahaks, sest õnnis Krõet oli tema esimene naine ja Vargamäe perenaine ja teist niisukest ei tule teps enam. Aga mina ei ole mitte veel oma esimest naist tema patu pärast tapnud ega maha matnud, sest temal on kõva kont ja jämedad jalad ning tema peale ei hakka miski. Tema elab kõik mu märad ja lehmad üle ja kes loeb küll kõik need utekesed, mis ta on niit! Nõnda mõtlesin ma seal kruavikaldal oma mesilase ees ja ütlesin Eesuse Kristuksele: Oh Imaanuel, seal see kallis nuabrimehe poeg nüüd teretab mind heleda jaalega, aga ometi pole ta õndsa Krõeda poeg, sest Krõeda suritee silusin ma enne, kui see mees sündis, kes tuleb üle kruavi minu metsast. Miks teretab ta siis mind ja ütleb: «Tere, isa!»? Ja mu meel sai haledaks ning ma tegin oma suu lahti selle mudapajupõesa ees ja tõstsin oma jaale, kui ütlesin: «Imelikud on sinu teed, oh Kürjeleisson, sest mina

hüüdsin seda noortmeest, kes räägib Krõeda jaalega, hobusevargaks, aga tema nimetab mind isaks, nii et mina olen hobusevarga isa. Ja vuata, Indrek, sinu isal oli mullu sügise jumala vaim peal, kui ta mulle kõrtsileti ääres ütles: seesinane noormees peab kuulutama tõde ja õigust. Ja nüüd oled sa seda mulle kuulutand seal soos kruavikaldal pajupõesa ees ja mesilase kuuldes, kui ma ajasin temaga juttu, nagu oleks ta mu lunastaja, ning sa oled mind oma isaks nimetand, kui ma kandsin viha sinu kange isa, tema poegade ja tütarde ning ka sinu enda vastu. Sest ma ütlesin oma mesilasele, kui sind oma metsas nägin: Vuata, sa mu metetooja, sealt tuleb teisepere hobusevaras. Aga just siis hüppasidki sa üle mu kruavi, nagu oleks sa seda linnas õppind, ja hüüdsid heleda jaalega: «Tere, teisepere isa!» Miks sa tegid nõnda, oh noormees? Miks sa tegid häbi selle vaese vanamehele, kes elatab end oma mesilase kätetööst? Ütle, oh kallis noormees, oma nuabrivanamehele, oma vänge isa kange vingamehele, miks tegid sa seal kruavikaldal nõnda, kui paistis päikene?»

«Sellepärast, et ma ei olnud hobusevaras,» vastas Indrek naljatades.

«Õige!» hüüdis Pearu. «Sa polnud hobusevaras. Ja ega sust suagi. Aga kui sa vahel Vargamäele tuled, siis tea, terve mu krunt on sinu ees lahti. Ja kui sa mind kusagil näed, mind vaest vanameest, eemal kaugelgi, siis ära mine minust mitte mööda, vaid ikka tereta. Hüüa eemaltki mulle: «Tere, teisepere isa!» ja ma tahan oma poegadele-tütardele öelda, et ka nemad sinu isa nõnda teretavad. Ja sest ei pea midagi olema, et tema ei võta minu poegade-tütarde tervist vastu, sest neil pole nii heledat jaalt, kui on minu vänge nuabrimehe tütardel-poegadel. Sest ainult kadunud Krõedal oli niisuke hele jaal, kui ta oma suu lahti tegi ja . . .»

Kirjutaja viis Pearu minema, sest muidu ei saadud jutule kuidagi lõppu.

*

Pärast lõunat läks Indrek Hundipalule, sest ristiisa oli tahtnud teda näha, kui ta peaks linnast välja ilmuma.

Tiit koperdas parajasti pinumaal, kui Indrek Hundipalule jõudis, ja nõnda istusidki nad kahekesi sinna päikese paistele.

«Vanainime armastab päikest,» ütles Tiit, «sest vanainimese veri ei jõua muidu enam soendada, hakkab juba tarretama.»

Nõnda siis kasepakul istudes alustatigi seda «poolidiiga-» juttu.

«Siin ei ole ühtki hinge, kis poolidiigast aru saass, kiigi ei loe lehte ega kedagi,» algas Tiit. «Sinu isa ikki ennemalt luges, aga nüüd on sii kah, muudkui rühmab aga tüüd teha, nagu saass inime ainult tüüga õndsaks. Sinust saab juba nüüd täis miis ja sellepärast piad selle poolidiiga asja selgess õpma. Kas teil kuulis kah poolidiiga asjast kõneldasse? Vana Maurus isi olli ju ennemalt ikki kange poolidiiga miis.»

«Eks kõneldakse ikka ka,» ütles Indrek.

«Kui Jakobson alles elas,» jätkas Tiit, «olli sii õige poolidiiga asi. Pärast Jakobsoni põle meil enam õiget poolidiiga miist olndki. Juutidel olli oma Mooses, meil Jakobson. Sest kui temä oleks eland, ei siis oleks Kirjamiiste Seltsi kinni pandud: Jakobson põleks last, ta oleks Peeterburisse keisri enda juurde sõit. Ja õige Aleksandri kuuli oleks me siis ka saand, mitte niisukse kui nüüd, ning Linda aktsiad oleks ikki viil hinnas seist, sii on kindlam kui kindel. Aga temä surri — saksad tapsid ta sinna Vändra metsa ää, seda usun ma oma surmatunnini, ja kõik läks tagurpidi, ei aidand sääl enam ei Sahaskoi ega Mannasein. Nii et meie poolidiiga asi on üks suur s... temä surmast saadik. Seda võin ma nüüd sulle öelda, sest sa oled juba täis miis; käid linnan kuulin ja piad õpma poolidiigast aru saama.»

Kahjuks taipas Indrek neid «poolidiiga asju» väga tumedalt ja ebamääraselt, kuigi ajas juba aastatega kahekümne ligi. Ainult ühte pidi ta imestama: Hundipalu Tiit rääkis samust asjust ja nimedest, millest ta linnaski oli kuulnud direktori, mõne õpetaja või üliõpilase suust, olgu omavahelistel mõttemõlgutustel või kuskil seltsis kõneõhtul. Tänini polnud Indrek seda kuigi tähtsaks pidanud, oli seda kõike ühest kõrvast sisse, teisest välja lasknud, aga kuuldes nüüd ka Tiidult sedasama, tuli ta otsusele, et asi peab olema tähtsam, kui tema tänini oli arvanud.

« «Virulasel» olli omal ajal nagu sedamoodi jutumõnu nagu Jakobsoni «Sakalal», aga selle pannid nad varssi tuksu, sõid ta ära,» seletas Tiit ristipojale edasi. « «Valgusel» ollid küll hääd jutud, sest nii hääd ja pikad pole kellegi jutud olnd, kui ollid «Valgusel», aga temä poolidiiga asjad ollid läbi ja läbi s.... Saksad ostsid ta ära, nii et läks teine

vene poole üle, ei armastand enam oma eesti rahvast. Olli küll kahju, et hää jutt jäi pooleli; kaks aastat lugesin juba, oleks ka kolmanda lugend, aga jätsin ta sinnapaika. Kui sa, sunnik, eesti rahvast ei armasta, siis mina su juttu ei loe, olgu ta kas või kõige pikem ja parem ilmas. Nüüd loen ma «Postimiist». Temä soovitab kangesti põllumiiste ja karskuse seltsa. Karskust ma küll ei kannata, sest ma tahan ometi pühade ajalgi jänu õlut juua, ja kui ma lauakirikust tulen, siis tahan vesise südame pääle oma paraja käraka võtta, ilma selleta ei või ma elada. Aga põllumiiste seltside puult olen ma ja sõidan homme hommukulgi vara selles asjas välja. Teised lähvad kiriku, aga mina lähen põllumiiste seltsi asutama. Olen ka sinu isa kutsund, aga temä ütleb: Mis ma selle seltsiga tiin, ega selts tule mu kive kaaluma ja kraave kaevama. Aga ehk tuleb ometi millalgi, kes seda võib teada, ütlen mina ja lähen appi asutama. Kui muud ei saa, leian ehk mõne inimese, kelle käest kuulen paremini poolidiiga asju, muidu ela tõest kui hunt siin Hundipalul. Kui meil enäm Jakobsoni ei ole, kes me iist võitleks, siis peame isi pääle hakkama, sest ega me siis ometi sellepärast või eesti asja soiku jättä. Ja ka sinule ütlen ma, armas ristipoeg, ei ole kasu ühestki õppimisest siin ilmas, kui sa ei armasta eesti rahvast ja kui sa ei mõista ajada tema poolidiiga asju. Sina õpid muidugi kõike täädust vene kiili . . .»

«Katekismus ja piiblilugu on eesti keeles, kirikulugu ka,» lausus Indrek vahele.

«Katkikismus ja piiblilugu muidugi,» oli Tiit nõus, «sest neid pole nad viil jõudnd vene kiile tõlki. Aga küllap saksad sellegagi hakkama saavad, sest nõnda loodavad nad meist rutem jagu saada. Teevad meist venelased ja siis on nad meist lahti, pole muud, kui vea välja Krimmi, Suhuumi või Samaarasse ja too Saksamaalt sakslased asemele. Sii on nende plaan juba ammust ajast. Nii et esiotsa on ainult katkikismus ja piiblilugu kuulis meie emakiile hingeauk. Aga katkikismus ja piiblilugu pole täädus, täädust õpite ainult vene kiili. Sest mis täädus on katkikismus ja piiblilugu? keda need targaks teevad? mis poolidiiga asju nemad õpetavad? Katkikismus ja piiblilugu on usuasjad, aga meil on ju saksa usk ja sellepärast tiib usk meid ikki saksaks, seda pea meeles, ristipoeg. Kis natuke rohkem õpib saksa usku, sii läheb isi kohe saksass ja hakkab ka saksa jumalat uskuma. Tõsisel

eesti mihel pole kunagi tulus palju usuasjadega tegemist teha, kuigi sii usuasi on eesti kiiles. Sellepärast saan ma «Postimihe» pääle alati kurjass, kui ta laseb usumihed oma tiiva alla lõsutada. Neid sindreid ma ei usu! Varem või hiljem veavad nad meid ikke sakste noota. Seda pea miiles. Aga täädus ei vea, täädus ei vea kuhugi, olgu ta ükskõik mis kiiles. Sellepärast peab täädust taga nõudma, ja ei mitte usku, sest täädus on sõjariistaks mihe käes, kui tal õige eesti miil. Niisuke on tääduse ja usu vahe ja sellepärast ollin mina ikke Jakobsoni puult ning Hurda vastu. Ja minul olli õigus, sest oleks Hurt õige eesti miis ja rahvajuht, siis oleks saksad tema tapnud, aga nüüd tapsid Jakobsoni.»

«Tänavu suri ka Köler ära,» arvas Indrek kohaseks tähendada, et pisutki «poolidiiga asjust» kaasa kõnelda. «Meid viidi kirikusse, näidati tema altaripilti, vana õpetajagi pühkis silmi.»

«Noh, seda niid mihed mõistavad,» ütles Tiit halvakspanevalt. «Aga mina ei usu, pühkigu nad või tuhat korda oma silmi. Ja mina arvan viil päälegi, et kui õpetajad mõne pärast nii väga silmi pühivad, siis sii põlegi õige eesti rahvamiis. Muidugi Kölerist seda arvata ei või, sest temä olli Jakobsoni sõber ja . . .»

«Direktor ütles, et see oli meie viimane suur-eestlane ja nüüd on temagi surnud,» pistis Indrek vahele.

«Jah, suurte aeg on möödas,» arvas ka Tiit. «Aga tead, ristipoeg, mis mina sulle ütlen: sest pole ühti, et suurte aeg on möödas, sest suurte rahvamiistega on sama lugu nagu taludes täkkudegagi. Kodus tüül on kõigil kronud, ei jäksa teised õieti luuka ega rangegi kanda, aga pühapäeval on terve kiriku ümbrus karjuvaid täkkusid täis, nii et kiriku siis ei kuule orilaidki. Viimasel ajal panen tähele, et kanged täkud hakkavad vähemaks jääma, selle iist aga lähvad tüüruikad aina tuiakamaks. Ja kuis sa arvad, mis on parem, kas et inimesel on pühapäeval kiriku juures röökiv täkk või et tal on kodus kaks-kolm tublit tüülooma, kes jäksavad ka kirikuvankrit vedada? Mina arvan, et täkkudeta on parem. Muidugi, mõni hää täkk on tarvilik ja ilus asi, sest ta näitab terve kihelkonna rahvale, misuke üks täkkus luum õieti peab olema, sest nõnda saab pime ja rumal rahvas selle õige täkumõtte või -aate, nagu «Postimiis» ütleb. Samuti ka mõni suur rahvamiis: temalt saab pime ja rumal rahvas õige mõtte

Nõnda siis kasepakul istudes alustatigi seda „poolidiiga-"juttu.

ühest tõsisest isamaapojast. Rahvas saab aated, sest aade on sii, mis rahvast edesi viib. Nõnda on lugu tõsise rahvamihe aatega, kui see rahvamiis on nagu Jakobson . . .»

XIX

Päike oli juba üsna madalale vajunud, kui Indrek koju jõudis, kus ema parajasti aiale pesutükke laotas. Indrekut nähes ütles ta:

«Tuli veel õigel ajal meelde, otsisin pambust su särgid-püksid välja. Juba viledaks läind teised. Ehmatasin päris ära kohe. Ikka tegin alles sulle uued ja puhtlinased, juba läbi! See on vist see linna pesu, ei muud midagi. Kes see peseb sul?»

«Käib pesunaine,» vastas Indrek.

«Tema süü see siis ongi,» arvas ema. «Minu oma käes peavad särgid ikka mitu-setu aastat vastu. Sa pead talle ütlema, et puhtlinased, need lähvad muidugi puhtaks, pole vaja neid nii hirmus palju rööpida. Aga ära sa sellepärast musta särgiga hakka käima; muidu sigivad loomad, kus sa sellega! Ma katsun sulle sügiseks mõne uue särgi juurde teha, mul on peenikest linast riiet järel. Need siin jätan ma ööseks kaste alla, see on neile hea, ega linnas seda ole.»

Aga ema juttu oli Liine kuulnud ja astus kohe juurde ning ütles:

«Sa tahad siis sellest peenest linasest, mis sul kirstus, Indrekule särgid teha? Aga sa lubasid ju selle minule.»

«Sulle kujume uue, mis muud,» arvas ema.

«Aga selle saab ju alles tuleval aastal kätte,» ütles Liine.

«Mis sest,» vastas ema, «ega sa veel tuleval talvel leeri lähe.»

«Aga millal siis?» küsis Liine. «Teised minuvanused lähvad kõik tuleval talvel, miks siis mina üksi pean nii vanalt.»

«Mis see siis sulle teeb, kui sa ühe aasta hiljemaks jääd, või sa ikka kohe mehele hakkad minema!»

«Aga mina tahan nüüd minna, ühes teistega,» ütles Liine kindlasti, «ja sellepärast peab see särgilinane minule jääma.»

«Kallis laps,» hakkas ema manitsevalt, «mis sa nüüd ikka sedasi räägid. Või sinagi ilma jääd, aga Indrekule on ju särka kohe tarvis, sest tema läheb ju linna. Seal ilma ei saa,

meie siin maal võime ka muidu läbi ajada, kas või takusega.»

«Muidugi,» vastas Liine nüüd osatavalt, «kes linna läheb ja midagi ei tee, see peab kõigepealt saama, teised võivad oodata, neil aega küll.»

Ütles ja läks aida poole, kus millalgi armastasid kevadel ja suvel istuda Liisi ja Maret, et rääkida asjust, mida Indrek tol korral ei mõistnud, või kuigi mõistis, siis ei tohtinud kuulata. Ainult haopinu taga võis ta istuda ja aida poole piiluda, aga sinna ei kostnud peale laulu ja naeru midagi.

Liine ei hakanud aidas laulma, võib-olla sellepärast, et ta oli üksi või et ta mõtles veel sellest linasest riidest, millest ta oleks tahtnud endale leerisärgid teha. Raske on laulda, kui mõtled puhtlinasest riidest. Sellest saab Indrekki aru ja ta läheb ning istub aidatrepile avatud ukse ette, kuhu paistab loojeneva päikese verine kuma; istub ja vaatab, kuidas õde kohmitseb oma kasti kallal, mis oli kord Mareti kastiks. Indrek istub ja ootab, ootab ja vaatab, nagu tegi ta seda siiski, kui oli alles väikene ja õed suured, täiskasvanud.

«Oled minu peale pahane või, Liine?» küsib ta viimaks, kui õde temast välja ei tee.

«Miks pahane?» vastab tüdruk mossitavalt.

«Noh, eks ikka selle särgiriide pärast,» arvab Indrek.

«Ega see minu riie ole,» vastab Liine. «Ema oma, tehku mis tahes.»

«Aga kui ta selle sulle lubas.»

«Lubas,» kordab Liine osatavalt. «Paljugi mis lubas. Kui sinust üle jääb, eks siis saa; teised saavad ikka selle, mis sinust üle jääb.»

Need sõnad hakkasid Indreku südamest valusasti kinni ja ta vastas õele:

«Ma lähen ütlen emale, et ta mulle sest riidest särki ei teeks; siis pole sul tarvis tuleval talvel leerist ära jääda.»

Ütles ja tõusis aidatrepilt, nagu poleks tal õega enam midagi rääkimist.

«Lähed sa siis juba ära?» küsis see. «Ma mõtlesin, et istud veel.»

Indrek tundis, kui tänulik oli õde temale öeldud sõnade pärast. Muidugi nüüd oleks võinud ta siin kaua istuda, kas või eha kustumiseni, ja õega juttu ajada, aga nüüd Indrek enam ei tahtnud, sest loojeneva päikese verevas kumas oli

äkki talle meelde turgatanud Kadri jutustus koerast, kes talvel oli pugenud haopinu ja lumehange vahele surema. Jah, see koer võttis jutuhimu. Nõnda polnud Vargamäel ükski koer surnud, ka mujal mitte, et Indrek oleks kuulnud. Ja ühes selle koeraga oli Vargamäel ka midagi muud surnud, seda tundis Indrek.

Liine astus aidatrepile ja vaatas vennale järele, kes ei teinud õest väljagi. Siis läks ta aita tagasi ja istus lahtise kasti servale, kuhu ta jäi tükiks ajaks. Aga kasti serv pidi olema väga terav või rõõm linase riide pärast hirmus suur, sest Liine puhkes istudes nutma ja nüüd polnud tema näos ja silmis jälgegi sellest kangekaelsusest, mis ilmnes hiljuti kogu tema olemises. Kui Indrek oleks teda nüüd kas või selja tagantki vaadelnud, siis oleks ta mõtlemata lausunud (kui oleks olnud pisutki aru): «Laps mis laps!» Aga Indrekul ei olnud nähtavasti aru, sest tema läks otseteed ema juurde ja ütles:

«Las see riie jääb pealegi Liinele, et ta võiks tuleval talvel leeri minna.»

«Aga, armas aeg, kust ma siis sinule võtan!» hüüdis ema kohkunult.

«Ükskõik kust,» vastas Indrek. «Jään kas ilma, aga seda riiet mina ei taha, sellest särke selga ei pane.»

Ütles ja läks minema.

Nüüd hakkasid ka ema silmad vett jooksma, aina jooksid ja jooksid, kui ta lüpsis lehmi, nagu oleks tal oma Tõmmikust ja Päitsikust hale meel, et nad peavad oma piima lüpsikusse andma, kuna nende vasikaile joodetakse jahurokka, kuhu hulka ainult suumaoks või magusaks haisuks valatakse kahasse kokku pütitäis haput piima, Tõmmiku omale vähem, sest see on vanem, Päitsiku omale rohkem, sest see on noorem ja nääpsukesem.

Nõnda oli peaaegu kogu pere pisut pahukses ja ei olnud kellelgi teisega pikemat juttu. Niisuguses meeleolus heideti laupäeva õhtul magamagi. Järgmisel hommikul ärkas Indrek kirikukellade kaugest kõmast. Ruttu kargas ta asemelt, tõttas lakast maha ja läks särgiväel ning palja jalu õueväravasse, nagu oleks seal midagi näha. Ja ta seisis seal, nagu oleks tal osa selle poisi meeleolust, kes istus millalgi ammu siin ja nuttis, haugatav koer kõrval. Aga Indrek ei nutnud, tema seisis muidu niisama. Ka koera polnud tal kõrval haugatamas,

vaid ta seisis ihuüksi, sest iga uus kellalöök tegi südames nagu hella valu. Nõnda helisevad kirikukellad ainult Vargamäel, ja ei ole suures laias maailmas teisi niisuguseid kirikukelli. Ainult ühel meistril, ja sellelgi ainus kord elus, on õnnestunud valada nii imelised kirikukellad. Maailmas on muid ilusaid ja kalleid asju, aga seal ei ole kuskil niisugust pühapäevahommikut ja selliseid kirikukelli, sest pole ju neid soid ja rabu, mis annaksid kelladele õige helina. Indrek teab seda nüüd, sest ta on linnas elanud ja teiste kirikute kelli kuulnud. Ja sellepärast tundub talle, et leidugu maailmas ükskõik kui palju aardeid, ometi jääb ta vaeseks, sest tal pole kuskilt võtta Vargamäe pühapäevahommikut ega kirikukelli...

Mõni seda teab, kui kaua Indrek nõnda õueväravas oleks seisnud, kui mitte poleks isa tulnud hobustekoplist ja küsinud:

«Mis siis sina seal nii väga vahid?»

«Ei midagi, kuulasin ainult kirikukelli,» vastas Indrek.

Isa jäi seisma, nagu tahaks ka tema kuulata, kas tõesti kellad löövad täna hommikul nõnda, et teevad südames hella valu, aga üürikese aja pärast ütles ta:

«Kellad ei löögi enam, ma kuulsin neid siis, kui olin alles välja all.»

Tõepoolest ei löönud kellad juba ammugi enam, aga Indrekul oli ikka veel tundmus, nagu heliseksid nad kuskil sügavamal, kas peas või rinnas.

«No kas sul on nüüd ka pisut kergem, kui oli kodus?» küsis isa natukese aja pärast.

«Raske öelda,» lausus Indrek.

«Ma mõtlen mõnikord, et kui sa ometi pisutki kergemini leiba saaksid kui meie siin, siis oleks sel vaeval ja kulul ju mõtet, muidu aga...»

Isa jättis ütlemata, mis oleks muidu.

«Ehk saab lõpuks,» arvas Indrek viimaks.

«Minul on ta küll vaevaline olnd,» rääkis isa, «ja ega näe valgemaid päevi enne, kui kaks kätt rinnal, siis ehk läheb kergemaks. Aga peab läbi ajama; mis üle jõu, jääb tegemata.»

«Oled muidugi juba küllalt üle jõu teind,» ütles Indrek nagu isa lohutades. Isa mõistis seda ja vastas peaaegu härdalt, nagu oleks ka tema õueväravas pihlaka all maailma kumedamaid kelli kuulanud:

«Usu, poeg, siinilmas peab ikka üle jõu tegema, kui tahad midagi kätte saada. Ja isegi siis on vähe, isegi siis ei saa seda kätte, mis tahad.»

*

Kirikulised olid enamasti kõik juba Vargamäe Eespere õueväravast mööda läinud kodu poole tagasi, kui Indrek oma pambu võttis, et minema hakata.

Ema käis juba ammugi hädalise näoga lahkuva poja ümber, nagu tahaks ta midagi öelda või nagu ootaks ta, et see temale midagi erilist ütleks. Aga poeg vaikis ja ka emal ei tulnud sõnad suust. Alles siis, kui poeg oli juba õueväravast väljas, kui väravgi oli juba haaki pandud, nii et Indrek juba minema pöördus, sai ema läbi väravapulkade selja tagant öeldud:

«Indrek, kas sa siis ikka tõesti neid särka omale selga ei pane, kui ma nad valmis teen?»

Kuskilt oli äkki ka Liine ema kõrvale ilmunud ja ka tema rääkis väravapulkade vahelt, kuna ta ise oli juba ema pikkune, pisut pikemgi, nagu Indrekule paistis, ainult silmad samuti pruunid.

«Tead, mis me tegime,» kuulutas ta nagu suurt imet. «Me mõõtsime riide pooleks, täiesti pooleks, minule ainult natukene rohkem, üsna natukene. Kumbki saame kaks särki. Oled nõus? Tuleb ilusasti välja! Sa muidugi ei usu? Aga tule ise vaata, tule aita!»

Ja juba oligi värav haagist lahti, värav isegi pärani ning õde venna käes kinni, et teda tagasi õue ja õuest aita vedada, kus seisid ühes seinas silgu- ja lihatünnid, suur raiepakk ja seintel igasugused tarbeasjad, teises seinas üks väiksem, teine suurem kirst, mis oli kirjatud ja krägiseva kaanega. Selle viimase tõstiski Liine niisuguse hooga üles, et see ainult nagu röögatas, muud ei midagi, ja ise hakkas kärmesti venna silmade ees riiet mõõtma. Võib-olla poleks Indrek lasknud seda sündida, aga avatud kirstust lõi talle vastu mingisugune eriline lõhn, mida ta oli tundnud ainult siin, ja see taltsutas ta vaimu ning lepitas meele silmapilkselt. Nõnda ta siis laskis sündida, nagu ema ja õde tahtsid. Nagu läbi udu või üle laukase raba kõlas õe hääl, kui ta rääkis:

«Loe nüüd ise, kui sa muidu ei usu, siis näed, et tuleb välja, tuleb ilusasti välja, nii et sina lähed kooli ja mina

leeri. Ja vaata nüüd, mis ma teen: ma lõikan siinsamas sinu silma all oma jao ära ja viin oma kasti, sinu jagu jääb siia kirstu. Eks ole õige? Pooleks! Kumbki ei või nuriseda, ega?»

Ja Indrek ei nurisenudki. Nüüd mitte enam, kui ta oli ema ja õe vahel seisnud selle imeliselt lõhnava kirstu juures.

«Nii et ma võin nüüd need kaks särki valmis teha,» ütles ema lõpuks.

«Aga muidugi, sina tee nad valmis ja mina pean nad viledaks,» vastas Indrek hellunult.

«No eks ma öelnd, et nõnda on Indrek nõus!» hüüdis Liine rõõmsalt. Ja kui Indrek nüüd minema hakkas, ütles ta sellele: «Anna pamp esteks minu selga, ma tulen sind saatma.»

Ja nõnda läksidki õde-venda kõrvuti Vargamäelt alla, pamp õe seljas, mõlema näod aga rõõmust naerul, nagu oleksid nad suure õnne leidnud. Naerusuul seisis emagi väraval ja vaatas lastele järele. Ja kui ta õhtul Päitsikut ja Tõmmikut lüpsma kükitas, polnud tal põrmugi kahju, et soe piim nende pakitsevaist udaraist lüpsikusse sorises, mitte aga vasikate suhu, nii et Vargamäe Mari oleks täna ehk naerusuul magamagi heitnud, nagu polekski ta enam siin perenaiseks, vaid tüdrukuks, mis põlves ta kunagi aina laulda lõõritas. Aga siis juhtus nõnda, et kui lüpsik oli parajasti täis saamas, värisev helevalge vaht juba üle lüpsiku servade tõusis, tõstis Päitsik oma mudase jala ja virutas lüpsiku ainsa hoobiga ümber, sest hommikul oli Mari tema lõhkenud nisad rasvamata jätnud.

«Ennem oleks võind selle piima põrssad või vasikad saada,» lõpetas Mari Päitsiku siunamise ja lisas õpetlikult juurde: «Seal ta nüüd on see vanainimese rõõm ja naer: piim maas ja kõik ilma. Mine naera ja rõõmusta veel!»

Ja nõnda ei saanud Vargamäe Mari ka sel pühapäevaõhtul naerusuul magama.

XX

Õppetöö oli härra Mauruse asutises juba täies hoos, kui Indrek sügisel linna jõudis. Nagu üldse seni, samuti jäi ta ka tänavu pisut hiljaks. See oli juba nähtavasti tema saatuslik osa siin ilmas.

Indreku pärale jõudes oli härra Maurus ise parajasti all suures toas, sest ta lahendas mingisugust Tigapuusse ja vürs-

tisse puutuvat asja, kes olid saanud suurteks sõpradeks suvevaheajal, mille nad mõlemad olid veetnud siin. Nemad käisid nüüd ikka kahekesi üheskoos, kasutades linnas vürsti raha ja Tigapuu kogemusi. Aga kodunt lahkusid nad nõnda, et kui vürst läks eesuksest, siis putkas Tigapuu tagauksest, või kui vürstil oli vaja minna tagauksest, siis pidi Tigapuu tingimata tarvitama eesust. See oli nõnda nende sõpruslepingus maha tehtud. Koju tulles olid nad enamasti ikka ladusas tujus, nii et unustasid oma sõpruslepingu ja tulid mõlemad kas või eesuksest suure mürina ja kellahelinaga ning tõid kaasa nagu õllepoe ja lillekaupluse lõhnad korraga. Neid lõhnu härra Maurus parajasti taga ajaski, kui Indrek oma pambuga sisse astus. Nõnda oli härra Maurusel äkki kaks hädalist asja õiendada: uurida lõhnade põhjust ja küsida samal ajal Indrekult, kas ta ehk ei toonud pisutki raha. Ühte ei võinud jätta, teisega ei võinud viivitada, sest lõhnad hajuvad ruttu ja rahaga pole kindel enne, kui ta on sul peos. Aga Maurus lahendas selle küsimuse nõnda: ta pani Indreku oma pambuga eestuppa seisma, sinnasamasse, kus ta oli oodanud mineval sügiselgi, ainult selle vahega, et siis andis lätlane Kopfschneider talle tooli alla, kuna tänavu ei hoolitsenud tema kui oma inimese eest keegi. Nõnda pidi Indrek seal oma pambu kõrval seisma, palitugi seljas, sest midagi ei tohtinud inimene enesega enne teha, kui härra Maurus tahtis temaga rääkida rahast; pidi seisma ja vaatama ning kuulama, kuidas härra Maurus lahendas lõhnade küsimust.

«Kes siin oli? Kes siin käis?» päris ta ja aina vedas haisu, pistes nina ühe, teise ja kolmanda juurde. «Miks on aknad lahti? Kes tegi aknad lahti?»

«Tigapuu,» vastati kooris.

«Ahaa!» hüüdis härra Maurus. «Kutsuge Tigapuu siia!» Ja kui see oli ilmunud, astus ta ligi, nuusutas tema riideid, laskis teda enesele näkku puhuda, müksas teda siis rusikaga rindu ja karjus:

«Du Schinder! Wo warst du?[1]»

Aga kui Tigapuu kohe ei vastanud, karjus direktor edasi:

«Mis magusad haisud need on? Kust saite need haisud?»

«Käisin tuttava üliõpilase juures, see elab oma naisega, võib-olla sealt,» seletas Tigapuu.

---

[1] Kus sa olid? (saksa k.). — *Toim.*

«Kes on see niisuke tuttav üliõpilane, kes elab niisukse naisega? Mis on tema nimi?»

«Ma tema nime ei mäleta,» vastas Tigapuu.

«Kuis, kuis?!» karjus direktor. «Tuttav üliõpilane, elab niisukse naisega ja nime ei mäleta?! Meie Tigapuu ei mäleta naisega üliõpilase nime!»

«See on vürsti sõber, sellepärast,» vastas Tigapuu.

Nüüd nõuti ka vürst kohale ja sellegi nuusutas härra Maurus otsast otsani läbi. Imelikul viisil lõhnas Kaukaasia vürst just samuti nagu meie oma Tigapuu, ainult selle vahega, et tema teadis selle üliõpilase nime, kes elab oma lõhnava naisega, aga Tigapuu ei teadnud.

«Aga see siin on minu maja ja minu majas maksab niisugune püha kõrd, et ükski minu poiss ei tohi minna sõbra juurde, kel on nii lõhnav naine, sest muidu toob ta ka minu majja naise lõhnad,» seletas härra Maurus nüüd ja lisas ähvardades juurde: «Aga ma kuulan järele, kas teie sõbral on nii lõhnav naine; seda teen ma, ja siis räägib härra Maurus uuesti. Herr Ollino, Herr Ollino!» jooksis direktor selle ukse taha, «tulge ja kirjutage selle üliõpilase nimi raamatusse, kel on nii lõhnav naine, et härra Mauruse nina tunneb siiamaale.»

Aga Ollinot ei olnud ja nõnda jäigi lõhnava naisega üliõpilase nimi üles tähendamata, sest härra Maurusel enesel polnud aega: Vargamäe Indrek ootas rahaga. Sellepärast tõttas ta kärmesti eestoast läbi, viipas seal Indrekule käega ja nõnda läksid nad üheskoos mööda treppi üles, mis oli mineval sügisel lõhnanud nagu leinav õpetajaproua kirikus. Aga tänavu ei tundnud Indreku nina midagi. Sellepärast vist läkski ta süda kangeks, igatahes kangemaks, kui see meeldis härra Maurusele, kes, oma tuppa jõudnud, jäi Indreku kui oma inimese ette seisma, vaatas talle üle prillide otsa ja ütles:

«Kui palju tõite mulle raha?»

Ise sirutas ta käe, nagu peaks Indrek talle raha pihku lugema. Aga Indrek ei teinud seda, vaid tahtis enne härra Maurusega rääkida.

«Enne raha, siis jutt,» ütles Maurus. «Vana võlg ja protsendid, need kõigepealt, siis räägime.»

Aga Indrek tahtis võla võlaks ja protsendid protsentideks jätta, nii et uue rahaga teeb tema uue lepingu ja algab uut elu. Ja see uus elu pidi olema niisugune, et Indrek ei istuks

Selle tõstiski Liine niisuguse hooga üles, et see nagu röögatas.

ega magaks enam alltoas ja temal ei peaks uksekellaga olema vähematki tegu, ta ainult õpiks ja käiks klassis näitamas, mis ta on õppinud, — see oleks ainuke, mis ta tahaks uue raha eest härra Mauruse asutises.

«Palju teil raha on?» küsis direktor viimaks, ja kui poiss oli summa nimetanud, ütles ta: «Seda on vähe, sellega ei saa; sest te lähte ju kõrgemasse klassi, seal on kallimad kooliõpetajad.»

Aga ise sirutas ta juba käe raha vastuvõtmiseks, nagu oleksid kaubad koos. Indrek ulataski talle nimetatud summa, mille direktor sahtlisse peitis ja siis küsis:

«Aga võla protsendid? Kuis siis nendega jääb? Kas teil siis enam sugugi ei ole?»

Indrek andis eitava vastuse.

«Noh, hea siis küll,» ütles direktor nüüd, «ma protsenta ei nõuagi, aga selle eest peate hästi õppima.» Ise vaatas ta Indrekule naerdes otsa, nagu teeks ta ainult tühja ning rumalat nalja.

Nõnda siis Indrek oli seks korraks jällegi täieõiguslik õpilane ja temal ei tarvitsenud põrmugi häbi tunda mõne voni, pani või krahvi ees. Kahjuks pole aga neist ükski tagasi tulnud. Nende asemel on kari uusi, aga need ei puutu Indrekusse. Endistest «suurtest» on jäänud ainult vürst, aga temagi hiilgus tumeneb päev-päevalt aina rohkem. Sest Tifliisist on ilmunud keegi grusiinlane või armeenlane, kes kinnitab: «Meil Kaukaasias on selletaolisi vürste kogu maa täis. Neid mahub viis-kuus tükki ühte väikesesse niiskesse tuppa.»

Aga mis maksab veel vürst, kui ta nagu lutikas karjakaupa elab kopitanud toas!

Õieti tundsid kõik pettumust asutise au ja uhkuse kadumisest, eriti aga vanahärra Maurus ise. Et tifliislase sõnade mõju vähendada, teatas ta, et see pole ei grusiinlane ega armeenlane, vaid puhastverd juut, pealegi veel rätsepa poeg.

Kuna Mauruse arvates olid kõik juudid nihilistid, sotsialistid või revolutsionäärid — juba Ahasveeruse ajast saadik —, siis pidi end nende eest hoidma, sest nemad tapavad vürste, kuningaid ja keisreid.

«Aga mis on meil sellega tegemist,» ütles Maurus. «Meil pole vürste, kuningaid ega keisrit. Sellepärast saab iga mõistlik inemine aru, et meil pole vaja sotsialismust ega nihilismust. Las prantslased, inglased ja sakslased teevad sotsia-

lismust: neil on omad kuningad ja vürstid, keda nad tapavad, — väikesel Eestil pole sellega asja! Kui see armeenlane nii väga armastab mässu ja nihilismust, siis mingu ta tagasi oma mägedesse ja mässaku seal; härra Maurus annab talle omalt poolt reisiraha. Ja ärgu ta tulgu vürstide kallale siin lagedal maal, siin Emajõe kaldal, ehk muidu mängime meie temale nihilismust. Teie teate ju, mis see sõna tähendab; olete juba terve aasta ladina keelt õppind. *Nihil* — ei midagi. Nõnda et kui keegi ütleb: mina olen nihilist, siis tema ütleb: mina olen ei midagi.

Aga härra Maurus ütleb: *Nihil* — ei midagi sellesarnast! Mis keisri tapmisesse puutub, siis on kõik eesti mehed nihilistid — mina, teie, Tigapuu, Lible, Vainukägu, kõik, kõik, kõik. Prantslased ja inglased ei ole nihilistid, nemad tapavad oma kuninga või keisri kohe, kui aga kätte saavad. Venelased niisamuti, sest nemad ei taha teistest maha jääda. Jakobson hakkas Peeterburis sotsialistiks ja sellepärast suri ta Pärnu metsa. Vändra metsas Pärnumaal suri vana karu ära. Sest jumal ütles: *nihil* — ei midagi sellesarnast Vändra metsas Pärnumaal. Ja nõnda pole temast muud järel kui: Vändra jõe haljal kaldal kerkib küngas puude all. See on temast järel, muidu *nihil* — ei midagi! Nõnda sünnib Eestis sotsialistidega ja tuisulastega. Jumal ei armasta neid, sest ka tema on pisut nihilist ja ütleb: *nihil* — ei midagi niisugust Eestis minu silma all! Nõnda sündis ka tema oma pojaga Iisraelis, sest ka tema oli pisut sotsialist. Nagu kõik juudid, sest meie Õnnistegija oli juut, mitte küll päriselt, sest temal oli ka jumala verd, aga ikkagi. Juut on ikka sotsialist, sest tema ütleb: mis sinu, see olgu minu. Jeesuski kitkus ühes jüngritega teiste viljapäid, ka see oli sotsialismus. Ja selle võõra viigipuuga, mille ta ära needis, ka see oli puhas sotsialismus. Mis te arvate, kas niisuke poeg võiks isale rõõmu teha?» küsis Maurus Indrekult.

«Ei võiks,» vastas see.

«Õige,» kinnitas härra Maurus. «Muidugi ei võiks. Sellepärast eksis jumal, kui ta saatis oma poja juudina maailma, ja sellepärast pidigi Jeesus nii noorelt taeva tagasi minema — enneaegu surema. Suri ausa roomlase käe läbi, kes polnud juut ega sotsialist. Seda võis jumal ikkagi, et tema poeg suri mitte sotsialisti, vaid kõrraliku roomlase käe läbi. Aus neitsi Maria sünnitas ta ja truu roomlane tappis.»

Nõnda õpetas härra Maurus Indrekule ja teistele sotsialismi, revolutsiooni ja maailmalunastamist — aina suuri asju, millest kõigil oli nii vähe aimu. Sellega pidigi jutt seks korraks lõppema ja direktor pöördus juba minema. Aga ukse vahel tuli talle midagi tähtsat meelde ja ta tuli tagasi ning küsis Indrekult:

«Aga mis te arvate, mis oleks sündinud Jeesuse Kristusega, kui jumal oleks lasknud ta ilmale tulla ausast eesti emast? Kas temast siis ka oleks saanud pisut sotsialist, nii et ta oleks läinud ühes jüngritega teiste viljapäid kitkuma?»

«Ei, siis mitte,» ütles Indrek.

«Jah muidugi, siis mitte,» kinnitas direktor, «sest ükski aus ja kõrralik eesti mees ei kitku teise viljapäid. Aga kas siis ka jumal oleks pidanud ta nii ruttu taeva tagasi kutsuma?»

«Ei oleks pidanud,» vastas Indrek.

«Õige, ei oleks pidanud,» kinnitas direktor. «Aga mis siis oleks sündinud? Kui kaua siis Kristus oleks elanud? Mis te arvate?»

Aga siin ei teadnud Indrek midagi arvata.

«Siis oleks võinud Kristus kas või tänapäevani elada, sest mis on jumala ees paar tuhat aastat. Nii oleks see olnud, kui jumal oleks tahtnud. Aga jumal tahtis, et tema poeg oleks juut, nõnda tahtis tema oma armunõuga. Meile saatis ta ainult Jakobsoni...»

Härra Mauruse meel läks nagu nukraks. Hulk aega seisis ta vaikides Indreku ees, nagu jätaks ta kõige tähtsama ütlemata.

XXI

Hoolimata härra Mauruse enese kõrgest mõttelennust, jätkati tema asutises igapäevast tööd. Usuõpetaja Vihalepp, keda ikka veel paavstiks hüüti, valvas kord-korralt ikka suurema südidusega selle järele, et pühast jumalasõnast õpilaste suus ainustki tähte kaduma ei läheks. Nõnda pidi ta aina sagedamini hoiatavalt kateedrile koputama, kuna ta ise seletas:

«Meie oleme jumala sulased, Kristuse sõjamehed, ja sõjamees peab oma ülema käsku karvapealt täitma. Karvapealt, kas kuulete! Aga kuidas võib keegi karvapealt oma isanda

käsku täita, kui ta ise seda käsku karvapealt ei tunne. Sellepärast pidage meeles: sõna-sõnalt, täht-tähelt, sest viimselpäeval peame oma issandale Jeesusele Kristusele aru andma igast sõnast ja tähest, mis meie suust on läbi käinud.»

Aga sellest ei olnud Vihalepale küll, tema tahtis rohkem, sest muidu ei saa õpilastest õigeid Kristuse sõdureid. Kristuse kindralina tahtis ta, et kui ta klassi tuleb ja ütleb: «üks», siis tõusevad kõik õpilased korraga püsti; «kaks» — kõik istuvad, «kolm» — lauaklapid lahti, «neli» — käed lauale, «viis» — käed risti, «kuus» — silmad Vihalepa poole ja «seitse» — priimus tõuseb püsti ja raporteerib, mis tänaseks on üles antud. Ja et sõjamees pidi Vihalepa arvates olema kui jumala välk, siis kiirendas ta oma harjutuse tempot päevpäevalt, lugedes: üks — püsti, kaks — maha, kolm — klapid, neli — käed, viis — risti, kuus — silmad, seitse — priimus.

Ühelt selliselt vagaduseharjutuselt tabas klassi härra Maurus ja ütles:

«Väga hea, väga ilus, aga kas jumalale peaks meeldima, et härra Mauruse poisid nõnda lauaklappidega kolistavad?»

«Sellega peab pisut harjuma, härra Maurus,» seletas Vihalepp, «ainult pisut, siis pole midagi.»

«Ma arvan ka, et vanajumal peab sellega pisut harjuma,» oli ka direktor nõus, ja kuna kell kuulutas tunni lõppu, palus ta õpetajat minna ja jäi ise klassi.

«Tark inemine, vaga inemine, hea inemine, aga aru peas ei ole, põrmugi ei ole,» seletas härra Maurus. «Ta õpetas teid seni, kuni kaotas aru. See sünnib heade inemistega sagedasti nõnda: õpetavad ja õpetavad, kuulutavad tarkust ja tõde, kuni ühel ilusal päeval leitakse, et sel õpetajal pole enam aru raasugi peas, et tark on hulluks läind. Peab rumalama otsima, kel veel täis aru peas.»

Järgmisel usuõpetuse tunnil astus klassi väike kõbus vanamees, kes uppus halli, sest temal oli kõik hall — habe, vuntsid, silmad, juuksed, riided. Isegi Uus Testament, mida ta hoidis kaenla all, paistis hallina, kui ta kõndis laudade ees edasi-tagasi, pilk põrandal, ja pomises endamisi: «Kelk, kelkama, kelgutama, kelk, kelkama, kelgutama.» Viimaks jäi ta seisma, tõstis silmad õpilastele, naeratas muhedalt nagu vanadele tuttavatele ja ütles:

«Tere, lapsed. Kus me mineval korral seisku jäime? Minu

vana pea ei hoia enam midagi kinni. Priimus, kus me lõpetasime?»

«Härra õpetaja, teie olete täna esimest korda meil,» ütles priimus.

«Mis? Esimest korda?» imestas vanamees ja naeratas kavalalt habemesse. «Ah jaa, õige, esimest korda . . . Nii siis — katekismus läbi, piiblilood läbi. Ma tunnen härra Vihaleppa, tema on vali ning truu issanda sulane. Sõna-sõnalt, mis? Ega muidu ei saa, armsad lapsed, ikka sõna-sõnalt, kui jumalasõna! Ja nüüd teeme algust Pauluse reisidega. Reis — reisid, reis — reied. Kumb see on siin, kas saksa või eesti reis? Te arvate saksa. Aga võiks ka olla eesti. Sest reisima tähendaks siis reisi liigutama, mis tähendab käima, kõndima. Eks ole? Jalg — jalutama, reis — reisima. Aga ehk oleks parem: reis — reietama. Pauluse reietused. Siiski, jätame seda, see viiks meid liiga kaugele. Aga teie kõik tunnete sõna «kelk». Mis on kelk? On ta regi? Ei ole. On ta saan? Ei ole. On ta kresku? Ka ei ole. Kas teate, mis on kresku? Priimus!»

Aga priimus ei teadnud.

«Kes teab, mis on kresku?»

Vargamäe Indrek teadis ja nõnda pidi ta asja selgeks tegema priimusele ja ka teistele.

«Väga hea,» kiitis õpetaja, «nüüd teate, mis on kresku. Ja näete, selleks polnud teil põrmugi minu abi vaja. See on esimene, mida oleme õppinud püha Pauluse reisidest või reietustest. Aga mis on teie nimi?» küsis õpetaja Indrekult. Ja kui see oli vastanud, ütles ta: «Väga hea. Nii siis Paas. Selle nime kirjutan omale taskuraamatusse. Esimene nimi püha Pauluse reisidelt. Nii, nii, väga kena . . . Paas . . . Mm . . . Paas — Pae või Paas — Paasi, kuis muuta, käänata, väänata?»

«Paas — Paasi,» ütles Indrek.

«Väga hea,» ütles õpetaja. «Paas — Paasi . . . Ka selle tähendan raamatusse, siis ei tule eksitust . . . Paas — Paasi. Tähendab, kui kivi, siis paas — pae, aga kui inimene, siis Paas — Paasi. Inimese hoiame kiviriigist lahus. Aga mis te arvate, kas Paasi ja pae vahel on väga suur ja sügav vahe, see tähendab — inimese ja kiviriigi vahel? On suur vahe või ei ole, mis te arvate? Priimus!»

Priimus arvas, et on, sest üks on elus loodus, teine surnud.

«Aga ka inimene võib surnud olla; kuis öelda siis, Paas — Paasi või Paas — Pae? Paas, te pole veel surnud ja seisate oma nimega kiviriigile nii lähedal, mis teie sellest arvate? Tahaksite teie, et te nime käänataks: Paas — Pae, nagu oleksite kivi või muld?»

«Mul ükskõik,» ütles Indrek.

«Aga ehk mäletate kirjasõna, mis ütleb, et teil on õigus, kui olete valmis olema Paas — Pae, sest inimene seisab kivile ja mullale nii lähedal?»

«Mullast oled sa võetud ja mullaks pead sa saama,» ütles Indrek.

«Õige! Mullast oleme võetud ja mullaks peame saama. Mullaga algame ja mullaga lõpetame. Paas — Pae on vägevam kui Paas — Paasi. Paas — pae seisab igavesele lähemal, sellepärast. Paas — pael on jumalaga suurem osasaamine kui Paas — Paasil. Paas — pae, Paas — Paasi. Üks suure tähega, teine väiksega. Suurega väiksem, väiksega suurem . . .»

Õpetaja jäi vait ja mõtles. Natukese aja pärast võpatas ta ja virgus.

«Nõnda siis — püha Pauluse teekonnad, retked, matkad, reisid, reietused, jalutused, kelgutused. Õige! Kus me lõpetasime? Paas seletas meile, mis on kresku. Aga kelguni me veel ei jõudnud. Ütlesime ainult: kelk pole regi, kelk pole saan, kelk pole kresku. Aga mis on siis kelk? Mis on kelkama? Mitte kelgutama, vaid kelkama. Kas võib öelda, et Paulus ei läinud reisima, vaid kelkama?»

Nõudis pikki arutusi, enne kui õpetaja jõudis otsusele, et Pauluse teekonnad polnud kelkamised. Selle leitud tõega tund lõppeski. Ja kui kell helises, tõusis vanamees istmelt, sulges Testamendi, pistis ta kaenlasse ja ütles:

«Tuleval korral läheme siit edasi, ikka ühes püha Paulusega, sest tema on sõnakas mees, teda maksab kuulata . . . Soo, kahte ma teist juba tunnen — priimus ja Paas. Mõlemad P-ga, kõvaga, sest eestlasel on ikka kõva ees.»

Nõnda lahkus ta klassist ja nimeks pandi talle Kresku. Sellega ta jäigi. Aga järgmises tunnis polnud enam juttu ei kreskust ega kelgust, vaid Jeruusalemast, Õlimäest, Surnumerest, Egiptusest, püramiididest, pühast härjast ja Niiluse mudast, mille kihtide järgi võib arvata maailma vanust.

«Ja teate, lapsed,» ütles ta, «asi on väga imelik, sest

mudamõõtjad kinnitavad, et Niiluse muda olevat vanem kui maailm ise. Mõtelge ometi: Niiluse muda vanem kui maailm. Aga siis peab ka Niilus ise vanem olema kui maailm. No mis te ütlete selle kohta? Sest kui palju on maailma loomisest aega ära? Kes teab? Priimus! Paas!»

Kumbki ei teadnud, kui mitu aastat tagasi loodi maailm. Kogu klass ei teadnud seda tähtsat asja.

«Mina ka ei tea,» ütles õpetaja nukralt. «Ei mäleta, vana pea ei hoia enam kinni. Aga küllap sest nii mõnigi hea tuhat aastat ära saab, nii oma viis-kuus või veelgi rohkem. Kindlat arvu on ju raske leida, pisut raske jah, armsad lapsed. Ma mõtlen nimelt aega, kus tuli esimene inimene, see Aadam. Mitte vana Aadam, vaid lihtsalt Aadam, see Kaini ja Aabeli isa, esimese mõrtsuka isa. Esimene inimene ja esimene naine, ja kohe sigitasid ja sünnitasid nad kahekesi mõrtsuka. Oleksid võinud pisutki kannatada, aga ei, muudkui mõrtsuka. Aadam ise ei tapnud, aga sigitas poja, see tappis. Poeg tappis! See sünnib ka meie päevil nõnda, et isa ei tapa, ajab muidu läbi, aga poeg ei aja ... Nii siis: sestsaadik kus ilma tuli esimene inimene, on kerge maailma päevi lugeda, sest maailma päevad käivad ühes inimese päevadega, ja kui inimene loeb oma päevi, siis loeb ta ka maailma päevi. Ja sest pole ühti, kas keegi on sigitanud mõrtsuka või on ta ise mõrtsukas, ühesuguselt käivad kõigi elupäevad, liiatigi sel vanal ajal seal Eedeni värava taga, kus polnud veel võllaid. See on nõnda inimesega. Aga kuis teha nende maailma päevadega, mis olid enne inimest? No vaadake, lapsed, neid päevi arvataksegi Niiluse muda järele ja nõnda ongi leitud, et muda on vanem kui maailm, s. t. kui inimene, nii et see käib kirjasõnaga ilusasti kokku: enne muld, siis inimene, sest muidu poleks ju jumalal olnud võimalik inimest mullast teha. Enne igavene muld, siis alles igavene inimene. Kui kaua see igavene muld on elanud, seda ei tea vististi keegi, armsad lapsed. Ja kuigi jumal teaks, siis ei ütle ta meile surelikkudele seda kunagi. Aga kas temagi teab? Kas võib üks igavene teisest igavesest midagi teada? Mis on igavene? Kes teab? Priimus! Paas! Teie ei tea! Mina ka ei tea. Vana pea ei hoia enam kinni, niisugune häda on inimesel vana peaga. Aa! Aga seal taga teab ju keegi. Mis on teie nimi? Lible? Väga ilus nimi! Ilusa nimega mees ütleb meile, mis on igavene.»

«Igavene on see, mis oli, on ja jääb,» ütles Lible.

«Nii,» lausus õpetaja. «Väga õige! Ilusasti öeldud. Ainult üks häda: meie ei tea, mis oli, on ja jääb; meie ei tea sellestki kuigi palju, mis on. Aga ehk teate teie, ilusa nimega Lible, midagi, mis oli, on ja jääb? Ütelge meile. Mis? Kuu ja päike ning taevatähed? Neid ju alguses ei olnud, kirigi tõendab seda. Oli aeg, kus neid ei olnud ja tuleb ehk aeg, kus neid jällegi ei ole. Mis te ütlesite? Jumal? Jah, tema muidugi, sest tema oli enne kõike. Aga kahjuks, paljuke teame meie jumalast. Ajalikust inimesestki teame üsna vähe. Sest vaadake, lapsed, jumalaga on sama lugu mis maailma vanadusega: sest ajast saadik, kus elab inimene, võime seda arvata, aga mis oli enne inimest või mis tuleb pärast teda, kust meie seda teame. Maailmaga on veel seegi hea asi, et Niiluse ääres on muda, mille järele arvame tema vanadust, — aga mis teeme meie jumalaga? Kuidas tema päevi arvata? Meil pole midagi rohkem kui aga inimene oma ajalikkude päevadega, ja sellepärast näib, nagu sünniks jumal ühes inimesega. Sünnib ja sureb, nagu polekski ta igavene. Niisugune kurb lugu on meie teadmisega jumalast. Sellepärast ei pea jumala nime ilmaasjata suhu võtma... Aga kes seal kõlistab? Mis? Tunni lõpp? Soo, või juba lõpp. Noh, hea küll, jätame siis püha Pauluse jumalaga ja lähme järgmine kord siit edasi. Aga mis jumalasse puutub, siis on tema muidugi igavene, ainult et meie ei tea seda, sest inimese nõrk pea ei hoia igavest kinni. Tema ei hoia ajalikkugi hästi kinni. Sellepärast siis järgmisel tunnil veel kord Pauluse teekonnad.»

Testament kaenlas, pea norus, lahkus ta klassist, nagu oleks ta pisut nukker, et inimese vilets pea ei hoia midagi kinni. Järgmises tunnis kordus endine: vaevalt jõudis ta Testamendi avada, kui juba sattus mõnele mõttele, mis sundis unustama Pauluse ja tema teekonnad. Või milleks minnagi ühes Paulusega, kui võis kaasa lennata näiteks kurgedega, kes pesitsesid kuskil Lapimaal ja läksid sügisel üle kogu Euroopa, üle Vahemere Niiluse kallastele ning siit ikka kaugemale lõunasse, kus on nii palju sooja ja helendavat päikest. Oo! need lõpmatud lindude parved, need panevad vanainimese südame kihvatama, ajavad meeled ilutsema. Või miks mitte istuda mõnda kalapaati ja purjetada kuhugi Njuufaundlandi lähedusse kala püüdma ja soolama! Miks mitte ronida elevandi turjale ja sõita tiigrijahile või liikuda kaa-

...astus klassi väike kõbus vanamees, kes uppus halli.

melikaravaniga läbi liivalagendikkude ühest palmioaasist teise, et imetleda fatamorgaanat! Aga võis selle asemel istutada ka mooruspuid, lõigata nende lopsakaid lehti ja toita siidi-usse. Võis minna katakombidesse või Herkulaanumi vare-meisse, sest need seisid just Pauluse teekondade läheduses. Võis imetleda koski ja mägesid, kaktusi ja kilpkonni, lõhnavaid lilli ja mürkmadusid, mesilasi, sipelgaid ja termiite, sest ilmas on nii palju ilusat ja huvitavat, et ei tule kunagi lõppu. Poolaasta saab otsa, aga huvitavate asjade rodu ei vähene. Möödub aastagi, aga üleni hall vanamees, kes läheb juba peaaegu valgeks, jutustab ikka veel oma lugusid. Ja ikka oskab ta leida kas või pisitillukesegi põrmukese, mis seob huvitava loo inimesega ja kogu maailmaga.

Aga üks raske asi seisis vanal õpetajal iga poolaasta lõpul ees. Kui ta sellest klassile esimest korda kurtis, ohkas ta täiest südamest, nii et kõik olid huvitatud, mis nüüd tuleb.

«Mis on meil kõige raskem?» küsis õpetaja klassilt. «Kes teab? Kes vastab? Priimus! Paas! Lible! Mis? Keegi ei tea, Liblegi ei tea. Tema teab ainult, et jumal on igavene... Numbrite panemine on kõige raskem, armsad lapsed. Sest mõtelge ometi, me pole ju midagi teinud, mille eest numbreid panna. Tahtsime ikka Paulusega kaasa minna, aga ei saanud, te nägite ju. Nõnda oli jumala tahtmine. Aga mis me siis nüüd teeme? Mis numbrid me paneme? Priimus, mis numbri ma teile pean panema? Ei tea? Priimus ei tea! Priimus ei tea, et priimus vastab usuõpetust alati viie peale, sest muidu ei olegi ta ju priimus. Paas, teie? Mis? Null? Paas lepib nulliga. Õige, väga õige! Null on ilus number. Aga et jumal armastab alandlikku meelt ning et te juba leeris olete käinud, pealegi olete teie kristlane, siis kõlbab teile ainult viis, sest mis leeritatud kristlane te muidu olete. Meieisapalvet te ju mõistate? Käsud peas? Õpetused selged? Piiblilugu nagu vesi, mis? Aga mis te siis veel tahate? Tõsine ristiinimene peab piskuga leppima. Tähendab — viis, Paasile jumalasõna eest viis. Lible, ega teilgi midagi selle vastu ole, kui viis saate? Ei? Heidate minu otsusele alla? Väga hea! Aga milleks nii palju rääkida, paneme kõigile viis ära, siis pole kellelgi nurisemist. On keegi vastu? Ei? Nii siis — viis. Aga muidugi, ei teeks halba, kui te Pauluse reisidest pisut loeksite, sest seda võidakse teilt küsida. Ja muidugi! Nii et — viis! Kristlased, kõik kristlased, miks siis mitte viis!...»

XXII

Matemaatika õpetaja Kurlov ei armastanud midagi rohkem kui ühte ja nulli. Nendega märkis ta õpilaste teadmisi ja neis leidsid lahenduse tema ülesandedki. Ja õndsa naeratusega ütles ta õpilastele:

«Teie teete endale asjata raskusi, aga näete isegi, kui lihtne see on: aina null või üks. Ja aitab sellest, sest nende kahe vahel seisab lõpmatus. Mõistate?»

Aga õpilased ei mõistnud nulli ja ühe vahelisest lõpmatusest midagi, ei tahtnudki mõista, sest neil polnud lõpmatut põrmugi vaja. Sellepärast pidasid nad isekeskis aru ja pöördusid Ollino poole palvega, et see räägiks härra Maurusega uue matemaatika-õpetaja saamiseks. Aga kui härra Maurus sellest kuulis, ilmus ta klassi ja ütles:

«Miks tahate teie uut õpetajat? Kas siis ka see kõige targem inemine teile ei kõlba? Mina maksan temale kallist raha ja teie ütlete, mina ajagu ta ära. Kuhu peab härra Maurus targa inemise ajama? Pealegi käib see tark inemine suurte meestega läbi. Nõnda siis: härra Kurlov jääb. Sest kes on siin direktor? Härra Maurus on siin direktor; aga mis direktor ütleb, see peab sündima.»

Ometi ei sündinud see nõnda, vaid pisut teisiti, sest mõne päeva pärast pidas Tigapuu järgmise kõne:

«Poisid, kas teate, mis on patronaadiõigus? Ei tea? Muidugi, teie elate ju pimeduses. Patronaadiõigus on see, kui mõisnik valib kogudusele õpetaja. Aga seda ei pea enam olema, sest meie ei ela enam pimeduses. Haridus on valgus, ja kui mõisnik ei pea kogudusele õpetajat valima, vaid seda peab kogudus ise tegema, miks peab siis direktor koolmeistrid valima? Kas meie oleme halvem kui kogudus? Meie oleme nii-öelda haritud inimesed, oskame kõik vene keelt, aga kas kogudus oskab vene keelt? Sellepärast siis maha patronaadiõigus! Maha härra Mauruse omavoli! Kes minuga ühes nõus, tõstku oma parem käsi üles, mitte pahem, sest haritud inimene tõstab ikka parema. Tähendab kõik on minuga ühes nõus. Tänan teid! Nii siis: tänasest päevast peale meie enam lõpmatuse tundi ei ilmu, sest meie hakkame streikima. Koolidirektorite patronaadiõigus peab kaduma igaveseks ajaks! Räägin ma õieti? On mul õigus? Tähendab — tehtud! Lõpmatus peab kaduma — ühes oma nullidega! Ja pidage

meeles: mul on teie sõna. Kes oma sõna ei pea, saab seda.»

Tigapuu sirutas kateedrilt koolivendade poole oma tugeva rusika, sest see oli tema patronaadiõiguse sanktsioon.

Järgmisel päeval istus härra Kurlov kahes klassis üksinda. «Lõpmatus ootab nulli ja ühte,» naersid poisid. Ka teise päeva tunnid istus õpetaja kannatlikult läbi ja kirjutas nime raamatusse, et oleks õigus tasu saada. Kolmandal päeval teatas ta asjast härra Maurusele. Nagu maruhoog tormas see järgmisel hommikul klassi, kus oli parajasti usuõpetuse tund ja sõideti kaamelitega läbi kõrbe.

«Tigapuu, miks olete puudunud matemaatika tundidest?» küsis härra Maurus.

«Ega mina üksi puudunud, härra direktor,» ütles Tigapuu.

«Vastake küsimusele: miks puudusite kolmest viimasest tunnist?»

«Terve klass puudus,» vastas Tigapuu.

«Kas kuulete, kas kuulete?» pöördus direktor õpetaja poole. «Teie olete tark inemine, teil on täis aru peas. Kas härra Maurus küsis selgesti või ei küsinud? Küsis selgesti. Väga hea! Tänan teid!» Ta raputas õpetaja kätt. «Aga siis on ju see inemine seal, see Tigapuu, kellest härra Maurus on teinud juba peaaegu koolmeistri, siis on see seal päris hull. Sest mis ma küsisin? Kes mäletab? Kes võib korrata? Paas, ütelge teie, sest teie olete kõige pikem. Aga ehk puudusite teie ise ühes Tigapuuga tundidest? Kas teie saate härra Mauruse küsimusest aru või olete ka teie hulluks läinud, miks te puudusite?»

«Sellepärast, et me otsustasime nõnda,» vastas Indrek.

«Kes meie?!» karjus direktor. «Meie härra Maurus pole seda kunagi otsustanud ja ainult meil on siin otsustada. Kes on see meie, kes siin otsustab? Kes?»

«Meie kõik,» vastas Indrek. «Terve klass, kaks klassi.»

«Kas kuulete, kas kuulete?» pöördus direktor õpetaja poole ja raputas nõnda oma halli pead, et näpits langes ninalt. «Terve klass! Kaks klassi! Terve härra Mauruse kool! Kool otsustab mitte enam tundi minna! Aga see on ju mäss, see on sotsialismus, mis vene tudengid meie kõrralikule maale on sisse toonud. Viljaga tuleb maale vene kapsas, see rakvere raibe, tudengitega linna sotsialismus ja mäss. Ah seda te käitegi vürstiga sealt venelaste ja nende lõhnavate naiste juu-

rest otsimas! Vene naised õpetavad teile oma haisuga sotsialismust!»

Aga Tigapuu vastas suure üleolemisega:

«Härra Maurus, see ei ole ju sotsialismus, vaid patronaadiõigus.»

«Mis?! Patronaadiõigus?» karjus härra Maurus ja hakkas laudade ees edasi-tagasi jooksma, nagu oleks tal jalgealune äkki palavaks läinud. «See inemine ajab mu hulluks, tema ajab ikka mu hulluks! Hull ajab hulluks! Patronaadiõigus ja nemad ei tule tundi! *Herr Schnellmann, Herr Schnellmann, sagen Sie mir schnell*[1], kumb meist on hull, sest teine meist peab hull olema?»

Aga härra Schnellmann naeratas muhedasti oma valgesse habemesse, raputas nagu veidi pead ja ütles:

«Ärge minult küsige, härra Maurus, minu vana pea ei hoia midagi kinni.»

Nõnda ei saanudki direktor õpetajalt teada, kumb on hull, kas tema või Tigapuu, ja sellepärast karjus ta üsna hullumeelselt edasi:

«Patronaadiõigus ja nemad ei tule klassi! Aga härra Mauruse vana aru on alles selge, kui ta ütleb: patronaadiõigus ja kõik olgu klassis! Minu juures, jumal tänatud, maksab alles patronaadiõigus, ja kes seda tänini pole teadnud, see saab teada. Minu majas valitseb alles kõrd ja subordinatsioon. Homme peavad kõik tunnis olema!»

Seega lahkus direktor. Ja et kell kuulutas tunni lõppu, ütles härra Schnellmann:

«Tuleval korral läheme siis siit edasi, ikka püha Paulusega, ikka Paulusega.»

Ja ta võttis oma Testamendi ning läks härra Maurusele järele. Tema kannul astus Tigapuu, kes jäi uksele harkisjalu seisma ja ütles:

«Kõik jäävad klassi, sest meie seas on äraandja.»

«Mina mitte!» hüüdis Lible.

«Just sina see oledki,» vastas Tigapuu, «sest kes su käest küsis. Poisid, võtke ta kinni! Andke ta minu kätte!»

Aga juba oli Lible käpuli laudade all ja vilksas paigast paika, kuna ta ise karjus:

«Mina ei ole, mina ei ole!»

---

[1] Öelge mulle ruttu (saksa k.). — *Toim.*

«Oled,» ütles Tigapuu ja tahtis hakata põgenikku püüdma.
«Lase ta olla, mis sa tühjast,» peatas teda Indrek. «On ju parem, kui vana kõik teab, meil enestel pole vaja seletada.»
«Äraandja peab oma palga saama,» ajas Tigapuu vastu, kelle käed oleksid nagu kihelnud.
«Seni kui ta ise kaasa streigib, las ta olla,» ütles Indrek.
«Mina streigin kaasa!» hüüdis Lible laua alt.
«Hea siis küll,» vastas talle Tigapuu. «Võid laua alt välja tulla. Aga hoia oma nahk, kui sa peaksid klassi minema.»
«Eluilmas ei lähe!» kinnitas Lible laudade alt välja ronides.
Nõnda kestis streik edasi ja härra Kurlov istus üksinda klassis. Ja kuigi härra Maurus mõne poisi kinni püüdis ja tundi tiris, siis vastas see üksisõnu: «Härra õpetaja, mina täna tundi ei mõista.» See oli kogu tarkus, mille Kurlov oma õpilastest välja pigistas. Nõnda jännati paar nädalat, siis lõppes õpetaja kannatus ja ta loobus õpetamisest härra Mauruse asutises. See oli ammuoodatud lahendus mitte ainult õpilastele, vaid ka direktorile, kuigi ta tegi väga kurva näo, seletades Tigapuule ja Indrekule kui eestvõtjaile:
«Teie olete targad inemised, aga teie ei tea, mis teie teete. Teie ajate härra Maurusel kõige targema koolmeistri ära. Aga mis peab see tark koolmeister nüüd ütlema? Kas ta ei pea ütlema, et härra Mauruse koolis mässatakse ja tehakse sotsialismust?»
«Aga ma ju ütlesin kohe, et see pole mäss ega sotsialismus, vaid ainult patronaadiõigus,» seletas Tigapuu asjatundlikult vahele.
«Oli veel hea, et see patronaadiõigus,» arvas direktor, «aga muidu oleks jumal teab mis. Siiski seda ütlen ma teile: õige ei ole see mitte, mis teie räägite patronaadiõigusest, sest kool ei ole kogudus. Kas kogudus õpib ladina keelt või algebrat? Ei õpi. Koguduses ei õpita midagi. Aga siin on algebra ja geomeetria, ladina ja kreeka keel, Pauluse teekonnad ja muud niisugused asjad. Sellepärast peab siin patronaadiõigus jääma. Ja nõnda võtsin ma teile uue kooliõpetaja — noore, ilusa, pika ja targa, veel targema kui see, kes ära läks. Pealinnadest on ta küll välja saadetud, aga meie linnas võib ta, jumal tänatud, veel oma tarkust näidata. Ainult kroonukoolides mitte, sest need ajavad rumalamatega

läbi, kroonu asi. Aga nüüd vaadake, kuis te selle uuega hakkama saate.»

See uus oli tõepoolest noor ja pikk, aga tema ilu rikkusid prillid, mida ta pidi kandma oma tuhmide, peaaegu elutute hallide silmade pärast.

«Ah teie ajasitegi härra Kurlovi minema?» ütles härra Molotov, kui direktor oli klassist lahkunud. «Kes oli teil ninameheks?»

«Tigapuu! Tigapuu! Paas!» kostsid hääled ja näpud näitasid nimetatuile.

Härra Molotov astus kordamööda ühe kui teise ette, vahtis neile oma tuhmide silmadega uurivalt näkku, pöördus siis ümber, jäi musta tahvli ette seisma ja kiskus läbi hammaste:

«S-sead niisugused! Jumala eest s-sead! Ja ärge arvake, et ma seda halvasti mõtlen,» pöördus ta klassi poole, «ei, vaid puhtast südamest, päris puhtast südamest. S-sead mis sead! Muide, Kurlov on idioot, tunnen teda, lumememme peaaju, matemaatikast mitte vähematki aimu! Täielik koolipapa, pane või professoriks, sinna kõlbab! Mina aga ei tule teie juurde kui õpetaja, vaid kui seltsimees. Mitte kui sõber, sest sõpru valin ma, seltsimeheks on mulle aga iga tohmuski, sest mina olen sotsialist. Aga sotsialismi ma teile õpetama ei hakka, nagu kardab teie direktor, see jahupea — jumala eest, täielik tainapea, võite talle enesele öelda, kui tahate —, ei, sotsialismi ma ei õpeta. Aga sotsialist olen ma südame poolest ja matemaatikat tahan ma teile õpetada. Seega oleme asja juures. Kus on klassiraamat? Õpilaste nimed? Priimus, mis olete läbi võtnud? Soo, nii. Eks näeme, mida mõistate.»

Ta hakkas õpilasi kordamööda musta tahvli ette kutsuma. Aga polnud ühtegi, keda ta poleks varsti kohale tagasi saatnud ühes sõnadega:

«Idioot! Teie ei oska matemaatikas kõrvugi liigutada. Puupea! Sel on pudrust ajud. Kalkuni aru, jumala eest, kalkuni aru! Matemaatiline kanapimedus! Oina pealuu! Neegritega teid puksima saata, seal olete õigel kohal! Teil on peaaju asemel surnud kala oimud. Konnapoeg, ainult saba puudub ja ujuda ei oska. Küll! Enneaegne vasikas, kärbse aevastus peaajus . . . Kõik läbi? Tähendab — terve klass matemaatiline idioot! Ja ise tahate minu seltsimehed olla ning minu sõpradeks saada. Mis sõber võib olla inimene, kes on matemaatikas idioot? Ja mis seltsimees? Kas on ilma

matemaatikata maailmas tõde? Kas on ilma tõeta ausust? Ilma aususeta otsekohesust? Kas mina räägiksin teiega nõnda, kui mina oleksin, nagu teiegi, matemaatiline idioot? Rääkis Kurlov teiega nõnda? Nimetas ta teid seaks, vasikaks või tainapeaks? Ei, tema nimetas teid härradeks, ma tean. On's mul õigus? Kui härra Kurlov ütleb: siga või vasikas, siis ta sõimab, aga kui mina ütlen teile: idioot või tainapea, siis räägin ma ainult tõtt, puhast tõtt, matemaatilist tõtt, mis on puhtaim tõde, sest temas pole midagi muud kui ainult tõde. Ja mina kasvatan teile matemaatilise peaaju. Selleks tulete täna õhtul kell viis minu juurde, sest mina tahan teist teha esimesed inimesed härra Mauruse kooli. Mõistate? Esimesed inimesed, kes taipavad, mis sadajalgne on pi ja mis ninasarvik logaritm. Kuulsite: kell viis! Mäe uulits 26. Kui ma kodu ei ole, astuge sisse: uks on lahti, oodake, kuni tulen.»

Sellega olekski tänane tund lõppenud, kui poleks kerkinud küsimus eratundide tasust. Selle üle taheti selgusele jõuda, aga ükski ei julgenud härra Molotovile sellekohast küsimust esitada. Viimaks tegi seda Indrek teiste pealekäimisel.

«Mis?! Mis te ütlete?» karjus Molotov ja kargas kahe käega Indrekule rindu kinni. Ja kui see oli oma küsimust korranud, laskis õpetaja tal rinnust lahti ning möirgas talle otseteed näkku:

«Teie olete lontrus! Teie kõik olete lontrused! Härra Kurlov oli teile paras ja ka härra Maurus on teile paras! Ja mina, idioot, ütlen neile ilusti seltsimehelikult: kell viis tulge minu juurde. Astuge sisse, uks on lahti; oodake, sest mina tahan teile inimese jume anda, mina tahan teie otsaesiselt loomamärgi kustutada. Aga nemad: mis see maksab? Kuradite kurat! Kelleks te mind õige peate? Ja teie, seamolu, teie, hall orikas, kas teil ei olnud häbi seda minult, oma seltsimehelt, küsida? Ei olnud häbi? Või ei pea teie mind oma seltsimeheks? Aga kuis ma siis saan teist inimesed teha, teie kaheharalised neljajalgsed? Kas hakkab keegi raha eest loomast inimest tegema? Isegi saksa professor ei tee seda, aga sakslane teeb raha eest juba kõik. Mina ammugi mitte, sest mina olen sotsialist ja käin läbi ainult omasugustega. Kui teie asemel istuksid siin naised või ninasarvikud, isegi siis talitaksin ma, nagu oleksid nad mu seltsimehed. Ütlen teile selges vene keeles: kell viis, uks on lahti, oodake; aga juba neil hirm nahas — nüüd teeb paljaks, nüüd röövib puhtaks,

nüüd oleme kõrilõikaja küüsis! Aga kus on siin rahast juttu, teie vaimunõtruse batsillid? On siin korjuse soojalehkagi röövimisest, teie ajuhärmatise prillmaod? Sellepärast — tulevikus mind enam mitte haavata, sest mina olen kõrge inimsoo esindaja sfäärilises muusikas. Kell viis ja otseteed uksest sisse. Koputada pole vaja. Lamp on laual, tikud võtke ise kaasa. Kui õli ei ole, tooge, pudel ukse taga seina ääres. Olge nagu kodu.»

Sellega lahkus härra Molotov oma esimesest tunnist ja peaaegu kogu klass hüüdis talle nagu ühest suust järele: «Hall orikas!» See nimi näis eriti just sellepärast talle hakkavat, et tal olid süsimustad lokkis juuksed, samuti ka mustad kulmud ja vuntsid. Aga õhtul tahtsid kõik Halli Orika juurde minna, peale sakslase Unteri, kes oli Moskva vabrikandi poeg ja kes arvas, et eratunde võib ta rahagi eest võtta, pealegi palju vähema sõimuga kui härra Molotovi juures.

Härra Molotovi korter asus kuskil kolmandal korral katuse all, kuhu viisid pimedad ja järsud trepid, mida õpilased pidid õhtul tikutulega valgustama, kui nad üksteise kannul juhatatud ukse taha ronisid. Toas valitses vaikus, läbi lukuaugu polnud valgust märgata. Peeti tasakesi aru, kas uksele koputada või lihtsalt sisse minna, nagu Molotov oli käskinud.

«Hoidke eest!» hüüdis viimaks Tigapuu ja trügis teiste vahelt läbi ukse poole, mille ta suure mürinaga avas. «Tulge sisse,» ütles ta toas, «mina olen sotsialist, koputada pole vaja,» sest ta oli juba tikust tuld tõmmanud ja näinud, et tuba on tühi.

Tuba tundus külm. Külm oli ka must raudahi nurgas. Et tikutuli liiga ruttu kustus, siis taheti lamp põlema panna, aga see oli kuiv, nagu Molotov oli ette hoiatanud. Õlipudel ukse taga oli tühi ja korgita. Ei aidanud muud, kui pidi raha kokku panema ja õli tooma. Et Molotovi ennast veel ei ilmunud, siis hakati puid otsima, et ahju kütta. Aga ka puid ei olnud. Viimaks saadi sületäis kojamehelt.

«Nüüd oleme majamehed,» ütles Tigapuu ja istus tooliga küdeva ahju ette.

Aga teised ei võinud samasugused majamehed olla, sest neil puudusid istmed. Nemad pidid enamasti kõik seisma või põrandal kükitama. Nõnda oodati õpetajat. Aga kui ahi sai

küdenud ja tubagi juba soojaks läks, ilma et Molotovist oleks kippu või kõppu kuulda olnud, ütles Indrek:

«Hall Orikas on tõepoolest ainult hall orikas.»

Selle arvamusega mindi lõpuks trepist allagi ja Tigapuu oleks tahtnud nii toa ukse kui ka kuuma ahju ukse pärani lahti jätta, et Molotovil poleks võimalik nende muretsetud soojust kasutada. Aga teised ei olnud sellega nõus ja nõnda suleti toa uks korralikult, nagu oli varem ahju ukski kinni keeratud.

«Kas ma teid eile enda juurde kutsusin?» küsis Molotov järgmises tunnis, ja kui sai klassilt jaatava vastuse, ütles ta: «Sellepärast siis! Mina mõtlesin ja mõtlesin, kes küll minu toa on soojaks kütnud ja lampi õli valanud. Nii! Nüüd te näete, missugune kaabakas on inimene. Te mõelge ometi: mina olen sotsialist, olen nii-öelda kõrgeim saavutis inimsoo tooniredelis — ma mõtlen seda matemaatilist — ja talitan nõnda. Aga millega saavad siis küll hakkama igapäevased surelikud, spiisserid ja pursuid, kui nõnda kaabaklikult heliseb inimsoo tooniredeli tipp! Pange seda tähele ja pidage meeles, sest seda läheb teil elus tarvis. Inimene on kaabakas, pane ta või paradiisi elama. Oli juba Eedenis kaabakas. Sest mina... teate, kus mina olin? Mina kõndisin linnas ja Toomel ning tuletasin ja tuletasin midagi meelde, sest ma teadsin, et mul peaks midagi meelde tulema. Nõnda kella seitsmeni, siis lõin käega, sest kaua sa ikka meelde tuletad, kui midagi meelde ei tule. Lõpuks arvad ju, et ei peagi midagi meelde tulema. Oleksite te ainult õli lampi pannud, siis oleksin ma teadnud, et tuldi tundi; aga et ka ahju oli köetud, siis ei teadnud ma midagi arvata. Sest et teie niisugused sead olete, et minu ahju kuumaks kütate, seda pole üheski valemis ega teoreemis. Aga tulge täna, täna olen ma tingimata kodu.»

Peale seda pöördus ta sakslase Unteri poole ja ütles sellele:

«Ah teie, põrsas, käisite minu peale direktorile kaebamas, mina olevat teid sõimanud. Mina teid, ritsikat, sõimanud? Teate teie, alasipakk, mis on vene keeles sõim? Olete teie, molkus, kunagi kuulnud, kui venelased sõimlevad? Kui venelane kedagi sõimab, siis langevad sel juuksed peast ja kogu keha kaotab karvad, nagu poleks inimene veel sündinudki. Nõnda sõimab venelane, kui ta on sotsialist. Aga teil, peh-

kinud pudrutambil, on, jumal tänatud, kõik karvad alles, mis tõendab, et ma teid, oinaäbarikku, pole mõtelnudki sõimata. Paar seltsimehelikku grammatilist oskussõna, see on kõik. Seda taipas härra Mauruski oma idiootse moluga. Aga nagu soovite, härra Ober, lontrustega võime ka lontruste keelt kõnelda. Mul ükskõik.»

Kui poisid õhtul uuesti Molotovi juurde ilmusid, istus ta kellegi habemikuga lauas ja oli ägedas vaidluses. Laual seisid peaaegu tühi pudel ja kaks klaasi, nende kõrval paber suupistete jäänustega.

«A-a!» hüüdis Molotov poisse nähes. «Minu uus oinakari, millest peab saama täieõiguslik ja ülev inimsugu.» Ja külalise poole pöördudes lisas ta juurde: «Tähendab järgmise korrani, enam pole mul aega.»

Ta andis võõrale kätt ning lükkas ta uksest välja. Siis pani ta pudeli ja klaasid ühes suupistega lauaotsale vastu akent ning ütles:

«Istuge, kuhu keegi saab. Aga võite ka seista, kordamööda istuda, sest toole niikuinii ei jätku. Võite ka asemele istuda, võite julgesti, kirpe ei ole, külmas nad ei sigi — aristokraatlikud loomad, saadanad. Kus pehme ja soe, sinna poeb. Aga siin pole ei pehme ega soe. Tõmmake säng lauale lähemale.»

Kui poisid kõhklesid, ütles Molotov ägedalt:

«No mida te, lontrused, ootate? Sohvat? Ainult kõrilõikajad istuvad sohval, ainult vereimejad. Või arvate, et Venemaal jätkub varandust kõigile sohva ostmiseks? Kui viisud ja vildidki jalga saaks, oleks jumal tänatud.»

Viimaks tegi Molotov õpetusega algust. Aga juba natukese aja pärast ütles ta:

«Teate, vennikesed, ma olen purjus. Jumala eest! Esiti ei saanud aru, aga niipea kui puudutan matemaatikat, tunnen kohe. See on minu mõõdupuu. Matemaatika nõuab kainet pead, sest matemaatika on ju ise nagu üks klaas viina teise järel. Mõistate? Pole midagi parata, peate veel kord uuesti tulema; siis olen ma tingimata kodus ja ka kaine. Mina ei saa muidu, kui pean asjale nii-öelda sisse elama; saate aru? Kaks esimest tundi kuluvad ikka sisseelamiseks, siis hakkame peale. Kolme armastab jumal.»

Poisid tulid pikkade nägudega alla, kes naeris, kes sülitas, ja kolmandal korral oli neid palju vähem, kes võtsid

vaevaks Molotovi ukse taha minna. Aga just nüüd võttis õpetus õige alguse, läks hoosse. Ja juba mõne tunni pärast ei puudunud enam ükski poiss Molotovi eratunnist, isegi sakslane Unter mitte. Matemaatika tekitas nagu vaimustust, temas sündisid nagu unistusedki, kristallina täpsed ja selged.

«Peatage mind, kui te aru ei saa,» kordas Molotov õpilastele aeg-ajalt. «Olen igale oinale matemaatilised oimud kasvatanud, kasvatan ka teile, nii et lust hakkab teiega töötada.»

Tõepoolest hakkaski kõigil lust töötada, nagu oleks keegi neid endid või matemaatika ümber loonud. Sest polnud midagi, et Molotov sõimas endist viisi; sellega harjuti varsti, Untergi harjus. Aga Molotov ei võinud kaua aega unustada, et see oli käinud tema peale kaebamas. Sagedasti pöördus ta selle juurde tagasi. Kord ütles ta:

«Milline nähvits! Tema ei kannata vene keelt! Isegi naised kannatavad välja, kui mina nendega vene keelt kõnelen. Esiti on pirr lahti, aga pärast ei midagi. On mul üks kuskil seitsmendas: pikk ritv, peaaegu minu tutini; kui käib, siis nõtkub teine nagu vedrudel. Ja mis te arvate, mis ma ütlesin talle? Ainult linalakk — ei muud midagi. Ära minestas! Saate sellest aru: Linalakk — ja tema pikali! Muidugi mitte just pikali, sest enne sain mina jaole, panin ta pingile istuma. Kisa, kära, nutt, ulgumine, auhaavamine! Mina ja au haavanud! Aga teate, kuis nüüd? Punastab ainult, kui ütlen: linalakk. Punastab, nii et paistab läbi riietegi. Jumala eest, just nõnda!»

XXIII

Ühel päeval ilmus härra Molotov klassi, näpu otsas väike pakk valges paberis. Poisid katsusid aimata, mis seal küll võiks olla, aga tagajärjetult. Molotov ostis ainult tubakat ja paberosse, mitte midagi muud, aga viimasel ajal ei teinud ta sedagi, sest poisid olid isekeskis raha kokku pannud ja talle hea hulga fruu-fruud koju lauale viinud, nii et ta võis nüüd üht karpi käes hoida ja teist tagavarana taskus kanda. Muidugi, sõimata said nad selle «seatembu» eest hea nahatäie, aga paberossid võttis Molotov poistelt samuti kopikata vastu, nagu need temalt tunnid. Nõnda siis: paberis ei võinud ei paberossid, tubakas ega kestad olla. Paki välimuski oli teist-

sugune. Tunni lõpul selgus, et pakis oli paberist rinnaesine, paberist krae ja uus punasega kaelaside.

«On teil ehk kellelgi peegel taskus?» küsis Molotov.

Muidugi! Vainukäol oli ikka peegel taskus, sest muidu oleks ta pidanud liiga sagedasti sisemise akna avama ja läbi klaasi tumeda seina aluspõhjal oma soengut vaatlema. Vainukägu ulataski oma peegli härra Molotovile.

«Ai mul lontrust!» hüüdis Molotov peeglit vastu võttes. «Päevad otsa peegel taskus!»

«Öösel ka!» ütles Lible.

«Moe-alpide rodu!» lausus Molotov ja kiskus musta maniski, krae ning näruseks kulunud sideme kaelast, et puhtad ja uued siinsamas asemele panna. Ise kirus ta nõnda:

«Narride kari, need naised! Naine pole mees, pole sõber, pole seltsimees. Veel eile ütles mulle direktriss: «Härra Molotov, teie olete ilus mees, miks te oma välimuse eest sugugi ei hoolitse?» Mõistate: mees ja ilus! Ütlesin talle: «Mul peeglit ei ole, ilu pole tõde ja tõde ei näe peeglist.» Aga mis te arvate, sai see kalkun midagi aru? Nagu isahani kaagutas teine edasi: «Olete tõepoolest ilus mees, härra Molotov.» Just nagu tahaks mulle kosja tulla. Aga endal valehambad suus, valejuuksed peas. Nüüd ma siis hoolitsen oma välimuse eest. Näete! Nagu sunnitööline, kel kael kammitsas!»

Oma vana rämpsu mässis ta paberisse ja viskas nurka maha.

«See pistke ahju,» ütles ta. «Paber on puhas, see käsi ei määri.»

Niisugune toimetus kordus peale seda sagedasti, ainult naiste sõimamine jäi nagu vähemaks, muutus ainult nagu moe täitmiseks. Härra Molotov oleks ehk klassis ka habet ajanud, aga polnud võimalik, sest ei temal endal ega ka õpilastel leidunud kellelgi habemenuga. Nii et ta seda pidi mujal tegema ja kord-korralt ikka sagedamini.

«See tuleb sellest, et ta ütles: linalakk,» arvas Tigapuu asja kohta.

«Mitte, vaid et tüdruk ära minestas,» ütles Indrek.

«Lollid!» hüüdis Metslang, rässaka kehaga, vanamehe näoga ja valgete kulmudega, väikeste eredate, hallide silmadega ja suure suuga ning tugevate lõuapäradega, pisut puseriti hammastega paarikümneline poiss, kes täitis klassi alati saiataina ja värske saia lõhnaga, sest öösiti seisis ta saia-

küna ääres, käised üles kääritud, ja päeval istus ta siin õpilasena. «Teie ei tea naistest midagi,» rääkis ta elutargalt. «Linalakast pole midagi ja ka minestamisest pole midagi, ainult puudutada ei tohi. Aga Hall Orikas pistis käed külge, kui Linalakk tuikuma lõi, sellepärast. Naistele ei tohi kunagi käsi külge panna, muidu oled sees. Ja mis minusse puutub, siis usun ma, et Linalakk ainult mängis minestust...»

«Arvad sa tõesti?!» hüüdis kogu klass suurimas üllatuses.

«Aga mis teie siis mõtlete? Minestus oli söödaks, muud ei midagi.»

«Nii et kui Hall poleks käsi külge pistnud, siis oleks Linalakk pisut tuikunud ja lõpuks jalule jäänud?» küsis Indrek huvitatult.

«Ilmtingimata jalule!» kinnitas elutark Metslang. «Hall on raamatumehike, kes otsib sõimust kuraasi. Iga esimene plika näeb ta läbi. Ja pange tähele, ega see sellega jää, Hall peab Linalakale veelgi käed külge panema. Naised ei lepi kunagi ühe korraga.»

Metslangi suur elutarkus hakkas kuidagi imelikult Indreku meeltesse ja sest ajast saadik sigis nende vahele midagi sõprusetaolist. Ligi kaks aastat olid nad istunud nelja seina vahel lähestikku, üks ühes, teine teises ruumi otsas, ja kunagi polnud nad tundnud tarvidust lähenemiseks. Aga nüüd tundsid nad äkki, nagu oleksid ainult nemad kahekesi klassis, kes Molotovist ja tema Linalakast midagi aru saavad. Et nad aga vastupidistest otstest sellele müsteeriumile lähenesid, seda õppisid nad alles hiljem tundma. Nüüd jätkus nende lähenemiseks sellestki, et Metslang leidis kõrvad, mis tema praktilist elutarkust suure huviga kuulasid, eriti naiste suhtes, kuna Indrek kudus tema elutarkusest armuluule muinasjutulist kudet.

Kõige parem oli seda teha Metslangi väikeses soojas toas saiaahju taga, sest siia ei tulnud neid keegi eksitama. Pakkkastidele oli siin pandud niinekoortest madrats ja peaaluseks noppimata sulgedest padi. Sellel asemel pikutades õppis Metslang oma tunde ja targutas ka Indrekuga, käised üles kääritud, käed tagapidi pea all, silmad laes, nagu oleks see tema eluraamat. Ikka ja alati kinnitas ta:

«Naised ei taha midagi muud, ainult et aga käsitsi kallale mindaks. Kui sa seda ei tee, siis oled nende silmis arg tossike, oled memm. Nii on nad kõik. Kui mina kusagilt teist-

suguse leiaks, hakkaks ma teda kohe armastama, ilmtingimata, aga ma ei leia.»

See oli Indrekule otse ilmutus, sest tema polnud õieti ühelegi naisele käsi külge pannud ja temale tundus, nagu polekski niisugust naist, kellele võiks käed külge panna.

«Meilt on paljud läbi käind,» seletas Metslang teine kord, «küll vanemaid, küll nooremaid, aga kõik nad on ühesugused. Minu toa uksest on nad kõik sisse tulnud. Vahel arvan, et see ei tule, aga oota natuke, juba ongi siin.»

Indrek tuletas ja tuletas meelde, aga polnud ühtegi, kes oleks ka tema juurde tulnud, arvas ta. Nõnda sai nende vahekorras tooniandvaks Metslang, kes nii sagedasti rääkis Indrekule sobitavalt:

«Oled sa meie äris käinud? Kuidas sulle see seal leti taga meeldib? Tahad, ma teen su temaga tuttavaks? Teine kord löö silm peale ja ütle mulle. Kõik muu jäta minu mureks.»

Aga Indrekust ei saanud ärisse minejat ega silma pealelööjat, sest kuigi ta sisse astus, et midagi tühja-tähja osta, siis muutus ta kurk äkki imelikult kuumaks, nii et ta võis ainult kähiseva häälega oma soovi avaldada, mistõttu tal nii häbi hakkas, et ta ei söandanud õieti silmigi tõsta, muust millestki rääkimata.

Aga Metslang naeris tema üle ja ütles:

«Sa kujutad endale jumal teab mida ette, aga naises pole midagi iseäralikku, — usu ometi, kui ma sulle ütlen, sest mina tean. Ainult rumalad teevad temast suure saladuse.»

Neid sõnu kuuldes tuli Indrekule meelde mingisugune luitunud kaart, millel oli imeline lõhn küljes, tuli meelde kirjutaja Maie, kes teda pimedas oli suudelnud, nii et tal silmis segaseks läks, tulid meelde tassikõrvad siidpaberis, ja ta kuulas kaaslase seletusi ning kinnitusi nagu mõnd muinasjuttu.

«Sul on varsti häbi naisi mitte tunda,» seletas Metslang edasi, «sest sa oled juba täis mees. Naisi peab õigel ajal tundma õppima, muidu veavad nad su tingimata ükskord sisse. Ilmtingimata!»

Nõnda kestis see kevadeni, sõnadest ei jõutud teguden. Aga kui õpetus koolides oli juba lõppenud, Indrek aga linna jäänud, et paarile iseõppijale tunde anda ja edasi õppida, kutsus Metslang ta ühel õhtul enda poole.

«Sa võid ööseks seia jääda,» ütles ta viimaks. «Heida

minu asemele, mina ise heidan põrandale, panen mõned kotid külje alla.»

Muidugi, seda võis Indrek praegu, sest härra Maurus oli ära ja Ollinoga oli kerge asju ajada.

«Hiljuti tuli meile uus plika,» rääkis Metslang, kui nad juba mõlemad pikutasid. «See meeldib sulle tingimata, kui sa teda näed. Ilmtingimata! Lubas teine täna seia tulla, küllap näis, kas tuleb.»

«Aga siis olen mina ju sul tüliks,» ütles Indrek ja tõusis asemel istukile.

«Mis tüliks?» hüüdis Metslang nagu imestanult. «Ää ole rumal! Ole aga rahulikult edasi, võimalik, et ta üldse ei tulegi. Ta oleks pidanudki siin olema, kui ta oleks tulnd.»

Indrek ei jõudnud veel õieti otsustadagi, kas minna või jääda, kui juba uks tasakesi avanes ja suurrätikusse mässitud kuju sisse lipsas. Ta seisatas silmapilguks nagu aru pidades, aga siis tõusis Metslang asemel istukile, nii et võis kätega seisjat haarata. Sõna lausumata langes see asemele ja varsti varjas suurrätik kahte lamajat, ainult jalad paistsid pahkluust saadik.

Väikesesse ruumi asus vaikus. Ainustki sõna ei lausutud enam. Ainult aeg-ajalt kostis suurrätiku alt surutud naerukihin. Nii võimatu, kui see oli, ometi tundus Indrekule ajuti, nagu oleks ta seda naeru varemalt kuskil kuulnud. Ometi oli see naer niisugune, nagu Indreku läheduses polnud naernud ükski naine. Ja kui ta viimaks vaikis, siis vaikiski ta nõnda, nagu polnud vaikinud tänini ükski naine. Jah, Indrek ei kuulnud tema hingamistki, aga sõber Metslangi hingamine kostis selgesti, nagu mataks mingi asi tema rinda. Nõnda kestis see mõni aeg, siis sai ka sõber oma hingest võitu ja kõik jäi vaikseks. Indrek kuulatas, aga midagi ei kostnud enam kõrvu. Kui kaua ta nõnda kuulatas, mõni seda teab, aga vististi oli ta viimaks tukastama jäänud, sest ta tuli täiele teadvusele alles siis, kui keegi tema juurde asemele ronis, keegi pehme ja soe. Ta tikkus Indreku ja seina vahele, tikkus tema käte vahele, toppis oma jalad ja põlved Indreku põlvede ja jalgade vahele, millele see ei tea miks vastu punnis. Nõnda jäi pugeja kõverasse Indreku kurgu alla natukeseks ajaks vaikselt lebama. Indrek tundis tema hingust, tundis tema ihusoojust, tema juukseid ja nende lõhna, arvas kuulvat isegi tema südamelööke. Tema selja taga põrandal magas keegi suure

norinaga. See pidi küll sõber Metslang olema, tingimata tema, kuigi Indrek ei julgenud end liigutada ega vaadata, sest ta nagu kartis, et see, kes tema kurgu all, siis kohe midagi teeb. Mida ta just teeb, seda oli võimata teada, aga üks oli kindel, ta teeb tingimata midagi, millel on paratamatud ja saatuslikud tagajärjed, niipea kui Indrek ennast pisutki liigutab.

Aga kui ta nõnda lamas, tuli talle mõte, et silmad võib ta ometi avada, ilma et see teine seda märkaks, sest tema pea on ju Indreku kurgu all, nägu vastu rinda. Ta pilutas silmalaud ja nägi oma imestuseks, et tuba on sest saadik juba suur hulk valgemaks läinud, kus ta nii hoolega sõber Metslangi rasket hingamist kuulas. Tähendab tema pidi vahepeal tingimata väikese uinaku tegema. Talle meenus selle naerukihin, kes tal praegu kurgu all on, ümarikud pehmed põlved kõvasti vastu tema reisi. Ta ajas silmad päris lahti ja katsus vaadelda, aga pilk püüdis ainult peene piha ja ümarikud puusad. Jalgu ei olnud näha, need kadusid kõverasse tõmbunult undruku alla. Pead varjas Indreku enda lõug. Aga nagu oleks see teine aimanud, et Indrekul silmad lahti, viskas ta äkki pea tagasi ja naeratas talle vastu. Jahmunult vahtis Indrek seda naeratavat suud ja sosistas viimaks:

«See olete teie!»

Tüdruk vahtis talle nagu küsides vastu, aga siis tardus algul nii sulav naer tema huulil, ta nokutas vaevalt märgatavalt pead ja ütles siis:

«See olen mina!»

Nüüd heitis Indrek silmad oma selja taha ja nägi, et Metslang norskab tõepoolest üksinda, nägu vastu lage, suu lahti. Siis vaatas ta uuesti tüdrukule otsa, kelle pea seisis endises asendis. Õige! See on tema, see esimene naine, kes talle linnas vastu naeratas, seal võõrastemaja uksel ja ka väikeses toas, mille aken vaatas hoovi peale, kus seisid talupoegade hobused, krõmpsutades heinu. Jah, ja siis oli selle naise naeratus teda nagu lohutanud ja julgustanud korraga, ta oli nagu ainuke kodune varandus võõras ümbruses.

Ja ilma et Indrek oleks endale aru andnud, mis ta teeb või milleks ta seda teeb, tõusis ta asemelt ja hakkas saapaid jalga tõmbama. «Hea, et esiti sokid jalga jätsin — pole nendega jändamist,» mõtles ta ise. Sõna lausumata ajas ta ka riided selga ja tahtis uksest välja minna.

«Uksed ja väravad on lukus ja hoovis on koerad,» ütles tüdruk, kes istus nüüd aseme äärel ja püüdis Indreku kätt.

Indrek astus akna alla ja vaatas välja. Pisut kõrge kividele hüppamiseks, mõtles ta, aga avas siiski akna.

Aga juba seisis tüdruk ta kõrval ja tõstis käed kuidagi imelikult kurgu alla, nagu teevad seda väikesed lapsed mõnikord, kui nad väga härdalt paluvad. «Esiti pidi ta minu kurgu all samuti olema,» mõtles Indrek, kui ta juba aknalauale ronis.

«Ma palun, jääge,» lausus tüdruk vaikselt ja alistunult.

Aga neid sõnu kuuldes pidi Indrek juba kividel olema, sest ta tundis päkkades teravat valu. See ta arugi lõplikult selgeks tegi, nii et ta õieti mõistis, mis temaga sündis. Ta ei vaadanud kordagi tagasi, kui sammus kodu poole. Aga kodu olid kõik uksed ja augud suletud, ning et ta ei tahtnud kõlistada ega koputada, siis pidi ta üle kõrge värava ronima — nimelt tagahoovi, mille lõpul oli vana tühi kuur, kus olid mõned kood õlgi ja lahtist sasi maas: seal tahtis ta katsuda magada.

Kui ta Metslangiga mõne päeva pärast kokku sai, ütles see:

«Miks sa ära jooksid? Küll oled sa südametu! Plika palub, aga tema hüppab läbi akna välja. Oleks sa näinud, kuidas ta veel pärastki tõnnis. Naised on ju niisukesed, et kui nemad ise heast südamest tulevad ja sina läbi akna välja hüppad, siis tõnnivad, ja kui nad su läbi akna sisse lasevad, siis tõnnivad ka. Sellepärast peabki nende vastu pisut hea olema.»

Aga äkki ei huvitanud Indrekut enam sõber Metslangi elutarkus, nagu polekski ta tema sõber, vaid mõni sootuks ükskõikne inimene.

Aga see kuur ja õlekood, kus Indrek tol korral magas, said millegi uue alguseks.

XXIV

Indrek ei võinud sinna midagi parata, et ta veel kaua pidi sellest mõtlema, kuidas see tüdruk talle kurgu alla oli pugenud, nagu poevad kanapojad ema tiiva alla, ja kuidas ta pärast käed paludes oli tõstnud, kui tema avas akna, ronis

aknalauale ja hüppas välja. Aga tüdruku esimene naeratus paar aastat tagasi võõrastemaja uksel, see oli ununud ja kustunud. Ehk kuigi ta veel tuligi meelde, siis näis see sootuks ükskõiksena, ja Indrek tundis, nagu oleks ilm jäänud seeläbi pisut vaesemaks. Üks ilus rõõm oli ilmas vähem.

See mõtete ja tundmuste rodu valdas teda päeval ja ööl. Ööd viskles ta sonides asemel ja päeval otsis ta paika, kus võiks olla üksi. Imelikul kombel ei tundnud ta oma üksindust kuskil nii sügavasti kui just selles vanas kuuris, kus ta oli õlgedel maganud oma südamest ühe ilusa rõõmu. Sellepärast hakkas ta siia hiilima, nagu kisuksid teda lapsepõlve-mälestused õlekoole istuma.

Need õled seisid siin juba aastaid. Nemad kuulusid sinna ajajärku, kus härra Mauruse asutis oli alles töötanud täie auru all, nagu armastasid öelda Tigapuu ja Ollino, kui nad möödunud päevi meelde tuletasid. Siis oli õlgi ostetud poiste magadiskottide täitmiseks, sest härra Maurusele ei meeldinud madratsid, mida oli raske puhastada, kui nendega midagi juhtus. Aga magamisasemega juhtus ikka midagi ja sellepärast pidi võima teda kergesti puhastada. Õlgi võis iga poolaasta vahetada ja kotid vahepeal puhtaks pesta ning läbi keeta, sellepärast armastas härra Maurus õlgi. Üks ja teine kord satub mõni Tigapuu või Ollino hoosse ja jutustab möödunud pidudest metsas, jõel, jääl või tuletab meelde kontserte ja tantsuõhtuid, kui neilt küsitakse, miks on klassidevahelised seinad nõnda ehitatud, et neid võib lae alla kerida või muidu kõrvaldada ja muuta kogu hoone ühiseks saaliks. Jah, kui küsitakse seletust sellele või õlekubudele, millel armastab nüüd istuda Vargamäe Indrek, siis jutustavad nad mõnikord kadunud aegadest ning nende silmad löövad imeliselt särama, nagu räägiksid nad suurest rõõmust ja õnnest.

«Need ajad ei tule enam kunagi tagasi,» kinnitavad nad alati, «sest pole enam neid poisse, pole neid õpetajaid.»

«Mis peaasi — vana ise pole enam endine, vana ise, see on peaasi,» lausub härra Ollino ja käib norus peaga mööda tuba edasi-tagasi, kustunud pabeross hambais, käed püksitaskuis.

Indrek on neid jutte mitu ja mitu korda kuulnud ja tahes või tahtmata imestab ta, kuidas see küll on, et igal pool on paremad ja ilusamad ajad möödas, kuhu tema jõuab. Hea küll, siia tuli ta hilja, peaaegu täie mehena, loomulik, et

paremad ajad on juba möödas, ainult need mõned õlekood veel. Aga Vargamäel? Kas ta ei sündinud õigel ajal nagu kõik teisedki? Ja ometi olid ka seal nagu ilusamad ajad möödas, kui tema sinna jõudis. Polnud enam nii palju ja nii suuri usse, polnud enam jõeäärses padrikus nii palju pardipesi, polnud enam jões nii palju kala ja vähki, polnud Jõessaares enam nii peeni ja painduvaid kaski, kui oli olnud millalgi varemalt. Midagi seda ei olnud enam, nagu jääks maailm aasta-aastalt aina vaesemaks.

Omataolise vaesena Indrekki istus unistades kuuris õlekool, kuhu tema seltsiliseks ilmus pruuni- ning valgekirju kass valvama hiiri, kes krabistasid õlgedes. Õnnelik kass, mõtles Indrek, et ta pole sündinud Vargamäel: seal oleks talle juba pimedast peast kivi kaela seotud ja ta ära uputatud, sest vana Mäe Andrese arvates ei saa kirju kass ei hiirt ega varblast kätte, varitseb ainult lihaliua ja piimapüti järele.

Ükskord, kui Indrek mõtles jälle kuuri minna, kuulis ta seal kellegi häält kõnelemas. Sõnadest ei saanud ta aru, aga hääletoon tundus manitsev. Tasahilju hiilis ta lähemale ja nägi lõpuks, et õlgedel istub kuue-, seitsme- või kaheksaaastane tütarlaps ja hoiab kirjut kassi süles, õpetades temale korralikke eluviise. Aga niipea kui ta märkas Indrekut, laskis ta kassi minna ja põgenes ka ise — mitte püsti joostes, vaid imelikult roomates — kuuri nurka, mis seisis vastu naaberaeda. Seal lükkas ta lahtised lauaotsad kõrvale ja kadus läbi pilu. Indrek jäi talle üllatatult järele vahtima. Aga kui ta nõnda keset kuuri seisis, tundis ta, et keegi puutub tema jalga, ja alla vaadates nägi ta kirjut kassi, kes nühkis end vastu püksisäärt, visates pead ja saba selga.

«Ärge laske, ta karv on lahti,» hoiatas lapse hääl kuuri seina tagant ja suured pruunid silmad piilusid läbi pilu.

«Tule tagasi,» kutsus Indrek.

«Ei tohi, ma ainult salaja, see pole ju meie,» seletas laps. «Enne ma käisin rohkem, aga nüüd ei saa, sina oled ees.»

«Kas sa mind tunned?» küsis Indrek.

«Miks ei, tunnen küll. Sina oled see pikk. Molli hakkas sind pikaks hüüdma ja nüüd hüüavad sind kõik nõnda.»

«Kes kõik?» imestas Indrek.

«Ema, mina, Molli, Vanda, Paula, kõik, kõik, kõik.»

«Kes on Molli?» küsis Indrek.

«Minu õde. Tema on terve ja suur, käib õmblemas. Arnot pole kodu, tema õpib lukussepaks. Kui mina terveks saan, siis lähen mina ka ära, sest mis ma siin tegema hakkan, kui ma terve olen.»

«Mis sul siis viga on?» küsis Indrek, kuna ta juba ise laudseinale oli lähenenud, mille vahelt tütarlaps piilus.

«Kas sa siis ei tea?» imestas tütarlaps. «Minu jalad ei käi, mul on kargud, näe, seal põõsa ääres.» Indrek kükitas lapsukese juurde teisele poole seina ja püüdis läbi prao vaadata. «Kui ma suuremaks saan, siis teeb jumal mu jalad terveks, kutsub ingli, ütleb: Tiina jalad on haiged, mine tee terveks. Ja kui see ingel ei oska, siis saadab ta teise ingli, saadab seni oma ingleid, kuni tuleb niisuke, kes oskab. Aga ta tuleb salaja, kui kõik magavad. Inglid tulevad ikka salaja. Tuleb, koputab ja küsib emalt: Kus on see väike Tiina, kelle jalad haiged? Ja ema näitab: Näe, seal ahjunurga taga põrandal, seal ta magab oma koti peal. Aga see võib ka nõnda olla, et ingel ei koputa ega küsigi, tuleb ainult aknast või ukseprao vahelt sisse, sest jumal on talle enne kõik ära seletand, tuleb ainult sisse — tema võib oma tiivad nii väikseks teha, et pääseb igalt poolt läbi —, tuleb, loeb issameie ja teeb terveks. Teeb tingimata, sest ma ei või ometi suurelt niisama käpuli ronida. Mamma ütleb, see ei kõlba, sest see pole suurel tüdrukul viisakas.»

«Iseenesestki mõista,» ütles Indrek.

«Eks ole,» kinnitas Tiina. «Ema lubas nii kaua jumalat paluda, kui ta oma ingli saadab. Mina ise palun ka, me palume kahekesi, sest Molli ei viitsi. Tema ütleb ikka: Kes teda jõuab nii palju paluda, et ta sind kuulda võtab. Nii ütleb ta jumala kohta. Arno ka ei palu, sest tema õpib nüüd lukussepaks ja temal pole enam aega. Kui ema teda vahel sunnib, ütleb ta, et mis ta sest saab, et ta lukussepaks õpib, kui ta ikka peab jumalat paluma, parem ta siis ei õpigi lukussepaks. Nõnda et meie oleme emaga kahekesi, mina voodis kummuli ja ema voodi ees põlvili, nõnda palume meie iga õhtu ja iga hommiku. Minul jääb mõnikord vahele, unustan ära, kui ema meelde ei tuleta, aga tema ei unusta kunagi, sest tema ütleb alati: Kuis sa siis muidu endale jalad alla saad! Ja ega meie emaga enne ei jäta, kui mul jalad terved, mitte ei jäta, jumal peab nägema, et meil tõsi taga, ütleb ema. Ja tädi palub ka. Tema elab teisel pool punast kirikut,

surnuaia juures, kus palju ristisi. Seal on isa haud, ema viib sinna lilli... Nii et meie palume kolmekesi: ema, mina ja tädi. Kui ema rikkaks saab, siis on tal palju raha; selle eest võib ta lasta ka õpetajat kirikus paluda, sest see aitab veel rohkem. Aga nüüd oleme alles vaesed ning palume ise kahekesi. Tädi aitab ainult, aga temale ema ei maksa, tema palub muidu, sest tema on minu ristiema.»

«Kus sa elad?» küsis Indrek.

«Näe, seal, selles punase katusega majas, paistab läbi aia. See on siin meie aed. Meie elame keldrikorteris. Meie peal elavad meie omad saksad; teises otsas, kus keldrid, elavad võõrad saksad. Ema käib neid passimas.»

Niisugune oli Indreku uus tutvus, mis muutus peagi sõpruseks. Oli kergem kuulata lapse unistusi terveist jalgadest, kui tallata peaajus tuikavaid mõtteid hiljutistest elamustest. Oli millegipärast imeline hea kuulda usust jumalasse, sest temas kahtlemisest oli ta kuulnud juba küllalt.

Kui nad ükskord jälle kahekesi nõnda vestlesid — see oli õhtu eeli —, tõusis vesikaarest kõuemürinaga must pilv, mida läbistasid aeg-ajalt vinkavonkalised piksesähvatused. Päike pidi olema alles ülal kõrgel, aga ilm läks äkki pimedaks, nagu saabuks öö.

Kogu linnale langes põnev vaikus. Pääsukesedki häälitsesid oma poegi toites nagu poole nokaga. Kõik ootasid nagu millegi ähvardava lähenemist. Tuul suri sootuks. Õhk oli kuum ja lämmatav, nagu hõõgaksid vanad laudseinadki rammestavat uima.

Indrek ja Tiina istusid kuuri värava kõrval nõnda, et võisid vaadelda lähenevaid piksevälgatusi ja tähele panna, kus ja millal algab kõuemürin. Aga kuna see ikka suurema hooga lähenes, tikkus tütarlaps Indrekule aina ligemale.

«Ma kardan,» sosistas ta lõpuks. «Aga Arno ei karda. Kui müristab, poeme ikka tema juurde. Aga kui Arnot ei ole, siis olgu ema, muidu ei või. Ema ütleb küll, et tema ei karda, aga mina ei usu seda. Ta ainult ütleb nõnda meie pärast, sest meie Molliga kardame. Kui meie tahame välgu eest voodi pugeda ja pead padja alla matta, kutsub ta meid ikka oma juurde. «Tulge parem siia: kui lööb, sureme kõik korraga,» ütleb ta. Aga miks ta ütleb nõnda, kui ta ei karda? Kardab ju, eks? Kas sina ei karda?» küsis ta Indrekult.

«Ei,» vastas Indrek.

«Päris tõesti?» usutas tütarlaps.

Ja kui Indrek oli andnud kinnitava vastuse, ütles Tiina: «Siis tulen ma välgu eest sinu sülle. Ja tead, miks ma teda nii väga kardan? Kardan, et lööb mu surnuks, ja mul on vigased jalad. Oleks jalad juba terved, siis poleks sest ühti, las lööb surnuks; aga nüüd ei või, sest siis lähen ma taeva vigaste jalgadega, sellepärast. Las jumal teeb enne jalad terveks, tulgu välk siis. Aga miks jumal meid nõnda välguga hirmutab, kui ta ei löö? Miks? Ema ütleb, et meie patu pärast. On see õige?»

«Küllap ta on, ega siis ema muidu,» arvas Indrek.

«Siis on minu jalad ka patu pärast sihuksed?» küsis Tiina.

Enne kui Indrek jõudis vastata, sahistas esimene tuulepuhang puudes ja kargas väravast sisse. Temaga ühes sähvatas välk, millele järgnes raksatus, mis põrutas esimesed harvad, jämedad vihmatibad pilveservast. Ehmunult karjatasid pääsukesed: «Mis teed? Mis teed?» ja Tiina oligi juba Indreku süles. Aga samal silmapilgul kostis naisterahva hääl, mis kutsus teda.

«See on Molli,» sosistas tütarlaps ja puges Indrekule lähemale. «Oleme vagased, las ta hüüab.»

Aga hääl tuli ruttu lähemale ja peatus laudseina taga.

«Tiina, kus sa oled, et sa ei vasta?» küsis hääl ja kaks silma piilusid läbi prao. «Tule koju, vihma hakkab sadama, tule ruttu!»

Samal silmapilgul sähvatas välk uuesti ja ühes raksatusega valas vihma kui oavarrest.

Indrek tõusis ühes lapsega üles ja läks seina äärde, kust tagant räägiti.

«Vabandage, preili,» ütles ta, «aga te peaksite vihmavarju tulema, muidu olete varsti läbimärg.»

Neiu kõhkles pisut, aga puges siis lauaotste vahelt, mida Indrek aitas postist eemale hoida, nooremale õele järele ja nõnda ootasid nad kolmekesi vihmavalingu lõppu.

«Istu aga meile lähemale,» ütles Indreku süles asuv õde Mollile, «sest meie kahekesi ei karda.»

«Tõepoolest, preili, istuge lähemale, kui te kardate,» ütles Indrek.

Nõnda siis nihkusidki need kolm iga kõueraksatusega aina koomale, nagu tahaksid nemadki kõik koos surra, kui pikne peaks tabama. Aga vaevalt mõtles ükski neist praegusel

silmapilgul surmast, vähemalt Indrek mitte. Tema mõtles ainult enda kõrval istuvast neiust, kel on nii ümarikud vormid. Ümarikud mustad silmad, ümarik nägu ja ümarikud selle osadki — lõug, paled, otsaesine, isegi nagu nina, ümarik pea ja kael, ümarikud õlad, käsivarred, piht ja puusad. Ka kõnnak ja hääl oleksid nagu ümarikud; Indrekule tundub see nõnda, kui ta tema liikumist näeb ja tema rääkimist kuuleb, ja ta imestab, et midagi nii ümarikku püsib tema kõrval ōlekool ja ei veere kuhugi ära. Iseasi sellega, kes on tema süles: see tundub kondine ja nurgeline, eriti need viletsad ja pikad jalad, mis ei taha kõndida.

«Meie tunneme teid ammugi,» ütles neiu, kui ta oli juba Indrekule vastu külge nihkunud, võttes õe lõdvad jalad oma rüppe, et nõnda nagu paremini end noormehega köita.

«Saabastest ja pükstest,» lisas Tiina selgituseks juurde.

«Soo, või saabastest ja pükstest,» imestas Indrek.

«Me ju muud oma aknast ei näe, sellepärast,» seletas Tiina.

«Jah, meil on ju keldrikorter ja pisitillukesed aknad,» ütles neiu nüüd. «Kui keegi läheb meie akna eest mööda, ei näe meie muud kui aga jalgu, ehk olgu siis, et paned pea üsna ruudu ligi, pöörad viltu ja vaatad nõnda. Muidu ei näe. Ainult kui teiselt poolt uulitsat minnakse, siis paistab kõik.»

«Mina ronin aknalauale ja vahin sealt, nõnda paistab paremini,» ütles Tiina Indreku süles ja vahtis ülespoole, nagu istuks ta ka praegu oma toa aknalaual.

«Ega kõik ole sinusugused pääsupojad,» vastas Molli õele ja jätkas siis endist juttu: «Jah, paistavad ainult jalad põlvist saadik või natuke kõrgemalt, mitte rohkem. Nõnda oleme õppinud möödaminejaid tundma jalgadest, saabastest, pükstest, mantlihõlmadest, kleitidest, kepist, vihmavarjust, kõnnakust, kuidas keegi jala maha paneb. Esteks oli küll hirmus, sest kui papa alles elas, oli meie korter teisel korral. Aga nüüd oleme juba harjunud ja on isegi väga huvitav. Näed jalgu ja katsud mõelda, misuke nägu neil küll võiks olla. Vaatad saapaid ja katsud aimata, mis müts või kübar. Mõõdad silmaga säärte ja sammude pikkust ning ütled kohe: See on vist niisuke või niisuke. Vahel lähvad jalad paarikaupa, siis vaatad, kas on nad noored või vanad. Kui vanad, siis las nad lähvad pealegi, sest kuhu need vanad jalad paarikaupa ikka lähvad. Aga kui noored, siis hakkad aru-

tama, hakkad mõtlema ja võid nõnda kas või pool tundi mõelda, kuhu küll läksid need kaks paari noori jalgu. Paistab ju kohe, kas lähvad mees ja naine või amiseerijad, sest nende jalad astuvad hoopis teisiti. Ja kui siis vahel kostab veel naer või mõni sõna, siis teame kõik. Kollased ja lakid läksid täna mööda, ütlen ma mõnikord emale, ja kollased ütlesid tasakesi lakkidele: «Homme siis» ning lakid vastasid: «Kell kaheksa.» Aga teate, mind teevad inimeste jalad nukraks. Käivad ja käivad teised mõni aeg üheskoos, amiseerivad ja naeravad, ja siis ei käi enam, lähevad üksinda. Vahel kaovad mõlemad paarid, ei lähe enam kunagi meie akna eest mööda ja siis mõtlen ma: Kuhu nad küll on saanud? On nad läind teise uulitsasse, teise linna, kuhugi võõrale maale, võib-olla surnuaiale, nii et mitte kunagi ei näe neid enam oma aknast. Eks ole see kurb?»

«Jah, muidugi, see on väga kurb, kui tuttavad jalad ei lähe enam kunagi mööda,» arvas ka Indrek ja märkas äkki, et lapse pea oli raskelt tema rinnale vajunud. «Magab,» sosistas ta õele, kes hoidis lapse jalgu.

«Süles hea soe,» arvas neiu ja lisas sellele juurde, mis pani Indreku võpatama: «Preili Maurus ei läind kunagi meie akna eest mööda, vaid ikka teiselt poolt. Kui ta tuleb Saksamaalt tagasi, ehk läheb ta siis.»

«Teie siis tundsite teda?» küsis Indrek, ja äkki tundus talle kuidagi imelik, et ta istub praegu siin, hoiab seda võõrast last süles ja kuulab selle ümariku neiu lobisemist. Ja äkki meenus talle, et ka Ramilda oli rääkinud millestki ümarikust, aga millest just, seda ta enam ei mäletanud.

«Meie tunneme teda juba ammugi,» ütles neiu. «Ta oli nii kena. Kõik armastasid teda. Poisid olid nagu hullud tema järel.»

«Kust teie seda teate?» imestas Indrek, nagu oleks ta nõus, et ka tema oli nagu hull preili Mauruse järel. Ja niipea kui ta seda oli öelnud, lausus ta endamisi: «Õige! Ümarik igavene, ümarik igavene elu, ümarik elu. Aga kuidas võis elu olla ümarik, kui Ramilda on Saksamaal ja tema istub nõnda siin? Elu peab olema vististi nurgeline?»

«Meie teame kõik,» rääkis neiu edasi. «Jürka kaudu, tema jutustab. Mitte meile, vaid kellelegi teisele ja meie kuuleme sellelt. Aga juba siis, kui me polnud midagi kuulnud, ütles ema alati: Küll seda preili Maurust vist armastatakse. —

Kust sina seda tead? küsin mina. — Vaata, kuis ta kõnnib, kuis ta astub, ütleb ema. Keha nagu vedrude peal ja pea nii püsti. Ei see muidu nii ole, kui ainult, et teda armastatakse. — Mina katsusin ka nõnda kõndida nagu preili Maurus, et kõik näeksid ja usuksid, et ka mind armastatakse, aga ma ei saand nõnda, tänapäevani ei saa. Ema ütles mulle siis: Ära parem katsugi, sest ei tule midagi välja. Las tuleb enne armastus, muu tuleb muidugi.»

«Vihm hakkab juba üle minema,» lausus Indrek.

«Jah, müristamine läheb kaugemale,» vastas neiu ja rääkis siis edasi, vahtides oma ümarikkude silmadega pimedikus Indrekule otsa: «Kas Saksamaal peaks ka keldrikorterid olema, nii et preili Maurus võiks ka seal mõnest aknast mööda minna. Mis te arvate, kas on Saksamaal? Ema ütleb, et seal sihukesi ei tehta.»

«Ehk tehakse,» arvas Indrek.

«Kas teie ka vahel mõtlete preili Mauruse peale?» küsis neiu.

«Mina?» küsis Indrek peaaegu kohkudes vastu.

«Teie ja teised, kes te seal olete,» vastas neiu.

Indrek tõmbas kergemalt hinge, aga imestama pidi ta tõesti, kui vähe oli ta kuulnud möödunud aja jooksul Ramilda nime. Oli sündinud nagu ikka: mis silmast, see südamest.

«Palju on ju uusi, kes teda ei tunnegi,» ütles Indrek.

«Aga need, kes teda tunnevad — teie, Tigapuu, härra Ollino ja teised?»

«Neid kõiki teie teate?» imestas Indrek, ilma et oleks vastanud küsimusele.

«Aga muidugi,» vastas neiu. «Tigapuul on alati kontsad viltu, teda tunneme sellest ja ütleme: Näe, Viltu läheb. Härra Ollinol on pruun palitu, tema nimi on Kõrb. Ka Vainukägu tunneme, sest tema on ainuke, kelle pükstel on viik ja saabastel viks. Nõnda hakkasimegi teda hüüdma viksitud viik või viigitud viks, ükskõik, kuis juhtub.»

Vihm jäi täiesti üle. Ainult laudseina taga aias krabises alles puudelt sadada, kui tuli tuulepuhang.

Neiu tõusis ja ütles, näidates magavale lapsele: «Mis ma temaga teen? Ema süles jääb ta ka alati müristamise ja välguga magama.»

«Mina võiksin ta koju tuua, aga ma ei pääse ju läbi,» arvas Indrek.

«Küllap me läbi pääseme,» vastas neiu, «lauad võib eest ära lükata. Ja meie saksad on kõik suvitamas, nii et võib küll.»

Nõnda pugeski Indrek, magav laps süles, neiu tehtud august läbi, et mööda tilkuvate õunapuude alust maja juurde minna. Aga kui lapse paljastele säärtele mõned külmad veepiisad langesid, ärkas ta üles.

«Kus ma olen?» küsis Tiina silmi avades.

«Pika süles,» naeris Indrek talle vastu.

«Enam ei mürista?»

«Ei mürista ega löö välku.»

«Olge head, siit alla,» ütles neiu, kes ees kõndis. «Hoidke, et ei komista ega pead kinni löö — siin on nii madal ja pime.»

Aga polnud parata, Indrek ei osanud oma pead küllalt langetada ja sellepärast tonksas ta temaga paar korda millegi vastu. Samuti puudutasid tema õlad ja küljed midagi. Nagu pärast selgus, viis kitsas kivipõrandaga koridor põiki maja alt läbi, jättes pahemat kätt keldriruumid ja paremat esiti pesuköögi ning siis kojarahva korteri, mille väikesed aknad vaatasid tänavale, nagu on jutustatud. Eluruum oli laudseinaga kaheks jaotatud, ukseaugul ripnesid punakaspruunid eesriided. Esimeses toas oli hallika vööba alt siit-sealt paistvaist punastest kividest ahi, mille suu ees keedukoht.

Indrek otsis silmadega paika, kuhu laps panna.

«Ehk tulete tahapoole,» lausus neiu ja lükkas ukseaugult riided kõrvale, aga juba järgmisel hetkel laskis ta riided uuesti langeda ja jäi lahutatud käsil ukse ette seisma ning ütles naerdes: «Ema noalaev on laeni täis, sinna ei või. Pange ta siiasamasse.»

Indrek asetas lapse ahju äärde õlgpõhjaga toolile.

«Palun istuge ka ise,» ütles neiu ja pani talle pehme tooli, mille ta tagaruumist oli toonud. «Meie maja au ja uhkus,» lisas ta naerul juurde, tähendades toolile. «Sellel istuvad ainult meie armsad külalised.»

«See on papa tool, kui ta elas,» seletas Tiina. «Mammal oli ka niisuke, aga see läks katki, koid sõid jalad alt ära; nüüd on ta kuuris.»

Tuli ka ema ja jäi ukse alla seisma.

«See on nüüd see Pikk, sa tead ju!» hüüdis Tiina talle vastu, enne kui ükski sai tutvustamiseks midagi teha. «Tema tõi mu süles koju, aga vihmatibad äratasid mu üles.»

«Teid, härra Paas, tunneme juba ammugi,» ütles emand Vaarmann ja naeratas ise nõnda, et iga vähegi asjatundja pidi taipama, et ei tema ise ega tema lapsed kuulu õieti siia, vaid kuhugi mujale, mis palju peenem ja parem. «Teist on meile nii palju räägitud, teist ja preili Maurusest.»

«Imelik,» lausus Indrek kohmetanult ja tal oli hea meel, et toas valitses videvik, sest muidu oleksid võinud teised tema punastamist näha.

«Jäite siis siia ukse alla,» ütles emand Vaarmann hädaldavalt, «oleks ometi kutsunud võõra tahapoole.»

«Ma tahtsin kutsuda,» vastas neiu, «aga noalaev on ju laeni täis.»

«Ah jumal, minu noalaev!» kaebas ema nagu käsi ringutades ja pöördus siis Indreku poole vabandust otsima: «Kui teie teaksite, mis häda mul nende kahega on. Kuhu midagi võtavad, sinna jätavad. Ja minul aega korjata ei ole, pole muud, kui kiian aga tahapoole, et saaks ukse allagi ruumi enesele ja teistele, kes vahel sisse astuvad. Ja neid närusid ja kodinaid on kohe nii palju, et sa ei tea, kuhu nad mahutada. Selga panna ei ole, aga korjata ja koristada, nii et väsid.»

«Härra Paas,» ütles vanem tütar, «teie peaksite meie ema tundma, siis oleks teile kõik selge. Tema ei viska nimelt midagi ära, ei anna midagi kontsukaupmehele, vaid aina korjab, sest tema ütleb, et majakohas ja lapselises peres läheb kõik tarvis.»

«Aga lähebki ju,» kinnitas ema, kuna tütar edasi jutustas: «Tahate, ma näitan teile, mis kleite, põllekesi, sukki ja kingi ma kandsin nelja-, viie-, või kuue-, seitsmeaastaselt. Kõik need räbalad on kusagil alles. Ja kui Tiinal tuju tuleb, siis kougib ta nad kusagilt kotist või korvist välja ja kannab nad keset põrandat.»

«Aga ärge sellepärast, härra Paas, arvake, et meie nii mustad oleme,» seletas emand Vaarmann. «Meie oleme väga puhtad ja ontlid rahvad. Sest kui meie kord kätte võtame ja toas tuulutama ning tolmutama hakkame, siis teeme niisukse remondi, et akendest tõuseb kui korstnast uulitsale. Ja pärast plitsib ja klantsib siis kõik, ka kastialused ja kapitagused. Aga pärast läheb jälle kõik vana rada, kuni tuleb uus remont. Vaese inimese asi, kõik on ui-ai. Aga enne, kui mu mees alles elas . . .»

Ja nüüd algas see, ilma milleta ei saanud emand Vaarmann lõpetada ühtegi seletust, algas jutustus endisest elust. kus polnud ainustki häda, ainustki puudust ja ei leidunud ühtegi soovi, mida poleks võidud täita. Mees oli peenike puusepp, peaaegu saksa tisler, ja raha teenis ta nii palju, kui kulus. Tuttavadki olid neil ainult peened inimesed, kõik ametimehed, mitte ainustki musta- ega päevatöölist, aina kingsepad, puusepad, sadulsepad, rätsepad ja üks voorimees, kes ise käis sõidus kahega, poiss ühega. Aga siis tuli surm ja nende elu lõigati nagu pussiga pooleks. Nõnda on see tänapäevani.

Indreku esimesele külaskäigule järgnesid varsti teised. Kuigi tal polnud põhjust selle tutvusega uhkustada, ometi oli tal hea meel, et oli väljaspool kooli ükski paik, kuhu võis mõnikord jalad sisse pista. Suuremal hulgal õpilastest polnud sedagi.

Imelikult mõjus see tutvus. Tänini oli Indrek ennast tundnud kivitänavail võhivõõrana, ainult linnast väljas, põldude vahel või metsas leidus nagu midagi kodust. Aga nüüd muutusid omasemaks ka valgustatud uulitsad ja nende serval ritta laotud majad, eriti siis, kui ta hiilis õhtul salaja hooviväravast välja, et kohata ümarikku Mollit. Nüüd seltsisid tänavatega, nende nurkadega, laternaga kuskil maja ees, mingisuguse linnataguse jalgrajaga, puiesteega, ühe või teise vaatega linnale, mida nad üheskoos olid nautinud, raekoja kellalöökidega, valgustatud poeakendega ja palju muuga muljed ning mälestused, ühed jäädavamad, teised möödaminevamad.

Lisaks tuli veel midagi, mis süvendas Indreku vahekorda linnaga ja tema kivitänavatega. Algas sellest, et kui Indrek mõnikord Vaarmannide juurde ilmus ühisele jalutuskäigule minemiseks, siis Molli ennast parajasti «mukkis ja klanis», nagu ta ise ütles.

«Linnas peab, muidu ei saa,» seletas emand Vaarmann osalt nagu tütre vabanduseks, osalt nagu Indrekule näpunäiteks. «Kõik noored, olgu mehed või naised, peavad linnas oma välimuse eest hoolitsema, sest see on haridus.»

Ja ta laskis pilgul riivata Indreku kodukootud riideid, kulunud saapaid ja kraed, mida juba nädal aega oli kantud. Molli riietus oli selle kõrval otse pidulik ja pühapäevane.

Indreku seisukord Molli kõrval oli eriti raske sellepärast, et neiu oskas ei millestki ikka midagi teha, kui tõusis tarvi-

dus ehtida. Mõni tühine lindike, paar lokikest või lillekest, ja juba näiski Molli ehituna, nii et Indrek kippus tema kõrval punastama, sest tema ei osanud iseenda välimusega midagi peale hakata, kuigi ta seda oleks kõigest südamest tahtnud. Aga siin asus talle Molli oma naiseliku oskuse ja kavalusega appi. Ta peatus nagu juhuslikult kuskil akna taga, kus seisid lõpmatus reas maniskid, kraed, kaelasidemed, püksikandmed, kindad, taskurätid ja muu kribu-krabu, juhtis ühele või teisele noormehe tähelepanu ja kinnitas lõpuks, et see pole kuigi kallis ning annab kaua kanda. Enesestki mõista, et Indrek omandas nii mõnegi neist asjust, mis polnud kallid ja pidid andma kaua kanda. Mõnikord tõusis tal imeline iha heita endast kõik, mis tuletas meelde Vargamäge ja selle ümbrust, saada sootuks uueks inimeseks ka välimuselt, nagu ta arvas end päev-päevalt saavat sisemiselt.

Side sünnipaigaga kippus tahes või tahtmata lõdvenema, ei kirjutanud tema sinna ega saanud kirju ka sealt, nagu poleks üksteisele enam midagi öelda. Sügise poole suve tuli vend Andreselt esimene kiri, milles seisis, et ka tema jätnud kodu külastamise katki, kuigi ta varemalt seda oli lubanud. Tähendab ka tema jääb võõraks, mõtles Indrek nagu rahuldunult, et tema pole üksi, kes kodukohast võõrdub. Andres pole sellepärast sõitnud, et kodu hakatakse teda usutama, kas ta pärast kroonut Vargamäele tagasi tuleb või mitte. Aga tema ei taha minna, sest tema tunneb nüüd ilma ja elab «Poolamaa põhjas», kus on kõige ilusamad neiud. «Seda ütlen ma ükspäinis sinule, armas vend,» kirjutas Andres, «sest sina oled ise ilma näind ja oled koolitud ja tead, mis on kodu ja meie Vargamägi, kus me üheskoos kasvasime ja karjas käisime ja tööd murdsime, sina vähem, mina rohkem, ning kus ikka veel elavad ja ängeldavad meie isa ja ema ja väiksed õed-vennad. Sest minul on omad plaanid, ja kui need täide lähvad, siis oh jumalaga, Vargamägi; aga kui nad täide mitte ei lähe, siis ei tea mina mitte, sest see on üks raske asi. Ja seda kirjutan ma ainult sinule ja mitte teistele, et sa teaks, et mina olen sinu vanem vend ja et ära heida meelt, sest ka minul pole roosiaed sõtkuda. Aga kui sinu käest küsitakse, et kas mina olen sinule kirjutand, siis ütle, et kirjutas, et ei saa tulla, sest manöövrid ja muud niisugused asjad, sest meie ei söö mitte muidu siin kroonuleiba, vaid sööme seda oma palehigi sees. Nõnda kirjuta neile, armas

vend, ja jää jumalaga ilma käe andmata ja silma nägemata, sest Poolamaa pole Jõessaares ja siit on palju maad, enne kui hakkab paistma kallis kodumaa, kus me kõik oleme sündind ja kasvand. Aga Kassiaru Maalist kirjutasid nad mulle, et see ajab juba pulmi püsti ja et käind teine meie Liinet pruuttüdrukuks kutsumas ja et Liine pole läind, sest tema ja kõik teised arvavad muidugi, et mina peaks Maaliga pulmad püsti ajama. Aga nemad ei tea, et mina olen nüüd ilma näind ja kaugel käind ja et mis on üks Kassiaru Maali, kui oled nii kaugel käind ja nii palju ilma näind, sest siin on terved ploomipuu-metsad, nagu meil kodu sigadekopli lepik, nii et aja kohe nii palju suhu, kui läheb, ja ei ole aega kivisigi seest välja võtta, vaid las minna kogu kupatusega, sest ega nad suuremad ole kui soolasilgud, aga neid võisin ma ju väga hästi tervelt alla neelata, nagu sa tead. Sellepärast siis head õnne ja tervist, kuni näeme teineteist lihasilmaga ja võime vennalikult kätt anda, sest mina pean sinu ema ka oma emaks, ja tema on mind oma rinnaga imetand, kui minu oma ema ära suri, keda ma enam sugugi ei mäleta, ja sellepärast ongi mul ainult üks ema, keda ma tunnen, see on sinu ema, kes oleks nagu minu päris ema. Ja ma kirjutasin temale ja ütlesin, et oh armas ema, ära muretse nii väga palju seal kaugel, kallil kodumaal, kus on Vargamägi, sest küllap me saame veel kõik paremaid päivi näha, las aga mina viin oma lootused täide, mis on alles vaka all nagu küünlatuli, sest mina ei taha neist veel rääkida ja see oleks liig vara, kui ma neist juba nüüd räägiks. Ja seda pead sa teadma, kallis vend, et Kassiaru Maali ajagu pealegi pulmad püsti, kui ta tõesti tahab, mida aga mina ei usu, vaid tema ainult tahab hirmutada, sellepärast ta Liinetki käis kutsumas, sest minust tema võtjat siin Poolamaa põhjas niikuinii ei saa, kus on kõige ilusamad neiud ja kust sulle saadab kallist rahu ja tervist sinu armas vend Andres.»

Luges Indrek venna kirja esimest, teist või kolmat korda, ikka ei pääsenud ta imelikust rusuvast tundmusest. Kirjutas vend ploomimetsast nagu sigadekopli lepikust, Kassiaru Maalist, kes ajab pulmi püsti, Poolamaast, mis pole Jõessaares, või jumalagajätmisest ilma silma nägemata ja käe andmata, — ikka kippusid talle silmade ette isa kõnksus sõrmed, mida ta mineval suvel oli lakaotsal tähele pannud. Ja alles esimest korda arvas ta täies ulatuses taipavat, mis tähendab isale,

emale, kogu Vargamäele, kui vend peale kroonuteenistust sinna tagasi ei pöördu. Õed läksid, tema ise läks, Andres läheb ja ka Ants ei mõtle jääda, nagu oleks õnn igal pool mujal, mitte aga kodus. Ja siis veel see Kassiaru Maali, kes ajab pulmi püsti! Indrek tundis teda vaevalt, aga ometi puudutas tema nimi teda kuidagi valusalt. Andrest ja Maalit peeti teineteisele nagu looduks. Kõik ütlesid lausa, et kui Andres ei lähe tagasi Vargamäele, siis ainult sellepärast, et ta on valinud Kassiaru, kuhu ta läheb koduväiks, sest Kassiaru on parem ja suurem kui Vargamäe. Aga juba paari aasta pärast viskab vend kõigele käega, sest ta on ilma näinud, nagu ta ise kirjutab, ja tema elab Poolamaa põhjas, kus on kõige ilusamad neiud. Liiga ruttu ja kergelt näis kõik sündivat laias maailmas, mitte nõnda nagu kodu, seal soode ja rabade taga. Ainult seal tundus, nagu aimaksid inimesed endas tõesti igavikku, seda õiget, mitte ümarikku, millest kõneles Ramilda, ja nagu talitaksid nad selle kohaselt.

XXV

Venna kirjast saadud meeleoluga algaski tänavune õppeaasta. See meeleolu harmoneeris kogu seisukorraga, sest neist lootusist, millega Indrek kevadel linna oli jäänud, teostus suve jooksul naeruväärt vähe: tunnid kadusid varsti ja lugemine ning õppimine taganes tühiste seikluste ja uute tutvuste ees.

Päev-päevalt ootas Indrek silmapilku, kus härra Maurus ta haavunud näol üles oma tuppa kutsub või muidu kuhugi kõrvale tõmbab, pahema käe püksitaskusse surub ja parema välja sirutab, hõõrudes pöialt vastu esimese sõrme otsa, mis peab tähendama: raha! Ja kui see silmapilk on tulnud, siis pole Indrek enam täieõiguslik õpilane, vaid, nagu aasta tagasi, jooksupoiss, leivalõikaja, lauakatja, korrapidaja kuskil mudilaste klassis, valvur, uksehoidja, võõraste-vastuvõtja, kes pidi teadma, kuis olla ja mis rääkida.

«Teie olete minu minister,» ütles härra Maurus Indrekut uuesti ametisse seades, «sest teie olete teistest pikem nagu Saulgi, kui ta valiti Jehoova ees kuningaks. Kuningaks ma ei saa teid panna, sest mina ise olen oma maja kuningas, aga ma annan teie käsu alla kaks, nende kuningas olete teie.»

Indreku üks käsualustest oli vaga Vainukägu, kelle vanematel enne rahast oli nappus kätte tulnud, kui pojast jõudis saada õpetaja või köstergi. Aga oma püksitriibu eest muretses poeg endiselt. Ka pühakirja ettelugemisega tegi ta veel mõnikord katset.

«Teie vastutate minu ees, et kõik oleks kõrras,» rääkis härra Maurus edasi, «ja need kaks vastutavad teie ees,» tähendas ta abilistele. «Sest keegi peab ometi vastutama, kui härra Maurusel endal pole aega vastutada. Ainult pea rohkem püsti ja rind ette!» ütles ta Indrekule, kes seisis ikka pisut vimmas ja pea longus, nagu oleks tal raske elada. «Vaadake Vainukägu, nõnda peab õige mees olema. Kuningas peab ikka oma alamatelt õppima, kuidas pea püsti ja rind ette ajada.»

Niisuguste juhatustega asus Indrek oma kohuseid täitma, mis viisid ta kohe igapäevase elu keerisesse. Söögitoas sattus ta proua Malmbergiga kokku ja see hakkas Ramildast rääkima.

«Ta küsib, et kas teie olete ikka veel siin,» jutustas ta ja lisas juurde: «Ta küsib ülepea vanu tuttavaid. Tema tervis on nüüd juba parem, ja kui nõnda edasi läheb, siis võib ta ehk kevadel koju tulla. Aga väga võimalik, et ta Saksamaalt tagasi ei tulegi, leiab seal ehk omale uue kodu.»

Indrek ei osanud midagi vastata, naeratas ainult kohtlaselt ja pisut piinlikult, nagu räägitaks temale ebasündsaist asjust.

«Võin ma teda teie poolt tervitada?» küsis proua Malmberg, aga kuidagi nõnda, nagu heidaks ta ainult rumalat nalja.

«Kui tohib, siis paluksin,» lausus Indrek.

«Hea küll siis, ma kirjutan talle, et olete endiselt siin minul abiks ja toeks ja et olete juba kõigil tassidel kõrvad ära murdnud.»

«Aga seda pole ju ometi mina!» hüüdis Indrek üleni punastades, nagu oleks teda tabatud mõnelt häbiteolt.

«Muidugi mitte, aga kirjutada võib ju ikka, ega te siis seda ometi pahaks pane. Ma lisan juurde, et olete tõsisemaks ja mehisemaks läind ning et räägime ainult saksa keelt; las ta loeb, et ka meie siin kosume ja kasvame. Sest midagi pean ma talle ometi kirjutama, ta ajab ju kui hull peale, et kirjuta ja kirjuta, kirjuta kõigest, mida rohkem, seda parem, ja mida tühisem, seda huvitavam — nõnda ütleb ta.»

Alttoa ümbruskonna ilmastik oli muutunud, sest kehakas härra Slopašev oli tolmu jalgelt raputanud ja uude korterisse kolinud. Seetõttu liikus härra Voitinski nagu elav vari, kes on kaotanud oma isanda: teda polnud õieti ei kuulda ega näha. Keegi ei pannud teda nagu tähelegi. Ainult Slopaševi poolt külaskäigult tulles erendavad ta muidu tuhmid silmad ja siis satub ta mõnikord jutuhoosse, mis kogub õpilased tema ümber.

Endises Slopaševi toas elab nüüd kõhetu ja rõugearmiline Kulebjakov, kes käib, nina ülestõstetud palitukraes, nagu tahaks ta teiste eest varjata, et tema näos korduvad perioodiliselt mingisugused närvlikud tõmbed. Tema õpetab kõrgemates klassides ajalugu ja oma tundide sissejuhatuseks jutustas ta Indreku klassis Prantsuse Suurest revolutsioonist, mis on üldse tema suurimaid paleusi. Jutustades sattus ta vaimustusse ja siis tõmbles ta näos kahekordselt, nii et tönts ninaotski liikus. Silmad läksid endal niiskeks, nagu puhuks kuskilt äkki vinge tuuleiil.

Nagu hiljem selgus, see vaikne kõhetu nosija, kel pehme pilk ja nõrk kõlatu hääl, armastas ajaloos ainult suuri ja vägevaid sündmusi, hävitavaid pöördepunkte. Lahingute kirjeldamisel tõmbusid ta väikesed kondised käed rusikasse ja nende pikkamisi kokkusurumisel tundus, nagu peaks ta nende vahel rusudeks litsuma midagi suurt, kõva ja sitket. Ise oli ta veendunud rahuapostel ning põhimõtteline sõdade vastane.

«Aga rahu, igavene rahu ei tule enne,» arvas ta, «kui on võitluste ägedus ja tapamasinate laastav mõju viidud maksimumini. Mõistate — mak-si-mu-mi-ni,» toonitas ta iga silpi eraldi, nagu aitaks see kaasa igavese rahu tulekuks. «Saate teie aru, mis see tähendab?» küsis ta. «Ei, sellest ei või teie aru saada, sest sellest ei saa õieti ükski veel aru. Aga nii palju võime ometi öelda, et kui tahetakse jõuda igavese rahuni — ja sinna peame ükskord jõudma, sest see on inimsoo pühim ja õilsaim eesmärk —, jah, kui tahetakse jõuda rahuaate täieliku teostumiseni, siis ei tohi tunda vähematki halastust ega kaastundmust. Peab tegema võitluse sedavõrd hirmsaks, sedavõrd koledaks ja õudseks, et juba ainult mõte sõjast paneb inimeste südames vere tarduma. Praegu antakse auhindu kirjanikkudele ja neile, kes lobisevad rahuaatest, aga pole enam kaugel päev, kus auhinnad kuuluvad täie õigusega

neile, kes leiutavad mõne uue lõhkeaine, mõned uued kiired või ükskõik mis vahendi, kui aga tema hävitusjõud oleks maksimaalne. Kaitsevahendeist pole mõtet rääkida, sest tapariistade täienemine on ikka kiirem kui kaitseabinõude arenemine. Mõistus on ainult kirgede ori, ja et inimese suurim kirg on surm, siis peab mõistus enne kõike muretsema tapariistade eest. Sellega langeb viimane võimalus memmelise psühholoogiaga igavest rahu teostada, järele jääb ainus tee, nagu ma juba ütlesin: maksimum hävitust — maksimum rahuaate teostust. Ma kuulsin seda Pariisis ühelt rahuapostlilt. Seal teatakse seda, sest seal oli suur revolutsioon ja kommuun, seal oli giljotiin ja olid barrikaadid. Meie teeme rahu sõnadega, teeme seda selle sõnadega, kelle me ise risti poosime. Saate aru? Aga mis me ütlesime ülempreestri suu läbi roomlasele, sellele kainele ja meisterlikule verevalajale? Tema veri tulgu meie ja meie laste peale, nõnda ütlesime. Ja nõnda on see sündinud varsti kaks tuhat aastat meie eneste ja meie lastega ja see sünnib ka tulevikus, kuni kõneleme halastusest ja kaastundmusest. Mis aitavad sõnad, kui inimene ise on verejanuline. Inimsoo võib maiselt päästa ainult halastamatuse ja julmusega, millega saavutati lunastuski. Kõik muu on paljas muinasjutt, sest *homo homini lupus est*[1].»

Härra Kulebjakov rääkis seda mahedalt ja vaikselt, nagu kardaks ta, et keegi võiks tema sõnu kõrvalt kuulata. Aga tema kõhetus sisemuses põles kirg ja loitis tuli, sest miks muidu tema pisitillukesed silmad aina sätendasid peas. Kui ta oli lõpetanud ja natuke aega vaikinud, oleks tal oma sõnadest nagu kahju hakanud ja ta lisas öeldule:

«Muidugi, see õige tõde, see maksimaalne tõde, mida võib öelda inimesest ja tema rahupüüetest, ei kuulu õigupoolest siia. Aga ma olen teiega rääkinud kui sõber, kes tahaks juba noortes äratada usku rahuaatesse. Meil varjatakse tõde, aga mina pole tahtnud teda teie eest varjata. Küllap näeme, kuis te oskate sellest lugu pidada.»

Oo, Mauruse poisid oskasid sellest lugu pidada, sest mitte esimest korda ei kuulnud nad asju, millele oli vajutatud vaikimise pitser, ja mitte viimaseks ei jäänud Kulebjakovi tõepaljastused. Eriti pidi Vargamäe Indrek sellest osa saama, sest härra Voitinski muretses tema eest.

---

[1] Inimene on inimesele hundiks (lad. k.). — *Toim.*

Nagu juba tähendatud, jäi see Slopaševi lahkumisega nagu leseks. Voitinski tegi alguses katset Kulebjakoviga umbes samasugust vahekorda luua, nagu oli tal Slopaševiga, aga tema katse ebaõnnestus täiesti — võib-olla juba sellepärast, et Voitinski langes vaimselt ja ka ihuliselt aina allapoole. Kõik, mida ta kandis, oli kulunud ja rinnaesisel torkasid igal pool silma pillatud toidu rasvased jäljed. Pealegi sündis temaga nagu iga vaevase loomaga: ta hakkas oma ihuga teisi elavaid organisme toitma ja seda nähtavasti kord-korralt ikka suurema hooga. Polnud enam muidu võimalik, kui pidi iga nädal kord tema endaga ja kõigega, mida ta kandis, tegema põhjaliku «remondi», nagu armastas öelda emand Vaarmann. Pidi viima vanahärra Voitinski sauna, seal tema riided õrrele riputama ning siis seni vett kerisele pilduma, kui õrre ja riiete ümbruses tundus nagu elus tuli. See vastutusrikas ülesanne oli pandud Jürka õlgadele, sest tema oli väljateeninud soldat ja pidi seda ametit kõige paremini mõistma. Muidugi, seda ta mõistiski, aga ühes sellega talitas ta Voitinski endagagi, nagu oleks seegi mõni loomake, kelle pärast peab riided õrrele kuuma leili kätte riputama. Ühe sõnaga — ta võttis Voitinski nagu mõne kärnase koera ja läks tegi ta asjalikult puhtaks, ning kui ta tema koju tõi, ütles ta: «Nüüd võib vanamees paar ööd kratsimata magada.»

Aga ühel laupäeval, kui lähenes jällegi saunaminek, hakkas härra Voitinski kuidagi imelikult Indrekul järel käima, nagu oleks tal midagi piinlikku südamel. Viimaks ometi sai ta öeldud:

«Härra Paas, mul on teile suur palve.»

Indrek mõistis kohe, et asi peab tähtis olema, sest harilikult ei härratanud Voitinski teda kunagi, ja ta jäi küsivalt rääkijale otsa vahtima. Aga selle asemel, et oma palvet avaldada, hakkas vanamees sõnu otsides suud matsutama ja abitult oma viletsail jalgadel tammuma, põlved koos.

«Millega võiksin teid teenida, härra Voitinski?» küsis Indrek viimaks.

«Me lähme varsti sauna,» ütles Voitinski ja jällegi hakkas nõutult suud matsutama. «Ma pean Jürkaga sauna minema,» lisas ta natukese aja pärast, «aga mulle on see vastik. Mõistate, vastik!»

«Aga miks ei lähe te üksi, härra Voitinski?» küsis Indrek.

«Härra Maurus ei luba,» vastas Voitinski. «Keegi peab

kaasas olema, aga pole kedagi, ainult see Jürka, see jõhker mats. Tahtsin teid paluda, et...»

«Et mina tuleksin Jürka asemel?» küsis Indrek, kui rääkija peatus.

«Andke andeks, aga seda tahtsin ma paluda,» rääkis Voitinski nii alandlikult, et see sünnitas Indrekule otse kehalist valu ja ta ei saanud kohe vastata. Samal silmapilgul tuli Jürka oma pambuga.

«Noh, valmis?» küsis ta Voitinskilt käskivalt.

See laskis silmad Jürkalt Indrekule liikuda, nagu paluks ta veel kord.

«Täna lähen mina härra Voitinskiga kaasa,» ütles Indrek nüüd.

«Teie?» küsis Jürka halvakspanevalt ja väljakutsuvalt.

«Mina,» vastas Indrek.

«Seda parem,» ütles Jürka ja pidi minema, pöördus aga tagasi ja ütles: «Vaadake, et te tõesti lähete, muidu saan ma vanalt kuklasse. Ja vähemalt sada kraadi, muidu ei aita.»

«Lähen, ärge muretsege,» vastas Indrek.

Indreku ja Jürka vaheline kõne sündis eesti keeles, mida Voitinski ei mõistnud. Aga kui ta nägi, et Jürka oma pambuga ära läks, aimas ta, et tema palve on täidetud, ja värisevate sõrmedega haaras ta Indreku käe, silmis peaaegu pisarad. Ka Indrek sai liigutatud, sest Voitinski käed tuletasid talle millegipärast meelde tema isa käsi, kuigi nad olid palju väiksemad ja painduvamad.

Saunas sai Indrek tunnistajaks inimlikule viletsusele, mille sarnast ta tänini kunagi polnud näinud. See viletsus masendas teda sedavõrd, et ta ei pannud mikski temaga kaasas käivat mustust ja kasimatust. Kõik oli viimse võimaluseni kulunud, kõik oli närus, särgist kuni sokkideni, ja igal pool roomasid loomad, kes ei andnud rahu ei päeval ega ööl. Need olid mingisugused pisitillukesed, kõhetud ja eluväsinud, elust tüdinud helevalged roomajad, nagu ei suudaks omanik oma karja enam õieti toita.

Nagu asjatundlik Jürka oli käskinud, nõnda Indrek ka tegi: kõigepealt riietele sada kraadi. Alles pärast seda talutas ta vanamehe enda lavale, toetades teda käsivarrest, mis tundus palja luuna, õhuke nahk lõdvalt ümber. Kunagi varemalt polnud Indrek puudutanud niisugust käsivart ja sellepärast kippusid silmad pooleldi huvi, pooleldi õudusega vaatlema teisi

ihuliikmeid, mida polnud põhjust praegu puudutada. Tema ees lamas luukere, milles võis eraldada peaaegu iga üksikut osa: küljekondid, õlapennid, selgroolülid, jätkud puusades, põlvis, pahkluis, varvastes. Olid kadunud esi- ja tagupõsed, oli kadunud kõik, mis ehib ja ilustab nurgelist kondikava. Ja imelik tundus siin saunalaval, et niisuguse inimese nimi on Voitinski ning et sellele nimele pannakse veel ette *pan* või *härra*. Ka Voitinski ise tundis nähtavasti midagi selletaolist, sest ta ütles:

«Härra Paas, ärge nimetage mind härra Voitinskiks, vaid Ivan Vassiljevitšiks. Kui inimesed on üheskoos saunas käinud, siis on nad omad inimesed, peaaegu sõbrad. Saun teeb kõik ühesuguseks. Saun on nagu haud.»

Nõnda see jäigi sellest silmapilgust peale. Aga kui Indrek teda pehme ja lõhnava kasevihaga sopsis — ta oli lasknud eriliselt pehme ja leherikka viha otsida —, ütles Ivan Vassiljevitš:

«Eeh, kui nüüd oleks pudel õlut! Aga ei ole õlut ega raha. Härra Maurus, lontrus, ei anna. Annab küll süüa ja kütab toa soojaks, aga raha ei anna. Laseb osta paberossi, aga mitte õlut ja viina.»

«Tahate, ma lasen tuua, Ivan Vassiljevitš?» küsis Indrek.

«Kristus on surnuist üles tõusnud, kui see võimalik oleks,» vastas Ivan Vassiljevitš otse sisemise erutusega.

«See on võimalik,» ütles Indrek ja tõi õlle. «Aga see on liiga külm,» hoiatas ta.

«Külm ongi hea,» vastas Ivan Vassiljevitš ja sirutas käe pudeli järele. «Külm õlu ja kuum leil — jumalik!»

Ta istus lava kõrgemail astmeil ja jõi, kuna Indrek talle klaasi kallas. Jõi lonks-lonksult, nagu maitseks ta nõnda kõige parem.

Kui õlu lõpuks joodud, heitis ta uuesti lavale ja tahtis vihelda, tublisti vihelda, mitte nõnda nagu esiti. Pidi uut leili viskama. Ja kui siis Indrek vihaga sopsima hakkas, krägises Ivan Vassiljevitš suure mõnutundega ja kirus:

«Vaata lontrust, üksainus pudel, aga hakkab pähe!»

Ka Indrek märkas, nagu hakkaks Ivan Vassiljevitšile midagi pähe, sest ta muutus jutukaks. Indrek küüris teda nuustikuga, aga tema lobises.

«Ettevaatlikult,» hoiatas ta Indrekut, «mitte nii kõvasti! Vana nahk on pude ja habras, rebeneb; kaotan sellegi verenatukese, mis mul veel järel.»

Hoiatus tuli õigel ajal, sest mitmes paigas ilmuski veri, eriti seal, kus on teravad kondinukid, nagu tungiksid need läbi naha, kui vähegi kõvemini nende kohalt vajutada.

«Jürka, lontrus, tema pesi mind ikka nõnda, et olin üleni verine,» rääkis Ivan Vassiljevitš edasi. «Vaat nõnda, nõnda on hea, nõnda on paras. Sealt kohalt pisinatuke kõvemini, nii, nii. Sest pole ühti, kui nahk mõnest kohast rebeneb ja verd tuleb. Mis teeb minusugune veel verega, milleks ma teda hoian? On mul veel vaja elada? Kel on mind tarvis? Kes ootab mind? Kes küsib minu järele? Ennem küsitakse mõne koera kui minu järele. Olen ma veel inimene? Parem: kas te usute, et mina olen kord inimene olnud? Usute teie, et mina olen vürste ja suurvürste õpetanud, et mul olid kuldaurahad? Et mina olen kuulunud seltskonda, olen käinud ballidel, et peened daamid on mul käe alt kinni hoidnud, et mina olen nendega tantsinud, neil ümber piha võtnud, masurkas lennanud, parim masurkatantsija olnud kogu Piiteris, mõistate, kogu Piiteris — kas teie suudate seda uskuda? Teie ei vasta muidugi, sest teie olete aus inimene, kes ei räägi ebatõtt, ja tõtt ei taha teie öelda, sest tõde haavab. Jah, tõde haavab, tõde pole inimese tarvis. Nõnda on inimene oma tõega. Sellepärast ei pea inimesele tõtt rääkima, vaid teda peab armastama. Aga minule võib juba tõtt öelda, minule küll, sest mina pole enam inimene. Veel mineval suvel läksin kord linnast välja jõe äärde ja võtsin seal enda alasti. Ja kas te usute, et kui ma rohu peal, ilusa pehme, mahlaka ja rohelise rohu peal iseoma varju nägin, siis ei tundnud ma teda ära, ei tundnud, et see on minu vari. Pöördusin ümber ja vaatasin selja taha, et kes see küll on, kel on niisugune vari. Ja kui ma kedagi ei näinud, sain ma äkki aru, et mina pole enam inimene, sest minul pole inimese varju. Nõnda on minuga. Sellepärast võite mulle tõtt lausa näkku öelda ja mind ei haava see põrmugi, sest tõde teeb mulle ainult nalja. Mis on minus, mida võiks haavata? Ainult luud-kondid. Aga kes võib neid haavata? Need on ju kõigil ühesugused. Haavata võib ainult seda, mis on luude ümber ja mis heidab õige inimese varju. Kui minul oli alles õige inimese vari, siis haavusin ma hirmus kergesti, sest ma olin ju poolakas. Nüüd ei saa minus enam keegi poolakat haavata. Aga enne sai ja siis käisin ma kaks korda duellil. Püstolitega. Üks kord ainult lollus, teine kord tõsiselt. Vaadake, pahemas õlas, mär-

gid ees ja taga, sealt läks läbi. Ei näe? Noh, siis on kindlam kui kindel, et ma pole enam inimene, kui isegi kuuli märgid kustunud. Pole enam seda olemaski, millest kord kuul läbi jooksis.»

Teine kord ostis Indrek Ivan Vassiljevitšile kaks pudelit õlut, sest ta palus seda nii väga. Juba kodu rääkis ta sellest, ja et raha jätkuks, ei sõitnud nad voorimehega nagu harilikult, vaid läksid läbi lume ja tuisu jalgsi.

Kaks pudelit tegid kahekordse töö Voitinski nõrga organismi kallal. Tema keel läks nüüd üsna pehmeks ja kippus rääkimise asemel peaaegu lällutama. Aga mida vähem nõrgenenud keel suutis väljendada, seda kõrgemale tõusis kujutlusvõime.

«Kui inimene on noor, mõistate, noor,» rääkis ta ja matsutas suud, «siis on tal esimene asi naine, himu, kirg, patt, hullumeelsus. See on siis, kui inimene on noor, mõistate. Aga mina pole enam midagi, pole vana ega noor, mõistate, mitte midagi. Loomgi on veel vana või noor, aga mina ei ole, sest mina seisan juba sealpool aega, mõistate, väljaspool. Mina olen nagu täht taevas, täht, mõistate. Vahi pikksilmaga, mikroskoobiga. Otsi, kas on veel mõni inimese tunnus. Aga ei ole, mikroskoobiga ja teleskoobiga ka ei ole!»

Ta matsutas heameele pärast suud ja hakkas siis kähinal naerma, nagu oleks ta sattunud mingisugusele viguriväntlikule mõttele.

«Saalomoni mäletate?» jätkas ta. «Tema otsis vanalt noore naise juurest sooja, mõistate, sooja, muud midagi. Aga mis te arvate, kas koer ei ole soe, mis? Aga miks siis Iisraeli kuningas ei võtnud koera sülle, kui tal külm oli, noort koera, ah? Miks? Vastake. Tark Saalomon oli rumal, sellepärast. On's naine ahi või saunalava, et temalt otsitakse sooja, ah? Viingi soendab vanainimest paremini kui noor naine. Viin soendab veel siiski, kui sa pole enam midagi. Viin ja õlu, mõistate. Katsun vahel öösel pimedas vaiba all naisest mõelda, kui uni ei tule, pingutan, et näha naist, nagu ta on, mõistate, kõigega, mis tal on, vormid ja kõik, mis teevad ta õigeks naiseks, — aga ei saa, silm ei võta, ei näe, ei seleta vorme. Teate, mis mina näen? Luid-konte, aina neid, näen naist, nagu olen ise, näen noort naist nõnda, mõistate . . .»

Kord sattus Voitinski saunaleilis rääkima riikidest ja rah-

vastest, kui Indrek oli toonud talle jällegi kaks pudelit õlut ja sopsis teda siis pehme vihaga.

«Teie olete õnnelik inimene,» ütles ta Indrekule. «Eesti rahvas on õnnelik rahvas. Teda ei saa õnnetuks teha, temalt pole midagi võtta. Teil pole ka midagi loota, sest mis võib nii väike rahvas loota, nagu teie olete. Aga meie, poolakad, meie loodame ja ootame; meie usume, mõistate. Ja pange tähele, mis mina ütlen, kuulake: Nõnda see ei jää, nõnda ei või see jääda. Poolakas saab jälle isandaks, poola pan saab isandaks, Vene vägivald kaob. Poola saab oma maad ja õigused tagasi, kõik saab tagasi; tuleb uuesti Eestimaale, Poola kuningas tuleb Eestimaale. Ja kui kuningas tuleb — suure sõjaväega muidugi, muusika mängib, kahurid mürisevad, mõistate, mürisevad, nõnda tuleb meie kuningas, mina, pan Voitinski, lähen, lähen ühes teiega, käsikäes läheme, eestlane ja poolakas lähevad käsikäes, ja viin teid kuninga ette ning ütlen: «Mina olen pan Voitinski, see siin on minu sõber, minu eesti sõber. Tee, oh majesteet, et minu parim sõber, kes põlvitab ühes minuga sinu kuldse trooni ees, tee, et seesinane eestlane, et kogu see rahvas oleks isand, aga ei mitte orjaperemeeste jalgealune! Seda palub sinult, oh majesteet, sinu truu alam ja põline mõisnik pan Voitinski.» Nõnda ütlen ma kuningale, kui ta tuleb ja kahurid mürisevad. Ja mis te arvate, mis teeb kuningas? Kuningas tõuseb troonilt, sirutab käe ja kahurid vaikivad, nagu oleks ema pistnud karjuvale lapsele rinna suhu, vaikivad ja ootavad, et kuningas räägiks, ning siis ütleb ta ilusas poola keeles: «Pan Voitinski, see olgu nõnda, mine rahuga!»»

Voitinski vaikis natukeseks ja jätkas siis, nagu katsuks ta kõike naljaks pöörata:

«Nõnda tõuseme kuldse trooni eest ja tuleme sauna tagasi, teie riputate mu riided õrrele ja hakkate mind sopsima, nõnda ... nõnda. — Aga pange tähele, nõnda sünnib see siiski,» rääkis ta natukese aja pärast uuesti tõsiselt. «Ainult mina ei näe seda, mina suren enne ära, mina suren varsti ära. Aga teie ei sure enne, kui kõik saab sündinud, sest teie olete õnnelikum kui mina.»

Nii kõrgelt lendas Ivan Vassiljevitši vaim ja nii pööraselt suur oli tema sõprus ja tänumeel Indreku vastu, kes oli toonud paar pudelit õlut saunalavale ja sopsis teda nüüd kuumas leilis lõhnava kasevihaga.

Nõnda siis lendasid siingi mõtted ja tundmused kõrgelt.

XXVI

Aga see soe sõprus ei jahtunud väljaspool saunagi. Eriti ilmnes see Voitinski nimepäeval, mida pühitseti Slopaševi juures Kulebjakovi, Molotovi, Koovi ja mõne teise osavõtul ja kuhu kutsuti ka Indrek ainukese õpilasena.

Siingi tundus nagu saunalava õhustikku, sest mida jättis puudu kuum leil, seda tegid tasa mitut tõugu pudelid. Nõnda siis lendasid siingi mõtted ja tundmused kõrgelt.

Nimepäevnik ise matsutas suud, nagu tahaks ta midagi öelda, aga keel oli juba pehme, ei kuulanud enam hästi sõna. Ta tõstis parema käe ja katsus sellega takti lüüa, ise midagi kolmneljandikus lauldes, mis ajas ta köhima.

«Lal lal laa, lal lal laa,» häälitses ta. «Strauss, mõistate. Valss, viiuliga, Viinis, mõistate. Publikum, daamid ... ovatsioonid ...» sonis pehme keel.

Ta katsus mõlemat kätt tõsta ja neid liigutada, nagu hõljuks ta tantsul. Seda tegi ta üsna omaette, ilma et ta kelleltki tähelepanu nõuaks või ilma et keegi olekski teda tähele pannud.

Molotov tegi Indreku kallal misjonitööd, et ka tema jooks, sest ilma selleta ei saavat inimesest õiget sõpra. Molotov aga tahtis maksku mis maksab, et Indrek oleks tema sõber. Ja miks ei peaks inimenegi jooma, kui joovad kõik loomad, kõik taimed, isegi kivid, nagu kinnitas Molotov.

«Aga kas kividel, loomadel või taimedel on oma monopol, oma viinavabrikud, trahterid, kõrtsid, oma aktsiis kroonumaksudeks, oma õigeusklik riigivalitsus, kes levitab alkoholi ja võitleb ise karskusega tema vastu?» karjus ta, kui oli jõudnud kivide joomiseni. «Olete seda kuulnud? Ei? Mina ka ei ole. Keegi ei ole! Loomariigis pole niisugust elukat ja taimede seas niisugust roomajat, kes eest end toidaks ja takka sööks või alt saeks ja ülalt jätkaks. Nõnda teeb ainult õigeusklik inimene. Sellepärast on õigeuskliku inimese peatunnuseks, et ta võitleb iseenda vastu.»

«Venemaal ei ole inimesi,» ütles Kulebjakov õhetaval näol. «Venemaal on ainult alamad. Õigeusklik inimene ei olegi inimene, tema on ainult alam, truu alam. Venemaal on üksainus inimene.»

«Kaks!» hüüdis Molotov ja lõi rusikaga vastu lauda, nii et seal peal kõik hüppas.

«Üks,» vaidles Kulebjakov vastu. «Teie pole targem kui Tolstoi ja tema ütleb, et on üks.»

«Tolstoi ei ütle seda!» karjus Molotov.

«Ütleb,» kinnitas Kulebjakov. «Sest miks ta muidu õpetab: ära pane kurjale vastu. Inimene paneb ikka kurjale vastu, sest muidu ta polegi inimene, aga kui niisugusel röögatul maal nagu Venemaa on ainult üks inimene, milleks peaks ta siis kurjale vastu panema! Ei, üksipäinis pole vaja suurel maal kurjale vastu panna, kurigi sünnib alles siis, kui inimesi on mitu ja maa jääb kitsaks. Seda pole Tolstoi ise muidugi mitte taibanud, ja teate, miks? Ta pole isegi õige inimene, sest kuis ta muidu võib öelda: on kuri sinus endas, siis pane vastu, aga kui teises, siis mitte. Kas võib keegi nõnda rääkida, kui ta on õige inimene? Nii et kes Venemaal usub, et tema on inimene, see on teate, mis? Arvake, mis see on?»

«See on teie arvates tainapea, eks?» karjus Molotov.

«Tainapea või põrandaalune,» ütles Kulebjakov vaikselt, kuid veendunult.

Aga Kulebjakovi vaikne hääl suri seks korraks üldisesse mürasse ja võttis hulk aega, enne kui ta sai erutatult teiste jutu sekka hüüda:

«Teie tahate teada, millal saabub rahu, igavene rahu . . .»

«Kui oleme surnud,» pistis Molotov vahele.

«Loogiline — kui surnud!» piiksus Voitinski.

«Lubage, lubage!» hüüdis Kulebjakov uuesti. «Kes võib tõestada, et surmas on rahu? Kes? Mis teame meie surmast?»

«Surnud ei vala kahureid, ei trei pomme!» hüüdis Molotov.

«Arvate teie, et sõda kestab ainult seni, kui on kahurid? Aga hiljuti ju polnud neid, sõjad aga olid. Sellepärast jätame surnud nende kahuritega rahule. Meie ei tea neist midagi. Me ei tea isegi seda, kas me ehk lõpuks ometi üles ei tõuse.»

«Lollus!» hüüdis Molotov ja jõi nagu südametäiega.

«Lubage, lubage,» rääkis Kulebjakov. «Tähendab — surmale ei maksa loota. Aga millele siis? Millele?» Ta ootas natukene aega, et üldist tähelepanu võita, ja langetas siis oma vastuse nagu raske sepavasara alasile: «Hävituse maksimumile. Mõistate? Maksimumile!» Ta toonitas iga silpi eraldi nagu hiljuti klassis õpilaste ees. «Kui on käes see maksimum, siis on rahu, igavene rahu. Maksimum . . .»

«Meie maksimum on maakera purukspõmmutamine!» hüüdis Molotov vahele.

«Ai, ai, ai!» kõõksus Voitinski toolil seljakile laskudes. «Maakera puruks! Geniaalne lollpea! Jumala eest, geniaalne! Vastu kuud! Vastu päikest! Suure Herkulese tähtede poole! Loogiline!»

«Lubage, lubage,» rääkis Kulebjakov, «see pole loogiline.»

«See on loogiline,» vaidles Molotov vastu, ja pöördudes Indreku poole, ütles ta:

«Meie kõik oleme purjus nagu sead Chicago tapatallis, sest surm paneb seagi purju; teie olete ainuke kaine; sellepärast öelge: kas on loogiline, et maakera kogu krempliga puruks, kui on maksimum? Ei või jaa?»

Aga Indrek ei osanud maksimumi otsustada ja sellepärast ütles Molotov:

«Ainuke kaine ja seegi idioot, ei tea sedagi, kas on maksimum, kui lendame kogu krempliga vastu taevast.»

«Lubage, lubage, ma seletan,» rääkis Kulebjakov, kes ei pääsenud oma nõrga häälega kuidagi esile.

«Mis seal veel seletada,» karjus Molotov. «Puruks ja valmis! Maksimum!»

«Puruks ja valmis! Maksimum!» kõõksus Voitinski ja matsutas suud.

«See ei ole lahendus,» rääkis Kulebjakov. «Teie unustate inimese, psühholoogilise inimese. Rahu polegi fakt, vaid psühholoogiline fiktsioon. Aga maakera on fakt, tema purustamine on fakt. Meie, kes me rahu eest võitleme, ei otsi fakti, vaid fakti võimalust. Mõistate? Ainult paljast võimalust! Meie ei mõtle rahu teostamiseks maakera õhku lasta, sest sellega ei saavutaks me muud, kui et kosmoses oleks üks surnuaed rohkem. Meie tahame ainult, et *a priori* oletatud ükskõik missugused vastased, sõdivad pooled, peaksid arvestama võimalust, et teine võib ta ühes maakeraga hävitada. Mis te arvate, kas julgeks keegi veel teise kallale minna, kui see meeleheitele aetuna võiks purustada kogu selle poripiisa, mida me nimetame emakeseks-maaks? Muidugi ei julgeks. Vastased võivad olla niisugusel juhul suuruse ja jõu poolest nagu maakera ja üksik aatom, ometi oleksid nad siis ühesugused. Mis siit järgneb? Suur- ja väikeriikide, suur- ja väikerahvaste küsimus oleks korraga lahendatud. Veel enam: oleksid lahendatud ka majanduslikud keerdküsimused. Sest kus oleks see vabrikant, kes ei hoolitseks oma tööliste eest ja ei jagaks nendega oma sissetulekuid, kui iga tööline, kelle

õigust on rikutud, võib ta kogu tema krempliga hävitada. Ma toonitan: õigust rikutud, sest õigus on siin peaasi. Minu mõtet loogiliselt edasi arendades näeb igaüks, et õiglus hakkab siis maksma mitte ainult rahvaste peres ja ekspluateerijate ning ekspluateeritavate vahel, vaid ka koolis ja kodus. Omavolile ja jõhkrale ning julmale vägivallale pannakse igal pool piir palja oletatava võimalusega, et kogu see maakera krempel võib vastu taevast lennata ka kõige abituma käe läbi, kui temale liiga tehakse. Abielus kaob pettus, tuttavate ja sõprade vahel vale, sest keegi ei karda enam tõtt rääkida, tõtt mõelda, tõepäraselt elada, sest igaüks on nii ülemuse kui ka seltskonna vastu küllaldaselt kaitstud. Siis on pimeda keskaja tõeline lõpp.»

«Tähendab, kui õpilane on idioot ja mina ütlen talle «tainapea», siis võib ta mulle vastata maakera purukspõmmutamisega?» küsis Molotov.

«Võib,» vastas Kulebjakov.

«Suurepärane!» kõõksus Voitinski suud matsutades. «Tainapea ja maksimum! Ai, ai, ai!»

«Aga kui mõni elusttüdinu põmmutab enesetapmiseks maakera õhku, mis siis?» küsis Molotov.

«Siis ei ole enam enesetapjaid,» vastas Kulebjakov, «sest enesetappe põhjuseks on majanduslik kitsikus, õiguse tallamine, tõe tallamine, võimatus endas peituvat tõde absoluutselt väljendada, tõtt teostada. Aga need põhjused on siis kõrvaldatud.»

«Aga mis saab siis jumalaga ja usuga?» küsis Slopašev.

«Need kuulutatakse iseseisvaiks ja täieõiguslikeks, niiöelda autonoomseiks ja vabastatakse eestkostmisest ning hooldamisest,» vastas Kulebjakov.

«Mis?!» möirgas Slopašev. «Jumal vabastatakse eestkostmisest? Jumal saab iseseisvaks, autonoomseks?!»

«Just nii,» kinnitas Kulebjakov. «Sest jumal on olnud ja on veel praegugi hoolealune, eriti õigeusklik jumal. Katsuge teda kuidagi puudutada, siis näete, mis sünnib. Liigutab jumal ise kätt või jalga? Ilmuvad tema inglid kuskilt? Ei, vaid ainult papid, politsei ja sandarmid. Tähendab — hooldajad! Siis veel: Jumal on ikka olnud seotud usuga, usk jumalaga. Aga ütelge ometi, mis on neil kahel teineteisega tegemist? Kirjutatud on: Kui usute, tõusevad mäed. Usk, tähendab, tõstab mäed iseseisvalt, mitte jumala abiga. Aga

milleks neid kahte siis kokku neetida? Ei ole tähtis, mille või kelle nimel usutakse, peaasi, et te tõesti usute. Hiinlane näiteks kannab oma jumalat taskus, aga ometi on tema usk suuri imesid teinud: Hiina müür, siid, oopium, viissada miljonit jne. jne. Mina näiteks usun millegipärast väikesse kirjusse kivisse. Leidsin ta mõni aasta tagasi Bretagne'is[1] mere äärest. Sest niipea kui teda seal nägin, tundsin kohe: Siin on see, mida ma usun, mis mu usku kinnitab. Ühe minu sõbra usu kinnituseks on tema vanad kalossid, muidugi teatud põhjustel. Teie naerate? Jumala eest, auklikud kalossid, ja neid kannab ta alati kohvriga kaasas. Nõnda et siis ei takista enam keegi inimest uskumast ükskõik millesse, ainult üks on tähtis: et ta usub, sest muidu ei tõuse mäed.»

«Aga kuhu jääb siis lunastus?» karjus Slopašev. «Inimene ootab lunastust.»

«Kui inimene võib maakera õhku lasta, mis lunastust tal siis veel vaja on!» ütles Molotov. Ja Indreku poole pöördudes lisas ta juurde: «Kuulete, inimesed täis kui sead, aga nõuavad lunastust.»

«Maakera ei puutu inimesse,» rääkis Kulebjakov, «sest maakera on juhuslik nähtus, inimene aga igavene. Usk teeb igaveseks. Aga maakera ei usu ju. Või arvate, et ka maakera usub, mis?»

«Ai, ai, ai!» kõõksus ja köhis Voitinski heameelel. «On see vast nimepäev! Tapavad naeruga! Maakera usub! Kas kuulete, härra Paas!» pöördus ta Indreku poole, sest teised ei pannud teda tähele. «Maakera usub! *Credo quia absurdum!*[2] Usk võtab planetaarsed mõõdud! Kosmilised, mõistate?»

Ta matsutas suud, nagu oleks ta imestusest keeletu.

«Kõik peavad uskuma, kui nad tahavad midagi teha, ja kes suurt tahab teha, peab suurt uskuma,» kinnitas Kulebjakov.

«Mina ei usu!» karjus Molotov ja virutas klaasi lauale kildudeks.

«Siis te ei tee midagi,» vastas Kulebjakov.

«Teen!» karjus Molotov. «Teen mõistusega, teen teaduse abil.»

---

[1] L.: *Bretannis* (prants. k.). — *Toim.*

[2] L.: *kreedo, kvia absurdum*, 'Usun, sest et see on mõttetu' (lad. k.). — *Toim.*

«Siis usute mõistust, usute teadust,» ütles Kulebjakov. «Kõik peavad uskuma. Isegi jumal, kui ta on olemas. Kuulete: mina ei ütle mitte, et ta on, mul pole tarvis seda öelda, sest jumal on minule kõrvaline isik . . .»

«Kreposteeritud ateist!» piiksus Voitinski ja matsutas suud.

«Lori!» vastas talle Molotov. «Käib lauakirikus, veel mitu korda aastas.»

«Pange tähele: Isegi jumal, kui ta on olemas,» jätkas Kulebjakov, «või kui ta kord oli ning lõi selle ja kõik teised ilmakehad. Jah, isegi jumal pidi uskuma, kui ta asus maailma loomisele. Ja jumala ning inimese suhtes polegi muud vahet kui usu kõvadus, sest kui jumal on tõesti olemas ja kui ta lõi selle või mõne teise maailma, siis pidi tal olema harukordselt kõva usk. Temal pidi olema absoluutne usk, mõistate. Niisugust usku pole olnud veel ühelgi inimesel, sest muidu oleks ka tema mõne maailma loonud . . .»

«Kust teie seda teate, et ta ei ole?» küsis Molotov käriseva häälega. «Kes on teile öelnud, et inimene pole ühtegi maailma loonud? Kust raamatust te selle leidsite? Aga mis siis, kui inimene ongi kõik loonud ja kui pole jumalat ega midagi muud selletaolist? On ainult inimene ja tema ilmutab end kord kui jumal, kord kui inimene, kord kui loom või lill, kalju või meri? Inimene on ju igavene, ütlete. Mis võime siis meie temast teada. Kümme miljonit aastat tagasi uskus võib-olla inimene nii kindlasti, et lõi uued maailmad, ja sada miljonit aastat edasi usub ta ehk nii kindlasti, et ta hävitab kõik palja usuga. Mõistate — palja usuga! Ainult iseennast ei või ta hävitada, kui ta on igavene, sest muidu peaks võima ka jumal iseenda hävitada, kui ta on olemas.»

«Lubage mulle üks küsimus,» möirgas Slopašev. «Üks väike küsimus. Teie ütlete: jumal pidi uskuma, kui ta lõi maailma. Aga kas jumal ka siis pidi uskuma, kui ta lõi inimese? Kas pidi, vastake?» karjus ta ja vahtis Kulebjakovile üle laua otsa.

«Kuis siis muidu,» vastas see.

«Aga inimene võib ka ilma usuta teisi inimesi luua,» müristas Slopašev nüüd. «Sellest näete: inimene on vägevam kui jumal.»

«Ükski inimene pole esimest inimest loonud,» ütles Kulebjakov, «ja vististi ei loo ta ka viimast, sest sellegi loob jumal oma usuga.»

«Pidage, pidage!» karjus Slopašev nüüd, nagu oleks tal äkki midagi meelde tulnud. «Teie ütlete: usuga. On siis jumala usk inimese suhtes nii kindel? Aga miks siis inimene kurja tegi, miks langes ta patu sisse, kui jumal temasse kui oma loomingusse nii kindlasti uskus? Inimene poleks võinud eksida, kui jumala usk poleks kõikuma löönud. Ja teate, kes uskus inimesse? Kurat uskus ja nõnda tegi inimene, mis see tahtis. Inimene teeb ikka selle tahtmist, kes temasse usub. Ja et oma usku inimesse kinnitada, sündis jumal neitsist ja suri ristipuus. Nõnda tõendas ta iseendale, inimesele ja ka kuradile, et temal on kindlam usk kui ühelgi teisel. Sest kurat pole kunagi ilma tulnud ega ristipuus või mõnel muul viisil surnud. Oleks ta tulnud ja sündinud kas või mõnest kolme hambaga nõiamoorist ja oleks lasknud enda, ütleme, kas või hobusevargana joobnud talumeeste poolt surnuks materdada, et aga oleks olnud surnud ja võinud siis öelda: näete, mis te tegite joobnud peaga — te peksite oma kuradi surnuks. Aga seda pole kurat kunagi teinud, mitte kunagi! Ainult jumal tuli ja suri, et uuesti uskuda kõikumatult inimesse, uskuda nõnda, et usust tekiks armastus. Nimelt armastus! Muidu tõuseb usust ikka kurjus ja viha, aina kurjus ja viha, aga jumala usust ristipuus tõusis armastus. Armastus inimese vastu. Mitte et inimene peaks olema usklik, et tema peaks olema kristlane, muhameedlane või pagan, et ta peaks olema hea, aus, tõearmastaja, õiglane, vaid sellest on küll, et ta on inimene. Mõistate? Ainult inimene, ei muud midagi! Inimest peab uskuma, inimest peab armastama!» möirgas Slopašev, nagu tahaks ta seda kogu maailmale kuulutada. «Ja kui jumal alati oleks nõnda inimest uskunud nagu ristisambas, siis . . .»

Siin kohal karjus mitu häält korraga Slopaševile vahele ja nüüd algas hirmus sõnasõda inimese ja jumala pärast, «kes võib-olla on või oli olemas», nagu Kulebjakov toonitas. Indrekul polnud võimalik ära oodata, kumb oma usuga lõplikult alla jääb, kas inimene või jumal. Tema kui õpilane pidi tasahilju lahkuma, sest kesköö oli ligi. Kui ta järgmisel päeval katsus härra Koovilt vaidluse tulemuse üle järele küsida, ütles see muiates:

«Teisse on ka see vene jumal ja igavene inimene kinni hakanud,» ja lisas tõsisemalt juurde: «Mis te tühja oma kallist aega niisuguste asjadega raiskate. Jätke jumal rahule. Tema ei puutu teisse, mis siis teie temast tahate. Teie pole

teda ju loonud, tema oli enne teid olemas. Tema pole ka teie sünnis süüdi, teil on omad vanemad. Ja see joobnud peade igavene inimene... Kust meie teame, on inimene igavene või mitte! Need kõik on ainult suured sõnad ja tarvilikud neile, kes midagi ei tee. Sest kuis võib nii suurte sõnade juurest tegudele asuda! Iga tegu tundub nende kõrval nii tühine, et ei maksa midagi teha. Las olla parem, nagu on, ja räägime purjus peaga suuri sõnu edasi. Ei ole mõtet sureliku heaks näppugi liigutada, kui inimene on igavene. Surelikul võime sandarmi saabastega tallata, kui igavene kõnnib jumala kaenlas. Milleks uskuda ja armastada tegudega surelikku, kui me sõnadega võime uskuda ja armastada igavest! Eks ole nõnda? Pealegi on see viimane palju kergem kui esimene. Rüüpad klaasist ja usud ning armastad. Sureliku häda ja viletsus, see on hoopis teine asi, hoopis teine. Seda on raske uskuda, veel raskem armastada, palju raskem.»

Aga Indrek tundis, et Koovi sõnad olid temale praegu võõrad. Ka teda huvitas igavene palju rohkem kui ajalik ja surelik. Nii hea oli uskuda ja igatseda midagi igavest. Ja ta võttis nõuks seda otsida, kuigi härra Koovi teda selles põrmugi ei tahaks aidata. Aga varsti pidi ta taipama, kui vihane võitlus kestab igavese ja ajaliku vahel iga inimese südames, ka tema omas. Tulid sootuks igapäevased ja üürikesed asjad, ometi surusid nad igavesed kõrvale, nagu poleks neil inimese elus vähematki mõju.

XXVII

Linna oli nimelt asunud tsirkus ja see köitis kõigi meeled. Eriti suureks paisus põnevus, kui algasid maadlused, millest osa võtma oli ilmunud ka Lurich. Isegi härra Maurus kaotas nüüd silmanähtavalt tasakaalu. Kuna tal endiselt viisiks oli õhtueine ajal kasvandikkudele eluküsimustes juhatust jagada ning neid «kõrgemaile aadetele» virgutada, siis ei võinud ta nüüd muidu, kui pidi ka tsirkuse üks ja teine kord kõne alla võtma. Ühes niisuguses kõnes, mille ta lõpetas eesti keeles, ütles ta nõnda:

«Aga nüüd räägin ma teile, kes te mind mõistate, et ka meil on sündinud oma vürst Taaveti kojast. Petlema täht on meil paistma hakanud ja tema sära ulatab kaugele üle kodumaa. Teie mõistate, kellest ma räägin, ja kes tsirkusepiletit

tahab saada, see tulgu härra Mauruse juurde — tema saab odavamalt. Härra Maurus ostab iga õhtu, sest tema tahab meie vürsti näha, kes on tulnud Kalevi kojast ja lööb maha kõik Moabi kuningad ja vürstid. Nii et kes soovib, see tulgu minu juurde, mina saan poolmuidu. Härra Maurus ei ütle mitte oma poistele: Tooge raha, ma tahan teile tsirkusepiletid osta, sest seal sõidetakse ratsa ja seal kõnnib üks alasti naine traadil, roosa päevavari käes; ei, seda härra Maurus ei ütle, sest tema teab, tema poistel on vaesed vanemad, nemad ei või ratsasõidu ja alasti naise vaatamise eest nii palju maksta, vaid härra Maurus ütleb: Kes tahab meie Petlema vürsti näha, meie Kalevi mõõka, mis toodud soome sepalt meeste mahaniitmiseks, see tulgu. Ja kui on mõni, kel pole niigi palju raha, et võiks korragi näha meie oma vürsti, siis tulgu ka see härra Mauruse juurde ja öelgu: «Härra Maurus, minu isa ja ema oleksid väga kurvad, kui ma ei läheks tsirkusesse meie Aaroni keppi vaatama, aga ometi pole mul piletiraha; sellepärast palun teid, härra Maurus, kas te ei võiks mulle osta ja raamatusse kirjutada, nii et kui ma koju lähen ja sealt raha toon või kui isa linna tuleb, siis maksame kõik ilusasti ja ausalt ära.»

Tulemuseks niisugusele selgitusele, mis ei jäänud ainukordseks, oli see, et õpilased käisid karjakaupa tsirkuses, karja eesotsas härra Maurus ise. Muidugi ei käinud ainult eestlased, vaid ka muulased, needki sagedasti härra Mauruse provotseerituna, sest ta ütles:

«Las lähevad ka nemad ja näevad, mis mehed meie oleme, las näevad ja räägivad, et meie nimi oleks kõigi suus. Las teavad, et sakslased on meid söötnud seitsesada aastat aganatega, aga ometi ei või nende mehed seista meie mehe ees. Mis on, kui me teist seitsesada aastat sööksime jumalavilja? Kas meil ei või siis olla oma Luterus, Goethe või Schiller? Kui loomatoit on annud meile kõige suurema rammu — loomatoit annab ikka suurema rammu kui inimesetoit, sest ükski mees ei saa härja vastu, kes sööb kõlkaid, heinu ja aganaid — jah, kui me aganatega saime suure rammu, siis leivaga saame suure vaimu. Ja nagu käib kõigist üle eesti ramm, nõnda peab ka kõigist üle käima eesti vaim, kui oleme seitsesada aastat jumalavilja söönud.»

Aga varsti hakkas tsirkus õpilaste meeltesse kinni. Tsirkus hakkas Indrekugi meeltesse kinni, nagu oleks lõhnas, mida

ta siin tundis, ja muusikas, mida ta kuulis, pisut igaviku hõngu ja helinat. Tsirkuses hoovas mingisugust seletamatut uima, mis pani nagu purju. Maadlemine ja igasugune rammukatsumine muutus igapäevase elu *a*-ks ja *o*-ks. Kui tänini peaasjalikult ainult Sikk oli rusikatega oma rinna- ja käsivarrelihaseid tagunud, voodiotste, toolide ja laudade vahel «pumbanud» ning toole toest ühe käega tõstnud, hoides neid põikloodis, siis tegi seda nüüd juba peaaegu terve asutis, Indrekki tegi. Kui tsirkus oleks kauemaks linna jäänud ja maadlused kauemini kestnud, siis oleks ehk härra Maurus isegi viimaks hakanud oma vanu lihaseid proovima, kuna härra Koovi tegi seda juba nüüdki paar korda, tegi küll naljatades, aga ikkagi tegi — nii kaugele levis tsirkuse uim.

Suurimaks tореduseks muutus nüüd tugev turi ja kael, nii et kui käpuli laskud, siis ükski ei jõuaks su pead maha suruda, kaela kõverdada, ja et võimalik oleks maadeldes silda teha, sest sillategemine ja topeltnelson olid nädalate kaupa nõnda moes, et mõni mees oleks vabal ajal elanud ennem sillas ja nelsonis kui püsti ning nelsonita. Ka Indrek käis hulk aega pondunud kaelasoonte ja paisunud musklitega. Pea tundus raske, segane ja tuim, nagu see polekski tema enda pea, vaid mõni lähker, milles loksub hapupiim. Kõrvad õhetasid öösel, sest mis maadleja sa oled, kui su kõrvad ei õheta nagu Lurichil. Mitte just, et Indrek ise nõnda oleks arvanud, vaid nii-öelda ümbrus, seltskond, ühiskond surus talle oma eluvaated peale, öeldes: Mees ei pea olema ainult pikk, vaid ka tugev, ja Indrek tahtis näidata, et ka temasugusel pikal võib olla rammu, nagu oleks ta kasvanud loomatoiduga, mis teeb härra Mauruse arvates tugevaks.

Maadlused tsirkuses lõppenud, kestis rammuvaimustus veel hulk aega edasi ja nii mõnigi põlvesilm ja küünarnukk purunes kõval puupõrandal, aga pikkamisi andis üldine pinevus järele. Uima lõplikku lahtumist edendas suuresti väike ja tühine sündmus.

Peale jõuluid tuli seitsmendasse klassi uus õpilane, nimega Pajupill. Ta oli tõmmu, loperguse näo, kandilise otsaesise, lopsakate huulte, tugevate hammaste, paksude juuste ja lüheldase jändriku kasvuga, aastat seitse-, kaheksateist vana. Kandis halli palitut, mille rapatitel olid heledad neljanurgelised laigud, mis tõendasid, et siin oli midagi olnud, mis nüüd puudus. See oli nimelt kroonugümnaasiumi õpilase

palitu, mille rapatitelt eemaldatud sellekohased seaduslikud tunnused.

Miks Pajupill sealt oli lahkunud, ei teadnud keegi õieti. Tema ise rääkis mingisugustest raamatutest, keelatud kirjandusest, rahvuslikust vaimust, pilkesalmidest ülemuse, usu ja isegi jumala kohta. Ühe sõnaga — Pajupill oli vänge poiss, kui uskuda teda ennast.

Aga tema suurustused ei jäänud kauaks tõestuseta. Peagi hakkasid ka härra Mauruse asutises levima mingisugused nöökavad vemmalvärsid. Need, kes Pajupilliga olid lähemalt tuttavad, teadsid, et temal on terved vihikud luuletusi ja kirjutisi täis. See teade äratas asutise nagu unest. Tuli ilmsiks, et ka siin leidus muusade sõpru, kes olid juba ammugi salajas salme tagunud, olid katsunud Puškinit ja Lermontovi tõlkida. Salajas hoiti seda sellepärast, et luuletamine tundus pisut naeruväärsena ja häbiasjana. Mitte et luuletamine üldse, vaid siin Mauruse asutises. Aga nüüd sama asutis otse kubises luuletajaist. Saadi isegi nõnda julgeks, et söandati oma salmikutega Koovi juurde minna, lootes temalt arvamuseavaldust. Aga härra Koovi kui vaikne ja tagasihoidlik inimene ütles:

«Mina ei tea luulest midagi, eesti luulest ammugi mitte. Eesti luule peab olema isamaaline, aga mina ei või oma isamaalusega kuigi palju kiidelda. Teie peaksite härra Mauruse enda juurde minema, tema oli omal ajal Kirjameeste Seltsi poolt korraldatud luulevõistlustel auhindajaks, küll tema teile ütleb. Kirjutage ladina või vene keeles, siis ma loen.»

Nõnda mõtles härra Koovi luulejüngreist viisakalt vabaneda. Kuid ta eksis, sest paari päeva pärast ilmusid tema juurde uued mehed, kaasas kaustikud venekeelsete luuletustega. Nüüd Koovi enam ei pääsenud, vaid pidi lugema.

Pajupill, kes oli pääsenud alguses mõjule eesti salmikutega, langes unustusse niisama ruttu, nagu tõusis vene keele murdjate kuulsus. Aga siis ilmus mingisugune eesti, vene, saksa ja ladina keele segust sepitsetud salmik, millel oli kreekakeelne pealkiri. Salmik tegi kõigile nalja, aga ta päästis suure vaidluse valla luule tumedusest ja sügavusest, mõttest ja tundmusest, rütmist ja riimist, keelest ja meelest. Lõpuks pidi härra Mauruski sekka lööma.

«Ma olen kuulnud inemisi, kes ütlevad, et vööras keel on sügavam kui emakeel,» rääkis ta muu seas. «Aga mis teeb kõik asjad suureks ja sügavaks? Armastus! Pange tähele:

armastus ja ainult tema. Ja mis teeb kõik asjad ilusaks? Jällegi armastus. Aina armastus. Sest ilma armastuseta on kõik tühine asi ja temal pole hinge sees. Ainult armastus teeb asjad elavaks. Sellepärast räägib luuletaja emakeeles, sest muidu on tema sõnad nagu vask, mis kumiseb, ja kelluke, mis kõliseb: neis pole armastust, ja kus pole armastust, seal pole ka sügavust, olgu ta nii tume ja arusaamatu kui tahes. Nii et armastus on ainuüksi see, mis teeb silma ja sõna sügavaks. Kes ei armasta, selle silm on lame ja selle sõna on kume, ja kuigi ta rääg:ks inglite keelel, ometi ei võidaks ta südameid.»

Niisugune oli härra Mauruse enese arvamus luule tumedusest ja sügavusest. Kuigi selle üle naerdi, hoopis mõjuta ei pääsenud need sõnad siiski õpilaste kõrvust mööda. Ei jäetud küll võõras keeles salmide tagumist, ei jäetud ka paljast riimide lükkimist, aga selle kõrval tõusis ka suur emakeele ja -meele armumulin, milles kippus uppuma nagu kogu maailm ühes härra Mauruse õppeasutisega.

Indrek ei kuulunud luuletajate kilda, aga härra Mauruse sõnade üle mõtles ta siiski järele. «Nii et armastus on ainuüksi, mis teeb silma ja sõna sügavaks,» sonis ta endamisi. Soo, nüüd oli tal siis see asi käes! Nüüd teadis ta, miks mõnikord on silmad nii sügavad: armastusest! ainuüksi armastusest! –

Kas selle mõtte tõttu või muidu, aga Indrek hakkab ikka sagedamini Vaarmannide perekonda selle keldrikorteris külastama, see nagu oleks ainuke paik, kus võib otsida armastust. Siin paistis nii palju vaesust ja viletsust, et kui ei leiduks vastukaaluks armastust, siis peaks elu muutuma väljakannatamatuks, eriti Tiinal, kes on vahetevahel terved päevad üksipäini kodu, sest ema käib pesemas ja Molli õmblemas. Indrek jookseb mõnikord silmapilguks, mõnikord ka pikemaks ajaks, nagu võimalik, vigase tütarlapse juurde, et vaadata, kuis ta ajaviiteks kogu korteri pahupidi on pööranud ja siis ise räbalahunnikusse kuhugi nurka või ka keset põrandat väsinult ja tülpinult on magama uinunud. Isegi õhtul, kui ema ja õde kodu, pole neil viletsa lapse tarvis aega, sest kümme asja ootavad toimetamist.

Muu seas kuulub nende kohuste hulka ka lume vedamine tänavalt hoovi ja aeda. Seda tehakse harilikult ikka õhtul, sagedasti südaööl, kui muul ajal pole võimalik. Ükskord, kui lumehanged seisid nagu vilja-aunad tänaval, läks Indrek

emale ja tütrele appi neid ära vedama, mitte tõsiselt, vaid ainult naljaks, vallatuseks, aga varsti sai sellest esmakordsest naljast päris vana tõsi ise. Ja et Indrekut ära ei tuntaks, andis Molli talle selga oma isa vana palitu ja pähe isa mütsi, mis oli nii suur, et Indreku pea sinna sisse ära uppus. Silmad kadusid mütsinoka alla ja nendega seletas ta ainult lumehangi ja Mollit, kes askeldas tema kõrval. Sest Molli askeldas ikka Indreku kõrval, kelle labidas ei leidnud kuskil nii head võttepaika kui just Molli läheduses. Virutad ta paar korda lunde ja siis tuleb niisugune lahmakas, et Molli aina imestab, Molli aina ahaatab ja ohootab, kiljatab ja naerab.

Mõnus pehme tundmus asus liikmeisse nõnda töötades. Selles tundmuses oleks nagu Mauruse poiste tsirkuseuima või luulevaimustust. See on nii hea, et ta voolab mingisuguse eriliselt sumeda ja painduva ainena kõigisse ihuliikmeisse, kogu kehakoesse, imbub kõigest läbi, tungib nagu igasse juuksekarva, aurab riietessegi, sest millega muidu seda seletada, et on nii pööraselt magus ja võluv, kui kiires töös kokku puutuvad Molli ja Indreku riided või kui tuulepuhang viskab ühes kerge lumega Indrekule näkku ka neiu juuksesalkude otsad, mis ei taha kuidagi kinni püsida. Öeldagu mis tahes, aga lumevedu nõnda vargsi kuskil linnatänaval on kirjeldamatu lõbus, ja inimesi, kes seda tööd võivad teha, tuleb ainult kadestada. Kui Indrek härra Mauruse asutise lõpetab, kui tal on geomeetria ja algebra ning ladina keele grammatika kaanest kaaneni läbi, siis võib-olla hakkabki ta kuskil kojameheks, et võimalik oleks tänaval lumes soperdada, või vähemalt lumevedajaks, kes sõidab, heinakott või ka ainult puhas pehme valge lumi istmiku all, kui juba heinakott on tühjaks saanud või maha unustatud. Jah, seda teeb ta tingimata, kui ta saab ladina keele grammatika kaanest kaaneni läbi.

Vaarmannide lumeveoga oli nõnda, et harilikult tegid seda emand ja tema vanem tütar kahekesi, kuna noorem kui kolmas solkas oma karkudel või ronis toas aknalauale ja vahtis läbi klaasi, mis väljas tehti. Aga kui lumeveosse ilmus ka Indrek, siis oli emand Vaarmannil varsti mõni hädatarvilik toimetus, mida ta tõttas tegema. Pealegi oli Vaarmannidel ainult kaks õiget lumelabidat, kolmas oli muidu-labidas ja sellega polnud kuigi mõnus lund kühveldada. Nõnda siis oli ikkagi kaks inimest lumeveos ning haige Tiina kolmandaks aknalaual kägaras.

Alguses üks vedas kelku eest, teine lükkas takka, või kui üks lükkas juba takka, siis teine läks vedama eest, aga varsti said Indrek ja Molli aru, et see pole kuigi mugav, et see pole see õige kelguvedu lumekoormaga. Lumekelku peab vedama ikka nõnda, et kui üks tõmbab naerdes eest, kui ta sikutab peaaegu kõigest jõust, siis peab teine minema ja aitama tal sikutada. Ja kui ta lükkab takka, kui ta trügib, nii et aina ägiseb, pugiseb, kiljub ja kõkutab, siis peab teine aitama trügida ja kõkutada, sest kaks on ikkagi kaks, mitte üks. Eriti teadis seda ümarik Molli, sest tema oli lumeveos palju vilunum kui Indrek ja õpetas ka sellele õiget lumevedu. Nõnda siis juhtuski, et kui nad aias kahekesi lumekoormat käristasid — see oli haruldaselt raske koorem, erakordselt raske —, komistasid nad üheskoos sügavas ning pehmes lumes ja kukkusid. Sest miks ei peaks inimene komistama, kui lumekelk on raske ja lumi jalge all sügav, pehme ja tuhkjas. Kõige halvem, kui ta on tükati kõva, tükati pehme ja tuhkjas: see võtab kõige kergemini jalad alt. Ja just niisugune oli lumi Vaarmannide aias vanade õunapuude all, kuhu nad lumekelku tirisid.

Õieti komistas ja kukkus esiti Molli ja alles siis Indrek ning veel nõnda õnnetult, et neiule peaaegu peale. Ja kui ta katsus pehmes ja sõredas lumes üles tõusta, siis tahtis naerev neiu sedasama; nõnda läksid nende jalad kuidagi segamini, hakkasid üksteisesse kinni, ning nad kukkusid uuesti ja Indrek veel õnnetumalt kui esimesel korral — veel enam neiule peale. Kõik sündis nagu pool-ilmsi, pool-unes, sest töösoojus, tööuim oli vallanud kogu keha. Ainult ühte märkas Indrek: neiu oli ka külmas ja tuhkjas lumes soe ja pehme, isegi läbi riiete tungis see soojus ja pehmus. Ja kui ta tõusta katsus, siis pani ta veel tähele, et nad olid just selle vana õunapuu all, kust ta kord magava lapsukesega läbi läks, kuna õunapuu viskas paar tiba külma vett, nii et lapsuke üles ärkas. Sügisel olid sel õunapuul punased õunad, täis oli ta punaseid õunu, välgatas Indrekul silmis, kui ta uuesti kukkus. Aga siis märkas ta äkki, et tema nägu on neiu näole üsna ligi ja et selle naerev suu on avatud, kust lõõtsub hooti palavat hingust, ning et neiu ümarikud silmad ei olegi praegu nii väga ümarikud, läikides pimeduses. Järgmisel silmapilgul heitis neiu talle teise käe ümber kaela ja nüüd langes Indrek oma suuga neiu suule, ainult pisut viltu ja sellepärast ei katnud tema

suu neiu suud täiesti. Jah, muidu oleks pidanud ta ju katma, sest neiul oli nii väike ümarik suu. Või naeris ta ikka veel avatud huulil? Neid mõtteid mõtles Indrek alles hiljem teadlikult, aga ebateadlikult pidi ta midagi selletaolist juba seal vana õunapuu all mõtlema, sest ta oli ju katsunud oma suu seisangut parandada, aga enne kui ta seda suutis teostada, kadus neiu suu alt hoopis ja ta ahmis huultega külma lund.

«Teie olete nii suur ja pikk, et lämmatate mu ära,» rääkis neiu ja hakkas kõigest jõust rabelema, et üles saada. Räägitud sõnad ja nagu ei midagi teadev hääl virgutasid Indrekut, kelle liikmeid oli tabanud nagu halvatus. Juba jalul olles tahtis ta midagi otsustavat teha või öelda, aga ometi jäi lõpuks kõik tegemata ja ütlemata. Ainult neiu rääkis, nagu teeks ta seda kahe eest.

Aga kui nad lumeveo lõpetasid, sest et Indrek pidi ära minema, ja kui neiu tuli teda väravale saatma, leidsid nad endid nagu kokkuräägituna peaaegu vastu seina seisva avatud värava varjult, hoides kõvasti teineteise ümbert kinni ja otsides silmaga silma ning huultega huuli. Nüüd ei sattunud enam suud viltu, vaid kindlasti ja kõvasti kohakuti, nii et Indrek tundis, kuidas neiu hambad tema huultesse tungisid, jättes peaaegu veremaigu keeleotsale. Aga valus see ei olnud, mitte põrmugi ei olnud, sellepärast oleks võinud veel kõvemini suruda. Aga neiul polnud rammu, nii et Indrek pidi oma jõu appi võtma, nagu tiriksid nad seal värava taga lumekelku, mis ei tea kuidas sinna on kinni jooksnud ja kuidagi lahti ei tule. Ah, lumevedu nõnda pimedas salaja on pööraselt ahvatlev, on võluvalt veetlev, nii et Indrek hakkab tingimata lumevedajaks, kui ladina keele grammatika läbi!

Viimaks rabeles neiu noormehe käte vahelt lahti.

«Te neelate mu ju siinsamas ära,» ütles ta nagu etteheitvalt. «Suu matate kinni, nina vajutate lössi; kuis ma siis hingata saan!»

Aga Indrek haaras ta uuesti sõna lausumata kinni ja suudles seni, kuni neiu jalad lõid nõtkuma, kuni pidi teda käte rammuga ülal hoidma ja kuni ta muutus üleni pehmeks ja painduvaks. Polnud tunda enam hambaid, polnud nagu tunda luid-konte, oli ainult midagi sooja ja lõhnavat, mida tahaks juua suurte sõõmudega, sest ta uimastab nii magusasti.

Sellest õhtust saadik seisis Indrekul kõik uue elamuse tähe all. Ilmas polnud enam midagi tähtsat, kui aga see üks, mis

pidi tegema sügavaks silma ja sõna, nagu oli öelnud härra Maurus. Tegi mis ta tegi, ikka tegi ta nagu ainult selleks, et Molliga kokku saada. Nädala- ja kuupäevadelgi polnud kalendris muud otstarvet, kui et võimaldada kohtamist kas või ainult mõneks minutiks.

«Kas sa teadsid, et see nõnda läheb?» küsis neiu kord Indrekult.

«Ei,» vastas see. «Kust ma seda pidin teadma?»

«Aga mina teadsin,» ütles neiu. «Ma teadsin juba siis, kui istusime seal õlekool ja Tiina magas.»

«Kust sa seda teadsid?» päris Indrek.

«Ma aimasin,» seletas neiu. «Aga ma uskusin, et see tuleb palju varemini; ma mõtlesin, et see oleks võinud tulla juba õlekool, kui Tiina magas.»

Sellest taipas Indrek, et neiu võtab kogu vahekorda palju lihtsamalt kui tema. Indreku meelest oli sündinud midagi enneolematut, millest rääkidagi raske. Seda võis teha, seda võis tunda ja sellest võis mõelda ning unistada, aga mitte rääkida, sest polnud ju nii sügavaid sõnu, mis seda oleksid võinud väljendada. Härra Maurus eksis nähtavasti, kui ta ütles, et armastus teeb sõna sügavaks. Armastus oli tulnud, aga sügavaid sõnu ei olnud.

Aga oli lõpuks üsna ükskõik, kas Indrek õigeid sõnu leidis või mitte, tema saladus kippus päevavalgele ilma sõnadetagi, otse ummisjalu. Enne kõike hakkas ta halvasti õppima.

«Olete teie, lontrus, armunud või?» küsis Molotov kord, kui Indrek jällegi oli mitteteadmisega hiilanud. «Mõni emakalkun on teid ära teinud.»

Ja kui Indrek ei vastanud, ainult kõrvuni punastas, rääkis õpetaja edasi:

«Hoiduge naiste eest, seda ütlen ma teile. Matemaatika naisi ei armasta, sest kus on naised, seal on lollus. Naised teevad ogaraks. Naine ongi ilmas selleks, et meest ogaraks teha. Jumal teab, kuhu mees oleks ilmas jõudnud, kui tal poleks seda risti kaelas olnud.»

Vähe puudus, siis oleks Indrek talle kogu klassi ees öelnud, et armastus teeb sõna ja silma sügavaks, kuid ilma naisteta poleks ju ilmas armastust.

Imeline uim kestis Indrekul segamatult varase kevadeni. Siis hakkas juhtuma, et Mollil polnud võimalik jalutama minna, kui Indrek teda kutsus. Ja mõnikord polnud teda

Nõnda siis oli ikkagi kaks inimest lumeveos.

kodugi, kui ta oleks võinud seal olla, kui ta oleks pidanud olema, nagu Indrek arvas. Nõnda pidi Indrek leppima emand Vaarmanniga ja tema noorema tütrega, ja ikka pidi ta kuulama juttu sellest, mis emand Vaarmann enne olnud, kus elanud, kellega läbi käinud, kuidas lauda katnud, mida söönud ja mida seljas kandnud ja kuidas Mollit kasvatanud, et ta võiks hea mehe saada.

«Minu tütar otsib meest, kes saaks sada rubla kuus ja lõunest õhtule,» ütles emand Vaarmann lausa. «Muidugi mõni poisike niisugust palka ei kuule, aga ega siis ole vaja ka poisikesele minna. Noortega amiseeritakse, nendega käiakse patseerimas, aga täiele mehele minnakse. Sest pole ühti, et mees vanem: vanad armastavad veel rohkem kui noored. Sellepärast ütlen alati oma tütrele: Mine aga vanemale, see ei näe teisi seelikuid ja teenib rohkem, teenib kas või sada rubla kuus ja saab lõunest õhtule . . .»

Rääkis emand Vaarmann mis ta rääkis, aga ikka saabus ta ühele ning samale paigale: vanale mehele, kes teenib rohkem, kes teenib sada rubla kuus ja saab lõunast õhtule. Seda kuulates taipas Indrek lõpuks tahes või tahtmata, et emand Vaarmanni korduvad sõnad peavad midagi erilist tähendama, ja sellepärast tahtis ta maksku mis maksab Molliga kokku saada. Aga et see tal kaua ei õnnestunud, siis oli valul küllalt aega hella südant närida. Ainult kui juhtusid mingisugused erakordsed sündmused, siis jättis valu pisut oma närimise, pidades vahet, nagu oleksid ta hambad nüriks kulunud.

XXVIII

Üheks niisuguseks sündmuseks oli viimase klassi kevadine lõpupidu, kuhu kutsuti direktor, õpetajad ja eelviimane klass, et ei katkeks viimane side asutise ja lõpetajate vahel. Peol oli külm laud sooja tee, viina ja õllega. Aga see peo aineline külg tundus kõrvalisena, peaasi oli, mida pakuti vaimselt. Selle viimase eest pidid hoolitsema viimase klassi õpilased ise kui peo korraldajad. Nädalate kaupa arutati ja vaieldi, kes ja mida peab kõnelema. See tõi kogu asutisse teatava elevuse, sest kõik klassid arvestasid seda, et varem või hiljem saavad nemad ise viimaseks ja siis seisavad nad samade küsimuste ees, mille kallal vaevleb praegune viimane klass. Vaid-

luste pea-esemeks oli tänavu nagu ka varematel aastatel, kas kõnedes avaldada direktorile ja õpetajatele tõtt või jääda «konventsionaalsete valede» juurde.

«Kui mind ka lõpupeol ei lubata tõtt kõnelda, siis ma ei kõnele ülepea mitte,» ütles Vellemaa, kes tagus salme vene keeles. «Siin elades ja õppides oleme pidanud aastate kaupa tõtt varjama, sest muidu polnud võimalik haridust saada. Mõistate? Hariduse saamiseks pidime tõtt varjama. Aga nüüd, kus me hariduse juba oleme saanud ja õnne läheme katsuma küpsuseksamiga, nüüd tahan ma viimaks ometi tõtt kõnelda, sest tõde on sügav ja see sügav tõde olgu minu esimene samm küpsuseksamiks.»

«Aga mis siis, kui sa eksamil läbi kukud?» küsis keegi.

«Kui kukun läbi, siis ei tule ma iseenesestki mõista enam siia tagasi,» vastas Vellemaa, «sest inimene ei pea sinna tagasi minema, kus ta kord on tõtt kõnelnud.»

«Aga kust sa tead, et see, mis sina tahad kõnelda, on tõde?» küsiti. «Ega sa ometi usu, et sinu arvamine ja tõde on üks ja seesama?»

«Tõde on kahesugune,» kaitses end Vellemaa, «objektiivne või subjektiivne. Muidugi mõista, et mina oma kõnes ei mõtle kuulutada objektiivseid tõdesid, sest need on õpetajatel paremini teada kui meil. Aga meie subjektiivseid tõdesid nad ei tea, ei võigi teada, ja selle poolest on nad meist rumalamad. Ühe sõnaga — nemad on aastate kaupa õpetanud meile objektiivseid tõdesid, nüüd kuulutame meie neile subjektiivseid. See on minu arvamine.»

Kui peopäev juba lähedale jõudis ja ikkagi otsusele ei saadud, kas peab lahkumisel kõnelema puhast ja kibedat tõtt või peab teda segama magusa valega, siis valiti kaheliikmeline komisjon, kes pidi minema härra Koovi arvamust kuulama. Õieti teati juba ette, mis Koovi arvab, aga ometi taheti veel kord temaga rääkida, nagu oleks lootust, et ta viimase aasta jooksul ehk oma arvamust on muutnud. Aga ei, Koovi ei muutnud oma arvamust. Tema ütles, nagu paluks ta halastust ei tea kas õpetajaile, direktorile või tõele:

«Mis te sellest tõest nii väga taga kiusate! Olete pikad aastad temata läbi saanud, kas siis seda mõnda päeva või tundi enam ei saa! Inimesed tulevad kokku, et süüa ja juua ning pisut juttu ajada, mitte et tõtt kuulda. Kes tõtt otsib, see jääb koju, eks? Ehk mis tõtt võiksite teie härra Mauru-

selle öelda, mida tema poleks veel kuulnud? Või arvate, et tema võtab teie tõde tõsiselt? Ei, tema pöörab ta rumalaks naljaks.»

«Hea küll,» vastas kaheliikmeline saatkond, «aga mis kõnes keelatud, see on ometi söögi ja joogi juures lubatud.»

«See on teine asi,» arvas härra Koovi. «*In vino veritas!*[1] Kui keegi purjus peaga tõtt kõneleb, siis pole sest ühti, sest siis ei haava ta. Purjus inimene on pisut hullumeelne inimene, aga hullumeelsed võivad alati tõtt rääkida, seda ei panda pahaks. See on isegi väga naljakas, kui hullud tõtt kõnelevad.»

«Poisid, siis tõmbame end täis,» ütles Vellemaa, kui ta Koovi arvamust oli kuulnud, ja kõik leidsid, et see on ainuke õige tõe tee niisugusel tähtsal silmapilgul, nagu seda oli lõpupidu.

Nõnda oli see raske küsimus kõigi rahulduseks lahendatud nii objektiivse kui ka subjektiivse tõe suhtes. Peo praktiline korraldus veeretati Indreku õlgadele, kes kui eelviimase klassi õpilane pidi ka peost osa võtma.

«Sina oled leiva ja võiga vilunud,» öeldi temale, «sellepärast näita nüüd, mis sa härra Mauruse esimese järgu asutises oled õppinud. Vorsti ja sinki pole sa küll näpu vahele ega hamba alla siin saanud, aga kes tunneb põhjalikult võid ja leiba, küllap see oskab hakkama saada ka vorsti ja singiga ning muu sinatsega.»

Peale kõige muu pidi suupistete seas ilutsema ka kalamari, ja see oligi see kõige suurem edumeelne samm, mille tahtsid astuda tänavused küpsuslased. Inimene saab elus ainult üks kord küpseks, arvati, nagu ta ka ainult üks kord sünnib ja sureb, sellepärast on küpsekssaamine niisama tähtis sündmus nagu elu ja surmgi. Aga siis pole ju sugugi palju, kui inimene pühitseb küpsekssaamist samuti kalamarjaga, nagu ta seda teeb sünni ja surmagagi.

Nõnda läheneb see tähtis päev suurelt ja lootusrikkalt. Viimasest klassist kanti lauad välja ja nende asemele tulid teised lauad, millest tehti midagi hobuseraua-taolist. Laudade katteks oli alguses kavatsetud paber, valge paber, aga Indrek muretses omal algatusel proua Malmbergilt helevalged linad mis see andis ühes õpetusega, et kui veinidega midagi juhtub,

[1] Viinas on tõde, s. o. viin avab tõe (lad. k.). — *Toim.*

siis soola peale, tublisti soola. Aga see õpetus oli üsna asjatu, sest kuis sai veiniga midagi juhtuda, kui seda polnud olemaski, vaid oli ainult valge või õlu. Ja milleks veinid või mõned muud magusad joogid, kui on ainult mehed, mitte ainustki naist? Tassid ja klaasid, taldrikud ja vaagnad, mis laoti linadele, tulid samuti proua Malmbergi lahkusest nagu valged linadki. Istumiseks pikad pingid, paiguti mõni puutool. Ainult härra Voitinski tarvis seisis tugitool, ja sellegi oli soovitanud ja andnud härra Slopašev, kes tundis oma sõbra pidulikku nõrkust ning hoolitses tema eest.

Pidu pidi algama kell seitse õhtul, aga külalised viibisid oma tulekuga sedavõrd, et Vellemaa võis oma avamis- või tervituskõne pidada alles kella üheksa paiku. Nagu teada, oli tema põhimõtteliselt kõnelemise vastu, kui ei või avaldada subjektiivseid tõdesid, aga et tema arvates polnud ühtegi hinge, kes oleks võinud võrdselt täita tema aset, siis loobus ta üldsuse kasuks oma põhimõttest. Õieti aga hiilis ta sellest mööda ja üllatas seega kõiki. Sest ta pidi ju kõnelema ja kõnegi oli juba valmis kirjutatud, klassile ette loetud ja selle nõuandel temas mõningad parandused tehtud, aga viimasel ööl enne pidu tuli Vellemaale vaim peale ja ta valas oma kõne ümber venekeelsesse luulesse, millega ta lõikas kõigi poolt tormilist kiitust. Nõnda ei rikkunud ta oma põhimõtet — ei kõnelnud, kui polnud kõnes tõdesid, vaid luuletas. Ainult ühte kahetses ta hiljem, nimelt: miks polnud ta luulekeeles väljendanud neid tõdesid, mis ei sobinud proosale. Luulekeel on ju joobnud inimese keel, on pisut nagu arust ära läinud inimese keel; sellepärast poleks võinud selles avaldatud tõed, olgu nad objektiivsed või subjektiivsed, kedagi haavata.

Aga kahetsus tuli hilja, alles pärast pidu. Seepärast muutus peo vaimne osa väga igavaks, kuigi teda oli ette valmistatud nädalaid, isegi kuid.

Avakõnele vastati küll mitmelt poolt, aga see sündis rohkem moe kui asja pärast. Isegi einelauda asumine ei tahtnud kuidagi elustavalt mõjuda, nagu puuduks kõigil õige pidutuju.

Ainult härra Slopaševi hääl muutus peagi valjuks ja temast sattus tujju ka Voitinski oma ainsal tugitoolil, köökssudes aina naerda ja lüües käega takti, nagu viibiks ta vaimus mitte siin, vaid mõnel kontserdil, mida ta on kuulanud mõnikümmend aastat tagasi. Ülevas tujus tõusis lõpuks ka Slopašev laua tagant ja hüüdis täie rinnaga:

«Minu sõbrad söögis ja joogis, minu kaaslased töös! Siin räägiti kõigest, mitte aga inimesest. Aga mina küsin: Kes on inimene? Kus on inimene? Olen mina inimene? On minu parim sõber Ivan Vassiljevitš inimene? Ja need teised kõik — on need inimesed? Aga kui meie kõik oleme inimesed, mis on siis inimene? Inimene on pomm, inimene on dünamiit. Sellepärast hoidugem inimesse puutumast. Minu parim sõber, meie vanim inimene Ivan Vassiljevitš, see on meie suurim pomm. Temas on juba peaaegu kõik maine surnud, on säilinud ainult püha pomm, vaga dünamiit. Ivan Vassiljevitš, sinus on surnud juba kõik, mis on inimeses juhuslikku, on jäänud vaid see, mis on ideaalne ja igavene. Niisugune inimese eeskuju on minu parim sõber Ivan Vassiljevitš ja mina palun kõiki oma klaasid tõsta vanima ja eeskujulikema inimese terviseks. Elagu Ivan Vassiljevitš!»

Kõik tõusid püsti. Tõusta katsus ka Voitinski ise, võttes samal ajal laualt täidetud klaasi, kuid käsi ei tabanud teda õieti ning klaas langes lauale ja Voitinski ise tugitoolil seljakile.

«Igavene inimene on väsinud,» naljatati.

«Väsida on inimlik,» vastati.

«Ivan Vassiljevitš!» hüüdis Slopašev. «Meie joome teie terviseks.»

Aga Ivan Vassiljevitš ei kuulnud nähtavasti.

«Ärgake, Ivan Vassiljevitš, meie tahame teie terviseks juua!» möirgas Slopašev uuesti, aga kui sõber ka nüüd ei vastanud, tühjendas ta oma klaasi ning teised tegid tema eeskujul.

«Soo, nüüd on pomm niisutatud, nüüd on dünamiit kastetud, enam ta ei plahvata inimeses,» filosofeeris Slopašev. Ja ta läks Voitinski juurde ning küsis: «Ivan Vassiljevitš, kas magate või olete juba surnud?»

Viimane sõna käis võpatusena kogu ruumist läbi.

«Igavene inimene on surnud,» ütles Molotov, kes seisis Voitinski ees ja talle uurivalt näkku vahtis.

Nüüd pistis härra Maurus Voitinskile käed külge, nagu tahaks ta teda raputada, aga selle pea langes lõdvalt kõrvale.

«Ivan Vassiljevitš, kullake, mis teiega on?» küsis Slopašev, kahe käega koolnu pead hoides, nagu otsiks ta tema kustunud silmist elavat pilku. Ja kui ta seda ei leidnud, ütles

ta: «Siis oled sa ikka tõesti surnud? Sinu pomm on plahvatanud.»

Ja ta ajas enese sirgu, pöördus ümberseisjate poole ning deklameeris Deržavinist:

«Kus oli maiuslaud, seal seisab surnukirst...»

Ja ilma arupidamiseta võttis ta korjuse toolilt sülle ning hakkas temaga ukse poole sammuma.

«Mis teie teete?» küsis härra Maurus. «Kuhu teie lähete, härra Slopašev?»

«Koju... minu juurde, seal on Ivan Vassiljevitšil rahulikum,» vastas Slopašev ja astus edasi, nagu ei suudaks teda keegi takistada. Härra Maurus tahtis temale tee sulgeda, aga Ollino astus ligi ja pani käe direktori õlale ja nüüd ei tehtud Slopaševile enam mingit takistust. Otse selle vastu: tema ees avati uksed ja inimesed seisid koridoris kahes reas, kui Slopašev oma sõbraga nende vahelt läbi läks. Jõudnud tagauksest tänavale, kust lühim tee oli tema korterini, käisid kõik palja päi ta järel. Taevas oli selge ja seal säras kuuta tumeduses musttuhat heledat tähte. Nõnda läksidki kõik paljaste peadega säravate tähtede all. Aga Slopašev ei saanud muidu, kui pidi rääkima oma lahkunud sõbraga Puškini suu läbi, öeldes:

«Прощай, мой товарищ, мой верный слуга,
Расстаться настало нам время.
Теперь отдыхай...»

Nõnda lõppes see suurelt kavatsetud ja kaua ettevalmistatud pidu, sest polnud enam ühtegi, kes oleks tahtnud ruumi jääda, mida just praegu oli külastanud surm. Pealegi oli ju paljudel tegemist härra Voitinski korjusega. Inimesed tõttasid siia ja sinna ja küpsuspidu oli ununenud, nagu poleks teda üldse olnudki, sest pole nagu küpseid inimesigi enam. Üks on, aga sellele minnakse puusärki tooma.

Ja imelikuna tundus peo korraldajaile, et nemad olid mõelnud kõigele, mitte aga surmale. Jah, isegi kalamari oli neil rohkem südamel seisnud kui surm. Aga nüüd seisis kalamari enamasti söömata ja kõik askeldasid surma pärast, sest surm tõmbas kõigest kriipsu läbi. Siin oligi see silmapilk, kus Vellemaa südamest kahetses, et ta vähemalt luulekeeleski polnud tõtt öelnud, ja temaga kahetsesid kaasa kõik need, kellel oli tagavaraks hulk tõdesid direktorile ja õpetajaile. Aga pol-

nud parata, surm oli nendest ette jõudnud ja vaevalt leidub neil veel kunagi juhust oma tänaseks valmistatud tõdesid avaldada. Sellepärast ütles üks noor tõeapostel etteheitvalt:

«Ei märganud teine ka paar tundi varem või hiljem surra just sel kõige parajamal silmapilgul.»

«Üleüldse on surm üks rumal asi,» arvas teine.

Aga Indreku meelest oli surm väga imelik asi, kui ta mõtles, kuis ta täna oli tulnud. Tema oli vististi ainuke, kes oli kuulnud surma jala-astumisi juba mõni tund varem, aga ta polnud siis teadnud, et surm astub nõnda. Nimelt oli ta täna Voitinskiga saunas käinud ja seal teda ennast ja tema kehakatteid peo tarvis puhastanud. Ta oli talitanud, nagu juba palju kordi varemalt, aga kunagi polnud Voitinski temaga nõnda rääkinud kui täna.

«Vististi pesete täna mind viimast korda,» oli Voitinski öelnud, kui ta oma hariliku pudeli õlut oli laval palavas ära joonud.

«Kuis nii?» oli Indrek arusaamatuses küsinud. «Mõtlete ära sõita?»

Vastuseks oli Voitinski naernud ja öelnud:

«Kuis siis muidu, ikka ära. Või arvate, et olen igavene?»

Alles nüüd oli Indrek taibanud, et Voitinski räägib surmast, ja nüüd ei leidnud ta midagi vastuseks, nagu oleks ta temaga ühes nõus, et aeg oleks tõepoolest lahkuda.

«Saate lahti must vanast raisast,» oli Voitinski natukese aja pärast jätkanud. «Ja teate, mis? Küll olete teie õnnelik inimene, jumala eest õnnelik!»

«Miks nii?» oli Indrek küsinud ja siis vastuseks saanud:

«Aga kuis siis mitte? Noor inimene, kes minusugust aitab, nagu teie seda teete, peab olema õnnelik, peab saama õnnelikuks, väga õnnelikuks. Teid peavad naised armastama, ja miski ei tee meest nii õnnelikuks kui naise armastus. Naise toodud õnnetuseski on rohkem õnne kui kõiges muus. Mina olen poolakas, mina tean seda.»

Nõnda oli Voitinski saunalaval rääkinud, kui ta oli joonud pudeli õlut, ja nüüd oli ta surnud. Pisut nagu kahju hakkas, et polnud enam seda viletsat vanameest, keda aidata ja kelle juttu kuulata. Polnud enam õnne ennustajat, polnud enam inimest, kes ütleks, et ta usub su õnne. Nõnda lööb ka su enese usk kergesti kõikuma. Seda tundis Indrek üsna varsti, niipea kui viimased ärevad sündmused olid möödas, sest siis

oli valu enda välja puhanud ja hakkas uuesti ta südant purema. Selleks oli isegi kadunud Voitinski oma sõnadega kaasa aidanud, kui ta rääkis õnnest ja naise armastusest.

XXIX

Indrekul ei läinud ega läinud emand Vaarmanni sõnad meelest, mis see oli öelnud oma väimehe kohta: «Sada rubla kuus ja lõunest õhtule.» Aga kui ta oli küllalt nende üle järele mõelnud, lausus ta viimaks endamisi nõnda:

«Aga mis siis, kui võtan kätte ja hakkan tänasest päevast peale tuupima, tuubin läbi suve ja ei tee midagi muud, kui aga tuubin, ning sügisel teen, ütleme, koduõpetaja eksami! Kas ma siis võin sada rubla kuus teenida ja lõunast õhtule saada? Võin või ei või? Ja kui ma võin, mis juttu räägib siis emand Vaarmann ning tema tütar Molli, kes on üleni ümarik?»

Tõepoolest see oli õige mõte, see oli suurepärane mõte, nii imeline mõte, et Indrek hakkas juba mitmesuguste õpetajakutse programmidega tutvuma, et nendest välja valida kõige sündsam ja soodsam. Ja ta oleks tingimata mingisugusele otsusele jõudnud ning oleks asunud seda otsust teostama, kui poleks tulnud uusi asju takistuseks. Esimeseks komistuskiviks ilmus kutse Vaarmannide juurde peole — sünnipäevale või mingisugusele muule tähtpäevale, seda Indrek õieti ei teadnud.

Üldse oli Vaarmannide eluviisis mingisugune muudatus sündinud, nagu oleksid nad oma puudusest hakanud võitu saama. Neil käis palju rohkem külalisi kui varemalt ja emand Vaarmannil oli ikka neile midagi pakkuda — tass kohvi või teed, tükk saia või küpsist, kompvekki või isegi šokolaadi. Ja rõõmu oli neis madalais ruumides ikka ja alati laialt, sest külalised olid ju aina noored ja vallatud. Käisid siin õmblejad ja müüjannad, poepoisid ja käsitöölised, poja tuttavad, aga eksis sekka ka mõni väike ametnik või kooliõpilane. Mõnikord pidi otse imestama, kui palju mahtus siia keldrikorterisse naervaid suid ja säravaid silmi.

Kui Indrek sisse astus, tantsiti mõlemas toas korraga ja nii suure hoo ja õhinaga, et vaevalt kuulis piiksuvat viiulit. Õhk oli nagu saunalaval. Ainult lõhnad ei olnud samad, lõh-

nad mitte. Ka Indrek sai peagi sooja naha, sest Molli võttis ta vastu, nagu oleksid nende asjad parimas korras ja nagu oleks neil alles eile või tunaeile olnud kohtamine. Aga kui Indrekul oli hea tuju ja kui ta sai kuskilt rõõmu rohkem, kui endale hädasti vaja, siis tahtis ta teda kohe kellegagi jagada, sest tema ei hoidnud rõõmu kunagi tagavaraks, ei varustanud end tulevaiks päeviks. Nõnda ta siis haaraski lõpuks vaese Tiina sülle, kes istus kägaras asemel, ja hakkas sellega teistele kaasa tantsima, sest terveid neiusid ei tahtnud ta tantsitada ja Molli ei võinud ometi vahetpidamata temaga tantsida.

«Peab tantsima,» seletas Indrek tütarlapsele, kes tal kaela ümbert oma käevibalikkudega kinni hoidis. «Sest pole ühti, et jalad hästi maha ei puutu, hoia aga kätega kõvasti kinni. Sääskedel ei puutu ka jalad maha, aga ikka tantsivad nad päikese paistel ja hoiavad kõvasti tiibadest kinni. Ära sa palju vahi, siis hakkab pea ringi käima. Jalgadest pole lugu, nemad ei hakka kunagi ringi käima.»

«Minu pea ei käi ringi,» ütles Tiina.

«Ei käi?» küsis Indrek ja keerutas end keset põrandat ühes lapsega. «Aga nüüd?»

«Juba hakkab,» vastas Tiina. «Tee veel, see on nii hea. Veel, veel!»

Sel silmapilgul hakkas eestoast mingisugune ärev kisa kostma, mille sekka lõikas kellegi tuttav hääl. Indrek tõttas ühes teistega eesruumi ja sattus vastamisi härra Maurusega, kes oli palja peaga, öökuues, tuhvleis ning hoidis käsist kaht tütarlast, kaht pidulist, kes nutsid. Nende selja taga vahtisid Tigapuu, Vainukägu ja Vutt.

«Siin nad on!» hüüdis härra Maurus võidurõõmsalt. «Kätte sain! Just needsamad!»

Aga samal hetkel märkas ta Indrekut teiste piduliste keskel, jättis tütarlapsed sinnapaika ja tormas tema juurde.

«Sinder!» hüüdis ta. «Mis teete siin? Mis maja see on? Mis tüdruk see on? Pange ta maha! Silmapilk pange see tüdruk sülest!»

Indrek tahtis lapse voodi viia.

«Kuhu te lähete!» karjus härra Maurus. «Kui mina ütlen, pange tüdruk maha, siis peab poiss kohe tüdruku maha panema.»

Indrek pani lapse toolile.

«Kes sa oled?» küsis Maurus.

«Mina olen Tiina,» vastas laps.

«Viisakas laps tõuseb püsti, kui ta vanainimesega räägib,» õpetas härra Maurus. «Näed sa, et mul on hall habe? Halli habeme ees peab laps püsti tõusma.»

«Härra Maurus . . .» tahtis Indrek vahele rääkida.

«Mitte segada, kui härra Maurus räägib,» käratas direktor ja pöördus uuesti lapse poole: «Miks ei tõuse sa minu halli habeme ees püsti?»

Aga nüüd astus emand Vaarmann ise vahele ja ütles:

«Härra Maurus, minu tütar on jalutu.»

«Kes teie olete? Kust teie mind tunnete?» küsis Maurus.

«Ah, härr Maurus, teid tunnevad kõik,» ütles emand Vaarmann nii peenelt ja meelitavalt, nagu ta vähegi oskas.

«Muidugi,» vastas härra Maurus, «mind ja minu halli habet. Aga mis maja teie siin peate? Mis inimesed need teil siin on?»

«Härr Maurus!» hüüdis emand Vaarmann nüüd. «Mina ei pea miskit maja ja need siin on minu külalised ning kõik anständi rahvas. Ja ma palun, härr Maurus, minu võõraid mitte nõnda stöörida. Pite seer!»

«Mis!» hüüdis härra Maurus vastu, sest äkki turgatas tal oma tuleku õige põhjus täies selguses meelde. «See naine läheb häbemataks. Pean ma politsei kutsuma, mis? Tigapuu!»

«Jah, härra Maurus,» vastas see mõrult ja astus ette.

«Väga hea,» ütles härra Maurus. «Oodake! Kui ma ütlen, siis toote kardavoi.»

Siis pöördus ta uuesti emand Vaarmanni poole ja ütles:

«Teie rikute siin noori inimesi. Õhtul pimedas ajate noored tütarlapsed härra Mauruse uksekella kõlistama. Ja kas teie teate, mis sünnib minu poistega, kui noored tüdrukud kõlistavad minu kella? Mina vanainimene pean õhtul pimedas uulitsal noori tüdrukuid taga ajama, sest ega ma või ometi lasta oma poissa pimedas noori tüdrukuid taga ajada. Ja kuidas pean ma neid taga ajama? Näete, kuidas!»

Härra Maurus lõi oma öökuue hõlmad kõigi ees lahti ja sealt alt tuli nähtavale ihupesu, pealegi veel niisuguses seisukorras, et laskis palju rohkem näha, kui emand Vaarmanni pidulistele oli sünnis.

«Vaadake, nõnda pean mina teie noori tüdrukuid pimedas

mööda uulitsat taga ajama, sest nad käivad minu poissa rikkumas oma kõlistamisega. Minul on kõrralikud poisid, ausad poisid; aga kui noored tüdrukud ühtepuhku kõlistavad, mis aitab siis, et poiss on aus ja kõrralik! Sellepärast küsin ma: Mis maja see siin on ja mis naisterahvas, *Frauenzimmer*, olete teie, et teie tüdrukud käivad minu kella kõlistamas? Härra Maurus ei lahku siit enne, kui ta teab, mis maja see siin on ja mis tüdrukud, kes nõnda poistele kõlistavad, et mina pean neid taga ajama. Vastake, härra Maurus ootab, härra Maurus ja tema kõrralikud poisid.»

Muidugi härra Maurus ja tema «kõrralikud poisid», kes vana selja taga aina itsitasid, said kõik teada. Proua Vaarmannil oli pidu ja paar piduplikat tahtsid Mauruse poistele pisut «itsi» teha, milleks nad läksid uksekella tõmbama, et peale seda jalgadele tuld anda ja kaduda. Paar korda õnnestus see temp, ilma et oleks teada saadud, kes kõlistab. Aga siis pani härra Maurus enda ja oma poisid valmis, nii et kui plikad tulid kolmat korda kõlistama, avanes uks silmapilkselt ja laskis püüdjad tänavale, kes tulid ajades kuni Vaarmannide maja õue, kus nad tabasid kõlistajad.

«Kas mul on õigus küsida, mis maja see on, ei või jaa?»

«Jah, härr Maurusel on õigus,» oli emand Vaarmann nüüd nõus, «aga meie kõik oleme anständi ja ontli inimesed.»

«No näete,» ütles Maurus võidurõõmsalt, «härra Maurusel on ikka õigus, härra Maurusel ja tema poistel. Need ei püüa tüdrukuid muidu, kui nad kõlistavad. Aga siis karnaps! ja ongi käes! Kaks tüdrukut korraga!»

Härra Maurus tõstis äkki käe otsaesisele, nagu tuletaks ta midagi meelde. Siis pöördus ta Indreku poole ja küsis:

«Kus on see tüdruk? See sinu tüdruk?»

Proua Vaarmann haaras Tiina sülle ja tõi ta Mauruse ette, öeldes:

«Siin on mu õnnetu laps, härr Maurus.»

«Pange ta maha,» käskis Maurus.

«Tema jalad ei kanna teda,» vastas emand.

«Teie olete torm inimene. Kas te siis aru ei saa, mis härra Maurus ütleb? Härra Maurus räägib ikka selgesti, lühidalt ja selgesti: pange ta maha. On see selgesti?»

«On, härr Maurus,» vastas emand Vaarmann, «aga meie põrand on ju ... härr Maurus näevad isegi, mis on vaese inimese põrand.»

«Siis pange ta toolile,» käskis härra Maurus.

Ja kui see oli sündinud, katsus ja vaatles härra Maurus tütarlapse jalgu, nagu oleks ta mõni asjatundja. Siis võttis ta lapsel mõlemast käest kinni ja ütles:

«Noh, tõuse püsti, ma aitan, härra Maurus oma halli habemega aitab.»

«Ei saa,» vastas tütarlaps, ilma et oleks teinud katsetki tõusta.

«Peab uskuma, et võid tõusta, siis ka tõused. Õpi uskuma, siis saad terveks,» seletas härra Maurus oma «kõrralikkude» poiste naeruks.

«Ta ei oska veel nii palju uskuda,» seletas emand Vaarmann.

«Aga kuis sa siis käid?» küsis härra Maurus.

«Karkudega, härr Maurus,» ütles ema tütre eest.

«Mitte segada, kui härra Maurus räägib. Emadel on ikka see mood, et kui tahad tütrega rääkida, siis on ikka nemad vahel, nagu oleks nemad ise need tütred. Aga härra Maurus küsib tütrelt: kuis sa siis käid?»

«Mul on kargud,» vastas laps.

«Soo, või sul on kargud. Kus nad on?»

Toodi kargud.

«Näita nüüd meile, kuis sa käid,» ütles härra Maurus.

Tütarlaps näitas, tehes karkudel mõne hüppe toas.

«Väga hea,» ütles härra Maurus. «Kui jumal võtab inimeselt jalad, siis annab ta temale kargud, aga päris ilma ei jäta ta kedagi.»

«Kui ma suureks saan, siis teeb jumal mu jalad terveks, saadab oma ingli, see teeb, sest muidu ei saa ma mehele,» seletas Tiina.

«Õige, väga õige,» kiitis härra Maurus, «jumal saadab oma ingli, see paneb mehele. Ja oleks sa poiss, siis ütleks härra Maurus sulle: Minul on siin lähedal suur kool ja seal on palju poissa, tule ka sina seniks sinna, kui jumala ingel on teel, tule sinna ja õpi rehkendust ning ladina keelt. Mul oleks sind seal väga vaja, sest minul on kõiksugu poissa, aga karkudega pole ühtegi. Tule sinna ja õpi ka kreeka keelt, sest ka karkudega võib kreeka keelt õppida. Parem on kargud kreeka keelega kui kargud ilma kreeka keeleta. Jah, nõnda ütleks härra Maurus, kui sa oleksid poiss. Aga sina oled tüdruk, ja tüdrukuid ei või härra Maurus oma kooli

lasta, sest poisid jooksevad su karkudega ümber. Jajah, poisid jooksevad tüdruku ümber, kui tal on kargud, nii et . . . *Warten Sie, warten Sie* . . .» Härra Maurus peatus ja vaatas ümber.

«Paas!» hüüdis ta siis. «Teie tantsisite selle lapsega?»

«Jah, see tegi talle rõõmu,» ütles Indrek.

Härra Maurus vahtis talle uurivalt silma ja ütles siis:

«Siis tehke talle veel rõõmu, kuni jumal oma ingli saadab, sest ladina ja kreeka keelt ei saa ta niikuinii õppima tulla.»

Ja ta pöördus ukse poole, et minna, aga lävel peatus ta ja ütles:

«Aga mitte enam härra Mauruse kella kõlistada, sest see rikub tema ausad ja kõrralikud poisid ära, kui noored tüdrukud pimedas kõlistavad. Aga teie, Paas, kui olete karkudega tüdrukut küllalt tantsitanud, siis tulge koju, sest teistel tüdrukutel on terved jalad all, nemad võivad isegi tantsida. Oo, neil on terved jalad, aga härra Mauruse poisid olid väledamad, tema poisid on ikkagi väledamad.»

Nõnda lahkus härra Maurus kõigi rõõmuks. Aga kogu seda janti ei lasknud ta nii pea unustusse langeda, sest tema oli veendunud, et tüdrukud ei tulnud muidu kõlistama, kui neil pidi poistega mingisugune tutvus olema, liiatigi kui ta Indreku tabas nii-öelda värskelt kuriteolt. Ainult see jalutu tütarlaps, jah, ainult see, muidu . . .

Indrek sattus nüüd kõigi suhu ja nokkimistel ning nöökamistel polnud otsa ega äärt just sel ajal, kui ta ise käis juba ammugi norus peaga. Sest tema oli lõpuks ometi saavutanud ammuigatsetud seletuse Molliga. Molli ise oli selleks kaasa aidanud, sest temal olid asjad palju selgemad kui Indrekul. Ta võttis poisi käe, vaatas talle oma ümarikkude silmadega otsa ja küsis:

«Kas te usute mind? Kas te usute mind samuti nagu mina teid? Täiesti ja kõigest südamest? Mulle näib viimasel ajal, et te mind enam ei usu. Ma tean küll, miks: selle ema jutu pärast — «sada rubla ja lõunest õhtule». Eks ole sellepärast? Ütelge puhtast südamest.»

«Osalt sellepärast ja osalt . . .» katsus Indrek vastata.

«Tean, tean!» hüüdis neiu vahele. «Ja osalt sellepärast, et me viimasel ajal enam nii tihti pole kokku saand, eks? Just! Näete, kui õieti ma tean. Aga see ei ole minu süü,

uskuge. See pole ka ema süü. See tuli nimelt nõnda, et ema sai uue passikoha, te ju teate . . .»

«Ma ei tea midagi,» ütles Indrek pead raputades.

«Kas siis ema pole rääkind? Tiina ka mitte? Imelik! Nad unustasid siis. Te ju teate, et teilt tuli see venelane ära, see Slopašev või mis ta on, ja tema asus siia meie kõrvale; teid tunneb ta väga hästi, kiidab väga. Temalt kuulsin ma ka seda, et teie käisite viimasel ajal selle Voitinskiga saunas, kes hiljuti ära suri, teate, pidul.»

«Saunaskäimisest rääkisin ma ju ise,» ütles Indrek.

«Seda ma ei mäleta,» ütles neiu, «aga mis härra Slopašev rääkis, seda ma tean. Temalt ma kuulsin, misuke see härra Voitinski õieti oli ja et teie käisite teda saunas puhastamas ja pesemas. Eks ole tõsi? Noh, näete, ma tean. Te muidugi imestate, kuidas härra Slopašev tuli mulle seda jutustama. Aga väga lihtsalt: tema õpetab mulle vene keelt, ma päris hästi ei oska. See tuli nõnda, et mina läksin emale tõlgiks, ja siis see tuligi, see vene keel. Iga õhtu käin nüüd tunnis. Teie ei usu? Jumala eest! Ema hakkas nimelt Slopaševi perenaiseks. Ja kui emal polnud hästi aega ja minul oli, siis läksin juba mina ning vene keelega. Nõnda hakkasidki tunnid ja nüüd ta õpetabki. Sest ta ütleb emale: «Teie olete päris haritud inime ja teie tütar on päris haritud inime, aga on häbi, kui haritud inime ei oska vene keelt, mis on Puškini keel.» Näete, ma tean! Nõnda hakkasingi õppima. Ja kui saan vene keele üsna selgeks, siis võin kas või venelasele mehele minna. Mis te arvate, kas ma võin venelasele mehele minna, kui vene keel selge? Ema arvab, et võin, ja mina arvan ka ning ka härra Slopašev arvab. Aga teie naiseks ei võiks ma kunagi saada. Esteks olen ma teist aasta või kaks vanem, aga naine ei tohi kunagi vanem olla, ütleb ema. Ja siis armastan ma teid ning ei või sellepärast, et nii väga armastan. Sest ema ütleb alati: «Ära mine sellele, keda armastad, — saad õnnetuks, sest armastus teeb õnnetuks. Mina läksin sellele, ütleb ema, keda armastasin, ja nüüd olen õnnetu. Ema ütleb, et mehed surevad ära, kui neid armastatakse, surevad kui kärbsed armastuse kätte, ütleb ema. Sellepärast õpi vene keel ära, ütleb, ja mine mõnele venelasele, sest ega sa teda ikka nõnda armasta kui oma inimest. See oligi, millest ma tahtsin sulle rääkida, et meie vahel oleks kõik klaar ja puhas, sest naiseks ei saa ma niikuinii tulla.»

Hulgast sõnust käis Indrekul pea üsna ringi. Ta oli mõelnud rääkida õpetajaeksamist, mille ta teeb sügisel, ja ka ülikoolist, kuhu ta tahab läbi raiuda maksku mis maksab — just läbi raiuda, nõnda mõtles ta öelda —, aga nüüd loobus ta kõigest. Selle asemel ütles ta:

«Ega ma pole teid praegu omale naiseks tahtnudki, sest . . .»

«Nii need mehed on!» hüüdis neiu valmilt vahele, ilma et oleks lause lõppugi oodanud, ja tõusis püsti. «Mina räägin ja räägin armastusest, aga tema: ega ma pole tahtnudki. Nii kui lumelabidaga pähe! . . .»

«Lubage, et ma lõpetan,» palus Indrek vahele.

«Ei, mina ei taha enam midagi kuulda, sellest aitab. Tähendab emal on õigus, kui ta ütleb: «Mis sa poisikesega jändad, ega temast ikka su võtjat saa!» Nii see on, see naiste saatus. Armastad ja armastad, aga vastuarmastust ei ole. Pidage suu ja kuulake nüüd! Ei ole, ei ole, ei ole! Ma tundsin juba seal õunapuu all, et õiget ei ole. Hoidke nüüd käed eemal, nüüd hoidke eemal! Aga teate, mis? Armastusega on ikka nõnda, et kui teda ei ole, siis ta ka ei tule. Sõprus on teine asi, sõbraks võib jääda ka siis, kui ei armasta. Ja meie jääme sõbraks, igavesti sõbraks, sest inimene on igavene. Näete, mis ma tean. See on vene keele tunnist, sest see venelane räägib alati igavesest inimesest, kui ema toob talle mõne pudeli õlut. Nii et meie jääme sõbraks. Tiinal on ka sellest hea meel, sest tema rõõmustab alati, kui teie tulete. Teate, ta naerab uneski, naerab otse laginal, kui teie olete meil käind, nii väga sõbrustab ta teiega. Tiina on hoopis teine kui mina, sest temal pole ju jalgu all. Tema noomib juba nüüd mind, miks ma olen niisuke ja niisuke. Minuga ei saa teda võrreldagi. Teie muidugi ei usu mind, sest te ei armasta. Aga mina armastan ja sellepärast usun ma . . .»

Neiu vurises kui värten ja ikka armastusest ja usust ning sellest, et ei või mehele minna, kui on armastus. Indrek kuulas ja kuulas, kuni lausus viimaks:

«Armastus on imelik, mina temast küll aru ei saa.»

«Eks ole: aru ei saa,» oli neiu nõus. «Armastusest ei saa kunagi õieti aru, ega?»

Aga kui Molli hiljem asjast emale rääkis, ei võtnud see põrmugi vaevaks oma vana pead murda armastuse pärast. Tema ütles tütrele väga lihtsalt:

«Sest pole ühti, et aru ei saa, ega elu sellepärast seisma jää, elu läheb edasi. See on sul isast, et sa niisukesi asju kuulad ja neist räägid. Tema ka hoidis kangesti pead kahe käega kinni ja kaebas: ei saa aru, mitte ei saa aru. Nii sina oma armastusega, selle tõsisega. Mis tast tühjast rääkida või arutada, kui teda ilmas niikuinii kuigi palju ei ole.»

Nõnda arvas elutark emand Vaarmann ja ei pannud mõtlemist armastuses mikski. Aga ka Indrek, kui ta hiljem katsus meelde tuletada, mis nad Molliga on rääkinud, ei saanud tundest lahti, et tema mõtted pidid kuidagi viltu olema. On lihtsalt rumal targutada, kui põleb ihu ja valutab süda. Samuti rumal tundus veel kord jalaga üle Vaarmannide läve astuda, sest kus armastusest nii palju on räägitud, sealt põgeneb ta. Ometi ei võinud Indrek muidu, kui pidi endise armastuse paika üks või teine kord tagasi minema. Oli küll piinlik ja raske, aga ta läks siiski, nagu otsiks ta vanalt leelõukalt tuld või nagu oleks ta mõni vilumatu roimar, kes tahaks ikka ja jälle oma roima paika näha.

Kord leidis ta väikese Tiina üksinda kodunt. «Noalaev» oli üleni igasugust rämpsu ja koli täis aetud ja Tiina ise ronis ning aeles selle keskel. Indrekut nähes sai ta meeletult rõõmsaks ja langes talle õnnejoovastuses kaela.

«See on hea, et sa täna tulid,» ütles ta, «täna pole teisi kodus. Nüüd võin ma sulle kõik öelda. Tead: Molli valetab, kui ta ütleb, et ta sind armastab. Tema armastab seda venelast seal teises majas, seda paksu, mitte sind. Sinule räägib ta ainult muidu nõnda, sest mamma õpetas, et kui venelasega midagi juhtub, siis oleksid jälle sina võtta, keda ta armastab. Ise tahab ta aga selle venelasele minna ja õpib vene keelt. Molli esteks ei tahtnud, ütles, et paks nagu tünn ja joob. Aga mamma ütles: sest pole midagi, et paks, seisab paremini kodus. Ta ütles: Kui mees ei joo ega suitseta, siis on ta kuri ja vaatab kangesti naise järele. See kuri, tähendab, oled sina. Aga mina seda ei usu, ja kui ma suureks saan ning jumal mu jalad terveks teeb, siis tulen ma ise sulle. Hakkan sind armastama ja tulen. Ja mind võid sa uskuda, mina põle Molli, kes valetab. Mina ei valeta, ja kui ma ütlen, et ma sind armastama hakkan ja sulle naiseks tulen, siis tulen ma kindlasti. Ja ära sa arva, et ma ei tea, mis tähendab mehele minna. Tean väga hästi. Ma polegi nii rumal, kui ema ja Molli arvavad. Mehel on see, kui mees teenib raha ja naine

teeb kodus süüa, sest kust siis mees süüa saab, kui naine ei tee. Eks ole?»

«Just nii,» ütles Indrek.

«Ja mees peab raha teenima, sest muidu ei saa naine talle süüa teha.»

«Täiesti õige,» kinnitas Indrek.

«Ja tead, mis ema ja Molli arvavad? Et sina ei jõua sadat rubla teenida ja ei tule lõunast õhtule, aga see venelane jõuab ja tuleb. Sellepärast armastabki Molli nüüd seda venelast. Aga mina tulen sulle ka siis, kui sa sadat ei teeni, ja mammal pole sellega midagi tegemist. Aga lõunast õhtule peaks sa ikka tulema, sest muidu on mul hirmus igav. Kui ma suureks saan ja mehele lähen, siis on mu jalad terved ja siis ei taha ma enam nii kaua üksi olla, kui mul on mees, kes mu eest muretseb.»

«Muidugi,» lausus Indrek.

«Näed nüüd isegi, et ma pole nii rumal, kui teised arvavad.»

«Sa oled tark tüdruk,» kiitis Indrek, kuna tal endal nagu mingisugune jääpank rinnas paisus, mis ometi aina kõrvetas.

«Aga ära sa sest mammale ja Mollile räägi, et sa nüüd kõik tead,» keelas Tiina, «sest siis saan mina kohe oma jao. Ja minule on kerge anda, sest mina ei saa oma karkudega eest ära. Ainult sängi alla või kapi taha, muud midagi. Nii et hoia mind ja tule ikka siia, nagu usuksid sa, mis Molli räägib, sest nüüd sa tead, mis ma teen, kui ma suureks ja terveks saan. Tuled sa mind ikka veel vaatama?» küsis laps lõpuks, nagu ei usuks ta Indrekut.

«Tulen,» vastas see. «Tulen kindlasti.» Aga ise oli ta veendunud, et siia keldrikorterisse ei too ta oma jalga enam iialgi. Ometi pidi see teisiti minema.

XXX

Ah, elus on hoopis teisiti kui ettekujutuses või mõnes raamatus, mis on ka vist ainult ettekujutus. Raamatus on nõnda, et kui on kevad lillede, pakatavate puude ja linnulauluga, siis on ka armastus, aga elus võib teisiti olla. Tuleb küll kevad, aga armastust ei ole enam, sest armastus lõppes enne otsa. Ja siis on ainult lein. Sest pole raskemat, kui näha mah-

last tihkeid pungi, kuna endal süda kisub rinnas aina koomale ja koomale nagu maorõngas õnnetu looma ümber.

Linn oli muutunud tühjaks ja õudseks. Indrek otsustas sõita Vargamäele — kas kogu suveks või ainult mõneks päevaks, seda ta ei teadnud, aga tal algas igatsus selle järele, mis ta kord oli olnud ja kust ta oli tulnud. Kuid tema kavatsusest tõmbas kriipsu läbi vend Andrese kiri, mis käis nõnda:

«armas Vend, sest sina ei pea mitte uskuma, et mina teen seda meelega või kellegi kiuste, vaid ükspäinis sellepärast, et seesinane võeras maa ja rahvas ja needsinatsed teised võerad maad ja rahvad teaks, kuidas võitleb üks tõsine eesti Mees ja eesti rahva Poeg oma sugurahva kuulsuse pärast siin kaugel võeral maal. Sellepärast siis jää jumalaga, oh armas kodumaa, jumalaga, oh kallid suguvennad ja õed, sest ma tahan minna teile au tegema oma keha jõu ja ihu rammuga. Ja ei pea ühtegi leitama siin halli taeva all, kes võiks minu vastu seista, kui mina võitlen oma sugurahva nimel. Ja mina olen nad siin kõik selili pannud, nagu seadus nõuab ja nagu tegin seda selle kange Mätliku Eediga leeris, kus ma tahtsin talle issameie igaveseks pähe lüüa, kui ta pea läks lõhki nagu kupuga. Ja meie harjutame ühes selle lätlasega, kes on hästi sitke vemmal, aga mina olen temast igat kanti üle ja tema ei saa minule mitte vastu pidada, kui ma täie auru peale lasen. Ja tema võib minu kukla peal kas või ühe jalaga keksida, aga minu kael ei lähe mitte kõverasse, ja nemad kõik, terve rood, pataljon, polk, käivad kordamööda minu kaela proovimas ja ei või seda mitte alla vajutada, ja mina ütlen sulle, armas vend, tulgu või terve korpus, aga minu kael peab sirgeks jääma, sest see on minu kael ja mina ükspäinis võin tema kõveraks teha, nagu on ühe tõsise sugurahva mehe õigus ja kohus. Ja meie lugesime sügisel lehest, sest meie tellime siin hulga peale ühe lehe ja maksame ka hulgakesi ning teeme temast pärast hulgakesi plotskit, pole maisipaberi ostmist, nii et meie siis lugesime hulgakesi, mis tükka see Lurich kallil kodumaal tegi ja kuidas teda käte peal kanti, nagu oleks ta meie polkovnik, keda meie ka kandsime käte peal, kui ta meilt ära läks kõrgema koha peale. Ja siis mina ütlesin kõigile, kui me sellest lehest plotskit keerasime, et Lurich on see esimene, aga mina ei pea mitte viimaseks jääma, vaid minu järel peavad teised tulema, kelle kingapaela ei jaksa mina lahti võtta. Aga koju olen ma kõik kirju-

tanud, mis ma mõtlen ja teen ning kuis ma iga päev harjutan. Ja ma kirjutasin isale, et oh kallis isa, see on küll üks kurb lugu, et sina vanainimene pead sahakurgi peos hoidma ja äkkepulki teritama ning vikatit otsa panema ja pinnima, aga mis sinna parata, kui see on jumala tahtmine, et mina pean kroonuleiba sööma, mis on mu palju suuremaks ja tugevamaks teind, kui ma olin Vargamäel kõndides ja lauldes, ning et ma pean siit edasi minema ja oma ihurammuga näitama venelastele ja sakslastele, kes on mõlemad me isandad, et teie olete küll meie isandad ja meie peame teie käsku kuulama, aga meie vastu teie siiski ei saa. Ja sellepärast, oh armas isa, ära kurvasta, vaid ole üpris väga rõõmus ja tantsi Vargamäel nagu Taavet seaduselaeka ees, sest sinu poeg Andres pole mitte oma tuld vaka alla peit, vaid on oma jõu, mis murdis Vargamäel sõnnikuhargi varsi, nagu oleks nad peerupilbastest, ja ei mitte sitkest ja näsust sookasest, on oma jõu sinu auks ja sinu kalli sugurahva kuulsuseks viinud kaugele võerale maale ja võera rahva hulka, kus makstakse selle eest nii palju raha, et meie võime Vargamäele ehitada selle linna, kellest sa meile rääkisid, kui me üheskoos mättaid raiusime, pajupõesaid juurisime ning vikati eest risust vaevakaski kiskusime. Ja ei mitte, et mina tahan muu asja peale mõelda, vaid ainult selle peale, et mina olen Vargamäelt tulnd ja tahan ka sinna tagasi minna. Ja kui ma ükskord suren, siis teen omale Jõessaarde ilusa haua ja panen talle raudaia ümber ning pika torni ristiga peale, mis hiilgab päikese käes, kui helisevad karjakellad ümber ning kui linnud laulavad. Ja kodust teen sinna ilusa tee, kahel pool kraavid, kadaka ja kuuseoksa kood põhja ning kivirähka paksult peale, sest sellest, jumal tänatud, Vargamäel puudu ei tule ja seda teed mööda võib igaüks, oh armas isa, minna kuivi jalu vaatama, kus puhkab sinu kallis poeg Andres, kellest pidi saama küll Vargamäe peremees, aga kes läks võitlema oma isakodu ja kalli sugurahva ja vendade kuulsuse eest, nii et kõik teaksid, kes meie oleme ja mis mehed meie oleme, sest inimene mõtleb, aga jumal juhib. Nõnda kirjutasin ma isale, aga tema ei võtnud mind kuulda, sest mis sa teed vanainimesega, kui ta ei mõtle oma sugurahva, vaid ainuüksi oma Vargamäe peale, ja kui ka ema saatis mulle Liine läbi sõna, et ma peaksin ikka oma vana halli isa peale mõtlema, sest isa olla tõesti hakand äkki halliks minema, nii raske on temal. Aga sina oled

nüüd juba mitu aastat seal suures koolis käind ja oled palju tarkust õppind, sellepärast pead sina aru saama ja uskuma, et mina mõtlen ju küll oma vana isa ja kodu peale, sest mina mõtlen tõesti, et kui mina ükskord kroonuleivast vabaks saan ja võin minna kuhugi tsirkusesse võitlema, et ma võiksin kõik oma vastased panna taeva vahtima, ning kui selle eest hakatakse mulle palju raha maksma, nagu siin meie linnas makstakse, siis tahan mina kohe näidata, et mina olen oma isa poeg ja Vargamäe Noor Andres, nii et isal ei oleks tarvis minu pärast kellegi ees häbeneda. Aga et isa ja ema minust aru ei saa ja mind ei usu, sest nemad on vanad inimesed ja meie kõik oleme noored, siis tahtsin mina sind, armas vend, paluda, sest sina oled seal ligemal ja võid kergemini koju lipata, et sa õige läheks ja räägiks nendega, isa ja emaga tähendab, sest sind nad kuulavad ja usuvad ennem kui mind, sest sina oled targem kui nemad ja ka targem kui mina. Sina ei saa minu vastu rammuga, ei saand enne ja ei saa nüüd ammugi, sest sa peaks nüüd mu käevarsi ja rinda nägema, kaks korda olen juba pidand mundrit ja sinelit vahetama, ikka jäid kitsaks, käised kui tiru-tuped ja nööbid aina ees pakatavad, nii et sinu ramm pole minu rammu kõrval mitte kui midagi. Aga minu tarkus pole sinu tarkuse kõrval ka mitte kui midagi, nii et meie oleme teineteisest kangemad, igaüks oma asjaga, aga ei mitte mina üksi sinust, nagu varemalt, kui sul põlnd veel tarkust, ja jõudu ka ei olnd. Ja nüüd ei taha ma mitte enam nõnda teha, nagu siis kartulimaal, kui ema võttis pudrukartulid ja mina panin sinu mütsi mulda täis ning viskasin kaugele kartulivarte sisse, mispärast sina vihastasid ja tahtsid mind kiviga visata, aga kivi läks emale vastu külge, nii et ta sinnasamasse maha kukkus, sest ta sai hirmus haiget. Sa ehk arvad, et mina olen seda unustand, aga mina ei ole mitte, vaid pean seda surmatunnini meeles ja ma olen mitu korda mõelnd, et parem oleks võind see kivi tõesti mulle pihta tulla kui emale, sest mina olin selle ära teenind, ja mitte ema; aga ma ei või seda asja mitte muuta, sest ema külg on sealt kohalt, kuhu kivi läks, ikka veel haige, seda pead sa teadma ja meeles pidama, nagu mina seda teen, ja see on meie kahe süü, rohkem muidugi minu; ja meie peame kuni surmani teadma, et ema meie pärast kannatab, ning meie ei või sinna midagi parata, vaid armas jumal üksi, kui ta tahab. Ja seda

pead sa teadma, et sest pole ühti, et ta pole mu päris ema, mina pean teda ikkagi päris emaks, sest teist ema pole mul, ja kui isa teda ükskord südametäiega sauna Mariks sõimas, siis ütlesin ma emale pärast nelja silma all, kui ta nuttis, et, ema, ära nuta, sest isa sõimaku, niipalju kui tahab, aga minule oled sa ainult ema, minule ja kõigile teistele, kes meie siin oleme ja kelle eest sa muretsed ning ennast tööga tapad, ja ei mitte sauna Mari, nagu ütleb isa südametäiega. Ja ma tean, et sest saadik on kodus rasked päevad, kui ma neile kirjutasin, ja sellepärast tahtsingi sind paluda, et sa õige läheks ja vaataks ning isa ja emaga räägiks, kui vaja . . .»

Nõnda kirjutas Andres «Poolamaa põhjast» ja see kiri võttis Indrekult kojusõidu tahtmise nagu peoga, sest ta tõi uuesti elavalt meelde nii palju rasket ja nukrat minevikust, et tundus võimatuna praeguses meeleolus sinna keskele minna.

Sellele lisaks jooksis ühel päeval nagu kulutuli suust suhu: preili Ramilda tulnud koju. Millegipärast hakkasid Indrekul seda sõnumit kuuldes jalad värisema, esiti põlved, siis nagu sääred ja lõpuks isegi reied ja labajalad. Seisad päris rahulikult, aga äkki tunned, kuidas hakkab midagi värisema. Ja ei aita mingisugune vastupanu ega rahustamine, ihuliikmed ei võta sind lihtsalt kuulda, see on kõik.

Indrek puges alltoas eesriide taha ja istus seal oma kastile, kuhu ta jäi tükiks ajaks, toetades selga vastu seina. Kogu see aeg, mis ta seal istus, kangastusid mingisugused sündmused, elamused, näoilmed ja kuuldused nagu mingisugused tuttavad hääled, aga see kõik sündis nii pöörases tempos ja nii uduselt, et kõrvus tekkis paljas kohin ja silmis valus virvendus.

Tigapuu oli Ramildaga rääkinud ja jutustas sellest suure suu ja valju häälega.

«Preili on praegu palju ilusam kui enne,» otsustas ta asjatundlikult. «Kohe näha, et Saksamaalt. Jääb ainult mõneks päevaks, sõidab maale, sügisel vist uuesti Saksamaale, sest siin on igav. Kui minul ülikool seljataga, lähen ka väljamaale ja ei näita siin enam oma nägugi, sest milleks peab haritud inimene kodumaal elama.»

Kui teised selles kahtlesid, sest välissõiduks olevat ju palju raha tarvis, ütles Tigapuu:

«Raha?! Teie räägite rahast! Kui minul on ülikool seljataga, siis võtan rikka naise, ja kui inimesel on rikas naine, on tal siis rahast puudu?»

Sellega olid nähtavasti kõik nõus, sest kõik mõistsid, et kui on rikas naine, siis pole Tigapuu isegi enam vaene. Ja Indrekule näis äkki, et Tigapuu rikas naine pole keegi muu kui Ramilda. Just tema! Sest miks ta muidu ajas Tigapuuga juttu, mitte aga Indrekuga, nagu oleksid mitte sellel, vaid Tigapuul kasti põhjas tassikõrvad. Seda kõike mõelda oli hirmus rumal, aga Indrek ei saanud muidu, kui pidi mõtlema.

Aga siis juhtus nõnda, et preili Ramilda rääkis ka Indrekuga, pealegi veel tüki aega. Ta tuli nimelt alla tuppa härra Maurust otsima, aga leidis juhuslikult Indreku, kes pidas siin valvet, sest kedagi teist polnud seks tunniks võtta.

«See olete ju teie? Ikka siin?» imestas Ramilda ja lähenes Indrekule, nagu tahaks ta temale kätt anda, aga ometi ei andnud, millest Indrekul oli üpris hea meel, sest äkki viskus tal higi üle kogu keha pooridest välja ja käed läksid märjaks. Ramildale higist kätt anda oleks olnud hirmus, aga kätt taskurätikuga kuivatada veel hirmsam, sest Indrekul turgatas siinsamas meelde, et tal on rätik taskus, mis sarnaneb ennem tahvlilapile kui taskurätile.

«Ikka veel,» kohmas Indrek neiule vastuseks, nagu oleks tal häbi, et ta on veel siin.

«Lõikate ikka veel leiba ja murrate tassidel kõrvu, mis?» küsis Ramilda juba lihtsal ja kodusel toonil, nii et Indrekul hakkas äkki palav.

«Pole enam midagi murda, juba kõik murtud,» vastas Indrek, mille peale Ramilda naerma hakkas ja ennatult lauaservale istus.

«Ega siin kedagi ei ole?» küsis ta.

«Kõik on tunnis peale minu,» vastas Indrek.

«Jumal tänatud!» ohkas neiu, nagu pääseks ta mõnest raskest koormast. «Kas olete mind ka mõnikord meelde tuletanud? Mina teid olen. Vööraste keskel hakkas mõnikord igav ja siis ütlesin ma endale: Mõtlen õige kodust ja sealseist inimestest, ja nõnda mõtlesin ka teist. Mis te arvate, olen ma väga muutunud?»

«Nagu oleksite,» lausus Indrek, sest ta ei söandanud rohkem öelda.

«Eks ole? Vanemaks, mis?»

«Ei tea.»

«Kõik kinnitavad, ma olevat uhkeks läind. Aga teate, kui inimestest tahad lahti saada, siis tee end uhkeks. Ma ei

armasta inimesi. Inimene on ainuke loom, keda ma ei armasta. Kui te teaksite, kuis ma olen mõnikord inimestest tüdind. Isast ja tädist ka! Nad kõik veiderdavad ja hiilivad sõnadega oma mõtetest ja tegudest mööda. Minu isa ka, tema veel kõige enam, nii et sa lõpuks ei saa enam maast ega taevast aru. Ja teate, miks ma seda enam ei või kannatada? Nagu hiilivad ja varitsevad inimesed oma sõnadega, samuti hiilib ja varitseb surm. Ja ei tule ometi! Petab ja narrib! Kõiki! Mind ka!»

«Teid ka,» lausus Indrek.

«Mind ka,» kordas neiu ja istus norus peaga lauaserval, külgepidi Indreku poole. «Ma olin tol korral hirmus tüdind, kui see sündis,» pidi ta edasi rääkima, aga äkki pöördus ta Indreku poole küsimusega: «Kas teate, mis on tüdimus? Kas mõistate, mis tähendab, et teile võidakse öelda: Homme tuleb suur õnn, kole suur õnn, nii et te võite puhtast õnnest aru kaotada, aga teie vastate üsna ükskõikselt: Las tuleb pealegi see kole suur õnn, aga minul pole enam ei väikest ega suurt õnne vaja, sest mina tahan surra, mina tahan just praegu surra, sest mina ei usu enam õnne, mis võiks mind veel pisutki õnnelikuks teha. Isegi kui tuleks jumal, see, kes on loonud taeva ja maa seitsme päevaga, ja ütleks sulle: Soovige midagi, ma täidan kõik, siis vastaksid taeva ja maa loojale päris rahulikult: Armas taevane isa, sa oled pisut hiljaks jäänud, ainult ühe päeva oled sa hiljaks jäänud, sest veel eile oli mul hulk soove, aga täna ainult üks — surm. Nõnda oli siis. Aga nemad päästsid mu, minu tahtmise vastu. Õieti oli mul ükskõik. Siis tuli tädi kiri. Ta oli juba ammugi tulnud, aga nemad ei andnud teda mulle kätte. Selles kirjas oli ka teist, mitmes kohas oli teist. Ja kui ma teie nime nägin, tuli mul hea mõte. Ma ütlesin: Oleks härra Paas siin olnud, siis oleksid nad võinud mu hoopis lihtsamalt päästa. Sest teate, mis peaarst minult küsis: et kas minul ei ole mõnda inimest, kellega tunneksin nii-öelda veresugulust, ja kas see inimene ei tahaks mulle pisut oma verest laenuks anda? Nõnda küsis ta. Aga minul ei tulnud ühtegi niisugust inimest siis meelde. Aga kui ma lugesin tädi kirjast teie nime, siis mõtlesin: siin on see inimene. Ja ma uskusin seda siis nii kindlasti. Ja mõtlesin: kui ma veel millalgi peaksin härra Paasiga kokku saama, siis küsin ma temalt tingimata, kas mu oletus, mu usk oli tol korral õige või eksisin ma. Ja

nüüd küsin ma: Aimasin ma õieti või eksisin? Vastake päris otsekoheselt, sest nüüd on see asi juba ammugi mööda ja ma tahan ainult teada, oli mu aimdus kirja lugedes õige või mitte. Ja ärge hiilige sõnadega oma mõtetest mööda, mõistate? Oli mul õigus või ei?»

«Preili, kuidas te ometi võite nõnda küsida?» vastas Indrek.

«Tähendab ma eksisin,» ütles Ramilda ja vaatas Indrekule nukralt silma. Samal ajal laskus ta laualt põrandale, et minna.

«Mitte!» hüüdis Indrek paar sammu neiule järele astudes, kuna tal endal silmad vett täis tõusid, nii et ta enam midagi ei seletanud. «Iseenesestki mõista oleksin ma kõigega nõus olnud. Laske täna või ükskõik millal mu veresooned avada ja võtke sealt nii palju, kui teil vaja, mis seal veel küsida!»

Kui Indrek oli oma pisaraist võitu saanud, seisis Ramilda otse tema ees ja tegi kätega mingisuguseid ebamääraseid liigutusi, nagu mõtleks ta Indrekut puudutada või midagi selletaolist. Aga niipea kui Indreku silmad olid selgunud, kadus neius kõik ebamäärasus ja ta ütles:

«Ma olen nii rõõmus, et ma teis ei eksinud, vähemalt teis mitte. See on nii imeline, kui on keegi, keda täiesti usaldad ja kellele loodad. Kuigi sa kunagi tema abi ei peaks tarvitama, ometi on hea, kui tead, et see abi on olemas. Inimesed usuvad vist sellepärast jumalatki, et neil oleks see viimne abi käepärast. Aga jäägu see ainult meie vahele, nagu need tassikõrvadki, mis me tol korral murdsime. Kuhu te need siis viskasite? Ei mäleta enam? Ongi ükskõik, sest see oli nii meeletu ja rumal. Aga nüüd head päeva, sest tund on varsti läbi. Homme sõidan maale, oma teise tädi juurde, papa arvab, et seal on mu tervisele kasulikum. Temal ja sellel tädil siin pole ju minu tarvis põrmugi aega, neil on ju nende poisid ja poiste supp. Nagu ikka! Nad ütlevad: nüüd oled isegi vana küll, et ise enda eest hoolitseda. Aga seda nad ainult ütlevad, sest tõepoolest peavad nad mind titaks. Ütlevad ja nõnda on nad vastutusest lahti. Aga kui poisid laiali sõidavad, siis võtavad nad mu muidugi käsile — pakivad mu sisse ja viivad sinna tagasi, kust ma omapead plehku pistsin. Aga olgu! Hea, kui nad nõndagi must pisut välja teevad. Kui te teaksite, kui üksinda ma seal olen! See on mõnikord otse hirmus! Vahel oleks mul nagu mõnest

vanast mööblitükist, seinast, toa- või uulitsanurgastki rohkem kui inimestest. Aga seda ütlen ma ainult teile, pidage seda meeles. Olete teie ka midagi selletaolist tundnud? Olete?»

«Kui teie seda nõnda räägite, siis näib, nagu oleksin,» vastas Indrek. «Mina, kui igatsen koju, ei mõtle nii palju inimesi kui asju või kohti: puid, põõsaid, mõnda vana aeda või mulku aia sees, kust oled nii palju üle roninud, kägisevat väravat, mida lugemata hulk kordi oled avanud. Ja teate, preili, meil on väljamäel vanad männid, neid mõtlen ma alati kõigepealt.»

«Aga kas teate, miks see nõnda on?» küsis Ramilda. «Asjad on õiglasemad kui inimesed, sellepärast. Asjad on tõepärasemad. Neil on kindel iseloom, aga inimestel ei ole. Inimestel ei ole midagi. Lahkud täna sõbrast, aga saad homme temaga kokku, siis on ta juba võhivõõras, — niisugused on inimesed. Mina olen ka niisugune, sest minul on ainult tujud ja illusioonid. Just nii: tujud ja illusioonid, neid on mul rikkalikult. Teie ei usu? Oo, teie ei tunne mind! Teie ei tunne mind põrmugi! Minu isa ka ei tunne. Tema tunneb teisi naisi, seda ma tean, nüüd tean ma seda, aga oma tütart ei tunne, sest oma tütar pole ju naine, see on ainult laps. Siiski, võimalik, et ta ainult teeskleb, nagu ei tunneks ta mind. Teda ei või nimelt põrmugi uskuda, sest tema on kõige petlikum inimene ilmas. Tahate, ma jutustan teile ühe loo . . .»

Aga viimane lugu jäi jutustamata, sest kaugelt koridorist kostis kellahelin ja nüüd hakkas kogu maja sumisema nagu peret heitev mesipuu. Ramilda jooksis minema. Ukse vahelt lehvitas ta käega ja naeratas Indrekule. See sündis nii kergelt ja muretult, nagu peaksid nad juba mõne silmapilgu pärast uuesti teineteist kohtama, et edasi lobiseda. Ometi pidi see olema tema viimne naeratus Indrekule, tema viimne käeviibe. See nagu aimas seda, sest muidu poleks ta tundnud nii lootusetut nukrust ja otse kehalist valu rinnas ja muidu poleks sellest nukrusest jätkunud päevadeks ja nädalateks.

XXXI

Sama nukrus oli vististi põhjuseks, et Indrek harjus surnuaial käima. Lausa jumalamuidu, asja ees, teist taga, läks ta

ühel päeval kalmistule ja kõndis seal kaua haudade vahel. Oli nagu pisut kergem, kui nägid neid künkaid, mis on kerkinud üksteise kõrvale nukrusest ja valust, lilli, mis ilutsesid kurbusest ja pisaraist. Oli nagu hea mõelda: terved suured aiad täis lugematuid leinakünkaid, ja ometi käib elu endiselt edasi. Kui võiks äkki koguda kõik need pisarad, mida on nutnud puhkajad ja mida on nutetud nende pärast, ja kui võiks nad korraga mäeveerult voolama panna, siis sünniks ehk kevadine suurvesi, mis uputaks kogu linna ühes tema nutjate ja naerjatega. Ja Indrekul oli hea meel, et linn elab siiski edasi. Tal oli lõpuks iseomagi nukrusest ja valust hea meel, sest ta tundis: nõnda saab ta teiste sarnaseks, nõnda saab ta üldse inimeseks, sest inimene algab valust.

Nii mõnigi kord tabas ta kalmistul peielisi ja läks, kui see suurema inimhulga tõttu oli võimalik, nende sekka, et võtta osa nende leinast. Aga imelikult libises teiste lein temast mööda, nagu oleks tema südamel mõni kaitsevõrk ümber. Aga siis juhtus, et maeti kedagi pikka mustas puusärgis, mille järel ei kõndinud ainustki leinajat. Ainult kaks-kolm meest istus veovoorimehel puusärgi kõrval, jalad ripakil, sest pidi ju ometi keegi olema, kes puusärgi hauda laseb ja mulla peale ajab, ega surnu seda ise tee. Jah, keegi peab ikka olema — mõtles Indrek ja jäi vaatama. On tingimata mõni vaene vanamees — mõtles ta edasi —, kes oli juba ammugi kõigile ainult tüliks. Tingimata mõni vana mees, sest naised ei ole nii pikad. Ja kui oleks noor, milleks siis must puusärk. Pealegi noorel on ikka mõni saatja, ikka mõni, aga vanad lähevad üksi oma pikas kitsas mustas puusärgis. Neile ei ole laiemat vaja, sest liha on luude ümbert juba kadunud, nagu Voitinskil, ainult kondid on järele jäänud ja need mahuvad ka niisugusesse kitsasse puusärki, nagu on see must, kus lamab keegi kollane, kes tuletas enne surma veel rohkem surnut meelde kui nüüd matmisel. Ja kuna Indrek nõnda mõtles ja eemalt vaatas, kui asjalikult ja ükskõikselt mehed haua ääres talitasid, hakkas tal sellest tundmata vanamehest äkki hale meel. Ja ta ei võinud midagi parata, et tal täna silmad enne vett täis tõusid, kui ta õieti märkaski, mis temaga sünnib. Ise mõtles ta: Nüüd võivad nad talle ükskõik kuidas mulla peale ajada — ka teda on leinatud, nii et ta ei või nuriseda.

Mõni seda teab, kui kaua Indrek oleks kalmistu küljes rippunud, kui ta poleks seal kohanud härra Schulzi, oma

endist saksa keele õpetajat, Koopulat. Juba eemalt pani Indrek teda tähele ja pidas endamisi aru, kas vanameest teretada või mitte, sest polnud kindel, kas ta Indrekut veel mäletab ja tunneb. Aga siis välgatas tal peas tema viimane jutuajamine härra Schulzi kodus ja ta isegi ei teadnud, miks ta tema ees mütsi peast kahmas. See äratas vanahärra mõtteist. Ta tundis Indreku kohe ära. Ja nagu oleksid nad vanad sõbrad, sirutas ta temale käe.

«Ei ole teid enam ammugi näinud,» ütles ta. «Viimaks vist siis, kui me kahekesi minu juures vestsime, mäletate? Minu vana isa istus siis kevadise päikese käes ja ootas, et mina ta kodumaale viiksin — Reini äärde, kust me pärit. Aga nüüd puhkab ta siin, see ongi ta Reini äär ja kodumaa.»

Härra Schulz peatus veidikese, nagu kõhkleks ta millegipärast. Siis aga ütles ta:

«Kas te ei tahaks mu isa hauda näha? Pärast võiksime üheskoos linna tagasi minna.»

Ja nagu oleks Indrek juba oma nõusoleku avaldanud, hakkas vanamees minema — väikene, vimmas, vihmavari kepina käes, hallid juuksed tolknesid vana ning võidunud kübara alt. Indrek ei saanud «ei» öelda ja nõnda läks ta kaasa, et lugeda issameiet vanamehe haual, keda ta ainult kord elus oli näinud. Aga talle tundus imelik, et tema loeb palvet keeles, millest hauas puhkajal polnud siin-ilmas vähematki aimu, ja nõnda jättis ta lugemise, teeskles ainult, nagu ta loeks.

«Jah, siin on see tema Reini-äärne,» algas härra Schulz pärast palve lugemist. Rein oli mu isa viimne elu-unistus ja mina pidin selle unistuse teostama. Ma vist rääkisin teile, kui tõite mulle härra Mauruse kirja. Aga pidage meeles, mis mina teile ütlen: Kui teil kunagi elus on mõni suur unistus, siis teostage ta ise, ja kui te seda ise ei suuda, siis loobuge, alistuge, aga ärge lootke teistele. Ärge lootke ei vennale ega pojale, õest või tütrest rääkimata. Minu isa lootis minule, noh, ja mis ta sai? Veel surisängil valetas poeg talle: ta tõotas oma isa korjuse viia Reini äärde, jah, seda tõotas ta. Ja see poeg olen mina. Ma valetasin, sest ma tahtsin, et isa sureks rahulikult ja rõõmsalt, et tal oleks õnnelik surm. Ja mis teie arvate, tegin ma hästi?»

«Minu arvates küll, härra Schulz,» vastas Indrek.

«Arvate seda tõesti?» usutas vanamees.
«Tõesti!» kinnitas Indrek.
«Mina ise arvasin alguses sedasama,» rääkis vanahärra, «aga pärast lõin kahtlema. Lõin kahtlema siis, kui nägin, et lilled hakkasid isa haual õitsema. Ma küsisin endalt: Oli mu vale isale tõesti armastuse vale või ainult peidetud egoism? Mul oli ehk raske näha palvet ja etteheidet isa silmis, ja et sellest raskusest pääseda, valetasin ma, et aga iseendal oleks kergem. Isa saatus jättis mu ehk hoopis ükskõikseks, sest ma mõtlesin: tema sureb varsti niikuinii, mis temast. See on esimeseks. Ja teiseks: Isegi kui minu vale oleks olnud puht armastuse vale, ka siis poleks mul olnud õigust teda kasutada. Miks? Aga sellepärast, et maailmas on midagi suuremat, kõrgemat ja pühamat, kui on surija lohutamine, kuigi see surija oleks sinu oma isa, ema, poeg, tütar või naine. Jah, isegi kui surija oleks su armuke — vabandage, et ma seda ütlen, sest teie olete alles liiga noor, et sellest aru saada — jah, kui ta oleks su armuke, kelle pärast oled teinud õnnetuks oma naise ja lapsed ning ka iseenda, isegi teda ei tohiks surisängil lohutada valega. Sest inimene, tema elu ja valud ning vaevad siin maa peal on juhuslikud, üürikesed, vale aga on igavene, pole ju vale midagi muud kui kummuli kallatud tõde. Mõistate? Tõde on igavene! Tõde kui niisugune, tõde iseeneses. Sellepärast ei või juhusliku ja üürikese asja pärast eksida igavese vastu. Ma selgitan oma mõtte näitega. Jällegi ütlen ma: See näide pole teile päris kohane, aga ma toon ta siiski, sest meie jälgime tõde — see vabandab. Nimelt: mis oleks, kui selguks kuidagi imelikul viisil — ma ei ütle, et selgub, vaid ma ainult oletan näiteks —, et kui selguks millalgi, et meie viimselpäeval koguni mitte üles ei tõuse, s. o. et pole üldse liha ülestõusmist, kohtumõistmist ega midagi, vaid on ainult kalmud, nagu need siin, ja on mädanemine ja mullakssaamine ning see ongi see liha ülestõusmine, nagu tõusevad need lilled siin, kui neid hoolikalt kasta. Ja kui see nõnda selguks, mis oleks siis jumalasõna? See oleks vale. Jumalasõna oleks vale, mõistate? Jumalgi ei oleks enam tõde! Aga inimene võib ju aru kaotada, kui ta mõtleb, et ka jumal valetab, tõeallikas valetab. Mis sellest järgneb? Ainult üks: Kui ka jumal võib valetada, siis on inimene see ainuke olevus, kes ei tohi kunagi valetada, ei milgi tingimusel, sest keegi peab ometi ilmas olema, kes võit-

leb tõe eest. See oli teiseks. Ja nüüd kolmandaks: Kust meie teame, et surija teadvus muutub surmas teadvusetuseks? Aga mis siis, kui on neil õigus, kes ütlevad, et teadvus elab edasi, ainult meie ei oska temaga tänapäev veel ühendusse astuda. Ühe sõnaga — surnute ja elavate teadvuse vahel pole kontakti. Aga see võidakse leida kui mitte täna, siis homme, sest ilmas leiutatakse kõiki asju, miks siis mitte seda kontakti! Ja mis sünnib siis? Siis tuleb minu surnud isa ja ütleb mulle: «Poeg, miks sa mulle tol korral valetasid?» Mis pean mina kui aus inimene temale vastama? Ja mõtelge ometi, et mind maetakse ehk siiasamasse, tema kõrvale ja ma laman siin aastad, aastasajad, aastatuhanded, võib-olla lamame kõrvuti siin miljonid aastad ja minu isa ei teegi muud, kui aga küsib: «Poeg, miks sa valetasid mulle?» Mis te arvate, mis oleks jumal teinud, jumal, kes peab olema igavene tõde, kes aga võib olla ka vale, mis ta oleks teinud, kui tema poeg oleks talle valetanud? Kui ta oleks tõotanud näiteks maailma lunastada ja poleks seda ometi teinud, vaid oleks lihtsalt öelnud: «Isa, ma lubasin küll, aga nüüd olen ma järele mõelnud ja sellepärast võta mind niisama taeva tagasi.» Mis oleks jumal niisugusel korral teinud? Mis te arvate? Mina ütlen, mis: Ta oleks oma poja alla põrguauku heitnud, seda oleks ta teinud, sinnasamasse, kus istub tema esimene poeg.» Härra Schulz pistis oma suu otse Indreku juurde ja rääkis viimased sõnad tasa ja saladuslikult, nagu võiks jumal ise tema sõnu muidu kuulda. «Jah, sinna oleks ta tema heitnud, tema venna juurde, sest ka kurat on jumala poeg, pange seda tähele, kurat on jumala esimene, jumala vanim poeg. Isa saatis ta maailma, et ta selle lunastaks, aga tema ei teinud seda, lubas, aga ei pidanud oma lubadust, valetas oma igavesele isale ja nõnda läks ta sinna, kus ta on tänapäevani. Sest on ju võimatu, et jumal katsus maailma lunastada esimest korda alles paari tuhande aasta eest, kuna ju maailm on nii vana, palju vanem kui lunastus. Tähendab: kurat oli esimene, kelle läbi jumal katsus maailma lunastada, aga nüüd ootab seesama vaene kurat ise lunastust. Ja pange tähele: ei ole kasu inimese lunastusest, ei ole mõtet tema lunastamisel, kui on kurat lunastamata, sest kõik ilm peab lunastatama. Aga kes lunastab kuradi? Jumala teine poeg lunastas inimese, — aga kes kuradi, selle esimese poja? Jumal ise ei või seda teha, sest tema sõna ja nõu on muutmatu. Aga kes siis teeb, mis te

arvate? Inimene, ainuüksi inimene võib kuradi lunastada ja siis tuleb viimnepäev, mitte enne. Aga kus on see inimene, kes võib lunastada kuradi? Teen seda mina või teete teie seda? Tahate teie kuradi lunastamise enda peale võtta? Ei? Mina ka mitte. Ja pange tähele: seda ei tee üldse igapäevane inimene, nagu mina või teie. Seda ei tee ka viimasel ajal moodi läinud üliinimene, sest see on farss ja humbug. Mõistate? Farss ja humbug! Nietzsche on keeleline köietantsija ning mõtteline taskukunstnik, ei muud midagi. Kuradi peab lunastama inimene kui niisugune, *der Mensch an und für sich*, mõistate? Inimene kui idee. Tema otsib ja leiab igavese tõe, mis on ometi kuskil olemas — muidu poleks meil ju tema ideed, tema mõistetki. Ja kui inimene leiutab selle igavese ja paratamatu tõe, siis on kurat *eo ipso* lunastatud, sest tema on ju ürgvale ise — maailma lunastusest sündinud vale. Siit aga järgneb, et inimene ei tohi milgi tingimusel valetada. Inimene peab ikka ja alati kasvatama tõde, tõde ja veel kord tõde, et võiks viimaks ometi sündida see paratamatu ürgtõde, mis lunastab kuradi, selle ainukese neetu maailmas. Aga vähe on neid, kes seda mõistavad, peale minu ei kedagi. Hiljuti ei mõistnud minagi seda, sest muidu poleks ma oma isale valetanud. Ja kas aimate nüüd, mis on need kalmud kui niisugused siin üksteise kõrval? Need on vale virnad, üks virn teise kõrval, sest ei puhka siin kalmistul ainustki, kes poleks ise valetanud kellegi surisängil või kellele poleks valetatud sealsamas. Igal pool ainult vale, vale ja vale. Hirmus! Aga veel hirmsam tuleb.» Kõneleja lähendas oma nagu palavikus kilavad silmad Indreku omile ja ütles saladuslikult: «Meid endid ootab sama vale. Isegi surisängil ei kuule me tõtt. Mõistate? Kui te ka jumala keeli paluksite kordki kuulda puhast, alasti tõtt, siis ei kuule teie palvet keegi. Isegi jumalasulane valetab igal surisängil, isegi tema. Ja jumal laseb seda sündida. Aga mis on siis inimene, kui temale nõnda valetatakse ja kui tema ise nõnda valetab? Mis ta on? Kelle nägu ta on? Inimene on kuradi nägu, mitte jumala, üsna kuradi nägu, minagi olen kuradi nägu . . .»

Kõneleja pööras oma silmad haudade poole, nagu räägiks ta neile. Indrek vaatles teda tüki aega kõrvalt: kõhetu, kühmus pihaga, pisikese peaga, kongis ninaga, paljust rääkimisest lõtvunud suuga ja karvaste tohletanud palgetega, kilavate silmadega — niisugune oli see kuradi näo järgi loodud ini-

mene. Aga kui Indrek teda nõnda vaatles, viirastus tal äkki midagi kaugest minevikust. Midagi selletaolist oleks ta nagu kusagil mujal näinud. Õige! Just nii! Selletaoline oli see Pearu koer, keda isa kerisel särisevate vorstide lõhnas jõuluõhtul armetult peksis ja ahjuhargiga veetünni vajutas ja kes surmahädas tagakambris lauale hüppas, kus ta jättis musta jälje avatud palveraamatus Immaanuelile. See jälg peab küll praegugi seal olema — mõtles Indrek, ja äkki hakkas tal sest ammu surnud karvasest koerast kahju, sest ta arvas veel praegu nägevat tema kilavaid silmi pimedast nurgast tünnide vahelt. Härdal meelel tõusis ta istmelt, et jumalaga jätta, sest ta ei võinud enam näha ega kuulda seda vanameest, kes tuletas talle meelde vorstide lõhna ja vaeseomaks pekstud koera. Aga härra Schulz ei pannud teda tähele; tema kõneles kalmudele, neile vale virnadele, ning Indrek astus katseks mõne sammu, et kas kõneleja ehk nõnda temast välja teeb. Aga kui ka see kõneleja ükskõikseks jättis, lahkus Indrek sõna lausumata tasakesi, ja siitmaalt oli äkki kalmistu võlu kui peoga võetud, ilma et ta isegi oleks osanud õieti seletada, miks.

Aga nukrus ja igatsus jäid. Need saatsid teda kogu kevade ja aitasid selleks kaasa, et ta suveks kuhugi ei sõitnud — salajases lootuses muidugi, et ehk õnnestub siin veel kord kohata Ramildat. Ometi lootis ta tühja, sest see sõitis pärast õppetöö lõppu peagi välismaale tagasi, ilma et oleks oma jalga tolmusesse linna toonud.

Suvi oli põuane ja palav. Päike tõusis punasena ja loojus samasugusena, nagu oleks ta kogu oma helendava kuumuse kallanud maakerale, mida ümbritses suitsutomuna seisev tolmupilv. Päevad otsa hoiti aknaluugid kinni, et päike ei pääseks tubadesse, aga ööselgi oli raske neid avada, sest õhk oli ka siis lämmatav: kui päike kadus, hõõgusid majaseinad ja nagu tänavakividki tema asemel.

Indrek istus nagu minevalgi suvel vahetevahel põhukuuris õlekool, kus polnud midagi muutunud, nagu oleks maailmas kogu aasta kõik paigal püsinud. Kirju kass varitses endiselt hiiri ja Tiina koperdas oma karkudega laudseina taga, kust ta puges Indreku juurde kuuri. Temal on ikka midagi uudist, mida peab jutustama, eriti on tal uudist Molli suhtes, sest ta arvab, et see võiks Indrekut huvitada.

«Molli õmbleb omale nüüd uusi särka,» räägib ta Indrekule. «Teeb hästi uhked — tikandused, pitsid ja kõik. Riie

on valge-valge ja peenike nagu siid; enne olid tal kollasest, see peab kauem vastu. Kui sa tahad, ma näitan sulle, kui valge ja peenike. Ta peidab nad küll kummuti, kui ise ära läheb, aga mina tean, kus võti. Nii et kui tahad, ma näitan. Ema ütleb, et temal on ainult siis niisuksed särgid olnd, kui isa elas ja nemad olid alles rikkad. Mind siis veel ei olndki — ütleb ema. Kui mina tulin, siis olid juba vaesed, nii et mina olen vaese rahva laps. Aga Molli sündis siis. Mina teen omale seisusekohased särgid — ütleb Molli, ja ema ütleb, et meie saame Molli läbi ka seisusekohaseks. Aga see ei meeldi Mollile, et meie ka, tema tahab üksi olla seisusekohane. Teil pole ju õiget särkigi seljas — ütleb ta minule ja emale —, mis seisusekohane teie olete! Ja ega ma olegi, kui tahad, vaata.» Tiina tõstis oma kleidikese üles ja näitas Indrekule, mis kattis tema armetut keha. Siis ütles ta: «Nüüd sa tead, mis on minu seisus; aga tule, ma näitan sulle ka Molli seisust, et sa teaksid. Tule, kodus pole ju kedagi ja võtit ma tean.»

Tiina tahtis maksku mis maksab Indrekule näidata Molli «seisust», nagu ta ütles, aga Indrek ei tahtnud seda näha. See tõi nende vahele lahkheli, sest Tiina ei saanud kuidagi aru, miks Indrek ei taha Molli uusi särke näha, kui tema, Tiina, teab, kus on võti. Aga Indrekul oli nende särkidega oma asi, millest ta ei lausunud Tiinale sõnagi. Tema imestas nimelt endamisi: Kodu oli tal õega olnud kokkupõrge särkide pärast, täna läks ta nende tõttu Tiinaga vastamisi ja ka see aknast allahüppamine sündis ainult särgi pärast — see sealt sõber Metslangi juurest. Jah, nüüd teab Indrek, et kõik sündis ainult särgi pärast, mis kattis selle õlgu ja rinda, kes puges tema kurgu alla. See paljas särk oli teda millegipärast riivanud ja sellepärast hüppas ta nii valusasti kividele. Alles täna tuli Indrek õigele mõttele, õigele seletusele.

Aga ka Ramildal pidi ju särk olema, pidi ju. Imelik, et Indrekul kunagi tänini seda mõtet pole tulnud. Õieti pole tal seda mõtet praegugi, ta ainult sunnib ennast sellest mõtlema. Ramilda on Indrekule nagu mõni ilus kuju, mis ei vajagi katet. Ramilda oleks nagu pilt, mida ta nägi näitusel: tühi liivakõrb helendavalt punase taeva all ja kuskil pleegivad valged luud — muud ei midagi. Või see teine pilt: pikk, pisut kookus üksik puu, lehetops ladvas, kummardub madalate põõsaste üle. Aga kõrgel ülal keerleb kotkas ja vahib alla

põõsastikku, nagu peaks seal midagi olema. Taevas sininesinine. Niisugune on Ramilda ja sellepärast ei tule Indrekul kunagi mõttesse, et tal on särk seljas või missugune see on.

XXXII

Kui viimane pääsukesepesa oli poegadest tühi, siis hakkas sügis tulema, siis julges ta tulla, enne mitte. Kuuris istus siis kirju kass üksinda ja valvas hiiri, kes jäid ühes kassiga talveks siia, sest neil polnud tiibu, et lennata kaugele soojale maale.

Algas uus õppeaasta. Algas tegemine ja toimetamine, algas askeldamine — hommikust õhtuni, vahel ka õhtust hommikuni, nagu oleks suure ähmiga vahetatud öö ja päev. Uksekell aina kõlises ja kõlises, nagu oleks kuskilt temasse elektrit lastud. Aga elektrit ei olnud, tulid ainult endised õpilased rändlindudena tagasi ja tõid kaasa suure hulga uusi.

Juba mõni nädal varem oli saabunud härra Miilinõmm, asutise endine õpilane, kes oli käinud Saksamaal ennast täiendamas. Tema polnud küll Maurusegi juures täiesti lõpetanud, aga Saksamaa oli niisugune maa, et seal võis ennast ikkagi täiendada. Sõidad ainult sinna ja küllap juba leiad, kus, kuidas ja milles ennast täiendama hakkad, ning nõnda täiendadki ja tuled alles siis kodumaale tagasi, nagu praegu härra Miilinõmm. Sinna minnes kandis ta lauku pahemal silmal, aga täiendatult tagasi tulles soeb ta oma ilusad pruunid juuksed otse üle pea. Nõnda seisavad nad pisut kohevil ja lasevad ühes pügatud habemega näo palju pikemana ja kitsamana paista, kui ta Miilinõmmel tõepoolest on. See näolaad peab tõestama kõigile, ka Miilinõmmele endale, et tema on Saksamaalt tulles dolihokefaalsem kui sinna minnes. Õige eurooplane on aga ikka dolihokefaalne, nagu arvab Miilinõmm, mitte brahhükefaalne. Selle oma arvamusega tuli nüüd Miilinõmm Mauruse juurde tagasi, et sündsa ja soodsa koha leidmiseni siin midagi teha, mis annaks igapäevast leiba, sest Mauruse asutises leidus täiendatud meestele ikka midagi igapäevase leiva teenimiseks.

Elama asus Miilinõmm Kooviga ühte tuppa, sest eraldi vaba ruumi ei leidunud. Nemad mõlemad olid vaiksed ja rahulikud inimesed ja sellepärast arvasid nad ise kui ka härra

Maurus, et nemad sobivad hästi. Imelikul viisil muutus aga selle kahe vaikse ja rahuliku mehe kõnelus algusest peale kohe väga elavaks, võiks öelda, peaaegu ägedaks, nagu kipuksid nad tülli. Aga tülitsemiseks polnud neil vähematki põhjust. Nemad lahendasid isekeskis ainult ühte või teist teaduslikku küsimust, see oli kõik. Miilinõmm oli nimelt värskelt täis pumbatud Marxi ja Nietzschet, kumba just rohkem, seda ei tea, aga üks oli kindel, et mõlemat hea voos. Ent kui inimesel midagi on, siis tahaks ta, et ka teised teaksid, mis tal on. Selle inimliku nõrkuse tagajärjena tekkisidki need elavad kõnelused Miilinõmme ja Koovi vahel, mis tundusid peaaegu tülidena. Koovil nimelt ei olnud õiget arusaamist ei marksismist ega üliinimesest. Tema arvates olid need antipoodid, aga Miilinõmme silmis tingis üks teise. Et olla õige marksist või kristlanegi, selleks pidi kõigepealt olema üliinimene.

«Juba kaks tuhat aastat veerime Kristuse sõnu, aga ega sa ometi arva, et Euroopas või mõnes muus ilmajaos leiduks mõni kristlane!» hüüdis Miilinõmm. «Enne kui eurooplane saab kristlaseks, peab ta saama üliinimeseks, sest kristlane olla pole põrmugi kergem, kui saada marksistlaseks. Tähendab: esteks üliinimene, siis kristlane ja marksistlane või ka tagurpidi, ükskõik. Külva üliinimene, kasvab kristlane, mis ongi uus üliinimene; külva kristlane, kasvab marksistlane, mis ongi uus kristlane, mis on üliinimene. Nii on see lühidalt ja filosoofiliselt. *Negation der Negation* . . .[1] Seeme, kõrs, uus seeme. Üliinimene eitab inimese, oma seemne, kristlane eitab üliinimese, oma kõrre, marksist eitab kristlase või ka tagurpidi. Selge, mis? Juba Kristus taipas seda, kui ta ütles: kes ei sünni veest ja vaimust jne. Mis see tähendab? Üliinimest, ei muud midagi. Enne pead sündima veest ja vaimust, alles siis . . .»

«Enne ei midagi, siis saab midagi,» naeris Koovi vahele.

«See ei kuulu siia, see on hoopis teine kategorii,» vastas Miilinõmm. «Inimene ometi on ju midagi. Või ei ole sinu arvates?»

«Sedasama võid küsida jumalast,» vastas Koovi.

«Palun jumalat mitte inimesega vahetada!» hüüdis Miilinõmm.

[1] L: *negatsioon där negatsioon*, 'eituse eitus' (saksa k.). — *Toim.*

«Miks mitte?» küsis Koovi. «Kust sina tead, kumb kummagi on loonud.»

«Kellel on tähtis seda teada?» küsis Miilinõmm omakorda. «Kana või muna, muna või kana. Ükskõik, kumb kumma on loonud, ainult et lõpuks loodu tapab looja. Kui jumal on, näiteks, loonud inimese, siis tapab viimane inimene jumala. Mõistad? Filosoofiliselt muidugi! Kui kustub inimese ettekujutus, siis pole ka enam jumalat, olgu maailm — *Weltall*[1] — nii avar kui tahes.»

«Tähendab, kui pole inimest, siis pole ka maailma, mis?» küsis Koovi.

«Kuis nii?!» karjus Miilinõmm kõigest kõrist, sest just niisugused totrad küsimused tegidki alati kõne kõvaks, hääle valjuks ja tooni ägedaks, nii et süüdi polnudki tõepoolest ei Marx ega Nietzsche, vaid Koovi oma küsimustega. «Maailm on fakt, aga jumal ei ole.»

«Kust sina tead, et maailm on fakt?» küsis Koovi jällegi. «Aga mis siis, kui maailm on samuti inimese peaaju sünnitus nagu jumalgi? Kui ta on nagu matemaatika ja muusika, mis? Või arvad sa, et kalkunil ja vihmaussil on sama maailm nagu meilgi? On ehk niisuguseid olevusi, kes tunnevad meie maakera mitte kui midagi kindlat ja kõva, vaid nagu mingisugust tühja kohta ilmaruumis? Näiteks see loom või asjamees, mida nimetame elektriks, tema tunneb ju umbes nõnda. Õhk on temale nii kõva, et annab sädemeid, nagu oleks ta mõni tulekivi, aga raudtraat oleks nagu auk, mis puuritud sellesse kõvasse ainesse, mida meie hingame. Eks ole nõnda?»

«Ega siis inimene ei mõtle ometi kõigi võimalikkude maailmade üle järele; teda huvitab ainult see, mis kuulub temale ja mida taipab tema. Hobusel võib olla oma maailm ja oma jumal, aga sellega pole meil asja, sest meie oleme inimesed. Sellepärast jääb minu sõna maksma: maailm on fakt, jumal mitte. Maailm purskab Vesuuvil tuld, aga jumal ei purska.»

«Kust sina seda tead?» küsis Koovi ikka uuesti. «Aga mis siis, kui see ongi jumal, kes Vesuuvil tuld purskab? Mis? On keegi kraatrist all käinud vaatamas, kes seal purskab?»

«Sinuga on mõtteta tõsiselt rääkida,» ütles Miilinõmm nüüd. «Sina teed kõik proosaks ja labaseks naljaks. Tun-

---

[1] Universum, kogumaailm (saksa k.). — *Toim.*

ned äkki, et oled kodumaal, kus vaieldakse majanduse ja aadete üle. Aated, aina aated, aga sealsamas põllumeesteseltsid, pulliühisused, sordiparandused, kunstsõnniku soovitused.»

Sellega Miilinõmm lõpetaski täna, sest ta oli sattunud kodumaalisele ainele, aga kodumaa ained tundusid temale liiga kitsaste ja tühistena ja nad ei võimaldanud ega ergutanud ei mõttelendu ega unistusi. Aga Miilinõmm armastas unistada, eriti teaduslikult ja filosoofiliselt. Temal oli nii imeline mõelda ja öelda:

«Küll on kahju, et me ei ela mõni tuhat aastat hiljem, siis oleks üliinimene juba maailmas. Huvitav, mis ta küll tegema hakkab, kui ta tuleb? Hakkab ta ehk kirjanikuks või filosoofiks, luuletajaks või teadlaseks? Oleks mina üliinimene, mina hakkaks tingimata teadlaseks ja otsustaks kõik küsimused, et oleks teadusel ükskord piir ja eesmärk käes. Marksismus, darvinismus, lamarkismus, niitšeismus, kantismus oma *Ding an sich*'iga[1] — kõik otsustaks ühe hoobiga, et näeks, mis see vaene inimene küll teeb, kui kõik on otsustatud.»

«Ennem võta rikas naine ja ela niisama,» lausus Koovi nõuandvalt. See oli piste Miilinõmme pessa, sest tema oli ju arvamusel, et ükski enamvähem arukas inimene ei tee siin ilmas tööd, vaid jätab selle teiste mureks. Arukas inimene pärib, võidab või kosib kuskilt suure varanduse ja elab sellest.

«Miks siis kohe rikas naine?» küsis Miilinõmm, nagu ei saaks ta millestki aru. «Ta võib ju raha muidugi saada. Hakkab või äri ajama, muidugi mõnda suurt äri, nii-öelda üliäri, kaupleb kalliste nahkadega, elevandiluuga, jaanalinnusulgedega, oopiumiga või orjadega, koondab kõik oma kätte ning määrab siis nii kõrged hinnad, nagu süda kutsub.»

«Aga kuis jääb siis marksismusega?» küsis Koovi pilkavalt.

«Küll oled sina õel inimene,» ütles Miilinõmm nüüd. «Mina fantaseerin, aga sina muudkui torgid, muudkui pistad, kord naisega, kord marksismusega.»

«See'p see ongi, et sa ainult fantaseerid,» rääkis Koovi «Fantaseerid sellest, mis ei tule võib-olla kunagi. Sest võib-olla ei tule üliinimest ega marksismust, nagu pole tulnud kristlustki; inimene ainult räägib, et poleks vaja midagi teha.

---

[1] „Asjaga iseeneses", mille all Kant mõtles asja tõelist olemust, mis olevat mittetunnetatav. — *Toim.*

Kristusest oleme rääkinud oma kaks tuhat aastat, nagu sa ise alati ütled, ja et see hakkab juba tüütama, siis räägime sotsialismusest teine kaks tuhat aastat, nii et neli tuhat aastat ilusasti edasi aetud. On see kasulik või ei ole, mis? Mina arvan — väga kasulik. Sest pane tähele: Kristus oli juut, Ristija Johannes oli juut ja ka Marx oli juut, nagu tema apostel Lasalle'gi. Kristuse armuõpetus seisis selles, et hulka õpetada vahtima taeva poole, sest muidu poleks võinud isandad nii rahulikult tema leivakoti kallal nosida. Aga mis siis, kui marksismus on samaks otstarbeks mõeldud? Taevas ei tõmmanud enam, sest ta oli liiga kõrgel ja kaugel, sellepärast leidiski teine juut marksismuse, mis pole enam taevas, vaid siinsamas maa peal: oodake ainult veel kaks tuhat aastat, siis on kõik koondunud, siis on organisatsioon loodud ning siis läheb leivakotisuu ka vaese mehe ees lahti. Kena, mis?»

«Aga mis sa arvad, kui marksismus ka ära tüütab, mis tuleb siis? Ja kas jällegi mõne juudi poolt? Juba kolmat korda?»

Muidugi ei teadnud Koovi neile küsimustele vastata ja sellepärast fantaseeris Miilinõmm ise nõnda:

«Midagi tuleb tingimata. Inimene on niisugune loom, et otsib troosti. Teised loomad elavad muidu, aga tema ei ela. Kui mõelda ainult seda röövlit seal ristisambas Jeesuse kõrval! Röövib, aga muidu surra ei oska, kui otsib troosti, tahab taeva. Oled sa midagi hullemat ja rumalamat kuulnud? Oskad sa midagi alandavamat inimese kohta välja mõelda? Sellest näeb, kui vilets on inimene ja kui väga on tarvis üliinimest. Sest kui oled eland röövlina, siis sure ka röövlina — nõnda on kord ja kohus. Aga mitte nõnda, et teisi surmad, aga kui omal surm silma ees, siis kohe pirr lahti. Ühe sõnaga — laske lapsukesed jne. Memm, mitte inimene! Ptüi!»

Miilinõmm sülitas kõigest südamest, nii väga põlgas ta sel silmapilgul inimest ja ihkas üliinimest.

Aga härra Maurusele ei meeldinud, et tema «ausate ja kõrralikkude» poiste kuuldes põlati inimest ning kiideti üliinimest. Sellepärast käis ta härrasid palumas, et need oma teaduslikud probleemid katsuksid lahendada vaiksemalt. Kuid Miilinõmm ei võinud oma küünalt vaka alla panna, nagu ta ise ütles; mis siis sest kasu, et ta käis Saksamaal oma haridust täiendamas. Ja sellepärast pidi kõik tulema, nagu ta lõpuks tuligi.

«Te olete kuulnud seda inemist,» seletas Maurus poistele. «Tema räägib ainult Marxist ja üliinemisest, nagu poleks tal enam midagi muud rääkida. Aga mis on meil tegemist üliinemisega? Milleks rääkida nii palju asjast, mida keegi pole näind ja võib-olla ei näegi! On ta pikk või lühike, kõhn või paks? Keegi ei tea, härra Miilinõmm ise ka ei tea, sest ka Saksamaal pole üliinemisi. Isegi Venemaal ei ole. See on ükskord suur maa, et kusagil nurgas võiks sündida üliinemine, aga ei sünni. Seal sündis hiljuti kahe või isegi kolme peaga vasikas, aga üliinemist ei sünni. Ja kas teate, kes ta välja mõtles? Üks sakslane, kes põdes halba ja roppu haigust, ja kui hakkas sellest haigusest hulluks minema, siis mõtleski üliinemise välja. Aga miks räägib härra Miilinõmm temast? On temal ka halb ja ropp haigus? Ei ole, sest tema käib teiega ühes saunas, nagu üks kõrralik eesti mees käima peab, ja temal ei ole midagi. On ta hull? Ei, veel ta ei ole. Tahab ta hulluks minna? Kas on keegi kuulnud, et härra Miilinõmm tahab hulluks minna? Ei ole? Keegi ei ole? Aga härra Maurus teab, mida Miilinõmm tahab: Tema tahab Siberi minna, mitte meie Siberi, vaid sinna teise, mis on üle Uraali. Aga tema ei taha üksi, vaid tahab meid ka; selleks räägib ta üliinemisest ja marksismusest. Sest marksismus ja sotsialismus ja sotsialistid saadetakse Siberi. Aga sotsialisti võtab Siberis külm. Nelikümmend kraadi! Veel rohkem! Viiskümmend! Veelgi rohkem! Mis aitab seal sotsialismus, kus on kuuskümmend kraadi. Sellepärast hoiame endid! Las härra Miilinõmm läheb Siberi, meie lähme parem hullumajja, kus on üliinemine.»

Härra Maurus naeris. Aga sel silmapilgul kõlises uksekell ja sisse astus käskjalg, kes tõi Miilinõmmele mingisuguse raamatu, mille see oli Saksamaalt tellinud.

«Mis raamat see on?» küsis härra Maurus käskjalalt.

«Ma ei tea,» vastas see.

«Kuidas? Teie ei tea, mida te laiali kannate?» imestas härra Maurus etteheitvalt.

Käskjalg võttis saatelehe ja luges kuuldavalt:

«Sotsioloogia.»

See sõna pistis härra Maurust nagu nõelaga.

«Mis see oli?» küsis ta.

«Sotsioloogia,» kordas mees.

«See raamat viige tagasi,» ütles härra Maurus. «Võtke ta kohe kaasa!»
«Miks, härra direktor?» küsis mees.
«Mitte küsida, kui härra Maurus käsib. Võtke oma raamat!»
«Härra Maurus, ma olen teenistuses ja mina pean...»
«Teie peate selle raamatu tagasi viima.»
«Aga härra Miilinõmm elab ju siin?» küsis käskjalg.
«See pole teie asi,» kärgatas härra Maurus. «Võtke oma raamat!»
Aga mees jättis selle lauale ning põgenes uksest, nagu oleksid tal kiusajad kannul. Härra Maurus jooksis talle küll välisuksele järele ja kutsus teda tagasi, kuna hilissügisene külm vihm peksis talle vastu silmi, aga mees läks, nagu oleks ta äkki kurdiks ja tummaks jäänud.
Härra Maurus jooksis tuppa tagasi ja hüüdis:
«Paas! Ruttu sirm ja viige see raamat kauplusse tagasi!»
«Mul ei ole sirmi,» vastas Indrek.
«Mis see siis tähendab? Vihma sajab ja teil ei ole sirmi. Miks ei ole?»
«Pole ostnud,» ütles Indrek.
«Nii on see ikka,» pahandas direktor. «Kui härra Maurusel on midagi vaja, siis teil ei ole. Kel on sirm?»
Aga ühelgi ei olnud, või kuigi oli, siis oli see kellelegi antud.
«Ma lähen niisama,» ütles Indrek, «panen palitu alla.»
«Minge ostke sirm,» ütles härra Maurus natukese aja pärast ja hakkas taskust raha otsima. Õnnetuseks ei leidunud seal nõutavat summat, seepärast küsis ta: «Kel on raha? Kes võib härra Maurusele laenata? Ruttu, härra Maurusel pole aega oodata.»
Aga kellelgi ei olnud raha, või kui oligi, siis ei tahetud seda näidata. Ülalt raha minna tooma, selleks ei jätkunud härra Maurusel praegu aega; sellepärast ütles ta:
«Siis andke mulle paberit ja sulge. Või ei ole ka seda härra Mauruse majas? Sirmi ei ole, raha ei ole, paberit ei ole, sulge ei ole, tinti ei ole, midagi ei ole.»
Aga ei, paberit leidus. Ilmus ümbrikki. Kuid seda polnud vaja. Härra Maurus käristas paberilehe küljest kolmenurgelise tüki, kritseldas sinna saksa keeles peale: «Üks vihmavari härra Maurusele. Odav ja hea. Ma ootan. Härra Mau-

rus», murdis ta mitutpidi kokku ja andis siis Indreku kätte.

«Hoidke peos ja peo pistke tasku, siis ei saa märjaks,» ütles ta. «Ning jooske, näidake, et ometi ükski kõrd on teie pikist jalgest kasu. Sirmi mitte lahti teha, härra Maurus ise tahab proovida!» Viimased sõnad hüüti välisukselt järele.

Vihmavarjuga tagasi tulles jõudis Indrek Miilinõmmele kodu ukse all järele ja astus temaga üheskoos sisse. Miilinõmme nähes unustas härra Maurus vihmavarju hoopis ja kargas kohe Miilinõmme kallale.

«Mis see on?» küsis ta sellelt ja näitas raamatule laual.

«Raamat,» vastas Miilinõmm ja võttis selle, et vaadata.

«Mis raamat see on?» jätkas härra Maurus oma juurdlust ametliku näoilmega.

«See on «Sotsioloogia»,» vastas Miilinõmm.

«Kes lubas teid niisuguseid raamatuid härra Mauruse majja tellida?»

«Selleks ei olegi ju luba tarvis,» ütles Miilinõmm. «See ei ole ju mõni keelatud raamat.»

«See inemine ei oska saksa keelt,» ütles härra Maurus nüüd poistele eesti keeli. «Tema on Saksamaal oma haridust täiendanud, aga saksa keelt ta ei mõista. Härra Maurus küsib lühidalt ja selgelt: kes lubas tellida? Aga tema vastab: see pole keelatud.»

Sellest tundis Miilinõmm end haavatuna ja ütles ka eesti keeli:

«Härra Maurus, mis teie minust õieti tahate?»

«Mina tahan teilt lühikest ja selget vastust: kes lubas tellida minu majja niisukese raamatu? On see selgesti küsitud?»

«On küll,» vastas Miilinõmm.

«Siis vastake sama selgelt: kes lubas?»

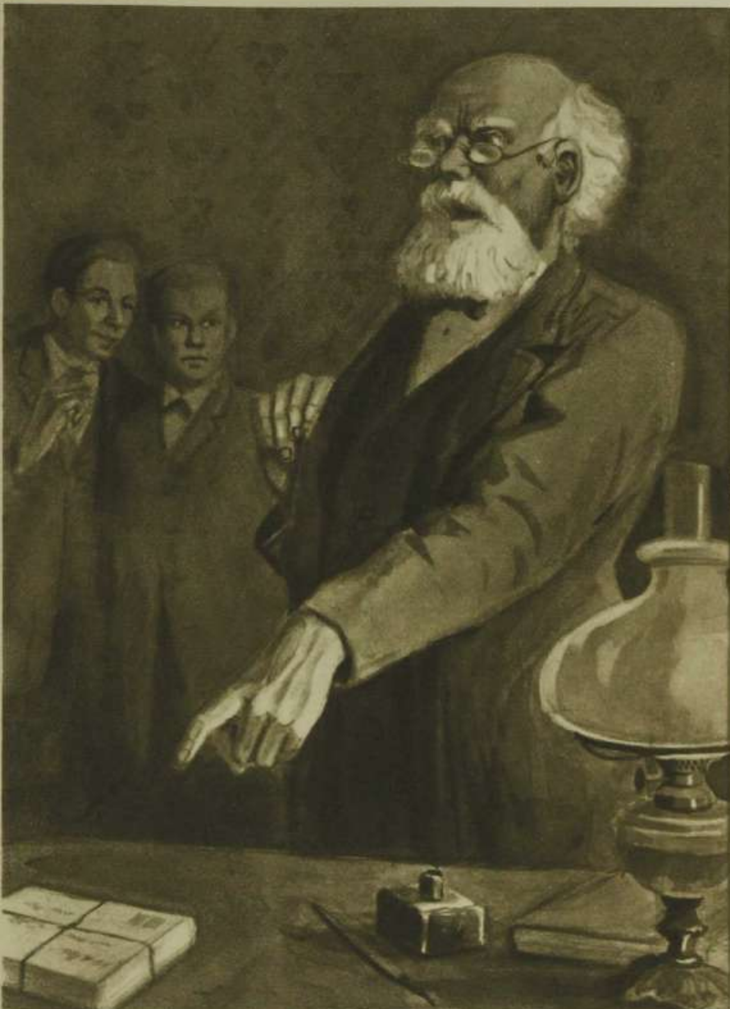
«Aga, härra Maurus, selleks ei ole ju luba tarviski,» ütles Miilinõmm.

See vastus torkas direktorit nagu nõelaga ja poiste poole pöördudes karjus ta:

«Kas kuulete? See inemine on hull! Ta on üliinemisest hulluks läinud nagu see teinegi. Üliinemine teeb kõik hulluks! Mina küsin: kes lubas? Tema vastab: pole tarvis.»

«Aga see on ju nõnda,» seletas Miilinõmm, «raamat pole ju Venemaal keelatud.»

«Nüüd kuulete isegi, et see inemine on päris hull,» karjus

„See raamat viige tagasi! Võtke ta kohe kaasa!"

direktor poiste poole. «Venemaal pole keelatud, tähendab härra Mauruse majas lubatud. Ilus! Väga ilus! Sõnnik pole Venemaal keelatud, sellepärast võib iga mees oma koormaga härra Mauruse uksest sisse sõita. Eks ole nii? Ütelge, on see inemine hull või ei ole, kui ta nõnda räägib?!»

«Härra Maurus, mina olen Saksamaal oma haridust täiendanud ja tean väga hästi, mis on sõnnik, aga see raamat ei ole mitte sõnnik, sest siis poleks ma teda tellinud, sest sõnnikut on meil omalgi küll,» rääkis Miilinõmm kõrgendatud häälel.

«Palun minu majas mitte karjuda!» hüüdis härra Maurus.

«Teie ise karjute,» vastas Miilinõmm ärritatult.

«Mina võin siin karjuda, sest see on minu maja, need on minu poisid ja mina olen nende direktor.»

«Ega te siis sellepärast minu direktor enam ole,» sähvas Miilinõmm vahele.

«Seni kui elate minu majas, olen ka teie direktor ja teie ei tohi siia niisukseid raamatuid tellida, sest see rikub minu maja ära. Mõistate? Kes kõrda ei taha pidada, see mingu härra Mauruse majast ära.»

«Härra Mauruse maja on sõnnikukast!» karjus Miilinõmm nüüd.

«Kas kuulete, kas kuulete!» hädaldas härra Maurus. «Minu maja sõnnikukast! Aga sel inemisel omal ei ole sõnnikukastigi, tahab ainult härra Mauruse maja selleks tarvitada. Välja minu majast!» karjus ta Miilinõmmele näkku.

«Lähen ka,» vastas see.

«Jalamaid!» karjus härra Maurus.

Kui Miilinõmm oli oma tuppa läinud asju pakkima, rääkis härra Maurus oma poistele nõnda:

«See inemine on päris hull. Ikka — pole keelatud! Härra Mauruse majas on kõik keelatud, mida härra Maurus pole lubanud. Sellest pole ühti, et Venemaal lubatud. Venemaal võib näpuga nina nuusata, sest Vene riik on nii suur ja temas elab nii palju inemisi, et kui tahaks kõigile taskurätikud anda, siis tuleks riidest puudus. Seda teab keisri majesteet. Aga kas härra Mauruse riik on ka nii suur, et siin riidest puudus tuleb, kui tema oma poistele taskurätikud tahab anda? Ei, siin ei tule riidest puudus. Sellepärast on näpuga ninanuuskamine Venemaal lubatud, aga härra Mauruse majas keelatud. Mõistate? Aga miks on härra Mauruse majas keelatud sotsioloo-

giat lugeda? Sellepärast, et härra Mauruse majas ei tea keegi õieti, kus lõpeb sotsioloogia ja kus algab sotsialismus. Kus aga lõpeb sotsialismus, seda me teame. See lõpeb Siberis. Sellepärast ei pea ükski härra Mauruse majas lugema sotsioloogiat, sest muidu võib ta ise ja ka vana Maurus sattuda Siberi, kus on kuuskümmend kraadi külma. Mõistate? Sest mõelge ise: üks on sotsia-, teine sotsio-, muud vahet ei ole. Ühel *a*, teisel *o*, see on kõik. *Der Unterschied ist ganz unbestimmt.*[1] Ainult lõpud lähevad lahku — -ismus ja -loogia. Sellepärast siis, kui keegi hakkab sotsioloogiat lugema, satub ta väga kergesti sotsialismusesse ning sealt kuuekümnekraadilisse külma — Siberi. Mõistate?»

Muidugi, härra Mauruse poisid mõistsid ikka, kui härra Maurus ise seletas. Nad mõistsid isegi siis, kui nad ei saanud põrmugi aru, millest oli jutt, nagu praegusel juhul. Aga üks oli neile ometi selge: Miilinõmm lahkus kas sotsioloogia, sotsialismuse või nende mõlema pärast ja nõnda pidid need olema väga huvitavad asjad. Need ja üliinimene, kes ajab ropu haisuga hulluks.

XXXIII

Sellepärast põletas kõiki uudishimu, mis võttis aina hoogu, nagu sigiks õpilastes sellekohane pisilane. Pisilaste suurimaks kandjaks oli Piiterist tulnud uus õpilane, inglane Solotarski, aastat kaheksateist vana, kõhetu keha, prillitatud silmade, kongis nina ja lopsaka suuga. Tema oskas kuidagi nõnda rääkida ja talitada, et kõik hakkasid teda pidama targemaks kui iseennast. Kõneldes pildus tema lopsakahuuline suu igasuguseid isme, nii et sotsialismile, nihilismile ja üliinimesele tulid lisaks darvinism, ateism ja saurused, eriti just need viimased, tuues Solotarskile endalegi hüüdnimeks Sauruse. Midagi ei armastanud see kõhetu Saurus rohkem kui piltlikult jutustada oma ammukadunud nimekaimudest, tõustes seejuures toolile, lauale või ükskõik kuhu kõrgemale kohale püsti, kus ta punnitas põski, laiutas käsi, jõllitas ja pööritas silmi, irvitas hambaid, mille keskel oli üks kullast — ainuke kogu asutises —, sirutas oma peent kaela või tõmbas ta

[1] Vahe on väga ebaselge (saksa k.). — *Toim.*

nääpsukeste õlgade vahele kenusse, kükitas, laskus käpuli, mängis küürakat, ajas rinna kui lambapõlve ette, viskas pea selga või laskis ta norgu. See oli etendus, mis tegi kõigile nalja. Aga kui ta nõnda kõigi tähelepanu oli köitnud, küsis ta äkki:

«Aga mis on looma tähtsaim elund? Mis määrab tema seisukoha looduses? On see tema viieteistkümnesüllane pikkus või viiesüllane kõrgus? On see tema viietollised hambad või kolmejalased kihvad? Tema sarved või kabjad? Ei, mu härrad, see kõik on tühi puru. Peaasi istub siin.» Ta koputas endale otsaette ja jätkas siis: «Siin asub see tähtsaim elund, millest oleneb kõik. Ei aita hambad ega kihvad, ei väledad jalad ega pikad tiivad, ei keha pikkus ega kõrgus, kui pole siin midagi.»

Jällegi koputas ta endale vastu otsaesist ja oskas seda teha nõnda, et kõik arvasid, nagu oleks ainult temal seal ülal otsaesine, teistel aga selle asemel tühjus, paremal korral õõnsus.

«Aga kas saurustel oli palju selles ülimas kapslis? Mis te arvate? Ei, väga vähe. Ja kus nad on nüüd oma pikkuse ja kõrgusega? Kus on nende kihvad ja hambad, nende jalad ja tiivad? Kadunud! Läinud! Sest neil polnud siin midagi.» Nüüd patsutas ta peopesaga oma otsaesist. «Aga minul on siin midagi,» rääkis ta edasi. «Sellepärast võib täie õigusega öelda: tõsine sauruste kuningas pole mitte mõni viieteistkümnesüllane atlantosaurus või seitsmesüllane brontosaurus, vaid mina, Vladimir Solotarski. Teie naerate, et mina nimetan iseennast sauruseks, aga ma mõtlen ju inimsugu. Või ei kõlba inimsugu võrrelda saurustega? Aga kes valitseb praegu maailma? Oli kord saurus, aga nüüd olen mina, sauruste saurus. Jällegi naerate? Ikka te unustate, et enesega mõtlen ma inimsugu üldse.»

Tõepoolest unustasidki kuulajad iga silmapilk, et kõneleja mõtles enesega inimest üldse. Kõik tundsid, et ta tõepoolest seab iseend isiklikult sauruste kõrvale, sellest siis see naer. Aga kõneleja jätkas naerust hoolimata:

«Või peab keegi elevanti tähtsamaks kui mind, Vladimir Solotarskit? Ületab lõvi mind milleski? Aga püssi tunnete? Kuulipildujat olete näinud? Nii siis: mina olen tähtsam kui ükski boamadu. Valmistasid saurused prille või olete kuulnud, et jõehobu mängiks viiulit? Aga minul on prillid ja ma mängin viiulit — paremini kui ükski teine teist. Ja ma ütlen:

oleksid mu sõrmed pisut pikemad, siis saaks minust maailmakuulsus. Sõrmed, mitte anne, mitte peaaju pole takistuseks. Jätan tee teistele vabaks, ei võistle. Las mängib mõni Hubermann, mina ei mängi, temal on pikemad sõrmed kui minul. Või miks mängis Paganini nii hästi? Tal olid pikemad sõrmed kui ühelgi teisel, sellepärast. Annet juba jätkuks teistelgi; aga sõrmed on lühikesed, ei ulatu. Peaajust puudu ei tule. Aga loomadel on sellest puudu ja sellepärast areneb inimene. Oli vaja miljon looma, infusoorist kuni sauruseni, et sattuda arenedes minule, Vladimir Solotarskile, s. t. inimesele üldse. See oli eesmärgiks. Nüüd on see saavutatud: siin on mu pea, mu käed, mu jalad, silmad, kõrvad, mu peaaju, ja miljon looma võib kaduda. Enam pole vaja kombineerida inimest. Olete kuulnud, kes on selle õpetuse isa? Darwin, Charles Darwin, ja kõik muu on plekk. Nietzsche üliinimene on plekk, sest ilma Darwinita poleks teda olemaski. Võta inimeselt arenemine, ja mina, Vladimir Solotarski, tahaksin teada, kuidas saab temast üliinimene. Marksism on kääbus darvinismi kõrval, sest üks ahmib kogu ilma sülle, teine hudib pisut ainult inimest. Nii siis: arenemine on õpetus, et mina, Vladimir Solotarski, põlvnen saurustest, kes said viisteistkümmend sülda pikaks ja seitse kõrgeks. Mõistate? Mina, inimene, inimsugu. Rohkem pole vaja teada. Kes seda mõistab, mõistab mind ja Darwinit. Üliinimene aga — see on laste mäng, sest mis viga on minust üliinimene teha, aga eks katsu sauruselt inimesele hüpata. See on Nietzsche ja Darwini vahe.»

See oli õpetus, mida Solotarski esitas lõpmatuis teisendeis väsimatult, ja ikka seisis kõige keskel tema ise oma väikese ja nõrga keha, viletsate silmade ja kummitud otsaesisega. Kuigi kaaslased teda naersid ja tema üle nalja heitsid, et suurtel saurustel nii nääpsuke poeg on, ometi ei suutnud nad vabaneda teatavast imetlusest ja aukartusestki.

Solotarski suur tarkus ja sõnakus ulatus muidugi ka härra Mauruse kõrvu, sest tema kõrvu ulatus kõik, ka palju väiksemad asjad kui saurused. Temaga samuti talitada, nagu talitas ta Miilinõmmega, polnud kuidagi kasulik, sest Solotarski maksis hästi. Pealegi ei pidanud härra Maurus tema mõju nii hädaohtlikuks kui Miilinõmme oma. Solotarski mõju halvamiseks oli tal enda arvates otsustav tegur ja selle panigi ta varsti tööle: ta laskis kord-korralt ikka selgemalt läbi paista,

et Solotarski polegi inglane, vaid juut, kes Londonist Piiteri asunud.

«Mõistate? Inglise juut,» seletas ta nagu mõnd suurt saladust Indrekule ja Vainukäole. «Aga muidugi, see on hoopis teine kui vene juut, sest ka inglane on teine kui venelane. Inglane õpetab arenemist, õpetab, et roomajast sai lind, linnust loom, loomast ahv, ahvist inemine, inemisest eurooplane, eurooplasest inglane, ja inglise juut lisab juurde: ning inglasest juut. See on see kõige kõrgem siin ilmas. Ja mis teeb see kõige kõrgem? Tema teeb sahkermahker. Tema õpetab ka sotsialismust, sest ka see on sahkermahker. Härra Maurus tunneb need vanad juudi vigurid. Juut andis meile õpetuse: ära muretse homse eest. Aga mis teeb ta ise? Oo, juut ise muretseb! Tema ei teegi muud, kui muretseb. Sel ajal kui teised ei muretse, muretseb tema kahekordselt ning kõik läheb tema tasku. Juut tahtis õndsaks saada ja mis ta tegi? Poos ta ise Kristuse risti? Ei, vaid kõrralik roomlane tegi seda juudi eest. Roomlane valas süüta vere, aga juut sai õndsaks. Pesku Pontsius Piilatus või Piilatus Pontsius oma käsi, niipalju kui tahab, üks jääb ometi maksma: juudid lõid ta üle. Ja sellepärast arvan ma: Juudas ei olnud mitte juut. Juut poleks nõnda lõksu läind, et pidi enda üles pooma. Juut teeb ikka nõnda, et tal midagi üle jääb. Aga mis jäi Juudal üle? Mitte kui midagi. Isegi õndsaks ei saanud ta. Nemad Pontsiusega kahekesi läksid hukka, sest nemad saatsid lunastustöö, s. t. mõrtsukatöö toime. Nii et Juudas läks juudi lõksu nagu see roomlane Piilatuski. Nende peale mõistetakse veel tänapäevgi kohut, aga juudid — nemad on maailmale õnnistegija andnud! Siit näete: ühed teevad ja ei saa midagi, teised ei tee midagi ja saavad ainult. Nõnda on jumala tahtmine tänapäevani. Ja pange tähele: roomlane on surnud, aga juut elab. Ja mina ütlen: inglane sureb ka, aga juut ei sure. Teate, miks? Sellepärast, et juut õpetab igal pool: ära usu jumalat, ära usu midagi, aga ise hoiab kramplikult Jehoova hõlmast kinni ja see veab välja, Jehoova veab ikka välja. Niisugused on need juudi vigurid. Sellepärast pole vaja igakord uskuda, kui mõni ütleb, tema on inglane, sest mõni inglane võib ka juut olla.»

Nõnda selgitas härra Maurus oma poistele inglase ja juudi vahet. Ja kuigi need sellest palju targemaks ei saanud ega direktori sõnu kuigi tõsiselt ei võtnud, sest tema oli ainuke

isik siin asutises, kelle sõnu kõige vähem tõsiselt võeti, ometi jäi midagi kuhugi rippuma.

Aga see natukene ei suutnud kuidagi halvata huvi lendulastud suurte sõnade vastu. Selle kindlamaks tõenduseks oli kõrgemais klassides, et õpilaste töö langes ikka enam ja enam hooletusse. Sest milleks veel endiselt õppida, kui üliinimene ja arenemine ning kui kõik saurused on surnud.

XXXIV

Ka Indrek kuulus nende hulka, kes hakkasid halvasti õppima, aga temal oli selleks sauruste kõrval oma eriline põhjus. Tema sai nimelt mõnerealise kirja Saksamaalt — sootuks lihtsa ja lühikese kirja. See kiri ajas ta enneolematusse ärevusse ja käis nõnda:

«Kas Teil on mõnikord igav? Minul on. Hirmus igav on mõnikord! Sellest need readki. Ärge pange neid pahaks ega olge ka eriti rõõmus, sest nad on igavusest kirjutatud. Täna kirjutan ma vähe, aga kui ma näen, et sellest on abi, siis tuleb rohkem. Oma aadressi ma Teile praegu ei saada, sest see pole tähtis. Pealegi lähen ma vististi siit ära, nii et aadress olekski asjatu.

Rimalda.»

Ei mingit pealkirja ega nime, millest näeks, kellele need read on määratud, nagu oleks üsna ükskõik, kes neid loeb, ainult kui neid keegi loeks. Aga ümbrikul seisis Indreku nimi suurelt ja selgelt. Käekirja järgi kippus Indrek arvama, et aadressi on kirjutanud keegi mees, vähemalt mitte Ramilda, sest Indrek ei uskunud millegipärast, et temal võiks olla niisugune käekiri.

Indrek luges ja luges neid tühiseid ridu, peatudes iga lause, iga sõna ja tähegi juures, nagu peaks kuskil mingisugune suur saladus avanema.

Ramilda polnud oma aadressi saatnud, tähendab — ta ei soovi vastust. Ongi parem — mõtles Indrek, aga katsus ometi kohe vastust kirjutada, mitte selleks, et teda ära saata, vaid lihtsalt muidu niisama, et näha, kas oskaks niisugusele kirjale vastata, kui peaks vastama. Ja ei osanud, mitte ei osanud. Kirjutas küll hulga vastuseid, aga rebis kõik puruks. Mõtles,

et kui õnnestuks kirjutada see õige vastus, siis jätaks ta järele, paneks ta kas või tassikõrvade juurde hoiule, et oleks hiljem iseendal näha ja võib-olla ka mõnele teisele näidata, mis temale välismaalt on kirjutatud ning mis tema sellele on vastanud. Aga nüüd ei olnud midagi, isegi nädalatepikkustel pingutustel polnud tagajärgi, sest kirjuta mis kirjutad, ikka tunned, see pole see õige. Lõpuks saabus teine kiri, pikk kiri, mille all seisis Ramilda, mitte Rimalda. Juba see nimevahetus maksis Indrekule midagi. Kui esimene kiri oma nimega ajas ta ärevusse, siis see teine röövis talt lihtsalt aru. Ainult ühest oli kahju: polnud kellelegi öelda, kui väga see kiri röövis talt aru.

Kiri ise oli enamasti pliiatsiga kirjutatud ja nähtavasti mitte ühe korraga, mitte ka ühe päevaga, sest selleks oli ta liiga pikk. Ta käis nõnda:

«Näete, esimene kiri mõjus hästi, muidu ei kirjutaks ma uuesti. Õigust öelda, see polegi kiri, vaid niisama ajaviide. Vahel tuleb niisugune tarvidus lobiseda ja sealjuures vaikida, sest ei viitsi suud liigutada, ja siis ma kirjutangi Teile. Sellepärast ei saatnud ma Teile esimeses kirjas oma aadressigi, sest kui Teie hakkaksite vastama, siis poleks see enam vaikiv lobisemine. Ega? Ja et Teie mulle üldse ei vastaks, kui ma Teile oma aadressi saadaksin, seda ma ei usu, sest Teie olete selleks liiga hea. Teie vastaksite tingimata. Muidugi on veel teine põhjus, miks ma ka selles kirjas Teile oma aadressi ei anna, ja see on see peapõhjus; eelmises kirjas ma juba ütlesin: mul tuleb tõepoolest siit varsti ära minna, selles pole nüüd enam mingit kahtlust. Sellepärast oodake pisut, kuni leian kindla paiga, siis teatan, tingimata teatan. Seni leppige ainult sellega, et mina lobisen ja Teie kuulate, nagu oleksite mu sõber. Tõepoolest, kõigist inimestest ilmas sobite Teie kõige paremini mulle sõbraks. Sest mina pole nähtavasti kuigi palju väärt, nii et pole ühtegi, kes tahaks või suudaks minule pisutki sõber olla. Pealegi olen ma sagedasti kuri, ja kui neiu on juba noorelt kuri, mis peab siis temast vanalt saama. Aga Teie võiksite mulle palju andeks anda, hirmus palju . . .»

«Kõik!» hüüdis Indrek vahele. «Kõik, kõik!» kinnitas ta.

«Seda Teile kirjutada on muidugi mõttetu. Pealegi tahtsin Teilt selle asemel midagi küsida, aga see tuli vahele. Minu küsimus on samuti mõttetu, aga ma küsin siiski. Ja vastus andke tingimata eesti keeles, sest ma olen tähele pannud, et

inimene on emakeeles palju ausam ja otsekohesem kui ükskõik mis võõras. Sellepärast peavadki diplomaadid — ühega sain siin tuttavaks — ikka võõraid keeli mõistma, muidu ei saa nad hästi valetada. Sest emakeeles on inimesega rääkinud kord need, kes temale elus on kõige vähem valetanud, nii et emakeel on kõige ausam. Pealegi on needsamad inimesed temale rääkinud oma kõige südamlikumad sõnad, võib-olla nii südamlikud, et niisuguseid ei kuule inimene enam kogu eluaeg. Aga kus sa siis valetad keeles, milles oled kuulnud nii palju tõtt ja õrnust. Ehk kuigi valetad, siis tuleb ometi vahel harvagi meelde, et see on ju sinu tõe, sinu suurima õrnuse keel, ning nõnda pead pisutki piiri. Eks ole? See ongi põhjuseks, miks kirjanikud ja luuletajad tarvitavad ainult emakeelt — see on nende tõe ja õrnuse keel. See on tingimata nõnda. Kole rumal, aga on! Sellepärast kardan ma nii hirmus, et ma Teile luiskan, sest ma kirjutan ju võõras keeles. Pange tähele — võõras keeles, sest mina olen otsusele tulnud, et saksa keel on mulle ometi võõras keel: ma olen tähele pannud, et temas on mul palju kergem valetada kui eesti keeles. Sellepärast. Mäletate, mis ma Teile kord rääkisin saksa keelest ja armastusest? Teie ehk ei mäleta seda, aga mina mäletan, nagu oleks see alles eile olnud. Tol korral ütlesin ma, et armastust võib viisakalt avaldada ainult saksa keeles. Nüüd olen otse vastupidisel arvamusel. Mõistate? Armastus on elus kõige tähtsam, see on minu kindel veendumus, ja mõelge ometi, tema avaldamise suhtes on minu vaated põhjalikult muutunud. Kui mina kunagi peaksin ilmas inimese leidma, keda ma armastama hakkan, siis võiksin ma seda talle öelda ainult eesti keeles. Ainult. Isegi kui ma sakslast armastama hakkaksin ja kui ma sellest temale peaksin kirjutama, paneksin ma kirja etteotsa eesti keeli: armas, kallis. Vähemalt need kaks sõna peaks see mees ära õppima, kes mind armastab. Tema võib mulle kirjutada kas või hiina keeli, aga need kaks sõna tahan saada eesti keeli. Tingimata!

. . . Kahel esimesel korral ei jõudnudki ma oma küsimuseni, katsun täna. Aga juba ette vannutan Teid, et Te mulle vastaksite ainult ausalt ja otsekoheselt. Mina küsin nimelt: kas ma olen kadakas? Te ometi teate, mis see on? Mina ise arvan, et ma ei ole, sest ma tahaksin juba armastust, seda tähtsaimat, avaldada emakeeles, ja kui keegi juba seda tahaks teha, on ta siis veel kadakas? Kadakas kuuleb lapsest saadik

ainult võõrast keelt, ainult võõrast. Oskate Teie endale kujutella, mis tähendab inimesele, kui ta kunagi pole kuulnud emakeelt ei kodu, koolis ega kirikus? Teie muidugi ei mõista mind. Aga see on üsna lihtne asi. Öelge, kas meie kadakas usub, et ta on sakslane. Muidugi, et ei usu. Aga kuis siis saab saksa keel tema emakeel olla, kui ta teab, et ta polegi sakslane? Tähendab: mis teeb iga kadakas oma lapsega sünnist saadik? Hakkab temale valetama esimesest silmapilgust peale, valetab temale juba oma üsas, öeldes: sa oled sakslane. Mõistate Teie, mis see tähendab, kui ema ise oma lapsele maast-madalast nõnda peab valetama? Mina arvan, Teie kui mees ei mõista seda mitte täiesti. Mis te arvate, mis saab niisugusest emast ja mis saab niisuguse ema lapsest? Ei või ju olla, et selles emas oleks kustunud igasugune tõearmastus, igasugune otsekohesus isegi selle vastu, keda ta ise on ilmale kandnud. Ometi vahel harvagi peab tal olema mõni selge silmapilk, kus tal hakkab valus ja häbi iseenda ja oma lapse pärast. Ja kas mõistate, et see kestab kogu eluaeg, ka siis, kui juba lapsed teavad, saavad aru, et nende ema on neile maast-madalast valetanud ja valetab ikka veel? Ja see kestab põlvest põlve? Aga mis peab saama inimtõust, kes valetab täie teadmisega hällist hauani? Te mõelge ometi hästi järele, mis sünnib nende inimestega, kui nad hulgakesi kokku tulevad kui sakslased ja kui nad ometi kõik vastastikku teavad, et nad ükski seda ei ole. Sama valega lähevad nad ka karjas kirikusse, asuvad armulauale. Pattude andeksandmistki mõtlevad nad saada valega. Võtavad õpetajalt vastu Kristuse ihu ja verd, aga ise valetavad. Mina olen ka nõnda valetanud, sellepärast tean ma seda. Aga mis võib inimestest saada, kes valetavad põlvest põlve nõnda? Neist ei või midagi saada, sest nemad on mürgitatud mitte eluks, vaid surmaks. Mulle on seletatud, et on olemas mürgid, mis kuivatavad korjuse. Kadakates immitseb ürgvale niisuguse mürgina, mis kuivatab nad hingeliselt ja vaimselt, nii et nad on kui käsnad, kui elusad muumiad. Sellepärast ei tea kadakas kunstist ja kirjandusest midagi, sest muumial pole neid elundeid, millega puudutada hingeliselt ja vaimselt elavat.

... Teie olete muidugi Darwinist kuulnud, sellest inglasest, kes teeb ahvist inimese. Meil on siin eneseharimise loengud ja ringid, mina käin ka vahel seal. Mitte et ma otseteed midagi õpiksin, vaid ma kuulan niisama muidu, et aga kuu-

lata. Ka teised teevad enamasti samuti, sest see on tervisele kasulik. Darwin on ka tervisele kasulik, sellepärast kuulasin seda ka. Tema õpetab, et kõik areneb. Aga oleks see inglane tundnud meie kadakaid, siis oleks ta tingimata öelnud: kõik areneb peale kadaka. Just nõnda oleks ta öelnud ja oleks meie kadakale leidnud isegi teadusliku nime, ladina keeles muidugi. Kuid see tark inglane ei tundnud kadakaid. Ja kui ma mõtlen, et tema uuris kõik metsad, maad, mered, lilled ja puud, loomad ja inimesed läbi ja jättis uurimata kadaka, siis hakkab mul temast hale meel, uskuge või mitte. Mis oli tal tulu tema suurest teadmisest, kui tal jäi silmapaari vahele kõige lihtsam ja tähtsam — loom, kes ei arene. See sööb augu darvinismi ning minul pole enam selle vastu usaldust. Kui Darwin oleks veel elanud, siis oleksin mina sellest temale tingimata kirjutanud, aga kõneleja ütles, et on juba surnud. Enneaegu surnud! Ja Goethe ka. Mäletate, mis ma Teile millalgi Goethest rääkisin? Oli see vast rumal! Eks! Nüüd olen ma juba palju targem. Palju! Nüüd mõtlen ma ainult nõnda: Mis oleks, kui keegi astuks minu juurde ja ütleks: Ramilda Maurus, rõõmustage ja saage terveks, sest Goethe elab alles ja tuleval aastal tuleb ta siiasamasse oma tervist parandama, kus olete teiegi. Mis te arvate, kas võib niisugust rõõmu olla, mis teeb haige terveks? Isegi niisuguse haige, kes muidu terveks ei saaks? On ju ometi niisuguseid haigeid, kellest teatakse, et nad ei saa enam kunagi terveks. Teie muidugi ei mõista seda, sest Teie pole haige olnud. Aga mina mõistan. Mitte et mina oleksin niisugune haige, kes enam ei parane, vaid ma olin niisugune haige ja sellepärast mõistan seda palju paremini kui Teie. Ja mis oleks, kui Goethe tuleks tuleval aastal tõepoolest siia ja kui mina aimaksin, et mind ei ole siis enam? Mõistate Teie üldse, mis ma tahan öelda? Tahan nimelt öelda seda, et kui minule toodaks täna-homme rõõmusõnum, et Goethe elab alles ja tuleb järgmisel suvel meie ravilasse, siis hakkaksin ma nii hirmus oma tervise pärast kartma, et ma sureksin selle palja kartuse kätte. Tingimata! Sest ainult mõelda, et Goethe kõnnib kuskil puiesteel või istub kuskil puu varjus ning sind ei ole enam, on nii kole, et mul lööb pea otsas virru ja silmad lähevad kirjuks. Sellepärast on nii hea, et Goethe enam ei ela: mul pole vaja tema pärast surra. Aga Darwinist on mul kahju, väga kahju.

. . . Täna kirjutan Teile daamist, kes on oma lihasilmaga

näinud elavat Goethet. Tema parandab Goethe asemel siin oma tervist. Ja mina arvan: kui Goethe alles elas, siis ei kingitud temale sugugi nii palju tähelepanu, kui kingitakse nüüd sellele vanale daamile. Tema on meie kõige kuulsam daam ja seisab vanaduse nõtruse tõttu vaevalt jalul. Alati ümbritsevad teda härrad ja teised daamid, kes ootavad aupaklikult, et vana daam ütleks paargi sõna Goethest, keda ta on näinud elavana. Aga vana daam — von Schaumkropf on ta nimi — on oma sõnadega kitsi, osalt, et oma tähtsust tõsta, osalt, et ta üldse suuremat räägitud ei saa, nii väga ägiseb ja pugiseb ta oma aastate koorma all. Ja teate, mis mina veel arvan: tema, see daam nimelt, ei mäletagi enam hästi Goethet, vaid tema mäletab ainult nii-öelda iseenda mälestust. Mõistate? Mäletab nimelt, et on millalgi midagi mäletanud ja et ta on sellest jutustanud teistelegi lugemata hulk kordi. Mis Te arvate, on niisugune asi võimalik? Mina arvan, et on. Ja teate, miks? See daam teab Goethest nii hirmus vähe, et mina lihtsalt ei suuda uskuda, et inimene, kes mäletab Goethet, mäletaks temast nii vähe. Inimene kas mäletab Goethet ja siis mäletab ta temast nii palju, et ei jõuaks kunagi kõike öelda, või ta on Goethe enda juba ammugi unustanud ja räägib ainult sellest, mis ta millalgi varemalt on rääkinud ja mis kulub aastatega aina vähemaks ja vähemaks, kuni ununeb viimane jupp, sest kaua sa ise oma sõnu ikka meeles pead. Ja siis tuleb surm, tuleb tingimata. Ei ole enam mingit mõtet elamiseks, kui oled oma lihasilmadega millalgi näinud Goethet ja kui oled ometi unustanud nii tema enda kui ka oma mälestused temast. Ja et see daam tõepoolest varsti sealmaal on, siis arvan ma, parandagu ta oma tervist, niipalju kui tahab, surm ei ole tal ometi kaugel. Vaene vanadaam! Ta on midagi ilusat ja suurt näinud, ja nüüd peab ta surema!

Olete Teie näinud, kuidas inimesed surevad? Mina mitte. Kui olete, siis kirjutage sellest mulle. Ühte koera ma nägin kuis ta suri. See oli kevadel maal. Vana koer oli. Temal oli juba ammugi aeg surra, aga surm ei tulnud. Siis võeti lakkekauss ja pandi talle ette, ning kui ta parajasti selle kallal limpsis, pani peremees püssi palgesse ja laskis. Käis pauk ja koer langes maha, peksis jalgadega ja tahtis surra, võimalikult ruttu surra, aga surm ei tulnud. Ütlesin siis peremehele: lase veel kord, muidu . . . Aga peremees läks koera juurde,

lükkas teda jalaga, ja kui koer veel kord oma vanad, tõntsid silmad avas ning peremehele otsa vaatas, ütles see: laengust kahju, sureb niisama. Mis te arvate, kas surm inimesega mõnikord ka nõnda talitab nagu see peremees oma vana koeraga? Kas ta ütleb: laengust kahju — ja laseb oodata, laseb lakkekausi kõrval oodata? Seda tahaksin ma teada.

Ramilda.

P. S. Teie muidugi ei tea, miks ma surmast seda teada tahan, aga järgmises kirjas seletan kõik. Ehk kui mitte just järgmises, siis järgmise järgmises tingimata, igatahes aga siis, kui saadan Teile oma aadressi.

Teie endine R.»

XXXV

Kui Indrek kirja esimesel korral läbi sai, tundis ta, nagu poleks tal enam pead otsas ega südant rinnas. Uimase kärbsena liikus ta või soigus päevade kaupa kuskil käsipõsekil istudes. Ta märkas vaevalt, mis tema ümber sündis, ja kui keegi temaga rääkis, siis ei pannud ta seda kunagi esimesel korral tähele. Ainult kui ta võimalust leidis kirja uuesti lugeda, tuli nagu tähelepanu ja aru tagasi. Klassis langes tema kurss hoopis. Tema peale löödi juba käega, nagu tehti mitme teisegagi. Härra Mauruse esimese järgu asutises oldi sellega harjunud. Ei õpi ega vasta, las istub niisama — küll ta viimaks hakkab tegema nii ühte kui teist. Või kui mitte, ega ta siis kauaks jää, hakkab endalgi igav ja piinlik ning läheb ära. Nõnda arvati. Ainult Molotov oli teisel arvamusel, tema tahtis, et pidi õpitama. Sellepärast ei andnud ta Indrekule kunagi rahu.

«Hei, teie, ritv, seal!» hüüdis ta. «Ega teie muidugi tundi ei mõista?»

«Ei mõista,» vastas Indrek harilikult.

«Aga mida te siis mõistate, teie, hobuse unenägu?»

«Ma ei tea, mida,» ütles Indrek tõsiselt.

«Kuulete seda lontrust,» pöördus Molotov klassi poole, «ta ei mõista tundi, aga heidab nalja.»

«Ma ei heida nalja,» vaidles Indrek vastu.

«On teil siis pea asemele kasvanud puupakk või alasi?»

«Võib olla,» ütles Indrek.

Kord pidas Molotov Indreku tänaval kinni, vahtis talle oma poolpimedate silmadega läbi prilliklaaside otsa ja küsis:

«Härra Paas, olen ma teie seltsimees või ei ole? Mõistate? Olen ma teid kohelnud kui seltsimees?»

«Olete küll, härra õpetaja,» vastas Indrek.

«Aga miks te siis minu juures enam ei õpi?»

«Ma ei õpi enam kellegi juures,» vastas Indrek.

«See pole vastus,» ütles Molotov. «Mis te teiste juures teete, see on teiste asi; aga mina tahan teada, miks te minu juures ei õpi. Olen ma teid millegagi haavanud? Sest on ju niisuguseid, kes võtavad endale jumal teab mis lolluse pähe või südamesse ja ei õpi siis enam. Ei õpi, tee mis tahes. Läheb teise juurde, seal õpib, aga sinu juures ei õpi. On see ehk nõnda?»

«Ei, härra õpetaja. Minul pole teile midagi ette heita,» ütles Indrek.

«Aga mis see siis on, kuradi päralt?» küsis Molotov. «Teie olete üks neid, kellele mina suuri lootusi panin. Mina arvasin nimelt nõnda, et kui kevadel tulevad eksamid, siis oleksite teie üks esimesi, kes võiks minna siiasamasse kroonugümnaasiumi õnne katsuma. Ei teist ega ka teie direktorist pea siin ükski keda kuraditki, olete ainult naljanumber; ja sellepärast mõtlesin ma, et teie oleksite üks esimesi, kes võiks minna siiasamasse näitama neile kroonujõnglastele, kuidas peab küpsuseksamil matemaatikat oskama. Mõistate? See oleks teie ja ka teie kooli huvides. Muidugi ka minu huvides. Aga nüüd põlete teie läbi ja ka teised võtavad teist eeskuju. Ütelge ometi mulle kui oma vanemale seltsimehele, mis teil on? Mõni naine, eks? Need saadanad on nii mõnegi noore hinge hävitanud. On ta vana või noor? Muidugi vana, eks? See tähendab, teist vanem, muidu poleks ta nii kaval. Aga teate, mis mina teile ütlen, ja pidage meeles, seda ütleb teile mitte õpetaja, vaid seltsimees, kes on elus palju rohkem kogenud; nimelt: ärge uskuge armastust: naise armastus on ainult silmus mehe kägistamiseks. Lasso! Jääge vabaks, nagu olen vaba mina, teie seltsimees. Ja parim vahend armumise vastu on — matemaatika, ainult matemaatika. Mina arstin ennast ikka matemaatikaga. Aitab suurepäraselt. Isegi imestan mõnikord, kui ruttu ja hästi ta aitab. Korrake kas või ükskordühte, esiti väikest, siis keskmist, pärast võtke käsile võrrandid, logaritmid, siinus, koosinus, tangens, kootangens. Kahju, et

te ei tunne integraale ja diferentsiaale — need aitavad kõige paremini. Aga ühte ütlen ma teile: hoiduge lõpmatuse eest, teate, number kaheksa küljeli; lõpmatus lõpeb armastusega, sest see on niisuke siga. Tema on otse armastuse isa ja ema kokku, sest armastuses on ikka kas null või lõpmatus. Niisugune on armastus. Nii et seda pidage meeles, seda kaheksat, mis küljeli. Kõik muu, mida raskem ja keerulisem, seda parem. Lõpmatus ei ole nimelt sugugi raske ja sellepärast lõpebki ta armastusega. Kõik muu on raskem. Ja tänaval ärge kõndige kunagi ilma peaaju pingutuseta, see mürgitab veel hullemini. Kui pole muud, siis hakake lugema vastutulijaid ja möödaminejaid, pidades kahte arvu korraga meeles. Läheb segi — uuesti otsast peale. Pärast võite asja keerulisemaks teha: hakkate lugema vastutulijaid ja möödaminejaid naisi ja mehi eraldi, nii et oleks juba neli arvu meeles pidada. Kodus arvutage või pi'd. Tehke nii, et saate, ütleme, kahekümneneljakohalise arvu. Aga te võite seda jätkata ka kuni kahesajani. Mõistate? Pi kahesajakohalise arvuga, ja ma tahaksin näha, mis grimassi teie armastus siis teeb.»

Nõnda katsus seltsimees-õpetaja seltsimeest-õpilast matemaatikaga turgutada. Aga Indrekuga sündisid kummalised asjad. Hakkab näiteks nõnda: üks kord üks on üks, kaks korda kaks on neli, kaks korda kolm on kuus, kaks korda neli on kaheksa, aga see kaheksa on küljeli, mitte püsti; Indrek näeb selgesti, et kaheksa on küljeli, päris pikali kohe. Ja kui ta teda lähemalt silmitseb, siis näeb, et see polegi kaheksa, vaid lõpmatus, mille eest Molotov nii väga hoiatas, sest lõpmatus on armastus. Miks? Lõpmatus ei olegi matemaatika, tema on sealpool matemaatikat, tema on seal, kus on armastus. Aga armastus on praegu keelatud, sest Indrek peab õppima, kui ta tahab kevadeks küpseks saada. Armastus ei lase inimest küpseks saada, sest armastus teeb . . . Mis teeb armastus? Armastus teeb sõna ja silma sügavaks ja nõnda ei saa inimene kevadeks küpseks. Sellepärast uuesti otsast peale: üks kord üks on üks, üks kord kaks on kaks . . . üks kord kaheksa on . . . küljeli. Kaheksa on küljeli. Nagu esiti. Tähendab kaheksa on armastus. Kui küljeli, siis armastus, lõpmatu armastus, sest armastus on ikka lõpmatu, kui pole veel lõppu, ning kui on lõpp, siis pole enam küljeli, vaid püsti. Armastus on püsti, armastus on . . . Rimalda, Ramilda, Rilmada, Ralmida, Ridalma, Radilma, Diralma, Darilma. Armastus on

lõpmatus. Armastus on üliinimene, kes ratsutab sauruse seljas. Indrek näeb selgesti, kuis üliinimene ratsutab sauruse seljas. Jah, ja nii ongi parem ja loomulikum, hoopis loomulikum. Kui olid saurused, siis oli ka üliinimene, kõik suured üheskoos. Ainult tema luid pole veel leitud, või kuigi on, siis pole ära tuntud ja on peetud mõne sauruse omiks, nimega homohippus. Just! Homohippus oligi üliinimene. Ja siis on loomulik! Kõik, mis suur, oli minevikus, sest maakera ise ja kõik, mis on ühes temaga, jääb päev-päevalt väiksemaks, aina väiksemaks. Olid saurused, olid Suur Tõll ja Kalev oma poegade ning Lindaga, kes nuttis järve, oli Jakobson ja Ristija Johannes Kristusega, oli Goethe — kõik minevikus, nagu sauruseski. Ja kõik armastasid, kõik! Kristus armastas ka, sest ta ütles: Naine, mis on mul sinuga tegemist? Nõnda armastas tema ja suri ristipuus. Aga Goethe? Mis oleks Goethe Indreku asemel teinud? Goethe ja üliinimene? Kui ometi võiks seda teada, siis oleks kõik lahendatud, sest siis teeks Indrek niisamuti. Teeks Goethe eeskujul, nagu see vana daam, kellest kirjutab Ramilda või Rimalda, Ralmida või Rilmada, Ridalma või Radilma? . . .

Niisugused imelikud lood sündisid Indrekuga, kui ta katsus matemaatikaga ravida armastust, nagu seltsimees Molotov oli õpetanud. Aga varsti pidi ta nägema, et sellised lood ei sündinud mitte ainult temaga, vaid ka seltsimees Molotovi endaga, kel ometi olid käepärast nii integraalid kui ka diferentsiaalid. Isegi kojamees Jürkaga hakkas midagi sündima, mis vajas nagu matemaatilist ravi. Ometi seisis tema muidu suures lugupidamises ja oli sagedasti direktor Mauruse paremaks käeks «püha korra» alalhoidmises või selle jaluleseadmises. Samal ajal jäi ta õpilastele ikka truuks sõbraks ning ustavaks seltsimeheks, kui oli vaja Ollinot või härra Maurust ennastki tüssata.

Viimasel ajal oli Jürka kurss nagu eriti tõusnud, sest härra Maurus ei vajanud teda mitte ainult koduses toimetuses, vaid ka oma isikliku elu või tervise hooldamises: ikka võttis ta tema sauna kaasa, sest Jürka ei olnud ainult meister seljapesemises, vaid mõistis ka teisi ihuliikmeid «triivida». See härra Mauruse «triivimine» tegigi vist Jürka nii suureliseks ja julgeks, et ta ka kõige tühisemal põhjusel ühe või teise õpilase võis läbi võmmida, või nagu ta ise armastas öelda: tuimaks lüüa. Muidugi otse tuimaks ta ei löönud, see oli ainult

suurustamine ja liialdus, sest tuimakslöömine tähendas Jürka keeles inglaste nokauti. Võmmimine oli seda hõlpsam, et kaebused ei aidanud siin põrmugi. Sest kui läksid Ollino juurde, siis küütis see su härra Mauruse poole, astusid sa aga härra Mauruse ette, siis soovitas see rääkida härra Ollinoga. Paremal korral pistis härra Maurus sulle valurahana kakskümmend kopikat pihku ja selle eest said sa karskuses neli napooleoni ning kaks klaasi teed, pealegi jäi veel kaks kopikat üle tagavaraks, s. t. teiseks korraks ette, kui sa said jällegi Jürka käest võmmida ning härra Mauruselt kakskümmend kopikat, nii et nüüd võisid juba süüa viis napooleoni, juua kaks teed ja ikkagi jäi veel kopikas ette kolmandaks korraks. Nõnda oli lugu Jürkaga, tema «triivimisega» ja võmmimisega. Valuraha andes ütles härra Maurus tavaliselt Jürka kohta:

«Hoidke temast eemale! Tema kannab kaelkookudega vett, kannab väga palju vett, sest meie kõik tahame juua ja silmi loputada. Mõistate? Aga kaelkoogud vajutavad õlgadele, kust kasvavad välja kaelasooned, mis ulatavad pähe. Aga kui inemisel midagi pähe ulatab, siis on otsas — niisugune on inemine. Tema hoiab pead. Aga Jürka ei saa oma pead hoida, vaid peab kaelasoontega vett vinnama, nii et pole ime, kui ta hakkab kallale tükkima.»

Nõnda seletas ja vabandas härra Maurus Jürka tuima tööd. Ning kui see oli sedavõrd raske, et ei aidanud hästi napooleonid ega tee, siis lisati raha nii palju juurde, et võis mängida ka mõne partii piljardit — see parandas kõik haavad ja seadis kõik õigused uuesti jalule. Aga nüüd oli Jürka toime saanud teoga, mida polnud võimalik arstida napooleoni ega piljardiga. Ta oli nimelt endale majja toonud naise, kes ei olnud tema naine, ja selleks polnud ta luba küsinud ei härra Mauruselt eneselt ega ka üheltki teiselt. Ja kui see naine oli olnud juba paar päeva ja ööd majas, kus ta sõi ja jõi seda, mis Jürka talle ette kandis, siis andis ta mõnele poisilegi teada, et temal on keegi majas, kes sööb ja joob seda, mis tema talle kätte kannab. Nõnda olid siis ka mõned poisid käinud Jürka kongis pisut leiba võtmas ja midagi peale või alla rüüpamas, nagu pühitseksid nad Jürka pulmapidu. Nad olid pidutsenud Jürka kongis salakesi isegi siis, kui Jürkat ennast seal polnud, vaid kui ta käis veepaaridega tubase tünni ja välise kaevu vahet. Õieti neist võõrastest pulmalistest tuligi kogu asi välja, nii et Jürka polnud milleski süüdi,

ainult tema pidi vastutama. Nii mõnigi, keda Jürka oli võmminud, arvas, et nüüd Jürka lendab. Aga neile vastas Jürka iseteadlikult:

«Ei mulle tehta ühtigi, mul on trumbid. Üksainus sõna, ja vana on vait kui sukk.»

Selle arvamuse kohaselt Jürka käituski — jõhkralt ja väljakutsuvalt, nii et härra Maurus ei saanud muud, kui pidi kätega oma halli pead sasima ja toas edasi-tagasi jooksma, karjudes:

«See inemine on hull, see inemine on püstihull! Suur vee- ja puudekandmine on tal pea peale hakanud, on ta segaseks ajanud!»

«Ei mina pole hull ühti,» vaidles Jürka vastu.

«Te kuulete nüüd isegi, et see inemine on hull,» karjus härra Maurus. «Ta teeb mu kõrralikust majast, mu esimese järgu õppeasutusest l.... maja ja ütleb ikka veel, et ta pole hull. Kas see inemine on hull või ei ole?» küsis härra Maurus Indrekult, keda süüdistati selles, et ta ei tea, mis majas sünnib, või kuigi teab, siis ei räägi sellest.

«Ma ei tea,» vastas Indrek.

See oleks härra Maurust nagu nõelaga pistnud. Ta hakkas uuesti mööda tuba jooksma ja karjus:

«Ma lähen hulluks, ma lähen oma Jürka ja poiste kätte hulluks! Ma lasen seda pikka aastate kaupa muidu kreeka keelt õppida, ja kui ma nüüd viimaks küsin, kas Jürka on hull või mitte, siis vastab ta: ma ei tea. Saate aru: tema, koer, julgeb härra Maurusele öelda, tema ei tea. Aga mis te siis teate, kui mitte sedagi, kas Jürka on hull või mitte? Aga kas härra Maurus on hull või ei ole? On mul arust puudu?» jäi ta uuesti Indreku ette seisma.

«Ei ole,» vastas Indrek nüüd. Aga see vastus nõelas direktorit samuti kui esimenegi, sest jälle hakkas ta nagu arutu jooksma ja karjuma:

«Mitte Jürka, vaid see inemine seal on hull, hoopis hull! Tema ütleb, tema julgeb öelda, et härra Maurusel pole arust puudu. Aga härra Maurusel on arust puudu. Sest kes täie aruga inemine hakkaks jändama selle pikaga või mõne Jürkaga? Kes? Ei keegi! Tähendab härra Maurusel on arust puudu. Seal on see Jürka: kannab kümme aastat vett, et mõni pikk võiks ladina keelt õppida, aga üheteistkümnendal aastal läheb hulluks. No mis su vaese arus on, et sa lähed

päise päeva ajal hulluks?» jäi direktor Jürka ette seisma ja tegi näo, nagu otsiks ta lepitust, sest see oli nähtavasti kõik, mis ta oli võinud jooksmise ja tühise rääkimisega välja mõelda.

«Ma pole hull,» kinnitas Jürka uuesti ja niisugusel toonil, et temal pole mingit lepitust vaja.

«Aga kuidas võisid sa siis selle härra Mauruse majja tuua?» küsis direktor.

«Üks võib ühte, teine teist,» vastas Jürka põrnitsedes.

«Kuulge, kuulge!» karjus härra Maurus otse meeletult. «Ta ajab mu hulluks!»

Aga nüüd astus vahele härra Ollino, kes oli tänini rahulikult seisnud ja vaadelnud, käed püksitaskuis, valkjad ja loiud silmad kivinenud.

«Mis on see, mida võib üks, et sina võisid seda teha?» küsis ta Jürkalt.

«Seda teab mõni teine, mitte teie,» vastas Jürka Ollinole.

Ollino valged, tänini ükskõiksed silmad sähvatasid ja muutusid siis valjuks ning kalgiks nagu teras.

«Ma palun meid üksi jätta, sest ma tahan Jürkaga nelja silma all rääkida,» ütles ta käskivalt, ja selle peale lahkusid toast mitte ainult poisid, vaid ka härra Maurus ise, kes ajas need kaugematesse ruumidesse, et poleks võimalik kuulata, mis räägitakse või tehakse all suures toas, sest see pidi jääma ainult Jürka ja Ollino teada. Pärast selgus siiski nii palju, et suurel, musta vahariidega ületõmmatud laual oli üks jalg vigastatud ja kaks nõrgemat puutooli sootuks nässu löödud, nagu oleks sinna peale mõni raske asi langenud. Peale selle oli Ollinol pahema silma ümbert sinine, valge silmamuna aga veidike punane. Jürkal olid mõlemad silmad sinised ja kogu nägu oli nagu läbi tambitud, nii et see seisis päevade kaupa punane, sinine ja lilla, lisaks veel tursunud. Muidu olid mehed päris rahulikud, kui endised asjaosalised uuesti tagasi kutsuti, et neile läbirääkimiste tulemustest teatada.

«Meie seletasime nelja silma all selle asja ära,» ütles härra Ollino niisama rahulikult nagu ikka, ainult paberossi vedas ta energilisemalt. «Lihtne arusaamatus, muud midagi. Nüüd on Jürka valmis andeks paluma, ja kui härra Maurus lubab, ka edasi teenima.»

«Jah, härra Ollino,» vastas see. «Ma paluksin küll, kui härra direktor lubaks, et . . .»

«Väga hea, väga,» rääkis härra Maurus ruttu vahele, nagu kardaks ta, et Jürka võiks ehk midagi liiga öelda. «Peaasi, et sul jälle aru tagasi on, ilma aruta siin ei saa, kus palju inemisi.»

«Ega ta põle mul ära olndki, aga niisuke hull tuju tuleb vahel peale,» püüdis Jürka nagu naljatadagi.

«Näete nüüd,» pöördus direktor Indreku poole. «Nõnda on meie õige Jürka, nõnda räägib ta, kui tal pole tuju peal. Aga sest pole ühti, et inemisel käib hull tuju peal: tarkadel on ikka hullud tujud. Aga inemine ei pea liiga tark olema, muidu tuleb kohe hull tuju peale. Ega sul ei tule enam hull tuju peale?»

Viimased sõnad rääkis härra Maurus Jürkale ja see vastas:

«Ei, härra Maurus.»

Sellega õieti see lugu lõppeski, nii et ükski ei saanud maast ega taevast aru, mis see oli või miks see nõnda oli. Jürka isegi tegi temast ainult nii palju juttu, et ütles Indrekule, kui see ta oma muhkude võidmiselt tabas soojas pesuköögis:

«Kuramuse sunnik, tuimaks lõi! Olen ilmas kõike uskund, sest mina olen usklik inimene, aga seda ei uskund. Täiesti tuimaks! Aga teate, kui inimene on täitsa tuimaks löödud, mis sa siis veel teed või ütled! Nõnda on, kui on su täiesti tuimaks löönd, kuramuse sunnik!»

Härra Ollino liikus endiselt rahulikuna ja endasse süvenenuna, nagu oleks ta juba ammugi unustanud, et ta oli Jürka tuimaks löönud. Tema kõndis nõnda, nagu oleks ta ainult oma kohust täitnud härra Mauruse ja tema asutise, eriti selle viimase vastu.

Aga tema siniseks löödud silm polnud veel õieti paranenud, kui tuli juba uus võitlus, seekord Molotoviga, kes ilmus, nagu varemaltki sagedasti, tundide eest raha nõudma kohatul ajal, sest see meeldis temale nähtavasti kõige rohkem. Ja kuigi härra Maurus ja Ollino temale seletasid, et täna pole kuidagi võimalik, vaid alles ülehomme, mil on üldine palkade maksmine, ehk olgu siis, et lepitakse väikese avansiga, jäi Molotov oma esialgse nõudmise juurde: tema tahab oma raha täna ja pealegi veel kõik, ning hakkas peagi sõnu tarvitama, nagu õpetaks ta härra Mauruse poistele klassis matemaatikat. Kui ka see ei aidanud, haaras ta uue, kõrkjast põhjaga tooli, mis osteti Jürka ja Ollino vahelisel läbirääki-

misel hävinenud puupõhjalise asemele, virutas selle trahh! vastu põrandat ning asi oligi tahe.

«Kas saan või ei saa?» karjus Molotov.

Härra Maurus jooksis hirmunult teise tuppa, aga Ollino jäi rahulikult oma paigale keset põrandat ja ütles:

«Ei saa, sest täna ei ole raha.»

Trahh! ja vastu põrandat purunes teine uus tool, mis oli esimese sarnane.

«Kas saan raha?»

«Ei saa,» vastas Ollino ikka veel rahulikult.

Nüüd kargas Molotov riidevarna juurde ja hakkas selle pulki murdma, pikki ja lühikesi, ikka kõlks! ja kõlks! nagu sööks ta jõhvikaid, kuna riided langesid põrandale.

«Kuradite kurat, raha!» karjus ta ise.

«Ei ole ju, purustage või kogu maja,» vastas Ollino endise rahuga, mis tegi teise veel arutumaks, kui ta oli. Peaaegu hullumeelse pilguga vahtis ta toas ringi, mida võiks veel purustada, ja äkki tormas ta selle suure kapi juurde, kus otsas olid millalgi istunud Goethe ja Schiller kõrvuti. Selle tahtis ta ümber tõugata, nagu arvates, et kui pole enam Goethet ega Schillerit, milleks peab siis veel see kappki seisma. Aga härra Ollino sai õigel ajal käed ette ja nõnda pugisid nad kahekesi vastastikku, üks ühel, teine teisel pool kappi, mis küll tuikus, aga ümber ei kukkunud. Kui nad natukene aega nõnda olid jännanud, sattusid nende silmad kapi nurga tagant vastastikku ja õhetava näoga ütles Molotov Ollinole:

«Teie igavene koerapoeg. Kristuse nimel küsin teilt veel kord, kas teil siis tõesti täna raha ei ole?»

«Kristuse nimel, ei ole,» vastas Ollino tõsiselt.

«Siis ei aita midagi, isegi kui ma selle ümber lükkan?» küsis Molotov.

«Isegi kui ümber lükkate, ei aita,» kinnitas Ollino.

«Aga mis siis saab?» küsis Molotov nõutult.

«Tuleb vähemalt homseni oodata,» arvas Ollino.

«Pole võimalik, kas mõistate,» ütles Molotov, võttis tooli, millel ta jalad alt puruks oli löönud, pani selle küljeli ja istus kuidagi sinna peale. Tükk aega vahtis ta ainiti põrandale, ja kui ta siis oma poolpimedad silmad Ollinole tõstis, helkisid prilliklaaside taga nagu pisarad.

«Mis teiega ometi on, härra Molotov?» küsis Ollino rabatult.

«Olge ingel ja muretsege mulle täna raha,» palus Molotov sootuks inimlikult.

«Hea küll, ma annan omast taskust, niipalju kui on,» ütles Ollino nüüd.

«Issand, teie olete Jeesus Kristus, mitte inimene, teie olete õnnistegija!» hüüdis Molotov püsti karates. «Ja mina olen röövel ristisambas, see, kes paradiisi sai.»

Aga Ollinol ei olnud nii palju, kui oli vaja, ja sellepärast pidi ka härra Maurus, kes jällegi söandas jalad tuppa pista, oma kukru tühjendama. Nõnda ei osanud Molotov lõpuks suure rõõmu pärast muud teha, kui langes kordamööda nii Ollinole kui ka direktorile kaela, ise kinnitades:

«Teie olete inglid, jumala eest, inglid! Kunagi poleks ma uskunud, et teie olete niisugused inglid!»

Ja siis tormas ta uksest välja.

«See inemine on hulluks läind,» arvas härra Maurus. «Meie inemised hakkavad kõik hulluks minema. Eks näe, kui kaua meie kaks vana vastu peame.»

«Küllap peame, härra Maurus,» lausus Ollino ja lisas juurde: «Aga ära purustas toolid ja varna.»

«Jah, toolid olid ju puht-uued, rubla tükk, selle oleks pidanud palgast maha võtma,» arvas direktor.

«Teine kord,» vastas Ollino.

Aga see teine kord ei tulnud kunagi, sest Molotovi nägid nad täna viimast korda. Järgmisel hommikul sai härra Maurus kirja, milles Molotov teatas, et tal pole enam võimalik tundi ilmuda. Kirjale lisaks olid õpilaste teadmiste hinnangud numbrite näol. Solotarski ja Indreku matemaatilised võimed viimasel veerandaastal olid tähendatud nullidega mitmesuguseis astmeis.

«See inemine on tõepoolest hulluks läind,» ütles härra Maurus Ollinole nulle näidates.

«See või need teised, kellele nullid pandud,» arvas Ollino.

Õige! Sellele mõttele härra Maurus polnud tulnud. Väga õige! Mis puutus Solotarskisse, siis tema aruga võis olla kuis tahes, aga Indreku pidi käsile võtma, teda pidi üle kuulama.

«Härra Molotov on teile nullid pannud, mis see peab tähendama?» küsis direktor Indrekult.

«Ma ei tea,» vastas Indrek.

«Muidugi teie ei tea,» lausus direktor. «Aga kas te talle vastasite, kui ta küsis?»

«Ei,» ütles Indrek lihtsalt.

«Näete,» ütles Ollino nüüd härra Maurusele. «Molotov polegi nii väga hull.»

«Miks te ei vastanud?» küsis direktor Indrekult edasi.

«Ei mõistnud,» ütles Indrek.

«Aga miks te ei õppinud?»

«Ei saanud.»

«Miks? küsib härra Maurus,» rääkis direktor kõrgendatud häälel.

«Pea ei võtnud kinni,» seletas Indrek.

«Kuidas ei võtnud?» imestas direktor. «Tänini võttis, nüüd enam ei võtnud. Ega te pole ometi Peeterburist või Moskvast, sealt tulevad härra Mauruse juurde need, kelle pead enam midagi kinni ei võta. Eesti poisi pea peab kõik kinni võtma, kõik, kõik, kõik, muidu ei ole ta õige eesti poiss. Ja need, kes sealt kaugelt tulevad, maksavad härra Maurusele raha, aga teie ei maksa midagi. Solotarskil on ka nullid, aga temal on ausad ja kõrralikud vanemad, nemad maksavad oma poja eest, temal olgu või kõik nullid. Härra Mauruse majas valitseb kindel kõrd: maksa ja siis ela või nullidega, aga kui maksab härra Maurus, siis peavad olema viied.»

Et asi omandas isikliku ilme, siis arvas Ollino paremaks lahkuda. Nõnda võis härra Maurus vabamalt jätkata:

«Rääkige tõtt: see on mõni tüdruk, kes teile nullid teeb. Teie olete pikk, tüdrukud ulatavad teile otsa vaatama. Aga kui mõni tüdruk vaatab pika poisile otsa, siis lendavad matemaatikas kohe nullid. Härra Maurus on vana, teda ei saa petta. Vastake: on see mõni tüdruk?»

Aga Indrek vaikis. Sellepärast ütles direktor:

«Tähendab tüdruk. Tüdruk teeb poisi ikka hulluks, seda pidage meeles. Sellepärast — tüdrukule mitte otsa vaadata. Miks pidid kreeka nooredmehed uulitsal käima, silmad maas? Et tüdrukule mitte otsa vaadata ega hulluks minna, sellepärast. Tüdrukule ei tohi selja tagantki silma heita, sest seal on juuksepats ja puusad; neile ei tohi mitte silma heita, sest ka need ajavad hulluks. Nõnda on tüdrukud loodud. Aga härra Mauruse juures ei või vaene poiss hulluks minna. Siin kas maksa raha ja siis mine hulluks, või kui ei maksa, siis peab täis aru olema. Mõistate?»

Nõnda hoiatas ja õpetas direktor Indrekut isalikult. Aga juba järgmisel päeval pidi ta oma manitsusi kordama ja

süvendama, sest saabus teade: Molotov põgenenud ühes oma naisõpilasega — oma linalakaga, kes kuulus linna jõukasse ringkonda. Alles nüüd taibati õieti, miks ta tahtis maksku mis maksab oma tundide tasu just tol päeval kätte saada.

«See inemine oli ometi hull,» ütles härra Maurus Ollinole, kes püüdis direktorile vastu vaielda, lausudes:

«Ainult armunud, mitte hull. Kes võis küll seda uskuda, et Molotov on armunud.»

«Armunud või hull, mis vahe seal on,» naeratas härra Maurus elutargalt. Ja peaaegu pidi sellega nõus olema, sest kõik rääkisid hullumeelsuse tõendusena Molotovi kirjast, mille see oli saatnud «linalaka» vanematele oma teo vabanduseks. Selles seisnud, et kuigi tema, tähendab Molotov, on sotsialist ja suur siga, ometi armastab ta nende tütart, sest sel olevat kuldsed silmad. Aga et nemad kui korralikud inimesed oma tütart temasugusele lontrusele poleks iialgi lubanud, siis tegi tema, mis tegema pidi, sest muud teha ei olnud; on ju nende tütar niisugune ingel, et tema peab teda jumaldama ja niisugune lontrus olema, nagu ta praegu ühes nende tütrega on.

Seda kõike kuuldes oli Indreku esimeseks ja viimaseks mõtteks:

«Tähendab, ei aita ka integraalid ja diferentsiaalid, ei aita ülepea miski.»

Endal kiskus suu mingisugusele valusale ja kohtlasele naeratusele, millest oli raske mõista, valmistas see tõsiasi talle rõõmu või oli see ta viimaseks saatuselöögiks.

XXXVI

Saatus tuli oma löögiga üsna varsti, aga ta tuli teisiti, kui Indrek oli osanud aimata. Pühade vaheajal saabus telegramm, mis pani kuidagi imelikult kihama kogu maja. Suuremat siin küll kihamas ei olnudki, sest õpilased olid enamasti koju sõitnud, aga ometi tundis Indrek, nagu lööks majas midagi kihama. Veel samal päeval sõitis proua Malmberg õhtuse kiirrongiga ära lõuna poole. Preili Ramilda olevat sanatooriumis äkki raskemalt haigestunud, mingisugune tagasilöök paranemises — kuuldus Ollinolt. Aga juba mõne päeva pärast ilmus härra Mauruse käsivarrele leinaloor ja õhtuses saksa lehes seisis Miralda Mauruse surmakuulutus.

Ja siis juhtus kord nõnda, et härra Maurus tuli alla tuppa — nüüd tuli ta nii sagedasti alla tuppa, ilma et teised või ta isegi õieti oleks teadnud, miks ta nii sagedasti tuli — tuli, jäi suure laua ette seisma, käed püksitaskuis, silmad läbi akna tänaval, kus sadas lund. Indrek seisis laua otsas. Ja kui nad seal kahekesi nõnda seisid, rääkis härra Maurus pisut nagu endamisi, pisut nagu Indrekut õpetades:

«Meid oli seitse, kolm venda ja neli õde, ning meie vanemad elasid vanaks ja ei kaotanud surmani aru; aga minu ajab hulluks üksainus tütar, nii palju olen mina oma vanematest nõrgem. Ka Molotov pidi hulluks minema, ja vaadake ette, et ka teie hulluks ei lähe selle tüdruku pärast, kes teile matemaatikas nullid tegi. Mina vana võin hulluks minna, venelane võib hulluks minna, aga teie olete alles noor eesti poiss, teie ei pea tüdruku pärast mitte hulluks minema. Sellepärast hoidke end. Peaasi, ei tohi selle peale mõelda, sest niipea kui hakkad mõtlema, siis lähedki. Mõtled, et mitte mina pole hull, vaid need teised, ja siis on kindel, et oledki juba hull. Targem on öelda: mina olen hull, aga teistel on alles täis aru peas; nõnda on targem, sest nõnda ei lähe nii ruttu.»

Indrek vahtis direktorile üksisilmi otsa, kui see nõnda peaaegu endamisi kõneles, vanad silmad üle prillide lumisel tänaval, ja talle näis, et laua ees ei seisa ei direktor ega härra Maurus, vaid lihtsalt keegi hall vanamees, kes oleks nagu elurabas sumades põhja jalge alt kaotanud. Heameelega oleks ta sellele vanamehele öelnud, et ka tema, Indrek Paas, kannatab sama tüdruku pärast, kellest räägib vanamees praegu. Aga muidugi ei lausunud ta sõnagi, vaid kuulas vaikides õnnetu vanamehe sonimist. Ainult endamisi kinnitas ta:

«Ei aita miski, ka integraalid ja diferentsiaalid mitte. Vanaduski ei aita.»

Mõne päeva pärast sai Indrek kirja. Ka härra Maurus nägi seda ja küsis:

«Kes teile Saksamaalt kirjutab?»

«Keegi sugulane,» vastas Indrek ja läks ise üleni punaseks. Ta lihtsalt tundis, et läks, sest tal oli häbi, et pidi valetama Ramilda pärast, kes armastas nii väga tõtt.

«Mis ta õpib seal?» päris direktor.

«Elektrotehnikat.»

«Elekter on hea asi,» arvas direktor. «Elekter on väga hea asi, sest see on pikne. Aga piksega peab ettevaatlik olema.

tema võib tappa. Pikne tapab väga kergesti ja mitte kunagi õigel ajal. Seda peate oma sugulasele meelde tuletama.»

Härra Maurus naeratas, sest ta heitis nalja. Temal olid mõnikord niisugused naljad, Indrek tundis neid.

Aga kiri, mille pärast niisugune nali sündis, käis nõnda:

«Minu eelmine kiri oli halb kiri, see põletage ära. Kui ta oleks kauemaks minu kätte jäänud, siis ma poleks teda ära saatnudki. Ta on hirmus võlts. Ja kangesti tark, eks? See kiri on palju targem kui mina ise. Nüüd ma kirjutan teile lihtsalt ja otsekoheselt. Kirjutan ausalt ja avalikult, nagu sõber kirjutab sõbrale, sest ma tunnen, meie oleme sõbrad.

Ma lubasin teile oma aadressi saata, mäletate? See oli muidugi tühi loba. Aga seda Te teate ilma minu ütlemisetagi, sest nüüd peaks Teil juba selge olema, mis minuga õieti on. Juba kevadel oleksin võinud Teile seda öelda, üsna kindlasti oleksin võinud, aga ma ei tahtnud, ei suutnud, sest Te vastasite mulle sellest vereandmisest nii ilusasti. Kui Te oleksite võinud siis aimata, kuidas see mind rõõmustas! Minu rõõm oleks Teile tingimata rõõmu valmistanud, ainult teie ei aimanud seda. Nüüd tuleb see rõõm Teile pisut hilja. Ah, rõõm tuleb nii sagedasti liiga hilja! Mõnikord mõtlen ma: inimene sünnib ja sureb liiga vara, liiga ruttu, rõõm ei jõua talle järele. Võimalik ka, et kord tantsivad rõõm ja õnn tal ees, kord taga, väga harva aga temaga kaasa.

Seda kirja ei ole Teil õieti vajagi, aga ega ma teda nii väga Teie pärast kirjutagi, vaid rohkem iseendale lohutuseks. Nõnda tunnen, et ma pole veel päris üksi, et ma alles elan, sest kui tuleb surm, siis jääb inimene üsna üksi. Ja kui ta jääb üksi, siis tulevad mõtted, et ta poleks päris üksi. Aga doktor Rotbaum kinnitab mulle iga päev: «Preili Maurus, mitte mõelda, mitte süveneda, sest see on tervisele kahjulik. Inimesed surevad nii sagedasti just sellepärast, et nad aina armastavad millessegi süveneda.» Nõnda kinnitab mulle doktor Rotbaum.

...Teie muidugi ei tea, kes ja mis on doktor Rotbaum, sest Teie kuulete tema nime esimest korda. Tema on pisut Kristuse moodi mees parimas eas, selle Kristuse moodi, kes seisis kiriku altaril, kui see vana pastor mõtles igavesest elust; mäletate, missugusest? Ma rääkisin Teile millalgi. Ümarikust igavesest elust mõtles ta, eks! See on see kadakate igavene elu. Dr. Rotbaum on just niisugune mees ja tema on

praegu minu sümpaatia, õigemini — mina olen tema sümpaatia. Mis see tähendab, ka seda ei tea Teie. Igatahes on see ilus ja tõsine asi, ja kui mina ei oska seda Teile nõnda kirjutada, siis pidage meeles, et see oleneb minu kirjutusest, mitte sellest ilusast ja tõsisest asjast.

Dr. Rotbaum täidab siin meie asutises samaaria mehe osa. Aga seda ainult noorte neiude juures, sest neile olevat seda kõige rohkem vaja — arvatakse siin. Asi on nimelt nõnda, et kui kellegi kohta on juba otsustatud — mõistate? — kui keegi on sunnitud juba üksi jääma, mis on selle suure ja igavese üksinduse algus, nii-öelda ettevalmistus ja sisseharjutus, siis ilmub varsti dr. Rotbaum, sest siis algab tema osa. Tuleb kord, tuleb kaks, tuleb kolmat korda, kuni tulemisest kasvab sümpaatia, poolehoid, tagahoid, igatsus, armastus. Meie oleme dr. Rotbaumiga praegu igatsuse staadiumis, tähendab sümpaatia, poolehoid ja tagahoid on juba läbi ning armastus alles ees. Iga kord, kui dr. Rotbaum minu juurde sisse astub, ütleb ta: «Mul hakkas teie järele igatsus, preili Maurus.» Ja kui mina juhtun kahtlevalt naeratama või vaatamagi, kinnitab ta: «Tõepoolest hakkas mul teie järele igatsus. See on muidugi päris patujutt teiega nõnda rääkida, sest teie elate praegu teatavat kriisi üle ja minu pealetükkivus võib teid tülitada või erutada, aga uskuge, ma ei või praegu teisiti, vaid pean seda ometi teile ütlema.» Ise vaatab ta mulle oma suurte pruunide silmadega pisut nagu nukralt otsa, puudutab mu kätt ja lohutab: «Aga pole viga, oleme nii mõnestki raskusest üle saanud, saame ka sellest, saame kindlasti, ja siis ootab meid õnn. Maailm on nii suur ja lai ja temas on nii palju õnne, õnnevõimalusi kahele inimesele, kui neil on niisugune igatsus teineteise järele, nagu oli minul täna teie järele.» Nõnda räägib ta minuga ja nõnda on ta juba rääkinud võib-olla mitmekümnega. Ja kuigi ma tean, et ta valetab, ometi on mul hea, et ta nõnda valetab, olgugi ta ise Kristuse moodi. Aga kas Teie usute, et niisuguse valega võib imesid teha? Usute või ei, et valega võib imesid teha? Ja ometi võib. See oli siis, kui mina alles siia tulin. Lamas siin keegi venelane, aastat kaheksa-, üheksateist, ja dr. Rotbaum käis temale igatsusest rääkimas. Ja see venelane võttis teda tõsiselt, nagu mitmed teisedki: hakkas uskuma oma suurt õnne meie Kristusega, tähendab dr. Rotbaumiga, hakkas uuesti uskuma suurt ja laia maailma, kus on nii palju õnnevõimalusi

kahele inimesele, ja — sai haigusest jagu, hakkas paranema. See oligi meie asutise Jairuse tütar. Ja kas teate, mis pärast sündis? Meie Kristus jättis Jairuse tütre sinnapaika ja Jairuse tütar tegi endale otsa peale. See oli hirmus, see oli kole!

...Minuga ei sünni midagi selletaolist, sest mina ei võta dr. Rotbaumi ilusat igatsust tõsiselt. Mina kuulan ainult ja teesklen, nagu usuksin teda, ja see mõjub nii hästi. Ma tunnen imelist rahuldust. Sest mõelge ometi: dr. Rotbaum mõtleb mind petta, aga tõelikult petan mina teda. Tema mõtleb mind oma valega lohutada, aga sünnib vastupidi: mina lohutan teda. Kui ta seda teaks, võiks ta viha pärast hulluks minna. Mina näen iga päev, kui ütlemata hea meel tal on, kui ta ikka enam ja enam näib võivat uskuda, et mina hakkan tema sõnu tõsiselt võtma. Võitjana rõõmutseb ta oma südames — surma, vähemalt surma valu, surma nukruse võitjana. Aga kes on võitnud surma nukruse, see ongi surma võitnud, sest mulle tundub, surm polegi muud kui see suur nukrus. Oled sa kord sellest üle, siis oled kõigest üle. Ja mina usun, et mina olen sellest varsti üle, muidugi dr. Rotbaumi abiga, ainult pisut teisiti, kui tema ja kõik teised siin arvavad. Dr. Rotbaum arvab muidugi, et kui minusugune noor neiu hakkaks kedagi armastama, siis unustaks ta surma läheduse, kui mitte üsna, siis ometi nõnda, et peaaegu üsna. Aga see tema usk armastusest ja surmast, see tema mäng armastusega surma või armastusest surma, teeb mulle ainult nalja. Sest mina pole sugugi nii naiivne, kui nemad siin arvavad. Ma pole ka nii naiivne, nagu Teie seda arvate. Üldse on meeste suurim eksitus, et nad peavad meid, noori tüdrukuid, naiivseiks. Et mina ise ennast enam noorte tüdrukute hulka ei loe — sest mis noor tüdruk see veel on, kellele dr. Rotbaum käib iga päev oma igatsusest rääkimas —, siis ütlen Teile saladuse, mis läheb elus tarvis: noored tüdrukud pole kunagi naiivsed, ainult rumalad on nad üsna sagedasti. Mina vähemalt pole kunagi naiivne olnud, küll aga rumal, nagu praegugi veel. Oma isa ja tädi riukad olen ma maastmadalast läbi näinud ja olen osanud seda nende eneste eest varjata, sest see oli mulle kasulik. Ise olen aga riugastega kõik saavutanud, mida süda soovis. Inimesed olid küllalt naiivsed, et pidasid mind naiivseks, samal ajal kui mina neid tüssasin. Nõnda on lugu noorte tüdrukutega. Naiivseks lähe-

vad tüdrukud vanaduses, aga mina, jumal tänatud, neid päevi ei näe.

...Eelmisel korral jäi mul kõik pooleli, sest ma väsisin ära. Pealegi tuli dr. R. oma igatsust kurtma. Ma tegin talle luulelised silmad, ja uskuge või ärge uskuge, ma näen nii selgesti, kuis ta ikka rohkem hakkab uskuma, et mina teda usun. Aga ma ei mõtlegi, sest ma saan väga hästi aru, et ta ainult mängib. Ma oskan väga hästi vahet teha tõelise ja mängitud tundmuse vahel, sest ma olen tõelist tundmust kord näinud. Teate, kus? Pean ma seda Teile ütlema? Nägin seda kodu all suures toas, musta vahariidega kaetud laua juures. Päike paistis siis nii heledasti, tänavakivide vahelt tõusid esimesed haljad rohulajud, õrnad, õrnad ja armetud, nii et hakkas neist hale meel — seal nägin ma. See oli mineval kevadel. Sellest aitab. Oskab dr. R. kordagi nõnda mulle otsa vaadata, kui vaadati mulle siis? Teeb ta ainsagi niisuguse liigutuse, kui tehti selle musta laua ääres? Kõneleb ta ainsagi niisuguse sõna? Muidugi mitte. Võib-olla ta ei oskagi nõnda seista, nõnda rääkida, nõnda vaikida. Tõepoolest, mind huvitab mõnikord küsimus, kas ta seda üldse oskab või ei. Temalt endalt ma muidugi seda küsima ei lähe, sest tema ise ei võigi seda teada, ainult mõni teine. Aga kust saan ma selle teise kätte, kellelt küsida? Mina arvan küll, et ei, et ta ei oska, sest kuis ta muidu võib nõnda teeselda. Kui ta aga ometi midagi selletaolist oskab, ja ikkagi nõnda suudab mängida, siis on ta küll peaaegu Kristus, sest tema ohvrimeelsus oleks siis otse määratu.

Olgu, mis on, aga minu viimaseid päevi on ta oma mänguga ometi kergendanud, ja iga kord, kui ta minu juurest lahkub, jään ma uudishimulikult ootama, millal ja kuidas ta uuesti tuleb. Nõnda lähevad mu päevad — mängides. Ainult ühte kardan ma, nimelt, et ühel ilusal päeval astub tädi kopsti uksest sisse ja siis on mängul lõpp, siis hakkavad tõsised päevad ja kurvad ööd. Sest veel täna küsis dr. R. minult, kas ma olen koju teatanud, et mul ajutiselt — mõistate: ainult ajutiselt — pisut halvem, ja mina vastasin, et olen. «Aga ega te ometi neid asjata ei erutanud?» küsis mu sümpaatia, «sest ärevuseks pole vähimatki põhjust.» Nõnda ütles ta. Ja mina? Ma pole mõtelnudki tädile midagi teatada ja ei teatagi, sest ma ei taha tema nägu näha. Mulle ei ole praegu miski nii raske kui mõni tuttav nägu, kaastundlik

pilk. Praegu ümbritsevad mind võhivõõrad ja see on nii rahustav ja lohutav, sest võib üsna kindel olla, et oled neile ükskõik. Pealegi on nad minusugustega siin nii vilunud. Ainult üks teenija tüütab vahel, sest mõelge ometi, millega ta kord hakkama sai: ta jäi minu voodi ette seisma — mul on oma tuba, tähendab olime kahekesi —, jäi seisma, vahtis mulle otsa ja ütles: «Preili, mul on teist nii kahju.» — «Miks?» küsin mina. «Teil on nii ilusad silmad,» vastab tema. «Ja sellepärast on teil minust kahju?» imestan mina. «Jah,» vastab tema, «sest kui ma mõtlen, et kellelgi on nii ilusad silmad ja ei lähe kunagi...» — «Jätke see,» ütlesin mina vahele. «Mitte minul pole ilusad silmad, vaid teil endal. Ja et teil on ilusad silmad, siis näete nendega, nagu oleksid ka teiste silmad ilusad. Ükski, kel tõesti inetud silmad, ei või näha teiste silmade ilu.» Nõnda ütlesin talle ja uskusin tol korral seda, mis rääkisin. Aga kas teate, mis ta tahtis mulle öelda? Tema tahtis öelda, et mina ei lähe kunagi mehele. Saate aru: dr. R. avaldab mulle iga päev peaaegu armastust, ja mina ei lähe mehele. Aga ühte tahaksin ma ometi teada, nimelt: kas mul on tõesti ilusad silmad? Kas nad on pisutki ilusad? Mis Te arvate? Ma nii tahaksin, et vähemalt Teiegi näeksite neis pisut ilu. Sest ilu on see, mis jääb, kõik muu kaob. Hing kaob, vaim kaob, aga ilu ei kao, tema jääb. Sest kui keegi on ilu nähes ilu tundnud, siis võtab ta maitstud ilu endasse ja nõnda jääb ilu, kui kõik kaob. Eks ole see jumalik? Jääb see, mida tõeliselt pole olemaski, ja kaob see, mis olemas. Nii et kui Teie pisutki olete tundnud minu silmis ilu, siis elab see ilu teis edasi. Ma olen nii õnnelik seda mõeldes!

... Minuga on sündinud mingisugune pööre. Mitte niisugune, nagu selle venelasega, kelle meie Kristus surnuist üles äratas ja kes siis oma elu võttis, vaid midagi vastupidist: ma olen hakanud hirmsasti rögastama. Juba ammugi hakkas see, aga mulle näis ikka veel, et pole suurt midagi, et on veel aega, kuni ühel päeval märkasin, et ongi juba tulnud, mis tulema pidi. See üllatas mind sedavõrd, et ma pidin sellest oma sümpaatiaga rääkima. Sellega kukkusin ma muidugi pisut sisse, sest tänini olin ma ju teeselnud, nagu ei saaks ma midagi aru, ja nüüd korraga nagu ärevus ja hirm. Aga minu sümpaatia jäi üsna rahulikuks, ja kuna tema rääkis ja seletas, võitsin ka mina enesevalitsuse uuesti. Dr. R. ütles nimelt mind lohutades: «Soo, nüüd on siis käes, mis tulema

pidi ja mida ma pikisilmi ootasin (ta ütles nimelt «pikisilmi» ja see ehk oli ainuke tõsine sõna kogu selle aja jooksul, sest tema ootab vististi tõepoolest pikisilmi, et tuleks ometi kord lõpp). Organism on jõudu kogunud, kops pingutab ennast, surub mäda haavadest välja ja siis algab paranemine. See on haiguse harilik käik. Kord sünnib see ainult kiiremalt, kord aeglasemalt. See oleneb organismi vastupidavusest ja visadusest. Õieti on see temperamendi küsimus: kuumad talitavad kuumalt, s. t. ruttu ja energiliselt, külmad külmalt, tähendab aeglaselt, nii et see on puht iseloomu küsimus. Teie kuulute minu kogemuste järgi kuumavereliste hulka, sellest siis see tormiline reaktsioon vaenlase rünnakule. Aga olge üsna mureta: kõik läheb nagu kord ja kohus, kõik läheb hästi. Ainult kannatust, pisut kannatust! Kuumaverelistega on mõnikord see häda, et nemad ei läbe kannatada, aga kannatus on tõsine elu algus ja suur kannatus on uue elu algus.»

Nõnda salvis ta mind magusa valega ja esimest korda elus tundsin ma, missugune imeline asi on vale. Ta on nii imeline, et kui teda poleks ilmas olemas, siis oleks pidanud ta välja mõtlema. Ja ma usun, et jumal ise on vale ilma loonud. Ta lõi tema ühes inimesega, sest muidu ei peaks see elule vastu. Ei suudaks! Ja teate, mis mina arvan! Isegi Kristus pidi maailmas mõnikord valetama, sest mille muuga võis ta inimest lohutada. Kunagi pole ma sellest seni aru saanud, pole seda aimanudki, aga nüüd mõistan. Te mõelge ometi, mis oleks sündinud, kui dr. R. oleks mulle tõtt rääkinud. Kui ta oleks mulle otsa vaadanud ja öelnud: «See on lõpu hakatus. Kannatage veel pisut, siis olete surnud, üsna surnud.» Isegi siis, kui ta seejuures oleks aknast välja vahtinud, oleks see olnud hirmus. Sest Teie peaksite võima kordki minu toa aknast välja vaadata, siis Te mõistaksite, kui hirmus oleks inimesele midagi selletaolist öelda. Ainult mõelda — et tuleb päev, tõuseb päike ja paistab kaugetele mäeharjadele, mäetippudele, igale tipule paistab ta, sest igal tipul on oma nägu, nagu astuks keegi taevast maha, õrnakesed roosad kingad jalas, ja tuleb mööda mäge ikka allapoole, aina allapoole, inimestele lähemale, et ka nemad saaksid osa sellest, kes kõnnib, õrnad roosad kingad jalas, — seda kõike mõelda ja sealjuures teada: sina ei näe seda enam! Ja ma oleksin seda tingimata mõelnud, kui dr. R. oleks mulle nõnda öelnud. Ma

oleksin seda mõelnud sellepärast, et olen nii palju kordi neid mäeharju ja -tippe vaadelnud ja et ma näen neid isegi suletud silmadega, näen niisama selgesti, nagu seisaksin ma akna all dr. R. kõrval. Sest ajast saadik, kus ma enam sinna ei saa, teen ma sagedasti nõnda, et sulen silmad — ka öösel pimedas, kui pole und, — vaatlen nõnda mägesid ning mõtlen: pole viga, mäed on seal ja mina laman asemel. Mina laman siin peaaegu samuti, nagu need mäed seal, ainult selle vahega, et mina neid näen, nemad aga mind ei näe, sest neil pole silmi. Mõistate: mina näen neid suletud silmadega, aga neil pole suletudki silmi. Kui Te teaksite, milline lohutus on öösel suletud silmil seda mõelda! Ka päeval. Jumalik!

... Täna rääkis meie Kristus minuga armastusest, täna esimest korda. Tähendab — viimane staadium. Sellele võib järgneda ainult surm. Sest kui dr. R. hakkab meie asutises kellegagi rääkima armastusest, siis tähendab see ainult surma. Nõnda on ta meil nii-öelda jumala asemel, sest ka neid, keda tema armastab, ootab surm: ta kutsub nad enda juurde, nagu elaks jumal isegi surnute riigis või oleks isegi surnud. Dr. R. võttis mu pahema käe, silitas seda ja küsis aupaklikult: «Tohin ma seda suudelda? Ei? Andestage mulle mu julgus, mu häbematus. Aga teil on nii ilusad sõrmed, peaaegu läbipaistvad.» Hulk aega hoidis ta nõnda mu kätt ja kõneles. Aga mulle näis, nagu polekski see enam minu käsi, vaid kellegi teise oma, kes lamab ühes minuga või minus, nii et kui keegi mõtleb mind puudutada, siis puudutab ta tingimata seda teist, kes on nüüd alati minuga või minus. Ja ma mõtlesin: seal see Kristuse silmadega doktorihärra istub nüüd ja räägib selle teisega armastusest, aga alles paar päeva tagasi jutustas ta minule oma igavesest igatsusest. Jah, minuga rääkis ta igatsusest. Aga see on hea, et ta minuga ei räägi armastusest, vaid selle teisega, sest nõnda võin ma rahulikult lamada ja mul pole vaja teda kuulata. Las kuulab see teine, kes on juba minuga. Muidugi doktorihärra seda teist veel ei näe, tema näeb ainult mind. Seda teist ei võigi näha, teda võib ainult tunda. Inimese varju võib näha, seda teist mitte; tema on peenem, tema on veel õilsam kui inimese vari — sellepärast ei näe teda. Tuleb aeg, kus nad teda näevad, aga siis on minul juba käed risti rinnal.

... Juba mõnda päeva ei julge ma enam oma käsi rinnale panna, aga hiljuti alles julgesin, sest siis mul ei tulnud meel-

degi, et käsi pole sünnis sinna panna. Sellele mõttele tulin alles täna ja nimelt nõnda: panin mõlemad käed juhuslikult rinnale ja lasksin nad seal natuke aega olla. Aga siis hakkas raske hingata ja ma mõtlesin käed rinnalt ära võtta. Parema võtsingi, aga kui mõtlesin ka pahema võtta, siis tundsin äkki, et ei viitsi, ei suuda. Ja nõnda jäigi ta rinnale. Ükskõik — mõtlesin ma viimaks alistunult —, pisut varem või hiljem, aga sinna ta läheb niikuinii. Seal see pahem käsi siis seisiski. Rõhus küll raskesti rinda, sest mu rind on ju üsna nõrgaks jäänud — seda peate meeles pidama. Ja teate, kui kaua see käsi seal lamas ja rinda rõhus? Kuni tuli dr. R., see meie asutise jumal, ja ta sealt ära võttis, sest ta tahtis teda silitada, kui ta rääkis armastusest. Ja siis ütlesin ma endale: Hea küll, täna tuli dr. R. ja võttis selle käe sealt, aga mis siis, kui tema poleks tulnud? Mis oleks siis sündinud? Kui kauaks oleks see käsi sinna jäänud? Kas ma oleksin võinud ümmardaja kutsuda ja temale öelda: Olge hea, võtke see käsi rinnalt, ta on nii hirmus raske? Võin ma seda? Tunnen, et ei või. Ennem jäägu see käsi kas või alatiseks sinna. Muidugi nii abitus seisukorras ma veel ei ole, sest mul on ju ka parem käsi, mis kirjutab, ja sellega võin ma ometi pahema oma rinnalt tõsta. Eks või? Ainult — mis siis, kui parem ise jääb ka rinnale? Kui jäävad mõlemad käed, pahem ja parem? Jah, nõnda mõtlen ma, mõtlen ja ootan peaaegu uudishimuga, millal see sünnib. Ühest on mul kõige rohkem kahju: siis ei saa ma enam Teile kirjutada. Aga see on mu ainuke tõsine lohutus, rõõm, lahutus. Pliiatsigi võtsin tarvitusele, et oleks lihtsam ja kergem. Dr. R. tõi mulle oma täitesulepea, aga see oli raske, ei jaksanud. Võtsin uuesti pliiatsi. Ja teate, missuguse? Hästi peene, et aga oleks kerge.

...Eelmisel korral jäi mul kiri pooleli. Tahtsin Teile nimelt veel öelda, et kui ma Teile enam ei kirjuta, siis Te teate, mis minuga on. Tahtsin ja ei saanud enam, sest käsi langes rinnale ja sinna ta jäigi. Hirmus imelik oli iseoma kätt vaadelda, mis lamas siinsamas minu juures, ilma et oleks ennast veel liigutanud. Ja äkki tundsin ma, et ma armastan seda kätt. Esimest korda elus tundsin, et armastan oma kätt, mis lamab nõnda mu rinnal. Ja teate, miks? Nende sõnade pärast, mis ta paberile oli kirjutanud ja mis ta veelgi kirjutab. Sest ma tundsin, et ta kirjutab veel. Puhkab pisut ja siis kirjutab, sest ta teab, et mina seda tahan. Mina tahan

Teile nimelt öelda, kui hirmus tänulik ma olen Teile nende sõnade eest, mis Te mulle kevadel ütlesite, kui seisime seal pika musta laua ääres. On Teile kunagi mõttesse tulnud, et seal seisime elus teineteisele kõige lähemal? Minul tuleb see sagedasti meelde. Ja ma olen niisama sagedasti mõelnud: kahju, et ma seda tol korral ei teadnud. Ma aimasin küll, aga ma ei tahtnud seda teada, sest oleksin ma seda nõnda teadnud kui praegu, siis oleksime võinud seista teineteisele veel lähemal. Aga ütlemata tänulik olen Teile sellegi eest, mis oli. Ka seda tean ma selgesti ainult nüüd, kus vean neid viletsaid ridu paberile.

... Täna olen ma õnnelik, täna olen ma peaaegu pööraselt õnnelik, sest mul on äkki suur ja püha tundmus, et mind võidakse armastada. Kas Te mõistate, mis see tähendab, kui nõnda tunda? Olete Teie kunagi midagi selletaolist tundnud? On Teil kunagi olnud nii palju usku iseendasse, et võisite seda tunda? Minul on täna. Ja ma mõtlen, et tuleb kevad, tulevad linnud ja laulavad ning punuvad pesi, tulevad lilled ja lõhnavad — lõhn on lillede laul, eks? — ja mind ei ole enam, aga see, kes mind armastab, kõnnib päikese paistel ja mõtleb minu peale ning nõnda saan ka mina tulevast, ületulevast ja järgmisestki kevadest osa. Kui mitte palju, siis pisinatuke ikkagi. Kriipsukenegi! Sest kuis ka see armastus aastate jooksul väheneb, midagi jääb temast ometi järele. Ah jaa! Pidin unustama! Kui tuleb kevad, siis müüvad tütarlapsed Kivisilla juures lilli. Seal on mõnikord hulk lapsi, kes kõik pakuvad ja manguvad. Aga nende hulgas on üks — kõhnake, suurte tõsiste silmadega, mis on hallid, peaaegu sinised — ja see ei mangu kunagi, see seisab ainult ja vaatab sulle otsa, nii et sa lähed ja ostad sõna lausumata. See on minu lillelaps — nõnda nimetasin ma teda eesti keeli. Mõistate? Lillelaps! Selle käest ostke Teie tuleval kevadel, sest mind ei ole enam, nii et ta ilma ostjata ei jääks. Kui tahate, võite talle öelda, et see laia kübaraga, valge looriga preili ei osta enam, vaid tema asemel ostan nüüd mina.

... Dr. Rotbaum ütleb, et armastus teeb ilusaks, aga minu kohta see vististi ei käi, sest mina lähen päev-päevalt aina hirmsamaks. Teie ei tunneks mind äragi, kui ma Teile kuskil vastu tuleksin. Te ei tunneks mind siiski, kui ma astuksin alla tuppa, kus Teie istute laua ääres. Ja et Te kunagi ei

katsuks kujutella, milline ma praegu olen, saadan Teile oma pildi. See on siis tehtud, kui ma veel ei tundnud, et mind armastatakse; aga nüüd, kus ma seda tunnen, tahan ma, et mind armastataks niisugusena, nagu olen sellel pildil. Teile saadan ta tassikõrvade asemele, sest need on Teil vististi alles. Nüüd võite nad ära visata. Tassikõrvad olid algus, pilt on lõpp. Niisugune oli meie tutvus. Ma oleksin nii rõõmus, kui Te leiaksite, et lõpp on pisutki ilusam kui algus. Selles lootuses saadangi oma pildi. Mõtlesin pildile juurde lisada oma juukseloki, aga loobusin, sest mu juuksed on hirmsaks läinud: kleepuvad teised jõuetult pealuu külge, nagu oleksid nad millegagi võitud. Kole! Ma arvan, mu juuksed on juba surnud, sest mulle öeldi siin, et meie asutises surevad juuksed rutemini kui inimesed.

...Täna rääkis dr. R. mulle mirdist ja loorist. See peab midagi tähendama, sest tema sõnad tähendavad ikka midagi. Aga ma tunnen selletagi, et käed kipuvad rinnale. Kui Te teaksite, milline koledus on Teile sellest kirjutada! Aga veel koledam on sellest mitte kirjutada, sellepärast teen seda. Andestage mulle see ja kõik muu. Mulle tundub, nagu oleksin ma Teile ainult haiget ja kurja teinud, ja see piinab mind vahel. Aga siis lohutan end mõttega: kui ma tunnen, et mind võidakse armastada, et mind võidakse isegi peale surma armastada, ega ma siis nii halb ja kuri olegi. Eks ole nii?

...Viimaks ometi rääkisin neile tõtt, ütlesin, et ma polegi koju kirjutanud ja et ma omakseid näha ei taha. Teid ka mitte: mälestage mind, nagu olen pildil. Aga ma kardan, nad telegrafeerivad. Ükskõik! Miski ei muuda enam midagi. Kogu Teie veri ei suudaks mind enam aidata. Ei, ka see mitte! Nõnda on hea, nõnda on kõige parem ja kindlam. Paratamatus on ikka kõige parem ja kindlam.

...See on ehk viimane kord, kus ma pliiatsi kätte võtan, võib-olla ka eelviimane. Viimasel korral panen ka oma nime alla, sest varsti pole ma üldse muud kui aga paljas nimi. Sellepärast panengi ta kirja lõppu nagu lõhnava lille. Kui ma ainult teaksin, missugune lõhnab Teie meelest kõige paremini, kas Ramilda või Rimalda, Radilma või Ridalma, Darilma või Diralma, Dalmira või Dilmara...»

XXXVII

Sellega kiri lõppeski. Indrek pööras mitmel korral viimast lehte, pööras kõiki lehti ja luges neid ikka ja jälle uuesti külmas klassis, kuhu ta puges üksindusse, aga kuskilt ei leidnud ta lubatud allkirja. Mis võis temaga küll nii äkki juhtuda? küsis ta endamisi, nagu seisaks ta tõepoolest mõistatuse ees. Aga polnud ju mingit mõistatust, oli sündinud kõige harilikum asi siin-ilmas: Ramilda oli enne surnud, kui jõudis kirjale alla kirjutada. Ramilda arvas, et surmaga võib talitada nagu dr. Rotbaumiga, selle ravila Kristusega, aga surmaga ei võinud. Dr. Rotbaumi võis ninapidi vedada, aga surm vedas teda ninapidi: lubas anda aega homseni või ka ülehomseni, aga tuli juba täna, tuli siis, kui teadis teda kõige vähem oodata, kui ei teadnud teda ehk oodata dr. Rotbaumgi.

Surm tapab samuti nagu piknegi. Aga mis ütles härra Maurus pikse kohta? Pikne ei tapa kunagi õigel ajal. Samuti teeb ka surm: tuleb ja tapab su noorelt, kui usud võib-olla esimest korda, et sind armastatakse ja et sina ka ise võiksid armastada; tapab su nii-öelda enneaegu. Aga ka sellest ei pea ta kinni, vaid tapab su ka enneaegses surmaski enneaegu, nii et enneaegsus tõuseb juba teise astmesse, nagu tunneks surm ka matemaatikat. Ah, surmal ongi see õige matemaatika, mis võidab vististi igasuguse armastuse, aga seda Molotov ei teadnud. Tema lootis võrranditele ja logaritmidele, tema uskus integraale ja diferentsiaale ja kukkus muidugi sisse. Sellepärast pidigi ta põgenema oma «linalakaga», sest mis jääb «kõrralikul ja ausal inemisel» üle, kui ta on sisse kukkunud? Ei midagi muud kui aga põgenemine. Aga kui on see õige matemaatika, see surma matemaatika, siis ei kuku kunagi sisse, siis pole vaja kunagi põgeneda ...

Kui kauaks Indrek oma kirjaga ja mõtetega külma klassi jäi, seda ta õieti ei teadnud, aga see pidi tükk aega kestma, sest kui ta lauast tõusis, olid ta luud-liikmed kanged ja hambad kippusid nagu suus lõgisema, kas külmast või millestki muust. Pealegi, kui ta oli endale palitu selga ajanud ja mütsi pähe pannud ning hooviväravast mõtles välja minna, ütles talle Jürka hoovis, et silmapilk on lõuna. Tähendab klassis oli ikkagi tunde kulunud, sest kiri tuli peale kella kümmet ja lõuna oli kella kahe ja kolme vahel. Nõnda Indrek arvas aega, mitte nüüd, vaid hiljem, kui ta kõigele tagasi mõtles.

Väljas oli tuuline ja külm. Raputas peent liivataolist lund, aga mitte nõnda, et tunneks sadu. Lumi ootab soemat ilma — mõtles Indrek. Lumi ei armasta külma — lisas ta juurde, kui surus käed palitu taskuisse ja läks. Kuhu? Seda ei pannud ta tähele, sest tal oli praegu muud teha, kui seda tähele panna, kuhu ta läheb. On ju ükskõik, kuhu minna, peaasi, et lähed, kui on külm.

Ta leidis enese kuskilt linnaservalt lagedalt teelt, kus puhus kõle tuul otseteed näkku, nii et see õhetama ja pärast valutama hakkas. Seda valu märkas Indrek ja jäi seisatama. Esimene, mis silma torkas, oli mets sealpool lagedat välja. «Seal peaks vaiksem olema,» mõtles ta ja sammus silmalt metsa poole, ilma et oleks teele või jalgrajale rõhku pannud. Ta sumas otseteed läbi lume, mis muutus metsa ääres võserikus sügavaks, ulatudes põlvini, paiguti üle põlvegi. Lumi lükkas püksisääred üles ja tikkus kummikamassidesse, kus ta hakkas sulama ja saatis külmad veeojad labajalgadeni. Jõudnud esimese suure männi alla, mille kõrge juurikas oli lumest paljas, istus ta sinna peale ja kiskus saapad kordamööda jalast ning puhastas neid lumest. See tehtud ja saapad uuesti jalas, võttis ta taskurätiku ja sidus sellega ühe püksisääre saapakummide pealt kõvasti kinni. Tehes rätiotstesse viimast sõlme, meenutas ta, et see on sama rätik, mis oli tal taskus mineval kevadel, kui ta kartis, et Ramilda pakub ehk temale kätt ja temal ei ole, millega higi oma peost pühkida, sest rätik oli tol korral nii must, et teda oli võimata taskust välja võtta. Täna oli ta aga puhas. Täna muidugi, sest täna seob ta temaga püksisäärt.

Nõnda mõtles Indrek, kui püksisäär oli seotud. Aga siis märkas ta, et männil, mille juurikal ta istub, on imelik sile põikloodis oks nagu väljasirutatud käsi, sõrmed laiali. Seda oksa oleks ta nagu varemalt kuskil näinud, seda oksa ja seda mändi. Ah jaa, õige! Vargamäe soos oli midagi selletaolist, võib-olla on praegugi veel, aga see seal oli nii peenike, et ei kandnud inimest. Selle männi all seal oli sile ja lai mätas, kus kasvas linnulina, mille Indrek üles kitkus, sest ta tahtis mättale teha päikesekella: kaks pulka püsti, nii et kui ühe pulga vari langeb teisele, siis on kell kaksteistkümmend. Rohkem ei olnud temale tarvis, sest siis võis loomadega lõunale minna. Päikesekell oli just selle oksa all, mis ei kandnud inimest, aga see oks siin pidi tingimata kandma. Lööb

pisut kõikuma, kui inimene tema küljes ripuks, aga kannaks, katki ei praksataks.

Indrek tõusis püsti ja sirutas käed oksa poole. Ei küündinud. Aga kui hüpata? Ta hüppas, aga sõrmedki ei puutunud. Siis tuli talle meelde männijuurikas ja ta astus sellele ning hüppas siis. Nüüd puutusid sõrmed oksa, aga kinni ei saanud. Ta hüppas uuesti, hüppas mitu korda ja kõigest jõust, nagu oleks see hirmus tähtis, kas ta saab korragi oksast kinni või ei saa. Aga sai viimaks ja nõnda ta seal rippuski nüüd maa ja taeva vahel, üks püksisäär seotud, teine sidumata. Ja kui ta nõnda rippus, tuli talle äkki imelik mõte. Indrek isegi nagu taipas, et see on pisut imelik mõte, sest ta käis nõnda: Mis oleks, kui tema tahaks enda siia oksa riputada, ainult katseks, ainult üürikeseks ajaks; kas leiduks temal siis midagi, millega seda teha? Mitte et tõsiselt, vaid lihtsalt niisama muidu, et näha, kas inimene võib seda teha, kui tal tuleks tahtmine.

Ja talle tuli seal nõnda rippudes meelde, et temal ei ole midagi, millega katsetki teha, sest tal puudub püksirihm, puuduvad õiged püksikandmedki, on ainult mingisugune villane pael, kirju niisugune, vististi sukapael, mis täidab kandmete aset, käies poolpõiki üle selja. Aga see ei kannaks ei teda ega ühtegi teist. See on ka nii lühike, et kui siduda üks ots ümber selle jämeda oksa, siis pole teise otsaga enam midagi teha, tema ei ulatu millekski. Koer ehk võiks sealt hammastega kinni karata ja rippuda. Jah, koer küll, sest talle tuleb äkki meelde, et üks nende koer, kellele pandi nöör kaela, kargas hammastega sellest kinni ja hoidis nõnda end tükk aega, enne kui silmus sai kokku joosta. Indrek näeb selgesti seda koera, kellel silmus kaelas ja kes kõigest jõust hoiab hammastega nöörist kinni.

Ta laskis käed oksast lahti ja kukkus jalgupidi sügavasse lunde, sest mis mõte on nõnda rippuda, kui pole midagi, millega võiks teha õiget katsetki. Ta jäi tükiks ajaks sinnasamasse seisma, kuhu ta langes. Ja siis tuli talle meelde, et teine püksisäär on alles sidumata, nii et lumi puges uuesti saapasse. Uuesti istus ta männijuurikale ja tõmbas saapa jalast ning puhastas ta lumest. Siis pidas ta aru, millega teine püksisäär siduda. Kobas kätega taskuist, aga ei leidnud midagi. Tegi palituhõlmad lahti, avas ka kuuehõlmad ja vaatas mõlema voodreid, aga need olid terved, sealt polnud

midagi tõmmata. Aga siis tuli talle hea mõte: ta võttis taskurätiku teise sääre ümbert lahti ja käristas ta pooleks. «See on selle eest, et sa mineval kevadel ei lasknud Ramildat mulle kätt anda,» lausus ta endamisi. «Sina olid see, kes seisis oma mustusega meie kahe vahel, ja nüüd käristan su lõhki, nagu käristati kord riie pühama paiga ees. Mäletad, millal? Siis, kui Kristus suri ristipuus, seda pea meeles. Ja nüüd on sinu käes kord, sest jälle on keegi surnud. Mõistad sa, kärisenud roojane rätik, et keegi on jälle surnud? Kahe tuhande aasta eest suri Kristus ja nüüd tuli surm jälle maa peale. Ja iga kord käriseb midagi, kui tuleb surm.»

Ta sai püksisääred seotud ja tõusis püsti. «Soo, nüüd võib edasi minna,» ütles ta. Ja läkski otseteed metsa poole, kuigi talvine pilves ilm, mis kaldus ikka enam sajule, kippus videvikuks vanuma. Ta hakkas kord-korralt ikka kiiremini minema, nagu tõttaks ta kuhugi või nagu kardaks ta, et jääb kuhugi hiljaks. Aga tõepoolest oli see ainult sellepärast, et ta tundis ikka veel külma, peaaegu külmavärinaid.

Siis pani ta tähele, et tal on lahti niihästi palitu- kui ka kuuehõlmad. «Kuidas võisin ma ometi selle unustada?» mõtles ta. Aga kui ta hakkas nööpe kinni panema, tundis ta, et käed on kohmetanud, üsna kanged kohe. «Kus on mu kindad?» küsis ta endalt ja hakkas taskuist otsima. Seisis ja otsis tükk aega, katsus isegi püksi- ja vestitaskuisse, nagu võiksid seal olla kindad, mida polnud kuskil mujal. Katsus meelde tuletada, kas tal olid kindad käes, kui ta kange tuulega üle välja tuli, aga ei jõudnud mingisugusele otsusele. Hakkas uuesti nööpe kinni panema, läks ise kärmesti edasi ja pani nööpe kinni, sest polnud põrmugi aega seista. Tõstis palitukrae üles, surus käed kõvasti tasku ja läks.

Mets muutus aina paksemaks ja pimedamaks, risu hakkas jalgadesse, oksad peksid silmi ja kiskusid mütsi, aga Indrek läks ikka edasi. Kui kaua see nõnda kestis, seda ta ei tea, aga äkki märkas ta tuld. Üsna harilikku punast tuld märkas ta, nagu see paistab talveõhtuti kuskilt taluaknast. «Talu,» sonis Indrek, «sest meil on metsa taga ikka talu ja talu taga mets. Aga mujal ei ole. Saksamaal istub metsa taga üliinimene ja üliinimese selja taga on mets, kus söövad saurused, kuuskümmend pikad, kolmkümmend kõrged; söövad kõik, ka üliinimese. Nõnda on Saksamaal.»

Indrek jäi kuhugi paksu kuuse alla seisma ja hakkas tuld

vahtima. Viimaks istus ta siiasamasse lumele, selg vastu kuusetüve, silmad tule poole. Pahemal pool tuld oli taevas näha mingisugune hele kuma, nagu algaks seal virmaliste mäng või nagu loidaks kuskil kaugel, kaugel suur tulekahi. «Mis see küll võiks olla?» küsis Indrek endalt. Aga ei viitsinud vastust leida, sest liikmeisse langes imeline rammestus. Peaaegu oleks tal juba uni peale tulnud ja ta olekski tingimata magama jäänud, kui mitte poleks äkki välgatanud mõte: «See on ju linn, mis nõnda kumab. Linnad kumavad õhtuti nagu kauged tulekahjud.»

Ta tegi silmad lahti ja tõusis püsti. Külmajudinad jooksid mööda selga. Ta hakkas minema, aga mitte otseteed linna kuma poole, vaid temast silmnäolt mööda. Lund sadas juba tublisti ja see ei olnud enam näo vastu endiselt terav. Indrek sammus mööda lagedat põldu tuule käes. Aeg-ajalt viskas ta silmad heleda kuma poole, nagu kardaks ta, et see võiks kaduda või liiga ligi tükkida. Nõnda läks ta. Sattus aiaäärseisse hangedesse ja sumas sealt läbi, jõudis välja mingisugusele teele, aga läks sellest põiki üle. Läks mitmest teest põiki üle ning ikka edasi üle lageda välja, nagu otsiks ta sealt midagi või nagu kardaks ta inimesi. Aga kui ta lõpuks jällegi jõudis kuhugi suuremale teele, millel olid sügavad kraavid ja kõrged servad, ja kui ta neist katsus üle saada, siis tundis ta, et ta enam ei suuda. Sumas sügavas lumes, ronis kuhugi, aga langes tagasi, katsus veel teistki korda ronida, aga ei jaksanud, vaid jäi lumele lamama, nii et tuul ja tuisk käisid temast üle. Lamas nõnda natuke aega, aga kui tundis näol tuisulume sulamist, ajas ta enda istukile ja tegi silmad lahti: otse tema ees seisis linna hele kuma.

Katsus tõusta, käed kõvasti taskus, aga kukkus lunde. Tõusis uuesti ja sai jalule ning hakkas mööda teed kuma poole minema. Läks tüki aega. Jalad ei tahtnud teel püsida, nagu oleks neis mingisugune uimastav aine, mis teeb lõdvaks ja raskeks. Nad komistasid, sumasid sügavas lumes, aga ronisid uuesti kõvemale pinnale ja astusid edasi. Linnas kõnniteel tulid inimesed vastu. Mõned läksid mööda, mõnedega põrkas ta kokku, eriti naistega, sest need ei andnud teed. «Naised ei anna kunagi teed,» mõtles Indrek ja läks keset tänavat. Seal sattus ta hobuse ette, kelle mehed karjusid. Aga Indrek ei teinud sest väljagi, sammus ainult edasi.

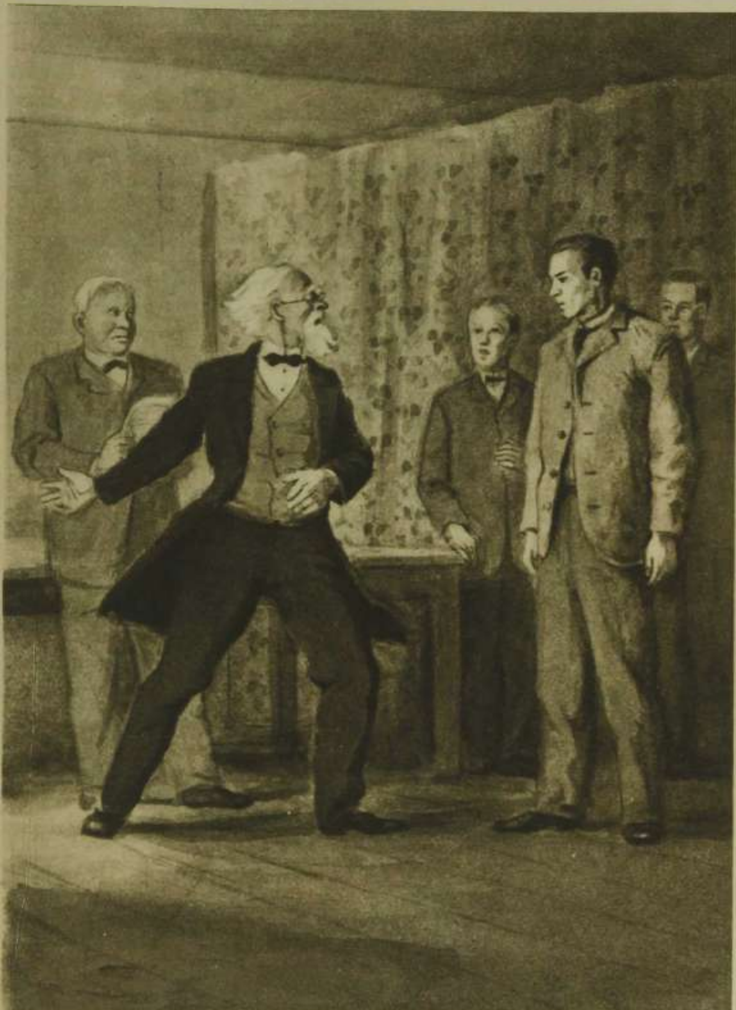
Siis jõudis ta kuhugi kolmenurgelisele platsile, keset platsi oli latern ja laterna all ainus voorimees oma hobusega tuules ja tuisus — mõlemad norus, mõlemad eemalt vaadatuna vanad ja viletsad. Ja äkki valdas Indrekut pöörane härdus. Ta ei saanud muidu, kui istus siiasamasse lähedale trepile ja nuttis, nuttis selle vana voorimehe ja tema hobusekronu pärast, kes kõnutasid ainuüksi tuisus ja tormis.

Ah, nii hea on maailmas elada, kui on veel midagi olemas, mille pärast võib kas või oma hinge ja südame välja nutta! Mis peaks küll inimene peale hakkama, kui poleks enam niisugust tuisku ja tormi, niisugust kolmenurgelist platsi ja keset platsi laternat ega voorimeest oma hobusekronuga!

Indrek istus siin puutrepil hulk aega ja ta istus nõnda, et unustas niihästi voorimehe kui ka tema hobuse. Aga kui ta viimaks tõusis, nägi ta, et voorimees kõnutab oma hobusega endiselt laterna all. Ja ta läks otseteed voorimehe juurde ning istus saani. Aga kui see pukis ümber pöördus ja temait küsis, kuhu peab sõitma, siis tundis Indrek tema silmapilkselt ära. Ja ilma et oleks sõnagi lausunud, tõusis ta saanist, jättis voorimehe tema hobusega sinnapaika ja põgenes, nagu oleks ta mõne mõrtsukaga kokku sattunud. Voorimees hüüdis talle midagi järele, andis isegi hobusele piitsa, aga selle jalad olid nii kanged, et ta liigutas piitsale vastuseks ainult saba ja kõrvu. Seks ajaks aga, kui voorimees lõpuks ka tema jalad liikuma sai, oli Indrek juba tuisus ja tormis kadunud, kuna ta ise pomises: «Sitt kool, ei ole ilusaid rõivid ega kedagi!» Ja selle ilge vanamehe ning tema senku pärast oli Indrek nii kaua seal trepil istunud, et külm vapustas juba kogu keha! Oleks ta nüüd veel linna kuma paistel lagedal väljal, siis ta näitaks, kuidas sooja peab tegema; aga nüüd ei aita muud, kui peab vist koju minema, sest muidu ei saa sooja, muidu ei saa . . . Silmad virvendasid, pea käis ringi, jalad kaotasid nagu ikka enam ja enam kindluse.

«Lao mulle riideid peale,» ütles ta Vainukäole, kui ta oli juba sängis, «lao mulle kõik peale, mis kätte saad, külm võtab mu muidu ära.»

Ja vaga Vainukägu laduski. Aga ta tegi rohkemgi, sest jumal oli andnud talle nõukad meeled. Jumal oli andnud talle tahtmise hingekarjaseks saada ja oli ka andnud talle taibu, et mõista: hinge võib karjatada ainult keha kaudu; hinge võib karjatada pükste pressimisega samuti kui palve luge-

„Teie olete hull!" karjus direktor tulises vihas ja tema käsi laksatas Indrekule vastu nägu.

misegagi, veel pareminigi. Sellepärast siis, kui Indrek nii väga oma külma kaebas, jooksis Vainukägu lähedasse apteeki ja tuli sealt mingisuguste pulbritega tagasi. Kuskilt nõutas ta ka kannutäie palavat vett ja laskis Indrekul seda rüübata, niipalju kui vähegi läks. Ise aga talitas sängi ümber, kohendas ja seadis, et oleks kõik ilusasti ja korras.

«Ära sa seda karda, et me külmast võitu ei saa,» rääkis Vainukägu ise. «Külmast saame me võitu küll, kui midagi muud juurde ei löö.»

Ja saidki külmast võitu, aga palavik jäi mitmeks-setmeks päevaks. Polnud küll teine niisugune, et kipuks tapma, aga ammugi mitte niisugune, et võiks midagi süüa või üles tõusta. Pidi lamama. Ja kui ta viimaks sedavõrd toibus, et tõusis sängi servale istukile, siis tundis, et jõud on sootuks läinud, et kondid on liha alt imelikult välja tulnud ja tunduvad seest tühjad. «Nagu linnuluud,» mõtles ta endamisi, katsudes teravaks muutunud jalasääri.

XXXVIII

Nõnda möödus pühade vaheaeg ja siis hakkas maja uuesti kihama. Tulid tagasi vanad õpilased, saabus uusigi, sest härra Mauruse asutise uksed olid alati avatud. Indrek kõndis pisut nagu juhmina selles kihinas-kahinas. Aga ometi oli tal nõnda parem kui pühadeaegses vaikuses. Oli ikka ja alati midagi, mis ei lasknud soiguvat mõtet samal paigal tampida. See oli see männialune mõte, mida ta ei suutnud kuidagi lõpuni mõelda. Takistuseks ees oli pealuus midagi vintsket ja sitket, mis venis igapidi ja ei lasknud mõtet läbi. Ainult õnneliku juhuse tõttu vabanes Indrek oma soiguvast mõttest.

Kosmograafiat õpetas vana professor — pikk, kõhn, väsinud ja aukus silmadega, mis hakkasid särama ainult siis, kui ta sattus parallaksile või valgusaastaile. Siis võis tema kondisesse kätte tulla niisugune jõud, et kriiditükid aina lendasid kirjutamisel või joonestamisel. Temal ei olnud suuremat rõõmu, kui kutsuda õpilased õhtul hilja tähise taeva alla, vahtida nendega ülespoole ja seletada, jutustada ning pilduda nimedega enese ümber. Aga mis pidid õpilased tegema nende arvude ja nimedega? Nad haigutasid, kas kül-

mast või igavusest — isegi ei teadnud. Aga siis viis vanamees nad tähetorni, pani nad seal kordamööda kuhugi selili ning näitas neile kuud, mille ketta laiust oleks võinud mõõta süldadega. Sellega võitis ta õpilaste südamed. Jah, külmanud kuuga võitis ta Indreku südame, mis oli üleni paljas verine haav. Hakkas nii imeline sellelt vanamehelt kuulda, kui pööraselt suur on maailm ja kui meeletult pisitilluke meie maakera-lõhmakas. Aga mis on siis inimene, kui maakeragi on ilmaruumis ainult tolmukübemeke, ainult poripiisake? Indrek ei teadnud, mis on siis inimene, kui on maakeragi nii pisitillukene. Aga kas see vana professor teab? Tema ehk teab, mis on inimene, aga võib-olla ei tea temagi. Inimene seisab temale liiga lähedal, sellepärast ei saa temast õieti midagi teada. Kui ta seisaks meist vähemalt kuu kaugusegi, nii et võiks teda tähetornis selle suure pikksilmaga vaadelda — selili maas vaadelda, siis ehk saaks pisut teada, mis on inimene. Aga nüüd ei saa.

Kui nad ükskord jällegi seisid professori ümber mäenõlvakul, jalge all linnatulede virvendav sigrisagri, pea kohal särav tähtede lõpmatus, hakkas ta neile jutustama Linnuteest ja udukogudest, mis on ka ainult kauged linnuteed, nagu ta kinnitas. Ta pildus enese ümber kümnete, sadade, tuhandete valgusaastatega, aga ta tegi seda nõnda, nagu tähendaks see ainult paaritunnilist jalutuskäiku tähtedevahelises ilmaruumis. Ta rääkis tähtedest, mis tormavad pöörase kiirusega otseteed meie sihis, ja teistest, mis eemalduvad meist samasuguse ajuga. Neist viimastest oli tal nagu kahju, sest ükskord võivad nad kaduda ilmaruumi lõpmatusse ning taevas on siis üks täht vähem. Inimene võib-olla elab alles maakeral, tema võib-olla on oma pikksilmade võime tuhandekordseks tõstnud, aga kadunud tähti ei leia ta ometi mitte. Inimene elab, aga täht on surnud. Aga kes võib kinnitada, et on olemas needki tähed, mida näeme? On vaja sajad ja tuhanded aastad, et valguskiir jõuaks tähelt meie juurde. Mõistate, mis see tähendab? küsis professor. See tähendab, et kui ühes Jeesuse Kristusega sündis maailma mõni kauge täht — sest ka tähed sünnivad ja surevad —, siis võib-olla näeme tema valgust esimest korda alles täna või homme õhtul, aga võib ka olla, alles kümne, saja või tuhande aasta pärast. Ja kui ühes Jeesuse Kristusega suri mõni kauge täht, siis näeme võib-olla veel täna tema viimast sära, kuna ta homme on

kustunud, sest tema viimane valguskiir on maakerale jõudnud. Aga võib ka olla, et see jõuab siia alles kümne, saja või tuhande aasta pärast ja nõnda näeme meie ilmaruumis tähte, mida pole tõeliselt olemas enam Kristuse surmast saadik. Nõnda võivad ilmaruumis liikuda tuhanded ja miljonid tähed, mida meie veel ei näe, ja meie võime näha tuhandeid ja miljoneid tähti, mida pole enam olemaski. Kogu Linnutee pole ehk muud kui ainult meeltepettus...

Pika ja kõhnana, ettepoole kõveras seisis ta õpilaste keskel, kulunud palitu krae ülal, käed taskus, sest pakane oli vali. Kui ta viimaks nagu endasse süvenenult vaikis, küsis Indrek, kes seisis otse ta ees:

«Härra professor, kui ilmaruum on nii lõpmata suur ja kui igal pool on aina tähed, tähekogud ja linnuteed, kus on siis taevas?»

Vanamehe pea tõusis nõksatades kõrgemale ja külmast kangenenud huuled püüdsid nagu nukralt naeratada, kui ta vastas:

«Üle kolmekümne aasta olen otsinud, aga pole leidnud. Nüüd olen vana. Teie olete alles noor, otsige, ehk leiate teie.»

Ütles ja seisis endiselt oma õpilaste keskel, pikk ja kõhn, ettepoole kõveras, nagu oleks tal juba pisut raske seista.

Mäelt alla minnes eraldus Indrek mingisugusel ettekäändel teistest, sest tal oli tungiv tarvidus üksi jääda. Ta tahtis kõnelda iseendaga, ilma et teda keegi selles eksitaks.

«Tähendab ei ole,» lausus ta endamisi, kui oli vabanenud teistest. «Ei ole midagi, ei ole kuskil midagi, ainult tähed, tähed, tähed. Aga kui pole taevast, kus on siis jumal? Kus ta on? On ta üldse olemas?»

Indrek oli juba ammu aimanud, et teda ei ole, aga nüüd oli ta selles veendunud. Õige! Sellepärast võis kõik nõnda sündida, nagu on sündinud. Just sellepärast. Nüüd on kõik selge. Muidu oleks võinud ehk Ramildagi elada, sest kes peab siis elama, kui mitte tema. Aga et on ainult tähed, siis on arusaadav. Tähed surevad ju isegi, mis võivad siis nemad surma vastu. Ainult valgus jääb veel tükiks ajaks, nagu Ramilda nimi või mälestus temast...

Kaua kõndis Indrek pakases säravate tähtede all ja sonis mõttetuid mõtteid. Aga kui teised õhtul magama heitsid, istus tema laua äärde ja hakkas kirjutama. Nüüd ei võinud

ta enam muidu, kui pidi kirjutama. See pidi olema tema esimene kaastöö õpilaste lehele, mille Pajupill juba mineval aastal asutas, pannes temale nimeks «Tõde» ja lipukirjaks «Tõde, tõde, paljas tõde». Leht pidi võitlema väärnähtuste vastu koolis, pidi edendama kirjandust ja teadust ning andma õpilastele võimalust ennast vaimses töös harjutada. Kirjutada võis vene, saksa, ladina keeles. Indrek oli tänini küll lugenud, mis teised olid kirjutanud, aga nüüd tahtis ta ise teistele midagi lugeda anda.

Ilmuv lehenumber pidi omandama kurja kuulsuse, sest Solotarski ratsutas siin saurustega, Vellemaa, kes juba oli ülikoolis, vehkles üliinimesega ja Indrek tikkus otseteed jumalale endale kallale. Tema oli kõige kangem, aga temal ehk oligi kõige rohkem põhjust kange olla. Oma kesköises südamehärduses pani ta oma kanged sõnad paberile. Ja kui jumal ise oleks kirjutamise silmapilgul tema juurde astunud, käe tema õlale pannud ja öelnud: «Noormees, kas sa ei karda pattu?», siis oleks ta vististi puhtast südamest võinud vastata: «Ei, armas jumal. Mina ei karda üldse enam midagi, sest mis võiks mulle veel halvemat sündida. Mine Vargamäele, kui tahad, ja räägi seal patust, aga mind jäta rahule; sest mina tean, et taevas on ainult tähed, tähed, tähed. Taevas ei ole üldse taevast olemas, seda peab meeles pidama. Ja kõik, mis olemas, on surelik, nagu maa peal, nõnda ka taevas, seda pane tähele, armas jumal.»

Nõnda oleks Indrek öelnud, kui jumal oleks talle südaööl käe õlale pannud. Aga jumal ei teinud seda ja sellepärast polnud Indrekul vaja midagi öelda. Ta kirjutas ainult, võttes kokku kõik oma loetud, kuuldud ja kogemusist tekkinud tarkuse, et hävitada seda, kes peab teadma ja nägema kõik. Kirjutamisega kasvas vaimustus, paisus hoog, nii et ta lõpuks ei kõhelnud suurustamast:

«Mina olen esimene, kes annab sulle Eestimaal surmava hoobi. Mina olen esimene, kes julgeb avalikult karjuda: Sind ei ole, on ainult tähed, tähed, tähed! On ainult lõpmatu ruum, kus eksib surnud tähtede valgus. Kui sa oled, siis ärata ellu surnud tähed, anna eksivale valgusele tema ema, tema läte tagasi. Tee närbunud lõhnast värske lill, tee lõhnavast nimest elus inimene. Tee, kui sa oled, kas kuuled! Aga sa ei tee. Sa ei ole teinud ei seda ega teisi maailmu. Sina ei ole ka teinud inimest, vaid arenemine, mis tuleb üle

sauruste. Sa lased ainult kustuda tuhanded ja miljonid tähed. Milleks? Sa lased surra ainukese inimese, kes oleks pidanud elama. Miks? On ainult üks vastus: sind ei ole, sind pole olnud ja sa ei tule. Kunagi ei ole sa äratanud Laatsarust ega Jairuse tütart, kunagi eiärataks sa ühtegi teist, ka kõige ainumat mitte, kui sind ka ei tea kuidas usutaks või palutaks. Kunagi ei . . .»

Ta härdus ise oma sõnust ja nuuksus kummuli laual. Kui nüüd oleks jumal käe tema õlale pannud ja öelnud: «Noormees, ma äratan kõik surnud tähed ellu, ma annan maakerale kõik tema saurused tagasi, ainult et sa mind usuksid,» siis oleks Indrek talle vististi vastanud: «Armas jumal, mis teen ma sinu tähtede ja saurustega, ma ei armasta neist ju ühtegi.»

Kui Indrek lõpuks magama heitis, siis magas ta nõnda, nagu juba ammugi mitte enam.

Hommikul tundis ta kehas ja vaimus värskendust. See kuluski talle ära, sest tal seisid rasked katsumised ees.

*

Oli möödunud ainult paar päeva õpilaste lehe viimase numbri ilmumisest, kui Indrek härra Mauruse juurde kutsuti, kes ootas teda all suures toas ühes härra Ollinoga ja mõne õpilasega, kes lehele olid kaastööd teinud.

«Mis see on?» küsis härra Maurus Indrekult, näidates lehele, mis oli laual.

«See on meie leht,» vastas Indrek.

«Kelle meie?» küsis direktor, püüdes olla rahulik ja asjalik.

«Õpilaste,» ütles Indrek.

«Kes on selle kirjutanud?» küsis direktor ja näitas Indreku artiklile, millel oli pealkirjaks: «Jumal ja inimene».

«Mina,» vastas Indrek.

«Väga hea,» ütles direktor. «Aga kui teie olete selle kirjutanud, siis lugege meile siit ette.» Ta näitas katkendile, mis oli punasega märgitud.

Indrek lõi silmad kirjutisele ja tundis, et ta seda lugeda ei saa, ei või, sest tal hakkas millegipärast häbi. Kirjutades ei olnud, aga nüüd oli. See oli talle nii imelik ja uus, et ta muutus otse sambaks. Öösel oli vaimustus ja rahuldus, nüüd piinlikkus ja häbi!

«Lugege,» käskis direktor äkki jõhkralt, «meie ootame.»
«Ei,» vastas Indrek kindlalt ja astus paar sammu lauast eemale.
«Siis lugege teie, härra Ollino, sest meie kõik tahame ometi teada, mida kirjutab meie pikk Paas.»
Ollino võttis lehe ja luges:
«Sinu päevad on loetud . . .»
«Kes on see sinu?» küsis direktor vahele.
«See on Jehoova,» ütles Ollino.
«Tähendab jumal,» seletas direktor. «Seda peame meeles. Ja nüüd palun edasi.»
«Sinu päevad on loetud,» algas Ollino uuesti. «Olid saurused, aga siis tuli inimene ja nüüd ei ole enam ühtegi saurust. On inimene, aga varsti tuleb üliinimene. Oli püha härg, aga siis tuli Zeus ja püha härga ei ole enam. Härgi on küll, aga nende pühadus on läinud. Oli Zeus, aga siis tuli Jehoova ja Zeusi pole teps enam. Oli Jehoova, aga siis tuli teadus ja nüüd küsin ma: kus on Jehoova? Ning vastan: ta on läinud sauruste teed. Kuulge seda, Eestimaa mehed ja naised ning isamaa pojad . . .»
«Sellest aitab,» ütles direktor vahele. «Ja nüüd see teine koht.»
Teise kohana oli märgitud eespool toodud katkend. Kui Ollino ka selle oli ette lugenud, astus direktor Indreku ette ja küsis:
«Olete teie seda kirjutanud?»
Indrek kõhkles vastusega.
«Ma küsin: olete teie selle kirjutanud?» kordas direktor.
«Mina,» vastas Indrek nüüd.
«Teie olete hull!» karjus direktor tulises vihas ja tema käsi laksatas Indrekule vastu nägu. See sündis nii äkki ja ootamata, et Indrek ei jõudnud ennast ei kaitsta ega ka teole teoga vastata, sest tema mõtted viibisid kuskil mujal, nagu viimasel ajal harilikult ikka. Nõnda jäigi Indrek kõigi ette õhetava palgega seisma. Ta oli kaitsmise või tasumisega pisut hilinenud, nagu tänini elus ikka. Härra Maurus aga ajas sama käe sõrmed, millega ta Indrekut oli löönud, harakile, vehkis nendega iseenda silmade ees, vahtis üle prillide teiste õpilaste poole ja karjus:
«See mees on püstihull! See on esimene pärishull härra Mauruse ausas ja kõrralikus majas. On olnud küll poolhulle,

aga see on täishull. Matemaatika on temal null ja ise on ta hull. Aga härra Maurusele, pühale härjale ja Jehoovale hakkab ta vastu. Tema tahab kuulsaks saada, tema tahab Eestimaal jumala tapmisega kuulsaks saada. Mõistate? Esimene jumala mõrtsukas! Selle asemel oleks võinud ta kuradi maha lüüa. Aga ei, kuradit ta ei puutu, vaid kohe jumala kallale, nagu ei pääseks ta muidu kuradile ligi, enne peab jumala eest maha võtma. Paas tahab ka härra Mauruse kuulsaks teha, aga härra Maurus ei taha jumala tapmisega kuulsaks saada, sest tema teab, et ta ei saa jumala vastu. Härra Maurus on vana, tema teab, et jumal ütleb inspektorile, inspektor direktorile, direktor kuraatorile, kuraator ministrile ja minister keisrile, et teda tahetakse tappa. Ja siis ütleb keiser ministrile, minister politseile ja sandarmitele, et härra Mauruse juures tapetakse jumalaid. No öelge nüüd ise, kas vana härra Maurus saab keisri ja tema politsei ning sandarmite vastu! Sellepärast peab pikk Paas oma kuulsusega mujale minema. Mingu sinna, kus pole keisrit ega usku. Mingu Prantsusmaale, kus on president ja revolutsioon. Mingu sinna. Aga härra Maurus jääb Venemaale, jääb Vene kotka armuliste tiibade alla, sest eestlane armastab oma keisrit ja tema kotkast.»

Nõnda rääkis härra Maurus, kuni ta meel oli pisutki rahunenud. Alles siis pöördus ta otseteed Indreku poole ja küsis:

«Kui ruttu võite oma asjad kokku panna?»

«Poole tunniga,» vastas Indrek, sest kuni direktor rääkis, oli tal aega olnud kõige üle järele mõelda.

«Ütleme, tunniga,» arvas härra Maurus, «siis jõuate veel parajasti õhtusele rongile, kui tahate koju sõita.»

«Ma ei sõida koju,» ütles Indrek.

«Muidugi mitte,» oli direktor nõus, «sest seal teatakse, et vanajumal on alles elus, et ta on priske tervise juures.»

Kuna Indrek läks oma asju kokku korjama, et neid kasti panna või pampu siduda, seletas härra Maurus õpilastele:

«Härra Maurus ei või seda lubada, et tema majas elab inemine, kelle himu käib jumala hinge järele. Kui see inemine tuleks ja ütleks: «Austatud härra Maurus, mul on kange mõrtsukahimu ja sellepärast tahan ma sinu ära tappa,» — siis jätaks ma tema vähemalt selleks ööks oma katuse alla, sest ega ta selle ühe ööga ikkagi vana Maurust tapa. Aga kui see inemine ei taha tappa mitte härra Mau-

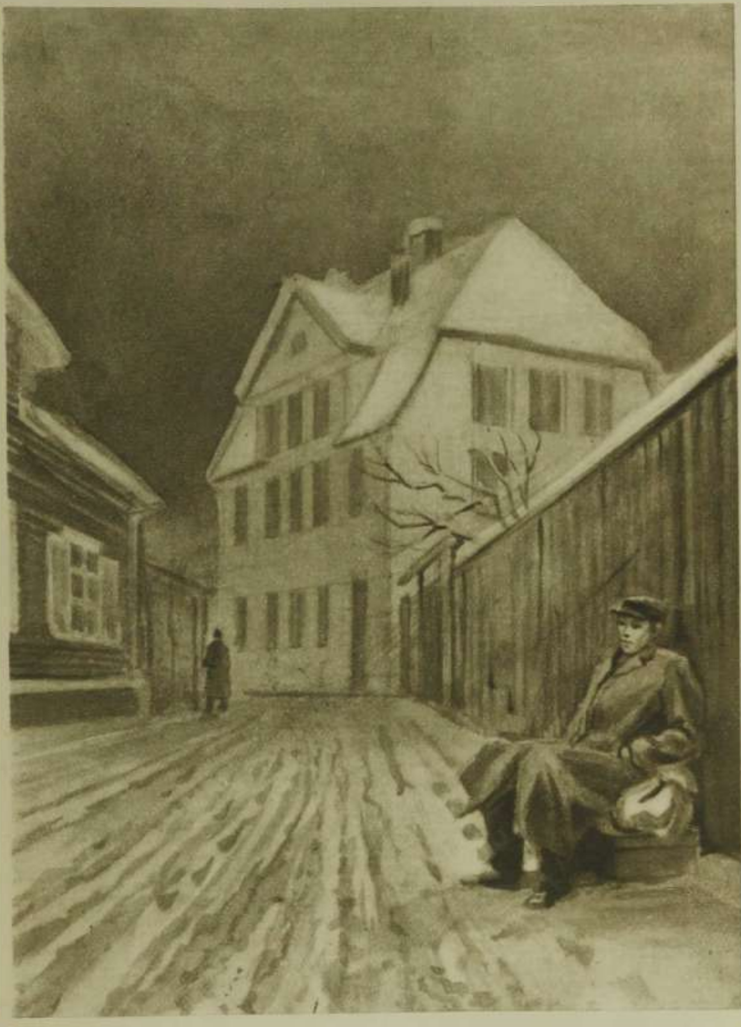
rust, vaid jumalat ennast, kes on härra Mauruse siia direktoriks seadnud, siis paneb ka vana hall Maurus oma käed liikuma. Sest kes peab siin majas jumalat kaitsma, kui härra Maurus ei kaitse. Teeb seda härra Koovi? Ei, tema ei tee seda mitte. Tema ütleb laisa venelase viisil: «Pole temaga üheskoos teenind, kus mina teda kaitsen.» Hakkab härra Ollino jumalat kaitsma? Ei, tema ka mitte, sest tema ütleb: «Minu jumal elab alles, mis mul teistega asja.» Teeb seda ehk Sikk, sest temal on tugev jõud? Ei tee, tema ei tee. Tema ütleb: «On tugevamaid kui mina, las need.» Ja Vainukägu? Tema vastab: «Ehk läheb mõni teine, ma pole veel leeris käind.» Ja nõnda kõik. Ning kes jääb üle? Härra Maurus ise, sest tema on jumalaga üheskoos teenind, tema on ka leeris käind, ja kui vaja on jumala eest välja astuda, siis läheb ta karu ja kas või vanakuradi endaga kokku. Niisugune mees on vana Maurus.»

Kui Indrek läks härra Koovi tuppa, et temalt küsida, kas ta ei võiks laenatud raamatud veel mõneks päevaks enda kätte jätta, lausus see temale nagu muu seas:

«Ütlesin teile vist juba varemalt kord, et ärge jännake jumala ega igavese inimesega, sest nõnda unustate igapäevase elu. Te ju teate ja näete, mis siin on: viletsus ja vaesus. Tuleb jumal või igavene inimene seda häda parandama? Ei tule! Meie ise peame endid ja oma kaasinimesi aitama. See on meie püha kohus, kui tahame olla inimesed. Mõistate? Sellepärast peab inimest tema hädas tundma õppima, muidu ei saa teda aidata. Teie ise praegu, mis te hakkate peale? Kevadel oleksite ehk lõpetanud, aga nüüd on kõik kuradile. Kui te siiski tahate õnne katsuda, teen mina, mis ma võin. Kahju, et Molotovi ei ole, tema aitaks teid matemaatikas. Selle viis naine. Naised ja jumalad, need on need tõsised kurjad vaimud mehe kaelas.»

Nõnda õpetas Koovi. Aga Indrek ei olnud temaga ühel arvamusel, eriti mis puutub naistesse. Sellest oli tal ütlemata hea meel, sest ta mõtles: «Kui mul on juba härra Koovigi kõrval oma arvamus, siis pole ma sugugi nii vilets.» Selle heameelega ta oma kastile nöörigi ümber sidus ja ta pambuga kokku köitis, et oleks mõnus õlale võtta, üks ees, teine taga.

Juba hakkas ta palitut selga ajama, kui direktor toa tühjaks tegi ja Indrekult nelja silma all küsis:

Nõnda istus ta tüki aega ja mõtles möödunud päevade üle järele.

«Kas teil raha on?»
«On,» vastas Indrek.
«Kui palju?»
«Nelikümmend kolm kopikat,» ütles Indrek.
«Teie olete tõepoolest arust ära,» rääkis direktor, aga tegi seda juba nõnda, et võis arvata, nagu heidaks ta nalja. «Teil on ainult nelikümmend kolm kopikat, aga ometi tahate jumala Eestimaal ära tappa. Aga kust te siis raha saate, kui enam jumalat ei ole, sest ega te neljakümne kolme kopikaga ela.»
«Mul on tundide eest saada,» seletas Indrek.
«Kui palju?»
«Üle rubla.»
«See on ikkagi vähe,» arvas direktor.
«Ma annan tunde edasi,» ütles Indrek.
«Mis te saate tunnist?»
«Ühelt viisteist, teiselt kakskümmend.»
Härra Maurus vahtis tükk aega üle prillide Indrekule otsa, kes seisis reisivalmis tema ees: pikk hall kodukootud palitu seljas, kalossid jalas ja müts käes.
«Teie olete idioot,» ütles direktor viimaks tõsiselt, aga kuidagi nõnda, et Indrek ei tundnud ennast sugugi riivatuna, vaid ennem meelitatuna. «Nii vähese rahaga tahate teie alata võitlust jumala ja tema poja vastu! *Warten Sie ein bischen,*[1] *warten Sie,*» ütles ta saksa keeli, kobas kätega taskuis, kus kõlises raha, pöördus siis ümber, nagu oleks tal suur rutt, ja läks üles. Sel silmapilgul, kus Indrek üksi jäi ja nagu nõutult seisis, et kas direktorit oodata või mitte, alustas keegi kuskil tagumises ruumis krahvi toodud laulu: «Ükskord popil oli peni», mida tänapäevani polnud unustatud, ja see lõpetas nagu igasuguse kahtluse. Indrek võttis kasti ja pambu selga ning hakkas uksest välja minema. Härra Ollino ilmus nüüd oma toast ja vahtis lahkujale järele, ilma et oleks sõnagi lausunud. Välisust avades, mille kell kõlises, kuulis ta üla1 trepil direktori samme ja häält, mis nagu hüüaks. Aga Indrek ei teinud sellest asjagi, vaid läks kastiga kolinal läbi ukse tuisusesse ilma. Varsti kuulis ta, kuis välisukse kell tema selja taga kõlises ja kuis direktor teda nimepidi hüüdis, kuid Indrek teeskles mittekuulmist. Aga härra Maurus ei jätnud oma hüüdmist ja Indrek kuulis, et see tuli temale

[1] L.: *ein bishjen*, 'veidi' (saksa k.). — *Toim.*

lähemale. Varsti kostis nagu kellegi lõõtsutaminegi ja sel silmapilgul hakkas keegi tema kasti nurgast kinni, kuna härra Maurus otse tema juures karjus:

«Miks te ei kuula, kui härra Maurus hüüab! Tema on vana, ei jäksa enam joosta ja teie ise saate ka ükskord vanaks.»

Need sõnad hakkasid kuidagi imelikult Indrekusse kinni. Talle tulid äkki meelde isa kõnksus sõrmed, nagu ta neid oli näinud laudiredeli pulkadel. Ta mäletas ka viletsat Voitinskit ja õnnetut Schulzi. Nõnda siis peatus ta ja pöördus ümber. Direktor seisis palja päi tema ees, hallid juuksesalgud tuisuse tuule sasida. Pahema käega hoidis ta öökuue hõlmu koos, mida tuulepuhangud lehvitasid, paremaga toppis ta Indrekule midagi välimisse tasku ja rääkis:

«Pange käsi peale, muidu tuul viib ära. Inemisel peab ometi viiski Vene rubla olema, kui ta tahab eesti jumala vastu minna. Oleks härra Maurus veel noor, siis tuleks ehk temagi kaasa, sest ka tema on oma südames mässaja, aga härra Maurus on juba vana.»

Ütles ja läks vanainimese tippivate sammudega oma maja ukse poole tagasi, kuna Indrek talle järele vahtis.

Aga kui kellakõlin teatas, et härra Maurus on juba sisse jõudnud, toetas Indrek kasti vastu planku ja jäi nõnda seisma, nagu puhkaks ta või nagu mõtleks ta millegi üle järele. Pikkamisi laskis ta kasti allapoole libiseda, kuni see jõudis maani, siis pani ta pambu kastile ja istus ise sinna kõrvale, nagu oleks ta tõepoolest juba väsinud. Nõnda istus ta tüki aega ja mõtles möödunud päevade üle järele. See polnudki nagu tõeline mõtlemine, vaid ilmsi unelemine. Oli kuskil mingisugune vana voorimees, kellegi punane habe, kellegi naeratav nägu, kes surus oma põlved talle vastu reisi, keegi kuskil lumes, kuskil värava taga, esimesed suudlused tuksatavaile huulile, mingisugused rohulajud tänavakivide vahel, kirju kass, pääsukesed, tassikõrvad ja veel midagi, veel keegi. Aga seda ta ei mõelnud, sest seda mäletas ta selletagi. Temal nagu ei olnudki elus midagi muud tõeliselt, kui aga see, kellest ta ei mõelnud. Uuesti välgatas kuskil härra Mauruse hall habe, välgatasid tema luuravad silmad, mis vahtisid üle prillide. Tema selja taga seisis keegi teine, kes oli veel hallim kui Maurus, aga kui Indrek tahtis teda lähemalt silmitseda, kadus ta ühes vana Maurusega. «Küllap saame elus veel

kokku,» lausus Indrek nagu iseend lohutades või neid ähvardades, kes nii ruttu kadusid.

Aga tema lootused ei läinud täide, sest härra Maurust ei näinud ta kunagi enam. Isegi oma võlga ei tasunud ta temale, nagu ei tasunud seda paljud teisedki, kes sõid aastate kaupa härra Mauruse lauas ja said tema asutises õpetust. Nõnda oli lugu härra Maurusega.

Aga selle teisega, kes seisis hallina Mauruse selja taga, sellega oli teine lugu: temaga sai Indrek varsti kokku, vististi juba täna õhtul. Aga temaga oli see hull asi, et kunagi ei tea õieti, millal sa temaga kokku saad. Ainult tagantjärele võib-olla aimad alles, et see ehk oli tema.

See sündis nõnda. Kui Indrek siin oma kastil istus, tuli emand Vaarmann hooviväravast välja, et hakata labidaga lund tänaval kokku kühveldama, sest tema arvates pidi sadu varsti üle jääma. Aga kui ta nägi, et keegi istub tänaval oma kasti otsas, siis astus ta ligi vaatama, kes see niisugune võiks olla. Muidugi tundis ta istuja kohe ära ja ütles:

«Heldene aeg! Härra Paas! Mis teie siin teete?»

«Puhkan jalgu,» vastas Indrek.

«Aga kust te siis tulete?» imestas emand Vaarmann.

«Mauruse juurest, kust mujalt.»

«Aga see on ju siinsamas,» imestas emand Vaarmann ikka enam. «Ja kuhu te lähete?»

«Vana Traadi juurde,» ütles Indrek.

«See vanapoiss on ju oma punase habemega ammugi surnd,» seletas emand Vaarmann. «Suri teine rasva, nagu kõik vanadpoisid. Rasv on vanapoiste surm. Neil on nii hea põli, et surevad rasva.»

«Siis ei tea, kuhu,» lausus Indrek. «Aga eks kuhugi ikka saa.» Ja ta tõusis kastilt ning võttis oma kandami selga.

«Aga mis teiega siis õieti on?» küsis emand Vaarmann.

«Härra Maurus viskas mu välja, see on,» ütles Indrek.

«Aga siis tulge seniks meie juurde, kui parema paiga leiate; me nüüd Tiinaga kahekesi,» ütles emand Vaarmann. «Minge sellele tuppa seltsiks, ma ise tulen ka varsti.»

Nõnda astuski Indrek oma kasti ja pambuga emand Vaarmanni maja väravast sisse ning kobas käsikaudu mööda tuntud teed alla keldrikorterisse, kus Tiina võttis ta suure rõõmuga vastu.

«Ema ütleb ikka, et ega sa enam meie juurde ei tule, aga näe,

ikkagi tulid,» rääkis ta. «Aga mina vaidlesin talle alati vastu, et küll näed, tuleb. Ja nüüd ongi minul õigus, mitte emal.»

«Kus Molli on?» küsis Indrek.

«Kas sa siis ei tea?» imestas tütarlaps. «Molli tegi omale uued pitsidega särgid ja läks selle paksu venelase juurde, seal ta nüüd ongi. Laulatatud küll veel ei ole, aga sõrmus on juba valmis, nii et ema nutab alati. Molli on meie usku, aga venelane on vene usku ja nüüd tahab tema, et ka Molli oleks vene usku, siis hakkab tema laulatama ja sõrmuseid sõrme panema. Nõnda et Molli õpib nüüd vene usku. Ema ütleb, et eks see ole hea, kui Molli ka vene usu selgeks saab, siis võib ta kahtepidi õndsaks saada, meie usuga ja vene usuga. Meie saame emaga ainult ühtepidi õndsaks, aga Molli kahtepidi, nii et tema saab nüüd päris kindlasti õndsaks. Kui mitte ühtepidi, siis teistpidi . . .»

Natukese aja pärast tuli ka emand Vaarmann ise sisse ja viis jutu kohe preili Maurusele, tahtis Indrekult üksikasjalisi teateid tema surma, veel enam aga matuste kohta. Kahjuks suutis Indrek tema uudishimu vähe rahuldada.

«Ma ütlesin juba ammugi,» rääkis emand Varmann, «et ei tea kas preili Maurus hakkab õige surema või, et ta nii uhkesti ja toredasti käib ja et ta mulle nii hirmus meeldib. Kui ta kevadel kodus käis, jäin ma alati uulitsal seisma ja vahtisin talle järele, nagu näeksin teist viimast korda. Ja eks näinudki — suri teine kaugele võõrale maale, kus polnud omakseid ega kedagi. Nii see on nende uhkete ja toredatega, kui see on jumala tahtmine.»

«Jumala tahtmine,» kordas Indrek mõnitavalt, sest emand Vaarmanni sõnad ärritasid teda.

«Kuis siis muidu, ikka jumala tahtmine,» kinnitas emand Vaarmann. «Nagu minugi Molli — tema kohe pidi nõnda selle venelasega, ei sõrmuseid ega kedagi, muudkui hakka elama. Mina olin vastu, tema ise oli vastu, aga see pidi kohe nõnda olema. Jumal oli seda nõnda pand, sõnad peale lugend.»

«Jumalat pole olemaski,» ütles Indrek nüüd.

«Mis te hullu juttu ajate,» vastas emand hirmunult.

«See pole hullu jutt, vaid sula tõsi,» seletas Indrek. «Mujal ilmas teatakse seda juba ammugi, sest seal on rohkem haridust ja õigust, ainult meie siin Venemaal oleme ajast maha jäänud. Kui inimesed kõik haritud saavad, siis ei usu enam keegi

jumalat. Seda ütlesin härra Maurusele, ütlen teile ja ütlen kõigile, sest see on tõsi.»

«Kuula imet, või jumalat ei olegi,» lausus emand Vaarmann ja lisas siis: «Aga Jeesus Kristus on ikka.»

«Ei, ka Kristust ei ole,» ütles Indrek armutult.

«See on tühi jutt,» vaidles emand kindlasti vastu. «Jumalaga olgu veel, kuis on, aga ilma Kristuseta ei saa: kes siis meid õndsaks teeb.»

«Aga mõelge ometi isegi,» seletas Indrek: «Kuidas saab siis poeg olla, kui pole isa. Jumal on ju Kristuse isa. Kui pole jumalat, siis pole ka Kristust, püha vaimu ega kuraditki.»

«Seda haritud inimesed valetavad meile rumalatele,» ütles emand. «Kurat on ja Jeesus Kristus on, muidu ei saa.»

«Ei ole kuradit ega kedagi,» ütles Indrek. «Ei ole põrgut ega taevast, on ainult tähed ja tühjus.»

«Aga see sinine?» küsis emand vastuvaidlevalt.

«See on õhk, puhas õhk,» seletas Indrek. «Ja mida selgem õhk, seda sinisem, nii et taevast pole kuskil. Aga kui pole taevast, kus on siis jumal? Kus ta on, kui pole taevast? Mõelge ometi isegi.»

«Eks ta nii ole küll, et kui ei ole taevast, siis . . .»

«Taevast ei ole, see on kindel,» kinnitas Indrek vahele ja tahtis seletada, mis oli taeva kohta öelnud vana professor, aga ta ei saanud, sest ta kuulis, et keegi nuuksub.

«Kes seal nutab?» küsis ta emandale otsa vaadates. «On see Tiina? Miks ta nutab? Mis tal viga?»

Ta tõusis kastilt, kus ta oli istunud, ja astus teise toa uksele: Tiina oli keset oma mängukoli kaltsuvirna otsas kummuli ja nuuksus südantlõhestavalt. Indrek vaatas nagu abi otsides üle õla emanda poole tagasi ja küsis:

«Mis tal on?»

«Kas te siis ei mõista?» vastas emand küsimusega.

Aga Indrek ei mõistnud midagi. Sellepärast astus ta õnnetu lapsukese juurde, laskus kaltsudele põlvili, silitas ta pead ja nääpsukest pihta, mis tuksles vahetpidamata kramplikult, ja küsis:

«Tiina, miks sa nutad? Mis sul viga?»

Ka ema astus ligi ja rääkis:

«Ää ole rumal, Tiina, et sa usud, mis härra Paas räägib. Jumal elab, Jeesus Kristus elab ja inglid elavad ning sina saad terveks, aga ainult siis, kui sa usud, kindlasti usud.»

Alles nüüd taipas Indrek äkki kõik, ja juhmilt ning nõutult vaatas ta kord lohutavale emale, kord nuuksuvale lapsukesele. Kössi langes ta oma põlvedel seal kaltsuhunniku otsas, nagu oleks ta ise mõni vana professor, kes pole leidnud kolmekümne aastaga taevast, ja silmad tõusid tal tulvil vett täis. Sest lapsukest vaadates, kelle viletsad jalakesed nii imelikult ja armetult olid kõveras, viirastus tal äkki silmis keegi teine kuskil värskel mustal mullal roheliste kartulivarte kõrval. Ka selle jalad olid tol korral samuti, kui nad paistsid jämeda mullase seeliku alt. Siis polnud Indrek osanud muud teha, kui tormata nende jalgade juurde ja seal nutta, nagu peaks ta oma hinge seest nutma — see oli pisut nagu aidanud. Tol korral oli ta unustanud oma tulise viha ja oma kartulisse visatud mütsi ning oli mõelnud ainult sellele, kes lamas nii viletsana värskel mullal.

Ka täna ei saanud ta muidu, kui pidi loobuma iseendast, oma hiljutisist sõnust ja arvamustest, et aga kuidagi leida lohutust sellele, kes seda vajab. Ja härdal meelel langes ta kummuli nuuksuvale lapsele ning rääkis väriseva sosinaga:

«Emal on õigus, Tiina, emal on tõepoolest õigus. Jumal elab, Jeesus Kristus elab, jumala inglid elavad, kõik nad elavad.»

«Nüüd sa valetad!» karjus laps talle peaaegu loomaliku häälega vastu, millest kostis meeleheite pöörasus. «Jumal on surnud, Jeesus on surnud, inglid on surnud, kõik on surnud ja mina ei saa kunagi terveks! Ma jäängi vigaseks!»

«Ei jää, sa ei jää,» vaidles Indrek vastu. «Sa saad tingimata terveks, sest jumal elab ja saadab oma inglid. Ta saadab neid terve leegioni, nii et kui üks ei oska parandada, siis oskab teine. Mõni oskab ikka, nii palju saadab ta neid. Esiti valetasin ma jumala peale, sest ta on mulle väga palju haiget teinud; sellepärast valetasin ma tema enda ja ka tema inglite peale. Ma tahtsin neile kätte maksta, sellepärast. Aga jumal elab, kindlasti elab ta. Ja et sa seda kindlasti usuksid, et ta elab ja et mina praegu ei valeta, siis ütlen sulle ühe asja: sa tahtsid, et ma ootaksin, mäletad? Et ma ootaksin, kuni sina terveks saad. Nüüd ootan ma, seda tõotan sulle Jeesuse Kristuse nimel. Ja ega ma ometi muidu ootama ei hakkaks, kui sa terveks ei saa. Sa saad tingimata, kui mina ootama jään. Ja mina jään.»

«Jääd sa tõesti?» küsis Tiina ja tõstis pead.

«Jään,» vastas Indrek. «Seda tõotan sulle.»
«Ja sa ei võta naist?»
«Mina ootan ainult, et sina terveks saaksid! Ja sina saad, usu!»
Tütarlaps kargas kui hullumeelne Indreku kaela ümbert oma peenikeste käsivartega kinni, ja kui ka Indrek oma käed oli ümber tema nääpsukese keha pannud, tõusis ta maast ja jäi kaltsudele põlvitama, surudes last endale vastu rindu, kes ikka ja jälle uuesti teda usutas:
«Siis ikka päris tõesti?»
«Päris, päris tõesti,» kinnitas Indrek ikka ja jälle uuesti.
Tükk aega rippus luksuv lapsuke nõnda Indreku kaelas, nagu ei saakski ta enam oma käsi sealt lahti. Nutt ja naer, valu ja rõõm sulasid ühiseks ekstaasiks. Aga viimaks juhtus nõnda, et ta toetus kogemata oma põlvedele, ja siis hüüdis ta suures ärevuses:
«Ema! Ema! Ma võin põlvedel seista! Ma võin ilma toeta seista!»
Nüüd laskis ta Indreku kaela vabaks, nagu põletaks see, ja viskas oma pikad ja peened käed otseteed vastu lage püsti, kuna ta ise karjus:
«Näed, ema, ma seisan!»
«Armas laps, mis sinuga ometi on?» küsis ema kohkunult juurde rutates ja lapse kätest kinni haarates, nagu kardaks ta muidu tema kukkumist.
«Aita mind üles, ema,» rääkis Tiina, «aita, ma tõusen püsti, ma seisan püsti; ma tunnen, et võin seista.»
Ema tõstiski lapse jalule.
«Lase nüüd lahti, ema,» palus see. «Las ma seisan ise; sa vaata ainult, kuis ma seisan ise.»
Aga ema ei söandanud käsi lapselt võtta, kartes selle kukkumist, ja kui ta lõpuks seda ometi tegi, jättis ta nad väljasirutatult poolringis lapse ümber.
«Ema, võta käed täiesti ära,» palus laps.
«Heldene taevas, sa saad viimaks terveks! Tiina, sa hakkad käima!» hüüdis ema, kui laps tõepoolest võis omal jõul seista.
Aga käia ta veel ei saanud, katsus küll, aga ei saanud. Ainult kui ema tal kätest kinni hoidis, siis pisut-pisut. Aga seegi natukene tõi emale nii suure rõõmu, et ta ei võinud muidu, kui pidi lapse sülle kahmama, tema endale vastu rindu

suruma ja aina kallistama, kallistama, nii et laps muutus peaaegu hingetuks. Vaevalt sai ta veel öeldud:

«Ema, ma olen nüüd hirmus väsind, pane mind sängi.»

Ja kui ema seda tegi, uinus Tiina peaaegu silmapilkselt, õnnelik naeratus kahvatuil huulil.

Ja nüüd oli sumbunud keldrikorteris äkki nii hirmus palju õnne ja rõõmu, et emand Vaarmann oleks tõesti selle kätte lämbunud, kui ta poleks võinud seda minna jagama Molliga ja kõigi tuttavatega, kes asusid ligilähedal. Seda ta tegigi, visates ainult suurrätiku endale ümber, pealegi veel niisuguse kiirusega, nagu oleks tuli lahti.

Nõnda jäi Indrek üksi keset põrandat põlvitama, sest praegu oli tal üsna ükskõik, kus või kuidas ta oli. Temas oli kõik pahupidi, temas oli kõik nagu mingisugune rusuhunnik. Alles hiljuti oli emand Vaarmann nii südilt kaitsnud Jeesust Kristust, aga nüüd jooksis ta tulisabana uksest välja, ilma et oleks maininud teda poole sõnagagi, nagu kuuluks tema tõepoolest ainult neile, kes vajavad halastust ja armu. Aga mis halastust või armu sulle veel vaja, kui tütar seisab juba omil jalul! Indrek oli salanud kõik, aga nüüd põlvitab ta siin keset põrandat, nagu kummardaks ta alanduses selle ees, keda ta hiljuti salgas. Aga ühe asja pärast on tal nii imeliselt hea: ta võitis iseenda nutva lapsukese pärast. Ta unustas oma kurbuse ja valu, ta loobus oma südameveres tõusnud tõest, et lohutada viletsat ja õnnetut. Mida suuremat võiks ta veel teha? Isegi jumal ei võiks midagi suuremat teha, kui ta oleks olemas ja kui keegi tema ees, härdas palves põlvitaks.

Nõnda mõtles Indrek keset põrandat, kui magav lapsuke sängis naeratas.

„TÕE JA ÕIGUSE" TEISEST KÖITEST.

I

„Tõe ja õiguse" esimeses köites andis Anton Hansen-Tammsaare pildi Eesti külast ajajärgul, mil seal kujunesid kapitalistlikud vahekorrad. See on tõepärane maaling üksiktalupoja needusest nende „hallide hundikarjade" vallutamisel, millele asuti lootusrikkalt, kui parunid miljoniliste sissetulekute jahil maanäljasele talupojale temalt omal ajal äraröövitud maad mitmekordse hinna eest hakkasid „päriseks" müüma.

Kirjanik näitab, kuidas kapitalistlike suhete võidulepääs lõi aluse uute kurnamisvormide ja uute sotsiaalsete vastuolude tekkimisele Eesti külas. Sakslastest parunite kõrvale tekkisid (endistest teoorjadest peremeesteks saanud taluomanike hulgast) eesti rahvusest külakurnajad. Me nägime, kuidas kurnamisele rajatud ühiskondlikud suhted ja neist suhetest tingitud hundimoraal, raske võitlus karmi loodusega ning eraomanduslik kirg suretavad inimestes kõige väärtuslikumad omadused.

Asjatult lootis Vargamäe Andres õigust tõe abil maksma panna. Kaotanud usu sellesse tulevikku, millest ta kord unistas, ning õiguse olemasolusse, kujuneb ta lõpuks seesmiselt ümber ja võtab omaks kodanliku ühiskonna hundimoraali.

Kuid usu kaotamine õigusesse Vargamäel ei tähenda veel, et vargamäelased ei usuks selle olemasolusse mujal. Nii tõesse ja õigusesse kui ka õnnesse, mis elavad kusagil Vargamäe piiride taga, usuvad Vargamäe noored, usub ka vana Hundipalu Tiit. Vargamäel puuduva õnne otsimiseks ja leidmiseks soovitabki Tiit Andresele saata oma poeg Indrek linna õppima.

Indrek lahkub Vargamäelt suurte ootuste ja lootustega sellele uuele elule, mis teda ees ootas.

„Kogu minevik tõmbus millegipärast Vargamäele kägarasse kokku ja muutus nagu unenäoks, muinasjutuks, peaaegu olematuks. Mis olnud, tundus kõik tähtsusetu; mis tulemas, nii tähtis ja suur, et tal puudus alles peaaegu igasugune sisu" (lk. 5).

Ei tule imestada, miks just sellised tunded pakitsesid Indreku hinges. Sõitis ta ju linna selleks, et õppida ja saada „õnnelikuks", saada koolitatud meheks, kes siis Vargamäelegi, kus puudus õnn, võiks kord tagasi tulla „tõde ja õigust kuulutama".

Jätnud Vargamäele maha tõe ja õiguse otsimisest väsinud ning tulevikulootustes pettunud isa, pöörab kirjanik nüüd kogu oma tähelepanu Andrese pojale, kellel elu alles ees ja kes sellele elule lootusrikkalt vastu astub. Teisest köitest peale esinebki Indrek romaanisarja „Tõde ja õigus" keskse, kõiki osi ühendava kujuna.

Koos Indrekuga viib kirjanik lugeja romaani teises köites sootuks uude õhkkonda — maalt linna, Vargamäelt — härra Mauruse „esimese järgu" õppeasutisse. See on uus miljöö uute tegelastega, ja ainult mõnel leheküljel, kus Indrek suvel maale läheb, kohtame jälle vanu tuttavaid Vargamäelt.

Samuti nagu „Tõe ja õiguse" esimeses köites, on Tammsaare ka teise köite loomisel kasutanud isiklikke mälestusi. Need mälestused on seotud kirjaniku koolipõlvega Hugo Treffneri eragümnaasiumis Tartus. Teise köite sündmustik toimub umbes kolme aasta jooksul möödunud sajandi vahetusel. Sellesse ajavahemikku langevad ka Tammsaare õppimisaastad Treffneri gümnaasiumis.

Kuivõrd kirjaniku mälestused on terve romaani lähtekohaks ja aluspinnaks, tekib vajadus lähemalt tutvuda H. Treffneriga ja tema poolt asutatud gümnaasiumiga, mis oli üks tuntumaid erakoole läinud sajandi lõpupoole Eestis.

Emakeelse kooli asutamise mõte Eesti Aleksandrikooli näol oli omal ajal liikuma pannud laialdased rahvahulgad. Kuid vaatamata sellele, et raha kogumine kooli jaoks kujunes üheks ulatuslikumaks ürituseks, mida organiseeriti üle kogu maa, jäi kool siiski asutamata. Hariduse küsimus oli aga üheks palavamaks päevaküsimuseks. Noorte hulgas oli palju neid, kes unistasid hariduse saamisest, mis pidi avama tee avaramasse, paremasse ellu. Tõusev kodanlus oli huvitatud eesti rahvusest haritlaskonna ettevalmistamisest.

Õpihimuliste noorte ees seisid aga otse ületamatud raskused. Kroonukoolidesse, kus õpetus toimus tol ajal saksa keeles, mida valla- ja kihelkonnakoolides õppinud eesti lapsed tarvilikul määral ei mõistnud, pääsesid sisse vaid üksikud. Erakoolid olid aga enamikule oma kõrgete õppe- ja kostirahade tõttu kättesaamatud.

Kindlasti pidi aga noortes, kes varem võib-olla gümnaasiumist unistadagi ei julgenud, tärkama lootuskiir, kui nad 1883. aasta lõpul leidsid ajalehtedest kuulutuse, milles teadustati uue kooli avamisest Tartus.

Õppimine uues koolis sai võimalikuks paljudele noortele peamiselt kahe teguri tõttu: kõigepealt olid õppimiskulud uues koolis väiksemad kui teistes samatüübilistes eragümnaasiumides, ja teiseks, uude kooli astumisel ei olnud õppimishimulistel takistuseks teistes koolides kehtivad kindlad vanusepiirid. Ühe sõnaga, uus kool oli kõigiti tervitatav ja leidis sooja vastuvõttu. Õpilaste koosseis selles omapärases õppeasutises oli väga mitmekesine. Siin leidus õpilasi ja õpetajaid mitmest rahvusest, erineva sotsiaalse päritoluga ja erineva vanusega. Õpilaskonna põhimass koosnes peamiselt kihelkonnakooli lõpetanuist ja koolieast väljajõudnud maapoistest. Kuid siin oli ka gümnasiste, realiste, kreiskooli ja elementaarkooli õpilasi, kes olid kokku sõitnud igast neljast laia Venemaa kaarest. Enamikus olid need kroonukoolidest väljaheidetud õpilased, kes otsustasid õnne proovida ka Treffneri juures.

Kooli õppejõud olid komplekteeritud peamiselt Tartu kroonukoolide omadest.

Mis puutub uue kooli asutajasse ja direktorisse endasse, siis peab märkima, et H. Treffner kui omaaegne seltskonnategelane oli juba aastaid enne kooli asutamist laiemates ringkondades tuntud. Alates 1870. aastast oli ta tegev olnud mitmesuguseis ettevõtteis, nagu Eesti Üliõpilaste Seltsis, Eesti Kirjameeste Seltsis, Eesti Aleksandrikooli peakomitees ja mujal. Möödunud sajandi 70-ndatel aastatel, kui rahvuslik liikumine eriti hoogustus, läks Treffner ajutiselt kaasa selle liikumise demokraatliku suunaga, mis võitles pärisorjuse jäänuste vastu ja mille silmapaistvaks esindajaks oli C. R. Jakobson. 1880. aastal lõpetas Treffner Tartu ülikoolis usuteaduskonna. Ta kandideeris mitmele vabale kirikuõpetaja kohale, kuid ei saanud konsistooriumilt kinnitust. Ka tema katsetest avada 1882. aastal Tartus erakool ei tulnud midagi välja. Saksameelne kuraator A. Sackel-

berg keeldus selleks luba andmast. Ent aasta hiljem, kui Sackelbergi asemele oli määratud uus kuraator, venelane M. Kapustin, sai Treffner loa kooli avamiseks.

Seoses klassivastuolude teravnemisega 80—90-ndatel aastatel tekib rahvuslikus liikumises kriis.

Isoleerudes hulkadest ja astudes avalikult välja masside tõeliste huvide vastu, hakkas eesti kodanlus üha rohkem otsima liitu saksa mõisnikega, tuginedes seejuures tsaarivalitsuse reaktsioonilisele poliitikale.

Rahvuslikus liikumises, mis oma olemuselt on alati kodanlik, kujunes välja eesti kodanluse natsionalistlik ideoloogia. Juba algusest peale oli selle liikumise konservatiivse-klerikaalse suuna poliitika suunatud kokkuleppe otsimisele saksa mõisnikega ja töötajate lepitamisele omast rahvusest kurnajatega. Jutlustus eesti rahva „terviklusest ja ühtsusest" kujuneb kõige jultunumaks rahva petmise poliitikaks, mille abil kodanlus püüdis tõkestada kõigist rahvustest tööliste ühinemist võitluses oma õiguste eest, püüdis eraldada eesti rahvast vene rahvast ja vene eesrindlikust kultuurist. See jesuiitlik poliitika sai eesti kodanlusele kattevarjuks, mille taha ta püüdis peita töötavate hulkade eest oma rahvavastast olemust ja liitu isevalitsuse ning saksa aadliga. Selle, kodanluse klassihuve teeniva reaktsioonilise poliitika propageerimiseks kasutas eesti kodanlus kõiki võimalikke vahendeid. Kodanlik-natsionalistlikke „rahvustervikluse" ideid püüti töötavale rahvale sisendada kodanliku ajakirjanduse, kirjanduse ja mitmesuguste seltside kaudu. Natsionalistliku ideoloogia vaimus püüdis kasvatada ka koolides õppivat noorsugu see osa õpetajaskonnast, kellele eesti kodanluse huvid olid lähemad kui töötava rahva huvid.

Kuidas seda eesti kodanluse rahvavastast ideoloogiat püüdis oma kasvandikele peale suruda H. Treffner, kes möödunud sajandi lõpuks oli juba kaotanud rahvusliku liikumise aegse opositsioonilise tuhina, sellest jutustabki meile A. Tammsaare oma „Tõe ja õiguse" teises köites.

Hoolimata maailmavaatelisest piiratusest, mis ei lubanud kirjanikul sama objektiivsusega, millega ta suhtus vana mandumisse ja lagunemisse, suhtuda uue tekkimisse ja arenemisse ja mis mitte ainult „Tõe ja õiguse" teisele köitele, vaid kogu Tammsaare loomingule on vajutanud sügava jälje, võime olemasolevate andmete põhjal öelda, et romaani teises köites

on Tammsaare loonud elulähedase pildi H. Treffneri eragümnaasiumist, selle direktorist, õpilas- ja õpetajaskonnast ning selles erakoolis kehtinud õppe- ja kasvatussüsteemist.

II

Võtnud teose loomisel aluseks oma mälestused, ei kandnud kirjanik romaani lehekülgedele mehaaniliselt kõike seda, mis oli seotud tema isiklike mälestustega. Ainustki inimest pole Tammsaare täielikult kopeerinud elust. Vastavalt romaani ideele on kirjanik valinud elunähtuste üldistamise tee. Järelikult ei saa me härra Mauruse „esimese järgu" kooli, kuhu sõitis õppima Indrek, pidada koopiaks H. Treffneri eragümnaasiumist, kus kirjanik ise kunagi õppis.

Kõige selle põhjal, mida Tammsaare õppimisaastail Treffneri gümnaasiumis nägi, kuulis, läbi elas, samuti ka teistes tolleaegsetes koolides tähele pani, andis ta romaani teises köites tsaariaegsest koolist pildi, kus palju sellest, mis oli iseloomulik ja tüüpiline revolutsioonieelsele koolile, on leidnud tõepärase kajastuse.

Nagu teame, oli revolutsioonieelse Venemaa kogu rahva haridussüsteem rajatud mõisnike ja kapitalistide huvides. Paljastades kodanluse väiteid selle kohta, nagu seisaks kool väljaspool poliitikat, ütles V. I. Lenin oma kõnes II ülevenemaalisel õpetajate internatsionalistide kongressil 18. jaanuaril 1919. aastal:

„Üheks sääraseks kodanlikuks teeskluseks on veendumus, et kool võib olla väljaspool poliitikat. Teie teate väga hästi, kui vale on see veendumus. Ja kodanlus, esitades sellise väite, asetas ise kooliasjanduse keskpunkti oma kodanliku poliitika ja püüdis kooliasjandust viia selleni, et kokku tassida kodanlusele alandlikke ja väledaid teenreid, ... kapitali tahte täitjaid ja orje, iialgi hoolitsemata selle eest, et teha kool inimisiksuse kasvatuse vahendiks." (Lenin, Teosed, 28. kd., v. k., lk. 385—386.)

Kuid vaatamata tsaarivalitsuse reaktsioonilisele hariduspoliitikale, vaatamata repressioonidele ja tagakiusamisele, võitlesid eesrindliku mõtte esindajad ka kõige süngematel reaktsiooniaastatel pärisorjuslikul Venemaal rahvahariduse arendamise eest demokraatlikel alustel.

Määratu panuse tõid pedagoogikateadusse suured vene demokraatliku pedagoogika esindajad Lomonossov, Novikov ja Radištšev, eriti aga XIX sajandi suured mõtlejad ja pedagoogid Belinski, Herzen, Pirogov, Ušinski, Pissarev, Tšernõševski, Dobroljubov ja Tolstoi, kelle tööd moodustavad vene klassikalise pedagoogika põhifondi.

Võideldes reaktsioonilise balti erikorra ja pärisorjuslik-klerikaalse „saksa kultuuri" vastu, võitlesid eesti rahva parimad pojad Faehlmann, Kreutzwald, Köler, Jakobson jt. ka rahvusliku kultuuri ja rahvahariduse eest. Nad toetusid selles võitluses suure vene rahva eesrindlikule kultuurile ja ühiskondlikule mõttele.

Vene klassikalise pedagoogika põhilisteks positiivseteks joonteks olid humanism, kirglik usk teaduse ja hariduse loovatesse jõududesse, sügav patriotism ja rahvalikkus. Kurnamisele rajatud ühiskonnas ei olnud aga võimalik neid demokraatlikke pedagoogilisi ideid tegelikult teostada, sest valitsevad klassid võitlesid selle vastu. Nad kartsid, et eesrindlike, tõeliselt teaduslike, täisväärtuslike teadmiste levik revolutsioneerib masse. See kartus sundis ja sunnib valitsevaid klasse kasvatuse alal kõikjal esile tõstma tegelasi, kes igasuguste vahenditega püüavad mürgitada õppivat noorsugu, sisendades tema teadvusse klassiühiskonnas valitsevate suhete kõikumatuse ja eraomandi püha puutumatuse ideid.

Klassivõitluse iseloom ja klasside vahekorrad kurnamisele rajatud ühiskonnas ei ole aga ühiskonna arenemise erinevatel astmetel ühesugused. Nad muutuvad seoses ühiskonna materiaalse elu arenemisega. Koos klassivahekordade ja klassivõitluse muutumisega muutub ka valitsevate klasside poliitika, mis avaldub kõikidel elualadel. Järelikult muutub koos poliitikaga ka kasvatus, mis on klassiühiskonnas alati seotud poliitikaga.

A. Tammsaare „Tõe ja õiguse" teise köite lugemisel, kus kirjanik oma tähelepanu on suunanud peamiselt kasvatusprobleemidele, kerkibki meie ette kõigepealt küsimus sellest ühiskondlikust olukorrast, mis valitses tsaari-Venemaal XIX sajandi lõpuaastatel ja mis paratamatult pidi oma pitseri vajutama ka kasvatusele.

Teatavasti kujunes Venemaa XIX sajandi lõpuks maailma revolutsioonilise liikumise keskuseks. Venemaa noor, kuid kiiresti arenev töölisklass, mille koosseisu kuulusid kõigi tsaari-Venemaal elavate rahvuste töölised, teinud Lääne-Euroopa töö-

listega võrreldes kiirendatud korras läbi poliitilise kasvatuse kooli, alustas revolutsioonilist võitlust tsarismi ja kapitalismi vastu. Töölisliikumine äratas poliitilisele võitlusele ka teised elanikkonna kihid. Linnades toimusid üliõpilaste meeleavaldused ja streigid. Maal algasid talupoegade rahutused. Töölisliikumist juhtis neil aastail revolutsiooniline marksistlik partei, kelle lõppeesmärgiks oli kapitalistliku korra kukutamine ja sotsialismi kehtestamine. Et seda eesmärki saavutada, selleks oli vaja kõigepealt viia töölisklass, kogu rahvas võitlusele tsarismi vastu.

Oma kuulsas raamatus „Mis teha?" kirjutas V. I. Lenin 1902. aastal: „Ajalugu on nüüd meie ette seadnud lähima ülesande, mis on revolutsioonilisim kõigist iga teise maa proletariaadi lähimaist ülesandeist. Selle ülesande teostamine, mitte ainult Euroopa, vaid (võime nüüd ütelda) ka Aasia reaktsiooni vägevaima kantsi purustamine muudaks vene proletariaadi rahvusvahelise revolutsioonilise proletariaadi avangardiks." (Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 334.)

Ära hirmutatud töölisklassi revolutsioonilise võitluse kasvust, püüdis tsaarivalitsus massilist töölisliikumist pidurdada repressioonide abil, kuid vaatamata repressioonidele, hoolimata julmast arveteõiendamisest revolutsioonilisest liikumisest osavõtjatega, ei läinud valitsusel korda lämmatada masside võitlusvaimu. Lähenes 1905. aasta revolutsioon.

Aastatesse, mis langevad ühte läheneva revolutsiooni eelõhtuga, viibki meid Tammsaare „Tõe ja õiguse" teine köide.

Kerkivad küsimused: mil määral ja missugusel kujul need revolutsioonilise liikumise tõusuaastad on kajastunud Tammsaare romaanis? Kas tungisid revolutsioonilised ideed, mis erutasid neil aastail kogu ühiskondlikku elu, ka härra Mauruse kooli? Missuguses vaimus kasvatati selles koolis õppivat noorsugu ja mida üldse kujutab endast see uus miljöö, kuhu sattus Indrek?

Et vastata neile ja ühtlasi ka teistele küsimustele, mis kerkivad meie ette romaani lugedes, tuleb meil lähemalt tutvuda härra Mauruse esimese järgu kooliga, tema kasvandikega ja kasvatajatega ning selles koolis kehtestatud õppe- ja kasvatussüsteemiga.

III

Härra Mauruse kooli asutamise kohta leiame romaanis ainult üksikuid vihjeid. Aga kuivõrd neil napisõnalistel vihjetel on suur tähtsus selle kooli eesmärkide ja ülesannete selgitamisel, tuleb nende juures peatuda.

„Ja mina olingi õieti see mees, kes selle kooli mõtte härra Maurusele pähe pistis," seletab Tõnis Mäeberg Indrekule, kellest ta loodab, et see kord tema kui „tõsise rahvamehe ja suure maja peremehe" eluloo eesti rahva kasuks paberile paneb ja välja annab. „Just mina, nii et minus näete teie, noormees, härra Mauruse esimese järgu kooli vaimset isa."

Mäeberg jutustab Indrekule sellest, kuidas nad härra Maurusega üheskoos rahva asju ajanud Kirjameeste Seltsis, kuidas tema siis, kui kirjamehed ehk „papid ja polidiigamehed", nagu Tõnis Mäeberg neid teisiti nimetab, omavahel tülli läksid, seltsi peale, kus „polnud sehvti", käega lõi ning hakkas asja ajama, „mis on eesti rahvale kasulikum" kui omavahelised tülid ja riiud. Tõnis Mäeberg ostis endale suure maja, et „elusatele suguvendadele korterit anda" ja „rahvale mõistliku protsendiga raha laenata". Härra Maurusele soovitas ta aga suurt kooli asutada, kust mitte „polidiigamehed", vaid need õiged eesti kirjamehed, „nagu seda oli Jannsen", välja tuleksid.

Kirjanik näitab, et selle sehvtimeistri huvid, kes seisab Indreku ees „oma pakkjalgadel, kõht ees, lott lõua all" ja kelle majas Indrek näeb ka teisi „soliidseid" ja „tüsedaid" isandaid, et selle mehe huvide valdkond ei piirdu ainult sehvti tegemisega. Tõsist muret teeb talle noorsoo kasvatamise küsimus.

Tõnis Mäeberg on suur „isamaalane", tal on oma kindlad väljakujunenud paleused, kindlad veendumused isamaa ja eesti rahva asjus ning sellepärast arvab ta, et eesti rahvast, eriti aga noori, kelle paleustega kipub asi viltu minema, tuleb kasvatama hakata „parimate" rahvameeste ja isamaalaste eeskujude najal. Kuna aga isand Mäeberg pole kindel selles, et rahva ja tema enda arvamused selles küsimuses ühte langevad, siis on ta otsustanud selle tähtsa asja enda kätte võtta. Indrekus arvabki ta olevat leidnud sellise noore, kes kõigepealt kirja paneks Tõnis Mäebergi eluloo. See elulugu, milles oleks jutustatud õige „rahvamehe" võitlusest eesti rahva huvide ja kasude eest, peaks isand Mäebergi arvamuse järgi ilmuma pealkirja all: „Tõnis Mäebergi töö ja tegemine".

Et ka elulookirjutajal oleks õige arusaamine „isamaa ja rahva“ kasude asjus, jutustab isand Mäeberg Indrekule sellest, mida tuleb mõista „rahvakasude“ all ja kuidas tema ise „tõsise rahvamehena“ on nende kasude eest alati väljas olnud.

„Sinu eluküünal võib kustuda,“ ütleb isand Mäeberg, „aga sinu elutöö jääb, sinu nimi ei sure isamaa ajaloost, sest sina oled jõudumööda eesti elu edendand, oled puhund kaasa kolmes pasunakooris ja kõik need koorid on saand kas auhinnad, kiidukirjad või muidu kiitust, aina kiitust, nii et minu nimi jääb ka helikunsti ajalooraamatusse“ (lk. 148).

Pasunapuhumine ei ole aga hoopiski see kõige tähtsam teene, mis peab jäädvustama Mäebergi nime. Sugugi mitte! Palju tähtsamaks peab isand Mäeberg seda „sehvti“, mida ta suurte kasudega on õppinud tegema. „Minu raha aga, minu sularaha ja paberid... lähevad nii-öelda minu hinge ja vaimu ausambaks siia ilma,... nii et Tõnis Mäebergi nimi oleks igavene sularahaga;... sest mina olen väljaõppind viinameister ja õllepruul“ (lk. 150).

Siis aga, kui tulid tähtsamad „isamaa asjad“, jättis isand Mäeberg pasunapuhumise, viinapõletamise ja Kirjameeste Seltsi ning hakkas tähtsamaid asju ajama, et näidata üht tõsist „eesti“ meelt. Tema jutustuse järgi võib oletada, et sellest viinameistrist ja „rahvamehest“ sai ka esimene eesti pankrotimeister, kes „Linda“ pankrotist kasudega välja tuli, endale suure kivimaja ostis.

Tammsaare on selle „rahvamehe“ kuju loonud salvava satiiriga. Isand Mäebergi toomine romaani ei ole juhuslik. See kuju oli kirjanikule vajalik kõigepealt selleks, et näidata härra Mauruse „esimese järgu“ kooli „vaimset isa“, kes oma suguvennale mitte ainult kooli asutamise mõtte „pähe pistis“, vaid ka kooli ees seisvad kasvatuslikud ülesanded selgeks tegi.

Eesti kodanlusele ei olnud noorsoo kasvatuse ülesanded kaugeltki ükskõiksed, ja nimelt neid kasvatuslikke põhimõtteid, mille vaimus härra Maurus kasvatab oma õpilasi, aitavadki meile selgitada isand Mäebergi tõekspidamised eesti rahva „kasudest“ ja „rahvameeste“ ülesannetest.

Kirjanik paljastab Tõnis Mäebergi kujus eesti kodanluse „rahvameheliku“ palge rahvusliku liikumise kriisi ja sellele kriisile järgnenud aastail, näitab ühtlasi, missuguseid eesmärke taotles kodanlus „suure kooli“ asutamisega. Äriajamiseks, „sehvti tegemiseks“ oli kodanlusel vaja neid „õigeid kirjamehi“,

kodanluse kuulekaid teenreid ja tema reaktsioonilise poliitika teostajaid. Kõike seda tuli aga teha „rahva kasude" sildi all.

Sellesse kujusse on Tammsaare suure üldistamise jõuga koondanud eesti kodanluse kõige olulisemad ja sotsiaalselt tähtsamad omadused. Suguvendade eest „hoolitsemine", „rahvakasude" eest võitlemine, eesti elu „edendamine" — need olid viigilehed, mille katte all kodanlastest rahvamehed oma suguvendade leivakoti kallal nosides sehvti tegid.

Tõnis Mäebergi kuju on 1905. aasta revolutsiooni eelse eesti linnakodanluse kõige tüüpilisem esindaja meie kirjanduses. See on köögertal, kel rahva riisumise ja petmise amet juba selgeks õpitud, kes kodanluse kirjameestele tooni annab ja kel isegi pankrotimeistri kogemused juba olemas, kuid kel puudub veel julgus rinda ette lüües uhkustada: „Mina olengi see keiser, usk ja isamaa."

„Tõe ja õiguse" teise köite peamine väärtus seisab selles, et Tammsaarel on õnnestunud selles teoses meisterlikult näidata neid vahendeid, mida kasutati härra Mauruse koolis selle õppeasutise ees seisvate ülesannete ja eesmärkide teostamisel. Nende ülesannete ja eesmärkide teostamise eest võitleb kõigepealt kooli direktor härra Maurus ise.

Vaatamata sellele, et ka härra Maurus peab ennast meheks, kes „eesti rahva kasude eest väljas", ei saa me isegi tema „esimese järgu" kooli pidada millekski muuks kui äriliseks ettevõtteks.

Olgugi, et see ettevõte ei toonud ettevõtjale nii palju sisse kui Tõnis Mäebergile tema suur maja ja rahvale „mõistliku" protsendiga raha laenamine, oli härra Maurus siiski eelkõige ärimees, kes tundis raha väärtust ja oskas sellega opereerida nii paremale kui pahemale poole.

Rahaga meelitab härra Maurus õpilastelt välja teateid koolis valitsevate meeleolude kohta, rahaga ostab ta enesele poolehoidu, rahaga püüab ta lepitada koolist väljaheidetuid.

Veel enne, kui Indrek oma kastiga Mauruse juurde jõuab, hoiatab teda voorimees: „Tema eest hoia raha nagu vanakurja eest hinge, nii et kui teil seda kaasas on, siis pidage minu sõnu meeles. Kui kukrus kõliseb, siis vanamees nagu mesilane, muidu..." „Mis muidu," kirjutab Tammsaare, „selle jättis voorimees ütlemata, sülitas ainult."

Lähemaid teateid kooli kohta saab Indrek võõrastemajas, kus ta peatub enne Mauruse juurde minekut. Võõrastemaja

peremees ja puhvetipidaja vana Traat, kes peab ka ennast „rahvakasu" eest võitlejaks, on Maurusest ja tema koolist teisel arvamisel kui voorimees. Julgustades Indrekut, kes kooli pääsemises on kahtlema löönud, ütleb Traat: „Sinna pääseb, kui aga raha on. Mauruse juurde pääseb igat kanti ja igal ajal, tule sügisel, jõulus või lihavõttes, ole kaheksane, kaheteistkümnene või kaheksakümnene... ...see kool meeldib mulle. Sinna tulevad kõigi maade ja rahvaste logardid kokku, tõsi jutt! Ja vana Maurus teeb kõigist mehed."

Näitena toob Traat Indrekule oma vennapoja, kes õppida ei viitsinud ja keda kolmandasse kooli pärast seda, kui ta kahest juba oli välja heidetud, enam vastu ei võetud.

„Vii see oinasarv vana Mauruse juurde," ütlesin mina, „ja kui tema tast midagi ei tee, siis pane sõnnikut tõstma." Ja edasi jutustab Traat, et vend viiski poja Mauruse juurde, sest ta tahtis temast maksku mis maksab „tudengit" teha, kel „oleks värvimüts". „Nõmme Karlast sai tudeng. Maksis küll roppu raha, aga ikkagi sai. Tudeerib juba aastat kuus mis müriseb ja maksab veelgi ropemat raha kui vana Mauruse juures."

Tammsaare näitab, et Maurusele kui eraettevõtjale, kes oli huvitatud sellest, et ettevõte oleks tulutoov, moodustasid õpilased, kes „roppu" raha maksid, majanduslikult tähtsa teguri, ja ettevõtja oskas seda tegurit kasutada. Selle erapansioni uksed olidki eeskätt avatud neile, kes hästi tasusid. Eesti rahvusest suurtalunike ja ärimeeste võsukestega õppisid siin koos mitmesugustest teistest rahvustest hangeldajate, töösturite ning isegi krahvide ja vürstide pojad. Suurem osa neist kuulus Nõmme Karla taoliste logelejate hulka, kes peale läbikukkumist teistes koolides sõitsid oma rikaste vanemate tahtel „õnne katsuma" härra Mauruse juurde. Need „õnneotsijad" moodustasid tsaariaegses koolis selle osa õpilaskonnast, kes taotles „värvimütsi" mitte oma teadmistega, vaid vanemate „ropu" rahaga. Ja raha pani rattad käima. Kui ei vedanud ühes koolis, siis otsiti teisi, kus vedas. Ja Mauruse koolis, samuti nagu paljudes teistes erapansionides, olid need jõukate vanemate „oinasarved" tere tulemast. Neid arvestati, neile püüdis ka härra Maurus oma pansionis luua selliseid tingimusi, mis enam-vähem nende rahakotile ja seisusele vastasid.

„Pole muud kui Siberi," ütleb Jürka Indrekule kastiga mööda treppi ronides, „sest paremad paigad on juba täis. Paremad paigad on neile, kes paremini maksavad."

„Siberiks" kutsutakse Mauruse koolis laudadega vooderdatud kõrget katusealust, „kus valitses välisilmastik", sest isegi südatalvel võisid seal hambaid lõgistavad õpilased, kes „paremini" maksta ei suutnud, öösel läbi katuse pragude taeva tähti lugeda.

Eelistades neid, kellest oli rohkem tulu, tuli härra Mauruse! ometi leppida ka „siberlastega". Ei olnud ju siiski sünnis vaadata õppeasutisele kui tavalisele kaubamajale, kus võis läbi lasta ainult sellist kaupa, mis kõige rohkem sisse tõi. Kaalumisel oli kooli prestiiži küsimus, ja see sundis härra Maurust kalkuleerima. Kõigepealt tuli arvestada seda, et arenevale eesti kodanlusele oli vaja oma „kirjamehi", haritlasi, kellele oleksid olnud südamelähedased rahvusliku kodanluse huvid. Poola panide, gruusia vürstide, vene krahvide ja kaupmeeste logelema harjunud laiskvorstid olid selleks ebasobiv materjal. Vähe lootusi võis panna Nõmme Karla taolistele eesti rahvusest „oinasarvedele". Võis ju raha eest küll logeleja tühjale peale „värvid" otsa osta, kuid võimata oli raha eest aru ja teadmisi saada.

Kodanlusele oli aga vaja valmistada selliseid teenreid, kes oleksid oma teadmistega temale kasu toonud ja kes ühtlasi ei oleks häirinud tema rahu. See nimelt sundiski härra Maurust oma õppeasutisse vastu võtma ja siin drillima ka neid, keda oli siia toonud teadusejanu ja lootus paremale elule tulevikus. Neid hallides kodukootud ülikondades kohmakaid noormehi, kes olid mitmesugustel põhjustel oma õppusega hiljaks jäänud, kuid kes siiski tahtsid õppida, tahtsid keskkooli lõpetada, ei kohutanud raskused. Peaasi oli neile õppimine, raskustega olid nad juba varem harjunud. Nad leppisid ka „välisilmastikuga" härra Mauruse pansioni katusealustes ruumides, kuhu neid kui vähem maksjaid paigutati. Härra Mauruse ettevõttele olid nad aga väga vajalikud, ja ettevõtja oskas neid kasutada oma asutise huvides. Kõigepealt moodustasid just nemad kogu õpilaskonnast selle osa, kes oma hoolsa suhtumisega õppimisse härra Mauruse „esimese järgu" koolile kindlustasid vajaliku lugupidamise üldsuse ees; teiseks tasus ju nendegi hooldamine ja õpetamine ennast ilusasti ära, sest härra Maurus oskas ka nende taskuist viimase kui kopika välja pressida; ja mis kõige tähtsam, need õpilased olid ju hädavajalikud koolile reklaami tegemiseks, sest hoolimata sellest, et härra Maurus ise võõramaigulist eesti keelt kõneles ja neid kodukootud ülikondades ja

lihvimata eesti rahvusest õpilasi halvustavalt „tere-tereks" nimetas, pidas ta oma kooli siiski eesti kooliks, kus pidi valitsema „rahvuslik" vaim, ja ennast selle „rahvusliku" vaimu eest võitlejaks. Selle nn. „rahvusliku" vaimu külgepookimiseks vajaski härra Maurus õpilasi, kellest ta püüdis drillida eesti kodanlusele taibukaid ja ühtlasi ka kuulekaid teenreid.

Nagu juba eespool märkisime, tuli Maurusel seda ülesannet täita keerulises ühiskondlikus olukorras. Töötavate hulkade võimas liikumine oli suunatud mitte ainult isevalitsuse ja feodalismi jäänuste, vaid kogu ühiskondliku korra vastu, mis oli rajatud kurnamisele.

Selles olukorras pidi kodanlus paratamatult oma abiotsivad silmad pöörama „reaktsiooni vägevaima kantsi" — tsaarivalitsuse poole. See aga täiendas ka härra Mauruse kooli ees seisvaid kasvatuslikke ülesandeid. Ei piisanud ainult „rahvusliku" vaimu (ehk kodanliku natsionalismi ideoloogia) sisendamisest õpilastesse. Seda tuli täiendada truualamlikkuse vaimuga. Ühe sõnaga, kogu drill pidi olema rajatud põhimõttele: „keiser, usk ja isamaa".

Nende kasvatuslike printsiipide rakendamine ei olnud aga härra Maurusele kaugeltki kerge ülesanne. Et surmata õpilaste teadvuses kõik see, mis oleks võinud kuidagi vastuollu sattuda koolis kehtestatud kasvatuspõhimõtetega, tuli käiku lasta mitte ainult demagoogia, vaid ka repressioonid. Tuli kasutada kõiki võimalikke vahendeid, kui absurdsed ja alatud need ka oleksid olnud, selleks, et „kaitsta" oma kasvandikke „ohtlike" ideede eest. Ähvardamist ja äraostmist, hirmutamist ja meelitamist, uste taga luuramist ja petmist, nuuskurite palkamist kasvandike hulgast ja palju teisi selletaolisi võtteid leiame me selle „esimese järgu" kooli direktori metoodilisest arsenalist. Ja kõike seda oli härra Maurusele vaja selleks, et „kasvatada üht kõrralikku ja ausat inemist, kes tõde armastaks".

Kuid härra Mauruse „esimese järgu" koolis olid „tõe ja aususega" lood niisama halvad nagu Vargamäel „tõe ja õigusega". Neid tuli moonutada ja võltsida.

Vahe seisis ainult selles, et vaenujalal seisvad Vargamäe peremehed võltsisid ja moonutasid „tõde ja õigust" oma isiklikes majanduslikes huvides, härra Mauruse õppeasutises tehakse seda aga „kõrraliku inemise" kasvatamise nimel. Seda „kõrralikku inemist" oli vaja kasvatada nii, et ta peale kooli

lõpetamist oleks valmis olnud ka rahva eest tõde varjama, sest härra Maurus kardab, et rahvas kaotab aru, kui ta saab terve suure tõe korraga kätte.

Varjates ja võltsides seda suurt tõde, millest rahvas võib aru kaotada, oma kasvandike ees, püüab härra Maurus neisse sisendada „ausust", mille mõõdupuuks on usk jumalasse ja truualamlikkus.

„Nagu möirgaja lõukoer või kavalalt hiiliv rebane" liigub härra Maurus oma pansionis ringi ja valvab selle järele, et „kahjulikud" mõtted ja ideed ei tungiks tema „ausasse" majja. Kuid oma põhiolemuselt ei ole see hallipäine rauk hoopiski karm inimene. Vastuoksa, ta võib oma kasvandikele nii mõndagi andestada, kui need pansionis rikuvad distsipliini või hakkama saavad mitmesuguste vempudega väljaspool pansioni. Ta närvitseb, vehkleb kätega, sõimab ja tõreleb ning sakutab vahel süüdlast juukseidpidi, kuid lõpptulemuseks on ikkagi leppimine. Oma „kõrralikus ja ausas" majas ei või ta sallida ainult neid, keda ta kahtlustab „jumalale kallalekippumises" või kes oma suhu julgevad võtta sõna „sotsialism". Need kaks asja viivad ta otsekohe tasakaalust välja ja leppimisest ei või siis enam juttugi olla. Kooli direktori järeleandmatus neis küsimustes ei ole aga hoopiski tingitud tema isiklikest veendumustest ja tõekspidamistest.

Vaatamata sellele, et härra Maurus on endale lipukirjaks seadnud „aususe" ja „tõe" otsimise, esineb ta tegelikult kahekeelse silmakirjateenrina, kelle suus isegi hommikupalved muutuvad klounipärasteks veiderdamisteks.

Silmakirjalikkus ja veiderdamine on kujunenud härra Mauruse iseloomu peamisteks joonteks. Tema veiderdamistel ja sofismidel ei ole piiri. Kui Indrek julgeb öelda, et härra Maurus on õpetanud ta valetama, läheb direktor marru, kuid mitte selleks, et süüdistust ümber lükata, vaid selleks, et oma valet sofistlikult õigustada.

„Aga kuis võib härra Maurus õpetada valetama, kui tõde on tema jumal! Kui härra Maurus on juba ammugi õppinud: Sina pead oma jumalat kartma ja armastama ning mitte ilmaasjata tema nime oma suhu võtma. Mis on ära seletatud: armasta tõde, armasta teda üle kõige, aga hoia alati ja igal pool teda suhu võtmast" (lk. 113).

Rõhutud masse, kes üha energilisemalt hakkasid väljendama oma poliitilist aktiivsust, püüdis kodanlus suigutada jutlusta-

misega truualamlikkusest ja jumalakartlikkusest. Kuid sellest oli vähe. Tuli tugevdada „eesti rahva tervikluse", „üksmeele" propagandat ja õhutada rahvustevahelist vaenu. Natsionalismi ideoloogia mürgiga püüdis kodanlus muuta töötavaid hulki võimetuks võitlema oma klassihuvide eest, püüdis killustada seda võitlust, mida kogu tsaari-Venemaa rõhutud rahvad pidasid oma rõhujate ja orjastajate vastu. Selle eesmärgi saavutamiseks oli kodanlusel, kes „rahvusehuvide kaitsmise" maski taga tegutses isevalitsuse reaktsioonilise poliitika huvides, vaja võitlevaid rahvaid üksteisest eraldada, neid üksteise vastu üles ässitada, nende tähelepanu ja jõude kõrvale juhtida võitlusest kehtiva korra vastu.

„Vaadake kapitaliste..." ütles V. I. Lenin. „Tööliste vastu on ühinenud kõigisse rahvustesse ja usunditesse kuuluvad kapitalistid, kuid töölisi püütakse rahvusliku vaenuga üksteisest lahutada ja nõrgestada!" (Teosed, 19. kd., lk. 277).

Mitte isevalitsuse vastu, kes oli teinud tsaari-Venemaast rahvaste vangla, kus õpetati rahvuslike piirkondade pärisrahvustele vaatama kui alamale rassile, keda ametlikult kutsuti „muulasteks" ja keda püüti venestada, vaid venelaste, juutide ja teiste rahvuste vastu püüab härra Maurus kasvatada oma õpilastes vaenu ja põlgust. Žongleerides väidetega: „venelane paneb siis mu kooli kinni...", „venelased ei armasta, ei kannata eestlast. Ükski ei armasta eestlast" jne. püüab ta isevalitsuse reaktsioonilist poliitikat maskeerida ja kujutada seda poliitikana, mille teostajaks on rahvus.

Härra Maurusele teeb aga tõsist hirmu mitte kooli kinnipanemine, mitte tsaarivalitsuse venestamispoliitika ja suhtumine eesti kui ka teistesse rahvustesse kui „alamatesse rassidesse", vaid kogu Venemaa rahvaste vabastusvõitlus ja sotsialismi ideed. Ja süüdlaseks härra Mauruse arvamise järgi on jällegi venelased, sakslased, juudid ja teised rahvused, kes „tapavad tsaare ja kuningaid, salgavad jumalaid ja levitavad sotsialismi".

Ehk härra Maurus küll püüab oma kasvandikke veenda selles, et eesti rahva hulgas sotsialismi ideedel ja jumalavastastel mõtetel pinda ei ole, tungivad ateistlikud mõtted ja ka sotsialismi ideede vastukajad (viimased küll moonutatud kujul) isegi härra Mauruse tsitadelli.

Marxist, tema õpetusest ja üliinimesest targutab härra Mauruse pansionis õpetaja Miilinõmm, kel endal kõigest sellest on

äärmiselt segane arusaamine. Võib-olla oleks kooli direktor marksismi moonutajat oma „ausas" majas isegi sallinud, kui poleks vahele tulnud väikest arusaamatust, mis teeb lõpu härra Mauruse kannatusele.

Nimelt toob ühel päeval kirjakandja postist raamatu, mis oli adresseeritud härra Miilinõmmele ja mille saatelehele oli kirjutatud „Sotsioloogia". See sõna viib direktori, kelle kätte raamat koos saatelehega juhuslikult satub, tasakaalust välja. Härra Miilinõmmel tuli koos oma „kahtlase" raamatuga õppeasutisest lahkuda. Kui ta peale ägedat sõnavahetust direktoriga oma asju läheb pakkima, seletab härra Maurus oma poistele: „Aga miks on härra Mauruse majas keelatud sotsioloogiat lugeda? Sellepärast, et härra Mauruse majas ei tea keegi õieti, kus lõpeb sotsioloogia ja kus algab sotsialismus. Kus aga lõpeb sotsialismus, seda me teame. See lõpeb Siberis. Sellepärast ei pea ükski härra Mauruse majas lugema sotsioloogiat, sest muidu võib ta ise ja ka vana Maurus sattuda Siberi, kus on kuuskümmend kraadi külma. Mõistate? Sest mõelge ise: üks on sotsia-, teine sotsio-, muud vahet ei ole. Ühel *a*, teisel *o*, see on kõik" (lk. 305/306).

Ta satub marru, kui teada saab, et loodusteaduse õpetaja Timusk, kes oli lubanud Indrekut saksa keeles järele aidata, temale saksa keele õpetamise asemel oma katusekambris, kus Indrekule silma torkas lihtsus, vaesus ning suur hulk raamatuid ja kuivatatud taimedega kuhjatud laud, maakera minevikust, inimese surelikkusest, ridade vahelt lugemisest, Darwinist, usust ja jumalast on hakanud kõnelema.

„Need olid õnnelikud päevad," ütleb kirjanik, „täis meelteärevust ja mõttepuurimist. Aga segamatult ei saanud nad kuigi kaua kesta, sest direktor kutsus Indreku varsti enda juurde ja küsis: „Miks räägite jumalast, kui õpite saksa keelt? Mis salanõu te peate selle Timuskiga tema vastu?"

„Meil ei ole mingit salanõu," ütles Indrek.

„Aga Timusk, see tudeng, rääkis teile ju jumalast," ajas direktor Indrekule peale. „Teie tikute jumalale kallale, tikute minu ausas majas jumalale kallale!"" (lk. 72—73).

Asi lõppes sellega, et ka Timuskil tuli Mauruse koolist lahkuda. „Piiteri, nagu öeldi."

„„Nii on õige," ütles direktor, kui uks Timuski järel kinni langes. „Kui inemine tahab teisi rikkuda, milleks peab ta seda siis just härra Mauruse ausas majas tegema! Mingu ja tehku

seda mujal. Rikkugu venelasi, kui ta tahab, mina ja minu maja aga tahame Jehoovat teenida"" (lk. 75).

Ja kui paar aastat hiljem pidi lahkuma ka Indrek samadel põhjustel nagu Timusk, kes oli katsunud oma noort õpilast tutvustada nende suurte tõdedega, mis härra Mauruse „esimese järgu" õppeasutises olid keelu all, saatis direktor teda sõnadega:

„Mingu Prantsusmaale, kus on president ja revolutsioon. Mingu sinna. Aga härra Maurus jääb Venemaale, jääb Vene kotka armuliste tiibade alla, sest eestlane armastab oma keisrit ja tema kotkast" (lk. 351).

Kihutanud aga tänavale oma kasvandiku, kellele ta nii palju lootusi oli pannud, jookseb see hallipäine veiderdaja temale järele, et toppida koolist väljaheidetud õpilasele viit rubla lepituseks tasku, öeldes seejuures:

„Inemisel peab ometi viiski Vene rubla olema, kui ta tahab eesti jumala vastu minna. Oleks härra Maurus veel noor, siis tuleks ehk temagi kaasa, sest ka tema on oma südames mässaja, aga härra Maurus on juba vana" (lk. 354).

Kodanlikus ühiskonnas, kus eksisteerib tootmisvahendite eraomandus, kus tööjõud esineb turul kui kaup, mida ostetakse, „...saab kõik kauba kuju, kõikjal valitseb ostu-müügi põhimõte. Siin võite osta mitte ainult tarbeasju, mitte ainult toiduaineid, vaid ka inimeste tööjõudu, nende verd, nende südametunnistust". (J. V. Stalin, Teosed, 1. kd., lk. 318.)

Kasvatada haritlasi, kes oleksid truud olnud sellele korrale, kes oleksid valmis olnud mitte ainult teadmisi, vaid ka oma südametunnistust müüma neile, kelle huvisid see kord kaitses, oligi härra Mauruse õppeasutise tähtsamaks ülesandeks. Mis puutub aga kooli direktorisse, siis on ta romaanis antud kodanliku haritlaskonna selle osa tüüpilise esindajana, kes oma südametunnistuse ja koos sellega ka eesti rahva huvid on juba maha müünud.

Sellele paadunud kroonupatrioodile, kes ennast „esimeseks" eesti meheks peab ja alati saksa keelt püüab kõnelda, on Tammsaare oma romaanis kõige rohkem tähelepanu osutanud. See kuju on loodud meisterlikult ja lõikava satiiriga. Kirjanik ei ole säästnud värve ega paberit selle silmakirjaliku veiderdaja „tõe ja aususe" tõelise olemuse paljastamiseks, nii tema välimuse kui ka moraalse palge kujutamiseks. Iga härra Mauruse

sõna, mis on võltsitud, iga monoloog, mis on täis teesklemist ja demagoogiat, iga tema liigutus annab edasi selle kuju iseloomujoone. See kuju on eluline, plastiline ja reljeefne.

IV

Härra Mauruse kuju kõrval on romaanis esitatud terve galerii teisi kujusid, mis kogusummas annavad tervikliku pildi õppeasutisest. Need on õpetajad ja kasvatajad, õpilased ja kooliteenijad.

Koolijuhataja asemikuks ja paremaks käeks on siin härra Ollino, rässaka kehaehitusega, ümmarguse peaga, valgetverd ja „valkjate kivinenud silmadega" mees. Juhul, kui kooli direktoril ei lähe korda oma kasvandikke ja hoolealuseid „õigele" ja „kõrralikule" teele juhatada sõna ja veenmise abil, siis aitab teda sõnaaher härra Ollino oma tugevate rusikatega.

Enamik härra Mauruse kooli õpetajatest ja kasvatajatest jätab romaani lugejasse masendava mulje. Meid hämmastab nende mõttemaailma elukaugus ja piiratus, nende huvide kitsarinnalisus ja rahulolu iseendaga ning ümbritseva eluga. Tahtmatult kerkib küsimus: kas nad mitte kõik pole sedasama härra Mauruse „esimese järgu" kooli lõpetanud, kus nad nüüd ise kasvatajatena ja õpetajatena töötavad? Kas nad pole mitte õppust ja kasvatust saanud samasugustelt õpetajatelt ja kasvatajatelt, nagu nad ise on?

Aga ometi näeme siin eri rahvustest ja eri maakohtadest õpetajaid, kes on õppinud hoopis teistes linnades, teistes kesk- ja kõrgemates koolides. Koolid on küll teised olnud, kuid koolide ees seisnud ülesanded, kasvatuse põhimõtted ja õpetamisviisid on osutunud teguriteks, mis voolisid neid ühe ning sama mõõdupuu järgi.

Saanud oma hariduse koolides, kus kasvatuse peamised ja kõrgeimad alused on täielikus kooskõlas härra Mauruse koolis kehtivate kasvatuslike alustega, täidavad nad ka siin oma ülesandeid nii, nagu neid selleks on ette valmistatud. Ja nimelt sellepärast meile tundubki, nagu oleksid nad sama kooli kunagised kasvandikud, kus nad nüüd ise töötavad. Kasvatus ja haridus, mis nad olid kord saanud, on neid varustanud oskusega pikalt ja laialt targutada kõige tühisematest ja elukaugematest asjadest, kuid ei ole neis tekitanud tahet võidelda selle alatuse, vale ja ülekohtu vastu, mis neid elus

ümbritseb. Veel enamgi. Ta on teinud neist mitte ainult selle vale ja ülekohtu ükskõiksed pealtvaatajad, vaid isegi selle õigustajad ja toetajad.

Kooli kasvatuslikud alused nõudsid õpetajatelt kõige rangemat valvamist selle järele, et kasvandikel ei tekiks tõekspidamisi ja arvamusi, mis oleksid võinud sattuda vastuollu nende tõekspidamistega, mida neisse püüti sisendada. Selle vältimiseks oli vajalik, et õpilane arutlemata sõna kuulaks, et ta pimedast peast usuks oma kasvatajat, peaks tema käske eksimatuiks ja lõpuks täidaks kõike seda, mis temalt nõutakse, mitte sellepärast, et see on arukas ja õiglane, vaid sellepärast, et seda nõutakse.

Millise absurdsuseni ja milliste vahendite kasutamiseni võisid minna need, kes seda ülesannet oma äramüüdud südametunnistuse kohaselt püüdsid täita, seda nägime juba härra Mauruse enda tegevuses. Kuid kõiki neid, kelle kõrgeimaks kutsumuseks oli oma jõudu säästmata võidelda „kõrraliku inemise" kasvatamise eest, kroonib selles õppeasutises usuõpetaja pastor Vihalepa kuju.

Pastor Vihalepp mõistis, et härra Mauruse „esimese järgu" asutises kipub midagi mädaks muutuma. Sellepärast katsus tema päästa, mis veel päästa võib. „Meie oleme jumala sulased, Kristuse sõjamehed," seletas ta, „ja sõjamees peab oma ülema käsku karvapealt täitma. Karvapealt, kas kuulete!"

Et kasvatada õpilastest sõnakuulelikke käsutäitjaid, kes selle üle, kas see käsk on arukas või mitte, hoopiski pead ei murraks, oli neilt kõigepealt vaja nõuda piiblilugude sõnasõnalist pähetuupimist. Ta peatas iga vastajat, kui see mõne „ja" vahele jättis või selle asemel „ning" ütles.

Oma agarusega läheb aga härra Vihalepp liiga kaugele. Usuõpetuse tunnid muutuvad janditamiseks. Vihalepa liigne agarus, mis hakkab oodatavatele tulemustele hoopis vastupidiseid tagajärgi andma, lööb lõpuks ka härra Mauruse kahtlema usuõpetaja kasvatusviiside otstarbekuses. Ta otsustab aru kaotanud usuõpetaja asemele uue otsida. Oma poistele aga seletab härra Maurus: „Ta õpetas teid seni, kuni kaotas aru. See sünnib heade inemistega sagedasti nõnda: õpetavad ja õpetavad, kuulutavad tarkust ja tõde, kuni ühel ilusal päeval leitakse, et sel õpetajal pole enam aru raasugi peas, et tark on hulluks läinud. Peab rumalama otsima, kel veel täis aru peas" (lk. 204).

Ja järgmisel usuõpetuse tunnil astubki klassi väike kõbus vanamees, kes oli tulnud Vihalepa asemele härra Mauruse poistele jumalatarkust kuulutama. See halli habeme, hallide vuntside, silmade ja juustega vanamees erineb kõigiti oma eelkäijast. Oma iseloomult oli ta vaikne ja heasüdamlik, tema õpetamisviisil polnud midagi ühist härra Vihalepa õpetamisviisiga.

„Kelk, kelkama, kelgutama," need on esimesed sõnad, mida õpilased uue jumalasõnakuulutaja suust kuulevad, enne veel, kui see oli jõudnud neid tervitada. Õpetaja lubab oma tundi alustada „Pauluse reisidega", kuid sõna „reis", millega oli võimalik siduda nii palju teisi sõnu, nagu „reietama", „reisima", „reisid", „reietused", „jalutused", „kelgutused" jt., mis kõik nõudsid pikki arutusi, viivad ta teemast kõrvale, nii et kui kell juba tunni lõppu kuulutab, jõuab vanamees ainult otsusele, „... et Pauluse teekonnad polnud kelkamised". Tunnist lahkudes ütleb ta: „Tuleval korral läheme siit edasi, ikka ühes püha Paulusega, sest tema on sõnakas mees, teda maksab kuulata" (lk. 206).

Õpilased hakkasid oma uut hingekarjast, kes Indreku abiga neile oli selgeks teinud, mis vahe on saani, kelgu, ree ja kresku vahel, Kreskuks kutsuma.

Nad kuulasid tähelepanelikult selle halli uppuva vanamehe jutustusi Egiptusest, püramiididest, Surnumerest, Jeruusalemast, Õlimäest, Niiluse mudast, mille paksuse järgi võib arvata maailma vanust, ja paljudest teistest huvitavatest kohtadest ning asjadest. Mööduvad kuud, poolaastad ja lõpuks aasta, „Pauluse reisidega" pole ikkagi veel jõutud algust teha, aga „huvitavate" asjade rodu ei vähene. Vanamees jutustab ja jutustab, see muutub teinekord isegi tühiseks lobisemiseks, kuid ta teeb seda innuga ja on enesega täiesti rahul. Ainult siis muutus õpetaja meel nukraks, kui tuli jumala nime suhu võtta, sest: „paljuke teame meie jumalast," kurdab ta. ... „Maailmaga on veel seegi hea asi, et Niiluse ääres on muda, mille järele arvame tema vanadust, aga mis teeme meie jumalaga? Kuidas tema päevi arvata? Meil pole midagi rohkem kui aga inimene oma ajalikkude päevadega, ja sellepärast näib, nagu sünniks jumal ühes inimesega. Sünnib ja sureb, nagu polekski ta igavene. Niisugune kurb lugu on meie teadmisega jumalast. Sellepärast ei pea jumala nime ilmaasjata suhu võtma" (lk. 208).

Selle kuju on Tammsaare loonud heasüdamliku huumoriga.

Kirjanik tunneb kaasa sellele hallipäisele teesklejale, kellel tuli elus nii rumalat osa etendada. Omandanud kord pastorikutse, on ta endale hakanud leiba teenima jutlustamisega jumalast, kelle olemasolusse ta ise ei usu ja kelle nime ta hoidub suhu võtmast seal, kus selleks vähegi võimalusi. Kauplemine oma südametunnistusega tekitab temale piina. See tunnistab, et selles tragikoomilises kujus on säilinud veel midagi inimesetaolist, mida me ei leidnud Mauruses ega Vihalepas.

Laostumise ja inimliku viletsuse sümbolina kerkib romaanis meie ette õpetaja Voitinski kuju. Selles põhjaläinud poola aadlikus on näidatud mitte üksikisiku laostumist, vaid kogu parasiteeriva ühiskonna, arenemise seaduste poolt paratamatule hukkumisele määratud kogu klassi mandumist.

Kaotanud oma kunagised privileegid seoses kapitalismi arenemisega, andis laostuv aadel hulgaliselt selliseid inimesi, kes olid kaotanud vastupidavuse ja huvi töö vastu ning vajusid põhja.

Voitinski allakäimisest, tema moraalsest laostumisest ja füüsilisest kokkuvarisemisest on romaanis antud masendavaid pilte.

Ja tõesti tundub kummaline, et selle viletsusehunniku, selle inimeseilme kaotanud olevuse „nimele pannakse veel ette *pan* või *härra*". See pan on küll kaotanud inimese ilme, kuid temas elab veel edasi kõrk, aristokraatlik ja üleolev suhtumine rahvasse ja teistesse rahvustesse. Eestlasi peab ta barbariteks, kel puudub kultuur ja kes elavad loomaliku instinktiga. Ta unistab ajast, mil poola pan saab jälle isandaks ja Poola kuningas oma sõjavägedega tuleb Eestimaale, mis Voitinski arvates on kõik üks Poolamaa, ja ka siin poola panid isandateks teeb, sest eestlased olevat orjad olnud ja neil polevat midagi kaotada ega ka midagi loota. Meelehärmaga mõtleb see põhjaläinud pan sellele, et tema, Voitinski, kes on „parim masurkatantsija olnud kogu Piiteris", krahvidelt, vürstidelt ja suurvürstidelt saadud aurahasid ja linte kandnud, välismaal reisinud ja Straussi kuulanud, peab nüüd elama maal, kus polevat keelt ega kultuuri.

Voitinski joomakaaslaseks on härra Slopašev, kes oma käitumisega demoraliseerib õpilasi, kuid keda härra Maurus siiski ei vallanda, sest Slopaševil on kõrgetel kohtadel teenivad vennad, kelle sõna mõjub. „Niisuguseid," räägib direktor, „on vaja... Sest kuis me muidu elame, kui meil pole mehi, kelle sõna maksab!"

Kõige tähtsamat ja otsustavamat osa etendab õpetamis- ja kasvatamisprotsessis õpetaja. Õpetaja teadmistest, tema oskusest oma teadmisi edasi anda, oskusest organiseerida ja juhtida õpilaste iseseisvat tööd, õpetaja suhtumisest oma vastutusrikkasse ja austavasse ülesandesse sõltub ka õpilaste teadmiste kvaliteet ja nende õppeedukus; õpilaste maailmavaate, veendumuste ja huvide arenemine, nende vaimsete jõudude ja iseloomujoonte kujunemine on samuti sõltuvuses õpetaja huvidest, tõekspidamistest ja iseloomust, sest õpetaja tegevus ei piirdu ainult teadmiste edasiandmisega, vaid ta on õpilastele alati ja kõiges elavaks eeskujuks.

Lugedes Tammsaare romaani me veendume aga, et vanas koolis tuli õpetajal oma tegevus peamiselt suunata mitte õpilaste vaimsete jõudude arendamisele, nende mälu rikastamisele looduse ja inimühiskonna seaduspärasuste tundmisega, vaid dresseerimisele ja õppeaine dogmaatilisele omandamisele. Vana kooli ei huvitanud algatusvõimelise ja kriitiliselt mõtleva noorsoo kasvatamine, sest see oleks olnud ohtlik valitsevatele klassidele. Õpetajaid, kes seda katsusid teha, vallandati.

Nii näiteks oli sunnitud härra Mauruse õppeasutisest lahkuma õpetaja Timusk. Härra Maurus ei kannatanud oma „esimese järgu" koolis teadusejanulist ja kriitiliselt mõtlevat noort õpetajat, kes oleks võinud nakatada huviga suurte tõdede vastu oma õpilasi, kuid ta sallis pansionis moraalselt laostunud joomareid Voitinskit ja Slopaševit. Härra Maurus on täiesti rahul ka matemaatika õpetaja Kurloviga, kes oma tööd tegi masinlikult ja formaalselt.

Negatiivse tüübina on antud romaanis ka matemaatika õpetaja Molotov. Enamikust Mauruse kooli õpetajatest erineb ta selle poolest, et ta oskas õpilastele kõige raskema aine, mille kätteõppimiseks need olid juba kaotanud usu, huvitavaks ja kristallselgeks teha. Kuid vahendid, mida Molotov selle eesmärgi taotlemisel kasutab, ja tema käitumine on ebamoraalsed ning teevad selle kuju jõhkraks ja eemaletõukavaks.

Sellise karikatuurse kuju loomine ja tema sidumine sotsialisti nimega tõendavad, et olles jõudnud romaani „Tõde ja õigus" kirjutamise ajaks küll kodanliku ühiskonna pankroti mõistmiseni, ei olnud Tammsaare samal ajal veel vabanenud oma naiivsetest tõekspidamistest ühiskonna ümberkorraldamise küsimustes.

Otsides teed ühiskonnas eksisteeriva sotsiaalse ülekohtu hävi-

tamiseks, loob kirjanik absurdseid retsepte, mida ta soovitab kodanliku ühiskonna vastuolude ületamiseks. Ühte sellist retsepti inimsoo lunastamiseks levitab Mauruse kooliõpilaste hulgas ajaloo õpetaja Kulebjakov.

Olgugi, et Kulebjakovi „suurimaid paleusi" on Prantsuse revolutsioon, ei ole tal endal siiski usku revolutsioonisse kui sotsiaalse ülekohtu hävitamise vahendisse, sest ta ei usu inimesse, kes tema arvamuse järgi „on verejänuline" ja „kelle mõistus" on ainult kirgede ori.

Kulebjakov on veendunud selles, et kunagi saabub ideaalne ühiskondlik kord, kus valitseb igavene rahu ja sõprus inimeste vahel, kus on kadunud „majanduslik kitsikus, õiguse tallamine, tõe tallamine, võimatus endas peituvat tõde absoluutselt väljendada, tõtt teostada". Kulebjakov loodab, et „õiglus hakkab siis maksma mitte ainult rahvaste peres ja ekspluateerijate ning ekspluateeritavate vahel, vaid ka koolis ja kodus" (lk. 252).

Kulebjakovi fantastilise retsepti järgi saabub see oodatav tõe ja õiguse riik, millest ta unistab, siis, „kui on võitluste ägedus ja tapamasinate laastav mõju viidud maksimumini". Selle „maksimumi" all mõtleb Kulebjakov niisugust hävitamisvahendite taset, kus ka kõige abitum ühiskonna liige võiks maakera puruks põmmutada juhul, kui temale liiga tehakse.

Kulebjakovi jutlustamine hävitamisvahendite „maksimumist" ei ole midagi muud kui inimese moraalse enesetäiustamise omapärane variant, mille järgi peab ümberkujunemine toimuma mitte inimese sisemiste veendumuste ja tõekspidamiste põhjal, vaid surmahirmu tagajärjel, mida tekitab teadmine, et igaüks, kellele sa ülekohut teed, võib sind koos maakeraga vastu taevast põmmutada.

Piiratus ühiskonna arenemise seaduspärasuste mõistmisel tegi kirjaniku abituks positiivsete kujude loomisel.

Romaanis antud kujude galeriis ei leia me ühtegi kuju, mida võiks pidada ideede kandjaks, mis 1905. aasta revolutsiooni eel mitte ainult olid haaranud laialdased töötava rahva hulgad, vaid mis leidsid vastukaja ka eesrindlikult häälestatud haritlaskonnas. Need Mauruse koolist esiletõstetud õpetajad, kelle tegevuses ja tõekspidamistes kajastub rahulolematus eluga või koolis kehtivate kasvatusprintsiipidega, on kas jäänud kahvatuks või neist on ainult viitamisi mööda mindud.

Vaikides on mööda mindud õpetaja Timuski ja Koovi tege-

vusest, mis kirjaniku viidete järgi toimus kusagil väljaspool kooli. Timuski tegevuse kohta on öeldud ainult nii palju, et see sündis „kuskil põranda all", sest „Timusk on nimelt väga vařkse loomuga inimene ja sellepärast tahaks ta teisi maksku mis maksab mässama ajada" (lk. 69).

Timuski lähemat sõpra Koovit on romaanis püütud kujutada teoinimesena, kes hukkamõistvalt suhtub neisse, keda kirjanik laseb lõpmatult targutada inimsoo lunastamisest, jumalast ja igavesest inimesest. „Need kõik on ainult suured sõnad ja tarvilikud neile," räägib Koovi, „kes midagi ei tee. Sest kuis võib nii suurte sõnade juurest tegudele asuda! Iga tegu tundub nende kõrval nii tühine, et ei maksa midagi teha. Las olla parem, nagu on, ja räägime purjus peaga suuri sõnu edasi. Ei ole mõtet sureliku heaks näppugi liigutada, kui inimene on igavene. Surelikul võime sandarmi saabastega tallata, kui igavene kõnnib jumala kaenlas. Milleks uskuda ja armastada tegudega surelikku, kui me sõnadega võime uskuda ja armastada igavest! ... Pealegi on see viimane palju kergem kui esimene. Rüüpad klaasist ja usud ning armastad. Sureliku häda ja viletsus, see on hoopis teine asi, hoopis teine. Seda on raske uskuda, veel raskem armastada, palju raskem" (lk. 256). Nii paljastab Koovi suurte sõnade tegijaid.

Kuid Tammsaare ei tutvusta meid lähemalt ka õpetaja Koovi tegevusega. On öeldud ainult, et ta „käib mingisugustel koosolekutel, ajab mingisuguseid asju, mis ehk temasse kuidagi ei puutu, aga ajab. Ajab muidugi maksuta, nagu annab juhatust Indrekule ja mõnele teiselegi... Rähkleb nõnda varasest hommikust hilise õhtuni ja teenib vaevalt nii palju, et jätkub ulualuseks, viletsaks kehakatteks ja vahetevahel mõne raamatu ostmiseks, mida ta armastab ehk maailmas üle kõige" (lk. 68—69).

Romaanis on Koovit näidatud veel lehekülgedel, kus ta vaidluses härra Miilinõmmega teeb, nagu viimane ütleb, kõik tema väited marksismist ja üliinimesest „proosaks ja labaseks naljaks". Nagu teada, oli Miilinõmm peale õppimist härra Mauruse koolis käinud end veel Saksamaal täiendamas.

„Saksamaa," kirjutab Tammsaare, „oli niisugune maa, et seal võis ennast ikkagi täiendada. Sõidad ainult sinna ja küllap juba leiad, kus, kuidas ja milles ennast täiendama hakkad, ning nõnda täiendadki ja tuled alles siis kodumaale tagasi, nagu praegu härra Miilinõmm. Sinna minnes kandis ta lauku

pahemal silmal, aga täiendatult tagasi tulles soeb ta oma ilusad pruunid juuksed otsekohe üle pea" (lk. 297).

Kuid peale selle oli täiendatud Miilinõmm Saksamaalt kaasa toonud veel „hea noosi" targutusi üliinimesest ja sellest „marksismist", mille oportunistid II-st Internatsionaalist oma käe järgi olid ümber teinud, mattes maha marksismi revolutsioonilise sisu.

Kasutades härra Miilinõmme targutusi sellest „marksismist" ja üliinimesest, teeb Koovi järelduse, et nad mõlemad on välja mõeldud selleks, „et poleks vaja midagi teha. Kristusest," ütleb ta, „oleme rääkinud oma kaks tuhat aastat,... ja et see hakkab juba tüütama, siis räägime sotsialismusest teine kaks tuhat, nii et neli tuhat aastat ilusasti edasi aetud. On see kasulik või ei ole, mis? Mina arvan — väga kasulik... Kristuse armuõpetus seisis selles, et hulka õpetada vahtima taeva poole, sest muidu poleks võinud isandad nii rahulikult tema leivakoti kallal nosida. Aga mis siis, kui marksismus on samaks otstarbeks mõeldud?" (lk. 301).

Koovi ei eksi, kui ta võrdleb härra Miilinõmme moonutatud „marksismi" kristlusega, mis mõlemad olid tõesti välja mõeldud selleks, „et hulka õpetada vahtima taeva poole". Kuid seda verest tühjaks lastud „marksismi" sidusid oportunistid, seovad veel tänapäevalgi kodanluse kannupoisid, nn. parempoolsed „sotsialistid", ja seda laseb ka Tammsaare härra Koovil siduda Marxi nimega, moonutades sellega marksismi tõelist olemust.

Nii siis, näidates härra Koovi eitavat suhtumist Mauruse kooli õpetajate viljatuisse targutustesse inimese päästmisest, jätab Tammsaare varju katte alla ka tema enda tegevuse, mis toimub väljaspool õppeasutist. Lugejale jääb teadmatuks, mida siis härra Koovi ise on otsustanud ette võtta selleks, et aidata kannatavat, sandarmi saapakanna alla surutud inimest, kelle leivakoti kallal nosivad isandad.

V

Tutvumine härra Maurusega, tema „esimese järgu" kooli õpetajaskonnaga ja kooli „vaimse isa" isand Mäebergiga aitas meile selgitada eesmärke ja ülesandeid, mis seisid selle omapärase õppeasutise ees. Me tutvusime ka nende õppe- ja kasvatusviisidega, mille abil härra Maurus ja enamik õpetajaskon-

nast täitsid kooli ees seisvaid ülesandeid. Nagu nägime, taotlesid nad ühte eesmärki: surmata oma kasvandikes seesmine inimene, lasta neid eluteele jõuetuina ja alistuvaina, sest valitsevad klassid vajasid teenreid, kes oleksid õpetatud elama ja tegutsema nende tahte järgi.

Koolis kehtestatud kasvatussüsteem, härra Mauruse silmakirjatsemine ja kõlbeliselt allakäinud õpetajate käitumine pidid paratamatult mõjutama õpilaste kõlbeliste ja intellektuaalsete omaduste kujunemist. Tammsaare on loonudki romaanis antud õpilaste kujud vastavalt sellele kasvatusele ja neile eeskujudele, mida andis härra Mauruse „esimese järgu" kool oma õpilastele.

Tutvudes selle kooli kasvandikega leiame, et kõige sügavama jälje õpilaste kõlbelistele omadustele on vajutanud kooli direktor ise oma eeskujuga. Härra Mauruse deviis: „armasta tõde, armasta teda üle kõige, aga hoia alati ja igal pool teda suhu võtmast" on nakatanud ka tema õpilasi.

Kõige järjekindlamalt peab direktori tõearmastuse põhimõttest kinni õpilane Tigapuu, kes õppimise kõrval täidab ka kasvataja ülesandeid samas koolis. Ta oskab petta, silmakirjatseda ja ennast välja rääkida, kui vaja, mitte sugugi halvemini kui direktor ise. Isegi raha väljapressimise kunsti on ta härra Mauruselt selgeks õppinud.

Tigapuul on välja kujunenud isegi väike elufilosoofia, millele ta rajab oma tulevikuplaane. „Peaasi," õpetab ta Indrekut, „et oskad enese ilusasti välja rääkida. See on elus kõige tähtsam, seda pead sa teadma. Kui mina kord tudengiks saan — ja seda saan ma kindlasti —, siis hakkan ma õpetajaks, sest mina oskan..." (lk. 65).

Tigapuu on härra Mauruse koolis üks nendest paljudest õpilastest, kes loodavad saada „Farbendeckeli" pähe ja „keisermantli" õlgadele mitte teadmistega, vaid rahaga. Tal on rikas onu, kes elus kõige rohkem lugu peab „isamaast ja rahast", ning Tigapuu ei kahtle selles, et onu temast „tudengi" ja „isamaa poja" teeb. Selles kujus on leidnud ereda peegelduse härra Mauruse „esimese järgu" kooli kasvatuse tulemused. Tõe salgamine, petmine ja tüssamine, oskus end välja rääkida ja silmakirjatsemine, need on Tigapuu elufilosoofia põhilised jooned.

Distsipliini rikkumine õpilaste poolt on härra Mauruse koolis sagedane nähtus. Sellega väljendavad nad tavaliselt oma

enam või vähem teadlikku protesti, mille põhjuseks on kas koolis kehtestatud kasarmurežiim või õpetajate amoraalne käitumine või ka nende ükskõikne suhtumine õppetöösse.

Nii näiteks sunnivad õpilased geniaalse luuletaja A. Puškini sünnipäeva puhul kateedrist lahkuma joobnud õpetaja Slopaševi. Siin aga, nagu mitmel muulgi puhul, võtab õpilaste protest sündsusetu huligaanitsemise kuju, ja kuna kirjanik ainult viimase kirjeldamisega piirdub, jääb suure luuletaja juubelist moonutatud pilt.

Streigiga sunnivad õpilased koolist lahkuma ka õpetaja Kurlovi.

Kõik härra Mauruse erapansioni kasvandike, samuti nagu nende kasvatajategi kujud on romaanis antud vana kooli tüüpiliste esindajate omadena. Vaatamata nende iseloomude erinevaile joontele ja individuaalseile omadustele, on kirjanik neid kujusid luues tabanud seda peamist, üldist, milles on kehastatud tsaariaegse kooli kõige iseloomulikumad nähtused.

Kõige sügavamalt on kirjanik näidanud inimese iseloomu põhiliste joonte, tema mõtteilma ja tõekspidamiste kujunemise keerulist protsessi õpilase Indreku kujus.

Ainult kahte kuju — härra Mauruse ja tema kasvandiku Indreku oma — võib pidada kogu romaani kandvateks kujudeks. Peamiselt neile kujudele on Tammsaare oma tähelepanu koondanud, ja paljud teised kujud, mis küll aitavad kirjanikul terviklikku pilti luua kogu koolist, on antud eeskätt siiski selleks, et täielikumalt ja põhjalikumalt lahti mõtestada härra Mauruse ja Indreku kujusid. Romaani ideestikku, mille põhituumaks on tõe ja õiguse otsimine, püüab Tammsaare lahendada nende kahe kuju vastandamise kaudu. Kui romaani esimeses köites kirjanik laseb tõe ja õiguse eest, mida moonutas Pearu, tagajärjetult võidelda Andrest, siis teises köites on tõe otsijana antud Andrese poeg Indrek ja tema poolt taotletavate tõdede salgajana härra Maurus.

Keeruliseks ja vastuoluliseks kujuneb selle noore tõeotsija elutee härra Mauruse „esimese järgu“ kooli astumisest peale. Kodust lahkudes oli ta kaasa toonud soodest ja rabadest ümbritsetud Vargamäel kujunenud tõekspidamised, koolist ja läbiloetud raamatutest saadud vähesed teadmised, janu uute ning suuremate teadmiste järele ja lootuse tulevikku. Oma iseloomult on Indrek muljetele vastuvõtlik, juurdlev, kuid hingeliselt hell ja endasse süvenenud. Uues keskkonnas kistakse

see maalt tulnud noormees härra Mauruse pansionis valitsevasse vaimsesse kaosesse. Selles kaoses löövad kõikuma need tõekspidamised, mis Indrek Vargamäelt oli kaasa toonud. Kõigepealt tekib Indrekus umbusaldus oma kaasõpilaste vastu, kellega ta lähemalt tutvub.

Ta taipab, et Tigapuu, kes nimetab ennast tema kõige „paremaks" ja „ausamaks" sõbraks, on petis ja kelm, kelle kogu elutarkus seisab vaid oskuses teisi tüssata ja ennast ilusasti välja rääkida. Indrek näeb, et Lible, kelle „kapsaste" eest ta mitmekordselt maksis, on mitte ainult tüssaja, vaid ka üks neist, kes luuravad salaja uste taga ja direktorile ette kannavad seda, millest õpetajad ja õpilased omavahel kõnelevad.

Peagi hakkab ta aga jõudma arusaamisele, et ka see „ausus" ja „tõearmastus", mida härra Maurus oma kasvandikesse püüdis sisendada, on kuidagi vastuolus tema enda mõistetega tõest ja aususest.

Kui Indrek kord direktori nõudmist täites temale puhtsüdamlikult jutustab oma vahekorrast Tigapuuga, pistab härra Maurus talle kohtlaselt naeratades „mõned hõberahad pihku" ja ütleb: „... tõe varal seisab maailm ja härra Mauruse suur kool üleval" (lk. 63).

Kunagi varem polnud Indrek veel sellele mõelnud, et ka tõde ja ausust on võimalik müüa ja osta. „Kunagi varemalt," ütleb kirjanik, „polnud Indrek niisugust raha oma peos hoidnud: nad tundusid nagu libedatena, limastena, külmadena, kuigi olid tõepoolest soojad ja kuivad. Niisugune imelik raha oli see, mis direktor talle pihku pistis" (lk. 63).

Mida lähemalt Indrek tutvub inimeste ja oludega, kus tal tuleb elada ja tegutseda, seda kindlamaks kujuneb temas veendumus, et see, millele ta Vargamäelt lahkudes oli lootnud, pidi olema hoopis midagi muud. „Ta tundis end äkki sedavõrd piiratuna vale, pettuse ja silmakirjalikkusega, et tal hakkas otse kehaliselt valus" (lk. 64).

Usu kaotamine nendesse, kellega tal tuli kokku puutuda koolis, hakkab teda inimestest üidse eemale tõukama ja sunnib tõmbuma iseendasse. Ta hakkab seltsi otsima raamatutest ja leiabki nende näol oma paremad kaaslased.

Mingisuguse heleda tähekesena härra Mauruse kooli sompunud taevas vilksatab aga siis Indrekule õpetaja Timuski kuju. Hinge kinni hoides kuulab ta Timuski ukse taga, kui see üksinda oma toas viiulit mängib, ammuli suuga jälgib ta

selle kehva üliõpilase ning õpetaja jutustust maailmast, jumalast ja inimesest, ning Indrekule saab selgeks, et maailmas on veel mingisugused suured, hinge vapustavad ja temale seni tundmatud tõed, vastupidised neile, millest kõnelevad härra Maurus ja pastor Vihalepp ning millest kirjutatakse raamatutes. Ta ei suuda aru saada ainult ühest: miks inimene, kes nii suuri tõdesid tunneb ja nii südanthaaravalt mängib, peab mantlit kandma, mis „narmendas voodrilt ja ka pealisriidelt", ja saapaid, mis „olid kulunud ja lapitud ning lapi kõrvalt uuesti rebenenud". Siis aga kuuleb ta Timuskilt, et need tõed, millest ta kõneleb, on keelu all, ja et nende avastamiseks tuleb õppida raamatuid lugema ridade vahelt. See teadmine sunnib Indrekut tegema järeldusi. Ta hakkab taipama, et õpetaja närused saapad, tema armastus suurte tõdede vastu ja südamesse tungiv mäng „kuuluvad kuidagi kokku". Tutvus Timuskiga katkeb aga kiiresti, sest härra Maurus ei sallinud oma „ausas" majas neid, kes „rikkusid" tema „korralikke" poisse.

Vestlustel Timuskiga oli Indrekule kahesugune tähtsus: nad istutasid tema hinge kahtluse idud jumala olemasolu ja raamatute tõdede suhtes, kuid samal ajal aitasid temas taastada kõikuma löönud usku inimesse. Talle selgub, et inimesed ei ole kaugeltki ühesugused ja et pole ühesugused ka nende arusaamised tõest ja aususest. Kuid sellest tumedalt taibatud erinevusest inimeste vahel ei suuda Indrek teha kaugemale ulatuvaid järeldusi, sest tal puudub arusaamine nende erinevuste põhjustest.

Endasse suletuna tuubib Indrek mehaaniliselt seda elukauget raamatutarkust, mida pakkus oma õpilastele härra Mauruse kool. Siis aga tekivad raskused ka selle raamatutarkuse omandamisel. Kodust kaasatoodud raha lõpeb ja uut polnud juurde loota. Õppimise eest tasumata jäänud võlga tuli hakata tasa tegema tööga. Täieõigusliku õpilase asemel saab temast „midagi ebamäärast, mis oli nagu õpilane, aga samal ajal ka teener, jooksupoiss, kokapoiss, uksehoidja" (lk. 85).

Ametikohuste täitmisel õpib Indrek veel lähemalt tundma kogu seda läpastavat õhkkonda, valet ja silmakirjalikkust, mis valitseb härra Mauruse „esimese järgu" koolis.

„Päev-päevalt ikka rohkem kasvas temas tundmus, nagu müttaks ta mingisuguses mülkas üle pea sees. Pea läheb

uimaseks ja kumiseb, kõrvus vuhiseb ja ajab pilli, liikmeisse hakkab rammestus, nii et ei tahaks liigutada kätt ega jalga" (lk. 115).

Üha sagedamini hakkab teda piinama mõte, millest oli raske vabaneda: „Kõik, mis ilmas ilusat ja suurt, on minevikus. Ilus ja suur on surnud... Oli Koidula, oli Kreutzwald, oli Jakobson, oli Köler, ja nüüd on lõpp? Oli Goethe, oli Schiller, oli Puškin, ja nüüd pole enam kedagi? On veel Tolstoi, aga seda ei tohi lugeda või seda peab salaja tegema. Kõik, mis suur ja ilus, seda peab salaja..." (lk. 160).

Suvel, kooli vaheajal, sõidab Indrek Vargamäele. Siin laseb kirjanik oma noorel, elus pettunud tõeotsijal mõtteid vahetada maailmast ja tema asjadest vana Hundipalu Tiiduga. See mõtetevahetus näitab meile, kui ähmaselt ja ebamääraselt Indrek taipab neid asju.

„Sinust saab juba nüüd täis miis," ütleb hallipäine Tiit oma ristipojale, „ja sellepärast piad selle poolidiiga asja selgess õpma" (lk. 190).

Seda, mida Indrekule ei tehtud selgeks koolis, püüab temale selgeks teha seesama talupoeg, kelle kohta ütles härra Maurus: „Maal on veel ausust, maal on meie rahva tulevik," sest et „talupoeg on aus, et ta kardab jumalat, et ta on oma keisrile truu" (lk. 15).

Tiit saab pahaseks, kui ta kuuleb, et Indrek ainult katekismust, piiblilugu ja kirikulugu eesti keeles õpib. „Katkikismus ja piiblilugu pole teadus," ütleb ta, „keda need targaks teevad? mis poolidiiga asju nemad õpetavad?" Need „on usuasjad, aga... usk teeb meid ikka saksaks". Usumeeste kohta ütleb Tiit: „Varem või hiljem veavad nad meid ikka sakste noota. Seda pea meeles. Aga teadus ei vea..., olgu ta ükskõik mis keeles. Sellepärast peab teadust taga nõudma, ja ei mitte usku, sest teadus on sõjariistaks mehe käes... Niisuke on teaduse ja usu vahe ja sellepärast olin mina ikka Jakobsoni poolt ning Hurda vastu. Ja minul oli õigus, sest oleks Hurt õige eesti mees ja rahvajuht, siis oleks saksad tema tapnud, aga nüüd tapsid Jakobsoni... Kui meil enam Jakobsoni ei ole, kes me eest võitleks, siis peame ise peale hakkama" (lk. 191—192).

Hundipalu Tiidu mõtted eesti asjadest, mis tema arvamise järgi peale Jakobsoni surma aina tagurpidi on läinud, näitavad meile töötava talupoja suhtumist sellesse rahvavastasesse

poliitikasse, mida eesti kodanlus isandate mäeberkide ja härrade mauruste näol pärast rahvuslikus liikumises toimunud kriisi hakkas „rahvakasude" sildi alla ajama. Asjata jäi aga Tiit lootma sellele, et koolis antavad teadmised ka Indrekule need poliitika-asjad lõpuks selgeks teevad. Teadused, mis Indreku jälle linna tõmbasid, olid kas eluvõõrad või valitsevate klasside huvides võltsitud. Ligi kaks aastat kestavad veel Indreku õppused koolis. Teadused, millega ta oma mälu selle kahe aasta jooksul rikastas, ei aidanud tal selgusele jõuda küsimustes, mis teda piinasid. Mida lähemalt aga Indrek õpib tundma inimesi oma ümbruses, seda kindlamaks kujuneb temas mõte sellest, et ilusamad ajad on möödunud enne teda. Oletus, et labasus, silmakirjatsemine ja alatus, mida ta oma ümbruses näeb, võisid ka varem elus aset leida, näib talle peaaegu võimatu. Kuid kõigest sellest, mida Indrek elus näeb halba, ei ole ta suuteline tegema kaugemale ulatuvaid järeldusi ja üldistusi. Selles jõuetuses ja saamatuses, mis Indrekut iseloomustavad, on Tammsaare meile suure kunstilise jõuga näidanud vana kooli hukatusliku kasvatuse mõju. Indreku mõttemaailma kujunemise loogiline käik ei lubanud aga kirjanikul oma noort tõeotsijat lasta kohaneda ka sellele alatusele, mille vastu Indrek ei ole suuteline võitlema. Tammsaarel tuli otsida oma „kangelasele" väljapääsutee sellest ummikust, millesse see oli sattunud. Teid võis olla ainult kaks: kas lõplik pettumine elus, või siis tõekspidamiste juurde jõudmine, mis oleksid andnud elule kas või mingisugusegi eesmärgi ja mõtte. Sellele viimasele teele suunabki Tammsaare Indreku. Enne aga, kui Indrek oma tõekspidamisteni jõuab, laseb kirjanik ta veel kord läbi katsumuste tule, milleks seekord saab armastus.

Elutõde purustab Indreku illusioonid ka abielust ja armastusest. Seni oli ta arvanud, et abiellumiseks pole peaaegu midagi muud vaja kui armastust, nüüd aga leiab Indrek, et ta on eksinud ka selles. Ta näeb, et abiellumine võib olla ainult tehing, milleks armastust hoopiski pole vaja.

Lasknud oma noorel kangelasel pettuda armastuses Molli vastu, juhib Tammsaare Indreku uutesse armastusvahekordadesse Mauruse tütre Miraldaga.

Selle kuju toomisega romaani on Tammsaare katsunud kindlustada oma naiivseid lootusi, mida ta rajas inimese ümberkujunemisele eetilis-moraalse enesetäiustamise teel. See

katse on aga ebaõnnestunud, sest tegelik elu ei andnud kirjanikule selleks materjali. Miralda, keda Tammsaare kujutab algul tühise ja kergemeelse preilikesena, kellele kõige suuremaks lõbuks oli igasuguste võimalike kombinatsioonide moodustamine oma nime häälikutest, jõuab äkki nii enda kui ka teda ümbritsevate inimeste hukkamõistmiseni. Ta kaebab Indrekule oma tüdimust inimestest, kes „veiderdavad ja hiilivad oma mõtetest ja tegudest sõnadega mööda". Tema ei võivat neid kannatada. Oma isa nimetab Miralda kõige petlikumaks inimeseks maailmas. Ta kurvastab selle üle, et need rikutud inimesed on ka tema ära rikkunud. „Mina olen ka niisugune," ütleb ta, „sest minul on ainult tujud ja illusioonid" (lk. 289).

Pikkades kirjades Saksamaalt, mis kujutavad endast nokitsemist inimese hingeelu pisiprobleemide kallal, laseb Tammsaare Miraldal edasi arendada mõtteid inimeste teesklemisest ning eesti kadaklusest. Nähtused, millede hukkamõistmiseni Miralda jõuab, on aga romaanis lahti rebitud ühiskondlikust taustast, mistõttu nende nähtuste olemus jääb lahti mõtestamata. Ka pole kirjanik näidanud põhjuseid, mille pinnal toimub Miralda ümberkujunemine, ning selle tagajärjel on jäänud see kuju ebaeluliseks ning ebatüüpiliseks.

VI

Andnud pildi härra Mauruse „esimese järgu" koolist, näidanud selle kooli kasvatuslikke aluseid, tema kasvatajate kõlbelist palet ja tõekspidamisi ning kasvatuse vilja, oli kirjanik oma peamise eesmärgi saavutanud.

Romaani põhiline idee — tõe ja õiguse otsimine — nõudis aga kirjanikult rohkem. See idee, nagu juba öeldud, nõudis, et kirjanik ka oma noort tõe ja õiguse otsijat Indrekut, kes oli jõudnud juba elus pettuda, laseks leida eesmärgi, mis kindlustaks temas elutahet. Selle eesmärgi leidmiseks laseb Tammsaare Indrekul kõigepealt hakata tegema kokkuvõtteid sellest, mis õppusaastail härra Mauruse koolis oli kuhjunud tema teadvusse jumalast, kelle nimega püüti õigustada seda alatust ja ülekohut, mida ta oli elus jõudnud tähele panna.

Vaatamata sellele, et usulise tunde sisendamine kuulus härra Mauruse õppeasutises tähtsamate kasvatuslike põhi-

mõtete hulka, olid vestlused õpetaja Timuskiga, kooli direktori veiderdamised ja jumalasõna kuulutajate härrade Vihalepa ja Kresku usuõpetuse tunnid tasa ning märkamatult õõnestanud Indrekus kodust kaasatoodud usku.

Lõpliku otsuse tegemiseks oli aga vaja veel tõuget. „Kosmograafiat," kirjutab Tammsaare, „õpetas vana professor — pikk, kõhn, väsinud ja aukus silmadega, mis hakkasid särama ainult siis, kui ta sattus parallaksile või valgusaastaile" (lk. 345).

Kui õpilased kord õhtul hilja tähistaeva all jällegi seisid professori ümber, kes neile Linnuteest ja udukogudest jutustades „pildus enese ümber kümnete, sadade, tuhandete valgusaastatega", küsib Indrek: „Härra professor, kui ilmaruum on nii lõpmata suur ja kui igal pool on aina tähed, tähekogud ja linnuteed, kus on siis taevas?"

Nukralt naeratades vastas professor: „Üle kolmekümne aasta olen otsinud, aga pole leidnud. Nüüd olen vana. Teie olete alles noor, otsige, ehk leiate teie" (lk. 347).

Öösel, kui kõik juba magasid, võttis Indrek sule ja kirjutas õpilaste lehele, mille nimeks oli „Tõde" ja lipukirjaks „Tõde, tõde, paljas tõde", oma esimese artikli.

Paari päeva pärast kutsutakse ta direktori juurde, kus õpilaste juuresolekul härra Maurus laseb Ollinot Indreku artikli ette lugeda.

„Teie olete hull!" karjus direktor tulises vihas ja tema käsi laksatas Indrekule vastu nägu.

„See on esimene pärishull härra Mauruse ausas ja kõrralikus majas," jätkas ta. „On olnud küll poolhulle, aga see on täishull... Tema tahab kuulsaks saada, tema tahab Eestimaal jumala tapmisega kuulsaks saada. Mõistate? Esimene jumala mõrtsukas!" (lk. 350—351). Ühe tunni annab härra Maurus Indrekule oma asjade kokkupanemiseks aega.

Kolm aastat tagasi oli Indrek astunud oma kastiga sellestsamast uksest sisse, mille kaudu ta nüüd, kast seljas, kolinal välja läheb, kus teda vastu võtab tuisk ja õhtune videvik. Kolme aasta eest üle härra Mauruse „esimese järgu" kooli läve astudes värises ta süda lootuses sellele uuele elule, mis pidi talle kätte näitama tee tõe ja õiguse juurde. Ta oli oma lootustes eksinud.

Hirmutamise ja veenmisega, äraostmise ja petmisega, silmakirjatsemise ja „rahvakasude" eest võitlemise jutlustamisega oli püütud selle kolme aasta jooksul tema eest varjata neid

suuri tõdesid, mis olid liikuma pannud miljonilised rahvahulgad, viinud nad võitlusse oma õiguste eest. Pettus ja teesklemine, milledega mürgitati õpilaste teadvust, olid tapnud temas huvi elu vastu. Esimest korda elus oli tal julgust olnud häält tõsta vale vastu ja selle tõe kaitseks, mille tunnetamiseni ta oli jõudnud kobamise teel, ja karistuseks istub ta nüüd aia ääres oma kastil, teadmata, mida tuleks ette võtta või kuhu minna. Milline haruldane võimalus kirjanikul selleks, et suunata oma tõeotsija õigele teele! Tammsaare ei tee aga seda. Ta laseb emand Vaarmannil Indreku oma keldrikorterisse viia, kus see juba varem oli näinud nii palju vaesust ja viletsust, et „kui ei leiduks vastukaaluks armastust, siis peaks elu muutuma väljakannatamatuks".

Armastusega otsustabki Tammsaare lasta oma „kangelasel" hakata võitlema elus eksisteeriva viletsuse ja vaesuse vastu, võitlema kannatajate eest.

Selleks aga, et see kahtlane retsept, millesse kannatajad ise juba ammugi olid kaotanud usu, oleks siiski usutav, tuli välja mõelda midagi jalustrabavat, teha midagi ebatavalist.

Ja see ebatavaline sünnibki. Kui väike Tiina, kes oli lootnud, et jumal kord tema haiged jalad terveks teeb, kuuleb Indreku suust, et jumalat ei ole, hakkab ta härdalt nutma. Tütarlapse lohutuseks võtab Indrek oma sõnad tagasi. Ta püüab teda veenda vastupidises ja lubab Tiina, kui see on juba suureks kasvanud ja jumal tema jalad on terveks teinud, naiseks võtta.

„Mina ootan ainult, et sina terveks saaksid! Ja sina saad, usu!" ütleb Indrek.

Ja sünnib ootamata ime, mis teeb õnnelikuks Indreku, kes võidab iseenda nutva lapsukese pärast: „Ta unustas oma kurbuse ja valu, ta loobus oma südameveres tõusnud tõest, et lohutada viletsat ja õnnetut... Isegi jumal ei võiks midagi suuremat teha, kui ta oleks olemas..." (lk. 360).

Nii siis jõuab Indrek romaani lõpus tõekspidamise juurde, milleks on usust ja jumalast kõrgemal seisev armastus. Selle armastuse eesmärgiks on viletsate ja õnnetute lohutamine ja sellele eesmärgile tõi ta ohvriks „oma südameveres tõusnud" tõe.

Sadade ja tuhandete aastate vältel olid valitsevad klassid ligimesearmastuse jutlustamisega õpetanud hulka taeva poole vahtima. Tammsaare on sellest teadlik, ta mõistab seda hukka,

kuid otsides inimsoo lunastamiseks teed mitte revolutsioonilises võitluses, vaid inimese kõlbelises enesetäiustamises, tõukab ta oma „kangelase“ veel peenemasse ja ohtlikumasse vale ja pettuse mülkasse kui see, milles Indrek müttas härra Mauruse koolis.

Jumala armuõpetuse asemele, mis oli välja mõeldud selleks, et võimaldada isandatel rahulikult hulkade leivakoti kallal nosida, soovitab Tammsaare uut armastust — armastust, mille eesmärgiks pole taskuhuvid ja mis võiks järelikult ka isandate nahas tegutsevad hundid muuta ligimest armastavateks tallekesteks.

Et demonstreerida selle naiivse, kuid inimsoo lunastamiseks soovitatud armastuse jõudu, tuli käiku lasta ime. See võimaldas kirjanikul luua romaanile küll efektse lõpu, kuid just selle efektse lõpuga, mis oli ehitatud ainult imele, näitab Tammsaare ise, kui jõuetu on tema uus armuõpetus.

VII

Ei tule imestada, miks kodanlikud sulerüütlid õnnestunuks lugesid „Tõe ja õiguse“ teise köite lõppu, kus kirjanik oli ennast lahti rebinud elust ning sattunud müstikasse. Lõpule, mis on kisendavas vastuolus selle tegelikkusega, mida Tammsaare oma romaanis tõepäraselt kujutas, lauldi kiidulaule, sest kodanlusele oli täiesti ükskõik, missuguse armuõpetuse kattevarju all koorida ja tüssata, tähtis oli ainult, et see armuõpetus aitaks rahvast eemale juhtida revolutsioonilisest võitlusest ja viia teda viljatute ootuste ja lootuste maailma. Ja et Tammsaare poolt soovitatud armuõpetus seda ülesannet täitis, kiitis kodanlus selle õpetuse heaks.

Ta ei võinud aga heaks kiita seda paljastust, mis romaanis on sihitud eraomandusele rajaneva ühiskondliku korra hariduspoliitikale ja kasvatuslikele alustele, mis moonutasid ja rikkusid inimest. Kuid just selles paljastuses seisabki „Tõe ja õiguse“ teise köite tõeline väärtus. Tammsaare paljastab oma romaanis noorsoo kasvatuse ja hariduse poliitikat, mida eesti kodanlus „rahvakasude“ sildi all ajas juba enne 1905. aasta revolutsiooni. Ta rebib kodanluselt maha rahvasõbraliku maski, toob päevavalgele tema tõelise olemuse, näitab tema moraalset palet ja vahendeid, mille abil ta püüdis endale kindlustada

ning laiendada võimalusi hulkade rõhumiseks ja kurnamiseks.

Uheks selliseks vahendiks oli kodanlusele haritlaskonna ettevalmistamine, kes teda kuulekalt teeniks. Härra Mauruse „esimese järgu" kool täitis seda ülesannet. See oli üks neist tsaariaegseist koolidest, mille kohta ütles V. I. Lenin oma kõnes Kommunistliku Noorsooühingu III ülevenemaalisel kongressil 1920. aasta 2. oktoobril: „Vana kool kuulutas, et ta tahab kujundada igakülgselt haritud inimest, et ta õpetab teadusi üldse. Me teame, et see oli läbi ja läbi vale, sest kogu ühiskond oli rajatud ja püsis inimeste jaotusel klassideks, ekspluateerijaiks ja rõhutuiks. On loomulik, et kogu vana kool, olles täielikult läbi imbunud klassivaimuga, andis teadmisi ainult kodanluse lastele. Iga tema sõna oli kodanluse huvides võltsitud.

Tööliste ja talupoegade noor generatsioon ei saanud neis koolides niivõrd kasvatust kui drilli sama kodanluse huvides. Neid kasvatati nõnda, et valmistada kodanlusele kõlvulisi teenreid, kes suudaksid talle kasu tuua ning ei häiriks ühtlasi tema rahu ja tegevusetust." (V. I. Lenin, Valitud teosed, II kd., Tallinn 1946, lk. 543—544.)

Tammsaare romaani lugedes me veendume, et õpetus revolutsioonieelses koolis oli suunatud sellele, et mitte arendada, vaid surmata õpilastes igasugust iseseisvust ja igasugust aktiivsuse ja teadlikkuse avaldamist. Sellele aitas kaasa kogu kooli kord. Koolis kehtis kasvatussüsteem, mis täielikult vastas selle ajajärgu riigikorra üldisele vaimule.

Tammsaare kirjeldab Mauruse kooli ajajärgul, kus eesti kodanlusele oli töötavate hulkade klassivõitlus kujunenud palju tõsisemaks ohuks kui need feodaalset või muud laadi kitsendused, mille vastu noor kodanlus rahvusliku liikumise aastail oli välja astunud, esitades omi taotlusi veel kogu rahva taotlustena. Eesti kodanlus mõistis väga hästi, et valitseva rahvuse valitsevate klasside poolt kehtestatud kitsendused võivad ainult riivata tema tegevusvabadust, kuna aga töötajate klassivõitlus teeb küsitavaks kodanluse kui klassi olemasolu üldse. Hirm revolutsioonilise liikumise ees sundis eesti kodanlust astuma balti parunitega ja isevalitsusega ühisesse reaktsioonilisse leeri.

Jõudu säästmata püüdis härra Maurus kasvatada oma hoolealuseist sõnakuulelikke teenreid sellele leerile ja vastavaid

alamaid kehtivale korrale. Ta tegi seda sellesama „eesti rahva kasude ja huvide teenimise" lipu all, mille all isand Mäeberg oma „sehvti" ajas.

Ereda kujutuse annab kirjanik vana kooli õppejõudude elust ja vaimsest ilmest. Vilets ja rõõmutu on nende elu. Meile avaneb pilt õpetaja raskest materiaalsest seisundist, tema vaimse silmaringi kitsusest ja eesmärkide ning ideaalide puudumisest elus. Mitte ainult härra Mauruse „esimese järgu" kool, vaid kogu isevalitsusaegne haridussüsteem oli languse ja laostumise seisundis. Selle languse põhjuseks oli ühiskondlik kord, mis rajanes enamiku rõhumisele vähemiku poolt, töötavate masside mahasurumisele käputäie ekspluataatorite poolt.

See laostumine ja langus iseloomustavad tänapäeval kogu kapitalistlikku maailma. Imperialismi roiskumise protsess süvendab ka kooli laostumist ja üldist kängumist. Neist demokraatlikest nõudeist, mida omal ajal — kodanliku ühiskonna tõusu perioodil — esitasid progressiivse pedagoogilise mõtte väljapaistvad esindajad ja millest mõnedki teostumist leidsid, pole midagi järele jäänud. Kui juba Prantsuse kodanliku revolutsiooni ideoloogid ja juhid mõistsid, et kirikumehed kui keskaegse vaimupimeduse kandjad tuleb koolidest minema kihutada, et kool peab olema ilmlik asutis, siis teeb tänapäeva imperialistlik kodanlus kõik selleks, et soodustada ja laiendada igasuguste pimedusekandjate mõju koolile.

Teinud koolist reaktsioonilise ideoloogia vaadete ja maitsete taimelava, ei väsi tänapäeva imperialistliku kodanluse ideoloogilised suuvoodrid korrutamast vana ja kulunud loba väljaspool poliitikat seisvast koolist.

„... Mida kultuursem oli kodanlik riik," ütles V. I. Lenin oma kõnes I ülevenemaalisel hariduskongressil 28. augustil 1918. aastal, „seda rafineeritumalt see luiskas, väites, et kool võib seista väljaspool poliitikat ja teenida ühiskonda tervikuna." (V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., v. k., lk. 68.)

Et näha töörahva tõelise kultuuri arenemise illusoorsust imperialismi tingimustes, piisab, kui mainida rahvahariduse seisundit Ameerika Ühendriikides, Inglismaal ja teistes „eesrindlikes" kapitalistlikes maades, kus noor sugupõlv ja täiskasvanud elanikkond saavad võltsitud teadmisi, kus „üldine kooliharidus" eksisteerib paberil, kus kino ja mitmesuguste teiste kodanliku propaganda vahenditega kultiveeritakse reli-

giosset ebausku, rassiteooriaid, Ameerika Ühendriikide maailmavalitsemise imperialistlikke ideid, labast väikekodanlikku moraali, mis on läbi põimitud inimesevihkamisega ja banditismiga.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon purustas „mitte ainult Euroopa, vaid ka Aasia reaktsiooni vägevaima kantsi", pani kehtima proletariaadi diktatuuri, rajas uue ühiskonna, mis põhimõtteliselt erineb kõigist antagonistlikest klassiühiskondadest, ning avas inimkonna ajaloos uue ajastu — proletaarsete revolutsioonide ajastu.

Oktoobrirevolutsioon päästis ka kooli laostumisest ja reaktsioonitööriista alandavast osast ning muutis ta kõige eesrindlikuma ja ainukese teadusliku maailmavaate — marksismi-leninismi kantsiks, ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise mõjuvaks teguriks.

Me oleme uhked selle üle, et meie kool on uut tüüpi kool, mis põhimõtteliselt erineb kodanlikust koolist, kus levitatakse inimvihkamist ja mitmesuguseid teisi reaktsioonilisi, ebateaduslikke teooriaid; oleme uhked selle üle, et meie kooli üllaks ülesandeks on kasvatada haritud, kultuurseid ja aktiivseid kommunismiehitajaid, kes ei karda raskusi ja kes tahavad ja suudavad neid võita meie maal kommunismi lõpliku võiduleviimise nimel.

Haritud ja kultuursete kommunismiehitajate kasvatamine nõuab, et meie kasvav noorsugu tunneks ka seda vägivallale, pettusele, inimese kurnamisele ja tema teadvuse mürgitamisele rajatud ühiskondlikku korda, mis on hävitatud meie suurel Nõukogude kodumaal ja rahvademokraatia maades ning mille hävitamise eest võitleb töötav rahvas seal, kus see kord veel kehtib. Tutvumisel selle ajalooliselt paratamatule hukkumisele määratud korraga on nõukogude inimestele suureks abiks kunstnike-realistide teosed, kus see kord ja temast tulenevad pahed ühiskondliku elu kõikidel aladel on leidnud tõepärase peegelduse. Seejuures ei saa me aga unustada, et ka kõige suuremate kirjanike realism minevikus oli ajalooliselt piiratud. Nad ei suutnud anda positiivset programmi, kunstivahenditega näidata reaalset teed uue, sotsialistliku ühiskonna loomiseks. See võime on ainult sotsialistlikul realismil, mille teoreetiliseks aluseks on ainus teaduslik maailmavaade — marksismi-leninismi filosoofia.

„Tolstoi suu läbi," kirjutas V. I. Lenin, „rääkis kogu see paljumiljoniline vene rahva mass, kes juba vihkab kaasaegse elu peremehi, kuid kes veel ei ole jõudnud teadliku, järjekindla, lõpunimineva, leppimatu võitluseni nendega." (V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., v. k., lk. 323.)

Täielik jõuetus, naiivsus ja elutõe moonutamine ilmnevad ka Tammsaare „Tõe ja õiguse" teise köite selles osas, kus kirjanik katsub leida „retsepti" rahva päästmiseks sotsiaalsetest pahedest, mida ta paljastab. Tammsaare „retseptide" naiivsus kõneleb sellest, et oma ideelistes otsingutes kirjanik ei lähtunud mitte võitleva proletariaadi programmist, vaid nende sotsiaalsete kihtide tõekspidamistest, kes küll vihkasid valitsevate klasside vägivalda ja väljendasid oma protesti sotsiaalse ülekohtu vastu, kuid kes ei olnud jõudnud veel „teadliku, järjekindla, lõpunimineva võitluseni" selle ülekohtu teostajate vastu. Tammsaare „retseptid", mis eitasid revolutsioonilist võitlust, olid eesti reaktsioonilisele kodanlusele „valguskiireks" kirjaniku loomingus, kuid seesama kodanlus hämmeldus ja sattus segadusse siis, kui Tammsaare tema kiskjalikult näolt maskid maha rebis. Revolutsioonilise võitluse teele astunud rahvahulgad aga heitsid kõrvale Tammsaare poolt sotsiaalse ülekohtu vastu võitlemiseks soovitatud naeruväärsed „retseptid", kuid hindasid kõrgelt seda halastamatut kriitikat, millega kirjanik paljastas reaktsioonilise eesti kodanluse tõelise olemuse.

Kriitikal, mis Tammsaare romaanis on sihitud vana kooli ja ühtlasi ka selle ühiskondliku korra pihta, mille teenistuses see kool oli, on suur tunnetuslik tähtsus ka meile, nõukogude inimestele. Ta tutvustab nõukogude lugejat selle pettuse, vale, alatuse ja silmakirjalikkusega, mille abil moonutati elutõde ja mille abil valitsevad klassid püüdsid mürgitada õppiva noorsoo teadvust, et kasvatada sellest noorsoost endale tahtejõuetuid ja alandlikke teenreid.

H. Tobias.

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID.

I trükk:

A. H. Tammsaare, **Tõde ja õigus.** Romaan. II jagu. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1929.

II trükk:

A. H. Tammsaare, **Tõde ja õigus.** Romaan. II jagu. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1938.

Märkus.

Käesolev väljaanne on trükitud teise, autori poolt redigeeritud ja lühendatud viimase trüki järgi ühes mõningate täiendustega teose esimesest redaktsioonist (käesolevas väljaandes lehekülgedel 113, 256, 306), nimelt:

Lk. **113:** alates sõnadest „Ja siis äkki: härra Maurus õpetab valetama" kuni sõnadeni „kes tema nime kurjasti pruugib".

Lk. **256:** alates sõnadest „Sest kuis võib nii suurte sõnade juurest tegudele asuda!" kuni sõnadeni „Seda on raske uskuda, veel raskem armastada, palju raskem".

Lk. **306:** alates sõnadest „Kus aga lõpeb sotsialismus" kuni sõnadeni „kuuskümmend kraadi külma. Mõistate?"

Peale selle on I trüki järgi taastatud II trükis trükivigadena väljalangenud read ja lauseosad.

Toimetaja E. Elisto.

Kunstiline toimetaja H. Vitsur.

Tehniline toimetaja H. Veber.

Korrektorid M. Amon ja S. Aron.

Ladumisele antud 9. II 1953. Trükkimisele antud 14. III 1953. Trükiarv 20 000. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 25.25 + 16 illustratsiooni. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 21,52. Arvutuspoognaid 23,65. MB-03610. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tänav 54/58. Tellimise nr. 342.

Hind rbl. 10.—

На эстонском языке.

Антон Таммсааре.

Правда и право. II.

7—3